

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Neofilologii
Instytut Lingwistyki Stosowanej

MAGDALENA JASZCZYK-GRZYN

**Mowa nienawiści ze względu na przynależność etniczną i
narodową w komunikacji internetowej.
Analiza porównawcza języka polskiego i niemieckiego**

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
prof. UAM dr hab. Sylwii Adamczak-Krysztofowicz
i prof. UAM dr hab. Anny Szczepaniak-Kozak

POZNAŃ 2020

Dziękuję

Pani Profesor UAM dr hab. Sylwii Adamczak-Krysztofowicz

i

Pani Profesor UAM dr hab. Annie Szczepaniak-Kozak

*za opiekę merytoryczną, w tym cenne uwagi oraz za życzliwość i wsparcie
przy pisaniu niniejszej rozprawy doktorskiej.*

Pracę dedykuję mojej córce Wiktorii i mojemu mężowi Mariuszowi.

SPIS TREŚCI

SPIS AKRONIMÓW	7
WSTĘP	8
Cel pracy, pytania badawcze i hipoteza badawcza.....	8
Wpływ badań własnych na rozwój dyscypliny	10
Geneza problemu badawczego	10
Metodologia badań	12
Etyka badań	12
Budowa pracy	13
ROZDZIAŁ 1. ZARYS DEFINICYJNY PODSTAWOWYCH POJĘĆ	15
1.1 Problematyka pojęcia mowy	16
1.1.1 Mowa w ujęciu encyklopedycznym w paradygmacie językoznawczym	16
1.1.2 Mowa w paradygmacie językoznawstwa strukturalnego	20
1.1.3 Mowa jako przedmiot badań niniejszej rozprawy	24
1.2 Termin „nienawiść” w paradygmacie psychologii społecznej	26
1.2.1 Mowa nienawiści a agresja językowa.....	27
1.2.2 Mowa nienawiści a hejterstwo.....	28
1.2.3 <i>Hassrede</i> a <i>Hetzrede</i>	29
1.3 Pojęcie przynależności etnicznej i narodowej	32
1.4 Zarys historyczny prawnej definicji mowy nienawiści w prawie karnym z perspektywy językoznawczej	34
1.4.1 Pierwsze regulacje prawnokarne dotyczące mowy nienawiści w Europie ...	35
1.4.2 Prezentacja i analiza treści pierwszych i kolejnych artykułów polskiego kodeksu karnego dotyczących mowy nienawiści	36
1.4.3 Mowa nienawiści jako przedmiot prawa Unii Europejskiej i dokumentów UNESCO.....	40
1.5 Definicje mowy nienawiści dostępne w aktualnych badaniach w kontekście międzynarodowym w ujęciu interdyscyplinarnym.....	42
1.6 Podsumowanie i definicja operacyjna mowy nienawiści ze względu na przynależność etniczną i narodową	50

ROZDZIAŁ 2. MOWA NIENAWIŚCI W ŚWIECIE NAJNOWSZYCH BADAŃ: WSPÓLCZESNA PERSPEKTYWA INTERDYSCYPLINARNA	54
2.1 Mowa nienawiści w świetle badań prawa z perspektywy językoznawczej	54
2.2 Mowa nienawiści w świetle badań psychologii społecznej	57
2.3 Mowa nienawiści w świetle badań socjologicznych	62
2.4 Mowa nienawiści w świetle badań medjoznawczych	64
2.5 Mowa nienawiści w świetle badań językoznawczych.....	67
2.6 Podsumowanie.....	95
ROZDZIAŁ 3. CHARAKTERYSTYKA KOMUNIKACJI W MEDIACH SPOŁECZNOŚCIOWYCH.....	98
3.1 Media społecznościowe.....	98
3.1.1 Historia powstania mediów społecznościowych	100
3.1.2 <i>Web 2.0</i> i <i>User Generated Content</i>	101
3.1.3 Model mediów społecznościowych	107
3.1.4 Klasyfikacja mediów społecznościowych	108
3.1.5 Definicja portali społecznościowych	110
3.2 Facebook	110
3.3 Komunikacja internetowa.....	116
3.3.1 Psychospołeczne aspekty komunikacji internetowej	117
3.3.2 Lingwistyczne aspekty komunikacji internetowej.....	119
3.3.3 Komunikacja w ramach portalu społecznościowego Facebook	125
3.4 Podsumowanie.....	132
ROZDZIAŁ 4. METODOLOGIA PRZEPROWADZONEGO BADANIA	135
4.1 Geneza problemu badawczego	136
4.2 Cel pracy, pytania badawcze i hipoteza badawcza	137
4.3 Dobór technik gromadzenia danych.....	139
4.4 Językoznawcze koncepcje dyskursu: francuska i anglosaska szkoła analizy dyskursu	140
4.5 Lingwistyka dyskursu w Niemczech i w Polsce	146
4.6 Krytyczna analiza dyskursu.....	153
4.6.1 Geneza, inspiracje i cele	154
4.6.2 Kierunki badań.....	157
4.6.2.1 Podejście dialektyczno-relacyjne.....	159
4.6.2.2 Podejście socjokognitywne.....	161

4.6.2.3 Podejście dyskursywno-historyczne.....	165
4.7 Lingwistyka korpusowa	167
4.7.1 Kryteria konstruowania korpusu językowego	170
4.7.2 Klasyfikacja korpusów językowych	173
4.7.3 Analiza języka z zastosowaniem korpusu językowego	176
4.7.4 Anotacja korpusu językowego.....	177
4.8 Techniki językoznawstwa korpusowego w krytycznej analizie dyskursu	182
4.8.1 Analiza list frekwencyjnych	183
4.8.2 Analiza list słów kluczy	184
4.8.3 Analiza kolokacji	186
4.8.4 Analiza konkordancji.....	188
4.9 Podsumowanie.....	189
ROZDZIAŁ 5. PREZENTACJA I ANALIZA WYNIKÓW – ANALIZA	
PORÓWNAWCZA JAKOŚCIOWA I ILOŚCIOWA	191
5.1 Prezentacja i analiza wyników badania pilotażowego	191
5.1.1 Dobór próby badawczej i prezentacja wyników.....	191
5.1.2 Analiza wyników i wnioski	200
5.2 Analiza dokumentów.....	204
5.3 Projekt korpusu.....	221
5.4 Analiza jakościowa – praktyki dyskursywne	224
5.5 Analiza ilościowa	273
5.5.1 Analiza list frekwencyjnych	274
5.5.2 Analiza kolokacji.....	280
5.5.3 Analiza list słów kluczy.....	281
5.5.4 Analiza konkordancji.....	286
5.6 Podsumowanie	295
ROZDZIAŁ 6. PODSUMOWANIE I DEZYDERATY BADAWCZE	298
6.1 Podsumowanie i implikacje teoretyczne	298
6.2 Implikacje metodologiczne	300
6.3 Podsumowanie wyników analizy	301
6.4 Implikacje pedagogiczne	310
6.5 Dezyderaty badawcze.....	313
BIBLIOGRAFIA	319

ZAŁĄCZNIKI	358
Załącznik 1: Spis konkordancji dla hasła „mowa” w Narodowym Korpusie Języka Polskiego	358
Załącznik 2: Wyniki częstotliwości użycia leksemu <i>hate speech</i> w programie Google Ngram Viewer	364
Załącznik 3: Regulamin portalu społecznościowego Facebook.....	365
Załącznik 4: Notatka portalu społecznościowego Facebook dotycząca algorytmów używanych do automatycznej moderacji treści	368
Załącznik 5: Raport portalu społecznościowego Facebook dot. mowy nienawiści ...	370
Załącznik 6: List otwarty byłej moderatorki serwisu społecznościowego Facebook	375
Załącznik 7: Artykuł prasowy pt. „Inside Facebook”	380
Załącznik 8: Kolokacje dla najczęściej występujących rzeczowników	383
SUMMARY	385
ZUSAMMENFASSUNG	392
SPIS GRAFIK	400
SPIS TABEL	405

SPIS AKRONIMÓW

CMC	<i>computer-mediated communication</i>
DeReKo	<i>Deutsches Referenzkorpus</i>
DIMEAN	<i>diskurslinguistische Mehr-Ebenen-Analyse</i>
IDI	<i>in-depth interview</i>
KAD	krytyczna analiza dyskursu
LK	lingwistyka korpusowa
MDA	<i>mediated discourse analysis</i>
MN	mowa nienawiści
NKI	Niemiecki Korpus Internetu
NKJP	Narodowy Korpus Języka Polskiego
OECD	<i>Organisation for Economic Cooperation and Development</i>
PB	pytanie badawcze
PKI	Polski Korpus Internetu
pmw	<i>per million words</i>
RADAR	<i>Regulating Anti-Discrimination and Anti-Racism</i>
SGML	<i>standard generalised markup language</i>
TEA	Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej
TEI	<i>text encoding initiative</i>
UCC	<i>user created content</i>
UE	Unia Europejska
UGC	<i>user generated content</i>
UNESCO	<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation</i>

WSTĘP

Cel pracy, pytania badawcze i hipoteza badawcza

Mowa nienawiści (ang. *hate speech*, niem. *Hassrede*, dalej: MN) jest przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych, w tym głównie prawa – międzynarodowego (m.in. Rosenfeld 2012; Bleich 2013; Ghanea 2013), europejskiego (Weber 2009; Quintel i Ulrich 2019) i krajowego (m.in. Bachmat 2005; Park 2006; Wieruszewski i in. 2010; Radziejewski 2012; Malczyńska-Biały 2016) – medioznawstwa i politologii (por. m.in. Slayden i Whillock 1995; Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015; Eickelmann 2018; Brown i Sinclair 2019), psychologii społecznej (m.in. Mullen i Smyth 2004; Bilewicz i in. 2014; 2017; Winiewski i in. 2017; Pettersson 2019; Obrębska 2020), a także socjologii (m.in. Kowalski i Tulli 2003; Podemski 2010). W ostatnich latach powstaje coraz więcej publikacji poświęconych MN, także w paradygmacie językoznawstwa. W ten nurt wpisuje się przedłożona rozprawa – zob. m.in.¹ artykuły w tomach zbiorowych pod red. Silvii Bonacchi (2017)², Moniki Kopytowskiej (2017a)³, Fabiana Klinkera, Joachima Scharloth i Joanny Szczęk (2018), Fabienne Baider i Moniki Kopytowskiej (2018)⁴, a także artykuły m.in. Alorainy’ego i in. (2019) oraz Basile’a i in. (2019).

Dysertacja ma *sensu largo* przyczynić się do lepszego poznania i egzemplifikacji zjawiska, które jest realizowane głównie poprzez język, a także uzupełnić dotychczas prowadzone badania. Celem pracy jest analiza jakościowa i ilościowa danych korpusowych zawierających MN ze względu na przynależność etniczną i narodową, m.in. w celu zaprezentowania praktyk dyskursywnych (nazwy praktyk dyskursywnych por. m.in. Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017 oraz Reisigl i Wodak 2001: 46–54), a także zestawienia ich w perspektywie komparatywnej w obrębie dwóch języków: polskiego i niemieckiego. Zbadanie MN⁵ ze względu na przynależność etniczną i narodową w języku polskim i w języku niemieckim przyczyni się do opracowania narzędzia badawczego oraz zgromadzenia pierwszych korpusów (porównywalnych, w dwóch językach) MN ze względu na przynależność etniczną i narodową w polskiej i

---

¹ Więcej zob. w rozdziale 2.

² Zob. m.in. Hartmann i Sties (2017); Meibauer (2017); Sepp (2017) oraz Tenchini (2017).

³ Zob. m.in. Kopytowska (2017b); Kopytowska, Grabowski i Woźniak (2017); Love i Baker (2017); Musolff (2017) oraz Wodak (2017).

⁴ Zob. m.in. KhosraviNik i Esposito (2018); Klapp (2018); Kopytowska i Chilton (2018); Musolff (2018); Ruzaitė (2018); Technau (2018) oraz Vujić, Daničić i Aralica (2018).

⁵ Definicję operacyjną terminu „MN ze względu na przynależność etniczną i narodową” dla potrzeb niniejszej rozprawy zaprezentowano w rozdziale 1.

niemieckiej komunikacji internetowej. Analizie jakościowej i ilościowej zostanie poddany niezbadany do tej pory w kontekście MN materiał badawczy, czyli komentarze zamieszczane na portalu społecznościowym Facebook. Postawiono następujące pytania badawcze:

- A. Jakie nienawistne praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych występują w języku polskim i języku niemieckim na portalu społecznościowym Facebook?
- B. Jak często poszczególne nienawistne praktyki dyskursywne występują w danym podkorpusie i jakie są ich rodzaje oraz funkcje?
- C. Jak wygląda polityka moderacji treści portalu społecznościowego Facebook?
- D. W jakim stopniu dostępny, stanowiący przedmiot badań pracy, dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych na portalu społecznościowym Facebook jest moderowany?
- E. Czy dla języka polskiego i języka niemieckiego istnieją takie same zasady moderacji treści?
- F. Jakie rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej występują w materiale badawczym?
- G. Jakie kolokacje wykazują najczęściej występujące rzeczowniki w poszczególnych podkorpusach?
- H. Jakie słowa klucze wykazuje materiał badawczy w porównaniu do korpusów referencyjnych polskiego i niemieckiego Internetu?
- I. Jakie konkordancje w korpusach referencyjnych wykazują rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danych grup mniejszościowych?

Hipotezą badawczą niniejszej pracy jest, iż praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych grup mniejszościowych będą podobne w języku polskim i języku niemieckim. Już podczas badania pilotażowego wykazano, iż ekspletyzacje i negatywne określenia (głównie reifikacje i somatonimy) są dominującymi praktykami dyskursywnymi w stosunku do mniejszości muzułmańskiej. Dla mniejszości ukraińskiej tylko w języku polskim pojawiają się militarionimy, takie jak „bander-” (w przykładzie „bandersmiecia”), a także „bandery” (w formie deprecjatywnej rzeczownika męskoosobowego w mianowniku liczby mnogiej).

Wpływ badań własnych na rozwój dyscypliny

Istnieje kilka powodów, dla których wpływ tej dysertacji na rozwój dyscypliny, w tym przede wszystkim badań nad MN, można uznać za istotny: a) MN nie została wystarczająco zbadana w mediach społecznościowych; b) brakuje badań przekrojowych MN, zwłaszcza w zakresie badań kontrastywnych języka polskiego i niemieckiego; c) nie ma badań dotyczących moderacji treści na portalu społecznościowym Facebook; d) do badania użyte zostanie oprogramowanie *SketchEngine* służące do wygenerowania list frekwencyjnych, list słów kluczy, kolokacji i konkordancji dla języka polskiego i niemieckiego; e) dysertacja oferuje kompletną metodę analizy tego zjawiska, która może być łatwo implementowana podczas badania innych rodzajów MN komunikowanej online.

Geneza problemu badawczego

Badanie empiryczne zawarte w niniejszej dysertacji stanowi uzupełnienie prowadzonych dotychczas, przytoczonych powyżej, badań przeprowadzonych w ostatnich latach w odpowiedzi na wzrost zapotrzebowania na pogłębioną charakterystykę i analizę tego zjawiska, a także prac powstałych w całości lub częściowo w Instytucie Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: ILS UAM; zob. np. Adamczak-Krysztofowicz, Szczepaniak-Kozak i Jaszczyk 2016; Lankiewicz i Szczepaniak-Kozak 2016; Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017; Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017; 2018; Strani i Szczepaniak-Kozak 2018; Szczepaniak-Kozak i Adamczak-Krysztofowicz 2019; również teksty autorki niniejszej dysertacji – zob. Jaszczyk-Grzyb 2017; 2018ab; 2020, a także Jaszczyk-Grzyb i Szczepaniak-Kozak 2020). Przeprowadzone badania (w ILS UAM) dały następujące rezultaty:

- A. Udowodniono, że wciąż niewiele⁶ jest językoznawczych opracowań MN (por. np. Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017: 137), które mogłyby posłużyć osobom stykającym się w pracy zawodowej z ofiarami przemocy na tle rasistowskim lub ksenofobicznym czy też z osobami pochodzącymi ze środowisk migrantów.

---

⁶ Znaczny wzrost liczby publikacji na temat MN w paradygmacie językoznawstwa obserwuje się od 2017 roku (m.in. na podstawie wyników wyszukiwania dla hasła *hate speech* w Google Scholar, a także w bazie Scopus). Publikacje sprzed 2017 roku w kontekście polskim to m.in. Cegiela (2014), a także Linde-Usiekniewicz (2015).

- B. Opracowano językoznawczą definicję MN; naszym zdaniem MN może przyjąć dowolny rodzaj i formę wypowiedzi, aby kogoś skrzywdzić, poniżyć lub zastraszyć z przyczyn po części od niego niezależnych; MN najczęściej wykorzystuje cechy prymarne, m.in. kolor skóry, rasę, narodowość, przynależność etniczną, orientację seksualną, wyznanie religijne, aby ustanowić relacje hierarchiczne lub kontrastujące między rozmówcami lub nadawcą i adresatem komunikatu, np. na osi np. lepsi – gorsi, cywilizowani – niecywilizowani (Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017: 137–138).
- C. Opracowano typologię środków językowych używanych do zadania przemocy językowej, która jest jednym z objawów nienawiści motywowanej rasizmem lub ksenofobią (Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017).
- D. Wypracowano implikacje dydaktyczne w ramach międzynarodowego seminarium studentów z Polski i Niemiec w celu uwrażliwienia na MN (Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2018).

Koncepcja niniejszej dysertacji zrodziła się również wskutek kilku innych obserwacji:

- A. Zwiększyła się częstotliwość występowania przestępstw przemocy fizycznej, którym towarzyszy MN⁷; zarówno z raportu międzynarodowego projektu RADAR – *Regulating Anti-Discrimination and Anti-Racism*, dalej: RADAR – którego wykonawcą była autorka niniejszej dysertacji, jak i z treści statystyk prokuratury⁸ wynika, iż aspekty werbalny i niewerbalny stanowią ważne wątki w zachowaniach sprawców przestępstw fizycznych popełnionych z nienawiści (por. Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017: 136).
- B. Wyniki badań sondażowych przeprowadzonych w 2014 roku oraz powtórzonych w 2017 roku przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami wykazują, iż przeważająca liczba badanej młodzieży (60% wg badań z 2014 roku; 95% wg powtórzonych badań w 2017 roku) spotkała się z MN w Internecie (zob. Bilewicz i in. 2014 oraz Winiewski i in. 2017).

⁷ Dowodem na to jest udokumentowana tendencja rosnąca, zauważalna w podanych źródłach.

⁸ Departament Postępowania Przygotowawczego Prokuratury Generalnej (2015), Wyciąg ze sprawozdania dotyczącego spraw prowadzonych w 2013 roku w jednostkach organizacyjnych prokuratury z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych (por. Sprawozdanie DPPP, Online [dostęp: 16 listopada 2017]).

Metodologia badań

Podstawowym założeniem pracy jest związek pomiędzy dyskursem a rzeczywistością społeczną, która z jednej strony znajduje w nim odzwierciedlenie, a z drugiej jest także przez niego konstruowana. Metodologia wypracowana w ramach niniejszej rozprawy łączy w sobie założenia krytycznej analizy dyskursu⁹ (ang. *critical discourse analysis*, dalej: KAD) i lingwistyki korpusowej (ang. *corpus linguistics*, dalej: LK). Techniki korpusowe stosowane w KAD¹⁰ przede wszystkim umożliwiają znaczne zwiększenie liczby danych, które są poddawane analizie. Tym samym odrzucony zostaje jeden z punktów krytyki przeciwko KAD, dotyczący braku reprezentatywności analizowanych tekstów (por. m.in. Stubbs 1997: 7; Orpin 2005: 38; Pawlikowska 2012: 111–112; Cheng 2013: 1; Kopytowska, Grabowski i Woźniak 2017: 71). Do korzyści wynikających z wykorzystywania technik korpusowych w KAD należy także ograniczenie selektywności badaczy w stosunku do analizowanego materiału poprzez stosowanie przejrzystych kryteriów doboru korpusu (por. Baker 2006: 12; Breeze 2011; Kamasa 2014: 110).

Etyka badań

Materiał badawczy stanowią posty i komentarze zamieszczone na portalu społecznościowym Facebook, które są ogólnodostępne (publiczne), a więc nie zostały ograniczone do konkretnych grup odbiorców. Publiczne posty i komentarze są cytowane po ich uprzednim zanonimizowaniu, zgodnie z ustępem pierwszym artykułu 89 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2016/679 z 27 kwietnia 2016 roku w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych; Dz.Urz. UE L z 2016 r. 119, s.1 ze zm.), w którym mowa o zabezpieczeniach i wyjątkach mających zastosowanie do przetwarzania danych osobowych m.in. do celów badań naukowych lub historycznych, lub do celów statystycznych:

1. Przetwarzanie do celów [...] badań naukowych [...] podlega odpowiednim zabezpieczeniom dla praw i wolności osoby, której dane dotyczą, zgodnie z niniejszym rozporządzeniem. Zabezpieczenia te polegają na wdrożeniu środków technicznych i

---

⁹ KAD stawia sobie za cel m.in. uzyskanie konkretnej zmiany w obliczu palących problemów społecznych (van Dijk 1993b).

¹⁰ Więcej o korzyściach łączenia LK i KAD por. także Baker i in. (2008).

organizacyjnych zapewniających poszanowanie zasady minimalizacji danych. Środki te mogą też obejmować pseudonimizację danych, o ile pozwala ona realizować powyższe cele. Jeżeli cele te można zrealizować w drodze dalszego przetwarzania danych, które nie pozwalają albo przestały pozwalać na zidentyfikowanie osoby, której dane dotyczą, cele należy realizować w ten sposób.

Materiał badawczy poddano anonimizacji, polegającej m.in. na usunięciu wszelkich danych osobowych w tym imienia, nazwiska, zdjęcia profilowego, nazw miast w postach i komentarzach (jeśli się pojawiają), także zgodnie z postulatem anonimizacji w związku z etyką w ramach badań w paradygmacie LK (por. Baker, Hardie i McEnery 2006: 13). Dodatkowo autorka pracy rezygnuje z szybszego sposobu pozyskiwania danych za pomocą łączenia się z API Facebooka (ang. *Application Programming Interface* pol. interfejs programowania aplikacji) na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa danych osobowych zgodnie z brzmieniem powyższego rozporządzenia. Pozyskiwanie danych poprzez łączenie się z interfejsem programowania Facebooka umożliwiają m.in. Python, a także R (pakiet rFacebook). Materiał badawczy nie będzie w całości przechowywany w sposób publicznie dostępny, a wyniki badań zostaną opublikowane w określonym schemacie kodowania, który stanowi schemat katalogowania. Sprawdzono ponadto możliwość zidentyfikowania autorów komentarzy; po wpisaniu opublikowanych komentarzy do przeglądarki internetowej lub serwisu społecznościowego Facebook nie pojawiają się żadne wyniki.

Budowa pracy

Niniejszą rozprawę doktorską podzielono na dwie części główne: część teoretyczną oraz empiryczną.

Rozdział pierwszy prezentuje definicje mowy, nienawiści oraz przynależności etnicznej i narodowej, powstałych w wyniku dekompozycji terminu „MN ze względu na przynależność etniczną i narodową”, będącego przedmiotem badań niniejszej dysertacji. Traktuje także o zarysie historycznym prawnej definicji MN w ujęciu karnistycznym z perspektywy językoznawczej oraz definicjach MN sformułowanych na podstawie najnowszych badań w ujęciu interdyscyplinarnym i komparatywnym. Konkluzją jest definicja operacyjna terminu „MN ze względu na przynależność etniczną i narodową” dla niniejszej rozprawy.

Rozdział drugi traktuje o MN w świetle najnowszych badań w ujęciu interdyscyplinarnym w kontekście międzynarodowym. Zaprezentowany wywód teoretyczny ma na celu, w myśl zasady interdyscyplinarności w nauce, a) określenie

implikacji istotnych dla niniejszej dysertacji, opartych na wnioskach z badań w ramach różnych dyscyplin naukowych podejmujących zagadnienie MN (są nimi prawo, socjologia, psychologia społeczna oraz medioznawstwo); b) uzasadnienie potrzeby przeprowadzenia badania empirycznego, na podstawie badań językoznawczych, zawartego w dysertacji.

W trzecim rozdziale zostanie omówiona specyfika komunikacji internetowej w paradygmacie językoznawstwa, a także charakterystyka mediów społecznościowych i serwisów społecznościowych, w tym portalu społecznościowego Facebook. Przybliżenie założeń definicyjnych w pierwszych trzech rozdziałach ma na celu stworzenie podstaw teoretycznych do badań empirycznych opisanych w drugiej części rozprawy.

Rozdział czwarty to opis założeń teoretyczno-metodologicznych, w tym genezy problemu badawczego, celów pracy, hipotezy badawczej i pytań badawczych, a także doboru technik gromadzenia danych. W kolejnej części rozdziału czwartego zostanie podjęta próba krótkiego zarysowania dyskursu w ujęciu historycznym: we francuskiej i w anglosaskiej tradycji badań nad dyskursem. Następnie zostaną przedstawione polskie i niemieckie koncepcje dyskursu. Dalsza część rozdziału to opis wywodzącej się z tradycji anglosaskiej KAD, a także prezentacja LK, w tym m.in. zasad konstruowania korpusu językowego, klasyfikacji korpusów językowych, a przede wszystkim technik LK w KAD.

Rozdział piąty stanowi opis badania pilotażowego oraz prezentację i interpretację wyników przeprowadzonej analizy jakościowej i ilościowej w ramach badania zasadniczego. W jego początkowej sekcji zostaną przedstawione wyniki badania pilotażowego, a w kolejnych: wyniki analizy dokumentów, projekt korpusu, wyniki analizy jakościowej, wyniki analizy ilościowej, w tym analizy list frekwencyjnych, kolokacji, list słów kluczowych oraz konkordancji.

Rozdział szósty to prezentacja implikacji teoretycznych, metodologicznych, pedagogicznych, a także podsumowanie wyników analizy materiału badawczego. Autorka pracy wymienia również dezyderaty badawcze, uzasadniając potrzebę przeprowadzenia dalszych badań.

ROZDZIAŁ 1. ZARYS DEFINICYJNY PODSTAWOWYCH POJĘĆ

Pierwsze podrozdziały niniejszego rozdziału stanowią próbę opisu pojęć mowy, nienawiści oraz przynależności etnicznej i narodowej, powstałych w wyniku dekompozycji terminu „mowa nienawiści ze względu na przynależność etniczną i narodową”. Przybliżenie założeń definicyjnych wyżej ujętych pojęć w przedłożonej dysertacji ma na celu stworzenie podstaw teoretycznych do badań empirycznych opisanych w drugiej części rozprawy.

W najobszerniejszy sposób zaprezentowane są w niniejszym wywodzie teoretycznym założenia definicyjne dotyczące pojęcia mowy w paradygmacie językoznawstwa z uwagi na jego złożoność semantyczną. Przybliżenie eksplikacji definicyjnych ma również pomóc w ustaleniu, czy „mowę nienawiści” (niem. *Hassrede*) możemy nazwać synonimicznie „językiem nienawiści” (niem. *Hasssprache*)¹¹.

Dodatkowym celem przedstawienia założeń eksplikujących pojęcie nienawiści jest także ustalenie, czy MN w języku polskim można nazwać „mową agresji”¹² (por. Bauer 2009) lub „mową pogardy” (zob. Winiewski i in. 2017). Pojawiło się jeszcze jedno pojęcie utożsamiane z MN, które należałoby również wyjaśnić (w kontekście terminu „nienawiść” utożsamianego z terminem „hejt”), a mianowicie hejterstwo (por. Juza 2015)¹³. Pierwszy rozdział stanowi również próbę przybliżenia niemieckiego pojęcia *Hetzrede*¹⁴ używanego synonimicznie do *Hassrede*.

Trzeci komponent, przynależność etniczna i narodowa, pojawił się jako element przedmiotu badań niniejszej pracy poprzez zawężenie pola badawczego na drodze operacjonalizacji. Przedmiotem rozważań nie jest bowiem MN *sensu largo*, rozumiana przez autorkę pracy jako realizowana w stosunku do wszystkich grup mniejszościowych (lub również większościowych¹⁵), ale MN realizowana w stosunku do grup ze względu na przynależność etniczną i narodową.

---

¹¹ Takie utożsamienie pojawia się na stronie internetowej Równość.info (por. Równość, Online [dostęp: 2 września 2019]) oraz w języku niemieckim w wywiadzie w wersji online (por. Wywiad, Joachim Bauer, Online [dostęp: 2 września 2019]).

¹² Jeden z uczestników dyskusji proponuje użycie terminu „agresja werbalna” zamiast „mowa nienawiści” w programie *Mowa nienawiści w codziennym życiu*, nadawanym na kanale WTK Play (por. WTK Play, Online [dostęp: 18 listopada 2018]).

¹³ W polskiej komunikacji społecznej pojawił się również termin „wredna mowa” (por. tekst publicystyczny Janicki i Władyka 2014).

¹⁴ „[...] złożenia z determinantem Hetze (Hetzkommentar, Online-Hetze) stają się coraz częściej spotykanym znakiem rozpoznawczym debat politycznych w mediach społecznościowych” (Scharloth 2017: editorial).

¹⁵ Zob. także polemikę dotyczącą grup wobec których może być kierowana MN m.in. u Cegieli (2014).

Czwarty podrozdział traktuje o zarysie historycznym prawnej definicji MN w ujęciu karnistycznym z perspektywy językoznawczej, natomiast kolejny nawiązuje do definicji MN zawartej w dokumentach UE i UNESCO.

Piąty podrozdział stanowi próbę przybliżenia definicji MN¹⁶ sformułowanych na podstawie najnowszych badań w ujęciu interdyscyplinarnym i komparatywnym.

Szósty podrozdział stanowi konkluzję niniejszego rozdziału. Podsumowano w nim wszystkie rozważania i sformułowano definicję operacyjną MN ze względu na przynależność etniczną i narodową na potrzeby niniejszej rozprawy.

1.1 Problematyka pojęcia mowy

Mowa jest przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych, w tym m.in. logopedii (np. Grabias¹⁷ 1997, Kaczmarek 1988), medycyny (np. foniatria kliniczna Obrębowski i Kraśny¹⁸ 2000), a także psychologii (np. Kurcz 2000) czy pedagogiki (np. Mystkowska¹⁹ 1970). Tego pojęcia używa się także w znaczeniu potocznym²⁰. Z uwagi na cel badań empirycznych, sformułowany w paradygmacie²¹ językoznawczym, niniejszy rozdział będzie próbą przybliżenia definicji mowy w ramach tej dyscypliny nauki.

1.1.1 Mowa w ujęciu encyklopedycznym w paradygmacie językoznawczym

W niniejszym podrozdziale zostaną zestawione ze sobą w celu porównawczym cztery źródła encyklopedyczne z zakresu terminologii językoznawstwa, które stanowią punkt wyjścia do rozważań nad pojęciem mowy. Najstarsze źródło pochodzi z 1970 roku,

---

¹⁶ Problemem badawczym w kontekście MN jest również określenie jej ram definicyjnych (por. Adamczak-Krysztowicz, Szczepaniak-Kozak i Jaszczyk 2016). Autorka dysertacji korzysta z definicji operacyjnej MN ze względu na przynależność etniczną i narodową stworzonej na potrzeby niniejszej pracy.

¹⁷ Autor definiuje mowę dla celów badawczych jako „1. zachowania dokonujące się w tzw. mowie wewnętrznej, nazywane często «cerebracją», a także 2. zachowania dokonujące się w mowie zewnętrznej nazywane najczęściej «komunikacją językową» [...]” (Grabias 1997: 10). Zatem przedmiotem badań logopedii jest mowa również w kontekście czynności poznawczych człowieka, a więc jako tekst pomyślany (zob. Kaczmarek 1988).

¹⁸ Autorzy używają w swojej publikacji pojęcia mowy dźwięcznej.

¹⁹ Mystkowska (1970: 8) definiuje mowę „jako funkcję organizmu ludzkiego: układu nerwowego, narządów mowy, ruchu, słuchu”.

²⁰ Przykładowo dla języka polskiego, na podstawie danych mówionych pochodzących z tekstów medialnych (transkrypcje audycji telewizyjnych i radiowych z lat 2008–2010), wyszukiwarka PELCRA (Pęzik 2012) dla Narodowego Korpusu Języka Polskiego wykazuje na blisko 200 000 wypowiedzi: 53 wypowiedzi zawierające hasło „mowa”, w tym 52 wypowiedzi zawierające hasło „mowa o”. Wynik ten sugeruje, iż pojęcie mowy w tym zebranych materiale najczęściej jest używane w kontekście wskazywania na konkretny przedmiot w trakcie konwersacji. Pełny spis konkordancji dla hasła „mowa” zawiera załącznik 1.

²¹ W rozumieniu wprowadzonym przez Thomasa Khuna (1962).

włączenie go do analizy ma na celu ukazanie pewnej²² tendencji, z jaką zmieniało się postrzeganie pojęcia mowy na przestrzeni lat w ujęciu leksykograficznym w paradygmacie językoznawstwa.

W najstarszym, w stosunku do porównywanych w niniejszym podrozdziale źródeł, *Słowniku terminologii językoznawczej*²³ z 1970 roku pod redakcją Adama Heinza i Tadeusza Milewskiego, mowę ujmuje się następująco:

Mowa [ang. *speech*, fr. *langage*, niem. *Sprache*²⁴ – M.J.G], ros. речь. Zjawisko wzajemnego porozumiewania się ludzi głównie za pomocą dźwięków (wtórnie za pomocą gestów czy też w formie pisanej itp. Por. Pismo, Język gestów). Współczesne językoznawstwo wśród zjawisk odnoszących się do mowy wyróżnia język i mówienie. Mówienie jest procesem indywidualnym i konkretnym. Jest to pierwsza podstawowa faza mowy. Drugą jej niezbędną fazą jest rozumienie słów osoby mówiącej przez słuchacza, stanowiące już proces społeczny (rozumienie wymaga istnienia przynajmniej dwu osób rozmawiających). Dalsza faza to tekst (utrwalone w pamięci lub na piśmie wypowiedzenie lub ich szereg). Czwarta faza to język, czyli społeczny system wyrazów i reguł określających sposób posługiwania się nimi, wyabstrahowanych z zapamiętanych tekstów; jest to twór abstrakcyjny i społeczny.

Mowa jest tutaj rozumiana jako pojęcie nadrzędne²⁵ w stosunku do mówienia, które jest jej pierwszą fazą, i języka, który jest niejako jej ostatnią fazą. Wymienia się tu również rozumienie i tekst, będące według autorów kolejno drugą i trzecią fazą mowy. Autorzy opisują ją w liczbie pojedynczej jako zjawisko – natomiast kolejne z analizowanych źródeł encyklopedycznych ujmuje ją jako całość zjawisk. Tym, co łączy podaną powyżej definicję z kolejnymi przedstawionymi w niniejszym podrozdziale, jest sposób realizacji mowy, która może być tworzona za pomocą dźwięków (prymarnie) oraz za pomocą gestów lub w formie pisanej (wtórnie). Wszystkie definicje wskazują również cel mowy, który jest skoncentrowany na porozumiewaniu się ludzi w obrębie danej społeczności. Powyższa definicja tylko w sposób pośredni odwołuje się do językoznawstwa strukturalistycznego. Mówienie²⁶ zaprezentowano w niej jako proces indywidualny i konkretny, a język jako system. Niewątpliwie to z tej doktryny językoznawczej wywodzą się rozważania na temat różnic pomiędzy językiem (w rozumieniu autorów analizowanych

²² Nie jest zamiarem ukazanie tendencji w wymiarze całościowym, gdyż nie jest to możliwe za pomocą jednego źródła.

²³ W przytoczonym słowniku znajdziemy jeszcze jedno hasło powiązane z pojęciem mowy, a mianowicie „mowa dziecka”, którą autorzy opisują w perspektywie jej okresów rozwoju.

²⁴ Należy zaznaczyć, że w języku niemieckim częściej używanym terminem odnoszącym się do polskiego terminu „mowa” jest *die Rede*.

²⁵ Zupełnie inną hierarchiczność pojęć prezentuje *Słownik wiedzy o języku* (por. Podlaska i Plóciennik 2004), który stawia wszystkie te pojęcia na równi: „Współcześnie określenie to [mowa – M.J.G.] używane jest wymiennie z pojęciem mówienie, a nawet z terminem język”.

²⁶ Termin użyty w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* przez Kazimierza Polańskiego na opisywane przez de Saussure’a *la parole* w wydaniu polskim z 1961 roku zostaje przetłumaczony jako „mowa jednostkowa”.

w tym podrozdziale źródeł jako *langue*), mową (w rozumieniu autorów analizowanych w tym podrozdziale źródeł jako *langage*) i mówieniem (w rozumieniu autorów niniejszych źródeł jako *parole*). Jednym ze słowników, w którym odnajdziemy bezpośrednie odwołanie do założeń strukturalistycznych, jest *Słownik wiedzy o języku* z 2004 roku pod red. Danieli Podlaskiej oraz Iwony Płóciennik. Zawiera taką definicję mowy:

Jest to całość zjawisk związanych z komunikacją językową. Ferdinand de Saussure odróżniał → **język** (*langue*) jako zjawisko abstrakcyjne, społeczne (system znaków) od → **mówienia** (*parole*) – procesu konkretnego, indywidualnego. Natomiast samą zdolność ludzi do posługiwania się językiem nazwał **mową** [...].

Analogię odnajdziemy również w kolejnym analizowanym źródle: *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego*, wydaniu uzupełnionym z 1999 roku pod red. Kazimierza Polańskiego. Autor poprzez hasło „mowa” odsyła do hasła „język”, definiowanego jako „System → znaków (prymarnie dźwiękowych, wtórnie pisanych i in.) służący do porozumiewania się w obrębie danej społeczności. [...]”. W dalszej części definicji autor²⁷ prezentuje pojęcie języka również w paradygmacie językoznawstwa strukturalnego, określając opisane przez Ferdinanda de Saussure’a *langage* jako „mowę”:

F. de Saussure w obrębie zjawisk porozumiewania się jęz. odróżnił język (*langue*) jako abstrakcyjny, społecznie wytworzony system znaków od mówienia (*parole*), które jest procesem indywidualnym, a zarazem realizacją jęz. Porównywał jęz. do zasad gry w szachy, a mówienie do konkretnych partii szachowych, rozgrywanych przez różnych partnerów. Całość zjawisk związanych z komunikacją jęz., samą zdolność ludzi do posługiwania się jęz. nazywał mową (*langage*).

W obydwu z ostatnich przytoczonych źródeł słownikowych autorzy konstatują, iż to, co de Saussure nazywał *langage*, można określić jako „mowę”, *langue* jako „język”, a *parole* jako „mówienie”²⁸. W celu rozszerzenia perspektywy definicyjnej warto również sięgnąć do *Słownika języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego (1997), w którym mowa opisywana jest jako:

- 1) Zasób wyrazów, wyrażeń, zwrotów i form w celu porozumiewania się a) przez członków jednego narodu, społeczeństwa b) przez mieszkańców pewnego regionu, przez osoby należące do pewnego środowiska; charakterystyczny dla pewnej epoki; uzależniony od sytuacji i charakteru wypowiedzi [...]
- 2) Wypowiadanie czego, mówienie, zdolność mówienia, to, co się mówi [...]

²⁷ Opis hasłowy został stworzony przez Kazimierza Polańskiego.

²⁸ Tymczasem jeśli przyjrzymy się współczesnej polemice językoznawczej, rozróżnienie to nie jest tak oczywiste (por. m.in. Danielewiczowa 2004, 2013abc; Grzegorzczkowska 2007; Linde-Usiekiewicz 2013; Walczak 2013).

- 3) Sposób wymawiania wyrazów, sposób mówienia, wymowa [...]
- 4) Dłuższa wypowiedź okolicznościowa, skierowana do liczного zgromadzenia, przemówienie [...].

Zatem termin „mowa”, zgodnie z powyższą definicją, może być używany jako: a) język w rozumieniu systemu, który autor opisuje jako „zasób wyrazów, wyrażeń, zwrotów i form [...]”; b) mówienie, to co się mówi w rozumieniu użycia języka; c) zdolności mówienia (punkt b i c w definicji są tożsame) jako ogólnej zdolności mownej człowieka, a więc możliwości korzystania z języka jako systemu do realizowania pewnych komunikatów użycia owego języka; d) wymowa e) przemówienie. Pierwsze dwa punkty w definicji Doroszewskiego – opisywane powyżej w formie trzech – są tożsame ze sformułowanymi na gruncie językoznawstwa strukturalistycznego przez de Saussure’a *langue*, *parole* i *langage*. Powyższa definicja ukazuje jednak, że pod znaczeniem jednego terminu „mowa” mogą się kryć wszystkie trzy komponenty.

Z uwagi na przedmiot badań niniejszej dysertacji, opisywany w kontekście nie tylko języka polskiego, należy bliżej przyjrzeć się definicji słownikowej terminu *die Rede*, który jest odpowiednikiem polskiego terminu „mowa” również w języku niemieckim. W słowniku Theodora Lewandowskiego (1979) hasło *Rede*, określane dalej jako *speech*, *parole*, *reč*, ma cztery definicje:

- 1) Syntaktische Variante der Aussage bzw. Äußerung: *direkte Rede* [...]; *indirekte Rede* [...]
- 2) Im Sinne von parole, Sprechakt, Sprechhandlung. Die kommunikative Tätigkeit von Sprechern, die Anwendung von Mitteln des Sprachsystems als Informationsvermittlung und Konstituierung von zwischenmenschlichen Beziehungen, Aufforderung zum Handeln, Beeinflussung usw., jeder einzelne Akt individueller Sprachverwendung; ein in Handlung überführter Ausschnitt aus der Sprache (als langue); eine Äußerung, die Trägerin eines Bewusstseinsinhalts ist (W. Schmidt, 1966, S. 20 f., 32) [...]
- 3) Im Sinne von gesprochener und geschriebener Sprache (vgl. Text): jede Anwendung sprachlicher Mittel zum Zweck gesellschaftlicher Kommunikation mit sehr unterschiedlicher Ausdehnung [...]
- 4) Höchste Einheit bzw. Ebene der Sprache (vgl. Text) [...] Bei Begriff und Phänomen der Rede ist nicht an die Aktualisierung in der Parole gedacht, sondern an die Bedingungen, unter denen Rede sich aufbaut und gliedert [H. Brinkmann, 1971, S. 724].

W pierwszej definicji opisano mowę jako wariant syntaktyczny wypowiedzi, dzieląc ją na mowę zależną i niezależną. Druga definicja nawiązuje do saussurowskiego *parole*, kolejna opisuje mowę w perspektywie rozumienia tekstu, natomiast ostatnia nawiązuje do warunków, w jakich mowa się konstatuje, w przeciwieństwie do rozumienia jej jako *parole*. Z uwagi na zawarte w analizowanych źródłach encyklopedycznych odniesienia do językoznawstwa strukturalnego warto bliżej przyjrzeć się mowie (niem. *die Rede*) w

paradygmacie tej doktryny. Na początek należy przytoczyć podstawowe założenia językoznawstwa strukturalistycznego w stosunku do omawianego terminu.

1.1.2 Mowa w paradygmacie językoznawstwa strukturalnego

Analizując założenia językoznawstwa strukturalnego²⁹ de Saussure'a³⁰, należy przypomnieć, że zasadniczo odróżniał on język³¹ (w oryginale *la langue*³²) od samej mowy (*la langage*), bowiem język jest jedynie częścią (choć istotną) samej mowy. Należy od początku stanąć na gruncie języka (*la langue*) i przyjąć go za normę dla wszystkich innych przejawów mowy (*la langage*). Autor kontynuuje, że język (w rozumieniu *la langue*) jest „tym samym społecznym wytworem zdolności mowy, co ogółem konwencji przyjętych z konieczności przez grupę społeczną, aby jednostki mogły z tej zdolności korzystać” (de Saussure 1967a: 25³³). Mowa (*la langage*) natomiast, potraktowana jako całość, „jest różnorodna i niejednolita, obejmuje wiele różnych dziedzin, jest równocześnie fizyczna, fizjologiczna, psychiczna; należy oprócz tego do dziedziny indywidualnej i społecznej” (de Saussure 1967a: 25). De Saussure wyróżnia również mowę jednostkową, w innym tłumaczeniu chodzi o mówienie (w oryginale *la parole*), która jest indywidualna i uboczna, mniej lub bardziej przypadkowa, w przeciwieństwie do języka (*la langue*), który jest społeczny oraz istotny:

En séparant la langue de la parole, on sépare du même coup: 1 ce qui est social de ce qui est individuel; 2 ce qui est essentiel de ce qui est accessoire et plus ou moins accidental (de Saussure 1967a: 30).

---

²⁹ Należy zaznaczyć, że niezależnie od Saussure'a podobne idee głosił polski uczonec o francuskim nazwisku Jan Baudouin de Courtenay, a także jego najbliższy współpracownik i uczeń Mikołaj Kruszewski, którzy byli przedstawicielami kazańskiej szkoły językoznawczej. Jan Baudouin de Courtenay zaproponował ponadto w 1870 roku podział językoznawstwa na czyste i stosowane, przed nim uczynił to August Ferdinand Bernhardt (więcej por. Grucza F. 2007: 45–48).

³⁰ Na podstawie *Kursu językoznawstwa ogólnego*, wydanie polskie z 1961 roku. Witold Doroszewski we wstępie do niniejszego wydania zaznacza, iż „tekst Kursu trudno uważać za wierny wyraz myśli samego de Saussure'a, zasadniczo za sformułowania odpowiadają też redaktorzy” (por. wywód Doroszewskiego zawarty w rozdziale *O podstawowych koncepcjach Kursu de Saussure'a* [de Saussure 1961: 5]). Tekst *Kursu językoznawstwa ogólnego* sformułowali na podstawie notatek z wykładów Ferdinanda de Saussure'a jego uczniowie: Charles Bally i Albert Sechehaye (por. Godel 1957).

³¹ Tłumaczenie autorki wydania polskiego z 1961 roku – Krystyny Kasprzyk.

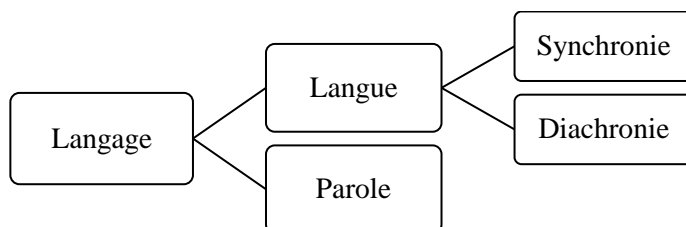
³² W obliczu nieścisłości terminologicznych pojawiających się w polskich przekładach *Kursu językoznawstwa ogólnego* (por. Linde-Usiekniewicz 2013) zasadne wydaje się każdorazowe cytowanie oryginalnego źródła.

³³ Jeśli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenie cytatów w językach innych niż język polski zostało wykonane przez autorkę dysertacji.

Mowa jednostkowa (de Saussure 1961), określana również jako mówienie (de Saussure 2002) – w rozumieniu *la parole* – jest:

indywidualnym aktem woli i inteligencji, w którym należy wyróżnić: a) połączenia, za pomocą których osoba mówiąca posługuje się kluczem języka w celu wyrażenia swej własnej myśli; b) mechanizm psychofizyczny pozwalający jej uzewnętrznić te połączenia (de Saussure 1961: 29; tłum. – Krystyna Kasprzyk [wyd. polskie]).

Podsumowując rozważania zawarte w *Kursie językoznawstwa ogólnego*, dotyczące mowy (w rozumieniu *la langage*), języka (w rozumieniu *la langue*) i mowy jednostkowej, mówienia (w rozumieniu *la parole*), należy wskazać, że badania nad mową (*la langage*) składają się z dwóch części: pierwsza (podstawowa) – jej przedmiotem jest język (*la langue*), społeczny w swej istocie i niezależny od jednostki (charakter psychiczny); druga – jej przedmiotem jest indywidualna część mowy, tzn. mowa jednostkowa, mówienie (*la parole*) wraz z fonacją (charakter psychofizyczny). Bez wątpienia te dwa przedmioty są ze sobą ściśle powiązane i warunkują się wzajemnie: język (*la langue*) jest konieczny, by mowa jednostkowa (*la parole*) mogła być rozumiana, lecz mowa jednostkowa jest konieczna, by język się ustalił. Mowa jednostkowa jest zatem zarazem narzędziem i wytworem języka (de Saussure 1961: 25–34). Poniższy schemat oddaje sposób rozumienia hierarchiczności pojęć ujętych w powyższych rozważaniach, z pominięciem pojęć synchronii i diachronii.

Grafika 1: Opracowanie graficzne rysunku źródłowego (por. de Saussure 1967a: 139)

We współczesnej dyskusji lingwistycznej dotyczącej przedmiotu badań językoznawstwa opisanego w *Kursie językoznawstwa ogólnego* obecna jest polemika na dwóch poziomach, które się wzajemnie warunkują:

a) terminologicznym – spór dotyczy nazewnictwa desygnatów *la langue*, *la parole* i *la langage*, jego podstawą są nieścisłości dotyczące nazewnictwa podanych terminów w przekładzie dzieła na język polski;

b) semantycznym – spór dotyczy znaczenia wspomnianych desygnatów.

Wspomniana polemika na poziomie terminologicznym oraz semantycznym została opisana przez Linde-Usiekniewicz (2013), która, powołując się na głównego przedstawiciela

kopenhaskiej szkoły strukturalistycznej, współtwórcy glossemantyki, Hjelmsleva (1979), konstatuje, iż rozróżnienie między desygnatami *langue* i *parole* nie jest tak oczywiste. Podobnie Danielewiczowa (m.in. 2004, 2013ab), badaczka spuścizny saussurowskiej, podkreśla, że terminy przekształciły się „w prostą formułkę [...] powtarzaną jak zaklęcie, często bez głębszego zrozumienia, w podręcznikach i kursach językoznawstwa ogólnego” (Danielewiczowa 2004: 22). Badaczka proponuje więc znacznie bardziej szczegółową, opartą na tekście *Szkiców z językoznawstwa ogólnego* (wydanie polskie z 2004 roku [por. de Saussure 2004]) definicję terminu *langage* (por. Danielewiczowa 2013a).

Problem terminologiczny może wynikać z faktu, iż wspomniane wyżej terminy są tłumaczone na język polski w niekonsekwentny sposób (zob. m.in. Linde-Usiekniewicz 2013: 93). Poniżej zostały zaprezentowane terminy w języku polskim w formie tabelarycznej i chronologicznej z ujęciem konkretnych dzieł genewskiego uczonego:

Nazwy terminów	<i>Kurs językoznawstwa ogólnego</i> tłum. K. Kasprzyk (por. de Saussure 1961)	<i>Kurs językoznawstwa ogólnego</i> tłum. K. Kasprzyk (por. de Saussure 2002)	<i>Szkice językoznawstwa ogólnego</i> tłum. M. Danielewiczowa (por. de Saussure 2004)
<i>Langue</i>	język	język	język
<i>Parole</i>	mowa jednostkowa	mówienie	wypowiedź
<i>Langage</i>	mowa	mowa	mowa dyskurs

Tabela 1: Zestawienie terminów *langue*, *parole* i *langage* w tłumaczeniu na język polski w perspektywie chronologicznej w dwóch wydaniach *Kursu językoznawstwa ogólnego* i jednym wydaniu *Szkiców językoznawstwa ogólnego*

W tej dyskusji zabrał również głos Bogdan Walczak (2013), który analizował interpretacje *langue* i *parole* dokonane przez Adama Heinza (1983), Tadeusza Milewskiego (1976), Adama Weinsberga (1983), a także Witolda Mańczaka (1996) – głównie w perspektywie pojmowania przez wspomnianych badaczy *parole* jako tekstów.

Danielewiczowa (2013abc), która opiera swoje tezy na analizie powstałego po *Kursie językoznawstwa ogólnego* dzieła *Szkice z językoznawstwa ogólnego*, podkreśla, że obraz przedstawiony w *Kursie językoznawstwa ogólnego* nie oddaje zamysłu genewskiego uczonego. Uważał on mianowicie, zdaniem Danielewiczowej (2013c: 14), że „podstawową własnością ludzkiej mowy jest dwoistość, która znajduje odzwierciedlenie choćby w naturze znaku językowego czy też w stosunku języka (*langue*) do jego aktualizacji (*parole*)”. Do aktualizacji (jako *parole*) odnosi się również w swoim wywodzie

teoretycznym Walczak (2013: 73), który odrzuca rozumienie *parole* bezpośrednio jako tekstów i konstatuje, że:

najwłaściwszym „przekładem” *parole* wydaje się użycie języka, rozumiane jako aktualizacja systemu (czy jeszcze ściślej: aktualizacja potencji skumulowanej w systemie). Dopiero od pojęcia użycia języka możemy dojść do pojęcia tekstu. Innymi słowy: z poziomu użycia języka możemy „derywować” pojęcie tekstu w jego aspekcie i konkretnym, i zwłaszcza uogólnionym, typowym (przy czym trzeba stwierdzić, że Saussure nie miał świadomości istnienia tekstu-typu – przynajmniej w jego charakterystyce *parole* (mowy jednostkowej w przekładzie Krystyny Kasprzyk) nie ma niczego, co by się mogło odnosić do ogólnego i typowego aspektu tekstu).

W obliczu tej polemiki terminologicznej i semantycznej zasadne wydaje się usystematyzowanie powyższych pojęć względem przedmiotu badań niniejszej pracy. Mowa, jako element terminu „mowa nienawiści ze względu na przynależność etniczną i narodową”, stanowiąca przedmiot niniejszej dysertacji, rozumiana jest nie jako saussurowskie *langage* – które w polskim przekładzie (por. tabela 1), a także w źródłach encyklopedycznych (por. m.in. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* pod red. Polańskiego 1999), jest właśnie odpowiednikiem polskiej mowy – ale jako *parole*. Między innymi dla Walczaka (2013) mowa to użycie języka, rozumiane jako aktualizacja systemu. Podobnie pojęcie to definiował Meibauer (2013): „[...] der sprachliche Ausdruck von Hass als Rede („parole“ im Sinne von Ferdinand de Saussure) gehört sicher zum Kern des Hassausdrucks)”.

Poniżej zamieszczono porównanie tłumaczeń *Cours de linguistique generale* w języku niemieckim. Różnica między językiem polskim a niemieckim jest widoczna w zestawieniu przekładu *parole* (tłumaczenia z lat 1967 [por. de Saussure 1967b] i 2001 [de Saussure 2001] są takie same, różnice pojawiają się w przekładzie z 2016 roku [de Saussure 2016]). *Parole* jest określana jednocześnie jako mowa (częściowo), mówienie oraz dyskurs w tłumaczeniach z lat 1967 i 2001 oraz w połowie jako mowa (w rozumieniu mówienia jednostkowego) oraz dyskurs (w rozumieniu przemowy) w tłumaczeniu z 2016 roku.

Nazwy terminów	de Saussure 1967b <i>Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft</i> tłum. H. Lommel	de Saussure 2001 <i>Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft</i> tłum. P. Ernst	de Saussure 2016 <i>Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft</i> tłum. U. Bossier
<i>Langue</i>	die Sprache	die Sprache	die Sprache [im Sinne von Einzelsprache]
<i>Parole</i>	einigermaßen die Rede, das Sprechen, <i>discours</i>	einigermaßen die Rede, das Sprechen, <i>discours</i>	halbwegs die Rede [als „individuelles Sprechen“], <i>discours</i> [Rede im Sinne von Ansprache]
<i>Langage</i>	die Sprache [menschliche Rede]	die Sprache [menschliche Rede]	die Sprache [im Sinne von Sprache schlechthin]

Tabela 2: Zestawienie terminów *langue*, *parole* i *langage* w tłumaczeniu na język niemiecki w perspektywie chronologicznej w trzech wydaniach *Kursu językoznawstwa ogólnego*

Trafna wydaje się w kontekście polemiki nad saussurowskim *langage*, tłumaczonym jako „mowa” w języku polskim, definicja opracowana przez Renatę Grzegorczykową³⁴ (2007: 53). Badaczka podkreśla brak odrębnego terminu na wprowadzone przez strukturalistów pojęcie *langage*. Przywołuje wieloznaczne określenie „język”, zaznaczając, iż termin ten używany jako odpowiednik *langage* obejmuje ogół działań mownych człowieka. Podkreśla (2007: 52–55), iż mówiąc o języku, trzeba mieć na uwadze trzy różne zjawiska: abstrakcyjny, ogólny system (*langue*), użycie systemu (*parole*) oraz ogólną działalność mowną człowieka (*langage*), rozumianą jako zjawisko społeczne, całość działań językowych określonej społeczności mówiącej.

1.1.3 Mowa jako przedmiot badań niniejszej rozprawy

Konkludując dotychczasowe rozważania, które po części³⁵ kładą podwaliny pod definicję operacyjną terminu „mowa nienawiści ze względu na przynależność etniczną i narodową”, należy w sposób bardziej szczegółowy odnieść się do rozumienia samej mowy. Warto podkreślić, iż wspomniane *parole* jest – za Grzegorczykową (2007: 37) – najogólniej mówiąc, wytworzeniem wypowiedzi, która wyróżnia zjawiska o charakterze czynnościowym, zdarzeniowym, uwarunkowane sytuacyjnie, oraz zjawiska o charakterze

³⁴ Grzegorczykowa (2007: 34) przedstawia także, jak opozycja pojęć *langue* i *parole* zmieniała się terminologicznie w językoznawstwie posaussurowskim: *langue* – system, język, kod językowy, kompetencja; *parole* – użycie systemu, mówienie/tekst/wypowiedź/akt mowy, zastosowanie kodu, wykonanie (realizacja kodu).

³⁵ Pozostają jeszcze do wyjaśnienia terminy „etniczność”, „narodowość” i „nienawiść”.

wytworowym, oderwane od sytuacji, np. teksty literackie, teksty ustaw lub instrukcje. Wprowadzone przez Grzegorzczukową rozróżnienia uzyskują w literaturze językoznawczej odmienne nazwy i definicje. Wieloznacznym terminem jest „tekst”³⁶, który *sensu largo* jest synonimem wypowiedzi rozumianej jako czynność (zdarzenie): ulotna, jednostkowa, powiązana z sytuacją, ponownie zapisywana, a *sensu stricto* odnosi się do wytworów mownych, oderwanych od sytuacji, wtórnie aktualizowanych. Aby sprecyzować przedmiot badań niniejszej rozprawy, należy przyjąć założenie o zasadniczej społecznej roli tekstu będącego manifestacją dyskursu³⁷ (por. Kamasa 2014: 101 za Wodak 2001). W centrum rozważań niniejszej rozprawy stoi dyskurs³⁸, który – choć łączy się z użyciem języka – nie jest jednostkową mową. Dyskurs nie należy bowiem do osoby; odwrotnie – to osoba należy do dyskursu w chwili, gdy przyjmuje określone role społeczne. „«Tylko dyskurs może mieć charakter znaczący» (przekazywać treści) – *langue* istnieje tylko jako kod, platforma dla komunikacji. Poza użyciem w dyskursie nie ma jednak żadnego samodzielnego sensu” (Nazaruk 2013: 1). Analizie jakościowej i ilościowej zostaną poddane wypowiedzi rozumiane jako zdarzenia dyskursywne.

Konstituowane przez *parole* znaczenie nie może być ograniczane tylko do wewnętrznych własności zdania użytego podczas wypowiedzi. Znaczenie konstituuje się w splocie dwóch elementów: artykułowanym na gruncie *langue* zdaniu oraz okolicznościach (kontekście), w którym zdanie to zostało wypowiedziane. Tak wyartykułowane znaczenie może być traktowane jako zdarzenie dyskursywne (Nazaruk 2013: 2).

„Mowa nienawiści” (niem. *Hassrede*) nie jest w paradygmacie językoznawczym tożsama z terminem „język nienawiści” (niem. *Hasssprache*), bowiem „język” jest, zgodnie z powyższymi rozważaniami, terminem pojemniejszym, tzn. bardziej kompleksowym, niż termin „mowa”:

---

³⁶ Prace definiujące termin „tekst” por. m.in. Grucza F. (2010), Grucza S. (2013); Adamzik (2016); Bilut-Homplewicz i Krauz (2017); Brinker, Cölfen i Pappert (2018), więcej por. Adamczak-Krysztowicz (2009: 83–84).

³⁷ „Francuskie słowo „discours” (oddane w języku polskim przez „dyskurs”), derywowane od „discourir”, czyli „mówić obficie na jakiś temat”, pochodzi – w tym znaczeniu – od starofrancuskiego *discurre* (poświadczanego w XII wieku: za Dictionnaire Etymologique, Larousse, 1988), które z kolei ma rodowód łaciński oznaczające „rozbiec się”. Jego źródłem jest łacińskie *discurro*, *discurrere* (na wszystkie strony), rozproszyć się, rozsypać się”. Łaciński *discursus* („bieganie tu i tam, rozproszenie), zdobył i upowszechnił znaczenie przenośne („rozmowa, dyskusja, stosunki towarzyskie) w języku starofrancuskim” (Grzmil-Tylutki 2010: 9).

³⁸ W polskiej lingwistyce termin „dyskurs” jest używany w sposób nieprecyzyjny (por. Grucza S. 2013: 65); pojęcie dyskursu jest często dubletem pojęcia tekstu, na co zwracają uwagę Duszak (1998), Boniecka (1998: 2), a także Grzmil-Tylutki (2010: 15). W pracach niemieckojęzycznych natomiast w dość wyraźny sposób rozróżnia się te dwa pojęcia, na co wskazuje Grucza S. (2013: 65–66). Więcej na temat teorii dyskursu w rozdziale 4.

Prace strukturalistów uświadomiły jasno, że mówiąc o języku trzeba mieć na uwadze trzy różne zjawiska: abstrakcyjny, ogólny system, użycie systemu (konkretne, jednostkowe wypowiedzi), a także język rozumiany jako ogólna działalność mowna człowieka (Grzegorzczkova 2007: 52).

„Mowa” w niniejszej pracy jest traktowana jako użycie języka w formie wypowiedzi (rozumianej w szerszym sensie jako zdarzenie w formie jednostkowych utworów utrwalonych, będące manifestacją dyskursu):

Język jest więc pewną potencją, realizowaną w wypowiedziach. Jeśli słyszymy jakąś mowę w języku niemieckim czy angielskim, to w ścisłym sensie nie powinniśmy powiedzieć, że słyszymy język niemiecki czy angielski (choć czasem potocznie tak mówimy), ale jedynie, że słyszymy wypowiedzi w tych językach, a więc realizacje, efekty użycia tych języków (Grzegorzczkova 2007: 13–14).

Biorąc pod uwagę, że analizie zostaną poddane dane korpusowe, należy podkreślić, że nie da się stworzyć reprezentacji bytu mentalnego – *langue*. Można reprezentować tylko *parole* – upraszczając – teksty przynależne do danego języka.

1.2 Termin „nienawiść” w paradygmacie psychologii społecznej

Niniejszy rozdział jest próbą przybliżenia rozważań dotyczących terminu „nienawiść”³⁹ w dyscyplinie, która w największym stopniu podejmuje to zagadnienie, a więc psychologii społecznej (por. m.in. Bilewicz i in. 2014; Winiewski i in. 2017). Z uwagi na powiązanie terminu „mowa nienawiści” z terminami „agresja językowa” i „hejterstwo”, a także ze względu na zamienne ich używanie (por. uwagi zawarte we wstępie niniejszego rozdziału) celem tej części rozprawy jest także wyjaśnienie – osadzając argumenty w paradygmacie językoznawstwa – dlaczego tych pojęć nie powinno używać się synonimicznie.

Winiewski in. (2017: 9) po opublikowaniu powtórzonych badań sondażowych (w stosunku do 2014 roku [por. Bilewicz i in. 2014]) konstatują, iż „zjawisko, o którym mówimy, powinno być nazywane raczej «mową pogardy» (por. Bilewicz i in. 2017) – albowiem zbudowane jest na tej poniżającej emocji, która blokuje jakiekolwiek reakcje empatyczne i uprzedmiotawia innego człowieka”. Autorzy wyjaśniają, iż:

Samo określenie „mowa nienawiści” sugeruje, że używanie takich wypowiedzi jest związane z emocjami odczuwanymi wobec grup mniejszościowych. O ile jednak stosowanie mowy nienawiści jest rzeczywiście manifestacją uprzedzeń w stosunku do tych grup, to jej

---

³⁹ Etymologia, definicja słownikowa terminu „nienawiść”, a także krótka polemika zostały przybliżone w podrozdziale 1.4.2.

emocjonalnym podłożem jest raczej pogarda, a nie nienawiść. Stąd uzasadnione wydaje się mówienie o „mowie pogardy” (Winiewski i in. 2017: 151).

Według autorów⁴⁰ pogarda jest:

emocją związaną z brakiem szacunku i z postrzeganiem innych jako *małych*, bezwartościowych i niekompetentnych. Odczuwanie pogardy wobec innej osoby lub grupy społecznej prowadzi do zaniku współczucia, poczucia winy czy wstydu, uruchamia za to gniew i wstręt (por. Gervais\Fessler 2017). Przypuszczalnie to właśnie reakcje emocjonalne bliskie pogardzie (gniew i wstręt zamiast współczucia), związane z kulturowym obrazem określonych grup społecznych, prowadzą do stosowania mowy nienawiści (Winiewski i in. 2017: 149).

Dla potrzeb niniejszej pracy jej autorka przyjmuje, iż u podłoża MN może leżeć nie tylko nienawiść, ale także pogarda. Ważne jest w tym kontekście odróżnienie MN od agresji językowej, a także od hejterstwa, które są odrębnymi pojęciami z perspektywy semantycznej.

Niniejszy podrozdział ma także na celu przybliżenie używanych w języku niemieckim synonimicznie terminów *Hassrede* i *Hetzrede* w dostępnych badaniach korpusowych z 2017 roku, dotyczących m.in. częstotliwości użycia morfemów *Hass* i *Hetz(e)* w złożeniach na łamach wydania internetowego gazety „Spiegel” (lata 2015–2016) oraz na stronie internetowej wydawnictwa Kopp (info.kopp-verlag.de).

1.2.1 Mowa nienawiści a agresja językowa

W paradygmacie psychologii społecznej „agresja”, w szerokim sensie według Aronsona, Wilsona i Akerta (2006), to celowe zachowania zmierzające do zadania bólu lub cierpienia innej osobie. U Szewczuka (1985) to wszelkie działanie fizyczne lub słowne, którego celem jest wyrządzenie krzywdy fizycznej lub psychicznej – rzeczywistej lub symbolicznej – jakiejś osobie lub czemuś, co ją zastępuje. Krupiński i Jankowiak (2012)⁴¹ w swoim *Leksykonie zachowań ludzkich* precyzują termin „agresja”, twierdząc, iż o agresji można mówić zwłaszcza wtedy, kiedy dane działanie jest nastawione na krzywdzenie innych, ale niekoniecznie jego cel został osiągnięty w efekcie finalnym. Autorzy dokonują również szczegółowego rozróżnienia między a) agresją wrogą lub zamierzoną, której celem samym w sobie jest zadawanie cierpienia, oraz b) agresją instrumentalną, której cierpienie innych umożliwia osiągnięcie danego celu (jeśli weźmiemy pod uwagę, iż celem samym w sobie

⁴⁰ Autorzy po części powołują się na definicję pogardy według Gervaisa i Fessler (2017).

⁴¹ *Słownik psychologiczny. Leksykon zachowań ludzkich*, hasło: agresja (por. Jankowiak i Krupiński 2012).

nie jest zadawanie cierpienia innym, ale osiągnięcie „wyższego dobra”). Jako przykład pierwszego typu autorzy podają męża bijącego dzieci, natomiast drugiego typu – wojnę, podczas której – przykładowo – bombardowanie miast nie jest agresją wymierzoną w bezbronnych ludzi, celem jest tutaj ochrona wartości nadrzędnych – zwycięstwo.

Agresji językowej, często nazywanej również agresją werbalną, „agresywnym językiem” (por. Różyło 2011: 201) czy mową agresji (por. Bauer 2009), nie należy traktować jako synonimu MN⁴². Termin „agresja językowa” jest znacznie szerszy z perspektywy semantycznej. Agresja językowa może bowiem dotyczyć każdej osoby i obejmuje również te wypowiedzi, które są reakcją na popełniony czyn lub cechę sekundarną (por. rozważania w paradygmacie psychologii społecznej powyżej, a także Mikołajczyk 2008⁴³). MN wykorzystuje zaś cechy prymarne, m.in. takie jak: kolor skóry, narodowość, przynależność etniczna, orientacja seksualna, wyznanie religijne lub bezwyznaniowość, płeć, pochodzenie społeczne czy niepełnosprawność, aby kogoś m.in. skrzywdzić, poniżyć lub zastraszyć (zob. Kowalski i Tulli 2001; Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017: 138).

Konkludując powyższe rozważania, można stwierdzić, iż MN jest typem agresji językowej, a nie jej terminologicznym odpowiednikiem. Obszerne opracowanie zagadnienia agresji werbalnej z perspektywy językoznawczej stanowi tom pod red. Silvii Bonacchi (2017), którego częścią jest rozdział poświęcony MN, przemocy symbolicznej i rasistowskiej ideologii (Hartmann i Sties 2017; Meibauer 2017; Sepp 2017; Tenchini 2017). Agresji językowej poświęcony został także tom Ireny Kamińskiej-Szmaj (2006), w którym autorka w pierwszej części opisuje język agresji w komunikacji politycznej, natomiast w drugiej części prezentuje leksykon inwektyw politycznych (1918–2000).

1.2.2 Mowa nienawiści a hejterstwo

Juza (2015: 29) definiuje hejterstwo jako:

(od ang. *hate* – nienawiść, nienawidzić)⁴⁴ to forma dewiacyjnych zachowań podczas publicznych dyskusji internetowych. Polega ono na używaniu obelżywego języka, pogardliwej ocenie różnych zjawisk, znieważaniu zarówno rozmówców jak i różnych innych

⁴² Jak dzieje się to np. w talk-show *Mowa nienawiści w codziennym życiu* emitowanym na kanale WTK Play.

⁴³ Autorka opisuje wyrażenia znieważające jako leksykalne środki realizacji aktów zagrażających twarzy na przykładzie języka niemieckiego i polskiego.

⁴⁴ Według Juzy (2015: 29): „Innymi słowami używanymi w różnego rodzaju publikacjach na określenie tego samego zjawiska są także: «hejt», «hejting», «hejtowanie», «hejtować» i inne, w których morfemem jest człon «hejt»”. W niniejszym artykule, dla zachowania spójności, są używane jedynie rzeczowniki „hejterstwo” i „hejter”, czasownik „hejtować” i przymiotnik „hejterski”.

podmiotów oraz na wyrażaniu agresji i nienawiści pod ich adresem. Hejterskie komentarze nie niosą ze sobą żadnej merytorycznej treści ani nie wnoszą do dyskusji niczego poza agresją ukierunkowaną na inne osoby bądź grupy. Zjawisko tego typu zachowań w komunikacji internetowej jest wprawdzie prawie tak stare jak sam Internet, jednak dopiero od niedawna bywa ono określane mianem hejterstwa. Trudno wskazać jednoznacznie moment, kiedy słowo to pojawiło się po raz pierwszy, jednak wydaje się, że zaczęło ono być popularne na początku drugiej dekady XXI wieku, w szczególności w potocznych wypowiedziach publikowanych w Internecie.

Włodarczyk (2014: 124) słusznie zauważa, iż nie wszystkie wypowiedzi nacechowane nienawiścią w Internecie można nazwać MN. Hejterstwo, hejtowanie czy samo pojęcie hejtu⁴⁵ jest znacznie szersze w perspektywie semantycznej niż pojęcie MN. Hejterstwo jest, zdaniem Włodarczyk, tym samym co agresja językowa lub też agresja werbalna, a miejscem jej realizacji jest Internet.

1.2.3 *Hassrede* a *Hetzrede*

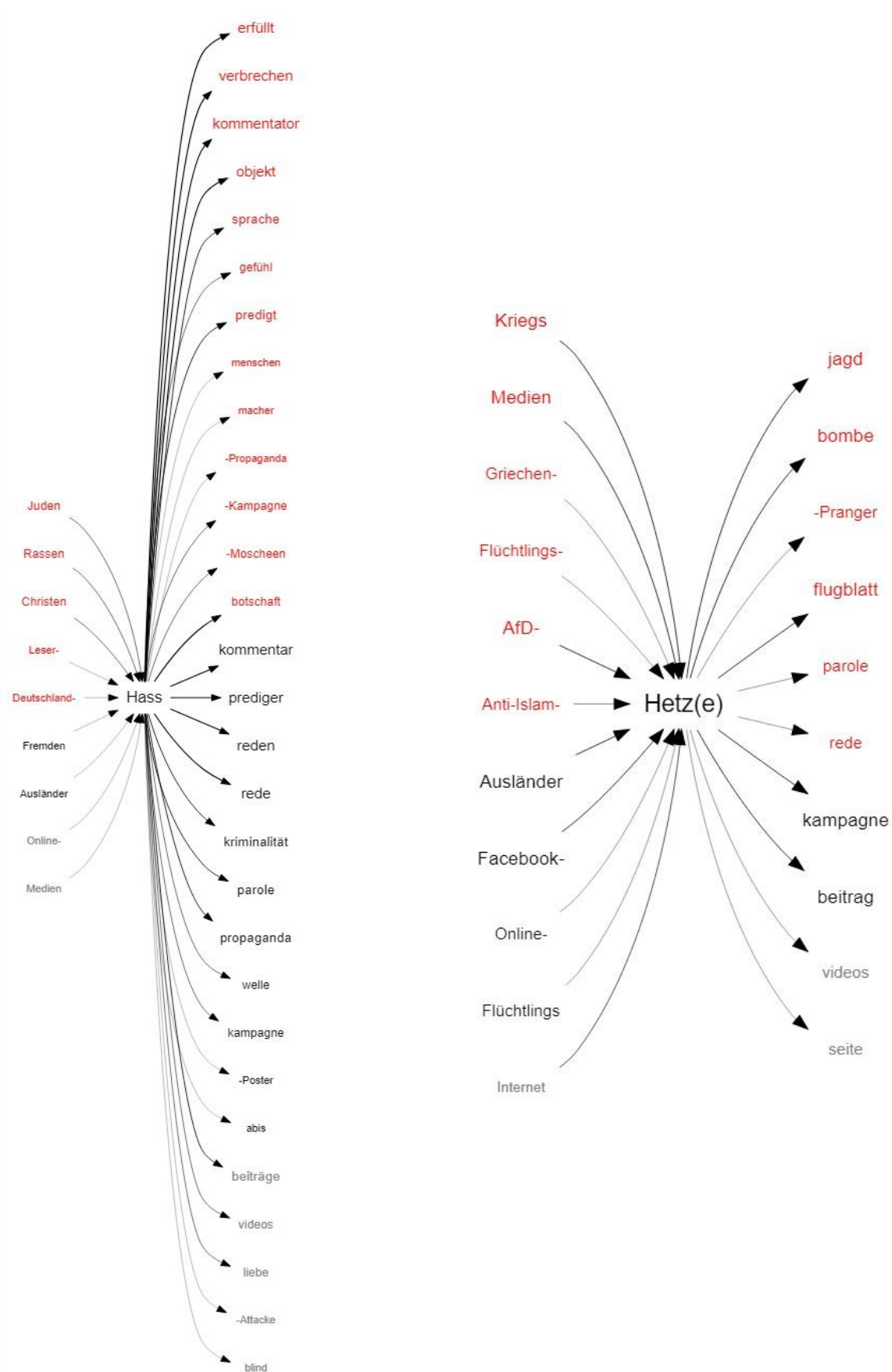
W języku niemieckim, oprócz słowa *Hassrede*, literalnego tłumaczenia angielskiego *hate speech*⁴⁶, używa się również słowa *Hetzrede* (*die Hetz(e)* – pol. nagonka). W Niemczech w 2017 roku (por. Scharloth 2017) zostały opublikowane badania korpusowe dotyczące użycia słów *Hass* i *Hetz(e)* jako morfemów leksykalnych w złożeniach występujących na łamach gazety „Spiegel”, w wydaniu internetowym z roku 2015 oraz 2016, a także na stronie internetowej wydawnictwa Kopp (info.kopp-verlag.de). Poniższa grafika ilustruje złożenia⁴⁷ z morfemem *Hass* i *Hetz(e)* w badanych korpusach (zob. grafika 2).

---

⁴⁵ Zjawisko hejtu opisuje również Garwol (2016).

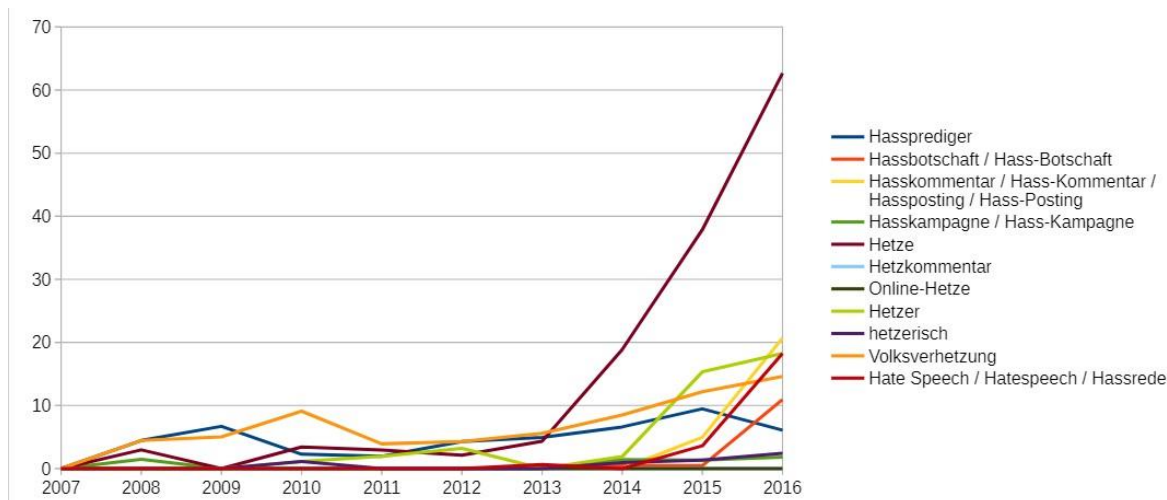
⁴⁶ Google Ngram Viewer notuje rosnącą częstotliwość użycia leksemu *hate speech* już na lata 1980–1985. W programie występuje brak wyników dla hasła „mowa nienawiści” dla języka polskiego oraz *Hassrede* i *Hetzrede* dla języka niemieckiego (zob. załącznik 2).

⁴⁷ Na czerwono zostały zaznaczone złożenia, które znalazły się wyłącznie na stronie internetowej wydawnictwa Kopp (info.kopp-verlag.de). W kolorze szarym zostały zobrazowane złożenia, które znalazły się tylko w korpusie internetowego wydania gazety „Spiegel”, natomiast czarne złożenia przedstawiają wyrazy, które znalazły się w dwóch korpusach.

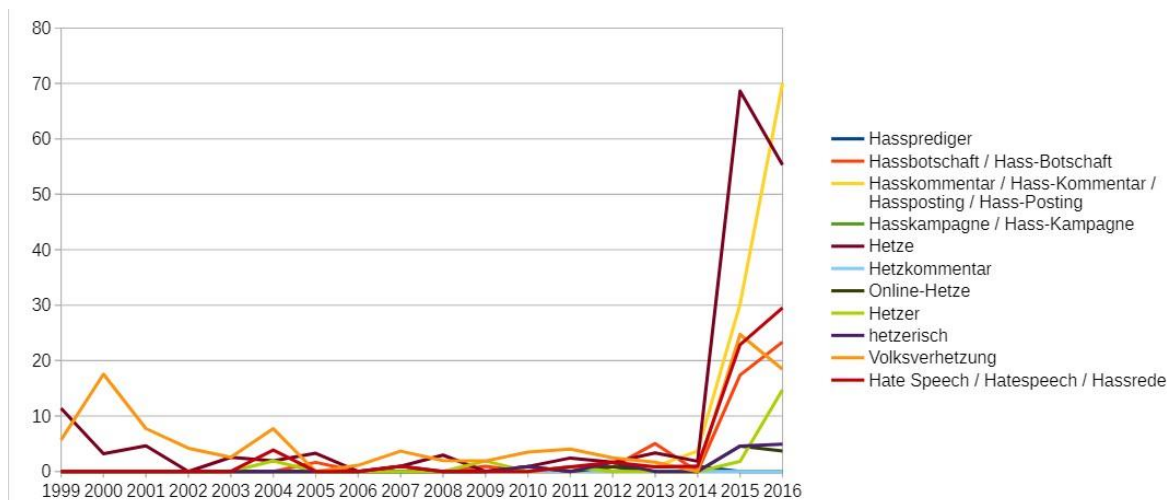

Grafika 2: Złożenia z morfemami *Hass* i *Hetz(e)* (źródło: <http://www.hassrede.de/linguistik.html> [dostęp: 12 listopada 2018])

Z powyższych ilustracji wynika, iż morfem *Hass* wykazuje większą liczbę możliwości użycia w porównaniu z morfemem *Hetz(e)*. Kolejna ilustracja pokazuje natomiast, które z leksemów zawierających morfemy *Hass* lub *Hetz(e)* pojawiały się w korpusach najczęściej:

Grafika 3: Leksemy występujące w korpusie obejmującym zawartość strony internetowej wydawnictwa Kopp (źródło: <http://www.hassrede.de/linguistik.html> [dostęp: 12 listopada 2018])

Grafika 4: Leksemy występujące w korpusie obejmującym zawartość internetowego wydania gazety „Spiegel” (źródło: <http://www.hassrede.de/linguistik.html> [dostęp: 12 listopada 2018])

Leksem *Hetze* w przeważającej części lat zilustrowanych na powyższych wykresach pojawia się częściej niż leksemy *Hate Speech* i *Hassrede*, które w internetowym wydaniu niemieckiej gazety „Spiegel” występują umiarkowanie częściej dopiero od roku 2014 oraz od roku 2015 na stronie wydawnictwa Kopp (info.kopp-verlag.de). Leksem *Hetze* wyraźnie przewyższa częstotliwością występowania pozostałe leksemy pojawiające się w

latach 2014 i 2015 („Spiegel”), a także od 2013 do 2016 (info.kopp-verlag.de). Należy również zauważyć, iż od roku 2014 złożenia z morfemem *Hass*, takie jak *Hasskommentar*, *Hassposting*, *Hassbotschaft*, wyraźnie zwiększają swoją częstotliwość występowania między rokiem 2015 a 2016 na stronie internetowej gazety „Spiegel” i przewyższają liczebnie leksem *Hetze*.

1.3 Pojęcie przynależności etnicznej i narodowej

Przedmiotem badań niniejszej dysertacji jest MN ze względu na przynależność etniczną i narodową⁴⁸. Niniejszy podrozdział stanowi próbę zdefiniowania przynależności etnicznej i narodowej.

Poczynając od samego pojęcia etniczności, należy zauważyć, iż jest ono silnie zakorzenione w paradygmacie socjologicznym (por. m.in. Żelazny 2004) oraz antropologicznym, w tym antropologii społecznej (por. m.in. Eriksen 2013), a także antropologii kulturowej (zob. m.in. Posern-Zieliński 2003; 2005). Za punkt wyjścia do międzynarodowej dyskusji na temat pojęcia etniczności uznaje się (za Żelaznym 2004: 26) prace Nathana Galzera i Daniela Moynihana *Beyond the Melting Pot* z 1963 roku oraz *Ethnicity: Theories and Experience* z 1975 roku, których tematem jest różnorodność etniczna w Ameryce. Posern- Zieliński (1982) konstatuje, iż sformułowanie jednej i uniwersalnej definicji etniczności jest z góry skazane na niepowodzenie, z uwagi na to, iż nie można pominąć kontekstu kulturowego i czynnika historycznego. Zanim zostaną określone determinanty przynależności etnicznej i narodowej, należy zwrócić uwagę na pojęcia mniejszości narodowej i etnicznej, szeroko dyskutowane w literaturze naukowej (por. m.in. Barwiński 2004). Według Chałupczaka i Browarka (1998) – za Barwińskim (2004: 12) – mniejszość etniczna to:

wspólnota obejmująca obywateli danego państwa powstała w wyniku procesu historycznego, posiadająca poczucie swej odrębności, trwałe formy integracji na podstawie wspólnego pochodzenia, języka lub religii, ale nie mająca aspiracji ujmowanych w kategoriach państwa (Barwiński 2004: 12 za Chałupczakiem i Browarkiem 1998).

Według autorów tej definicji mniejszości etniczne – w odróżnieniu od mniejszości narodowych – nie posiadają państwa macierzystego i nie wysuwają postulatów o charakterze państwowym. Barwiński (2004) podaje, według wymienionych kryteriów,

---

⁴⁸ Autorka niniejszej dysertacji rezygnuje tym samym z konieczności uzasadniania ram definicyjnych dotyczących rodzajów cech prymarnych, ze względu na które może być realizowana MN (więcej na ten temat por. Adamczak-Krysztowicz, Szczepaniak-Kozak i Jaszczyk 2016).

przykłady mniejszości narodowych w Polsce: Białorusini, Czesi, Grecy, Macedończycy, Litwini, Niemcy, Ormianie, Rosjanie, Słowacy, Ukraińcy, Żydzi, oraz mniejszości etnicznych: Łemkowie, Karaimi, Romowie, Tatarzy. Takie rozróżnienie zostało również ujęte w „Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” w ustawie z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym:

Art. 2. 1. Mniejszością narodową, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki: 1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej; 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją; 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji; 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę; 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat; 6) utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie. 2. Za mniejszości narodowe uznaje się następujące mniejszości: 1) białoruską; 2) czeską; 3) litewską; 4) niemiecką; 5) ormiańską; 6) rosyjską; 7) słowacką; 8) ukraińską; 9) żydowską. 3. Mniejszością etniczną, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki: 1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej; 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją; 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji; 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę; 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat; 6) nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie. 4. Za mniejszości etniczne uznaje się następujące mniejszości: 1) karaimską; 2) łemkowską; 3) romską; 4) tatarską.

Chociaż celem niniejszej dysertacji nie jest sprecyzowanie na nowo determinantów mniejszości, autorka zgadza się z Barwińskim (2004: 12), iż

Kryterium posiadania lub nieposiadania państwa narodowego jest całkowicie sztuczne i nie może stanowić podstawy, według której kategoryzuje się mniejszości narodowe, [ponieważ – M.J.G.] zgodnie z powyższymi kryteriami, np. Białorusini, Ukraińcy i Litwini zamieszkali w Polsce, przed 1991 rokiem powinni być określani jako mniejszość etniczna, a po powstaniu niepodległej Białorusi, Ukrainy i Litwy – już jako przedstawiciele mniejszości narodowych. Zmiana „kategorii” w żadnym stopniu nie wiązała się ze zmianą ich poczucia tożsamości czy odrębności narodowej.

Ważne jest określenie, względem jakich cech w obrębie grupy etnicznej lub narodowej może być realizowana MN, a przybliżenie powyższych wyznaczników wydaje się w tym wypadku pomocne. Zgodnie z powyższymi determinantami MN ze względu na przynależność etniczną i narodową może być realizowana w stosunku do osób innego niż nadawca pochodzenia, utożsamianego zarówno z obiektywną kategorią obywatelstwa, jak i subiektywną pochodzenia etnicznego, tożsamego z obszarem geograficznym, który wpływa na ukształtowanie pewnych cech fizycznych osób mówiących innym językiem, a

także pochodzących z innego kręgu kulturowego, o innych wyznaniach, wierzeniach czy tradycjach.

1.4 Zarys historyczny prawnej definicji mowy nienawiści w prawie karnym z perspektywy językoznawczej

Aby móc spojrzeć na MN z perspektywy historycznej, należy sięgnąć po piśmiennictwo z zakresu prawa⁴⁹, dyscypliny nauki, która wyznacza dyrektywy postępowania w obrębie funkcjonowania państwa. To w jego źródłach znajdują się bowiem prawdopodobnie pierwsze zapisy konceptualizujące przedmiot badań niniejszej rozprawy. Podczas prac nad prezentowaną rozprawą ważny był nie tylko aspekt historyczny, implikowany przez zapisy pojawiające się na przestrzeni lat dotyczące definicji MN, lecz także jej opis, który wskazuje na potrzebę rozpatrywania jej charakteru w perspektywie sensotwórczej roli składni opisywanej przez Linde-Usiekniewicz (2015: 5). Za prawną definicję MN można uznać tę przedstawioną w art. 257 Kodeksu karnego (por. Kodeks karny z 6 czerwca 1997 roku):

Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. Dz. U. 1997 nr 88 poz. 553).

Niniejszy podrozdział opisuje ewolucję językową wspomnianych artykułów, a także prezentuje pierwsze regulacje prawnokarne dotyczące MN w Europie w komparatywnej perspektywie językoznawczej w stosunku do ich aktualnego brzmienia, które niewątpliwie miały wpływ na dzisiejszy stan prawny. W literaturze karnistycznej bowiem już od kilkudziesięciu lat wraz ze zmianami systemowymi państwa możemy obserwować istotne różnice⁵⁰ w formułowaniu regulacji dotyczących MN. Analizowane w perspektywie językoznawczej są ciekawym punktem wyjścia do badań podejmowanych w kontekście niniejszej rozprawy.

---

⁴⁹ Zagadnienie samej penalizacji MN w Polsce zostało podjęte w wielu opracowaniach naukowych, w tym m.in. w monografii pokonferencyjnej (por. Wieruszewski i in. 2010), w publikacji pokonferencyjnej Fundacji Batorego (por. Fundacja Batorego 2008), a także artykułach zob. Bachmat (2005) oraz Radziejewski (2012).

⁵⁰ Warto być świadomym, iż dzisiejsze brzmienie art. 256 i 257 Kodeksu karnego (odnoszące się m.in. do MN) to wynik wieloletniej ewolucji językowej artykułów zawartych w tzw. małym kodeksie karnym z 13 czerwca 1946 roku (por. Kodeks karny z 13 czerwca 1946 roku).

1.4.1 Pierwsze regulacje prawnokarne dotyczące mowy nienawiści w Europie

W Europie regulacje prawne dotyczące penalizacji MN pojawiły się, ku zaskoczeniu pewnie wielu z czytelników, nie dopiero po II wojnie światowej (tak jak miało to miejsce m.in. w Polsce), która była istotnym dowodem na słuszność stosowania prawnokarnych środków przeciw MN, ale już w 1852 roku w czasach panowania monarchii austriackiej⁵¹. Do austriackiego kodeksu karnego wprowadzono wówczas § 302⁵², paragraf wyznaczający karę dla każdego,

kto innych do wrogości przeciwko różnym narodowościom (narodom), stowarzyszeniom religijnym albo innym, przeciw poszczególnym klasom albo stanom społecznym lub przeciwko osobom uznanym na mocy prawa krajowego albo w ogóle mieszkańcom państwa do wrogich sobie stronnictw wzywa, zachęca albo nakłonić usiłuje [...] (Frühwald 1855: 260).

Należy zauważyć, iż zgodnie z powyższym zapisem karze podlegać miało nie, tak jak obecnie⁵³, publiczne nawoływanie do nienawiści lub przemocy (niem. *öffentlich zu Gewalt oder zu Hass aufstacheln*), ale każdy rodzaj niechęci motywowany wymienionymi w paragrafie względami. W dokumencie użyto następujących wyrażen czasownikowo-rzeczownikowych: „wzywać (do wrogości/wrogich sobie stronnictw)”, (niem. *zu Feindseligkeiten/zu feindseligen Parteiungen auffordern*), „zachęcać (do wrogości/wrogich sobie stronnictw)” (niem. *zu Feindseligkeiten/zu feindseligen Parteiungen aneifern*) oraz „usiłować nakłonić (do wrogości/wrogich sobie stronnictw)” (niem. *zu Feindseligkeiten/zu feindseligen Parteiungen verleiten suchen*). Porównując zaprezentowany akt ze współczesnym przepisem prawa austriackiego, należy również zwrócić uwagę, że MN mogła być kierowana, zgodnie z paragrafem 302, dodatkowo w kierunku innych grup społecznych. Oprócz określonych grup narodowościowych i wyznawców pewnych religii wymienia się także klasy i stany społeczne (niem. *Classen oder Stände der bürgerlichen*

⁵¹ Więcej informacji na temat historii zagadnienia „mowa nienawiści” w kontekście prawa stanowionego przez monarchię austriacką można znaleźć w publikacji Andrzeja Dziadzi (2015: 3–18), specjalisty w dziedzinie historii ustroju i prawa monarchii habsburskiej.

⁵² Cytowany środek prawnokarny był reakcją monarchii austriackiej na wydarzenia, które miały miejsce podczas walki politycznej w okresie Wiosny Ludów w latach 1848–1849.

⁵³ Por. m.in. z aktualnym brzmieniem austriackiej ustawy karnej dotyczącej MN § 283 austriackiego kodeksu karnego: „(1) Wer öffentlich auf eine Weise, dass es vielen Menschen zugänglich wird, 1) zu Gewalt gegen eine Kirche oder Religionsgesellschaft oder eine andere nach den vorhandenen oder fehlenden Kriterien der Rasse, der Hautfarbe, der Sprache, der Religion oder Weltanschauung, der Staatsangehörigkeit, der Abstammung oder nationalen oder ethnischen Herkunft, des Geschlechts, einer körperlichen oder geistigen Behinderung, des Alters oder der sexuellen Ausrichtung definierte Gruppe von Personen oder gegen ein Mitglied einer solchen Gruppe ausdrücklich wegen der Zugehörigkeit zu dieser Gruppe auffordert oder zu Hass gegen sie aufstachelt”.

Gesellschaft), osoby uznane na mocy prawa krajowego (niem. *gesetzlich anerkannte Körperschaften*) oraz mieszkańców państwa (niem. *Einwohner des Staates*). Podsumowując krótkie rozważania na temat różnic ówczesnego brzmienia ustawy z dzisiejszym, należy podkreślić, że starszy zapis wykazywał szerszy niż dzisiaj zasięg karania za słowa ze względu na rodzaj grupy docelowej, wobec której zakazane były wypowiedzi o charakterze MN, a także ze względu na rodzaj treści niekoniecznie o charakterze dzisiejszego „publicznego nawoływania do nienawiści”. Co więcej, w tym samym roku, w następstwie § 302, powstała ustawa karna kontrolująca enuncjacje prasowe, kwalifikująca te, które przekazywały nienawistną treść w stosunku do urzędników sprawujących władzę publiczną, jako wyczerpujące znamiona czynu przestępnego, podlegające tym samym karze sądowej:

Kto publicznie lub przed większą liczbą osób lub w drukach stara się lżeniem, wyszydzeniami [...] poniżyć zarządzenia i decyzje władz, albo w taki sposób podnieść innych do nienawiści, pogardy albo bezpodstawnych zażaleń przeciw władzom państwowym albo gminnym [...] staje się winnym przestępstwa (Austriacki kodeks karny z 1852 roku: § 300).

Ustawa ta spowodowała, iż penalizacja MN, wyrażona w powyższych regulacjach prawnych, miała się przysłużyć państwowej cenzurze politycznej. Grupę docelową MN stanowić mogli bowiem, w następstwie § 300, również urzędnicy sprawujący władzę w państwie. Niemniej jednak są to pierwsze lub jedno z pierwszych wzmianek⁵⁴ w prawie europejskim dotyczące MN.

1.4.2 Prezentacja i analiza treści pierwszych i kolejnych artykułów polskiego kodeksu karnego dotyczących mowy nienawiści

Pierwsze regulacje prawnokarne dotyczące MN w Polsce pojawiły się na mocy Kodeksu karnego z 13 czerwca 1946 roku⁵⁵, na potrzeby sowieckiego okupanta:

Art. 30 Kto publicznie nawołuje do waśni narodowościowych, wyznaniowych lub rasowych albo je pochwała, podlega karze więzienia do lat 5.

Art. 31 § 1 Kto publicznie łży, wyszydza lub poniża grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu przynależności narodowościowej, wyznaniowej lub rasowej, podlega karze więzienia do lat 5 lub aresztu. [...]

⁵⁴ Aby to sprawdzić, należałoby przeprowadzić poszukiwania odniesień do MN w kodeksie karnym Napoleona (fr. *Code pénal*) z 12 lutego 1810 roku, a także w kodeksach karnych krajów niemieckich sporządzonych po 1815 roku oraz w bawarskim kodeksie karnym z 1813 roku.

⁵⁵ Treść kodeksu karnego z 13 czerwca 1946 roku – por. Kodeks karny z 13 czerwca 1946 roku.

Kodeks karny z 19 kwietnia 1969 roku⁵⁶, wprowadzony w czasach Polskiej Republiki Ludowej, przejął w większości treść artykułów dotyczących MN z kodeksu karnego z 1946 roku. Merytorycznie zmienił się wymiar kary, natomiast zmiany językowe dotyczą dodanego sformułowania „na tle różnic (narodowościowych itd.)”. Sprecyzowano także drugą część kodeksu, tj. „albo takie właśnie publiczne pochwała” oraz zmieniono zapis „(podlega) karze więzienia” na „(podlega) karze pozbawienia wolności” (podkreślenia wskazują na dokonane modyfikacje w obrębie artykułów w porównaniu z ich poprzednim brzmieniem):

Art. 272 Kto publicznie nawołuje do waśni na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych lub wyznaniowych albo takie właśnie publiczne pochwała, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5 [wyróż. – M.J.G.] [...]

Art. 274 § 1 Kto publicznie lży, wyszydza lub poniża grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowościowej, etnicznej lub rasowej, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 [wyróż. – M.J.G.] [...].

Niewielkie językowe zmiany dotyczące regulacji prawnokarnych wobec MN, bez zapisu o zmniejszeniu kary pozbawienia wolności, sprawiły, iż artykuły otrzymały łagodniejszą formę. Powyższe regulacje bardziej się zmieniły, kiedy wszedł w życie nowy kodeks karny 6 czerwca 1997 roku⁵⁷, który obowiązuje do dzisiaj (art. 256 i 257 k.k. nie uległy aktualizacjom). Wówczas pojawiły się dwa rodzaje zachowań podlegających penalizacji w jednym zapisie: 1. zakaz propagowania faszystowskiego ustroju państwa, który do tej pory był częścią innego artykułu (tj. art. 29 k.k. z 1946 roku oraz art. 270 § 2 k.k. z 1969 roku o następującej treści: „kto publicznie pochwała faszyzm lub jakąkolwiek jego odmianę”); dodatkowo wyrażenie „lub jakąkolwiek jego odmianę” przeformułowano na „lub inny totalitarny ustrój państwa” 2. nawoływanie do nienawiści. Zmieniono również formę „(nawoływanie) do waśni” na „(nawoływania) do nienawiści”. Ponadto MN miała być również zakazana wobec osób bezwyznaniowych (a nie tylko wobec wyznawców określonych religii), co po raz pierwszy wprowadził właśnie kodeks karny z 1997 roku. Modyfikacjom poddano również rodzaje kar przewidzianych za popełnienie określonego w tym artykule przestępstwa. Do tej pory mieliśmy do czynienia tylko z karą pozbawienia wolności, wymierzaną za popełnienie przestępstwa o charakterze MN, natomiast nowy kodeks karny przewiduje także karę grzywny, ograniczenia lub pozbawienia wolności. Językoznawcę najbardziej mogą jednak zainteresować takie modyfikacje, jak zmiana

⁵⁶ Por. Kodeks karny z 19 kwietnia 1969 roku.

⁵⁷ Por. Kodeks karny z 6 czerwca 1997 roku.

słowa „waśń” na „nienawiść” oraz rezygnacja z trzech czasowników odnoszących się do znamion MN, tj. „łżyć”, „wyszydzać” oraz „poniżać”, na rzecz jednego: „znieważać”:

Art. 256 § 1. Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 [wyróż. – M.J.G.]

Art. 257 Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 [wyróż. – M.J.G.]

Nie jest istotą niniejszej pracy analizowanie powyższych zmian w kodeksie karnym w ramach artykułów dotyczących MN z perspektywy historycznej lub też jurystycznej, bowiem niektóre zaprezentowane modyfikacje niewątpliwie wymagałyby komentarza historyka (np. zmiana dotycząca zakazu propagowania konkretnego ustroju państwa⁵⁸) lub też prawnika (np. zmiana rodzaju, a także wymiaru kary). Jej istotą jest natomiast analiza powyższych aktualizacji w perspektywie językoznawczej. Szczególnie ważne dla językoznawcy wydają się dwie kwestie wynikające z powyższych modyfikacji. Zarówno pierwsza, która dotyczy z pozoru oczywistej zmiany staropolskiego słowa „waśń” na „nienawiść” i może być uwarunkowana naturalnymi zmianami w języku na przestrzeni lat, jak i druga, dotycząca rezygnacji z czasowników „łżyć”, „wyszydzać” oraz „poniżać” na rzecz jednego: „znieważać”⁵⁹, wymagają głębszej analizy.

Reczownik „waśń”⁶⁰ pochodzi od prasłowiańskiego „wadzić” i oznacza, według Doroszewskiego (1997), „niezgodę, zwadę, spór, kłótnię”, natomiast rzeczownik „nienawiść”⁶¹, pochodzący od pozytywnie nacechowanego „nawidzieć”, oznacza „uczucie

⁵⁸ Interesującą wykładnię na temat zmiany czasownika „pochwalać” na „propagować” (dany ustrój państwa) prezentuje Radziejewski (2012: 122).

⁵⁹ Czasownik „znieważać” występuje w Kodeksie karnym z 1997 roku w sposób uniwersalny; tj. w opisie wielu rodzajów przestępstw, w tym m.in.:

- znieważenie innej osoby (art. 216 k.k.),
- znieważenie Narodu lub Rzeczypospolitej Polskiej (art. 133 k.k.),
- publiczne znieważenie Prezydenta RP (art. 135 § 2 k.k.),
- znieważenie znaków państwowych (art. 137 k.k.),
- znieważenie funkcjonariusza publicznego (art. 226 § 1 k.k.),
- znieważenie pomnika lub miejsca upamiętniającego zdarzenie historyczne (art. 261 k.k.) i in.

⁶⁰ Etymologia słowa „waśń, zwaśnić, waśniwy, >waśniwa szkapa<; prasłowiańskie; od wadzić, p. wada (przyrostek: -śń); cerk. ‘waśń’; ‘zwada’, u Czechów z sz; waszeń, ‘pasja’ (Brückner 1927: 603).

⁶¹ Etymologia słowa „nienawidzieć, nienawiść, nienawistny, dziś tylko w przeczeniu znane; w 15., a nawet 16. wieku istnieje i samo nawidzieć (*nawiści nie było), w znaczeniu ‘chętnie widzieć’, ‘kochać’, w przeciwieństwie do zawidzieć, zawiść; od ‘patrzania w oczy’ [...]. U wszystkich Słowian tak samo: czes. nenáviděti i náviděti, serb. nawidjeti se, ‘być we zgodzie’, ale nawidost’, ‘zazdrość’; Ruś ma nienawist’, ale i nie mogu jego nawidiet’, ‘znosić, cierpieć’ (Brückner 1927: 361).

silnej wrogości, niechęci”. Zgodnie z powyższym „nawoływanie do waśni” różni się od „nawoływania do nienawiści” w sposób istotny. Nawoływanie do waśni oznacza bowiem, w kontekście wyżej wymienionej definicji, nawoływanie do określonego zachowania, np. pogromów dla czasów, w których pisany był artykuł. Natomiast nawoływanie do nienawiści odnosi się do nawoływania do określonej emocji.

W nawiązaniu do drugiej zmiany, tj. rezygnacji z czasowników „lżyć”, „wyszydzać” oraz „poniżać”, na rzecz jednego: „znieważać”, warto wspomnieć, że wszystkie z wymienionych czasowników pojawiają się już w 1927 roku w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Brücknera (1927: 322, 560, 364, 599):

lżyć, ‘hańbić’, lżywy, ‘haniebny’, od lekkości, ‘obelgi’; od tegoż pnia, w znaczeniu pierwotnem, lżyć, ulżyć, ‘lekkim czynić’ (p. lekki).
szyd, szydzić; szyderca, szyderz
niz, [...] poniżyć
waga; [...] ale inne złożenia nasze zupełnie samoistne: [...] zniewaga, znieważić

Ich znaczenie natomiast prezentuje między innymi *Słownik języka polskiego* Witolda Doroszewskiego z lat 1958–1969:

lżyć ndk VIb, lżony «obrzucać kogo obelgami, znieważać słowami, wymyślać komu»
wyszydzać ndk I, ~any – wyszydzić dk VIa, ydżę ~ydzony, «kpić z kogo, z czego, wydrwiwać, wyśmiewać»
poniżać ndk I, ~any poniżyć dk VIb, ~ony 1. «upokarzać, hańbić, uwłaczać czyjejś godności»
2. a.) daw. «spowodować zmniejszenie czego: obniżyć, pomniejszyć» b. «opuścić co niżej, pochylić»
znieważać ndk I, ~any – znieważać dk VIb, ~ony 1. książk. a) «być sprawcą zniewagi, zachowywać się względem kogo w sposób obraźliwy; lżyć, zniesławiać kogo» [...] b) «profanować, bezcześcić, hańbić co»

Zastępując czasowniki „lżyć”, „wyszydzać” oraz „poniżać” jednym „znieważać”, ustawodawca rozszerzył znamię czynu przestępnego wynikającego z art. 257 k.k., ponieważ wybrany czasownik wykazuje szersze pole semantyczne. Można „znieważać, lżąc z kogoś, a więc obrzucając kogoś obelgami”, „znieważać, szydząc z kogoś, a więc kpiąc z kogoś”, a także „znieważać, poniżając kogoś, a więc upokarzając kogoś”. Nie jest możliwe użycie czasowników w odwrotną stronę, a więc np. „lżyć, znieważając”.

W teorii prawniczej istotą zniewagi jest zachowanie, które według zdeterminowanych kulturowo i społecznie aprobowanych ocen stanowi wyraz pogardy, uwłaczania czci drugiego człowieka (por. Kulesza 1984: 169), ubliżanie komuś i/lub obrazę drugiej osoby (por. Hofmański i Satko 2002: 44). Warto w tym miejscu podkreślić

postulat uwzględnienia sensotwórczej roli składni w kwalifikowaniu wypowiedzi jako nienawistne, o której pisze Linde-Usiekniewicz (2015: 5), który polega na uwzględnieniu składni w tworzeniu znaczenia wypowiedzi. Językoznawczyni podkreśla, iż w tekstach prawnych i prawniczych poświęca się zbyt mało uwagi jej roli, która powinna być uwzględniana na podkreślane przez semantyków leksykalnych twierdzenia o definicjach słownikowych, pełniących funkcję tylko pewnych przybliżeń tego, co słowa znaczą (por. Linde-Usiekniewicz 2015: 5; por. również presupozycje leksykalne Grzegorzczkowska 2002: 148–150). Klasyfikując daną wypowiedź jako znieważającą, należy zatem uwzględnić nie tylko poszczególne słowo lub słowa ale cały jej kontekst.

1.4.3 Mowa nienawiści jako przedmiot prawa Unii Europejskiej i dokumentów UNESCO

Jak zapisano w rekomendacji Rady Europy:

termin mowa nienawiści należy rozumieć jako wszelkie wypowiedzi, które rozpowszechniają, podżegają, promują lub usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażoną przez agresywny nacjonalizm i etnocentryzm, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, imigrantów lub osób o pochodzeniu imigranckim (Weber 2009: 3⁶²).

Powyższa rekomendacja Rady Europy (97) 20 Komitetu Ministrów Rady Europy nt. MN za potencjalną grupę docelową, względem której może być wypowiediana MN, przyjmuje tylko „grupy mniejszościowe, imigrantów lub osoby o pochodzeniu imigranckim”. Ujęcie nie różnicuje MN na rozumianą w szerszym czy w węższym sensie. Nie wyodrębnia też typów, które można wyłonić m.in. na drodze atrybutyzacji, np. homofobiczna MN (por. Czarnecki 2009).

W publikacji UNESCO (por. Gagliardone i in. 2015: 7) opisano MN z perspektywy online. Według autorów dokumentu MN to „szeroki i kwestionowany termin”, „niedający się sprecyzować”. W swoim wywodzie w rubryce „definicja” odnoszą się do traktatów wielostronnych, takich jak Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (ICCPR), konstatując, iż są w nim „nakreślone tylko kontury pojęcia”. Przywołują również

---

⁶² W oryginalnym brzmieniu: “The term Hate speech must be understood as inclusive of all the expressions which spread, incite, promote or justify racial hatred, xenophobia, anti-Semitism or other forms of hatred based on intolerance, including intolerance expressed by aggressive nationalism and ethnocentrism, discrimination and hostility against minorities, immigrants or people with foreign origin” (Weber 2009: 3).

dokument *Rabat Plan of Action*, sporządzony przez Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Obywatelskich, który określa:

w jaśniejszy sposób mechanizmy, których celem jest identyfikacja nienawistnych komunikatów. MN zaczyna być terminem używanym na co dzień jako termin ogólny, mieszający konkretne zagrożenia bezpieczeństwa względem osób i grup z przypadkami, w których osoby po prostu chcą wyładować swoją złość przeciwko władzy (Gagliardone i in. 2015: 7).

W dalszej części tej publikacji można odnaleźć źródło powyższej konstatacji. Autorzy powołują się bowiem na prace Jeremy'ego Waldrona (2012), precyzując podane powyżej dwa typy przekazu wywołanego przez MN. „Pierwszy dotyczy grupy docelowej i ma funkcję dehumanizującą i umniejszającą jej członkom (Waldron 2012 za Gagliardone i in. 2015: 10)”. Jego przykładem może być:

Don't be fooled into thinking you are welcome here. [...] You are not wanted, and you and your families will be shunned, excluded, beaten, and driven out, whenever we can get away with it. We may have to keep a low profile right now. But don't get too comfortable. [...] Be afraid.

Drugim typem przekazu wywołanym przez MN jest „pozwolenie innym na posiadanie podobnych przekonań, że nie są sami, aby wzmocnić ich poczucie identyfikacji z grupą, które jest (rzekomo) zagrożone” (Waldron 2012 za Gagliardone i in. 2015: 10). Przekaz, który jest wysyłany przez tak myślące jednostki, może być odczytany następująco:

We know some of you agree that these people are not wanted here. We know that some of you feel that they are dirty (or dangerous or criminal or terrorist). Know now that you are not alone. [...] There are enough of us around to make sure these people are not welcome. There are enough of us around to draw attention to what these people are really like (Waldron 2012 za Gagliardone i in. 2015: 11).

Autorzy kontynuują (Gagliardone i in. 2015: 10):

Hate speech is an elusive term. But even if it eschews clear definitions, hate speech (be it conveyed through text, images or sound) can be identified by approximation through the degrading or dehumanizing functions that it serves.

W powyższym twierdzeniu nie odróżnia się MN od komunikacji nienawiści, a pierwsze pojęcie określane jest jako „przekazywane poprzez tekst, obrazy lub dźwięk” (Gagliardone i in. 2015: 10).

W dalszej części publikacji (Gagliardone i in. 2015: 11) zostały wskazane potencjalne grupy docelowe MN, z wyłączeniem przedmiotu nienawiści, jakim mogłyby być wyznanie, wierzenia lub ideologie polityczne:

This study covers a number of axes along which hatred can be constructed, but not necessarily the full range of social categories such as race, ethnicity, language group, gender, religion, sexual preference or nationality. It recognises that, however defined, the notion of hate speech is not about abstract ideas, such as political ideologies, faiths or beliefs – which ideas should not be conflated with specific groups that may subscribe to them.

Ponadto autorzy konstatują, że z ich badań wynika, że skala problemów powiązanych z MN jest największa w państwach, w których dostępny jest Internet na szeroką skalę. Uzasadniają, iż wiele nienawistnych wypowiedzi stanowi reakcję na przypadki MN online:

The study further acknowledges that the biggest problems of hate speech online are currently in countries where there is high Internet connectivity. At the same time, this situation may portend similar developments elsewhere as more people become connected around the world. The study also registers that many of the responses which it assesses have evolved as reactions to cases of online hate speech. In this light, some of these experiences could be considered for adaptation proactively and early-on, rather than only after the emergence of the problem (Gagliardone i in. 2015: 11).

Z powyżej przytoczonych fragmentów dokumentu UE i publikacji UNESCO wyłania się niejednorodny opis MN. W niektórych aspektach, takich jak np. potencjalny podmiot MN, zapisy są sprzeczne.

1.5 Definicje mowy nienawiści dostępne w aktualnych badaniach w kontekście międzynarodowym w ujęciu interdyscyplinarnym

Przybliżenie definicji MN, dostępnych w aktualnych badaniach w kontekście międzynarodowym, ma, wspólnie z dotychczasowymi eksplikacjami, przyczynić się do wypracowania jednolitej definicji MN ze względu na przynależność etniczną i narodową na potrzeby niniejszej rozprawy. Z przytoczonych definicji zostały przejęte najbardziej adekwatne cechy prezentowanego w różnych aspektach pojęcia w sposób subiektywny.

Definicje MN, które zostały przybliżone w niniejszym podrozdziale, zostały stworzone głównie przez socjologów (por. m.in. Kowalski i Tulli [2003], Łodziński [2003] oraz Nijakowski [2008]) i językoznawców (por. m.in. Cegieła [2014], Meibauer [2013] oraz Adamczak-Krysztowicz i Szczepaniak-Kozak [2017]). W niniejszym wywodzie pomija się ujęcia prawne w badaniach MN, na gruncie polskim odnoszące się do zapisu art. 256 i 257 Kodeksu karnego, opisanego już w podrozdziale 1.4.

Kowalski i Tulli (2003: 21–22), definiując MN, przyjęli, iż powinna ona spełniać następujące kryteria:

- a) mowa nienawiści jest adresowana do zbiorowości, nie jednostek. Nawet jeśli uderza na pozór w konkretnego człowieka, czyni to redukując go do roli typowego przedstawiciela grupy [...];
- b) jest skierowana przeciwko zbiorowościom szczególnego rodzaju – takim, których się nie wybiera. Są to przede wszystkim grupy naturalne, w których udział determinowany jest biologicznie (kolor skóry, płeć, preferencja seksualna, przynależność etniczna i kalectwo) albo społecznie (język, obywatelstwo, religia, miejsce zamieszkania, które często trudno zmienić, czy zawód w wielu przypadkach „dziedziczony” rodzinnie). W tym sensie poniżanie kobiet jest mową nienawiści, ale polemika z feministkami – niekoniecznie;
- c) mowa nienawiści funkcjonuje w świecie wyobrażonym i sama wyznacza swoje cele. [...] nie jest ważne czy łżony, wyszydzany i poniżany z powodu należenia do jakiejś zbiorowości rzeczywiście do niej należy – czy naprawdę jest Żydem, Ukraińcem lub homoseksualistą – gdyż przedmiotem zainteresowania nie są prawdziwi ludzie, tylko wizerunki, mianowani i wyposażeni w stereotypowe cechy „Żydzi”, „Ukraińcy”, „homoseksualiści” (Kowalski i Tulli 2003: 21–22).

Łodziński (2003: 5) w ekspertyzie Kancelarii Sejmu definiuje MN w następujący sposób:

wypowiedzi ustne i pisemne oraz przedstawienia ikoniczne łączące, oskarżające, wyszydzające i poniżające grupy i jednostki z powodów po części od nich niezależnych – takich jak przynależność rasowa, etniczna i religijna, a także płeć, preferencje seksualne, kalectwo, czy przynależność do „naturalnej” grupy społecznej, jak mieszkańcy pewnego terytorium, reprezentanci określonego zawodu, mówiący określonym językiem. Jest to upubliczniona przemoc werbalna, wyraz nienawiści kolektywnej, adresowanej do „zbiorowości naturalnych”, wyznaczonych przez rasę, narodowość, płeć i wyznanie, do których nie przynależy się z racji swobodnie wybieranych przekonań.

Natomiast według Nijakowskiego (2008: 133):

mowa nienawiści polega na przypisywaniu szczególnie negatywnych cech lub wzywaniu do dyskryminujących działań wymierzonych w pewną kategorię społeczną, przede wszystkim taką, do której przynależność jest postrzegana jako „naturalna” (przypisana), a nie z wyboru.

Nijakowski (2008: 117–127) wyróżnia ponadto sześć wyznaczników MN:

1. nadmierne uogólnianie negatywnej cechy – negatywne stereotypy grup obcych;
2. przypisywanie szczególnie negatywnych cech – przypisywanie osobom lub grupom szczególnie negatywnych cech lub uczynków;
3. uwłaczająca leksyka, dehumanizacja – analogie, metafory;
4. lekceważenie, podważanie rytuałów poważania – protekcyjalne traktowanie, okazywanie wyższości, niedopuszczanie do głosu;
5. katalogi i zestawienia – katalogi demaskujące „Żydów”;

6. przedmiot nienawiści – mowę nienawiści wyróżnia przedmiot krytyki, zbiorowości, do których przynależność ma charakter przypisany (płeć, kolor skóry, orientacja seksualna, narodowość, etniczność, kalectwo, język ojczysty itd.).

Bulandra, Kościółek i Zimnoch (2015: 56) przyjmują natomiast na potrzeby badania artykułów prasowych następującą definicję MN:

Za akt mowy nienawiści uznano zatem wypowiedź, która szerzy, propaguje i usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nietolerancji podważające bezpieczeństwo demokratyczne, spójność kulturową i pluralizm. Aby dana wypowiedź mogła być uznana za przykład mowy nienawiści, musi spełniać łącznie trzy warunki: 1) być wypowiedziana z negatywną intencją lub z zamierzeniem ataku (poniżenia, zdeprecjonowania, obrażenia, pokazania wyższości etc.), 2) być skierowana do zbiorowości lub do osoby indywidualnej zredukowanej do cechy danej zbiorowości, 3) używać cechy będącej elementem czyjejś tożsamości (lub przy pisywać danej osobie taką cechę) jako epitetu będącego pod stawą do dyskryminacji.

Za potencjalne płaszczyzny dyskryminacji w swoim badaniu autorzy uznają „1) „pochodzenie etniczne, 2) narodowość, 3) wyznanie, 4) płeć, 5) orientację seksualną, 6) wiek, 7) niepełnosprawność” (Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 56).

Cegiela (2014) postuluje zastąpienie terminu „mowa nienawiści” terminem „retoryka nienawiści” lub „strategia nienawiści”. Językoznawczynie zwraca uwagę na fakt, że MN może być kierowana nie tylko, jak w przypadku Rekomendacji Rady Europy, „do mniejszości, imigrantów lub osób o pochodzeniu imigranckim”, ale także do różnych grup społecznych a nawet osób (autorka wymienia przykłady MN kierowane do polityków). Cegiela (2014) zwraca uwagę, iż „retoryka nienawiści” polega przede wszystkim na trzech typach zachowań językowych wobec osób lub grup społecznych: dyskredytacji i stygmatyzacji, dehumanizacji i demonizacji, dyskryminacji i eliminacji.

Definicja prezentowana przez Adamczak-Krysztowicz i Szczepaniak-Kozak (2017: 288–289, por. również Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017) w szczegółowy sposób opisuje lingwistyczną istotę nienawistnego komunikatu. Podkreślają, iż MN ma zawsze charakter dyskryminacyjny i jest intencjonalna, tj. świadoma, nieprzypadkowa oraz ma strategiczny cel:

Hate speech oftentimes has a strategic aim, e.g. to pool people of the same extremist views together, to establish a hierarchy of difference among minorities or a relation between the majority and minority groups based on features that these people inherited and thus cannot change. This is why hate speech is always discriminatory in character.

Autorki, Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak (2017: 288–289), przybliżają również cechy nienawistnego komunikatu, określając go jako:

motivated, inherent and strategic linguistic impoliteness that deliberately, in an unmitigated manner, conveys aggression, disdain or hatred towards representatives of cultures, religions or nationalities different from that of the speaker.

Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak (2017: 289) konstatują, iż MN może mieć charakter multimodalny, tj. może być realizowana poprzez dwa komunikaty lub większą liczbę ich rodzajów, np. werbalny i wizualny. Poniżej zaprezentowano przykład MN o charakterze multimodalnym; jego opis, uwzględniający analizę leksykograficzno-korpusową, znajduje się w rozdziale drugim.

Grafika 5: Zdjęcie prezentujące komunikat werbalny wraz z wizualnym, obrazujące multimodalny charakter MN (autorka – M.J.G., data i miejsce: 10 października 2014, Poznań, zrobione na rzecz projektu RADAR⁶³)

Meibauer (2013: 1–3) w tomie zbiorowym poświęconym tematyce MN prezentuje jej definicję⁶⁴ w następujący sposób:

pod pojęciem Hate Speech/mowa nienawiści [autor używa tutaj terminu *Hassrede* – M.J.G.] rozumie się ogólnie językowe wyrażenie nienawiści przeciwko osobom lub grupom, zwłaszcza poprzez używanie wyrażen, które służą zniesławieniu grup ludności (np. ang. boche, jap, kraut, nigger, spic etc.), tzw. ‘ethnic slur terms’. [...] Mowa nienawiści może być kierowana do osób lub grup o określonych cechach jak na przykład kolor włosów, narodowość, pochodzenie, przynależność religijna, płeć, orientacja seksualna, status

⁶³ Więcej o projekcie zob. rozdział 2.

⁶⁴ W oryginalnym brzmieniu: „Unter Hate Speech/Hassrede wird im Allgemeinen der sprachliche Ausdruck von Hass gegen Personen oder Gruppen verstanden, insbesondere durch die Verwendung von Ausdrücken, die der Verunglimpfung von Bevölkerungsgruppen dienen (z.B. engl. boche, jap, kraut, nigger, spic, etc.), sog. ‘ethnic slur terms’. [...] Hassrede kann sich richten gegen Personen oder Gruppen mit bestimmten Eigenschaften wie zum Beispiel Hautfarbe, Nationalität, Herkunft, Religionszugehörigkeit, Geschlecht, sexuelle Orientierung, sozialer Status, Gesundheit, Aussehen, oder Kombinationen davon (Delgado/Stefancic 2004, 11). Diese Liste ist sicherlich nicht vollständig, denn es gibt im Prinzip keine menschliche Eigenschaft, die nicht zum Gegenstand des Hasses gemacht werden kann. [...] Hassrede kann • direkt oder indirekt sein, • verdeckt oder offen, • gestützt oder nicht gestützt durch Autorität und Macht, • begleitet oder nicht begleitet von Gewalt” (Meibauer 2013: 1–3).

społeczny, stan zdrowia, wygląd lub kombinacja tych cech (Delgado i Stafancic 2004: 11). Ta lista nie jest na pewno wyczerpująca, ponieważ nie ma cechy ludzkiej, która nie mogłaby stać się przedmiotem nienawiści. [...] Mowa nienawiści może być pośrednia i bezpośrednia, ukryta i jawna, wspierana poczuciem autorytetu i władzy, w towarzystwie przemocy lub nie.

Stefanowitsch (2015) natomiast podkreśla, iż MN nie jest pojęciem językoznawczym, a raczej politycznym, które w mniejszym lub większym stopniu odnosi się do aspektów prawnych: „Hassrede (Hate Speech) ist kein sprachwissenschaftlicher, sondern ein politischer Begriff mit mehr oder weniger starken Bezügen zu juristischen Tatbeständen” (Stefanowitsch 2015: 11). Autor konstatuje, iż tym, co odróżnia MN od zwykłej zniewagi, jest jej podmiot, którym może być osoba postrzegana zawsze jako przedstawiciel określonej grupy; natomiast zwykła zniewaga może dotyczyć indywiduum i nie mieć związku z jego przynależnością do jakiejkolwiek grupy. Stefanowitsch (2015: 11) krytykuje twierdzenie Markera (2013: 60), jakoby MN mogła zaistnieć tylko wtedy, gdy mówca odczuwa nienawiść lub jego celem jest odczuwanie nienawiści przez osobę trzecią. Autor podkreśla dużą rolę, jaką odgrywa intencja mówiącego. Zwraca jednak uwagę, iż „możliwe jest, wyrażanie językowej nienawiści przeciwko danym osobom lub grupom, bez odczuwania nienawiści lub chęci jej wywołania (np. z powodu niewiedzy znaczenia określonych słów lub w ramach nieudanej satyry)” (Marker 2013: 60)⁶⁵. Językoznawca podważa również twierdzenie, jakoby „o *mowie nienawiści* można było mówić tylko wtedy, gdy osoby, do których została skierowana ta mowa, poczuły się pogardliwie potraktowane lub zniesławione⁶⁶” (Marker 2013: 60). Aby

zakwalifikować daną wypowiedź jako mowę nienawiści, z perspektywy językoznawczej, musi ona być uznawana za pogardliwą i/lub zniesławiającą, nie w kontekście zindywidualizowanym i/lub sytuacyjnym, ale zbiorowym tj. oceniony jako pogardliwa i/lub zniesławiająca według znacznej części grupy językowej (niekoniecznie większości lub też całej grupy językowej) (Marker 2013: 60).⁶⁷

---

⁶⁵ W oryginalnym brzmieniu: „Es ist durchaus möglich, sprachlich Hass gegen Personen oder Gruppen auszudrücken, ohne diesen Hass tatsächlich zu empfinden oder auslösen zu wollen (z.B. aus Unkenntnis der Bedeutung bestimmter Wörter oder im Rahmen einer misslungenen Satire)”.

⁶⁶ W oryginalnym brzmieniu: „Hassrede liegt dann vor, wenn es Menschen gibt, die sich durch diese Rede herabgesetzt oder verunglimpft fühlen”.

⁶⁷ W oryginalnym brzmieniu: „Um aus sprachwissenschaftlicher Sicht als Hassrede zu gelten, muss eine sprachliche Äußerung oder ein Ausdruck nicht nur individuell und/oder situativ, sondern von einem wahrnehmbaren Teil der Sprachgemeinschaft als herabwürdigend und/oder verunglimpfend gegenüber einer Bevölkerungsgruppe verstanden werden (aber natürlich nicht unbedingt von der Mehrheit oder gar der gesamten Sprachgemeinschaft)”.

W celu lepszego dostrzeżenia różnic pomiędzy definicjami warto zestawić je tabelarycznie⁶⁸, a ich konkretne części przypisać do odpowiednich kategorii, tj. cech, ze względu na które MN jest realizowana, adresata MN, typu i cech wypowiedzi stanowiącej MN. Poniższa tabela zawiera definicje w oryginalnym brzmieniu.

Autor definicji	Cechy potencjalnego adresata MN	Adresat MN	Typ wypowiedzi	Cechy wypowiedzi
Kowalski i Tulli (2003)	grupy naturalne, w których udział determinowany jest biologicznie (kolor skóry, płeć, preferencja seksualna, przynależność etniczna i kalectwo) albo społecznie (język, obywatelstwo, religia, miejsce zamieszkania, które często trudno zmienić, czy zawód w wielu przypadkach „dziedziczony” rodzinie)	adresowana do zbiorowości, nie jednostek. Nawet jeśli uderza na pozór w konkretnego człowieka, czyni to redukując go do roli typowego przedstawiciela grupy przedmiotem zainteresowania nie są prawdziwi ludzie, tylko wizerunki, mianowani i wyposażeni w stereotypowe cechy	nie precyzuje w cytowanej definicji	łżony, wyszydzany i poniżany
Łodziński (2003)	przynależność rasowa, etniczna i religijna, a także płeć, preferencje seksualne, kalectwo, czy przynależność do „naturalnej” grupy społecznej, jak mieszkańcy pewnego terytorium, reprezentanci określonego zawodu, mówiący określonym językiem	grupy i jednostki	wypowiedzi ustne i pisemne oraz przedstawienia ikoniczne upubliczniona przemoc werbalna wyraz nienawiści kolektywnej	łżące, oskarżające, wyszydzające i poniżające
Nijakowski (2008)	kategorię społeczną, przede wszystkim taką, do której przynależność jest postrzegana jako «naturalna» (przypisana), a nie z wyboru	zbiorowości	nie precyzuje w cytowanej definicji	przypisywaniu szczególnie negatywnych cech lub wzywaniu do dyskryminujących działań

⁶⁸ Podobna tabela, ale w języku angielskim oraz zawierająca tylko trzy definicje, została opublikowana w artykule naukowym dotyczącym problemów definicyjnych pojęcia MN (por. Adamczak-Krysztofowicz, Szczepaniak-Kozak i Jaszczyk 2016).

	<p>mowę nienawiści wyróżnia przedmiot krytyki, zbiorowości, do których przynależność ma charakter przypisany (płeć, kolor skóry, orientacja seksualna, narodowość, etniczność, kalectwo, język ojczysty itd.)</p>			<p>nadmierne uogólnianie negatywnej cechy – negatywne stereotypy grup obcych</p> <p>lekceważenie, podważanie rytuałów poważania – protekcyjnalne traktowanie, okazywanie wyższości, niedopuszczanie do głosu; uwłaczająca leksyka, dehumanizacja – analogie, metafory; katalogi i zestawienia – katalogi demaskujące „Żydów”</p>
<p>Bulandra, Kościółek i Zimnoch (2015)</p>	<p>pląszczyzny dyskryminacji:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) pochodzenie etniczne, 2) narodowość, 3) wyznanie, 4) płeć, 5) orientacja seksualna, 6) wiek, 7) niepełnosprawność <p>W badaniu wzięto pod uwagę również dwie grupy, do których przynależność według podejścia socjologicznego jest wyborem, nie jest przypisana (por. m.in. Nijakowski 2008) tj. katolicy oraz feministki</p>	<p>zbiorowości lub do osoby indywidualnej zredukowanej do cechy danej zbiorowości</p>	<p>wypowiedź</p>	<p>która szerzy, propaguje i usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nietolerancji podważające bezpieczeństwo demokratyczne, spójność kulturową i pluralizm</p> <p>być wypowiedziana z negatywną intencją lub z zamiarem ataku (poniżenia, zdeprecjonowania, obrażenia, pokazania wyższości etc.)</p>

Cegiela (2014)	wszystkie osoby i grupy społeczne	grupy społeczne lub osoby (Cegiela wymienia także przykłady MN kierowane do polityków)	Autorka definicji używa terminu „zachowanie językowe”, które może zostać określone mianem „retoryki nienawiści”	„retorykę nienawiści” cechują trzy typy zachowań językowych: dyskredytacja i stygmatyzacja, dehumanizacja i demonizacja, dyskryminacja i eliminacja
Adamczak-Krysztowicz i Szczepniak-Kozak (2017)	representatives of cultures, religions or nationalities different from that of the speaker	representatives	linguistic impoliteness	<p>motivated, inherent and strategic</p> <p>that deliberately, in an unmitigated manner, conveys aggression, disdain or hatred</p> <p>always discriminatory in character</p> <p>multimodal</p>
Meibauer (2013)	mit bestimmten Eigenschaften wie zum Beispiel Hautfarbe, Nationalität, Herkunft, Religionszugehörigkeit, Geschlecht, sexuelle Orientierung, sozialer Status, Gesundheit, Aussehen, oder Kombinationen davon (Delgado/Stefancic 2004, 11). Diese Liste ist sicherlich nicht vollständig, denn es gibt im Prinzip keine menschliche Eigenschaft, die nicht zum Gegenstand des Hasses gemacht werden kann	Personen oder Gruppen	sprachliche Ausdruck von Hass	<p>kann • direkt oder indirekt sein, • verdeckt oder offen, • gestützt oder nicht gestützt durch Autorität und Macht, • begleitet oder nicht begleitet von Gewalt</p> <p>insbesondere durch die Verwendung von Ausdrücken, die der Verunglimpfung von Bevölkerungsgruppen dienen (z.B. engl. boche, jap. kraut, nigger, spic, etc.), sog. ‘ethnic slur terms’</p>

Stefano-witsch (2015)	nie precyzuje w cytowanej definicji	Personen oder Gruppen	sprachliche Äußerung oder ein Ausdruck	Intention des Sprechenden ist nicht nur Hass Betroffenenperspektive ist nicht immer wichtig Verunglimpfung und/oder Herabwürdigung
------------------------------	-------------------------------------	-----------------------	--	--

Tabela 3: Definicje MN w świetle dostępnych badań naukowych

W niniejszym podrozdziale zaprezentowano istniejące definicje MN w ujęciu interdyscyplinarnym i międzynarodowym. Pominięto w nim aspekty prawne, których realizacje zostały już opisane w podrozdziale 1.4. Celem wywodu teoretycznego nie była polemika, a jedynie prezentacja aktualnych stanowisk badaczy. Ukazała różnice między definicjami poprzez zakwalifikowanie ich poszczególnych części do odpowiednich kategorii ujętych tabelarycznie. To z kolei umożliwiło, wraz z dotychczasowymi eksplikacjami, wypracowanie jednolitej definicji MN ze względu na przynależność etniczną i narodową w potrzeby niniejszej rozprawy.

1.6 Podsumowanie i definicja operacyjna mowy nienawiści ze względu na przynależność etniczną i narodową

Ostatni podrozdział stanowi konkluzję całego rozdziału. Zawiera definicję operacyjną MN ze względu na przynależność etniczną i narodową, opartą na dotychczasowych rozważaniach teoretycznych, i stanowi niejako podsumowanie tej części pracy. Konkluzja autorki dysertacji jest wynikiem subiektywnej analizy wcześniej zaprezentowanych ujęć teoretycznych w perspektywie interdyscyplinarnej.

Mowa w rozumieniu niniejszej pracy jest tożsama z użyciem języka w formie wypowiedzi (rozumianej w szerszym sensie jako zdarzenie w formie jednostkowych tworów utrwalonych będące manifestacją dyskursu). W centrum rozważań niniejszej rozprawy stoi dyskurs, który wiąże się z użyciem języka, ale nie jest jednostkową mową, bowiem nie należy do osoby; odwrotnie – to osoba należy do dyskursu w chwili, gdy przyjmuje określone role społeczne. „Tylko dyskurs może mieć charakter znaczący» (przekazywać treści) – *langue* istnieje tylko jako kod, platforma komunikacji. Poza użyciem w dyskursie nie ma jednak żadnego samodzielnego sensu” (Nazaruk 2013: 1).

Analizie jakościowej i ilościowej zostaną poddane wypowiedzi rozumiane jako zdarzenia dyskursywne.

W niniejszej pracy (za Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017) przyjmuje się, że MN ma charakter intencjonalny. Oznacza to, że wykazuje świadomy charakter wypowiedzi, nie jest przypadkowa, jest wypowiadana z negatywną intencją (ma charakter nawoływania do działania) i/lub z zamierzeniem ataku w formie znieważenia. Znieważenie obejmuje wypowiedzi poniżające, lżące, wyszydzające lub obrażające osobę lub grupę osób ze względu na domniemaną lub rzeczywistą cechę. Istotą zniewagi jest zatem zachowanie, które stanowi wyraz pogardy, uwłaczania czci drugiego człowieka (por. Kulesza 1984: 169), ubliżanie komuś i/lub obrazę drugiej osoby (por. Hofmański i Satko 2002: 44). Przy klasyfikowaniu wypowiedzi jako wypowiadanej z negatywną intencją (nawołującej do działania) i/lub znieważającej uwzględnia się sensotwórczą rolę składni. Chodzi o włączenie składni do procesu tworzenia znaczenia wypowiedzi, a więc uznanie, że definicje słownikowe są tylko pewnymi przybliżeniami tego, co słowa znaczą (por. Linde-Usiekniewicz 2013: 5; por. również presupozycje leksykalne Grzegorzczkova 2002: 148–150). MN ze względu na przynależność etniczną i narodową to zatem wypowiedzi sporządzone z negatywną intencją (o charakterze nawoływania do działania) i/lub znieważające osoby lub grupy osób ze względu na jej lub ich przynależność etniczną lub narodową, stygmatyzujące rzeczywiste lub domniemane cechy prymarne. Autorka pracy jest świadoma tego, że powyższa definicja nie jest w pełni precyzyjna, i z tego względu uzupełnia ją definicją operacyjną. Aby dana wypowiedź mogła zostać uznana za przykład MN ze względu na przynależność etniczną lub narodową musi spełniać następujące warunki⁶⁹:

- a) używać cechy prymarnej będącej elementem czyjejś tożsamości etnicznej lub narodowej lub przypisywać danej osobie taką cechę jako domniemaną;
- b) stygmatyzować zbiorowości lub osobę (redukując przypisywane jej cechy do cech danej zbiorowości);
- c) być werbalizowana w sposób pejoratywny⁷⁰, w węższym sensie, mieć charakter nawoływania do działania, określanego jako *call for action* (tj. nawoływać do nielegalnych czynów przeciwko określonym grupom mniejszościowym lub podsycać wrogość do określonych grup mniejszościowych) i/lub, w szerszym

---

⁶⁹ Definicja operacyjna nie zawiera odniesienia do publicznego charakteru wypowiedzi, z uwagi na brak potrzeby kwalifikowania danej wypowiedzi. Uwzględniając to kryterium, wszystkie przykłady w materiale w badaniu empirycznym będą miały charakter publiczny.

⁷⁰ Więcej o pejoratywizacji w kontekście MN zob. Meibauer (2013: 3–7).

sensie, mieć charakter znieważający poszczególne mniejszości w oparciu o ich pejoratywną nominację.

W większości prezentowanych dotychczas definicji potencjalną grupę docelową MN może stanowić zarówno określona osoba, jak i zbiorowość. Tak też ujmuje się ten aspekt w aktualnych przepisach prawa odnoszących się do MN, tj. m.in. w art. 257 k.k. W niniejszej pracy (za Kowalskim i Tulli 2003) to ujęcie zostaje sprecyzowane. MN ze względu na przynależność etniczną i narodową może być bowiem adresowana do zbiorowości lub osoby, ale z zaznaczeniem, iż jej odbiorcą jest jednostka lub grupa jednostek zredukowanych do roli przedstawicieli danej grupy etnicznej lub narodowej.

Autorka dysertacji postuluje używanie terminu „mowa nienawiści ze względu na przynależność etniczną i narodową”. Pojęcie przynależności etnicznej i narodowej ogranicza potencjalny podmiot MN do określonych determinantów, ze względu na które może być realizowana w stosunku do osób innego niż nadawca pochodzenia. Chodzi o pochodzenie identyfikowane zarówno z obiektywną kategorią obywatelstwa, jak i subiektywną pochodzenia etnicznego, tożsamego z obszarem geograficznym, który wpływa na ukształtowanie pewnych cech fizycznych osób mówiących innym językiem, a także pochodzących z innego kręgu kulturowego, o innych wyznaniach, wierzeniach czy tradycjach. Potencjalny adresat MN został sprecyzowany na potrzeby niniejszej dysertacji jako osoba lub grupa osób o domniemanej lub rzeczywistej przynależności etnicznej lub narodowej nie tylko na drodze operacjonalizacji przedmiotu badań, ale także ze względu na niejednorodność w tym aspekcie widoczną w definicjach prezentowanych w powyższym wywodzie teoretycznym. W pracy najpierw zaprezentowano pierwsze zapisy prawa austriackiego z 1852 roku, w którym wymienia się narodowości, a także klasy i stany społeczne oraz mieszkańców miasta. Następnie przytoczono definicję MN zawartą w rekomendacji Rady Europy, która wymienia tylko grupy mniejszościowe, imigrantów lub osoby o pochodzeniu imigranckim. Na koniec przywołano ujęcia naukowe (głównie autorstwa socjologów), wskazujące się na grupy naturalne, w których udział determinowany jest biologicznie (por. Kowalski i Tulli 2003; Łodziński 2003; Nijakowski 2008).

U podłoża MN może leżeć nie tylko nienawiść (por. Stefanowitsch, 2015), ale również pogarda. Jak dowiodły badania Gervais i Fessler z 2017 roku, odczuwanie pogardy wobec innej osoby lub grupy społecznej prowadzi do zaniku współczucia, poczucia winy czy wstydu, uruchamia za to gniew i wstręt. Według najnowszych badań prowadzonych na gruncie psychologii społecznej „przypuszczalnie to właśnie reakcje

emocjonalne bliskie pogardzie (gniew i wstręt zamiast współczucia), związane z kulturowym obrazem określonych grup społecznych, prowadzą do stosowania mowy nienawiści” (Winiewski i in. 2017: 149).

Istotne jest nieutożsamianie MN z agresją językową, a także hejterstwem, które są pojęciami odmiennymi w perspektywie semantycznej. Agresja językowa bowiem może dotyczyć każdej osoby i obejmuje również te wypowiedzi, które stanowią reakcję na popełniony czyn lub cechę sekundarną, jest tożsama z „hejterstwem”, które jest zjawiskiem obecnym tylko w Internecie.

ROZDZIAŁ 2. MOWA NIENAWIŚCI W ŚWIECIE NAJNOWSZYCH BADAŃ: WSPÓLCZESNA PERSPEKTYWA INTERDYSCYPLINARNA

Niniejszy rozdział traktuje o MN w świetle najnowszych badań w ujęciu interdyscyplinarnym⁷¹. Zaprezentowany, w kontekście międzynarodowym, wywód teoretyczny ma na celu, w myśl zasady interdyscyplinarności w nauce, a) określić implikacje istotne dla niniejszej dysertacji, sformułowane na podstawie wniosków wyciągniętych z badań prowadzonych w ramach różnych dyscyplin naukowych podejmujących zagadnienie MN (są nimi prawo, socjologia, psychologia społeczna oraz medioznawstwo), a także b) na podstawie badań językoznawczych, uzasadnić potrzebę przeprowadzenia badania empirycznego, zawartego w dysertacji.

Każdy z prezentowanych podrozdziałów zawiera w swojej końcowej części implikacje dla niniejszej dysertacji.

2.1 Mowa nienawiści w świetle badań prawa z perspektywy językoznawczej

Brak jednoznacznych kryteriów dotyczących tego, czym dokładnie jest komunikat nienawistny w przepisach prawa, prowadzi do narastającego problemu penalizacji MN, który, według Gliszczyńskiej-Grabias (2013: 45), „należy [w związku z powyższym – M.J.G.] obecnie do najbardziej kontrowersyjnych i najtrudniejszych do uregulowania obszarów zagadnienia karania za słowa”.

Jak zostało wspomniane w pierwszym rozdziale niniejszej rozprawy, w polskim kodeksie karnym odniesienia do MN możemy odnaleźć odpowiednio w artykułach 256 i 257. W opracowaniach naukowych z zakresu prawa, m.in. w monografii pokonferencyjnej pod red. Wieruszewskiego i in. (2010) *Mowa nienawiści. Aspekty prawne i społeczne* i w publikacji pokonferencyjnej Fundacji Batorego (Fundacja Batorego 2008) *Mowa nienawiści a wolność słowa. Debata wokół art. 256 i 257 k.k.*, a także m.in. w publikacjach Bachmata (2005) i Radziejewskiego (2012), podejmuje się głównie polemikę dotyczącą penalizacji MN w kontekście przytoczonych regulacji prawnych, z włączeniem, w przypadku niektórych źródeł (por. m.in. Wieruszewski i in. 2010), perspektywy międzynarodowej. Autorzy (m.in. Radziejewski 2012, a także autorzy publikacji

---

⁷¹ Przegląd badań dotyczących MN w Polsce w perspektywie interdyscyplinarnej por. także Jaszczyk-Grzyb (2018b).

pokonferencyjnej Fundacji Batorego 2008) analizują w swoich opracowaniach stosowność użycia zwrotu „nawoływanie do nienawiści”. Radziejewski (2012: 127) zwraca uwagę, iż penalizowane powinno być wywoływanie nienawiści, a nie nawoływanie do niej. Według autora „art. 256 § 1 k.k. miałby [wtedy – M.J.G.] szersze zastosowanie i obejmowałby czyny, których teraz nie da się zakwalifikować jako przestępstwa z tego artykułu” (Radziejewski 2012: 127). Radziejewski uzasadnia swoją opinię (2012: 127), przytaczając przykład wyroku Sądu Najwyższego z 5 lutego 2007 roku, który oddalił kasację na niekorzyść osób niosących transparent o treści „Wyzwolimy Polskę od euro-zdrajców, Żydów, masonów i rządowej mafii”, z uwagi na to, iż „czyn nie wypełniał znamion przestępstwa. Stwierdzono, że ze względu na użycie formy «wyzwolimy» (tryb oznajmujący) a nie «wyzwólmy» (tryb rozkazujący), nie można uznać, że miało miejsce nawoływanie” (Radziejewski 2012: 127). Osoby biorące udział w debacie na temat art. 256 i art. 257 k.k. w publikacji Fundacji Batorego prezentują swoje stanowiska wobec wyżej zacytowanego przykładu dotyczącego wyroku Sądu Najwyższego. Chociaż warto zapoznać się z całą dyskusją, w niniejszym rozdziale zostanie przytoczony jedynie jej mały fragment. Jeden z uczestników debaty, Marian Filar (Fundacja Batorego 2008: 9), zwraca uwagę na to, iż:

to, czy ktoś woła „oczyszcmy”, czy też „oczyszczymy Polskę z Żydów”, to dla prawnokarnej oceny tego czynu nie ma, moim zdaniem, żadnego znaczenia. Oba sformułowania są bowiem „nawoływaniem” bez żadnej wątpliwości. Prawnik, który w tej kwestii dywaguje, jest po prostu niedoukiem. Tu liczy się bowiem zamiar, a nie gramatyczna forma wezwania. Podobnie przy tzw. rzymskim pozdrowieniu i paradach paramilitarnych - liczy się zamiar, a nie forma jego wyrażania. Pozostaje tu więc jedynie kwestia dowodowa - ale to już sprawa czysto procesowa.

Zofia Radzikowska dodaje, iż osoby nawołujące do nienawiści są na ogół ostrożne w swoich wypowiedziach i nie mówią „pobijmy ich, wypędźmy tych ludzi” czy „nienawidźcie ich”, tylko obierają łagodniejsze formy. Aleksandra Gliszczyńska-Grabias podkreśla, że przytoczony wyrok sądu niestety potwierdza problem narastającej błędnej interpretacji istniejących przepisów przez organy ścigania i sądy, bowiem:

odwoływanie się do niuansów językowych, które mają świadczyć o konieczności użycia czasownika w trybie rozkazującym, aby dana treść mogła zostać uznana za nawoływanie do nienawiści [...] prowadzi do niebezpiecznych tendencji maksymalnie zawężających stosowanie art. 256 i art. 257 k.k. (Fundacja Batorego 2008: 20).

Linde-Usiekniewicz (2015) w językoznawczej ekspertyzie wybranych problemów rozpoznawania językowych cech nawoływania do nienawiści konstatuje, iż o zaklasyfikowaniu jakiejś wypowiedzi do grupy wypowiedzi nawołujących do nienawiści powinien świadczyć perlokucyjny charakter tejże wypowiedzi (autorka odwołuje się do teorii aktów mowy Johna Austina) oraz jej znaczenie, które należy analizować z uwzględnieniem odpowiednich elementów semantyki leksykalnej, a także składni, niekoniecznie natomiast treści słowników języka polskiego. Językoznawczyni poddaje eksplicytnej analizie językowej komentarz umieszczony w Internecie na stronie *Delegalizacja Islamu w Polsce*⁷²:

Jedyna skuteczna bron to deportacja i 20 bomb atomowych w panstwo islamskie. Takie male zeby się nauczyli, a jak wciąż będą skakać to Tsar Bombe się puści (pisownia oryginalna) (Linde-Usiekniewicz 2015: 7).

Prokurator⁷³ w odmowie wszczęcia śledztwa konstatuje, iż wpis ten odnosi się do wojowników o państwo islamskie:

[u]żyte przez osobę dokonującą wpisu sformułowanie nie budzi negatywnych emocji, ponieważ zostało wypowiedziane w określonym kontekście, jako komentarz do scen ludobójstwa dokonywanych na niewinnych osobach przez wojowników państwa islamskiego. [...] celem użytkownika było wyrażenie dezaprobaty dla państwa islamskiego (Postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa z dnia 11 grudnia 2014, Sygn. akt I Ds. 1278/14/MM; za Linde-Usiekniewicz 2015: 7).

Według Linde-Usiekniewicz (2015: 8) interpretacja prokuratury jest mało prawdopodobna ze względu na miejsce umieszczenia wpisu. Autorka stwierdza bowiem, iż należało ustalić węższy (w postaci postu poprzedzającego wypowiedź) i szerszy (w postaci innych postów na stronie, a także jej tytułu) kontekst wypowiedzi:

Wpis pojawił się nie na stronie poświęconej Państwu Islamskiemu, lecz na stronie „Delegalizacja Islamu w Polsce”. W szerszym kontekście, [...] zarówno opisywany wpis, jak i [poprzedzający – M.J.G.] post „Masowe ścinanie głów + 18” zostały zamieszczone na stronie „Delegalizacja Islamu w Polsce” (o czym w uzasadnieniu Prokurator nie wspomina), uznać należy, że odnosi się ono do zamieszkujących Polskę muzułmanów. To w odniesieniu do nich potrzebna jest „skuteczna broń” w postaci deportacji [...] i bombardowania (Linde-Usiekniewicz 2015: 8).

---

⁷² Strona internetowa Otwartej Rzeczypospolitej (por. Otwarta Rzeczpospolita, Online [dostęp: 18 stycznia 2019]).

⁷³ Na podstawie uzasadnienia Postanowienia o odmowie wszczęcia śledztwa z dnia 11 grudnia 2014, sygnatura akt I Ds. 1278/14/MM.

Według językoznawcy nie można zatem uznać, iż autor wpisu wyrażał komentarzem „dezaprobatę dla państwa islamskiego”.

Do analizy jakościowej i ilościowej zostaną wybrane w ramach badania empirycznego, zawartego w niniejszej dysertacji, m.in. komentarze, które zawierają komponent nawoływania do działania (określanego jako *call for action*), a precyzyjniej: nawoływania do nielegalnych czynów przeciwko określonym grupom mniejszościowym lub podsycania wrogości wobec określonych grup mniejszościowych, który jest częścią regulacji prawnej. Aby móc prawidłowo określić, czy dana wypowiedź może być zakwalifikowana zgodnie z definicją operacyjną dla niniejszej rozprawy jako MN, zostanie wzięty pod uwagę węższy (w postaci postu poprzedzającego wypowiedź) i szerszy kontekst wypowiedzi (w postaci innych postów na stronie, a także jej tytułu), zgodnie z postulatem Linde-Usiekiewicz (2015: 8).

2.2 Mowa nienawiści w świetle badań psychologii społecznej

Z punktu widzenia psychologii społecznej na uwagę zasługuje opracowanie Michała Bilewicza i jego współpracowników (Bilewicz i in. 2014; powtórzone w 2017 roku – por. Winiewski i in. 2017), którzy przeprowadzili trójstopniowe badanie postaw ludzkich wobec MN. Pierwszą fazę badania stanowił sondaż przeprowadzony wśród 270 przedstawicieli mniejszości mieszkających na terenie Polski (żydowskiej, ukraińskiej, romskiej, afrykańskiej, muzułmańskiej oraz osób LGBT⁷⁴). Celem badania było sprawdzenie, jak mniejszości narodowe odbierają MN wymierzoną przeciw nim, oraz wybranie wypowiedzi stanowiących – zdaniem tych mniejszości – przykłady MN. Zbiór nienawistnych komunikatów tworzyły przede wszystkim: (a) lista 30 stwierdzeń o zróżnicowanym poziomie wrogości wobec sześciu mniejszości (żydowskiej, ukraińskiej, romskiej, afrykańskiej, muzułmańskiej oraz osób LGBT), opracowana przez fundację „Wiedza Lokalna”; (b) wypowiedzi osób publicznych ogłoszone w środkach masowego przekazu (po dwie obraźliwe wypowiedzi wobec każdej z grup mniejszościowych, wygłoszone przez polityków, dziennikarzy, publicystów czy muzyków).

Badanie reakcji przedstawicieli mniejszości zaprezentowane w formie sondażu pozwoliło wybrać konkretne wypowiedzi, które wykorzystano później w badaniu właściwym, przeprowadzonym na reprezentatywnych próbach losowych: na 653-osobowej

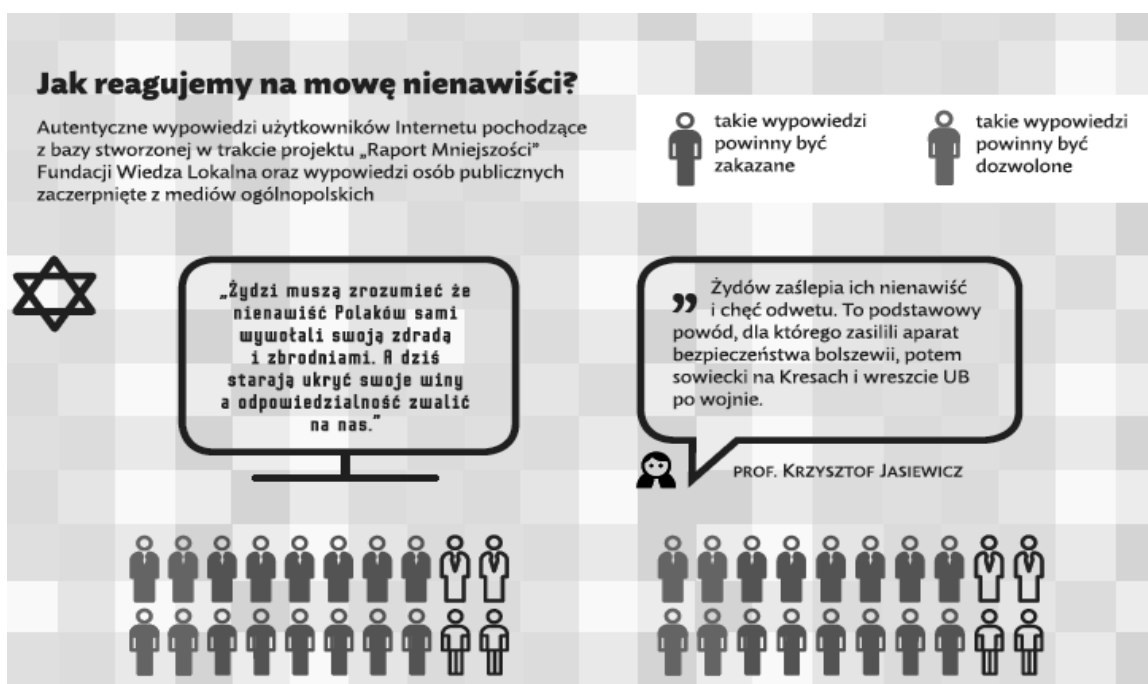
---

⁷⁴ Określenie stosowane przez autorów badania.

próbie polskiej młodzieży w wieku od 16 do 18 lat i na 1007-osobowej próbie dorosłych Polaków. Badanie (por. Bilewicz i in. 2014: 4,7) wykazało m.in., że:

- A. Prawie 2/3 polskiej młodzieży zetknęło się w Internecie z przykładami antysemitycznej MN.
- B. Mniej więcej tyle samo młodych Polaków (jak w punkcie A) słyszało z ust znajomych MN skierowaną przeciw Romom.
- C. Stosunkowo duże jest też przyzwolenie na antymuzułmańską MN. 15% dorosłych Polaków i 19 % młodzieży uważa zdanie „Muzułmanie to podle tchórze, mordują tylko kobiety, dzieci i niewinnych ludzi” za dopuszczalne.
- D. Głównym nośnikiem MN wobec muzułmanów jest Internet – zarówno wśród młodzieży (55 %), jak i wśród dorosłych Polaków (28 %). Co ciekawe, poparcie dla antymuzułmańskiej MN nie ma związku z siłą religijności chrześcijańskiej ani z częstością praktyk religijnych. Takie zachowanie jest natomiast silnie związane z postrzeganiem muzułmanów jako zagrożenia w polskiej kulturze w sensie symbolicznym. Akceptacja MN wobec muzułmanów jest zatem w większym stopniu związana z antyimigranckimi postawami lękowymi niż z jakimikolwiek uprzedzeniami religijnymi,
- E. Z wypowiedziami rasistowskimi w Internecie zetknął się co trzeci dorosły Polak oraz aż 70 % ludzi młodych.
- F. Zaskakująco wielu Polaków akceptuje używanie MN – szczególnie wobec Żydów, Romów, muzułmanów i osób nieheteroseksualnych – i nie widzi w niej nic obraźliwego. Jednak wypowiedzi członków omawianych mniejszości nie pozostawiają wątpliwości – dla nich te wypowiedzi są obraźliwe, więc powinny być zakazane.

Poniżej fragment infografiki, która prezentuje stosunek osób badanych do wypowiedzi o charakterze nienawistnym wobec mniejszości żydowskiej:

Grafika 6: Stosunek respondentów wobec komunikatów nienawistnych kierowanych do mniejszości żydowskiej; infografika stworzona przez Urszulę Woźniak na podstawie wyników badań zawartych w publikacji Bilewicz i in. (2014; źródło: <http://www.mowanienawisci.info/post/862/> [dostęp: 15 kwietnia 2019])

Badania⁷⁵ eksperymentalne i korelacyjne prowadzone przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami Uniwersytetu Warszawskiego (por. Soral i in. 2017) wskazują na zjawisko desensytyzacji: im większy kontakt z MN w otoczeniu, tym bardziej społeczeństwo się z nią oswaja i przestaje ją postrzegać jako poważny problem społeczny. Co więcej, ze względu na zmniejszającą się wrażliwość na treści nienawistne osoby częściej rejestrujące MN w swoim otoczeniu znacznie chętniej same będą ją stosowały (por. Soral i in. 2017). Kontakt z MN jest szczególnie niebezpieczny w wypadku młodzieży, ponieważ prowadzi do swoistego zaniku norm społecznych. Młodzi ludzie stykający się z MN stają się gotowi do naruszania również innych zasad współżycia społecznego. Deklarują większą gotowość do stosowania przemocy w życiu codziennym czy też większe poparcie represji wobec uchodźców (takich jak: stosowanie izolacji, zamykanie granic, inwigilacja) (por. wyniki badania Winiewskiego i in. 2017).

Odwołując się do badań psychologicznych, warto również wspomnieć o badaniach przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych przez Mullen i Smytha (2004). Naukowcy dowiedli, że im bardziej negatywne były określenia, którymi nazywano daną grupę etniczną, tym częściej w grupie tej dochodziło do samobójstw. Sprawdzano dokładnie, jaki poziom samobójstw występował w kraju, z którego pochodziła dana grupa migrantów.

⁷⁵ Dostępne wersje online raportów z badań (por. Raporty badań, Online [dostęp: 2 września 2019]).

Mullen i Smyth (2004) zbadali grupy etniczne, które stanowiły w sumie 40% migrantów w Stanach Zjednoczonych w latach 1951 do 1960. Badani pochodzili z Anglii, Niemiec, Węgier, Irlandii, Włoch, Norwegii, Polski, Szkocji, Szwecji i Walii. Okazało się, że narażenie na codzienną konfrontację z negatywnymi określeniami podwyższało skłonność do samobójstw w każdej z wymienionych grup.

„Model krzywdzącego języka” sformułowany przez Laurę Leets i Howarda Gilesa (1997) również wyjaśnia, jak mniejszości reagują na MN:

reakcje te przypominają każde inne traumatyczne przeżycie. Najpierw, na skutek utraty godności, pojawiają się silne reakcje emocjonalne: przygnębienie, gniew i smutek. Później następują próby zrozumienia tego doświadczenia oraz przypisania za nie odpowiedzialności. Z czasem u ofiar pojawia się nienawiść i żal. Emocje te mogą prowadzić do agresji wobec sprawców mowy nienawiści, jednak częściej są tłumione i wtedy pojawia się depresja, wyuczona bezradność, w końcu uzależnienia – narkomania czy alkoholizm (Bilewicz i in. 2014: 9).

Powyższe badania świadczą zatem nie tylko o dużym przyzwoleniu wśród polskiego⁷⁶ społeczeństwa na MN (por. Bilewicz i in. 2014), które po trzech latach się nie zmniejszyło (por. Winiewski i in. 2017), i wzrastającym zjawisku desensytyzacji (por. Soral i in. 2017), ale również wskazują (Mullen i Smyth 2004; Leets i Giles 1997), jakie negatywne skutki przynosi jej stosowanie wobec ofiar.

W badaniach Bilewicza i jego zespołu (2014, także tych powtórzonych w roku 2017; por. Winiewski i in. 2017) jako ofiary MN zostali wyodrębnieni przedstawiciele następujących grup:

- mniejszość żydowska,
- mniejszość ukraińska,
- mniejszość romska,
- mniejszość afrykańska/osoby czarnoskóre,
- mniejszość muzułmańska,
- mniejszości seksualne.

Autorzy stwierdzili, że dokonali takiego wyboru, ponieważ kierowali się aktualnymi danymi, takimi jak „Polski Sondaż Uprzedzeń 2009, raportmniejszosci.pl” (Bilewicz i in. 2014: 9), które sugerują, że natężenie niechęci oraz powszechność MN wobec wskazanych mniejszości są od dłuższego czasu największe. Podczas badania powyższa lista grup była

---

⁷⁶ W niemieckiej literaturze przedmiotu autorka niniejszej dysertacji nie odnalazła badań, które dostarczałyby informacji na temat stopnia przyzwolenia niemieckiego społeczeństwa na MN wobec jakichkolwiek grup społecznych.

zmieniana. Wstępnie jedną z grup potencjalnie ujętych w projekcie stanowiła mniejszość rosyjska (wykluczona z badania sondażowego przeprowadzonego na próbie reprezentatywnej ze względu na kryzys krymski).

Kierując się celem badań określonym dla niniejszej dysertacji, słowa kluczowe dla języka polskiego i języka niemieckiego, które będą trzonem badania pilotażowego i zasadniczego, zostaną odniesione do grup⁷⁷ wskazanych w badaniach Bilewicza i jego zespołu (2014), powtórzonych w roku 2017 (por. Winiewski i in. 2017), opracowaniach Fellinginga i in. (2016) oraz wynikach badań przeprowadzonych w ramach projektu RADAR (szczególnie wynikach analizy wywiadów pogłębionych przeprowadzonych przez autorkę pracy) jako dotyczące grup etnicznych i narodowych najbardziej dotkniętych MN; są to:

- mniejszość muzułmańska,
- mniejszość romska,
- mniejszość ukraińska,
- mniejszość żydowska.

Mniejszość muzułmańska, pomimo iż stanowi grupę, której wyznacznikiem nie jest etniczność czy narodowość (tj. komponenty określane w definicji operacyjnej MN dla niniejszej dysertacji), ale religia, to zostanie ujęta w badaniu pilotażowym i zasadniczym. Wypowiedzi antymuzułmańskie są bowiem kierowane do różnych grup etnicznych i narodowych, bez względu na ich religię (na podstawie obserwacji zebranych podczas badań w projekcie RADAR). W ostatnich latach można zaobserwować wyraźny wzrost wypowiedzi antymuzułmańskich. Poniżej zacytowano wnioski dotyczące MN stosowanej wobec mniejszości muzułmańskiej w kontekście polskim z powtórzonego w 2017 roku badania (w stosunku do badań Bilewicza i jego zespołu w 2014 roku):

O ile w 2014 co piąty dorosły Polak deklarował, że w telewizji słyszał drastyczne wypowiedzi antymuzułmańskie czy antyukraińskie, o tyle dziś prawie połowa Polaków przyznaje, że słyszała w telewizji obraźliwe słowa pod adresem wyznawców islamu, a co czwarty Polak słyszał w telewizji mowę nienawiści skierowaną przeciw Ukraińcom. Wyraźny wzrost kontaktu z islamofobiczną mową nienawiści dał się zaobserwować również w wypadku prasy: podwoiła się liczba młodych i dorosłych Polaków, którzy w gazetach spotykają się z obrażaniem muzułmanów. Wyznawcy islamu stali się w ostatnich latach najczęściej obrażaną w prasie grupą – w czasie gdy wzrosła liczba Polaków czytających artykuły antyislamskie, nieznacznie spadła liczba osób deklarujących lekturę artykułów antysemitów, antyromskich czy rasistowskich (Winiewski i in. 2017: 6).

---

⁷⁷ Wymienione grupy są określane jako mniejszości narodowe: żydowska, ukraińska, rosyjska i mniejszość etniczna: romska w ustawie z roku 2017 o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym – zob. Dziennik Ustaw, poz. 823, z dnia 5 kwietnia 2017.

Wzrost zachowań antymuzułmańskich jest obecny także w społeczeństwie niemieckim, w tym względzie można zaprezentować następujący tytuł: „Stark zugenommen haben in den letzten Jahren antimuslimische Einstellungen – und das nachweislich nicht nur am rechten Rand oder in rechtsextremen Szenen, sondern in allen gesellschaftlichen Schichten” (Felling i in. 2016: 9), w którym autorzy konstatują, iż dzieje się to nie tylko w kontekście skrajnie prawicowym, ale także w całym społeczeństwie.

2.3 Mowa nienawiści w świetle badań socjologicznych

W perspektywie badań socjologicznych⁷⁸ należy wspomnieć o analizie prasy przeprowadzonej przez Magdalenę Tulli i Sergiusza Kowalskiego (2003), która została opublikowana w formie raportu. Opracowanie zestawia nienawistne komunikaty pojawiające się w prasie w 2001 roku. Dokumentacja obejmuje 630 zapisów nacechowanych nienawiścią, w tym 228 z „Naszego Dziennika”, 199 z „Naszej Polski”, 114 z „Głosu”, 45 z „Tygodnika Solidarność” i 44 z „Najwyższego Czasu” (przewaga pierwszego tytułu wynika z jego periodiczności, jest dziennikiem, nie tygodnikiem jak pozostałe). Autorzy wymieniają najczęściej pojawiające się wątki tematyczne, w obrębie których występuje MN (ich częstotliwość określają w procentach), są to m.in.: Żydzi – 71,6%, krytyka antypolonizmu – 52,9%, historia – 48,0%, spiski – 37,6%, Jedwabne – 34,4%, Niemcy – 32,4%, komunizm – 30,6%, negacja antysemityzmu – 24,2%, Rosja i ZSRR – 22,7%, Europa – 20,5%, religia – 19,3%, zło liberalizmu – 17,7%, media – 17,4%, feminizm – 5,8%, Ukraińcy – 5,2%, Białorusini – 2,1%, masoni, trockiści – 2,1%, sekty – 1,9%, a także Litwini – 1,9 % (por. Kowalski i Tulli 2003: 484). Z powyższych badań wynika, iż we wspomnianych zapisach MN w największym stopniu dotyczy tematów związanych ze społecznością żydowską, często opisywaną w kontekście historycznym. Autorzy dodają, iż o innych narodowościach pisze się dużo mniej lub w innych kontekstach, np. „o współczesnych Niemcach mówi się w kontekście Unii Europejskiej. O hitlerowcach, gestapo podobnie jak o Rosjanach (a także NKWD, Sowietach itp.), mówi się często, jednak zwykle w kontekście spraw żydowskich” (Kowalski i Tulli 2003: 484).

Maksymilian Kropiński i Karolina Hansen próbowali dowiedzieć się, jakie skojarzenia mają Polacy ze słowem „uchodźca”. Badanie zostało przeprowadzone w

---

⁷⁸ Aspekty społeczne MN zostały również ukazane w monografii pokonferencyjnej pod red. Romana Wieruszewskiego i in. (2010: 205–280). Określono w niej skalę i postaci występowania tego zjawiska w przestrzeni publicznej (por. m.in. Podemski 2010: 207–219) oraz skalę wpływu MN na wykluczenie mniejszości z życia społecznego.

Internecie w 2016 roku na grupie 271 osób. Łącznie badani podali 776 skojarzeń (wykluczono 9 odpowiedzi typu „wszystko”, „z niczym” oraz powtórzenia). Średnio respondenci podawali około 3 skojarzenia. Były bardzo różnorodne i rozdrobnione, tylko siedem słów zostało wymienionych przez więcej niż 5% badanych. Wynik badania przedstawiono m.in. w formie chmury słów, która prezentuje 54 najczęściej użyte skojarzenia (słowa, które wystąpiły w badaniu trzy razy lub częściej). Wielkość stopnia pisma danego słowa wskazuje na częstotliwość jego występowania w badaniu – tzn. im większy stopień pisma danego słowa, tym częściej było ono podawane przez respondentów.

Grafika 7: Chmura słów z 54 najczęściej występującymi słowami, które badanym kojarzą się ze słowem „uchodźca” (Kropiński i Hansen 2016: 3)

Warto zwrócić uwagę na to, iż większość skojarzeń ma wydźwięk pejoratywny. Słowo „uchodźca” kojarzy się bowiem respondentom z „gwałtem”, „terrorem”, „niebezpieczeństwem”, „brudasem”, „złodziejem”, „zdrajcą”, „brudem”, „śmiercią”, a także np. z „leniem” lub „złem” – są to najbardziej pejoratywne skojarzenia wybrane spośród wyżej wymienionych. Pojawiają się również bardziej neutralne słowa, takie jak: „niepewność”, „życie”, „Syria” czy „człowiek”. Znacznie mniej słów ma zabarwienie pozytywne, np. „potrzebujący”, „poszkodowany”, „zagubiony” czy „pomoc”.

2.4 Mowa nienawiści w świetle badań medioznawczych

Monografia pt. *Hate speech* pod red. Slaydena i Whillocka (1995) to zbiór artykułów głównie z zakresu medioznawstwa. Z uwagi na przedmiot badań niniejszej dysertacji, osadzony w paradygmacie językoznawczym, na szczególną uwagę zasługuje opracowanie Teuna van Dijka (1995), który podejmuje zagadnienie dyskryminacji w świetle teorii dyskursu i analizuje dyskurs polityczny, medialny, edukacyjny, a także dyskurs akademicki i korporacyjny. Wyniki jego badań zostaną opisane w kolejnym podrozdziale.

Podobne badanie, opierając się na teorii dyskursu, ale z uwzględnieniem tylko dyskursu medialnego, przeprowadzili Bulandra, Kościółek i Zimnoch (2015). Autorzy jako przedmiot badania wybrali właśnie ten typ dyskursu, ponieważ właśnie on oddziałuje w największym stopniu na społeczeństwo, gdyż bazuje na koncepcji „teorii kultywacji”⁷⁹ i „agenda setting”⁸⁰. Monografia ma formę raportu, w którym opisano wyniki projektu *Hate Speech Alert – przeciwko mowie nienawiści w przestrzeni publicznej*. Podstawę do realizacji projektu stanowiła próba odpowiedzi na pytanie, jakie grupy społeczne i w jakim stopniu są narażone na dyskryminujące wypowiedzi ze strony polityków i dziennikarzy.

Do badania wybrano dziewięć grup społecznych. Siedem z nich wyodrębniono na podstawie wyników badań Bilewicza i in. (2014), opisanych w poprzednim podrozdziale, a dwie dodatkowe wyłoniono podczas badania wstecznego prasy i zaklasyfikowano jako narażone w podobnym stopniu na akty MN. Korpus stanowiło łącznie 26 501 artykułów prasowych. Poniżej zaprezentowano wyniki badania:

- mniejszość żydowska – 3 638 artykułów,
- mniejszość ukraińska – 4 753 artykułów,
- mniejszość rosyjska – 11 092 artykułów,

---

⁷⁹ „Teoria kultywacji George’a Gerbnera zakłada, że obraz świata, podzielany przez aktywnych odbiorców mediów masowych (u Gerbnera chodzi zwłaszcza o telewizję), wykazuje stosunkowo dużą zbieżność z obrazem świata przedstawianym w owych mediach. Przykładowo, badania pokazują, że czas poświęcany na oglądanie telewizyjnych serwisów informacyjnych jest wprost proporcjonalny do szacowanej przez odbiorców liczby przestępstw w społeczeństwie. Osoby, które mają większy kontakt z mediami masowymi są przekonane o znacznie wyższym poziomie przestępczości niż to faktycznie ma miejsce. Natomiast odbiorcy korzystający z mediów w umiarkowany sposób nie wykazują podobnych skłonności. W tym sensie teoria kultywacji pokazuje, jak media masowe mimowolnie kształtują zafałszowany obraz rzeczywistości wśród swoich aktywnych odbiorców” (Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 52; zob. także Gerbner 1988: 175–194).

⁸⁰ „[Agenda setting theory (inaczej hipoteza porządku dziennego) to koncepcja sformułowana pierwotnie przez Waltera Lippmana i rozwijana następnie przez innych badaczy, zgodnie z którą media masowe są w dużej mierze odpowiedzialne za to, co jest szczególnie popularnym przedmiotem zainteresowania społeczeństwa w danym czasie. Agenda setting theory wyjaśnia przykładowo, dlaczego każdy przeciętny odbiorca mediów masowych w Polsce wie o istnieniu koncepcji gender (jest ona szeroko obecnym medialnie tematem), lecz zdecydowanie mniej osób zna inne teorie socjologiczne, np. queer studies]” (Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 52; zob. także Lippmann 1922).

- mniejszość romska – 636 artykułów,
- mniejszość muzułmańska – 1 944 artykułów,
- mniejszość afrykańska/osoby czarnoskóre – 1 157 artykułów,
- mniejszości seksualne – 4 330 artykułów,
- feministki – 2 460 artykułów,
- katolicy – 4 100 artykułów (Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 62).

Na potrzeby badania zawartości zbiorów jednostek analitycznych (1000-znakowych otoczeń wyrazów określających badane grupy społeczne) wyodrębniono następujące wielkości zbiorów poddawanych badaniu zawartości tekstów (zob. tabela 4).

GRUPA	Liczba
ŻYDZI	23740
UKRAIŃCY	52062
ROSJANIE	100396
MNIEJSZOŚĆ RASOWA	1903
FEMINISTKI	8270
HOMOSEKSUALIŚCI	9944
ROMOWIE	1729
MUZUŁMANIE	10506
KATOLICY	9271

Tabela 4: Zbiory jednostek analizy w procedurze CACA⁸¹ dla poszczególnych korpusów (własne opracowanie graficzne na podstawie tabeli por. Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 72)

Kolejnym etapem badania było stworzenie klucza kategoryzacyjnego, którego podstawę stanowiły:

słowniki kategorii opracowane ze względu na pola wyrazowe, czyli uporządkowane bloki słownika odpowiadające określonym obszarom rzeczywistości. Przyjęcie koncepcji pola wyrazowego, spopularyzowanej na gruncie polskim przez Walerego Pisarka, oznacza, że każda kategoria badawcza wskazuje na „uporządkowany blok słownika odpowiadający określonemu wycinkowi rzeczywistości percypowanej i analizowanej przez daną społeczność językową” [por. Pisarek 2007 – M.J.G.]. Słowniki kategorii zawierają synonimy i wyrazy bliskoznaczne pojęć o silnym nacechowaniu negatywnym, a przynajmniej ambiwalentnym (Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 72).

Klucz kategoryzacyjny został stworzony dla 41 kategorii. Oto przykłady dwóch z nich:

UBÓSTWO

Like “* bieda*” Or Like “* biedy*” Or Like “* biedzie*” Or Like “* biedn*” Or Like “* ubóstwo*” Or Like “* ubóstwa*” Or Like “* ubóstwu*” Or Like “* ubogi*” Or Like “*

⁸¹ CACA – skrót od ang. *Computer Assisted Content Analysis*.

niedostatek*” Or Like “* niedostatk*” Or Like “* nędz*” Or Like “* zuboż*” Or Like “* niezamożn*” Or Like “* mizeri*” Or Like “* dziadostw*”

GLUPOTA

Like “*głupot*” Or Like “*głupi*” Or Like “*bezmyśln*” Or Like “* tępota*” Or Like “* tępy*” Or Like “*bałwan*” Or Like “*niepojętn*” Or Like “*debil*” Or Like “*idiot*” Or Like “*kretyn*” Or Like “*kretyństwo*” Or Like “*bezmózg*” Or Like “*odmóżdż*” Or Like “*bzdur*” Or Like “*absurd*” Or Like “*bredni*” Or Like “*bezsens*” Or Like “*niedorzeczność*”

KATEGORIA ANALIZY	ŻYDZI	UKRAIŃCY	ROSJANIE	MNIEJSZOŚĆ RASOWA	FEMINISTKI	HOMOSEKSUALIŚCI	ROMOWIE	MUZULMANIE	KATOLICY	ŚREDNIA
ZŁO	7,03	5,11	5,83	7,57	7,04	7,91	8,33	5,12	7,08	5,98
WOJNA	17,63	17,68	17,37	16,87	4,86	3,66	6,30	15,47	5,85	15,70
ZAGROŻENIE	6,20	9,46	10,50	9,46	14,78	6,62	5,78	14,85	5,96	9,74
NIENAWIŚĆ	18,32	14,97	16,68	11,56	15,25	17,72	19,20	20,03	13,1	16,43
KONFLIKT (WALKA)	14,44	27,83	20,29	17,50	21,40	15,88	17,12	33,45	13,7	21,60
WROGOŚĆ	11,67	6,57	6,94	6,99	8,90	9,34	12,15	10,80	8,18	7,83
ŚMIERĆ	31,38	10,59	7,81	11,04	8,49	9,54	15,50	26,05	12,16	12,30
KŁĘSKA	12,14	14,12	14,86	14,61	7,04	7,17	8,50	9,32	6,00	13,04
POGARDA	11,84	6,03	6,57	8,09	8,11	10,85	9,66	5,68	9,80	7,40
STRACH, TCHÓRZOSTWO	10,68	10,97	12,53	9,56	10,25	10,45	9,31	12,91	7,54	11,53
STAGNACJA, KRYZYS	1,57	7,10	7,12	6,78	1,87	1,85	2,49	2,50	2,90	5,63

Tabela 5: Częstotliwość występowania określeń w obrębie danych kategorii do poszczególnych grup dyskryminowanych (własne opracowanie graficzne na podstawie tabeli por. Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 83–84)

Zaprezentowane wyniki dostarczają informacji na temat częstotliwości występowania określeń w ramach 41 kategorii odnoszących się do poszczególnych grup społecznych w obrębie 1000-znakowych jednostek analizy. Interpretując powyższe wyniki, można określić najczęściej występujące określenia przynależące do słowników kategorii dla poszczególnych grup społecznych. Określenia odnoszące się do grupy Żydów najczęściej występowały w obrębie kategorii „śmierć”, „ksenofobia, rasizm, nietolerancja” oraz „nienawiść”. W przypadku Romów, a także feministek były to „pogarda”, a także

„głupota”, „brzydota”, „nierówność”, „zniewolenie”. Natomiast z określeniami przynależącymi do słownika kategorii „konflikt (walka)” najczęściej występowały określenia muzułmanów (Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 85).

Powyższe wyniki pozwalają również wyodrębnić grupy społeczne, które bardziej niż inne są narażone na język charakterystyczny dla MN. Grupy, w przypadku których współwystępowanie nazw i negatywnych odniesień było częstsze niż w pozostałych przypadkach, to:

- muzułmanie,
- Żydzi,
- homoseksualiści/mniejszości seksualne⁸².

Raport w dalszej części zawiera również wyniki badania jakościowego, przeprowadzonego jako uzupełnienie powyższego badania ilościowego. Badanie jakościowe dotyczyło artykułów prasowych w obrębie trzech grup, wyłonionych na drodze badania ilościowego jako najbardziej dotkniętych MN. Losowo zostało wybranych 350 do 500 artykułów dla każdej grupy, a następnie poddano je badaniu jakościowemu. Obszerna część raportu (Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 95–198) to przykładowe fragmenty artykułów prasowych wraz z komentarzem autorów.

Badania, przeprowadzone w ramach powyższych dyscyplin naukowych, zarówno socjologii jak i medioznawstwa, szczególnie badania korpusowe, pozwoliły w sposób krytyczny spojrzeć na założenia metodologiczne niniejszej dysertacji, które zostaną opisane w czwartym rozdziale. Ponadto wyniki powyżej zaprezentowanych badań również (w stosunku do badań psychologii społecznej) wskazują na konieczność uwzględnienia mniejszości muzułmańskiej w badaniu pilotażowym i zasadniczym niniejszej dysertacji.

2.5 Mowa nienawiści w świetle badań językoznawczych

W niniejszej części dysertacji zostaną zaprezentowane wyniki badań językoznawczych dotyczących MN, a także założenia dotyczące badań dyskursu dyskryminacyjnego.

Meibauer (2013a: 4), opisując MN w perspektywie językoznawczej, opiera się na aspektach pejoratywnych, które według autora „dają się zauważyć we wszystkich

---

⁸² Określenia stosowane przez autorów badania.

podsystemach języka poprzez użycie języka”⁸³. Jako przykład autor (por. Meibauer 2013a: 3–7) podaje możliwe obszary badawcze dla poszczególnych podsystemów języka:

- A. Fonologia – aspekty prozodyczne: nienawiść można manifestować poprzez negatywny ton głosu, objawia się on w cechach prozodycznych, takich jak np. wysokość głosu, natężenie dźwięku, akcent, rytm, pauzy itd.
- B. Morfologia – morfemy pejoratywne np. -ler (*Versöhnler, Abweichler*), -ling (*Feigling, Mischling*), -fuzzi (*Werbefuzzi*)⁸⁴.
- C. Składnia – pejoratywne konstrukcje, np. Du/Sie X! (X = *blöde Sau, Linguist*)⁸⁵.
- D. Semantyka:
  - a) semantyka leksykalna – przekleństwa (niem. *Schimpfwörter*), tj. słowa, które w kontekście znieważenia wykazują specjalną siłę. W dziedzinie określeń osób wyróżnia się przekleństwa ze względu na klasy konceptualne, które odnoszą się np. do obcokrajowców (*Kanake, Spaghetti, ... Kopftuchmädchen, Importbraut*), klas społecznych (*Hartz IV-Empfänger, Proll, ...*) lub niepełnosprawnych (*Spasti, Mongo, ...*);
  - b) semantyka zdaniowa – jej podstawowym zagadnieniem jest, czy np. zdanie *Mehmet ist ein Kanake* może być prawdziwe czy nie. Meibauer (2013a: 6) wyjaśnia:

(2)

- a. Nietzsche was a Kraut.
- b. As a member of the anglophone community, S thinks „Nietzsche was a kraut“.
- c. For any member S of the Anglophone community, S thinks “Nietzsche was a kraut” ≡ (a) S thinks that Nietzsche was German and (b) S disdains Germans as a class.

i konstatuje, iż przedmiotem analizy stwierdzeń pejoratywnych nie mogą być takie zdania, jak (2a), lecz takie zdania, jak (2b). Analiza semantyczna powinna zatem przyjąć ogólną formę z przykładu (2c).

⁸³ Meibauer (2007: 12) przyjmuje następujący podział: „GRAMMATIK: Sprachsystem, Phonologie, Morphologie, Syntax, Semantik; PRAGMATIK: Sprachverwendung”.

⁸⁴ Autor podaje tutaj dodatkowe opracowanie (por. Meibauer 2013b).

⁸⁵ Autor podaje tutaj literaturę uzupełniającą (por. Havryliv 2003; 2009).

- E. Pragmatyka – dzięki niej można np. badać obszary zastosowania poszczególnych aktów mowy, np. znieważenia (niem. *Beleidigung*), obrażenia (niem. *Beschimpfung*) i zniesławienia (niem. *Verunglimpfung*)⁸⁶.
- F. Lingwistyka tekstu – w jej perspektywie można zbadać, jak zbudowane są teksty, które zawierają MN, i jakie strategie wyrażania nienawiści są w nich stosowane; w obliczu wielu rodzajów tekstów należałoby określić, czy te teksty tylko zawierają elementy MN, czy jako całość można je określić mianem tekstu nienawistnego; takie badania mogłyby mieć charakter badań historycznych.
- G. Akwizycja języka – w jej ramach można badać to, jak i kiedy, w okresie rozwoju dziecięcego czy dopiero dorosłego, pojawia się nazywana przez językoznawcę (Meibauer 2013a: 5) „kompetencja pejoratywna” (w akwizycji języka pierwszego lub drugiego); autor wychodzi z założenia, iż w wielu społeczeństwach „wychowuje się (językowo) do nienawiści” (Meibauer 2013a: 5);
- H. Ewolucja języka – w jej ramach można by zapytać, jak wyrażenia lub akty mowy zawierające MN zyskują lub tracą swój znieważający charakter; autor podaje przykład niemieckiego słowa *Intellektueller* (pol. intelektualista), które było uznane za znieważające (powołując się na publikację Beringa [1978]); obecnie nie ma ono w Niemczech charakteru znieważającego; ogólnym pytaniem jest zatem, w jakich warunkach historycznych, społecznych i kulturowych użytkownicy języka zmieniają swój osąd, czy dane wyrażenie jest znieważające lub nie.
- I. Językoznawstwo porównawcze – w jego ramach warto byłoby zbadać, w których systemach językowych i kulturowych aktualizowana jest MN.

Ciekawy punkt wyjścia do badań korpusowych, włączających większą liczbę tekstów źródłowych⁸⁷, stanowi artykuł Margaret Ohii (2013). Jego celem jest próba odpowiedzi na pytania: (a) Jakie mechanizmy dyskryminacji rasowej pojawiają się w praktykach językowych użytkowników języka polskiego? (b) W jakim stopniu mechanizmy te uruchamiają wartościowanie negatywne osób ciemnoskórych? Językoznawczyni, powołując się na klasyfikację Reisigla (2010), przedstawia w swoim

---

⁸⁶ Autor podaje tutaj literaturę uzupełniającą (por. Schumann 1990; Hilgendorf 2008; Neu 2008); więcej na temat możliwych badań z zakresu pragmatyki zob. także w publikacji Meibauer (2013a: 5).

⁸⁷ Autorka bada następujące źródła: słowniki języka polskiego i słowniki frazeologiczne, teksty piosenek, scenariusz serialu i reklamy, karty dań w restauracji, scenariusze zabaw przedszkolnych oraz teksty kultury popularnej dla dzieci i młodzieży (Ohia 2013: 96).

artykule jawne i ukryte mechanizmy dyskryminacji. Jawnymi mechanizmami dyskryminacji rasowej nazywa środki językowe, które otwarcie wartościują (np. zgrubienie w leksemie *czarnuch*). Ukrytymi mechanizmami dyskryminacji rasowej będą środki strukturalnie neutralne, a nawet pozytywne lub pozbawione znaczenia (np. wybuchowość spółgłosek).

Ohia (2013: 95–96) prezentuje typologię jawnych i ukrytych mechanizmów dyskryminacji rasowej w systemie języka polskiego (zob. tabela 6).

Podsystem	Mechanizmy jawne	Mechanizmy ukryte
Fonologia	–	<ul style="list-style-type: none"> rytmiczność i wybuchowość spółgłosek reduplikacja spółgłosek i samogłosek palatalizacja, seplenienie parodiowanie wad wymowy rymy w nazwach, wybuchowość rytmiczność imion
Fleksja	<ul style="list-style-type: none"> deprecjatywność rzeczowników męskoosobowych 	<ul style="list-style-type: none"> afleksyjność, formy bezokolicznikowe użycie niepoprawnych końcówek
Słowotwórstwo	<ul style="list-style-type: none"> zdrobnienia i spieszczania na oznaczenie osób dorosłych augmentatywność form formacje ekspresywne, formacje utworzone od negatywnych podstaw 	–
Składnia i morfosyntaktyka	–	<ul style="list-style-type: none"> emocjonalna składnia potok składniowy równoważniki zdań nieuzasadnione elipsy anakoluty konstrukcje dymorficzne
Leksyka i semantyka	<ul style="list-style-type: none"> metafory reifikujące metafory animalizujące metafory brudu (w tym frazeologia leksemu <i>Murzyn</i>) metafory postkolonialne hiperbole kwantytatywne 	<ul style="list-style-type: none"> leksemy: <i>Murzyn</i> i <i>czekoladka</i>

Tabela 6: Typologia jawnych i ukrytych mechanizmów dyskryminacji „rasowej” (Ohia 2013: 95–96)

W dalszej części artykułu autorka przedstawia przykłady jawnej i ukrytej dyskryminacji „rasowej” zgodnie z wyznaczoną powyżej typologią (Ohia 2013: 96–102). Szczególnie interesujące ze względu na przedmiot badań niniejszej dysertacji są przykłady pochodzące z podsystemu morfologicznego i semantycznego (określonego przez Ohie [2013: 95] jako leksykalno-semantyczny). W ramach podsystemu morfologicznego Ohia (2013: 96–97) wymienia następujące przykłady, dzieląc je na te z zakresu fleksji oraz słowotwórstwa:

Fleksja

A. Deprecjatywność rzeczowników męskoosobowych w odmianie leksemów *Murzyn* i *Afrykanin*:

– *Wszystkie Murzyny są takie same. Zwłaszcza w nocy. [...]*

– *Wyglądam jak afrykańczyki biegające na 40 km na olimpiadzie. Szkielet mam dosyć mocny... Nie mam nigdzie problemów z tłuszczem.*

B. Odmiana leksemu *mużina* zgodnie z paradygmatem deklinacji żeńskiej.

Słowotwórstwo

A. Zdrobnienia i spieszczenia na oznaczenie osób dorosłych,

W tym przypadku leksem *murzynek* najczęściej odnosi się do mężczyzny lub grupy mężczyzn:

– *Kochałam się z murzynkiem.*

– *Destiny's Child i Bad Brains (murzynki płci męskiej, a raczej murzynkowie).*

Zdrobnienia są używane na generalne oznaczenie osób pochodzenia afrykańskiego (bez rozróżnienia płciowego):

– *No cóż, niektórzy jeszcze uważają, że niosą cywilizację do murzynków i że Ci murzynkowie powinni na kolanach dziękować za perkal i paciorki, które chcą im zaoferować.*

– *Nie śmieć się z Murzynków bo Europejczycy i Amerykanie robili do niedawna dokładnie to samo i zaczęliby robić z powrotem gdyby tylko zaczęło brakować żywności.*

Inne formacje deminutywne to *czarnula* i odpowiednio w rodzaju męskim: *czarnuszek*.

B. Zgrubienia: *czarnuch, smoluch, bambuch* oraz formacje ekspresywne: *bambus, nygus, brudas, Mużina, Afrykaniec*.

C. Formacje utworzone od zwierzęcych lub negatywnych podstaw (*małpa, osrany*): *małpopodobny, małpolud, osranopodobny, osranoskóry*.

Z zakresu podsystemu leksykalno-semantycznego Ohia (2013: 97–98) podaje przykłady metafor, a także frazeologizmy i przysłowia z leksemem *Murzyn*:

A. Metafory reifikujące, w których centralną kategorią jest kolor (wspomniana już „koloryzacja”): *asfalt, negatyw, opona, kakao, razowiec, winyl, węgiel, hajstra, kawa z mlekiem*. Odrębną kategorię – również wykładnik metafory uprzedmiotowiającej – reprezentuje określenie *banan*.

B. Metafory animalizujące (zooinwektywy): *małpa, goryl, bestyjka* na określenie kobiety ciemnoskórej.

C. Metafory brudu: *smoluch, śmierdziuch, ocet*.

D. Jednym z typów jawnych mechanizmów semantycznych są tzw. hiperbole kwantytatywne, które objawiają się w formie wyrażen: *murzyńska hołota, czarna hołota, murzyński tłum, czarna fala/czarny przypływ, afrykański busz*.

E. Frazeologizmy i przysłowia z leksemem *Murzyn*.

Z zakresu badań nad dyskursem dostępnych jest wiele opracowań dotyczących dyskursu dyskryminacyjnego, obejmującego takie zjawiska, jak rasizm, antysemityzm czy nacjonalizm. Wiedeńska grupa przedstawicieli KAD⁸⁸ przeprowadziła szereg studiów nie tylko na temat powyższych zjawisk, lecz także populizmu prawicowego na przykładzie Austrii (por. m.in. Wodak i in. 1990; Gruber 1991; Wodak i in. 1994; Wodak i in. 1999; Reisigl i Wodak 2001, Reisigl 2002 i Reisigl 2003). Ramy analityczne i metodologiczne powyższych badań obejmują m.in. analizę dyskursu, teorię argumentacji, retorykę oraz lingwistykę systemowo-funkcjonalną (por. Reisigl 2010: 41).

Uta Quasthoff (1973; 1978; 1987; 1989; 1998a; 1998b) przeprowadziła jedną z pierwszych analiz dyskursu manifestującego uprzedzenia⁸⁹ i stereotypy (por. Reisigl i Wodak 2001: 20). Jej badania obejmowały wszystkie rodzaje społecznych uprzedzeń i stereotypów, a więc nie tylko rasistowskich czy antysemickich. Quasthoff jest autorką założeń na gruncie społeczno-psychologicznym dotyczących społecznej funkcji uprzedzeń (por. Quasthoff 1973; za Reisiglem i Wodak 2001: 20). Zgodnie z tą teorią uprzedzenia są istotne dla utrzymania solidarności wewnątrz danej grupy i pełnią funkcję fatyczną (skierowaną na kontakt [por. Grzegorzczkova 2007: 49]).

Na uwagę w świetle badań nad dyskursem dyskryminacyjnym zasługują liczne opracowania⁹⁰ Teuna van Dijka⁹¹. Jak pisze Martin Reisigl (2010: 37):

Teun A. van Dijk był jednym z pierwszych przedstawicieli krytycznej analizy dyskursu, który zajmował się relacją między dyskryminacją społeczną (szczególnie dyskryminacją rasistowską i etnicystyczną) i dyskursem (por. już van Dijk 1984 i Smitherman, van Dijk, Teun A., red., 1988). W jego podejściu socjokognitywnym „dyskurs” jest elementem pojęciowego trójkąta, który tworzą: poznanie, dyskurs i społeczeństwo (van Dijk 2001a: 98). Van Dijk rozumie „dyskurs” w szerokim sensie jako „zdarzenie komunikacyjne”, w tym interakcję konwersacyjną, tekst pisany oraz powiązane z nimi gesty, tzw. pracę nad twarzą (*facework*), układ graficzny, obrazy/ilustracje oraz inne „semiotyczne” lub multimedialne wymiary znaczenia. Dla van Dijka (2001b: 358-363) jednym z najpilniejszych zadań krytycznej refleksji nad dyskursem jest badanie i zwalczanie różnych form dyskryminacji w dyskursach – przede wszystkim dyskryminującej nierówności płci, etnocentryzmu, antysemityzmu, nacjonalizmu i rasizmu. W swoich licznych pracach poświęconych dyskryminacji koncentruje się on szczególnie na socjokognitywnych, dyskursywnych i

---

⁸⁸ Więcej o KAD w rozdziale 4.

⁸⁹ W odniesieniu do definicji uprzedzenia i stereotypu por. Macrae, Stangor i Hewstone (1999), Kurcz (2001), Miłulka (2010: 77–85), a także Adamczak-Krysztofowicz (2012: 85–88), a w odniesieniu do stereotypów językowych por. Bartmiński i Panasiuk (1993), Maas i Arcuri (1999), a także Krajewska i Lankiewicz (2020).

⁹⁰ Teun van Dijk w latach 80. znany był głównie jako autor wydanej w 1971 roku pracy *Some Aspects of Text Grammars*, a także artykułu *Niektóre problemy poetyki generatywnej*, przetłumaczonego w 1975 roku na język polski w „Pamiętniku Literackim”. Prace językoznawcy na początku sytuowały się na gruncie semiotyki strukturalnej w obrębie orientacji generatywnej (por. Indyk 1988: 354).

⁹¹ Więcej o koncepcji dyskursu według Teuna van Dijka w rozdziale 4.

społecznych uwarunkowaniach produkcji, reprodukcji i transformowania uprzedzeń i stereotypów, które wiążą się z dyskryminacją (por. np. van Dijk 1984, 1987, 1993).

Van Dijk (1995: 2) stawia w swoich badaniach następującą tezę:

discourse – institutional as well as interpersonal text and talk – plays a crucial role in the enactment, expression, legitimation, and acquisition of racism in society (van Dijk, 1984, 1987a, 1987b, 1991, 1993) (Dijk 1995: 2). [...] Although elites cloak their language in tolerance, they linguistically institutionalize the dominance of white groups over multiethnic components of society.

Badacz argumentuje za tą tezą, przedstawiając wyniki analiz dyskursu instytucjonalnego, i precyzuje:

such discourses are not simply innocent forms of language use or marginal types of verbal social interaction. Rather, they have a fundamental impact on the social cognitions of dominant group members, on the acquisition, confirmation, and uses of opinions, attitudes, and ideologies underlying social perceptions, actions, and structures. In other words, racism is socially learned, and discourse is essential in the process of its ideological production and reproduction (van Dijk 1995: 2).

Autor w konkluzji prezentuje opis specyfiki każdego z pięciu rodzajów analizowanych dyskursów. Główną rolę w moderowaniu dyskryminacji odgrywa dyskurs medialny, który nie tylko pośredniczy w przekazywaniu treści dyskursu politycznego i korporacyjnego, ale także sam tworzy własną narrację treści (van Dijk 1995: 24). Analiza treści pozwoliła autorowi ponadto wysnuć wnioski dotyczące specyfiki pięciu rodzajów dyskursu:

[Media discourse – M.J.G.]

Minority groups are much less quoted; or quoted more negatively; topics focus on stereotypes about minorities, such as crime, drugs, cultural differences, and generally the problems that immigrants and minorities cause.

[Educational discourse – M.J.G.]

The same is true in textbooks, which similarly stereotype people from non-European countries as being poor, dependent, without initiative, and as having bizarre habits, but above all as being responsible for their own misery.

[Academic discourse – M.J.G.]

More sophisticated but hardly different is the message that comes across in many white academic studies of minorities, which also tend to focus on “deviance” or “deficits” and are typically interested in the kind of topics that confirm widespread stereotypes.

[Political discourse – M.J.G.]

Political discourse is focused on control, that is, on the restriction of immigration and on the limitation of the civil rights (and welfare) of minorities, although often with the mixed message of positive self presentation (“we are fair”) that characterizes virtually all elite discourse on minorities or race relations.

[Corporate discourse – M.J.G.]

Corporate discourse, finally, similarly engages in PR-talk about minorities but at the same time argues against any form of compulsory affirmative action that may restrict the freedom of the labour market (van Dijk 1995: 24–25).

Model teorii uprzedzenia stosowany przez van Dijk opiera się częściowo również na założeniach społeczno-psychologicznych podobnych do założeń prezentowanych przez Quasthoff (1973). Według van Dijka (1984: 13) uprzedzenie jest:

not merely a characteristic of individual beliefs or emotions about social groups, but a shared form of social representation in group members, acquired during processes of socialisation and transformed and enacted in social communication and interaction. Such ethnic attitudes have social functions, e.g. to protect the interests of the ingroup. Their cognitive structures and the strategies of their use reflect these social functions.

Van Dijk (1984: 40) określa kategorie używane w celu racjonalizowania i legitymizacji uprzedzeń wobec grup mniejszościowych jako „siedem D dyskryminacji” (ang. *the 7 D's of Discrimination*); są to: dominacja, dyferencjacja, dystans, dyfuzja, odwrócenie uwagi, depersonalizacja lub destrukcja oraz codzienna dyskryminacja (ang. *dominance, differentiation, distance, diffusion, diversion, depersonalisation or destruction and daily discrimination*).

Podczas gdy Quasthoff analizowała uprzedzenia na poziomie zdania, van Dijk postuluje analizę zdarzeń dyskursywnych, które nazywa *discursive units* i które są większe od zdania. Jak pisze Maria Indyk (1988: 353), ten językoznawca nie ogranicza się w swoich badaniach wyłącznie do teorii dyskursu, rozszerza je także na filozoficzną i socjologiczną teorię działania oraz psychologiczną⁹² koncepcję poznania. Van Dijk (1984; 1985) jest autorem teorii o trzech strukturach pamięciowych: *semantic memory*, *episodic memory* i *the control system*, które dotyczą pamięci długotrwałej i mają bezpośredni wpływ na generowanie i przechowywanie uprzedzeń etnicznych (rozpoznawanie, kategoryzacja i przechowywanie doświadczeń). Teoria pamięci semantycznej (ang. *semantic memory*) jest według van Dijka pamięcią społeczną, dzięki której w społeczeństwie są zachowywane kolektywnie współdzielone przekonania (ang. *beliefs*).

---

⁹²„Językoznawca od 1975 roku współpracuje ściśle z psychologiem amerykańskim Walterem Kintschem [por. m.in. van Dijk, Kintsch 1983 – M.J.G.]. Wspólnie napisali kilkanaście artykułów i jedną książkę, sumującą ich dokonania. Jak się wydaje, wkład Kintscha ogranicza się głównie do części psychologicznej. [...] Ostatnie książki van Dijka [z lat 90. – M.J.G.] poświęcone są przede wszystkim badaniu gatunku wiadomości prasowych oraz mechanizmu powstawania przesądów rasowych we współczesnym społeczeństwie, dość daleko więc odbiegają od początkowych zainteresowań tekstem literackim [por. van Dijk 1972; 1977 – M.J.G.]” (Indyk 1988: 354). Najnowsze prace van Dijka (por. m.in. van Dijk 2008; 2014) dotyczą podejścia socjokognitywnego w KAD.

Przekonania konstytuują się jako postawy (ang. *attitudes*) i wówczas są dopasowywane do schematów tworzących kognitywną podstawę do przetwarzania informacji o członkach innych grup społecznych. Należy podkreślić, iż van Dijk (za Mittenem i Wodak 1993: 195; Reisiglem i Wodak 2001: 22) nie dzieli przekonań (ang. *beliefs*) na rasistowskie, nacjonalistyczne lub te, które dotyczą przynależności etnicznej. Językoznawca podaje główne kategorie dla uprzedzeń etnicznych: pochodzenie i/lub wygląd, status społeczno-ekonomiczny, normy i wartości społeczno-kulturowe, takie jak język i religia. Postawy, w perspektywie lingwistycznej, są manifestowane jako ogólnie akceptowane twierdzenia, oddzielone od aktualnego kontekstu. Reisigl i Wodak (2001: 22) podają następujący przykład: „Żydzi są dobrymi biznesmenami”. Indyk (1988: 361) definiuje pamięć epizodyczną za van Dijkem (1984) jako służącą „do przechowywania aktualnie przekształconej informacji, łącznie z jej kontekstem, a zatem wiedzy szczegółowej, podczas gdy pamięć semantyczna przechowuje ogólne struktury wiedzy, przeświadczeń czy reguł”. Przykład podany przez Reisigla i Wodak⁹³ (2001: 23) w odniesieniu do pamięci epizodycznej i powyżej cytowanego przykładu to „One unfavorable experience of doing business with a Jewish merchant becomes a situational model that states that ‘doing’ business with Jews will always have negative results”.

Zadaniem trzeciej struktury pamięciowej, systemu kontrolnego (ang. *the control system*) jako indywidualnego modelu sytuacji społecznej, jest koordynowanie różnych strategii, które są procesami i działaniami zaangażowanymi w percepcję, interpretację, przechowywanie, użycie i wyszukiwanie informacji o grupach mniejszościowych. Jedną z głównych strategii systemu kontrolnego jest łączenie samoprezentacji – np. sygnalizowania tolerancji – z funkcjonującą w społeczności negatywną postawą wobec obcokrajowców. Przykład, który podają Reisigl i Wodak (2001: 23): „Osobiście, nie mam nic wobec Żydów, ale sąsiedzi mówią...”.

W kontekście powyższych struktur pamięciowych warto wspomnieć o wynikach badań, które dotyczyły codziennych konwersacji na tematy związane z etnicznością i były prowadzone w 1984 roku przez van Dijką w Amsterdamie i Kalifornii. Analiza 170 wywiadów (van Dijk 1984; 1987) pozwoliła m.in. określić *prejudice stories* (pol. wątki dotyczące uprzedzeń), które pojawiały się systematycznie w pewnych częściach wywiadów. Wątki dotyczące uprzedzeń często są wprowadzane przez *procataleptic disclaimers* (pol. środki retoryczne służące zaprzeczeniu), np.: „I have nothing against

---

⁹³ Więcej o koncepcji dyskursu według Ruth Wodak i Martina Reisigla w rozdziale 4.

Arabs, but ...” (van Dijk 1992: 98). Analiza dyskursu doprowadziła również do następujących wniosków:

1. Topics are selected from a rather small range of subjects, and focus on sociocultural differences, deviance and competition. Most topics explicitly or implicitly deal with interpersonal, social, cultural or economic 'threats' of the dominant white group, society or culture.
2. Story-telling is not, as would be usual, focused on entertaining, but takes place within an argumentative framework. Stories serve as the strong, while personally experienced, premises of a generally negative conclusion, such as 'We are not used to that here', 'They should learn the language' or 'The government should do something about that.'
3. Style, rhetoric and conversational interaction generally denote critical distance, if not negative attitudes towards minorities or immigration. However, current norms of tolerance control expressions of evaluations in such a way that discourse with strangers (such as interviewers) is generally rather mitigated. Strong verbal aggression tends to be avoided.
4. Overall, speakers follow a double strategy of positive self-presentation and negative other-presentation (van Dijk 1992: 98).

Do jednej z najbardziej znanych niemieckich⁹⁴ grup badawczych, zajmujących się także dyskursem dyskryminacyjnym z perspektywy KAD, należą naukowcy z Duisburga; na czele grupy stoją Siegfried Jäger i Margaret Jäger (por. Reisigl i Wodak 2001: 24–26; Reisigl 2010: 39–40). Swoje założenia opierają na pracach Michela Foucaulta (por. Foucault 1977) i Jürgena Linka (por. m.in. Link 1982). Ta grupa badawcza analizuje dyskurs dyskryminacyjny (obejmujący dyskryminację rasistowską ze względu na przynależność etniczną, ksenofobiczną i nacjonalistyczną) skierowany do obcokrajowców, który rozpoczął się w momencie zjednoczenia Niemiec wschodnich i zachodnich w 1989 i 1990 roku i toczy się aż do chwili obecnej (por. Jäger S. 1992; m.in. Jäger M. 1996; Jäger S. i in. 1998; Jäger S. 2001ab). Wymienieni językoznawcy zajmują się również opracowywaniem strategii antydyskryminacyjnych (por. Duisburger Institut für Sprach- und Sozialforschung 1999).

Austriaccy badacze, Reisigl (2002; 2003; 2007ab) i Wodak (por. także Wodak i in. 1990; 1994; 1999; Wodak i van Dijk 2000; Wodak i Reisigl 2002) również przeprowadzili badania dyskursu dyskryminacyjnego (skupiając się głównie na retoryce rasizmu i antysemityzmu) z perspektywy KAD. Autorzy prezentują na początku swojej pracy cztery różne metody analizy dyskursu; wymieniają ich mocne i słabe strony, a następnie wprowadzają swój własny model KAD. Ukazują trzy studia przypadków, korzystając ze źródeł obejmujących m.in. przemówienia polityczne, dokumenty prawne, artykuły prasowe, transmisje telewizyjne, a także codzienne konwersacje. Dowodzą, iż rasizm i

---

⁹⁴ Więcej o lingwistyce dyskursu w Niemczech w rozdziale 4.

antysemityzm są nadal obecne w społeczeństwie austriackim po II wojnie światowej. Konstatują, iż pomimo tego, że stworzony przez nich model KAD uwzględnia analizę rasizmu w Austrii, to może być zastosowany również do badania dyskryminacji w każdym kontekście. Powołując się na system sieci reprezentacji społecznych aktorów w dyskursie van Leeuwena (1993b; 1996), badacze prezentują antroponimy jako strategie referencyjne (ang. *referential strategies*), które odnoszą się do pierwszego pytania badawczego postawionego w ich opracowaniu: „How are persons named and referred to linguistically?” (Reisigl i Wodak 2001: Preface xiii). W poniższej tabeli przytoczono niektóre z przedstawionych w publikacji antroponimów (wymieniono te istotne z perspektywy przedmiotu badań niniejszej dysertacji, odnoszące się do przynależności narodowej i etnicznej):

Wybrane strategie	Środki lingwistyczne	Przykłady realizacji (rodzaje)
KOLEKTYWIZACJA	<ul style="list-style-type: none"> • deixis • kolektywy (mogą należeć także do odpowiednich kategorii wymienionych w kolejnych kolumnach) 	my, nas, oni, im, rodzina, grupa, zespół, plemię, drużyna/armia, klasa, populacja, ludzie, ‘ethnos’, naród (dosłownie i oryginalnie jako origionim), rasa (prawdopodobnie jako origionim), ‘Volk’, wspólnota, związek, większość
SPATIALIZACJA	<ul style="list-style-type: none"> • toponimy używane jako metonimy lub/i personifikacje (miejsce/miasto) 	<i>Deutschland</i> (Niemcy), <i>Österreich</i> (Austria), Turcja, Azja, Afryka, Ameryka, <i>das Ausland</i> (zagraniczne państwa)
	<ul style="list-style-type: none"> • antroponimy odnoszące się do osoby w nawiązaniu do miejsca, w którym mieszka 	rezydent, mieszkaniec, lokator
DESPATIALIZACJA	<ul style="list-style-type: none"> • detoponimiczne antroponimy (w tym odniesienia do lokalnego położenia) 	<i>WienerIn</i> (wiedenska), <i>EngländerIn</i> (Angielka), Afrykańczycy, ‘ <i>AusländerIn</i> ’ (‘obcokrajowiec’, ‘cudzoziemiec’), <i>InländerInnen</i> , ‘ <i>Südländer</i> ’ (południowiec), Europejczycy, ‘Indianie’, Azjaci, Amerykanie
WYRAŻNA DYSYMILACJA	<ul style="list-style-type: none"> • ksenonimy 	‘alien’ (‘ <i>FremdeR</i> ’), obcy (‘ <i>Fremdling</i> ’), inni
ORIGIONIZACJA	<ul style="list-style-type: none"> • origionimy 	alochtony, autochtony, natywni, Aborygeni, rodacy, przodkowie

SOMATYZACJA⁹⁵ <ul style="list-style-type: none"> • urasowienie (szczególnie poprzez „koloryzację”) 	<ul style="list-style-type: none"> • somatonimy, czyli nazwy „ras” często oparte na metaforach kolorystycznych lub wybranych meronimach cielesnych 	czarni, ‘negros’ (<i>Neger</i>), ‘bush negros’ (<i>Buschneger</i>), ciemnoskórzy (<i>Dunkelhäutige</i>), czerwonoskórzy (<i>Rothäute</i>), skośnocy/‘Chinks’ (<i>Schlitzaugen</i>), kolorowi, biali, ‘bladoskórzy’ (<i>Hellhäutige</i>), ‘blada twarz’ (<i>Bleichgesicht</i>)
<ul style="list-style-type: none"> • religionizacja 	<ul style="list-style-type: none"> • religionimy 	Chrześcijananie, Muzułmanie, Żydzi, Cyganie ‘ <i>ZigeunerInnen</i> ’ (błędnie)
<ul style="list-style-type: none"> • prymitywizacja 	<ul style="list-style-type: none"> • synekdochy lub metonimiczne antroponimy określające ‘prymitywność’ lub braki cywilizacyjne 	bosi (<i>Bloßfüßige</i>) [negacjonim] barbarzyńca, niewykwalifikowany [negacjonim], ‘bush negros’ (<i>Buschneger</i>)
EKONOMIZACJA <ul style="list-style-type: none"> • problematyzacja 	EKONONIMY <ul style="list-style-type: none"> • (negatywne) metaforyczne antroponimy 	gościnny pracownik, <i>Schwarzarbeiter</i> (osoba wykonująca nielegalną pracę, pol. pracujący na czarno) [kryminonim]
MILITARYZACJA	<ul style="list-style-type: none"> • militarionimy 	wojownik, żołnierz [profesionim], armia, trupa, wróg [relacjonim], SA (<i>Sturmabteilung</i> pol. oddział szturmowy), SS (<i>Schutzstaffel</i> pol. szwadron ochronny), <i>Wehrmacht</i>
SPOŁECZNA PROBLEMATYZACJA <ul style="list-style-type: none"> • negacja 	<ul style="list-style-type: none"> • negacjonimy, określenia wartościujące w sposób negatywny 	nielegalni [kryminonim], niezatrudniony, niewykwalifikowany, <i>Unmensch</i> (nieczłowiek)
<ul style="list-style-type: none"> • kryminalizacja 	<ul style="list-style-type: none"> • kryminonimy 	kryminaliści, nielegalni, dealerzy, mafiozi, delikwenci, gang, mordercy [relacjonim], ‘ <i>Schubhäftling</i> ’ (‘przebywający w areszcie do czasu deportacji więzień’), ‘ <i>Schübling</i> ’ (pejoratywnie na ‘przebywającego w areszcie do czasu deportacji więźnia’), fikcyjny uchodźca (‘ <i>Scheinasylant</i> ’), sprawca, represjonujący, <i>SchwarzarbeiterIn</i> (osoba wykonująca nielegalną pracę pol. pracujący na czarno)
RELACJONIZACJA/ SOCJATYWIZACJA	<ul style="list-style-type: none"> • relacjonimy/ socjatywizacje (identyfikacja relacyjna) 	wrogowie/przeciwnicy, <i>ausländische/ jüdische Mitmenschen</i> (obcy/żydowscy bliźni), gość, ofiara, represjonujący, oprawca, represjonowany, morderca, przyjaciele, sąsiedzi, kompatrioci, <i>Mitmenschen</i> (bliźni), dzieci, osoby spokrewnione, przodkowie

Tabela 7: Wybrane strategie referencyjne za Reisiglem i Wodak (2001: 48–52)

⁹⁵ Opisana również przez Reisigla (2010: 45–47), strategia somatyzacji i przykłady cytowane poniżej w języku polskim.

Koncepcje van Leeuwena (1996) pozwalają na uchwycenie w sposób analityczny niektórych subtelniejszych form dyskryminującego konstruowania, identyfikowania czy ukrywania aktorów społecznych. Van Leeuwen (1996: 47–59, za Reisiglem 2010: 44) wymienia następujące strategie włączania językowego (inkluzji⁹⁶), które mogą stać się dyskryminujące:

- (1) „generyzacja” tzn. ogólne nazywanie całej grupy osób (np. „Niemcy”),
- (2) „asymilacja” tzn. odwoływanie się do aktorów społecznych jako grup, co można realizować środkami takimi jak: (a) „kolektywizacja” tzn. nazywanie aktorów społecznych rzeczownikami zbiorowymi lub masowymi (np. „tłum”), (b) „agregacja” tzn. statystyczne obliczanie grup uczestników (np. „10 000 to za dużo”),
- (3) „depersonalizacja” tzn. nazywanie osób tak, jak gdyby nie były tak naprawdę istotami ludzkimi, co można realizować następującymi środkami: (a) „abstrakcja”, tzn. reprezentowanie aktorów społecznych poprzez przypisaną im cechę (np. „niewykwalifikowani”, „nielegalni” czy „czarni”), (b) „uprzedmiotowienie”, tzn. nazywanie osób poprzez odwoływanie się do miejsca lub przedmiotu (np. metonimie takie jak „inne państwa”).

Reisigl (2010: 41–47) jako pierwszy aspekt analizy dyskursu opisuje dyskryminację przez nazywanie. Pod dyskusję poddaje przy tym następujące pytania (szczególnie ważne w perspektywie przedmiotu badań niniejszej dysertacji):

- (2) Wśród potencjalnych narzędzi morfologicznych i morfosemantycznych służących dyskryminującemu nazywaniu znajdują się degradujące zdrobnienia i deprecjonujące morfemy oraz upokarzające antonomastyczne niby-przyrostki (w niemieckim na przykład „-heini” w „Provinzheini” oznacza „prowincjusza”).

[...]

- (4) Dyskryminacji przeciwko członkom określonych grup społecznych mogą potencjalnie służyć liczne środki semantyczne. Wspomnijmy tylko kilka z nich: [...] (b) „Etonimy” są często wykorzystywane jako deprecjonujące antonomazje, np. słowo „Jude” („Żyd”) używane w antysemitkich idiomach typu „So ein Jude!” („Ale z niego Żyd” w znaczeniu lichwiarz, zdzierca). (c) Obelgi synekdochicznie-metaforyczne są często oparte na nazwach bardziej lub mniej tabuizowanych części ciała i czynności cielesnych (np. zachowań seksualnych), na przykład „dupek”, „cipa”, „matkojebca” czy „dziwka” („asshole”, „cunt”, „motherfucker”, „whore”). Redukują one osoby do części ciała lub czynności cielesnych objętych społecznym tabu. W wielu (choć nie wszystkich) kontekstach stają się one przejawami dyskryminującego nazywania. (d) Metafory zwierzęce są regularnie stosowane jako obraźliwe obelgi, na przykład „świnia”, „szczur” (stosowane m.in. jako metafora antysemitcka przez nazistów), „pasożyt” (również stosowane m.in. jako metafora antysemitcka przez nazistów), „krowa” czy „pies”. (e) Nazwy własne są niekiedy wykorzystywane jako uogólniające antonomazje, tzn. rzeczowniki apelatywne. [...]

⁹⁶ „Włączanie może niekiedy pełnić funkcję maskującą, relatywizującą lub odwracającą. Tak dzieje się na przykład wtedy, gdy włączenie językowe jest stosowane dla wywołania wrażenia, że przestrzegane są zasady równego traktowania, podczas gdy nadal istnieją nierówności i niesprawiedliwe traktowanie” (Reisigl 2010: 44).

Konkretnie imię bywa także stosowane jako zbiorowa androcentryczna antonomazja dla całej grupy społecznej – przykładowo angielskie „Fritz” i polskie „Fryc” na określenie wszystkich Niemców, niemieckie „der Ali” na Turków, niemieckie „der Ivan” i polskie „Iwan” na Rosjan czy polskie „Icek” na Żydów. (ii) Konkretnie imię może być wykorzystywane jako antysemita obelżywa antonomazja – jak na przykład imię „Judas” oznaczające „zdrajcę”. Konkretnie imię może być także stosowane jako dyskryminujący znacznik „żydowskości”, na przykład dwa obowiązkowe imiona „Sara” i „Israel”, które nakazem nazistowskim z 17 sierpnia 1938 r. miały być przymusowo nadawane wszystkim dzieciom żydowskim w hitlerowskich Niemczech (por. Berding 2003: 177); (iii) Konkretnie nazwiska bywają wykorzystywane jako antonomastyczne etnicystyczne obelgi – na przykład „Piefke” to pejoratywny w swym zabarwieniu antroponim na określenie Niemców, zwłaszcza pochodzących z północy Niemiec.

Należy zaznaczyć, że określenie, czy zastosowanie danego antroponimu niesie efekt dyskryminujący, czy nie, zależy od jego kontekstu pragmatycznego lub otoczenia tekstowego (ang. *co-text*). Poniżej autorka dysertacji prezentuje wybrane⁹⁷ przykłady strategii somatyzacji (za Reisiglem 2010: 45–47):

STRATEGIE SOMATYZACJI	ANTROPONIMY ZWIĄZANE Z CIAŁEM (bazujące na synekdochicznym wyborze pojedynczej cechy fizycznej)	
	Środki językowe	Przykłady zleksykalizowanych antroponimów
Nazywanie poprzez „urasowanie” (a zwłaszcza przez „koloryzację”)	nazwy „ras”, często oparte na metaforach kolorystycznych lub wybranych meronimach cielesnych (patrz także „nazywanie poprzez szczególną fragmentację ciała”)	<i>black, negro (NegerIn), bush negro (BuschnegerIn), redskin (Rothaut), redhead, slit eye/ Chink (Schlitzauge), czarny, czarnuch, rudzielec, żółtek, blada twarz</i>
Nazywanie poprzez odwołanie do konkretnych zwyczajów żywieniowych uznawanych za typowe dla danej grupy etnicznej	antroponimy wskazujące na konkretne zwyczaje żywieniowe stereotypowo uznawane za typowe dla konkretnych grup etnicznych	<i>Kraut (Niemiec), Makkaroni/Spaghettifresser („makaroniarz” pejoratywnie „Włoch”), Knoblauchfresser („czosnkożerca” pejoratywnie „Turek”), żabojad</i>
Nazywanie poprzez odwoływanie się do orientacji seksualnej lub zwyczajów seksualnych	antroponimy odnoszące się do osób w kategoriach ich zwyczajów seksualnych lub orientacji seksualnej (wiele z nich zakłada szczególne normy, takie jak heteroseksualność, tabuizacja kazirodztwa itp., wprowadzając presupozycję, że odmiennosc jest odstępstwem od normy)	<i>homosexual, fairy, gay, lesbian, Wichser (tosser, wanker), motherfucker, asskisser, bum-fucker, cock sucker, sadist – homoseksualista, gej, pedał, lesba, onanista, matkojebca, druciara [a także kozojebca⁹⁸ – M.J.G.]</i>

Tabela 8: Wybrane strategie somatyzacji za Reisiglem (2010: 45–47)

⁹⁷ Przykłady istotne z perspektywy przedmiotu badań niniejszej dysertacji (odnoszące się do przynależności narodowej i etnicznej).

⁹⁸ Określenie „kozojebca” pojawiło się w jednym z wywiadów pogłębionych w ramach projektu RADAR w odniesieniu do Arabów.

Hornscheidt (2013: 38) postuluje model konstruktywistycznej analizy MN opartej na teorii dyskursu. Ma ona nie tylko polegać na badaniu „manifestacji czy materializacji konkretnych dyskryminujących działań językowych, ale także [wskazywać – M.J.G.], jak te działania funkcjonują w konkretnej sytuacji społecznej, co jest ogólnie postrzegane przez określone grupy społeczne jako działanie dyskryminujące, a co nie”⁹⁹. Badania dotyczące recepcji MN zostały przeprowadzone w kontekście polskim na gruncie psychologii społecznej m.in. przez Bilewicza i jego zespół (Bilewicz i in. 2014).

Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak (2017) przeprowadziły analizę polskich artykułów prasowych, magazynów, a także treści stron internetowych w okresie od 2014 do 2015 roku. Na podstawie przyjętej definicji operacyjnej MN autorki zaprezentowały praktyki dyskursywne (opierały się również na terminach wprowadzonych przez Reisigla i Wodak [2001]). Praktyki dyskursywne są definiowane przez Reisigla i Wodak (2001: 40) jako zjawiska tekstowe, które „odgrywają decydującą rolę w genezie i wytwarzaniu pewnych uwarunkowań społecznych” np. „ras”, narodowości lub grup etnicznych. Mogą również pełnić zasadniczą funkcję w utrwalaniu, odtwarzaniu, przekształcaniu lub rozbijaniu statusu quo (por. Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017: 294). Oto niektóre z nich:

Rodzaje i funkcje lub opis	Przykłady
Wymienianie nieistotnych informacji: wywoływanie niesmaku	W A 4 ¹⁰⁰ autor uogólnia na temat Azjatów, „przysmakiem dla tych kolorowych przybyszów są... psy”, aby wywołać niesmak i przekonać czytelnika o przesłaniu jego artykułu, tj. separatyzmie rasowym
Wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie/uwrażliwianie	A 4: „tysiące [...], coraz więcej imigrantów, nawet kilka tysięcy osób”
Fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu rasowego poprzez odwoływanie się do wspólnego dobra	A 21: „Białystok nie jest miastem tego pana, tylko jest moim miastem, a ten pan wróci tam, skąd przyjechał, i zrobimy wszystko, żeby ludzie, którzy nie urodzili się w Białymstoku, tacy jak pan Truskolaski na przykład, wrócili tam, skąd przyjechali. A ten pan nie jest nawet z kontynentu europejskiego, więc Białystok nie jest jego miastem, ponieważ ten pan nie jest biały. Białystok jest dla białych, podkreślam”

⁹⁹ „Zu einer umfassenden konstruktivistischen Analyse von Hate Speech in einer bestimmten gesellschaftlichen Situation gehört es damit meines Erachtens auch nicht nur zu untersuchen, wie eine konkrete diskriminierende SprachHandlung sich manifestiert bzw. materialisiert, sondern auch, wie diese in einer konkreten gesellschaftlichen Situation verhandelt wird, was überhaupt von bestimmten sozialen Gruppen als diskriminierende Sprachhandlung aufgefasst wird und was nicht. Das heißt, dass eine umfassendere Analyse sprachlicher Diskriminierungshandlungen den Diskurs um Hate Speech selbst auch zum Thema machen würde” (Hornscheidt 2013: 38).

¹⁰⁰ Skrót „A” pochodzi od ang. *article*.

Fałszywe pobudki: kryminalizacja obcokrajowców	W przykładzie A 16 problemem jest nie tylko stosowanie „negatywnych określeń”, takich jak czarny (pol. także czarnuch/Murzyn), ale także ustalenie związku między działaniami z wykorzystaniem przemocy a „tożsamościami narodowymi”, „etnicznymi”, „rasowymi” czy „religijnymi” (w tym przypadku jest to kategoria „czarny”): „Murzyn zaatakował zakonnika w Częstochowie”
Fałszywe pobudki: legitymizacja poglądów rasistowskich poprzez odwoływanie się do woli Bożej	A 1: “The position of the blacks is divinely ordained, and they should continue to live where the hand of the Highest placed them”
Negatywne określenia: somatonimy – odwoływanie się do koloru skóry	A 3: „kolorowi przybysze” A 5: „na stu czarnych, czarnoskóry” A 16: „Czarnoskóry mężczyzna zamieszkuje ulicę [...]” A 20: „śniade księżęta”
Negatywne określenia: somatonimy – obcokrajowcy są brudni	A 20: „Niech brudasy wiedzą, z kim mają do czynienia”
Negatywne określenia: prymitywizacja – sugerowanie, iż obcokrajowcy to nie ludzie	A 5: „Znajomy cukiernik daje mi ciastka, których nie sprzeda następnego dnia. I ja nimi karmię moich Murzynków”
Negatywne określenia: religionimy – przypisywanie obcokrajowcom domniemanego wyznania	A 20: „Muzułmanie, wyznawcy religii Mahometa. Na miejscu zastaliśmy kilku wyznawców religii Mahometa, którzy zaczynają standardowo wprowadzać swoje metody podrywu, czyli zamawianie drinków oraz obserwację naszych rodaczek muzułmański charakter: usilne wyciąganie numeru telefonu, natarczywość, wrogość do wszystkich dookoła”
Negatywne określenia: fałszywe origonimy – określenia nawiązujące do podobieństw o nieprawidłowym podłożu, np. odnoszenie się do osób poprzez określenia wykraczające poza ich narodowość	W przykładzie A 19 określenie „Negro” używane jest w stosunku do mężczyzny urodzonego w Polsce, który jest synem Polki i Hindusa
Negatywne określenia: relacjonimy – odnoszenie się do obcokrajowców poprzez wskazywanie na czyny lub zwyczaje wyrażające nadużycia prawa	A 20: „Po około godzinie znalazło się już około 15 muzułmanów. Piętnastu imigrantów chcących poużywać sobie Polek, z czego pewnie połowa szuka obywatelstwa i jest radykalna”
Negatywne określenia: politonimy – odnoszenie się do obcokrajowców poprzez przypisywanie im statusu politycznego	A 2: „Uchodźcy”
Negatywne określenia: ksenonimy – odnoszenie się do obcokrajowców poprzez wyraźną dysymilację	A 2: „obcy”
Negatywne określenia: antroponimy – oznaczające aktywność fizyczną	A 2: „przybysze”
Negatywne określenia: politonimy – społeczna problematyzacja poprzez przypisywanie obcokrajowcom negatywnych ideologii	A 20: „z czego pewnie połowa [imigrantów] szuka obywatelstwa i jest radykalna”

Negatywne określenia: militarionimy – przedstawianie obcokrajowców jako ludzi o wrogim nastawieniu do Polaków	A 21: „To jest walka o przyszłość naszego kraju i naszych kobiet! Bo jedna z tych dziewcząt, nieświadomie zauroczona egzotycznym księciem, może wraz ze swoim potomstwem źle skończyć w świecie islamu, który nadchodzi do nas wielkimi krokami”
Negatywne określenia: ekononimy – powiązanie obcokrajowców z problemami społecznymi poprzez sugerowanie, że imigracja jest zawsze nielegalna	A 4: „Działacz PO ściąga do Polski stu piłkarzy z Afryki. Bez licencji i kontroli”
Negatywne określenia: ekononimy – powiązanie obcokrajowców z problemami społecznymi poprzez sugerowanie, że stanowią zagrożenie dla rynku pracy	A 13: „Dlaczego dyrygent z Egiptu a nie z Polski? Przecież tu jest Polska”
Negatywne określenia: określenia patronizujące – sugerowanie, że obcokrajowcy mają niższy status społeczny od Polaków	A 5: „Pawciu, oni w Nigerii jedzą surowy ryż! Dla nich to jest ziemia obiecana! (w odniesieniu do jedzenia przestarzałych ciastek) I ja nimi karmię moich Murzynków” W A 19 donosi się, że gospodarz programu radiowego naśladuje obcą wymowę słowa Murzyn poprzez wypowiadanie go jako „Murzin”; taki sposób wysławiania jest przez Polaków uważany za język dziecka
Negatywne określenia: reifikacje – odnoszenie się do obcokrajowców poprzez łączenie ich z charakterystycznym przedmiotem lub charakterystyczną czynnością	W przykładzie A 21 Polak, syn Polki i Hindusa (małżeństwa), jest określany jako ten, który je i przygotowuje chleb „chapati” (pisany i wymawiany w języku polskim jako „ciapaty chleb”). Obcokrajowcy, np. z Indii, mieszkający w Polsce są określani w sposób negatywny przez słowa „ciapaty” lub „tsiapaty”
Negatywne określenia: reifikacje – odnoszenie się do obcokrajowców jakby byli przedmiotami	A 5: „Murzyni Pana Mirka” A 19: „Rasizm? Jaki rasizm każdy wie, gdzie asfalt powinien leżeć”
Negatywne określenia: negacjonimy – prezentowanie obcokrajowców w negatywnym świetle	A 2: „niechciani goście”
Tropy	A 20: „mężczyźni o uśmiechu wspaniałego Alladyna”
Ekspletyzacje: wulgaryzmy	A 6: „Zabierzcie to czarne g***o” A 5: „Panie Mirku, ja bym tak chciał mieć u siebie w hotelu policyjnym, w którym mieszkam... To pan tych skur***** tak traktuje?”

Tabela 9: Wyniki analizy Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak (2017: 295–301)

Autorki wskazują na potencjał badań korpusowych w kontekście określonych praktyk dyskursywnych:

Furthermore, because our study was exploratory in character, and based on convenience sampling on purpose, it needs to be admitted that it could be followed by, for example, a quantitative corpus-driven study to establish which features are more frequent or representative of hate speech in Polish (Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017: 304).

W innym badaniu (por. Strani i Szczepaniak-Kozak 2018) zostały zaprezentowane strategie dyskursywne różnicowania (ang. *othering*), czyli traktowania w kategoriach innego, wykluczenia. Materiał badawczy stanowi 40 artykułów prasowych, w tym 20 z Wielkiej Brytanii i 20 z Polski, oraz 19 wywiadów: 12 z Polski i 7 z Wielkiej Brytanii. Autorki wykazały 5 wspólnych dla obu krajów strategii dyskursywnych różnicowania. Podały liczne przykłady zebrane. Przebieg badania ukazuje tabela 10.

Lp.	Strategia dyskursywna różnicowania	Opis strategii	Przykłady
1.	Stereotypizacja	Jest strategią wspólną dla różnicowania i wykluczenia, zwłaszcza w odniesieniu do mniejszości i osób o innym kolorze skóry. Stereotypizacja powoduje, że cechy określonej grupy są zredukowane do jednej, wspólnej, co w następstwie prowadzi do łączenia jej członków tylko z tą określoną cechą	„Na miejscu zastaliśmy kilku wyznawców religii Mahometa, którzy zaczynają standardowo wprowadzać swoje metody podrywu, czyli zamawianie drinków oraz obserwację naszych rodaczek” „Ci mordercy, ci islamiści, ci fundamentaliści nie będą się asymilować. Będą siać terror, będą gwałcić i zabijać”
2.	Biały kolor skóry jako norma	Propagowanie wyższego statusu osób białoskórych	„Uważamy, że powinna funkcjonować dwustronna identyfikacja i dlatego jednak uważamy, że osoba czarnoskóra nie jest Polakiem” „Jesteś kundlem z mieszanego małżeństwa. Nie jesteś Polakiem, nie ma w tobie nic z Polaka”
3.	Racjonalizacja	Odnosi się do upowszechniania idei „rasy” poprzez homogenizację społecznych, behawioralnych i kulturowych atrybutów przypisanych do konkretnych, predystynowanych grup; uzasadnia nierówności, które dzielą wybrane grupy	„Uderzyłem tego czarnoskórego, gdyż widziałem, jak szedł z białą kobietą. Tylko dlatego go biłem”
4.	Uprzedmiotowienie/reifikacja	Jest typową lingwistyczną praktyką różnicowania poprzez deprecjację	„Nie mam litości – śmiecie ludzkie! [...] ja już nie mam tolerancji dla tych śmieci – co niby nazywają się ludźmi”
5.	Nieprawidłowo przypisana kategoria etniczna	Jej celem jest znieważenie lub wyszydzenie	Respondentka z Libanu relacjonuje przebieg spotkania na dworcu dwóch policjantów, którzy zabrali jej paszport i śmiali się, wykrzykując: „Liban, Afryka!” Policjanci odmówili respondentce pomocy, kiedy o nią poprosiła

Tabela 10: Wyniki analizy Strani i Szczepaniak-Kozak (2018: 163–179)

RADAR (*Regulating Anti-Discrimination and Anti-Racism*) był realizowany w latach 2014–2016 przy wsparciu finansowym Programu Praw Podstawowych i Obywatelstwa Unii Europejskiej. Autorka dysertacji została zatrudniona w projekcie i była jego wykonawcą. Głównym celem projektu¹⁰¹ było przede wszystkim dostarczenie przedstawicielom organów ochrony porządku publicznego i prawnikom niezbędnych narzędzi, mających ułatwić rozpoznanie motywowanej rasizmem komunikacji nienawiści. W Polsce (partnerzy projektu po stronie polskiej: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Placówka Kształcenia Ustawicznego EST z Wadowic) przeprowadzono m.in. pogłębione wywiady¹⁰² (autorka niniejszej pracy przeprowadziła 5 wywiadów pogłębionych z ofiarami przestępstw związanych z MN) oraz przeanalizowano¹⁰³ teksty (w tym artykuły prasowe, filmy reklamowe czy sekwencje postów w mediach społecznościowych). Autorka dysertacji uczestniczyła w zbieraniu tekstów oraz w ich analizie, co pozwoliło na zidentyfikowanie praktyk komunikacyjnych nacechowanych nienawiścią. W ramach projektu zarejestrowano m.in. 25 praktyk komunikacyjnych, które autorka pracy opisała w swoim artykule (por. Jaszczyk-Grzyb 2017: 135–139, a także Jaszczyk-Grzyb 2020); są to¹⁰⁴ (za Dossou i Klein 2016: 39; Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017 oraz Strani i Szczepaniak-Kozak 2018):

- animalizacja,
- banalizacja,
- kryminalizacja,
- dehumanizacja,
- demonizacja,
- oczernienie,
- etniczacja,
- wykluczenie obywatelskie,
- poniżenie,
- infantylizacja,
- zastraszenie,
- minimalizacja,

---

¹⁰¹ Informacje o projekcie RADAR pochodzą z publikacji końcowej projektu (por. Dossou i Klein 2016). Jest to wybór rekomendacji i konkretnych narzędzi zebranych i udoskonalonych w trakcie projektu w celu określenia praktyk komunikacyjnych, których efektem lub źródłem jest nienawiść. Publikacja jest skierowana przede wszystkim do prawników (sędziów, adwokatów), przedstawicieli organów ochrony porządku publicznego (policji, straży granicznej, wojska) oraz nauczycieli, edukatorów, dziennikarzy, organizacji pożytku publicznego zajmujących się migrantami, a także do społeczności hegemonicznej i samych migrantów (zwłaszcza ofiar rasistowskiej dyskryminacji i rasizmu).

¹⁰² Wyniki wywiadów zostały przedstawione również w formie artykułu (zob. Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017: 135–147).

¹⁰³ Wzory analizy, narzędzia do analizy, a także indeks materiałów ze wszystkich sześciu krajów partnerskich (Polska, Holandia, Finlandia, Wielka Brytania, Grecja, Włochy) wraz z odpowiednimi tekstami źródłowymi dostępne są w wersji elektronicznej na platformie projektu RADAR (por. RADAR, Online [dostęp: 2 września 2019]).

¹⁰⁴ Nazwy praktyk komunikacyjnych zostały stworzone częściowo na podstawie terminów używanych przez Reisigl i Wodak (2001).

- misjonizacja,
- militaryzacja,
- nacjonalizacja,
- patronizacja,
- fizjonomizacja,
- polaryzacja,
- urasowienie,
- reifikacja,
- religizacja,
- wyśmiewanie,
- sensacjonalizacja,
- seksualizacja,
- wiktyimizacja.

Należy zaznaczyć, iż praktyki te mogą się na siebie nakładać, np. animalizacja i reifikacja mogą się łączyć z procesami dehumanizacji. Poniżej przedstawiono przykłady¹⁰⁵ praktyk komunikacyjnych nacechowanych nienawiścią, określonych jako reifikacja oraz wykluczenie obywatelskie. Przykłady ujęto w formę tabelaryczną, wraz z opisem techniki, procedury oraz strategii, zgodnie z przyjętą przez Dossou i Klein (2016: 39 za Klein 2006: 225–226) konstatacją, iż w każdym procesie komunikacyjnym wyróżnia się:

- a) technikę komunikacji, oznaczającą wdrażanie fenomenu komunikacji tworzonego przez nadawcę;
- b) procedurę, oznaczającą metodę wdrażania danej techniki w jej sekwencyjnym i ukontekstwowanym zastosowaniu (a więc jak, gdzie i kiedy wykorzystuje się daną technikę);
- c) strategię, która oznacza metodę osiągnięcia konkretnego celu komunikacyjnego (a więc dlaczego, z jakiego powodu używa się danej techniki).

---

¹⁰⁵ Inne przykłady w formie tabelarycznej można znaleźć w publikacji autorki niniejszej dysertacji (zob. Jaszczyk-Grzyb 2017).

Praktyka komunikacyjna	Przykład	Technika	Procedura	Strategia
Reifikacja	Reklama w formie plakatu, przedstawiająca białoskórego ¹⁰⁶ mężczyznę z założonymi rękoma, uśmiechającego się, stojącego w środkowej części pomieszczenia, wokół sześciu czarnoskórych mężczyzn, w pozycji gotowej do biegu; wszyscy znajdują się w biurze przedsiębiorstwa	Podkreślenie wagi determinizmu „rasowego”: białoskóry mężczyzna jest przedstawiony jako operator maszyny, a sześciu mężczyzn zostało uprzedmiotowionych, tzn. przedstawiono ich samych jako maszyny	Przedstawienie czarnoskórych mężczyzn jako identycznych, pozbawionych ludzkich cech, w blokach startowych, jako maszyny zaprogramowanej do wykonywania określonej czynności	Uprzedmiotowanie, zmniejszenie podmiotowości osób czarnoskórych poprzez wprowadzenie podziału opartego na przynależności; czarnoskórzy mężczyźni nadają się do pracy fizycznej lub wręcz sami są maszynami; do kierowania firmą potrzeba natomiast białoskórego mężczyzny
Wykluczenie obywatelskie	Reklama wyborcza, podzielona na trzy części; po lewej stronie plakatu zamieszczono zdjęcie kandydatki do Sejmu RP, jej imię i nazwisko oraz nazwę partii politycznej i numer listy wyborczej; po prawej stronie plakatu widnieją dwa zdjęcia; u góry – grupa osób i podpis na czarnym tle: „dla uchodźców ekonomicznych NIE”; u dołu – burger w czarnej bułce i podpis na białym tle: „TAK dla czarnych burgerów”	Stygmatyzacja uchodźców jako ekonomicznych migrantów oraz polaryzacja koloru ich skóry, dokonująca się poprzez zestawienie ich z czarnym burgerem	Wyrażanie zgody na inny kolor burgerów, zestawione z brakiem przyzwolenia na inny kolor skóry osób	Stygmatyzacja prowadząca do delegitymizacji, tj. wykluczenia osób o innym kolorze skóry z terytorium Polski

Tabela 11: Przykłady praktyk komunikacyjnych nacechowanych nienawiścią, grafika dla przykładu reifikacji por. Dossou i Klein (2016: 60) oraz wykluczenia obywatelskiego por. Dossou i Klein (2016: 21)

¹⁰⁶ Autorka artykułu jest przekonana o dyskryminacyjnym charakterze somatonimów „białoskóry”/„czarnoskóry”; są one używane w opisach przykładów praktyk komunikacyjnych nacechowanych nienawiścią i mają prezentować retorykę nadawców komunikatów.

W swoich artykułach (por. Jaszczyk-Grzyb 2018a oraz Jaszczyk-Grzyb i Szczepaniak-Kozak 2020) autorka pracy prezentuje wyniki analiz korpusowych materiałów zdjęciowych¹⁰⁷, zebranych dla celów projektu RADAR w latach 2014–2016. Poniżej zostały przedstawione przykłady w formie graficznej wraz z ich opisem, który odwołuje się do definicji operacyjnej MN, zaprezentowanej w pierwszym rozdziale.

Grafika 8: Zdjęcie wykonane 26 marca 2020 roku, ulica Zagórze, Poznań (autorka – M.J.G.)

Przede wszystkim powyższy komunikat (a także komunikat zaprezentowany w rozdziale 1 zob. grafika 5) wykorzystuje cechę prymarną, jaką jest kolor skóry. Stygmatyzuje zbiorowości o innym kolorze skóry niż biały. Negatywna intencja nadawcy wyrażona jest za pomocą komunikatu werbalnego, wyrażającego chęć wykluczenia osób o innym kolorze skóry z terytorium jednej z poznańskich dzielnic, w połączeniu z symbolem krzyża celtyckiego, który nie występuje ani w Słowniku języka polskiego PWN, ani w Wielkim słowniku języka polskiego pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego. Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP (Pęzik 2012) wykazała 80 wyników w polu konkordancji w odniesieniu do użycia tego słowa dla całego korpusu (włącznie z powtarzającymi się tekstami). Oto najczęstsze konteksty, w których symbol ten pojawia się w formie deskryptywnej:

- religia, chrześcijaństwo; przykłady:
2.	coś o neopoganiźmie ale na drugi dzień udowodniłem mu że	krzyż celtycki	jest uznawanym przez kościół symbolem chrześcijaństwa to
30.	krzyż maltański, krzyż patriarszy, krzyż jerozolimski,	krzyż celtycki	, krzyż św. Piotra, krzyż św. Andrzeja, krzyż papieski,

¹⁰⁷ Niektóre zdjęcia są zdjęciami autorskimi, zostały wykonane przez autorkę pracy na terenie miasta Poznania.

- neonazizm; przykłady¹⁰⁸:

7.	nie jest Ying-Yang czasem ? Ja lubię Ankh i krzyże, m. in.	krzyż Celtyski	(wkurza mnie że go teraz używają neonaziści którym się sfastyka nudzi)
11.	po prostu na debila. Pocieszę Cię, że jak ja nosiłem	krzyż celtycki	na łańcuszku to próbowali mnie pobić antyrysiści jak
16.	dumę z bycia białym co z pewnością nie jest niczym złym.	Krzyż celtycki	(ang. Celtic Cross) - forma krzyża, od wieków znana
18.	Kiedyś było trochę inaczej. "a ja kiedyś nosiłem	krzyż celtycki	, w ramach solidarności z Białą Europą, ale mopy nie skumały

Według Ligi Antydefamacyjnej¹⁰⁹ (ang. *Anti-Defamation League*) krzyż celtycki¹¹⁰ jest współcześnie symbolem supremacji białej rasy. Wykorzystują go m.in. neonaziści, a także członkowie Ku Klux Klanu. Pochodzi od krzyża celtyckiego oznaczającego symbol słońca, wywodzącego się ze starożytnej Europy. W latach 30. i 40. XX wieku został zaadaptowany przez norweskich nazistów, a następnie, po II wojnie światowej, przejęły go na swoje potrzeby grupy i ruchy wyznające białą supremację. Jurczak (2011) przeprowadziła analizę symboli i gestów, jakimi podczas meczów w latach 2001–2009 posługiwały się grupy polskich kibiców. Z udostępnionych przez Stowarzyszenie „Nigdy Więcej” (por. także Kornak i Tatar 2013) 368 fotografii zostało wybranych 60, ukazujących symbole i gesty. Podczas spotkań I ligi piłkarskiej i meczów międzynarodowych eksponowano najczęściej takie symbole, jak: krzyż celtycki (31%), flaga konfederacji (23%) czy niemiecka flaga wojenna (15%), umieszczając je przede wszystkim na flagach – 54%, i transparentach – 38%. Natomiast wśród symboli umieszczanych na szalikach dominowały wyraźnie dwa: krzyż celtycki (86%) i symbol przypisywany Ku Klux Klanowi (14%). Poniżej kolejny przykład.

¹⁰⁸ Większa liczba przykładów dla drugiego kontekstu wiąże się z większą częstotliwością ich występowania w materiale korpusowym.

¹⁰⁹ Źródło: por. ADL Celtic Cross, Online (dostęp: 10 lipca 2019).

¹¹⁰ Symbol krzyża celtyckiego jest zabroniony w Niemczech na mocy § 86 i § 86a niemieckiego kodeksu karnego (niem. *Strafgesetzbuch, StGB*).

Grafika 9: Zdjęcie wykonane 17 listopada 2014 roku, ulica Droga Dębińska, Poznań (autorka – M.J.G.)

Powyższe, podobne do siebie, przykłady wyrażają chęć wykluczenia (z podanego terytorium) osób o innej tożsamości narodowej i etnicznej. Komunikaty, w połączeniu z symbolem krzyża celtyckiego, egzemplifikują ideologię prezentowaną przez ruch białej supremacji.

W ramach projektu RADAR, którego wykonawcą była autorka niniejszej dysertacji, nie zbadano MN z perspektywy niemieckiej; użyto także innej metodologii (m.in. etnometodologiczną i etnograficzną analizę konwersacji, analizę kategoryzacji członkostwa i analizę multimodalną).

Najnowsze publikacje w paradygmacie językoznawczym poświęcone MN to, poza opisanymi powyżej: publikacja Brindle (2016); artykuły w tomie pod red. Silvii Bonacchi (2017; zob. Hartmann i Sties 2017; Meibauer 2017; Sepp 2017; Tenchini 2017); artykuły w tomie pod red. Moniki Kopytowskiej (2017a; zob. m.in. Kopytowska 2017b; Kopytowska, Grabowski i Woźniak 2017; Love i Baker 2017; Musolff 2017 oraz Wodak 2017); artykuły w tomie pod red. Fabiana Klinkera, Joachima Scharloth i Joanny Szczęk (2018); artykuły w tomie pod red. Fabienne Baider i Moniki Kopytowskiej (2018; zob. KhosraviNik i Esposito 2018; Klapp 2018; Kopytowska i Chilton 2018; Musolff 2018; Ruzaitė 2018; Technau 2018 oraz Vujić, Daničić i Aralica 2018); ponadto publikacje Alorainy (2019); Basile i in. (2019), a także Davidson, Bhattacharya, Weber (2019). Poniżej zostaną krótko opisane te badania, które podejmują tematykę MN w komunikacji internetowej.

Brindle (2016: 1) w monografii *The language of hate. A corpus linguistic analysis of white supremacist language* konstatuje, iż „celem jego książki jest opisanie i wyjaśnienie konstruowania maskulinizmów, znajdujących się w tekstach o homoseksualności na forum internetowym Stormfront wyrażającym poglądy białej supremacji”. Poprzez lingwistyczną analizę danych autor prezentuje, w jaki sposób (strategie retoryczne) członkowie forum konstruują siebie jako „grupę własną” (ang. *in-group*) i tych, których uważają za „innych”, jako członków „grupy obcej” (ang. *out-group*).

Hartmann i Sties (2017) w artykule *Implizite Aggression in Onlinekommentaren anlässlich der Debatte um rassistische Sprache in Kinderbüchern* prezentują wyniki analizy jakościowej komentarzy zamieszczonych na siedmiu portalach internetowych. Komentarze stanowią dyskusję czytelników na ogłoszenie przez wydawnictwo Thienemann zamiaru usunięcia terminów rasistowskich z nowej edycji popularnej w Niemczech książki dla dzieci *Die kleine Hexe*. Autorzy dowodzą istnienia w wielu wypowiedziach upraszczających, negatywnych stereotypów, mających obniżyć wartość zdeindywidualizowanej „grupy obcej” (ang. *out-group*). Wymienione stereotypy, wraz z agresją w stosunku do „grupy obcej”, nie są wyrażane w sposób eksplicytny, ale poprzez humorystyczne wypowiedzi lub hiperboliczne porównania.

Kopytowska, Grabowski i Woźniak (2017) przeanalizowali zjawisko MN i dynamikę konstrukcji różnicowania w kontekście obecnego kryzysu migracyjnego. Badanie empiryczne dotyczące MN składało się z dwóch części. W ramach pierwszej zaprezentowano wyniki kwestionariusza online, który odnosił się do percepcji MN wśród młodych osób w Polsce. W drugiej części przedstawiono wyniki wstępnych badań korpusowych komentarzy zamieszczonych na portalu Niezależna.pl w kontekście kryzysu migracyjnego. Materiał badawczy stanowiły wyłącznie komentarze z portalu Niezależna.pl, określonego przez autorów jako „a Polish right-wing online news portal” (Kopytowska, Grabowski i Woźniak 2017: 72). Komentarze odnosiły się wyłącznie do kontekstu polskiego.

Musolff (2017) w artykule *Dehumanizing metaphors in UK immigrant debates in press and online media* prezentuje metafory dehumanizujące, szczególnie stygmatyzujące imigrantów jako „pasożytów” (*parasite metaphors*), pojawiające się w brytyjskich debatach o imigracji, w tym na blogach, forach internetowych i w gazetach głównego nurtu.

Baider (2018) w artykule *Go to hell fucking faggots, may you die! Framing the LGBT subject in online comments* przedstawia „reprezentacje osób LGBT” w

komentarzach wyrażanych w formie online w latach 2015–2016 roku w Republice Cypryjskiej. Autorka bada różne poziomy dyskryminujących praktyk dyskursywnych i na tej podstawie prezentuje m.in., w jaki sposób konstruowana jest MN.

KhosraviNik i Esposito (2018) w artykule *Online hate, digital discourse and critique: Exploring digitally mediated discursive practices of gender-based hostility* prezentują badania dotyczące nienawiści wyrażanej w formie online, w szczególności jej formy, jaką jest mizoginia z perspektywy *Social Media Critical Discourse Studies (SM-CDS)*, łączącej według autorów założenia KAD i wiedzę z zakresu cyfrowych mediów i technologii.

Klapp (2018) w artykule *Salam-Online: Preventive measures against extreme online messages among Muslims in Germany – Insights into a pilot project at the Center for Islamic Theology, Münster* przedstawia badania dotyczące programów prewencyjnych w Niemczech, w tym programów edukacyjnych poświęconych MN wyrażanej online. Autor prezentuje materiał edukacyjny *Salam Online*, który opisuje jako „approach to countering Islamist-extremist ideology through debunking, critical reading and the proposition of social models of coherence and commonality” (Klapp 2018: abstrakt).

Kopytowska i Chilton (2018) w artykule *“Rivers of Blood”: Migration, fear and threat construction* rekontekstualizują mowę Enocha Powella *Rivers of blood* w obliczu rosnącego nastawienia antyimigracyjnego i kampanii Brexit. Po omówieniu dynamiki procesu wywoływania zagrożenia i jego roli w kształtowaniu społecznego nastawienia do zjawiska i polityki migracji w ramach czasu i przestrzeni, autorzy przechodzą do analizy mowy Enocha Powella w kontekście strategii i narzędzi leksykalnych, gramatycznych i dyskursywnych podsycających poczucie strachu. W pierwszej części opierają się na założeniach pochodzących z badań neurologicznych dotyczących roli leksyki w stymulacji poczucia strachu, a także na funkcjonalno-kognitywnych modelach struktur gramatycznych. W drugiej części analizy prezentują, jak semiotyczny potencjał cyberprzestrzeni i mediów społecznościowych wraz z multimodalną integracją różnych form, intertekstualnością, a także interdyskursywnością wzmacniają podsycony strachem dyskurs o nowej ponadczasowej i afektywnej jakości. Badają materiały wideo o charakterze antyimigranckim dotyczące mowy *Rivers of Blood* udostępnione w serwisie społecznościowym YouTube.

Musolff (2018) w artykule *The “legitimation” of hostility towards immigrants’ languages in press and social media: Main fallacies and how to challenge them* na podstawie danych pochodzących z forum internetowego i prasy analizuje wyrażanie

wrogich postaw wobec wielojęzyczności i wielokulturowości w kontekście debat wokół zjawiska imigracji. W konkluzji autor proponuje rozwinięcie alternatywnych narracji i symbolicznych scenariuszy dla *counterspeech* (brak polskiego odpowiednika; mowa wyrażająca sprzeciw MN), które mogłyby kwestionować uprzedzenia w stosunku do językowej i kulturowej różnorodności.

Ruzaite (2018) w artykule *In search of hate speech in Lithuanian public discourse: A corpus-assisted analysis of online comments* prezentuje wyniki wstępnych badań dotyczących MN wyrażanej w komentarzach w Internecie w języku litewskim. Dane pochodzą z korpusu treści generowanych przez użytkowników (UGC) portalu www.delfi.lt. Korpus stanowią wszystkie komentarze zamieszczone w 2014 roku (jest ich 17 909, co stanowi 1 160 108 słów). Autorka przedstawia wyniki wstępnej, przeprowadzonej za pomocą oprogramowania AntConc, analizy danych, w tym m.in. kolokacje i listy słów.

Basile i in. (2019) w artykule *SemEval-2019 task 5: Multilingual detection of hate speech against immigrants and women in Twitter* prezentują wyniki badań dotyczące wykrywania MN kierowanej w stosunku do imigrantów i kobiet w języku hiszpańskim i angielskim na portalu Twitter. Proces wykrywania MN podzielony jest na dwa etapy: pierwszy – wykrywanie obecności MN; drugi – identyfikacja takich cech nienawistnych wypowiedzi, jak agresywne nastawienie i cel nienawistnego komunikatu, skierowanie komunikatu do jednej osoby lub do grupy osób.

Davidson, Bhattacharya i Weber (2019) badają uprzedzenia „rasowe” obecne w pięciu różnych zestawach danych z Twittera, anotowanych jako przykłady MN i obraźliwego języka. Następnie porównują je w kontekście afro-amerykańskiej odmiany języka angielskiego i amerykańskiej odmiany języka angielskiego. Wykazują m.in., iż obraźliwe wypowiedzi w badanym materiale w afro-amerykańskiej odmianie języka angielskiego występują z większą częstotliwością.

Poniżej zostaną zaprezentowane badania, które oprócz założeń językoznawstwa korpusowego lub komputerowego wykorzystują także uczenie maszynowe (ang. *machine learning*). Ich autorzy podkreślają potrzebę stworzenia zautomatyzowanego wykrywania treści nienawistnych i wskazują w tym obszarze na duży potencjał uczenia się maszynowego.

Alorainy i in. (2019) wychodzą z założenia, iż MN może przyjąć dyskretniejszą formę aniżeli tylko bezpośrednią. Badają przykłady użycia subtelnej mowy, który zawiera odniesienia do kreowanych w nienawistnym kontekście zagrożeń ze strony

„innego”, w tym odniesień do zjawiska imigracji i rynku pracy. Proponują implementację stworzonego przez siebie zestawu cech „różnicowania” (ang. *othering*). Rezultaty swoich badań podają w F-miarze: dla klasyfikowania nienawistnych przykładów za pomocą implementowanego modelu wynosi ona 0.81, 0.71, 0.89 i 0.72.

Mathew i in. (2019) opisują i badają zjawisko *counterspeech* (brak polskiego odpowiednika; definiowana przez autorów jako mowa wyrażająca sprzeciw MN) w ramach serwisu społecznościowego YouTube, wykorzystując do tego lingwistykę korpusową. Autorzy analizują korpus zawierający 13 924 ręcznie anotowanych komentarzy do filmów w ramach serwisu YouTube. Wyniki analizy wskazują m.in., iż komentarze zawierające *counterspeech* otrzymują od użytkowników serwisu więcej polubień niż komentarze niebędące *counterspeech*, które w większości stanowią MN. Mathew i in. (2019) stworzyli m.in. zestaw modeli uczenia maszynowego (ang. *machine learning*), zdolnych do wykrycia *counterspeech* na portalu YouTube z wynikiem F-miary 0.71 (więcej zob. Mathew i in. 2019: 375–378).

Publikacje poświęcone także nienawiści wyrażanej online, podejmujące jednak perspektywę multidyscyplinarną, to monografia autorstwa Keipi, Näsi, Oksanen i Räsänen (2017), a także artykuły w tomie zbiorowym pod red. Kaspar, Gräßer i Riffi (2017).

2.6 Podsumowanie

Zawarty w rozdziale wywód teoretyczny miał m.in. na celu, w myśl zasady interdyscyplinarności w nauce, określenie implikacji dla niniejszej dysertacji, bazującej na wnioskach z badań w ramach dyscyplin naukowych podejmujących zagadnienie MN.

Do analizy jakościowej i ilościowej zostaną wybrane w ramach badania empirycznego, zawartego w niniejszej dysertacji, m.in. komentarze, które zawierają komponent nawoływania do działania (określanego jako *call for action*), a precyzyjniej: nawoływania do nielegalnych czynów przeciwko określonym grupom mniejszościowym lub podsycania wrogości wobec określonych grup mniejszościowych, który jest częścią regulacji prawnej. Aby móc prawidłowo określić, czy dana wypowiedź może być zakwalifikowana zgodnie z definicją operacyjną dla niniejszej rozprawy jako MN, zostanie wzięty pod uwagę węższy (w postaci postu poprzedzającego wypowiedź) i szerszy kontekst wypowiedzi (w postaci innych postów na stronie, a także jej tytułu), zgodnie z postulatem Linde-Usiekniewicz (2015: 8).

Kierując się celem badań, określonym dla niniejszej dysertacji, słowa klucze dla języka polskiego i języka niemieckiego, które będą stanowić trzon badania pilotażowego i zasadniczego, będą odnosić się do grup¹¹¹ opisanych w badaniach m.in. Bilewicza i jego zespołu (2014), powtórzonych w roku 2017 (por. Winiewski i in. 2017), oraz opracowaniach Fellingha i in. (2016) jako odnoszące się do grup etnicznych i narodowych najbardziej dotkniętych MN:

- mniejszość muzułmańska,
- mniejszość romska,
- mniejszość ukraińska,
- mniejszość żydowska.

Badania socjologiczne i medioznawcze, szczególnie badania korpusowe, pozwoliły w sposób krytyczny spojrzeć na założenia metodologiczne niniejszej dysertacji, które zostaną opisane w czwartym rozdziale. Wyniki badań socjologicznych i medioznawczych również (wraz z wynikami badań psychologii społecznej) wskazują na konieczność uwzględnienia mniejszości muzułmańskiej w badaniu pilotażowym i zasadniczym.

Powyższy interdyscyplinarny przegląd badań nad MN wykazuje, iż w ostatnich latach znacznie wzrosła skala MN a przez to potrzeba opisanie tego zjawiska. Ważne w perspektywie negatywnych konsekwencji, jakie niesie ze sobą MN, wydaje się uświadamianie społeczeństwa i uwrażliwianie go na kwestie dotyczące wypowiedzi nienawistnych. Aby to umożliwić, należy zbadać MN w sposób dogłębny również w perspektywie językoznawczej, która nie tylko egzemplifikuje komunikaty o charakterze nienawistnym, ale także identyfikuje stosowane w ich obrębie praktyki dyskursywne. Jak już wspomniano, analiza jakościowa i ilościowa materiału badawczego prezentowanego w niniejszej dysertacji będzie opierać się na klasyfikacji praktyk dyskursywnych opisywanych przez Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017 (a także na terminach wprowadzonych przez Reisigla i Wodak [2001], Reisigla [2010] czy van Leeuwena [1993; 1996]).

Badanie empiryczne zawarte w niniejszej dysertacji uzupełnia badania zaprezentowane w paradygmacie językoznawczym, zapełniając lukę w badaniach nad MN wyrażaną online w perspektywie kontrastywnej polsko-niemieckiej. Poprzez badanie zasadnicze, prezentowane w niniejszej dysertacji, zostanie poddany analizie jakościowej i ilościowej niezbadany do tej pory w kontekście MN w perspektywie kontrastywnej dwóch

---

¹¹¹ Lista grup w porządku alfabetycznym.

języków materiał badawczy, który stanowią komentarze zamieszczane w mediach społecznościowych. Takie działanie przyczyni się do jeszcze lepszego poznania i egzemplifikacji MN ze względu na przynależność etniczną i narodową.

ROZDZIAŁ 3. CHARAKTERYSTYKA KOMUNIKACJI W MEDIACH SPOŁECZNOŚCIOWYCH

Internet jest określany mianem medium hybrydowego, nie tylko ze względu na mnogość różnego rodzaju zasobów (w tym tekstów, obrazów czy filmów), które łączy, ale głównie poprzez odbywającą się za jego pośrednictwem konwergencję komunikacji masowej i indywidualnej. Współistnienie komunikacji masowej i indywidualnej jest szczególną cechą serwisów społecznościowych¹¹² (niem. *soziale Netzwerke*, ang. *social networking services/sites*, również *social network*¹¹³ *sites*, *SNSs*), których treść stanowi materiał badawczy niniejszej dysertacji. Celem rozdziału jest przede wszystkim przybliżenie mediów społecznościowych, w tym serwisów społecznościowych, w perspektywie interdyscyplinarnej, a także komunikacji w ich obrębie z perspektywy językoznawczej.

3.1 Media społecznościowe

W latach 60. XX wieku pojawiło się pojęcie społeczeństwa informacyjnego¹¹⁴ (niem. *Informationsgesellschaft*) (por. Filiciak 2010: 104, a także Wichura 2014: 163). Jako pierwszy użył go w 1963 roku publicysta Tadao Umesao na łamach japońskiej prasy. Określenie to nawiązywało do przemian przede wszystkim zasad organizacji społecznej, w której coraz większą rolę zaczęły odgrywać nowe technologie komunikowania. W ciągu ostatnich kilku dziesięciu lat, jak piszą Burger i Luginbühl (2014: wstęp), „obraz mediów zmienił się dramatycznie, zwłaszcza dzięki pojawieniu się tzw. nowych mediów”. Sam termin „medium” rozumiany jest jako „pośrednik” w komunikacji – w przeciwieństwie do komunikacji twarzą w twarz, która nie wymaga pośredniczenia (por. Burger i Luginbühl

---

¹¹² W niniejszej dysertacji terminy „portal społecznościowy” i „serwis społecznościowy” używane są synonimicznie.

¹¹³ O różnicy między nazwami *networking* i *network* piszą Boyd i Ellison (2007: 2): „While we use the term ‘social network site’ to describe this phenomenon, the term ‘social networking sites’ also appears in public discourse, and the two terms are often used interchangeably. We chose not to employ the term ‘networking’ for two reasons: emphasis and scope. ‘Networking’ emphasizes relationship initiation, often between strangers. While networking is possible on these sites, it is not the primary practice on many of them, nor is it what differentiates them from other forms of computer-mediated communication (CMC). What makes social network sites unique is not that they allow individuals to meet strangers, but rather that they enable users to articulate and make visible their social networks. [...] On many of the large SNSs, participants are not necessarily ‘networking’ or looking to meet new people; instead, they are primarily communicating with people who are already a part of their extended social network. To emphasize this articulated social network as a critical organizing feature of these sites, we label them ‘social network sites’”.

¹¹⁴ Inne opracowania na temat społeczeństwa informacyjnego to m.in. Bell (1973); Kubicek (1985); Hensel (1990); Kubicek i Rolf (1995); Wersig (1996); Goban-Klas i Sienkiewicz (1999); Goban-Klas (1999ab; 2000; 2003; 2005ab; 2006; 2007); Knorz i Kuhlen (2000); Goliński (2001); Cywiński i Jabłonna (2004); Łęski i Wieczorek (2005); Iglhaut, Kapfer i Rötzer (2007); Filiciak (2010), a także Steinbicker (2011).

2014: 2). Pross (1972) podzielił media na: prymarne (np. gońcy, którzy fizycznie transportowali wiadomość z jednego miejsca w inne), sekundarne (np. maszyna do pisanie), tercjarne, które wymagają posiadania aparatury technicznej zarówno przez nadawcę, jak i odbiorcę (np. radio, telewizja). Burger i Luginbühl (2014: 2–3) klasyfikują nowe media (smartfon, komputer, telewizja kablowa etc.) jako kwartarne, ponieważ wymagają posiadania technicznej aparatury przez nadawcę i odbiorcę, a ponadto musi ona występować także w przekazie (sieć internetowa).

Socjolog Manuel Castells (2010) określa współczesne społeczeństwo mianem społeczeństwa sieci¹¹⁵ – jak pisze Filiciak (2010: 105):

sieć internetowa staje się dziś bowiem nie tylko narzędziem komunikacji, ale też metaforą organizacji relacji społecznych, rządzących się logiką sieci. Nowy system społeczny wyłaniający się z przemian technologicznych odrzuca nieefektywne, zhierarchizowane i oparte na pionowej integracji zarządzanie – oplatająca nasz świat sieć to Internet, ale też sieć powiązań o zasięgu globalnym, które Internet symbolizuje.

Filiciak¹¹⁶ (2010: 105) określa Internet jako społeczne metamedium, argumentując, iż „Internet nie tylko stanowi odrębny środek przekazu, ale też częściowo zawłaszcza inne media, stając się kanałem przekazu treści z prasy, radia i telewizji”. Jak pisze filozofka Sibylle Krämer (1998: 14):

media przekazują nie tylko wiadomości, ale posiadają także siłę sprawczą, która wpływa na zmianę sposobu [medialności – M.J.G.] naszego myślenia, postrzegania, przypominania sobie czy komunikowania się. [...] Owa „medialność” wyraża się tym, że nasz stosunek do świata a także nasze czyny i doświadczenia, które dotyczą pojmowania świata [...] są kształtowane w zależności od możliwości jakie media udostępniają i ograniczeń, które tworzą.

W tym aspekcie, według Ludwiga Jägera (2004: 15 za Burgerem i Luginbühlem 2014: 3), media mogą być postrzegane jako „operatory”, które nie tylko pośredniczą w przekazywaniu treści, ale „jednocześnie je konstytutywnie konstruują”.

Co więcej, Internet jest środkiem przekazu treści tworzonej przez jego użytkowników, m.in. w ramach serwisów społecznościowych, których zawartość przybiera hybrydowe formy, np. łączące w sobie treść artykułów prasowych z komentarzami ich

---

¹¹⁵ Łęski i Wieczorek (2005) używają terminu „społeczeństwo wirtualne”; Goban-Klas (2005a) używa terminu „społeczeństwo medialne” (zob. także Goban-Klas [2005b] o polemice nad pojęciami społeczeństwa masowego, informacyjnego, sieciowego oraz medialnego); Cywiński i Jabłonka (2004) piszą o „społeczeństwie globalnym”.

¹¹⁶ Filiciak (2010: 106), opisując Internet jako społeczne metamedium, używa także pojęcia konwergencji mediów, które zostanie opisane na kolejnych stronach.

odbiorców. Jak pisze Lev Manovich (2008: 73–77; zob. również Manovich 2006), „mamy do czynienia z nowymi rodzajami komunikacji, w których zazwyczaj trudno wyraźnie oddzielić od siebie treść, opinię i rozmowę”.

Serwisy społecznościowe należą do mediów społecznościowych (por. klasyfikację mediów społecznościowych m.in. według Kaplana i Haenleina 2010: 62). Aby poprawnie określić, co kryje się pod terminem „media społecznościowe” (niem. *soziale Medien*, ang. *social media*), należy prześledzić historię ich powstania, obejmującą również koncepcję powstania *Web 2.0*, a także *user generated content* (UGC)¹¹⁷, na których media społecznościowe opierają się w perspektywie technicznej.

3.1.1 Historia powstania mediów społecznościowych

Historię powstania mediów społecznościowych opisują m.in. Kaplan i Haenlein (2010: 60–62). Autorzy przypominają kilka przełomowych dla historii Internetu wydarzeń z ubiegłego stulecia, które wpłynęły na dzisiejszy rozwój mediów społecznościowych. Pierwszym, które przywołują, jest powstanie Usenetu – ogólnoświatowego systemu grup dyskusyjnych, pozwalającego użytkownikom na publikowanie powszechnie dostępnych wiadomości. System został założony w 1979 roku przez dwóch studentów z Uniwersytetu Duke’a w Karolinie Północnej, Toma Truscotta i Jima Ellisa. Kolejnym wydarzeniem, które zdaniem autorów przyczyniło się do powstania współcześnie rozumianego pojęcia mediów społecznościowych, było stworzenie 20 lat później przez Bruce’a i Susan Abelsonów „Otwartego Pamiętnika” (ang. *Open Diary*), określanego jako *social networking software*. Termin „weblog” został wówczas użyty po raz pierwszy; następnie został przekształcony w „blog” przez jednego z użytkowników, który w żartobliwy sposób sformułował zdanie „we blog”. Kaplan i Haenlein (2010: 60) konstatują, iż postęp technologiczny, umożliwiający dużą dostępność szybkiego Internetu i popularność powyższych koncepcji, spowodował powstanie serwisów społecznościowych, takich jak MySpace (2003) oraz Facebook (2004), określanych współcześnie jako *social media* (por. Kaplan i Haenlein 2010: 60).

---

¹¹⁷ Także *user created content* (UCC), w uproszczeniu są to treści tworzone przez użytkowników Internetu (w przeciwieństwie do mediów tradycyjnych, w których treść tworzona jest przez profesjonalistów, np. pisarzy, dziennikarzy, producentów).

3.1.2 Web 2.0 i User Generated Content

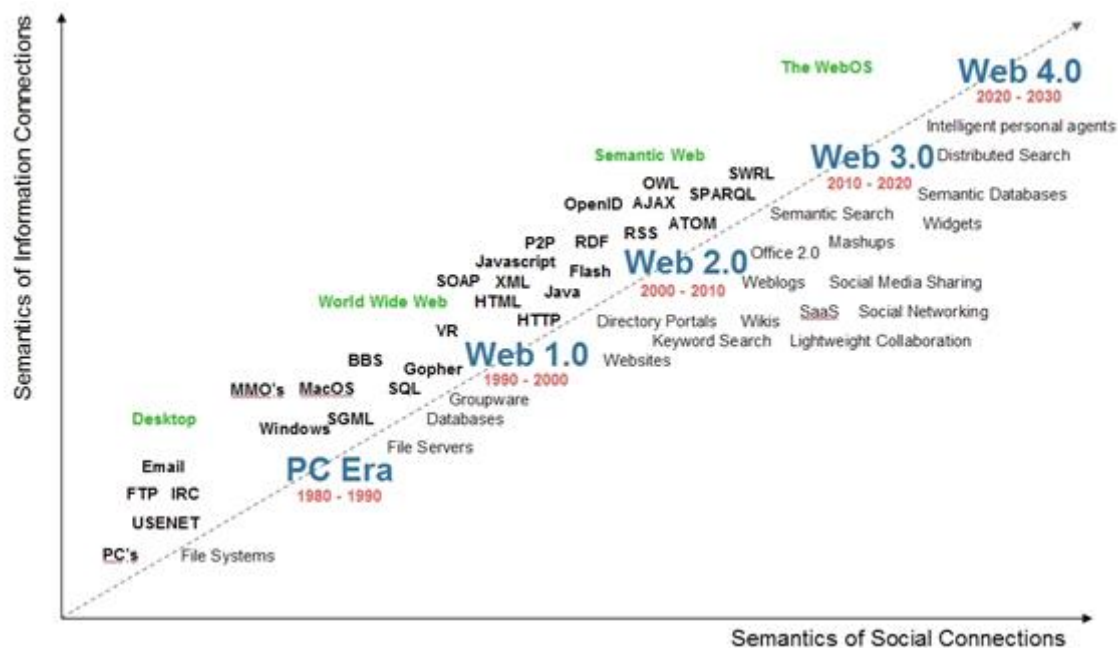
Termin *Web 2.0* został użyty po raz pierwszy w 2004 roku. Określono tak nowy sposób używania Internetu (*World Wide Web*¹¹⁸), polegający na tym, że jego treści były tworzone i modyfikowane przez samych użytkowników. Poprzednikiem *Web 2.0* jest *Web 1.0*¹¹⁹, a jego następcą *Web 3.0*, określane również jako *the Social Semantic Web*¹²⁰, a następnie *Web 4.0*. Grafika 10, zaprezentowana poniżej, przedstawia wykres odzwierciedlający rozwój Internetu, począwszy od ery *PC*, a skończywszy na *Web 4.0*, która ma po niej nastąpić. Autor wykresu, Nova Spivack (współautor definicji *Web 3.0* i prezes firmy Radar Networks), określa perspektywę technologiczną, widoczną nad linią wykresową (przykład *Web 1.0*, oparto na systemie *World Wide Web*, kodzie HTML; *Web 3.0* na systemie *WebOs*), oraz widoczną pod linią wykresową perspektywę narzędzi w wymiarze społecznym (*Web 4.0* ma udostępniać tzw. *intelligent personal agents*, opierając się na sztucznej inteligencji).

---

¹¹⁸ *World Wide Web* (WWW) – ogólnosiwiatowy, hipertekstowy, multimedialny, sieciowy system informacyjny, oparty na publicznie dostępnych, otwartych standardach IETF (ang. *Internet Engineering Task Force*) i W3C (ang. *World Wide Web Consortium*). Został stworzony przez Tim Berners-Lee w 1990 roku, a pierwsza przeglądarka WWW powstała w roku 1991 (por. Tomaszewski 2011: 430).

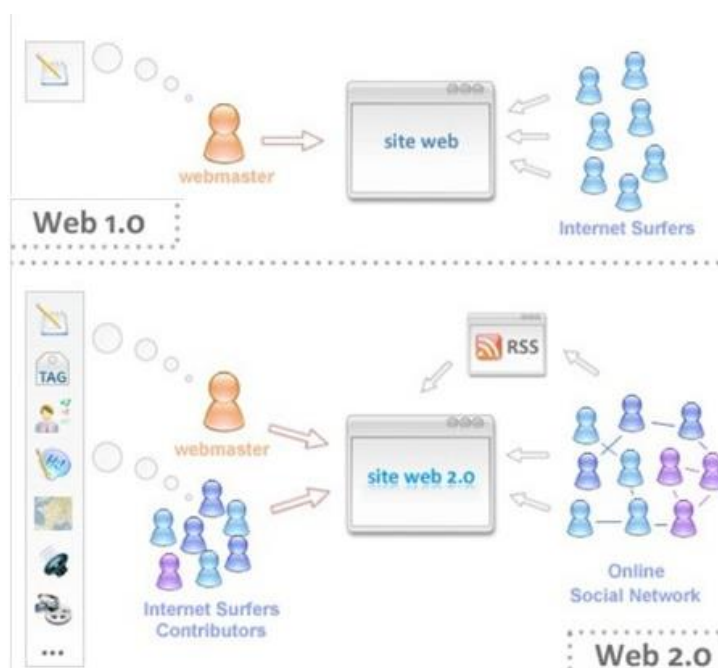
¹¹⁹ Zasada funkcjonowania *Web 1.0* jest oparta na kodzie HTML oraz systemie powiązanych ze sobą stron internetowych (por. Tomaszewski 2011: 430).

¹²⁰ Następcą *Web 2.0* jest *Web 3.0* określane jako „semantyczny Internet” (ang. *semantic Web*) (por. m.in. Gruchola 2015; Lubina 2008; Tomaszewski 2011). Projekt *Web 3.0* stwarza nowe możliwości wyszukiwania informacji w sieci: wyszukiwanie informacji w sposób celowy i zgodny z oczekiwaniami użytkownika (por. Lubina 2008); „sieć semantyczna (*semantic Web*) to uzupełnienie dzisiejszej sieci WWW, która bazuje na dokumentach hipertekstowych, w dodatkowe funkcje takie jak a) inteligentne wyszukiwanie potrzebnych informacji, b) automatyzacja procesu przetwarzania wiedzy i logicznego wiązania danych” (Tomaszewski 2011: 432).

Grafika 10: Rozwój Internetu według Novy Spivacka (źródło: <http://www.novaspivack.com/technology/web-3-0-roundup-radar-networks-powerset-metaweb-and-others> [dostęp: 18 stycznia 2019])

Kolejna grafika prezentuje różnice w funkcjonowaniu *Web 1.0* i *Web 2.0*:

Grafika 11: Różnice między *Web 1.0* i *Web 2.0* (za Tomaszewskim 2011: 430; oryginalne źródło: <https://www.flickr.com/photos/lafabriquedeblogs/1193780745> [dostęp: 16 stycznia 2019])

Termin *user generated content* (UGC) oznacza sumę wszystkich możliwości, jakie użytkownicy wykorzystują, podczas posługiwania się mediami społecznościowymi (por. Kaplan i Haenlein 2010: 61). Autorzy raportu OECD (ang. *Organisation for Economic Cooperation and Development*, dalej: OECD) używają terminu *user created content*

(UCC¹²¹) i uważają to zjawisko za jedną z głównych cech szerzej rozumianego pojęcia, jakim jest *participative web*¹²² (por. Wunsch-Vincent i Vickery 2007: 4). W raporcie OECD (Wunsch-Vincent i Vickery 2007: 8) przyjmuje się trzy kryteria odnoszące się do sposobu definiowania UCC:

Wymóg publikacji: Podczas gdy UCC może być teoretycznie stworzone przez użytkownika i może nie być nigdzie opublikowane, to koncentrujemy się tutaj na pracy, która jest publikowana w jakimś kontekście, czy to na publicznie dostępnej stronie internetowej, czy też na stronie portalu społecznościowego, dostępnej tylko dla wybranej grupy osób (np. innych studentów). Jest to przydatny sposób definiowania, ponieważ wyklucza pocztę elektroniczną, dwustronne wiadomości błyskawiczne itp.

Wysiłek twórczy: Oznacza to, że pewien wysiłek twórczy został włożony w stworzenie dzieła lub dostosowano istniejące dzieła do budowy nowego, tzn. użytkownicy dodali do dzieła swoją własną wartość. Wysiłek twórczy stojący za UCC często zawiera również element współpracy, jak ma to miejsce w przypadku stron internetowych, które użytkownicy mogą wspólnie edytować. Na przykład samo skopiowanie części programu telewizyjnego i zamieszczenie go na stronie internetowej z filmami wideo nie jest uznawane za UCC. Jeśli natomiast użytkownik zamieszcza swoje zdjęcia, wyraża swoje myśli na blogu lub tworzy nowy wideoklip muzyczny, może to zostać uznane za UCC. Minimalny wysiłek twórczy jest trudny do zdefiniowania i zależy od kontekstu.

Tworzenie poza profesjonalnymi procedurami i praktykami: Treści tworzone przez użytkowników są zazwyczaj tworzone poza profesjonalnymi procedurami i praktykami. Często nie istnieje żaden kontekst instytucjonalny ani handlowy. W skrajnym przypadku UCC mogą być tworzone przez nieprofesjonalistów bez oczekiwania na zysk lub wynagrodzenie. Czynniki motywujące to: kontakt z rówieśnikami, osiągnięcie pewnego poziomu sławy, rozgłosu lub prestiżu oraz chęć wyrażenia siebie.

Podsumowując, UCC to treści, które: a) są dostępne publicznie w Internecie, b) odzwierciedlają pewien poziom kreatywnego wysiłku, c) są tworzone niezależnie od praktyk zawodowych¹²³. Tabela 12 prezentuje platformy dystrybuujące treści określane jako UCC wraz z ich opisem i przykładami.

---

¹²¹ Autorka dysertacji używa terminów *user generated content* i *user created content* synonimicznie.

¹²² Z raportu (Wunsch-Vincenta i Vickery'ego 2007: 4) o powstaniu terminu *participative web*: „Initial work on the participative web was developed for the *Information Technology Outlook 2006*, sudden awareness of the growth and potential impacts of user-created content was one of the main outcomes of the international conference on *The Future Digital Economy: Digital Content Creation, Distribution and Access* organised by the OECD and the government of Italy in January 2006”.

¹²³ W oryginale: „In this study UCC is defined as: i) content made publicly available over the Internet, ii) which reflects a certain amount of creative effort, and iii) which is created outside of professional routines and practices” (Wunsch-Vincent i Vickery 2007: 4).

Typ platformy	Opis	Przykłady
Blogi	Strony internetowe zawierające wpisy tworzone przez użytkowników, aktualizowane w regularnych odstępach czasu i/lub treści przekazywane przez użytkowników	Popularne blogi, takie jak BoingBoing i Engadget; blogi na stronach, takich jak LiveJournal; MSN Spaces; Cy-World; Skyblog
Wiki i inne formy współpracy opartej na tekście	Wiki to strona internetowa, która pozwala użytkownikom na dodawanie, usuwanie lub inną edycję i zmianę treści wspólnie	Wikipedia; strony umożliwiające tworzenie Wiki, takie jak BWiki, JotSpot, SocialText; strony do wspólnego tworzenia treści, takie jak Writely
Strony internetowe umożliwiające uzyskanie informacji zwrotnej na temat dzieł pisanych	Strony, na których pisarze i czytelnicy mogą zamieszczać, czytać i recenzować historie oraz komunikować się z innymi autorami i czytelnikami za pośrednictwem forów i czatów	FunFiction.Net
Wspólne tagowanie i grupowanie	Zbieranie linków do treści i ocen online, tagowanie i inne grupowanie ich wspólnie	Strony, na których użytkownicy zamieszczają linki i oceniają je, takie jak Digg; strony, na których użytkownicy zamieszczają oznaczone zakładki, takie jak del.icio.us
Podcasty	Podcast to plik multimedialny dystrybuowany przez Internet przy użyciu kanałów syndykacyjnych, do odtwarzania na urządzeniach mobilnych i komputerach osobistych	iTunes, FeedBruner, iPodderX, WinAmp, @Podder
Portale społecznościowe	Strony umożliwiające tworzenie profili osobistych	MySpace, Facebook. Friendster, Bebo, Orkut, Cyworld
Wirtualne światy	Wirtualne środowisko online	Second Life, Active Worlds, Entropia Universe i Dotsoul Cyberpark
Strony udostępniania treści lub plików	Legalne strony internetowe, które pomagają w dzieleniu się treściami między użytkownikami i artystami	Digital Media Project

Tabela 12: Platformy dystrybuujące UCC (źródło: Wunsch-Vincent i Vickery 2007: 16)

Do powyższej klasyfikacji należy dodać według Keipi i in. (2017: 5) popularne w ostatnich latach serwisy społecznościowe, umożliwiające m.in. udostępnianie zdjęć i treści wideo, takie jak Instagram czy Snapchat, serwisy, poprzez które użytkownicy mogą transmitować na żywo¹²⁴ treści wideo, takie jak Periscope, a także serwisy społecznościowe udostępniające usługę mikroblogowania, z których najpopularniejszym jest Twitter¹²⁵, założony 21 marca 2006 roku.

Materiał badawczy niniejszej rozprawy stanowią treści portalu społecznościowego Facebook, które stanowią *user created content* (zgodnie z powyżej zaprezentowaną definicją UCC według Wunsch-Vincenta i Vickery'ego [2007], zawartą w raporcie OECD). Warto przyjrzeć się bliżej formatom UCC (por. Wunsch-Vincent i Vickery 2007: 15), inaczej: możliwościom technicznym, jakie Internet, w tym również platformy dystrybuujące UCC (m.in. Facebook), udostępnia użytkownikom w celach komunikacyjnych:

- A. Teksty – użytkownicy mogą tworzyć teksty, w tym także wiersze, quizy¹²⁶ czy krótkie opowiesci nazywane *fan fiction*¹²⁷.
- B. Zdjęcia i obrazy – zdjęcia stworzone przez użytkowników są w większości zrobione za pomocą aparatów cyfrowych, mogą być zatem edytowane w programach do edycji zdjęć. Wyszukiwanie zdjęć w Internecie stało się prostsze dzięki dodawaniu przez użytkowników tzw. *tagów*, które tworzą opis zdjęcia, po wpisaniu znaku # i słowa użytkownik może odnaleźć interesujące go zdjęcia dotyczące określonego tematu. Platformy dystrybuujące wyłącznie zdjęcia i obrazy to m.in. Flickr, Instagram, SnapChat czy Snapfish.
- C. Muzyka i ścieżka audio – treści muzyczne dodawane przez użytkowników różnią się ze względu na rodzaj dodawanych plików, mogą pojawiać się kombinacje dwóch lub więcej utworów złożonych w jeden przez muzyka amatora, a także audycje radiowe użytkowników Internetu, które dają możliwość

---

¹²⁴ Portal społecznościowy Facebook od kilku lat również udostępnia swoim użytkownikom funkcję prowadzenia na żywo transmisji treści wideo.

¹²⁵ Więcej o serwisie społecznościowym Twitter pisał m.in. Rybszleger (2017).

¹²⁶ „Quizilla.com is an online, user-creative community of original teen authors who create and share quizzes, fiction, non-fiction, poetry, etc.” (Wunsch-Vincent i Vickery 2007: 16).

¹²⁷ „Fan fiction is a term that describes creative writing (often short stories) that uses pre-existing characters from television, movies or other fiction. Fanfiction.net is such a fan site with thousands of stories, for instance, expanding on the tales of J. K. Rowlings characters in Harry Potter books” (Wunsch-Vincent i Vickery 2007: 16).

tw. subskrypcji, czyli w uproszczeniu ich katalogowania (np. podcasty¹²⁸). Hosting, a więc udostępnianie przez dostawcę usług internetowych zasobów serwerowni, dla plików audio jest możliwy w wielu rodzajach lokalizacji, w tym na stronach dedykowanych edycji plików, na serwisach podcastingowych, serwisach o modelu komunikacji P2P¹²⁹, stronach indywidualnych użytkowników oraz o otwartym dostępie, a także poprzez portale społecznościowe.

- D. Wideo i film – treści wideo tworzone przez użytkowników przyjmują trzy podstawowe formy: a) pliki wideo stworzone w całości przez użytkowników sieci, b) edytowane pliki filmów już istniejących, c) pliki hybrydowe łączące nagrania użytkowników sieci z nagraniami już istniejącymi. Hosting plików wideo jest możliwy w ramach stron indywidualnych użytkowników, stron o otwartym dostępie, serwisów o modelu komunikacji P2P, portali społecznościowych oraz platform specjalnie do tego przeznaczonych, jak YouTube, Google video, AOL Uncut, Guba, Grouper and vPod w Europie, Dailymotion we Francji, MyVideo and Sevenload w Niemczech, Libero Video we Włoszech.

UCC mogą być udostępniane za pomocą różnych urządzeń, co pozwala użytkownikom Internetu na korzystanie z nich, a także publikowanie własnych zasobów nie tylko w domu, lecz także w dowolnym miejscu. Odbywa się to dzięki wykorzystaniu urządzeń mobilnych. O tym zjawisku, nazywając je konwergencją¹³⁰ mediów, pisze Filiciak (2010). Autor określa je jako proces łączenia mediów na różnych poziomach:

od biznesowego ([konwergencja – M.J.G.] nasilająca się przez tworzenie wielkich koncernów koncentracji mediów) po technologiczny (pojedyncze urządzenia pozwalają nam korzystać z różnych środków przekazu, np. telefon komórkowy pozwala na słuchanie muzyki, oglądanie nagrań wideo, przeglądanie zdjęć itd.). Treści medialne krążą między różnymi kanałami przekazu, co ma podłoże ekonomiczne, bo raz wytworzona treść jest na różne sposoby udostępniana potencjalnym odbiorcom, żeby zwiększyć możliwości dotarcia do nich, ale przekłada się też na powstawanie nowych, hybrydalnych form jak choćby udostępniane w Internecie odpowiedniki seriali telewizyjnych, których akcja rozgrywa się także w sieciowych serwisach społecznościowych (Filiciak 2010: 106).

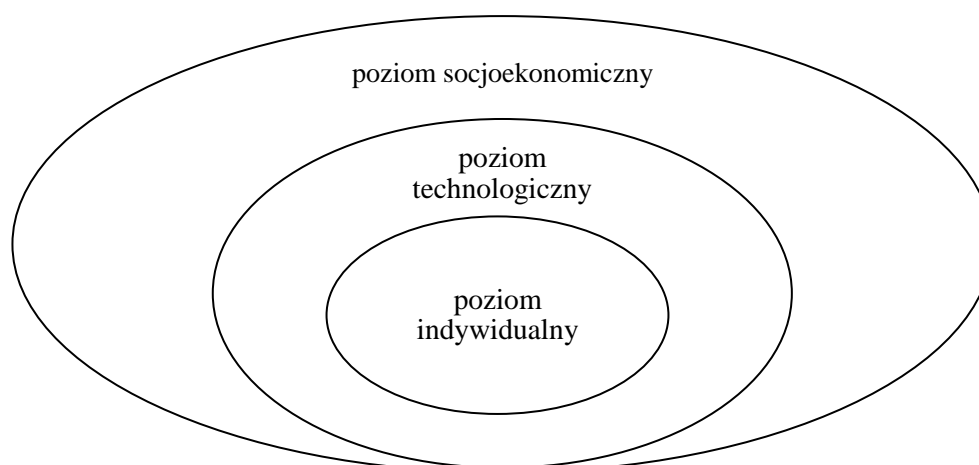
¹²⁸ Forma internetowej publikacji dźwiękowej lub filmowej z zastosowaniem technologii RSS, najczęściej w postaci regularnych odcinków. Więcej o podcastach zob. m.in. w pracach Adamczak-Krysztowicz i Stork (2009).

¹²⁹ *Peer-to-peer* to model komunikacji w sieci komputerowej zapewniający wszystkim hostom te same uprawnienia, w odróżnieniu od architektury klient – serwer.

¹³⁰ O konwergencji w kontekście starych i nowych mediów por. także Henry (2006).

3.1.3 Model mediów społecznościowych

Monografia *Social Media Handbuch. Theorien, Methoden, Modelle und Praxis* (2012) pod red. Daniela Michelisa i Thomasa Schildhauera stanowi teoretyczne i praktyczne kompendium wiedzy na temat mediów społecznościowych. Zgodnie z modelem mediów społecznościowych, opisanym przez Daniela Michelisa (2012: 19–31) w pierwszym rozdziale, ich rozwój jest realizowany na trzech poziomach. Poziom indywidualny (pierwszy) autor określa jako „*der Ausgangspunkt für all das, was allgemein als Social Media bezeichnet wird*” (pol. punkt wyjściowy dla wszystkiego, co jest określane jako media społecznościowe). Poziom technologiczny (drugi) stanowi podstawę do publikowania treści. Poziom socjoekonomiczny (trzeci) obejmuje wszystkie pośrednie i bezpośrednie skutki działania mediów społecznościowych, które mają wpływ na struktury społeczne i gospodarcze.

Grafika 12: Model mediów społecznościowych według Daniela Michelisa (2012: 19)

W ramach poziomu indywidualnego Michelis (2012: 20) charakteryzuje grupy użytkowników mediów społecznościowych; są to: aktywni, reaktywni i bierni użytkownicy. Tylko 1% użytkowników to użytkownicy aktywni, którzy tworzą treści w mediach społecznościowych. Około 10% użytkowników tworzy treści rzadko, częściej reagują na treści użytkowników aktywnych, komentując je lub oceniając. Największą grupę stanowią użytkownicy bierni, którzy „ograniczają się do konsumowania dostępnych treści” (Michelis 2012: 20).

W ramach poziomu technologicznego autor wyróżnia jego trzy cechy: modularność, automatyzację i zmienność. Modularność odnosi się do możliwości, jakie oferuje użytkownikom forma treści mediów społecznościowych; piksele czy dźwięki Michelis

nazywa w tym kontekście modułami, które mogą być dowolnie zmieniane, co umożliwia przetwarzanie np. strony internetowej lub cyfrowego filmu. Wielorakość zastosowań treści i łączenia ich ze sobą opiera się na dużym stopniu ich automatyzacji. Zmienność natomiast charakteryzuje się tym, iż dostępne treści mogą być indywidualizowane.

Poziom socjoekonomiczny odnosi się do wpływu, jaki media społecznościowe wywierają na społeczeństwo i gospodarkę, w tym przede wszystkim na formy komunikacji i zachowania społeczne. Michelis (2012: 24) konstatuje, iż granice przedsiębiorstw zanikają, trudno bowiem określić w mediach społecznościowych, kto jest dostawcą, kto przedstawicielem strony popytowej rynku, a nawet kto jest producentem, a kto konsumentem.

3.1.4 Klasyfikacja mediów społecznościowych

Wartą uwagi klasyfikację mediów społecznościowych, zwłaszcza w kontekście niniejszej dysertacji¹³¹, prezentują Kaplan i Haenlein (2010: 62). Dzielą oni media społecznościowe na sześć grup, określając przy każdej niski lub wysoki poziom ich *social presence*¹³² (pol. obecności społecznej)/*media richness*¹³³ (pol. zasięgu mediów) oraz *self-presentation* (pol. samoprezentacji)/*self-disclosure* (pol. samowylączenia). Poziom *social presence* mediów może być niższy lub wyższy, w zależności od rodzaju komunikacji w ramach danego medium społecznościowego. Niższy będzie np. w przypadku Wikipedii lub tradycyjnych¹³⁴ blogów internetowych (komunikacja asynchroniczna), wyższy np. w przypadku Facebooka, w ramach którego może przebiegać dyskusja, czat na żywo (komunikacja synchroniczna). Autorzy konstatują, że „im wyższy stopień *social presence* danego medium, tym wyższy wpływ na swoje zachowanie mają partnerzy komunikacji” (Kaplan i Haenlein 2010: 61). Warto w tym przypadku zwrócić uwagę na grafikę 10, zamieszczoną poniżej (za Kaplanem i Haenleinem 2010: 62), która ukazuje, że najwyższy stopień *social presence*, a więc najwyższy wpływ na swoje zachowanie, mają uczestnicy tzw. światów wirtualnych (przykładem jest platforma Second Life). Równie wysoki

---

¹³¹ Autorzy prezentują klasyfikację mediów społecznościowych, w ramach której określone zostały cechy charakterystyczne komunikowania się odbywającego się za ich pośrednictwem.

¹³² Powołując się na teorię dostępności społecznej (ang. *social presence theory*), zdefiniowanej przez Shorta, Williams i Christie'go (1976 za Kaplanem i Haenleinem 2010: 61) jako „the acoustic, visual, and physical contact that can be achieved—they allow to emerge between two communication partners”.

¹³³ Opierając się na teorii zasięgu mediów Dafta i Lengela (1986 za Kaplanem i Haenleinem 2010: 61), którzy zakładają, że celem każdej komunikacji jest rozstrzygnięcie dwuznaczności i zredukowanie niepewności.

¹³⁴ Pomijając najnowsze wersje blogów, które oferują sieciowe pamiętniki połączone z grupowym czatem.

stopień występuje w przypadku portali społecznościowych (w tym Facebooka) czy serwisów internetowych współdzielących treści wideo z możliwością dodawania komentarzy (np. YouTube).

Media społecznościowe różnią się od siebie również ze względu na zasięg (ang. *media richness*), tj. ilości informacji, którą pozwalają transmitować w określonym interwale czasowym. Autorzy łączą opisane dwa kryteria, czyli *social presence* i *media richness*, w jedno. Powyższe porównanie dotyczące *social presence* będzie więc dotyczyło także kryterium *media richness*.

W odniesieniu do kolejnych dwóch kryteriów, połączonych ponownie w jedno *self-presentation/self-disclosure*, Kaplan i Haenlein przywołują teorię Goffmana (1959). Mówi ona, że w każdym typie interakcji społecznej uczestnicy komunikacji chcą kontrolować wrażenia, jakie inni o nich odnoszą. Kreując swój wizerunek w cyberprzestrzeni, uczestnicy komunikacji mogą ulegać albo zjawisku samoprezentacji, albo zjawisku samowylęczenia; w ten sposób kontrolują informacje o sobie (świadomie lub nieświadomie za pomocą wyrażania myśli, uczuć czy udostępnianych na niektórych serwisach, takich jak np. Facebook lub YouTube, ikon polubień).

	social presence / media richness			
		low	medium	high
	high	blogs	social networking sites	virtual social worlds
self-presentation/ self-disclosure	low	collaborative projects	content communities	virtual game worlds

Tabela 13: Klasyfikacja mediów społecznościowych według Kaplana i Haenleina (2010: 62)

Bardziej ogólną klasyfikację przedstawia Alby (2007: 92 za Rybszlegerem 2016: 89), który dzieli media społecznościowe na dwie kategorie: (a) media społecznościowe, których głównym celem jest komunikacja, są to wszelkiego typu programy tzw. *instant messaging* (pol. natychmiastowe przesyłanie komunikatów), ich przykładem są czaty (np. Messenger), a także gry społecznościowe, w tej kategorii komunikacja przebiega głównie w grupach zamkniętych; (b) media społecznościowe, w których oprócz komunikacji główną rolę odgrywa tzw. *Community-Gedanke* (pol. myśl zbiorowa), komunikacja koncentruje się wokół UCC, przykłady to Twitter, Facebook, Flickr, a także Instagram.

3.1.5 Definicja portali społecznościowych

Pierwsze portale społecznościowe powstały w Stanach Zjednoczonych w latach 90. XX wieku. W 1995 roku powstał serwis społecznościowy Classmates.com, stworzony przez Randy'ego Conrada, który umożliwiał kontakt z byłymi znajomymi ze szkoły (por. m.in. Warzecha 2017: 87). Portale od samego początku miały wymiar społecznościowy, ich celem jest tworzenie powiązań między użytkownikami (por. Szpunar 2007; Batorski, Marody i Nowak 2006 o portalach społecznościowych w perspektywie socjologicznej). Z perspektywy technicznej portale społecznościowe to oparte na sieci serwisy, które pozwalają: (a) konstruować publiczny lub półpubliczny profil wewnętrznego powiązania, (b) przedstawić listę użytkowników, z którymi dana jednostka ma powiązania, (c) przeglądać listę ich powiązań zarówno z innymi użytkownikami serwisu, jak i poza nim¹³⁵. Serwisy mogą występować także w formie aplikacji mobilnej (por. Stark i Jepson 2012: 1).

Portal społecznościowy jest rozumiany w niniejszej pracy w uproszczeniu jako platforma umożliwiająca użytkownikom wymianę¹³⁶ prywatnych wiadomości lub wiadomości w ramach danej grupy, a przede wszystkim dodawanie treści (m.in. zdjęć, plików wideo, audio, a także w formie tekstowej lub zewnętrznych linków do artykułów prasowych, których treść pojawia się również w ramach platformy) i komentarzy (por. także Levinson 2010).

3.2 Facebook

Portal społecznościowy Facebook¹³⁷ był w 2015¹³⁸ roku najczęściej odwiedzaną stroną internetową w Polsce (wg badania NetTrack¹³⁹). W Niemczech jest na czwartym miejscu, a

---

¹³⁵ W oryginale: „We define social network sites as web-based services that allow individuals to (1) construct a public or semi-public profile within a bounded system, (2) articulate a list of other users with whom they share a connection, and (3) view and traverse their list of connections and those made by others within the system” (por. Boyd i Ellison 2007).

¹³⁶ Tę funkcję na urządzeniach mobilnych zaczyna spełniać osobna aplikacja, jaką na przykład w przypadku Facebooka jest Messenger.

¹³⁷ Portale społecznościowe w większości są bezpłatne. W ramach serwisu Facebook każdy może założyć bezpłatne konto. Według Levinsona (2010: 13) właściciele portali zarabiają na swoją działalność w następujący sposób „Wikipedia opiera się na darowiznach [...], Twitter – na kapitale wysokiego ryzyka, Digg, MySpace i Facebook zarabiają dzięki reklamom”.

¹³⁸ Według danych z 2015 roku w mediach tych w Polsce było aktywnych 13 milionów użytkowników, tj. blisko 35% Polaków, „na drugim miejscu pod względem liczby aktywnych użytkowników jest serwis Google+ (19% Polaków), a na trzecim nk.pl (10%) i Twitter (10%). Coraz większą popularnością cieszą się także serwisy: LinkedIn (5%), Badoo (5%), Instagram (5%) oraz Pinterest (5%) (Gwóźdź 2015 za Lupą 2015: 55).

¹³⁹ Badanie o nazwie NetTrack przeprowadzone przez koncern Millward Brown, badanie ankietowe wspomagane komputerowo org. CAPI (*Computer-Assisted Personal Interviewing*).

w klasyfikacji ogólnoświatowej na trzecim miejscu (wg przeglądarki internetowej Alexa¹⁴⁰, marzec 2018). W skali światowej¹⁴¹ pierwszym serwisem społecznościowym był założony w 2002 roku friendster.com, który w 2011 roku miał ponad 100 milionów użytkowników. Drugi serwis, który jest jednocześnie platformą muzyczno-rozrywkową, to Myspace.com (250 milionów użytkowników, stan na 2011 rok; por. Tkaczyk 2011: 391).

Opisując historię portali społecznościowych w Polsce, należy wspomnieć o polskim portalu społecznościowym Nasza-Klasa.pl¹⁴², który do momentu pojawienia się polskiej wersji Facebooka, czyli do 2008 roku, był najpopularniejszym serwisem w Polsce. Pierwotne założenia zarówno portalu Nasza-Klasa.pl, jak i portalu Facebook, były inne od obecnych. Obydwa serwisy społecznościowe miały łączyć użytkowników sieci z osobami najbliższymi, znajomymi, w przypadku serwisu Nasza-Klasa.pl znajomymi z czasów szkolnych (por. Czerski i Gonciarz¹⁴³ 2017: 135).

Facebook powstał 4 lutego 2004 roku w ramach społeczności akademickiej Uniwersytetu Harvarda. Jego autorem jest Mark Zuckerberg, który pierwszą wersję portalu, o nazwie The Facebook, stworzył w ok. dwa tygodnie. Pomimo ograniczonej funkcjonalności serwis zyskał duże uznanie studentów (2/3 zarejestrowało się już w pierwszych 14 dniach istnienia). Mark Zuckerberg rozszerzył następnie zasięg serwisu, by stał się dostępny na kolejnych uczelniach w Ameryce i Europie. 26 września 2006 roku Facebook oficjalnie został otwarty dla wszystkich użytkowników. Przez cały okres działalności portal przechodził wiele zmian graficznych i funkcjonalnych, dopasowując się do pojawiających się potrzeb jego odbiorców (por. Dudziak 2013: 330).

Najnowsze badania (stan badań: styczeń 2019) popularności portalu w skali ogólnoświatowej prowadzone przez jego zespół wskazują, że:

- a) 2,32 miliarda osób używa portalu społecznościowego Facebook;
- b) 1,52 miliarda osób to codzienni użytkownicy Facebooka (9% wzrostu w stosunku do poprzedniego roku);
- c) 381 milionów użytkowników ma konto na Facebooku w Europie (wzrost o 11 milionów w porównaniu z poprzednim rokiem);
- d) 93% obrotu z reklam jest generowane przez aplikacje mobilne;

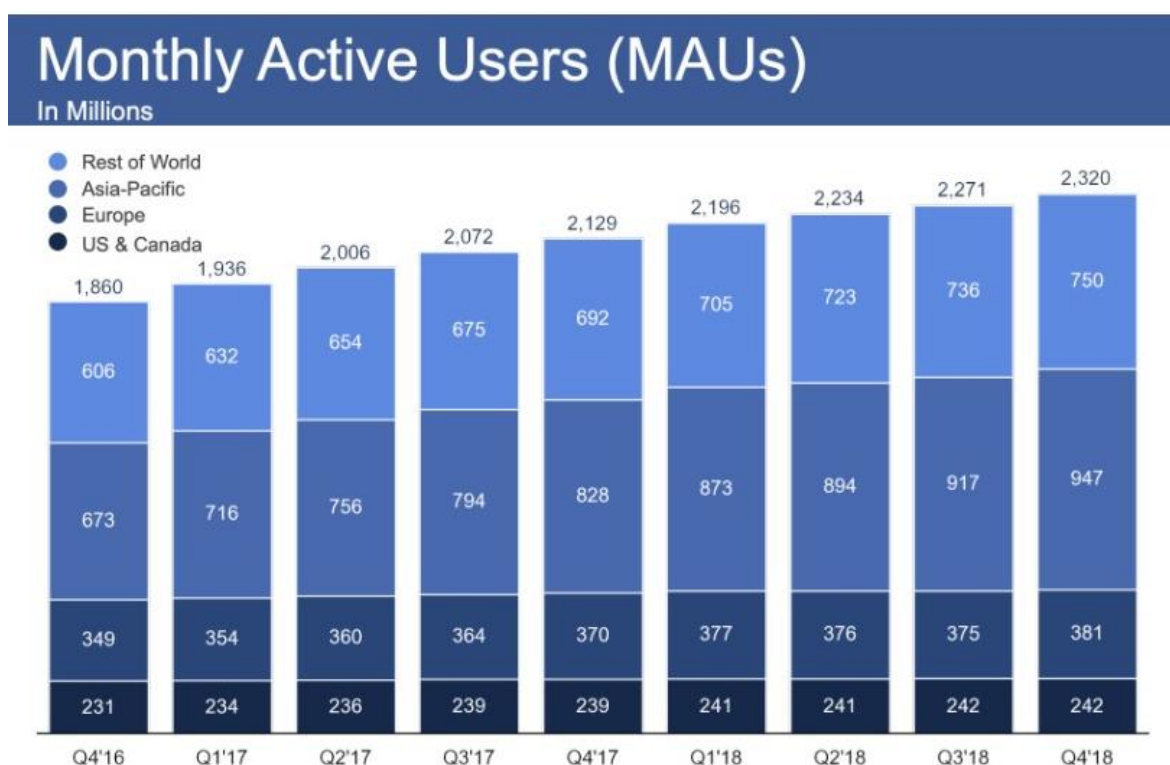
¹⁴⁰ Ranking jest sporządzony poprzez analizę kombinacji średniej z dziennej liczby odwiedzających stronę i jej odślon na przestrzeni ostatnich trzech miesięcy (źródło: por. Alexa, Online [dostęp: 17 lipca 2019]).

¹⁴¹ W skali światowej największym serwisem pod względem liczby zarejestrowanych użytkowników był w 2011 roku chiński serwis Tencent (890 milionów użytkowników). Serwis Tencent „zarabia głównie na elektronicznych gadżetach opartych na systemie mikropłatności” (Tkaczyk 2011: 391).

¹⁴² Portal społecznościowy Nasza-Klasa.pl został uruchomiony w 2006 roku.

¹⁴³ Autorzy używają terminu „sieci społecznościowe”.

- e) Facebook ma 35 tysięcy 587 pracowników;
- f) 7 milionów użytkowników to aktywni reklamodawcy.

Grafika 13: Wykaz miesięcznej aktywności użytkowników (w milionach) portalu społecznościowego Facebook w poszczególnych kwartałach lat 2016–2018 przedstawiony w raporcie giełdowym (źródło: <https://allfacebook.de/toll/state-of-facebook#> [dostęp: 17 maja 2019])

Badania dotyczące Niemiec (stan badań¹⁴⁴: listopad 2018) wskazują, że:

- a) w Niemczech Facebook ma ponad 32 miliony aktywnych użytkowników dziennie (co stanowi 38,5% całej populacji);
- b) 22 miliony użytkowników Facebooka korzysta z niego codziennie;
- c) ponad 29 milionów użytkowników korzysta z usług Facebooka za pomocą urządzeń mobilnych;
- d) ponad 90% użytkowników Facebooka korzysta z jego usług poza domem.

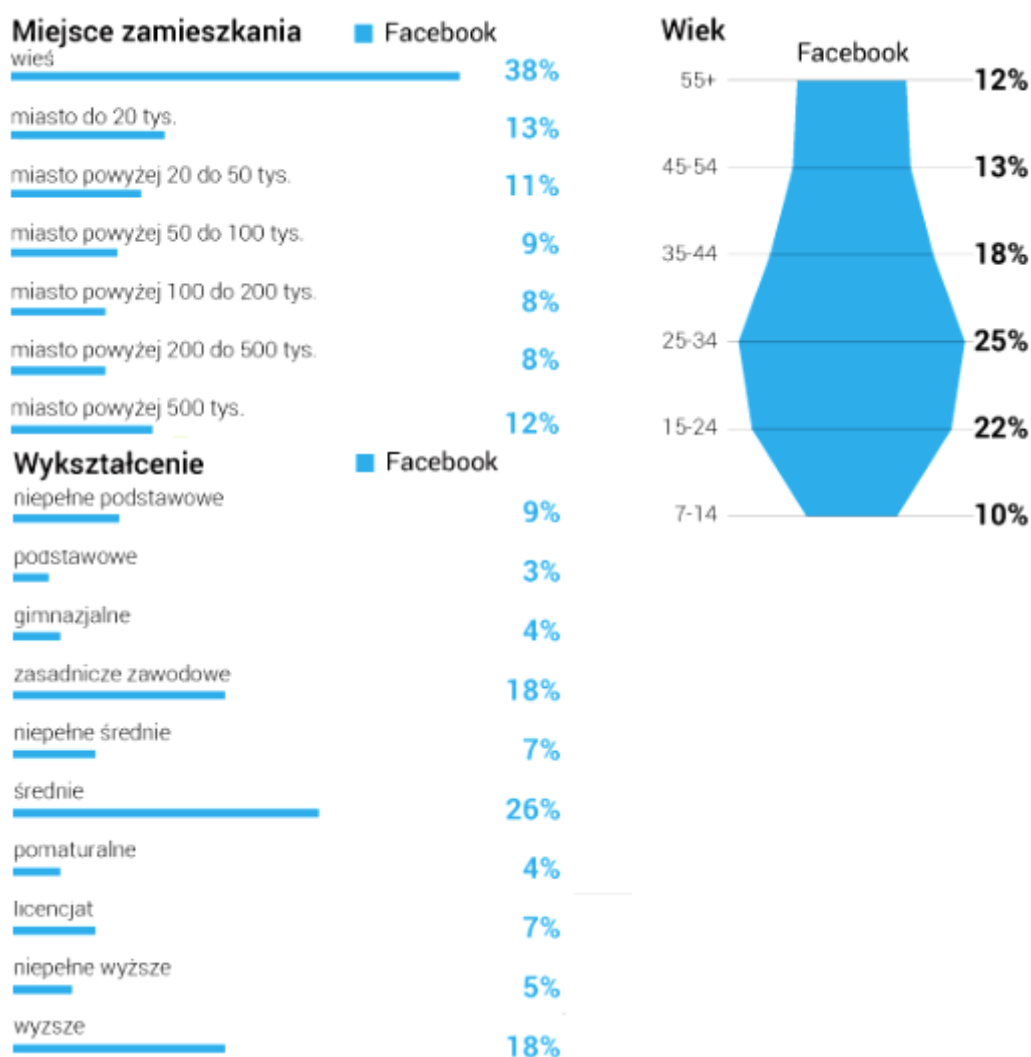
W dotychczasowe Polski (stan badań¹⁰⁰: listopad 2018) wskazują, że:

- a) w Polsce jest ponad 16 milionów aktywnych użytkowników (co stanowi 44,1% całej populacji);
- b) 13 milionów użytkowników Facebooka korzysta z niego codziennie;
- c) największą grupę użytkowników stanowiły osoby w wieku od 25 do 34 lat (4,9 miliona).

¹⁴⁴ Badania prowadzone przez zespół portalu społecznościowego Facebook.

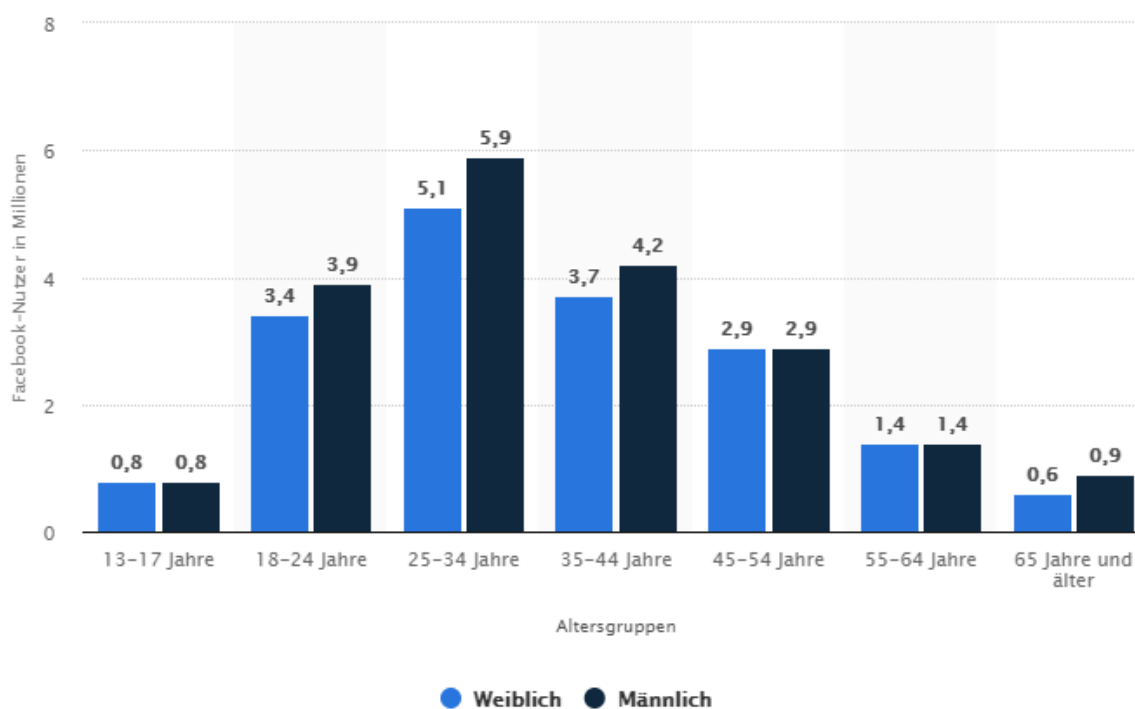
Badanie dotyczące cech charakterystycznych użytkowników portalu społecznościowego Facebook na terenie Polski zostało przeprowadzone przez firmę Gemius S.A. w okresie od stycznia do czerwca 2015 roku. Badanie łączy pomiar *user-centric* i *site-centric*. Pomiar *user-centric* pozwala uzyskać informacje od grupy internautów dzięki instalacji na poszczególnych komputerach programu analitycznego netPanel. Pomiar *site-centric* to badanie całego ruchu generowanego przez weryfikowane witryny – przez wszystkich ich użytkowników. Poniższe wykresy przedstawiają wyniki badań ze względu na strukturę wiekową użytkowników portalu, a także zawierają informacje dotyczące miejsca zamieszkania oraz wykształcenia użytkowników.

Grafika 14: Wyniki badania Megapanel PBI/Gemius (źródło: <https://www.gemius.pl/agencje-aktualnosci/media-spolesnosciowe-jako-kanaly-komunikacji-charakterystyka-uzytownikow.html> [dostęp: 12 marca 2019])

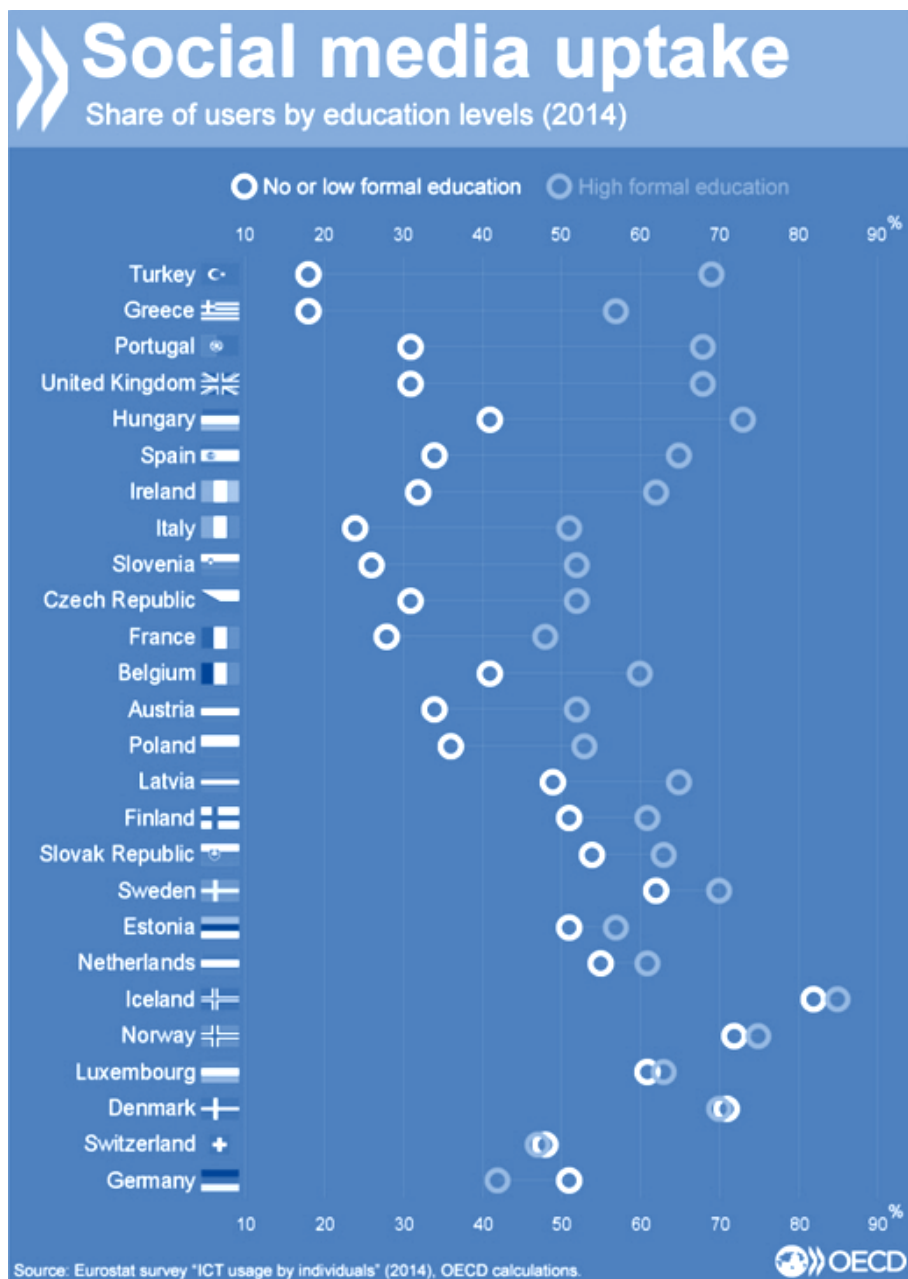
Na portalu społecznościowym Facebook największą grupę użytkowników stanowią osoby deklarujące wykształcenie średnie, zasadnicze zawodowe lub wyższe – jest to w sumie ponad 60% wszystkich użytkowników. Największą grupę wiekową stanowią użytkownicy w przedziale od 25 do 34 lat (25%), a następnie w przedziale od 15 do 24 lat (22%). Natomiast pod względem miejsca zamieszkania największą grupę, obejmującą aż 38% użytkowników, stanowią osoby mieszkające na wsi. To znacznie więcej niż mieszkańcy miast do 20 tysięcy mieszkańców (13% użytkowników – na drugim miejscu) i mieszkańcy miast powyżej 500 tysięcy mieszkańców (12% użytkowników – na trzecim miejscu).

Najnowsze badania dotyczące struktury wiekowej użytkowników portalu społecznościowego Facebook w Niemczech przeprowadziła w 2018 roku firma Statista. Struktura wiekowa użytkowników serwisu społecznościowego w Niemczech jest podobna do struktury wiekowej użytkowników portalu w Polsce: największą grupę użytkowników stanowią osoby w przedziale wiekowym od 25 do 34 lat. W przeciwieństwie do Polski na drugim miejscu w Niemczech jest grupa wiekowa obejmująca osoby w przedziale od 35 do 44 lat, natomiast na trzecim grupa obejmująca osoby w przedziale od 18 do 24 lat (w Polsce na drugim miejscu jest grupa wiekowa obejmująca osoby od 15 do 24 lat, a na trzecim od 35 do 44 lat; badanie przeprowadzone w 2015 roku).

Grafika 15: Wiek i płeć użytkowników portalu społecznościowego Facebook w Niemczech w styczniu 2018 roku (źródło: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/512316/umfrage/anzahl-der-facebook-nutzer-in-deutschland-nach-alter-und-geschlecht/> [dostęp: 15 marca 2019])

Według raportu OECD¹⁴⁵ (stan badań: 2014) w Niemczech portal społecznościowy Facebook, w przeciwieństwie do innych krajów europejskich, w tym także Polski, jest używany częściej przez osoby z niższym wykształceniem. Firma Statista podaje, iż w marcu 2016 roku 34% użytkowników serwisu ukończyło tylko niemiecką *Realschule*¹⁴⁶.

Grafika 16: Wykształcenie użytkowników portalu społecznościowego Facebook w krajach europejskich (źródło: Raport OECD, <https://twitter.com/oecd/status/618517205374894080> [dostęp: 15 marca 2019])

¹⁴⁵ Raport OECD został opisany w podrozdziale 3.1 niniejszej rozprawy.

¹⁴⁶ Niemiecka szkoła ogólnokształcąca, umożliwiająca kontynuację edukacji po czteroletniej *Grundschule* (niem. szkole podstawowej). *Realschule* liczy 6 klas (od 5. do 10.). Na tym etapie kończy się obowiązek szkolny w Niemczech dla uczniów tego rodzaju szkół.

Porównując strukturę wiekową, informacje dotyczące zamieszkania i wykształcenia użytkowników serwisu społecznościowego Facebook w Polsce i Niemczech, należy zauważyć, iż zarówno w Polsce, jak i w Niemczech największą grupę stanowią użytkownicy w wieku od 25 do 34 lat, a ich wykształcenie jest najczęściej na poziomie średnim (w Polsce na drugim miejscu są osoby z wykształceniem wyższym). Natomiast pod względem zamieszkania największą liczbę użytkowników portalu w Polsce stanowią osoby mieszkające na wsi (nie są dostępne dane dotyczące Niemiec).

3.3 Komunikacja internetowa

Portale społecznościowe spełniają w uproszczeniu trzy podstawowe funkcje: (a) dają możliwość komunikowania się, (b) umożliwiają autoprezentację, (c) udostępniają reklamy¹⁴⁷ (por. Wdowicz 2015: 7). Funkcja komunikowania się wraz z możliwością autoprezentacji sprzyja dużej popularności portali społecznościowych (por. także Kwiatkowski 2013: 224). Serwisy społecznościowe według Krok (2011: 50–51) bowiem:

1. umożliwiają wyrażanie swoich opinii i poglądów,
2. służą współdzieleniu zasobów (zdjęć, filmów, itp.),
3. zorientowane są na budowanie i podtrzymywanie relacji międzyludzkich,
4. ukierunkowane są na interakcje w postaci dyskusji i debaty,
5. zaspokajają potrzebę bieżącego informowania i odnoszenia się do aktualności,
6. nastawione są na współtworzenie.

Niniejszy podrozdział stanowi opis pierwszej wspomnianej funkcji: komunikacji odbywającej się w ramach serwisu społecznościowego Facebook, a w szczególności jej specyfiki, która z uwagi na materiał badawczy niniejszej dysertacji koncentruje się na psychospołecznych oraz lingwistycznych aspektach zagadnienia.

Najpierw należy jednak skupić się na samej definicji komunikacji internetowej i uzasadnić wybór tego terminu, który funkcjonuje wśród wielu innych, w tym komunikacji zapośredniczonej przez komputer (*computer-mediated communication*, dalej: CMC)¹⁴⁸, względnie komunikacji komputerowej, a także komunikacji elektronicznej. Termin

---

¹⁴⁷ Dostępnych jest wiele opracowań dotyczących marketingu w mediach społecznościowych. Tkaczyk (2011) pisze o możliwościach wykorzystania mechanizmu marketingu szeptanego (ang. *word of mouth*) na gruncie marketingu mediów społecznościowych na przykładzie serwisu Facebook. Dudziak (2013) analizuje rolę portalu społecznościowego Facebook jako innowacyjnego narzędzia komunikacji z otoczeniem na rynku turystycznym na przykładzie zróżnicowanych typów podmiotów (trzech hoteli, miasta Wrocław oraz Polskiej Organizacji Turystycznej).

¹⁴⁸ Więcej na temat CMC pisał Romiszowski (1992; zob. także Walther 1996; Thurlow, Lengel i Tomic 2004).

„komunikacja elektroniczna” jest dość szeroki, obejmuje bowiem wszelkie media, które mają wspólną właściwość: informacje od nadawcy są – za pomocą odpowiedniego urządzenia – przekształcane na sygnały elektryczne lub elektromagnetyczne, a następnie przekazywane w tej formie do odbiorcy, który korzystając z odpowiedniego urządzenia, może je rozszyfrować i zrozumieć (por. Grzenia 2006: 59–60). Komunikacja komputerowa odnosi się zaś wyłącznie do przekazu za pomocą konkretnego narzędzia. Jeśli zatem używamy terminu „komunikacja komputerowa”, uzależniamy badania od formy urządzenia nadawczo-odbiorczego. Komunikacja internetowa zaś „integruje komunikację, która odbywa się za pomocą różnych interfejsów, a nawet różnych systemów informacji” (Grzenia 2006: 62), np. treści na portalu społecznościowym można zamieszczać, korzystając z telefonu komórkowego.

Z uwagi na cel badań niniejszej dysertacji i materiał badawczy obejmujący wyłącznie treści dostępne na portalu społecznościowym Facebook, w tym komentarze dodawane przez użytkowników serwisu, w przypadku których warunkiem wymiany informacji jest korzystanie z urządzeń tworzących sieć globalną, określa się rodzaj komunikacji jako internetowy; termin „komunikacja elektroniczna” jest zbyt szeroki w stosunku do badanego materiału badawczego, a termin „komunikacja komputerowa” zbyt wąski. Należy podkreślić, że zarówno komunikacja komputerowa, internetowa, jak i elektroniczna są rodzajami komunikacji zapośredniczonej, tj. pośredniczą w przekazywanych treściach; komunikacja odbywa się zatem za pomocą „pośrednika”, a nie tak jak np. w przypadku komunikacji twarzą w twarz – bezpośrednio.

3.3.1 Psychospołeczne aspekty komunikacji internetowej

Zając i Krejtz (2007: 191–193) omawiają z perspektywy psychologii społecznej historię badań dotyczących Internetu. W niniejszym podrozdziale zostaną omówione tylko te wyniki badań, które odnoszą się do aspektów związanych z komunikacją. Autorzy na początku swojego artykułu odsyłają do CMC, zakładając, iż „ważny nurt badań dotyczy komunikacji zapośredniczonej przez komputer (*computer-mediated communication* CMC), która obecnie jest przede wszystkim komunikacją internetową (przegląd badań i teorii zob. Walther i Parks, 2002)” (Zając i Krejtz 2007: 192). Konstatują, iż w latach 70. XX wieku w badaniach często padało pytanie, czy CMC, która jest pozbawiona elementów niewerbalnych, może mieć charakter osobisty, a jeśli tak, to w jaki sposób go nabywa. W pierwszych pracach (m.in. Short, Williams i Christie 1976 czy Sproull i Kiesler 1986)

podkreślano głównie ograniczenia takiego rodzaju komunikacji. W połowie lat 90., wraz z rosnącą popularnością Internetu, zaczęto dostrzegać jednak, że ma wiele zalet. Joseph Walther (1992; 1996), badający CMC, dowiódł, iż jej ograniczenia wynikają z jej wolniejszego tempa, ale po nieco dłuższym czasie taka komunikacja stanie się równie osobista. Walther (1996) zauważył także, iż użytkownicy tworzą tzw. parajęzyk, który nadaje komunikacji tekstowej bardziej osobisty lub nawet „hiperosobisty” charakter: „[...] może umożliwiać szybsze osiągnięcie zażyłości i intymności niż komunikacja bezpośrednia” (Zajac i Krejtz 2007: 193 za Waltherem 1996; por także Bargh, McKenna i Fitzsimons 2002).

W nawiązaniu do psychospołecznych aspektów komunikacji internetowej warto wspomnieć także pracę McKenna i Bargha (2000), którzy omawiają cztery czynniki, jakie ich zdaniem mogą wpływać na odmiennosć zachowania w Internecie. Pierwszym i najważniejszym jest anonimowość, a dokładniej: wrażenie anonimowości. Jak piszą Zajac i Krejtz, powołując się na Mazurka (2006), użytkownicy rzadko są anonimowi w Internecie z perspektywy technicznej.

Ważnym obszarem badań psychologów społecznych jest także tożsamość w Internecie. Zajac i Krejtz (2007: 193) podkreślają, iż „jedną z szerzej dyskutowanych w naukach społecznych jest silnie osadzona w nurcie filozofii postmodernistycznej koncepcja antropolozki Sherry Turkle (1995, 2001)”. Zdaniem Turkle Internet umożliwia tworzenie dowolnej liczby niezależnych od siebie tożsamości, które mogą mieć silny wpływ na zachowanie człowieka poza nim. Badania w polskim kontekście idą, zdaniem Zajaca i Krejtz (2007: 193), dalej. Koncentrują się bowiem na „związku pomiędzy społecznymi doświadczeniami internetowymi a strukturą poznawczą i afektywną wiedzy na własny temat”. Stwierdzono, iż liczba i głębokość kontaktów internetowych wiążą się z uporządkowaniem wiedzy o sobie i z własną samooceną, np. „wielosć kontaktów internetowych i oraz ich nieco inny charakter, na przykład większa labilnosć i płytkosć, mogą hipotetycznie kształtować strukturę Ja jako mniej uporządkowaną treściowo i afektywnie” (Zajac i Krejtz 2007: 193; por. także Krejtz i Krejtz 2006).

Psychologowie społeczni dowodzą, że obecnie brakuje spójnego modelu specyfiki zachowania w Internecie. Niemniej jednak powstało sporo teorii psychologicznych, które opisują i wyjaśniają wiele zjawisk występujących w sieci, m.in. rozhamowanie zachowania (por. Joinson 1998) czy efekt deindywiduacji (Postmes, Spears i Lea 2000), a także teorii, które odnoszą się do innych niż internetowe kontekstów i pozwalają wyjaśnić mechanizmy agresji w sieci (Malamuth, Linz i Yao 2005) czy relacji wewnątrz- i międzygrupowych.

3.3.2 Lingwistyczne aspekty komunikacji internetowej

Z uwagi na cel badań, sformułowany w paradygmacie językoznawczym, niniejszy podrozdział stanowi omówienie komunikacji internetowej z perspektywy lingwistycznej, w tym jej właściwości. Eksplicitną charakterystykę komunikacji internetowej przedstawia językoznawca polonistyczny Jan Grzenia (2006) w publikacji *Komunikacja językowa w Internecie*. Autor skupia się, na „humanistycznych, filologicznych i lingwistycznych aspektach zagadnienia” (Grzenia 2006: Wstęp), natomiast w swojej analizie odnosi się do zjawisk w ramach szerszego terminu „komunikacja elektroniczna”. W niniejszym podrozdziale zostaną zaprezentowane cechy charakterystyczne komunikacji internetowej na portalach społecznościowych.

Komunikację internetową według Grzeni (2006: 97–119) cechują:

- spontaniczność,
- kolokwialność,
- multimedialność,
- hipertekstowość,
- hierarchiczność,
- automatyzacja,
- dynamiczność.

Pomimo iż komunikacja internetowa jest głównie komunikacją pisemną, cechuje ją w dużej mierze spontaniczność, która ujawnia się nie tylko w występowaniu typowych dla niej cech językowych, takich jak zacieranie granic zdań czy też anakoluty, lecz także w braku znaków diakrytycznych polskiego alfabetu oraz błędach literowych i ortograficznych. Poniżej przykład¹⁴⁹ komunikacji w ramach portalu społecznościowego Facebook; spontaniczność wyraża się tutaj także w stosowanej interpunkcji: brakuje kropek oraz przecinków, w nadmiarze natomiast używa się znaków emotywnych (pytajnik, wykrzyknik oraz wielokropek – również w języku niemieckim).

---

¹⁴⁹ Dane personalne (imię i nazwisko), a także zdjęcie profilowe zostały usunięte.

Grafika 17: Przykład treści opublikowanej na portalu społecznościowym Facebook w języku polskim

Dla języka niemieckiego natomiast (jak zauważają Burger i Luginbühl [2014: 468], analizując komentarze do internetowych artykułów prasowych w celu określenia cech nieformalnego użycia języka) charakterystyczne są elipsy, np. *einfach traurig* (pol. po prostu smutne), pisownia cechująca potoczną wypowiedź, np. *nix* (pol. nic, od *nichts*) lub z poniższego przykładu *isses* (pol. jest, od *ist es*), a także partykuły *Hallo* (pol. cześć). Poniżej przykład komunikacji na portalu Facebook w języku niemieckim.

Grafika 18: Przykład treści opublikowanej na portalu społecznościowym Facebook w języku niemieckim

Grzenia (2006: 101) konstatuje, iż:

fragmenty nazbyt staranne charakteryzowałyby uczestnika np. jako pedanta lub nawet jako człowieka nieszczerego. Staranność ujawniałaby się w tym przypadku przez bardziej rygorystyczne stosowanie reguł pisowni, a szczególnie naznaczone w tym kontekście

brakiem spontaniczności byłoby zwłaszcza stosowanie wielkich liter (w funkcji innej niż ekspresywna) oraz standardowej interpunkcji.

Kolejną właściwością komunikacji internetowej jest kolokwialność, która polega głównie na traktowaniu czytelnika jako partnera, np. z powyżej przytoczonego fragmentu w języku polskim: „zrobisz już wszystko”, „najlepsze gdy wlejesz”, „idziesz się napić”, a także formy kolokwialne: „facet”, „nasika”, których użycie wynika z potrzeby niwelowania różnic w hierarchii rozmówców (por. Grzenia 2006: 106) i spełnia funkcję fatyczną.

Możliwość dodawania obrazów oraz krótkich filmów stanowi o kolejnej właściwości komunikacji internetowej, którą jest multimedialność. Cechą charakterystyczną komentarzy dodawanych na portalu społecznościowym Facebook są tzw. emotikony, które pełnią funkcję ekspresywną. W powyżej zacytowanym przykładzie pojawiają się emotikony o następującej formie deskryptywnej: „lubię to!”, „super”, „ha ha”.

Grafika 19: Emotikony portalu społecznościowego Facebook

Przedstawione na powyższej grafice emotikony dostępne w ramach portalu społecznościowego Facebook mają kolejno następującą formę deskryptywną:

- a) dla języka polskiego „Lubię to”, dla języka niemieckiego *gefällt mir*;
- b) dla języka polskiego „Super”, dla języka niemieckiego *love*;
- c) dla języka polskiego i niemieckiego „ha ha”;
- d) dla języka polskiego i niemieckiego „wow”;
- e) dla języka polskiego „Przykro mi”, dla języka niemieckiego *traurig*;
- f) dla języka polskiego „Wrr”, dla języka niemieckiego *wütend*.

Ponadto można zaobserwować komentarze będące konglomeratami słowno-obrazowymi lub słowno-filmowymi.

Kolejna cecha, hipertekstowość¹⁵⁰, jest związana z multimedialnością, można bowiem łączyć w ramach komunikacji internetowej formę tekstową z dokumentami

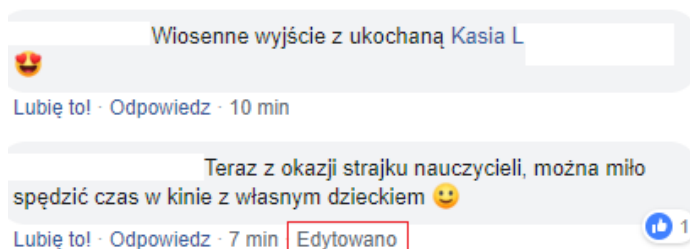
¹⁵⁰ Najpowszechniejsze obecnie znaczenie pojęcia hipertekstu pochodzi od Theodora Nelsona i Douglasa Engelbarta. Badacze w 1965 roku zainspirowali się wizjonerskim artykułem Vannevara Busha z 1945 roku zatytułowanym *As We May Think*. Tekst opisuje urządzenie do gromadzenia i odtwarzania wiedzy o nazwie Memex. Nelson i Douglas użyli pojęcia hipertekstu w odniesieniu do niesekwencyjnej i nielinarnej

hipertekstowymi poprzez zastosowanie hiperłącza. Ujmując precyzyjniej: „hiperłącza są rodzajem środka retorycznego, za pomocą którego autor tekstu wskazuje odpowiedni związek intertekstualny, uznany przezeń za istotny dla odbioru jego tekstu” (Grzenia 2006: 111).

Hierarchiczność, jako następna właściwość komunikacji internetowej, jest realizowana w ramach portalu społecznościowego Facebook w sposób wyjątkowo intensywny. Tę cechę ilustrują przykłady cytowane powyżej (zob. grafika 17 i grafika 18), bowiem do każdego komentarza można dodać dowolną liczbę odpowiedzi, które znajdują się w układzie graficznym niżej w stosunku do wypowiedzi rozpoczynającej dany wątek. W ramach portalu, aby zobaczyć odpowiedzi do komentarzy, należy zaznaczyć ich ikonę. Taka hierarchizacja tekstów jest środkiem, ułatwiającym odbiór tekstów.

Cechą komunikacji internetowej jest także automatyzacja, możliwe jest bowiem automatyczne dodawanie konkretnych tekstów lub ich fragmentów, przetwarzanie już istniejących treści, a także tworzenie tekstów seryjnych.

Kolejna cecha, dynamiczność, wskazuje, że teksty w komunikacji internetowej mogą zostać łatwo usunięte lub zmienione. Portal społecznościowy Facebook udostępnia informację pod komentarzem, czy tekst po jego opublikowaniu był edytowany, jak w przykładzie poniżej (grafika 20).

Grafika 20: Przykład edytowanego komentarza w ramach portalu społecznościowego Facebook

Należy także dodać, iż komentarze użytkowników portalu społecznościowego Facebook stanowią odpowiedź na zamieszczanie przez innych użytkowników tzw. postów nie tylko w formie tekstowej, obrazkowej lub wideo, ale także w formie artykułów prasowych. Warto podkreślić, iż na portalu wyświetlają się tylko obraz, nagłówek, lead¹⁵¹ (jeśli istnieje, niem. *Lead*, także *Vorspann*) oraz jego adres źródłowy. W ramach serwisu

organizacji danych (por. Burger i Luginbühl 2014: 448). Więcej o hipertekście pisali m.in. Sager (2000), Landow (2001), Lehnen (2006) czy Żydek-Bednarczuk (2012).

¹⁵¹ Pierwszy wyodrębniony graficznie akapit artykułu prasowego.

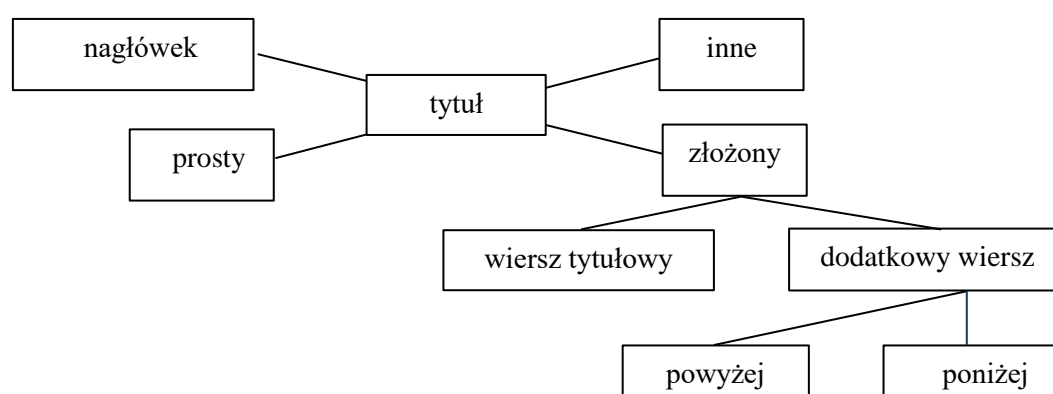
Facebook nie wyświetla się tekst główny artykułu; dopiero po kliknięciu na nagłówek lub zdjęcie, poprzez hiperłącze, użytkownik jest przenoszony na właściwą stronę, na której można także dodawać komentarze. W ramach serwisu Facebook komentarze są zatem dodawane bezpośrednio pod obrazem i nagłówkiem artykułu prasowego (a także leadem, jeśli istnieje) oraz treścią postu, który znajduje się nad artykułem.

Wymienione elementy werbalne oraz graficzne współtworzą odniesienia intratekstualne do tekstu głównego. Nagłówek jest powiązany intratekstualnie z leadem oraz tekstem głównym i ma wzbudzić uwagę czytelnika, a także ułatwić mu wybór tekstów (por. Burger i Luginbühl 2014: 147). Autorzy przedstawiają powyższe cechy charakterystyczne w sposób graficzny (zob. grafika 21).

Grafika 21: Funkcje nagłówka i jego powiązania intratekstualne według Burgera i Luginbühla (2014: 147)

Burger i Luginbühl (2014: 149) przedstawiają graficznie także podział możliwej formy nagłówka oraz jego relację do tytułu¹⁵² (zob. grafika 22).

Grafika 22: Forma nagłówka i jego odniesienie do tytułu według Burgera i Luginbühla (2014: 149)

¹⁵² Burger i Luginbühl (2011: 148) przyjmują, iż tytuł jest pojęciem nadrzędnym dla nagłówka, który jest elementem tylko jednego artykułu prasowego, tytuł może się natomiast odnosić np. do całej rubryki.

Najczęstszy, według autorów (2014: 149), podział wierszy w złożonym typie nagłówka wygląda w następujący sposób:

Unruhen in islamischen Ländern dauern an

Heftige Proteste in Kabul Nasrallah fordert in Beirut Verbot von Schmähfilm im Internet

(pol. **Trwają zamieszki w krajach islamskich**

Gwałtowne protesty w Kabulu Nasrallah żąda w Bejrucie zakazu dla ubliżających filmów w Internecie)

W powyższym przykładzie w nagłówku został sformułowany przekaz tekstu głównego, natomiast wiersz poniżej jest opisem stanu faktycznego (por. Burger i Luginbühl 2014: 149). Nagłówek, który pełni funkcję odniesienia intratekstualnego do tekstu głównego, może być sformułowany jako¹⁵³ a) informacja, b) zagadka lub c) cytat. Powyżej zacytowany nagłówek jest przykładem nagłówka pierwszego typu, sformułowanego jako informacja. Przykłady za Burgerem i Luginbühlem (2014: 152–153) kolejnych dwóch typów w języku niemieckim to:

(b) **Der rote Hai hat neue Kiemen** (pol. czerwony rekin ma nowe skrzela)

Geht Schumi die Luft aus? (pol. czy Schumacherowi *niem. Schumi* skończy się powietrze?)

(c) **„Ein massiver Konflikt in der Sache”**

SPD und Grüne einigen sich auf einen Kompromiss im Streit über den Bau des Metrorapid / von Peter Schilder

(pol. „wielki konflikt w tej sprawie” SPD i Zieloni zgadzają się co do kompromisu w sprawie kontrowersji dotyczących budowy systemu szybkiego transportu / Peter Schilder)

Nagłówki artykułów prasowych należy różnicować w zależności od ich źródła: w prasie bulwarowej – w odróżnieniu od prasy abonamentowej – stosuje się w nagłówkach silnie emocjonalną leksykę i frazeologię, drastyczną metaforykę, złożenia błyskawiczne (niem. *Augenblickskomposita*, złożenia tworzone na potrzeby aktualnego artykułu prasowego), a także potoczne słownictwo (por. Burger i Luginbühl 2014: 151). Według Burgera i Luginbühla (2014: 151) do niemieckiej, austriackiej i szwajcarskiej prasy bulwarowej należą: „Bild”, „Krone” i „Blick”.

---

¹⁵³ O innych rodzajach nagłówków z przykładami w języku polskim pisała Sadowska (2007), która używa terminów „tytuł” i „nagłówek” synonimicznie.

3.3.3 Komunikacja w ramach portalu społecznościowego Facebook

Zgodnie z definicją Gobana-Klasa (1999: 54), który określa ogólny proces komunikowania jako „transmisję” i za „podstawową triadę procesu komunikowania” przyjmuje nadawcę, przekaz i odbiorcę, można wymienić następujące kanały komunikacyjne:

- gry internetowe,
- poczta elektroniczna,
- transfer plików,
- udostępnianie informacji w sieci WWW,
- grupy dyskusyjne

(por. Grzenia 2006: 24).

Portal społecznościowy Facebook łączy w sobie wszystkie wymienione kanały komunikacyjne, a także wiele innych, umożliwia bowiem:

- prowadzenie prywatnych konwersacji w wewnętrznym komunikatorze,
- dodawanie zasobów do profilu swoich znajomych,
- tworzenie grup,
- komentowanie aktywności innych użytkowników,
- wymianę zasobów,
- oznaczanie użytkowników na swoich zdjęciach,
- udział w grach społecznościowych,
- oznaczanie relacji rodzinnych i partnerskich,
- organizowanie wydarzeń i zapraszanie na nie swoich znajomych.

Grzenia (2006: 89–94) wyróżnia trzy typy sytuacji komunikacyjnych:

- konwersacyjny,
- e-mailowy,
- hipertekstowy.

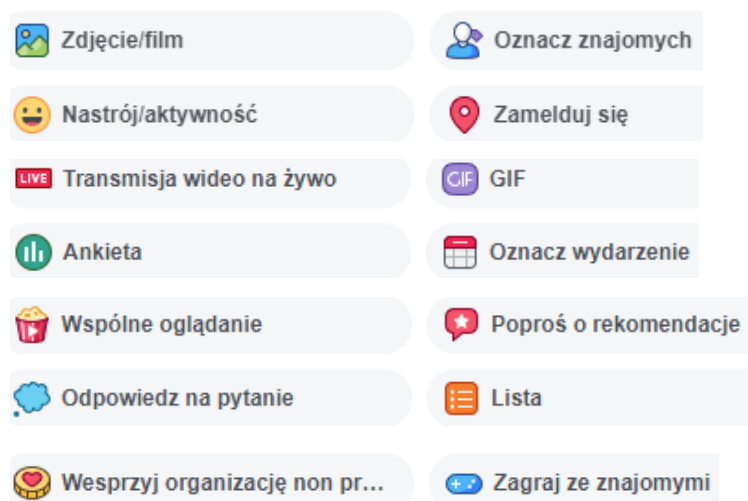
W ramach portalu społecznościowego Facebook mogą zachodzić wszystkie trzy typy sytuacji komunikacyjnych, jeśli przyjmiemy, że sytuacja komunikacyjna określona jako e-mailowa jest przesyłaniem wiadomości tekstowej w trybie asymetrycznym.

Po uprzednim zarejestrowaniu się (zob. grafika 23) użytkownicy mają możliwość dodania podstawowych danych o sobie, m.in. danych personalnych i kontaktowych,

przebiegu edukacji, zatrudnienia; mogą także tworzyć galerie zdjęć, zaznaczać swoją obecność na mapie oraz prowadzić mikroblog (por. także Dudziak 2013: 330–331).

Grafika 23: Okno rejestracji na portalu społecznościowym Facebook

Ponadto użytkownicy mogą udostępniać i przeglądać udostępnione przez innych treści zorganizowane w przedstawiony poniżej sposób (zob. grafika 24).

Grafika 24: Treści udostępniane w ramach portalu społecznościowego Facebook

Użytkownicy mogą nie tylko dodawać i przeglądać udostępnione treści, ale także komentować je i udostępniać dalej swoim znajomym oraz oznaczać za pomocą emotikonów „Lubię to!” lub innych.

Dany użytkownik może wyszukać interesujące go treści w ramach portalu poprzez funkcję „Szukaj” (zob. grafika 25).

Grafika 25: Wyszukiwanie słów kluczy

Funkcja ta pozwala wyszukać wpisane słowo zarówno w treści tzw. postu (tekst główny udostępniany przez użytkownika w formie tekstowej, obrazkowej lub wideo, a także w formie hiperłącza), jak i w komentarzach, które zostały dodane przez innych użytkowników w ramach serwisu. Wyniki dla wpisanego słowa mogą pojawić się w dziesięciu kategoriach:

- posty,
- osoby,
- zdjęcia,
- filmy,
- market place,
- strony,
- miejsca,
- grupy,
- aplikacje,
- wydarzenia.

Po zaznaczeniu funkcji „wszystkie”, zostaną wyświetlone wyniki dla wszystkich zebranych kategorii (zob. grafika 26).

Grafika 26: Wykaz kategorii dla wybranych słów kluczy w porządku horyzontalnym

Wyświetlane wyniki mogą być także określone dla kryteriów wyszczególnionych na grafice 26.

Filtruj wyniki

POSTY OD

- ☒ Wszystkich
- ☐ Ciebie
- ☐ Twoi znajomi
- ☐ Twoje grupy i strony
- ☐ Publiczne
- [+ Wybierz źródło...](#)

TYP POSTA

- ☒ Wszystkie posty
- ☐ Wyświetlone przez Ciebie posty

OPUBLIKOWANO W GRUPIE

- ☒ Dowolna grupa
- ☐ Twoich grup
- [+ Wybierz grupę...](#)

OZNACZONA LOKALIZACJA

- ☒ Dowolne
- [+ Wybierz lokalizację...](#)

DATA OPUBLIKOWANIA

- ☒ Dowolna data
- ☐ 2019
- ☐ 2018
- ☐ 2017
- [+ Wybierz datę...](#)

Grafika 27: Wykaz kategorii wybranych treści dla słów kluczy w porządku wertykalnym

Po wpisaniu słowa klucza, np. „portal”, i wybraniu kategorii „posty” oraz „publiczne” na początku listy wyświetla się treść zaprezentowana na grafice 28 (wraz ze słowem kluczem zaznaczonym na niebiesko).

9 min · 🌐

👍 Polub stronę

Randka z mężem, babskie wyjście z przyjaciółką, urodziny dziecka?
A Ty z jakiej okazji chciałbyś się wybrać do kina?
Czekamy na Wasze zgłoszenia w komentarzach do piątku do godz. 15:00.
Do rozdania mamy 5 podwójnych zaproszeń do Kino w 😊 Z
wejściówek będzie można skorzystać od poniedziałku do czwartku, do 2
maja.
Wyniki w piątek wieczorem.... [Zobacz więcej](#)

COM.PL

Portal mieszkańców

Portal Mieszkańców miasta i gminy

Aktualności, pogoda,...

👍 1

5 komentarzy

👍 Lubię to!

💬 Komentarz

➦ Udostępnij

Grafika 28: Treść¹⁵⁴ zamieszczona na portalu społecznościowym Facebook wyświetlona dla słowa klucza „portal”, (dostęp: 11 kwietnia 2019)

Po kliknięciu na komunikat „5 komentarzy”, a następnie wybraniu polecenia „Zobacz wszystkie komentarze”, wyświetla się lista wraz z dodanymi przez użytkowników¹⁵⁵ komentarzami (zob. grafika 29).

¹⁵⁴ Dane dotyczące nazwy miasta zostały usunięte.

¹⁵⁵ Dane personalne, a także zdjęcia profilowe użytkowników zostały usunięte.

Grafika 29: Komentarze dodane przez użytkowników serwisu społecznościowego Facebook

Powyższe treści są przykładem wcześniej zaprezentowanej UCC. Ponadto zawierają elementy charakterystyczne dla komunikacji internetowej w ramach serwisu społecznościowego Facebook:

- hiperłącza w postaci samych imion lub imion wraz z nazwiskami (usuniętymi na potrzeby niniejszej dysertacji);
- elementy graficzne, które w języku internetowym nazywane są emotikonami;
- elementy hierarchizujące wypowiedzi użytkowników poprzez dodawanie treści w odpowiednim miejscu za pomocą ikony „Odpowiedz”;
- ikony „Lubię to!” i inne przekazujące ładunek emocjonalny w ramach danego komunikatu.

W odniesieniu do określonych w poprzednim rozdziale grup mniejszościowych, będących kategoriami organizującymi selekcję treści:

- mniejszość muzułmańska,
- mniejszość romska,

- mniejszość ukraińska,
- mniejszość żydowska,

określa się następujące słowa klucze dla języka polskiego i języka niemieckiego:

Lp.	Słowa klucze w języku polskim	Słowa klucze w języku niemieckim
1.	muzułmanin ¹⁵⁶ , mużulmanka, mużulmański	Muslim ¹⁵⁷ , Muselmanin, Moslem, Muslimin, Moslemin, Muslima, muslimisch, moslemisch, mosleminisch
2.	Cygan ¹⁵⁸ , Cyganka, cygański, Rom, Romka, romski	Rom, romanisch, Zigeuner, Zigeunerin, zigeunerisch
3.	Ukrainiec, Ukrainka, ukraiński	Ukrainer, Ukrainerin, ukrainisch
4.	Żyd, Żydówka, żydowski	Jude, Jüdin, jüdisch

Tabela 14: Słowa klucze w języku polskim i niemieckim

Niehomogeniczny charakter słów kluczy umożliwia przeprowadzenie badania pilotażowego i zasadniczego zawierającego odniesienia do treści dotyczących określonych w badaniu grup mniejszościowych. Treści niezwiązane z określonymi grupami mniejszościowymi pojawiają się m.in. w przypadku słowa *Roma*. Słowo to po wpisaniu implikuje dodatkowo wyniki w języku włoskim dotyczące klubu piłkarskiego AS Roma oraz nazwy miasta w języku polskim – Rzymu. Treści niezwiązane z określonymi w badaniu grupami mniejszościowymi zostaną pominięte.

Po wpisaniu słowa klucza i określeniu odpowiednich kategorii dla wyników wyszukiwania wyświetla się określona zawartość portalu pod względem lokalizacji publikacji, daty publikacji (dla danego roku), a także jej typu (opublikowana do wiadomości publicznej, prywatnej lub w obrębie danej grupy). Do badania pilotażowego i zasadniczego określa się następujące podkreślone kategorie:

¹⁵⁶ Do badania włączono także formy fleksyjne podanych wyrazów.

¹⁵⁷ Wszystkie słowa występują w *Uniwersalnym słowniku języka niemieckiego DUDEN* (niem. *Deutsches Universalwörterbuch DUDEN*); w tym spisie pominięto słowa oznaczone jako „przestarzałe” (niem. *veraltet*) oraz „pejoratywne” (niem. *scherzhaft*).

¹⁵⁸ Za Kozakiewicz (2016: 30) przyjmuje się, iż „etnonim Cyganie, począwszy od swej niepewnej etymologii, posiadał jednoznacznie negatywny charakter”; postuluje się używanie endoetnonimu Romowie, który „niejako zrywa z negatywnym wizerunkiem”; etnonim Cyganie zostanie włączony tylko do słów kluczy z uwagi na zebranie większej ilości treści dotyczącej tej mniejszości. O wiele więcej wyników dla mniejszości romskiej implikuje słowo Cyganie niż Romowie. O słowie *Zigeuner* w języku niemieckim pisała także Tenchini (2017: 248–265). Badaczka konstatuje w abstrakcie, iż epitet *Zigeuner* „identifies mainly the traditional «nomadic» Roma and Sinti people in a derogatory way”.

POSTY OD:

- ...
- Publiczne,

TYP POSTA:

- Wszystkie posty,
- ...,

OPUBLIKOWANO W GRUPIE:

- Dowolna grupa,
- ...,

OZNACZONA LOKALIZACJA

- Dowolne,
- ...

DATA PUBLIKOWANIA

- 2019,
- 2018,
- ...

3.4 Podsumowanie

Celem niniejszego rozdziału było przede wszystkim przybliżenie mediów społecznościowych, należących do nich serwisów społecznościowych, a także komunikacji w nich z perspektywy językoznawczej.

Używane w niniejszej pracy terminy „serwis społecznościowy” i „portal społecznościowy” nie są synonimiczne z terminem „media społecznościowe”. Serwisy społecznościowe należą do mediów społecznościowych (por. klasyfikację mediów społecznościowych, m.in. Kaplan i Haenlein 2010: 62), które z punktu widzenia technicznego są oparte na Web 2.0 i w uproszczeniu na treściach tworzonych przez ich użytkowników (UGC/UCC).

Do badania empirycznego niniejszej dysertacji został wybrany portal społecznościowy Facebook. Facebook był w 2015 roku najczęściej odwiedzaną stroną internetową w Polsce (badanie NetTrack), w Niemczech plasuje się na czwartym miejscu, a w klasyfikacji ogólnoświatowej jest na trzecim miejscu (według przeglądarki internetowej Alexa, marzec 2018). Porównując strukturę wiekową, informacje dotyczące miejsca zamieszkania i wykształcenia użytkowników serwisu społecznościowego Facebook w Polsce i Niemczech (stan badań: 2018–2019), należy zauważyć, iż zarówno w Polsce, jak i w Niemczech największą grupę stanowią użytkownicy w wieku od 25 do 34

lat. Najczęściej mają średnie wykształcenie (w Polsce na drugim miejscu są osoby z wykształceniem wyższym). Natomiast pod względem zamieszkania największą liczbę użytkowników portalu w Polsce stanowią osoby mieszkające na wsi (nie ma dostępnych danych dotyczących Niemiec).

Portal społecznościowy jest rozumiany w niniejszej pracy w uproszczeniu jako platforma umożliwiająca jej użytkownikom wymianę prywatnych wiadomości lub wiadomości w ramach danej grupy, a przede wszystkim dodawanie treści (m.in. zdjęć, plików wideo, audio, a także w formie tekstowej lub zewnętrznych linków do artykułów prasowych, których treść pojawia się również w ramach platformy) i komentarzy (por. także Levinson 2010).

Z uwagi na cel badań niniejszej dysertacji i materiał badawczy obejmujący wyłącznie treści portalu społecznościowego Facebook, w tym komentarze dodawane przez użytkowników serwisu, których warunkiem wymiany informacji jest korzystanie z urządzeń tworzących sieć globalną, określa się rodzaj komunikacji jako internetowy. Termin „komunikacja elektroniczna” byłby zbyt szeroki w stosunku do materiału badawczego, natomiast termin „komunikacja komputerowa” uzależnia badania od formy urządzenia nadawczo-odbiorczego. Treści dodawane przez użytkowników mogą być tworzone również m.in. na telefonie komórkowym (statystyki portalu pokazują, że ponad 29 milionów z 32 milionów korzystających dziennie użytkowników Facebooka w Niemczech w 2018 roku korzystało z jego usług za pomocą urządzeń mobilnych).

Komunikację internetową, stanowiącą przedmiot badań niniejszej dysertacji, cechują: spontaniczność, kolokwialność, multimedialność, hipertekstowość, hierarchiczność, automatyzacja oraz dynamiczność.

Dla określonych w poprzednim rozdziale grup mniejszościowych przyjmuje się następujące słowa klucze wraz z ich formami fleksyjnymi dla języka polskiego i języka niemieckiego:

- a) mniejszość muzułmańska: Muzułmanin, Muzułmanka, muzułmański, Moslem, Muslimin, Moslemin, Muslima, Muselmanin, muslimisch, moslemisch, mosleminisch;
- b) mniejszość romska: Cygan¹⁵⁹, Cyganka, cygański, Rom, Romka, romski, Rom, romanisch, Zigeuner, Zigeunerin, zigeunerisch;

---

¹⁵⁹ Zob. przyp. 158.

c) mniejszość ukraińska: Ukrainiec, Ukrainka, ukraiński, Ukrainer, Ukrainerin, ukrainisch;

d) mniejszość żydowska: Żyd, Żydówka, żydowski, Jude, Jüdin, jüdisch.

Po wpisaniu słowa klucza z powyższej listy i określeniu odpowiednich kategorii dla wyników wyszukiwania zostanie wyświetlona określona zawartość portalu pod względem lokalizacji publikacji (dowolna dla badania pilotażowego i zasadniczego), daty publikacji (kolejno dla lat 2018, 2019 i stycznia 2020), a także jej typu (opublikowana jako wiadomość publiczna).

ROZDZIAŁ 4. METODOLOGIA PRZEPROWADZONEGO BADANIA

Metodologia wypracowana w ramach niniejszej rozprawy łączy w sobie założenia KAD i LK. Badanie relacji pomiędzy społeczeństwem polskim i niemieckim a mniejszościami etnicznymi i narodowymi na podstawie analizy dyskursu umożliwia wgląd w ich funkcjonowanie społeczne, w tym przyjrzenie się takim sposobom użycia języka, które przyczyniają się do podtrzymywania nierówności społecznych. Dodatkowe wykorzystanie w tym celu technik analitycznych językoznawstwa korpusowego pozwala uzyskać reprezentatywną, czyli „mającą cechy jakiejś szerszej zbiorowości (Jabkowski 2015: 9)”, liczbę tekstów do analizy, a także pozwala ograniczyć selektywność badacza poprzez zastosowanie przejrzystych kryteriów doboru materiału badawczego.

Podjęcie nakreślonego problemu badawczego wymaga jego osadzenia w odpowiednich ramach teoretyczno-metodologicznych, które zostaną przedstawione w niniejszym rozdziale. Punktem wyjścia jest próba zarysowania dyskursu w ujęciu historycznym w paradygmacie językoznawczym, w bogatych tradycjach badań nad dyskursem – w pierwszej, umownie określanej jako anglosaska, z której wywodzi się KAD, a także w drugiej, umownie określanej jako francuska. Następnie zostaną omówione koncepcje dyskursu w polskim i niemieckim kontekście, a później zostanie zaprezentowana KAD, w tym jej geneza, cele i inspiracje, oraz trzy główne podejścia: dialektyczno-relacyjne, socjokognitywne oraz dyskursywno-historyczne. Obszar KAD wykorzystujący LK (określany w badaniach jako *corpus-assisted critical discourse analysis*¹⁶⁰, pol. krytyczna analiza dyskursu wspomagana korpusowo), kluczowy w niniejszej rozprawie, zostanie opisany w ostatniej części wraz z założeniami LK, w tym m.in. założeniami dotyczącymi kryteriów konstruowania, klasyfikacji i anotacji korpusów językowych. Przegląd technik korpusowych stosowanych w KAD ma na celu zaprezentowanie ich możliwości analitycznych i ogranicza się tylko do technik badawczych zastosowanych w pracy. Zanim jednak zostaną omówione powyższe założenia, autorka dysertacji chciałaby nawiązać jeszcze do genezy problemu badawczego, celów pracy, hipotezy badawczej i pytań badawczych, a także doboru technik gromadzenia danych, aby zaprezentować spójną konstelację założeń metodologicznych dotyczących problemu badawczego.

---

¹⁶⁰ A także: *corpus-assisted discourse studies* i *corpus-assisted discourse research*.

4.1 Geneza problemu badawczego

Badanie empiryczne zawarte w niniejszej dysertacji stanowi uzupełnienie prowadzonych dotychczas badań w odpowiedzi na wzrost zapotrzebowania na pogłębioną charakterystykę i analizę tego zjawiska – zob. m.in. Adamczak-Krysztowicz i Szczepaniak-Kozak (2017; 2018; 2019); Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz (2017); KhosraviNik i Esposito (2018); Klapp (2018); Klinker, Scharloth i Szczek (2018); Kopytowska i Chilton (2018); Musolff (2018); Ruzaitė (2018); Strani i Szczepaniak-Kozak (2018); Technau (2018); Vujić, Daničić i Aralica (2018); również teksty autorki niniejszej dysertacji, zob. m.in. Jaszczyk-Grzyb (2017; 2018ab)¹⁶¹ – wypełniając m.in. lukę w badaniach nad MN w komunikacji internetowej w ramach portalu społecznościowego Facebook w perspektywie komparatywnej języka polskiego i niemieckiego.

Koncepcja niniejszej dysertacji zrodziła się również wskutek kilku innych obserwacji:

- A. Zwiększyła się częstotliwość występowania przestępstw przemocy fizycznej, którym towarzyszy MN¹⁶². Zarówno z raportu międzynarodowego projektu RADAR, którego wykonawcą była autorka niniejszej dysertacji, jak i z treści statystyk prokuratury¹⁶³ wynika, iż aspekty werbalny i niewerbalny stanowią ważne wątki w zachowaniach sprawców przestępstw fizycznych popełnionych z nienawiści (por. Szczepaniak-Kozak i Lankiewicz 2017: 136).
- B. Wyniki badań sondażowych przeprowadzonych w 2014 roku oraz powtórzonych w 2017 roku przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami wykazują, iż przeważająca liczba badanej młodzieży (60% wg badań z 2014 roku; 95% wg powtórzonych badań w 2017 roku) spotkała się z MN w Internecie (zob. Bilewicz i in. 2014 oraz Winiewski i in. 2017).

---

¹⁶¹ A także Brindle (2016); Hartmann i Sties (2017); Kaspar, Gräßer i Riffi (2017); Keipi, Näsi, Oksanen i Räsänen (2017); Kopytowska (2017b); Kopytowska, Grabowski i Woźniak (2017); Love i Baker (2017); Meibauer (2017); Musolff (2017); Sepp (2017); Tenchini (2017) oraz Wodak (2017).

¹⁶² Dowodem na to jest udokumentowana tendencja wzrostowa, zauważalna w podanych źródłach; nawet jeśli wynika ona ze wzrostu świadomości istnienia treści nienawistnych skierowanych wobec poszczególnych grup mniejszościowych lub zwiększenia wrażliwości na nie, to pozostaje to tylko hipotezą badawczą.

¹⁶³ Departament Postępowania Przygotowawczego Prokuratury Generalnej (2015), Wyciąg ze sprawozdania dotyczącego spraw prowadzonych w 2013 roku w jednostkach organizacyjnych prokuratury z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych (por. Sprawozdanie DPPP, Online [dostęp: 16 listopada 2017]).

4.2 Cel pracy, pytania badawcze i hipoteza badawcza

Dysertacja ma *sensu largo* przyczynić się do lepszego poznania i egzemplifikacji zjawiska, które jest realizowane głównie poprzez język. Głównym celem pracy jest analiza jakościowa i ilościowa danych korpusowych zawierających MN wypowiedzianą ze względu na przynależność etniczną i narodową odbiorcy, w celu zaprezentowania praktyk dyskursywnych (nazwy praktyk dyskursywnych por. m.in. Adamczak-Krysztowicz i Szczepaniak-Kozak 2017 oraz Reisigl i Wodak 2001: 46–54), a także zestawienia ich w perspektywie komparatywnej w obrębie dwóch języków: polskiego i niemieckiego. Zbadanie MN ze względu na przynależność etniczną i narodową w języku polskim i języku niemieckim przyczyni się do opracowania kompletnego narzędzia badawczego oraz zgromadzenia pierwszych korpusów (porównywalnych, w dwóch językach) MN ze względu na przynależność etniczną i narodową w polskiej i niemieckiej komunikacji internetowej. Analizie jakościowej i ilościowej zostanie poddany niezbadany do tej pory w kontekście MN materiał badawczy, czyli komentarze zamieszczane w mediach społecznościowych. Badanie empiryczne pozwoli także przybliżyć politykę moderacji treści na portalu społecznościowym Facebook, a w szczególności praktyki i kryteria stosowane przy usuwaniu nieakceptowanych treści. Pytania badawcze dotyczące obszaru badań niniejszej dysertacji zostały doprecyzowane po przeprowadzeniu badania pilotażowego¹⁶⁴ (zob. tabela 15).

---

¹⁶⁴ Szczegółowy opis badania pilotażowego znajduje się w rozdziale 5.

Lp.	Badanie pilotażowe	Badanie zasadnicze
A.	Jakie nienawistne praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych występują w języku polskim i języku niemieckim na portalu społecznościowym Facebook?	Jakie nienawistne praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych występują w języku polskim i języku niemieckim na portalu społecznościowym Facebook?
B.	Jak często poszczególne nienawistne praktyki dyskursywne występują w danym podkorpusie i jakie są ich rodzaje oraz funkcje?	Jak często poszczególne nienawistne praktyki dyskursywne występują w danym podkorpusie i jakie są ich rodzaje oraz funkcje?
C.	—	Jak wygląda polityka moderacji treści portalu społecznościowego Facebook?
D.	—	W jakim stopniu dostępny, stanowiący przedmiot badań pracy, dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych na portalu społecznościowym Facebook jest moderowany?
E.	—	Czy dla języka polskiego i języka niemieckiego istnieją takie same zasady moderacji treści?
F.	—	Jakie rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej występują w materiale badawczym?
G.	—	Jakie kolokacje wykazują najczęściej występujące rzeczowniki w poszczególnych podkorpusach?
H.	—	Jakie słowa klucze wykazuje materiał badawczy w porównaniu do korpusów referencyjnych polskiego i niemieckiego Internetu?
I.	—	Jakie konkordancje w korpusach referencyjnych wykazują rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danych grup mniejszościowych?

Tabela 15: Zestawienie pytań badawczych z badania pilotażowego i badania zasadniczego

Hipotezą badawczą niniejszej pracy jest, iż praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych grup mniejszościowych będą podobne w języku polskim i języku niemieckim. Już podczas badania pilotażowego wykazano, iż ekspletyzacje i negatywne określenia (głównie reifikacje i somatonimy) są dominującymi praktykami dyskursywnymi w stosunku do mniejszości muzułmańskiej. Przykłady z badania pilotażowego to:

- a) reifikacje: w języku polskim: „ścierwo”, w języku niemieckim: „*Untermenschen*” (pol. podludzie), „*Orient-Gesinde*” (pol. orientalny motłoch);

b) somatonimy: w języku polskim: czarnuch, w języku niemieckim: „*Dreckspack*” (pol. paczka brudu);

c) ekspletyzacje: w języku polskim: „kurwooo jebany”, w języku niemieckim: „*Huren*” (pol. kurwy).

Dla mniejszości ukraińskiej tylko w języku polskim pojawiają się militarionimy, takie jak „bander” (w przykładzie „banderśmieć”), a także „bandery” (w formie deprecjatywnej rzeczownika męskoosobowego w mianowniku liczby mnogiej).

4.3 Dobór technik gromadzenia danych

KAD skupia się przede wszystkim na analizie roli dyskursu w umacnianiu i reprodukowaniu relacji władzy i dominacji, zaś badaniu empirycznemu podlegają różnego rodzaju teksty. Koncentrację na tekście można uznać za Kamasą (2014: 100) za jedną z przyczyn rosnącego zainteresowania wykorzystywania metod językoznawstwa korpusowego w takich analizach. Zmiany technologiczne, które zaszły ostatnich dekadach, poczynając od lat 80. XX wieku, dodatkowo w sposób znaczący przyczyniły się do poszerzenia możliwości dostępnych dla językoznawców wykorzystujących korpusy językowe w paradygmacie KAD. Techniki korpusowe stosowane w KAD¹⁶⁵ przede wszystkim umożliwiają znaczne zwiększenie liczby danych, które są poddawane analizie. Tym samym odrzucony zostaje jeden z punktów krytyki KAD dotyczący braku reprezentatywności analizowanych tekstów (por. m.in. Stubbs 1997: 7; Orpin 2005: 38; Pawlikowska 2012: 111–112; Cheng 2013: 1; Kopytowska, Grabowski i Woźniak 2017: 71). Do korzyści wynikających z wykorzystywania technik korpusowych w KAD należy także ograniczenie selektywności badaczy w stosunku do analizowanego materiału poprzez stosowanie przejrzystych kryteriów doboru korpusu (por. Baker 2006: 12; Breeze 2011; Kamas 2014: 110)¹⁶⁶.

Badanie zasadnicze można podzielić na dwie części: analizę jakościową i analizę ilościową. W ich obrębie zbieranie i interpretacja danych będzie przebiegać w sposób stopniowy.

Materiał badawczy dysertacji stanowią treści portalu społecznościowego Facebook. Z uwagi na stosowaną politykę moderacji treści należy zbadać poziom ingerencji w

¹⁶⁵ Więcej o korzyściach łączenia LK i KAD por. także Baker i in. (2008).

¹⁶⁶ Na przestrzeni ostatnich kilku lat techniki analityczne wypracowane przez LK stały się częścią kanonu metodologicznego KAD w ujęciu m.in. Gerlinde Mautner (por. m.in. Hardt-Mautner 1995; Mautner 2009ab), Michaela Stubbsa (1996), a także Michaela Hoeya, Michaeli Mahlberg oraz Wolfganga Teuberta (por. Hoey i in. 2007), Paula Bakera (2006) oraz Charlotty Taylor (2014; 2018).

dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych w obrębie tego portalu, a więc działania moderatorów treści, którzy są odpowiedzialni za ich częściowe usuwanie. Do tego celu założono wykorzystanie wywiadu pogłębionego (ang. *in-depth interview*, dalej: *IDI*), który miał pomóc w przybliżeniu praktyk i kryteriów stosowanych przy usuwaniu nieakceptowanych treści. Z uwagi jednak na brak respondentów wykorzystano analizę dokumentów. Źródłem wiedzy o polityce moderacji treści jest m.in. zaktualizowany regulamin dotyczący jej stosowania, zatytułowany „Standardy społeczności” (załącznik 3).

Analizę ilościową, połączoną z dalszą analizą jakościową, stanowi druga część badania, w której zastosowano następujące techniki badawcze LK: analizę słów kluczowych, analizę list frekwencyjnych, analizę kolokacji oraz analizę konkordancji, które opisano w ostatniej części niniejszego rozdziału. Zdobyte dane, w postaci listy słów kluczowych, list frekwencyjnych, kolokacji, a także konkordancji, mają umożliwić udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze, jak również uzyskanie materiału do dalszej analizy w perspektywie komparatywnej.

4.4 Językoznawcze koncepcje dyskursu: francuska i anglosaska szkoła analizy dyskursu

Dyskurs jest nie tylko coraz powszechniejszym pojęciem w licznych dziedzinach naukowych, takich jak: filozofia, socjologia, językoznawstwo czy literaturoznawstwo (por. Czachur i Miller 2012: 25), ale także, jak pisze Halina Grzmil-Tylutki (2010: 9), znawczynie francuskiej lingwistycznej teorii dyskursu, słowem coraz częściej występującym w życiu codziennym. Badaczka (2010: 14) kontynuuje w swoim wywodzie, iż

dzisiaj już nie tylko samo słowo „dyskurs” sprawia kłopot; „analiza dyskursu” nie implikuje w sposób jednoznaczny właściwej metodologii. Jej przedmiotem może być w zasadzie wszystko, co wiąże się, mocniej lub słabiej, z wypowiedzią.

Biorąc pod uwagę szerokie rozumienie pojęcia dyskursu, a także równie szerokie spektrum badań nad nim, wydaje się konieczne, by na samym początku nakreślić dostępne koncepcje dyskursu w perspektywie językoznawczej, a następnie wyjaśnić, która perspektywa została zaadaptowana dla celów niniejszej rozprawy.

Początki analizy dyskursu sięgają 1952 roku. Jako pierwszy terminu „analiza dyskursu” (ang. *discourse analysis*), traktując dyskurs jako wypowiedź, dłuższą od zdania, użył Zellig Harris, uczeń Leonarda Bloomfielda. Językoznawcy, którzy następnie

podejmowali próby opisu jednostek transfrastycznych, a więc większych niż zdanie, to m.in. Terence F. Mitchell (1957), Kenneth L. Pike (1967), a także, w późniejszych latach, Michael Halliday i Ruqaiya Hasan (1976). Należy zatem zaznaczyć, iż korzenie analizy dyskursu wywodzą się z brytyjskich szkół antropologicznych i etnologicznych.

Jak zauważa Grzmil-Tylutki (2012: 45; por. także Grzmil-Tylutki 2007; 2010), występują różnice w rozumieniu dyskursu w piśmiennictwie polskim, francuskim, niemieckim czy anglosaskim, a wynikają one z odmiennej tradycji oraz odmiennych historii tworzonych teorii.

Najbogatszą tradycję analiza dyskursu¹⁶⁷ ma we Francji i badaniach anglosaskich (por. m.in. van Dijk 2001; Duszak 1998; Duszak i Fairclough 2008). Grzmil-Tylutki (2010: 13–14) wyjaśnia różnice między nimi następująco:

Zasadnicze różnice pomiędzy dyskursem francuskim i anglosaskim dotyczą głównie typu tekstu, celu, metody i źródła. Tekst pisany, doktrynalny przeciwstawia się codziennej, ustnej konwersacji. Przedmiot konstruowany przeciwstawia się naturalnemu, eksplikację – opisowi, strukturalizm językowy i historyczny – interakcjonizmowi psychologicznemu i socjologicznemu. Różnica w genezie także jest istotna: dyskurs anglosaski wywodzi się z tradycji antropologicznej i etnologicznej oraz z badań nad językiem mówionym; francuski, inaczej, wyrósł z nauki filologicznej, z badań tekstów, ale korzystał też ze zdobyczy filozofii, historii i psychoanalizy. [...] Istnieją dwie zasadnicze drogi analizy dyskursu: jedna jest kontynuacją koncepcji Harrisa, traktującą dyskurs jako ciągłą wypowiedź, większą od zdania i na podobieństwo gramatyki zdania tworzącą gramatykę tekstu – idea ta dominuje w obszarze języka angielskiego i niemieckiego; druga, francuska, uwzględnia warunki kontekstowe jako immanentne, dyskursotwórcze.

Na gruncie polskim w upowszechnianiu francuskiej i anglosaskiej tradycji badań nad dyskursem zasługi mają dwie wspomniane powyżej wybitne znawczynie tej dziedziny: Halina Grzmil-Tylutki¹⁶⁸ (Uniwersytet Jagielloński) i Anna Duszak¹⁶⁹ (Uniwersytet Warszawski).

We francuskiej dyskursywistyce wyodrębnia się dwa etapy. Pierwszy etap, określany jako francuska szkoła analizy dyskursu, rozwinął się po wydaniu 13. numeru czasopisma „Langages”, który zawierał tłumaczenie artykułu Zelliga Harrisa (wspomnianego prekursora analizy dyskursu), a także dwie analizy zbiorów tekstów politycznych i dydaktycznych, opartych na metodzie Harrisa. Jak pisze Grzmil-Tylutki (2012: 47), francuska szkoła przejęła nazwę „analiza dyskursu”, ale opierała się na idei wprowadzonej

---

¹⁶⁷ Polskie słowo dyskurs pochodzi od francuskiego *discours*, derywowanego od *discourir* (pol. mówić obficie na jakiś temat); w tym znaczeniu pochodzi od starofrancuskiego *discurre* o rodowodzie łacińskim – od *discurro*, *discurrere* (pol. rozbiec się [na wszystkie strony], rozprościć się, rozsypać się), *discursus* (pol. bieganie tu i tam, rozproszenie) (por. Grzmil-Tylutki 2010: 9).

¹⁶⁸ Prof. dr hab. Halina Grzmil-Tylutki zmarła w 2015 roku.

¹⁶⁹ Prof. dr hab. Anna Duszak zmarła w 2015 roku.

przez Michela Foucaulta (1926–1984), ucznia Louisa Althussera. Foucault swoją koncepcję analizy dyskursu przedstawił w *Archeologii wiedzy* (1977) i w wykładzie *Porządek dyskursu* (2002). Jego inne dzieła to *Nadzorować i karać* (1998), a także *Historia seksualności* (2000). Streszczenie Foucaultowskiego rozumienia dyskursu jest zadaniem niemożliwym, jak twierdzą Czachur i Miller (2012: 27), z uwagi na to, iż wypowiedzi dotyczące dyskursu, przedstawione w *Archeologii wiedzy* i *Porządku dyskursu*, są niejednoznaczne. Centralnym punktem rozumienia dyskursu przez Foucaulta jest przekonanie, że

produkcja wypowiedzi, a co za tym idzie wiedzy, odbywa się w ramach dominującego dyskursu, jest więc jedynie w ograniczonym stopniu zależna od kreatywności danej jednostki (por. Foucault 2002: 8). W ten sposób dyskurs steruje produkcją wiedzy zbiorowej i sprawuje władzę nad jednostką oraz społeczeństwem, wyznaczając granice tego, co można/należy myśleć/mówić na dany temat (Czachur i Miller 2012: 27).

Badania rozeszły się po pewnym czasie w dwóch kierunkach: pierwszy – inspirowany psychoanalizą Jacques’a Lacana¹⁷⁰ i koncepcjami Louisa Althussera¹⁷¹, rozwijany przez lingwistów; drugi – filozoficzny, odwołujący się do Foucaulta, niezwiązany ściśle z lingwistyką. Momentem przełomowym był rok 1983¹⁷², kiedy to dwa kierunki zjednoczyły się kosztem pierwszego z nich. Według Grzmil-Tylutki stało się tak ze względu na zdezaktualizowanie się filozofii marksistowskiej i teorii psychoanalizy. Francuska analiza dyskursu rozwija swój własny aparat pojęciowy oraz metodę badawczą. Za Dominiquem Maingueneau (1998; 2007 za Grzmil-Tylutki 2012: 50) można wyodrębnić osiem aspektów współtworzących pojęcie dyskursu:

- a) interdyskursywność;
- b) ponadzdaniowość;
- c) działanie (o charakterze społeczno-językowym);
- d) ukierunkowanie (wskazuje na realizację różnych celów społeczno-językowej aktywności członków wspólnoty);
- e) kontekstualizacja (wpisana w immanencję dyskursu, w konsubstancjalność działania słownego i behawioralnego);

---

¹⁷⁰ Jacques Lacan – (1901–1981) twórca i reformator francuskiej szkoły psychoanalizy.

¹⁷¹ Louis Althusser – (1918–1990) znany francuski filozof marksistowski, który wiele uwagi poświęcił pojęciu ideologii. W swojej pracy, rozpowszechnionej w Polsce jako *Ideologie i aparaty ideologiczne państwa*, postawił tezę, iż ideologia jest jednym z elementów warunkujących reprodukcję stosunków społecznych. Jego teoria ideologii zawiera w sobie wiele elementów, które zostały następnie przypisane dyskursowi.

¹⁷² Data śmierci czołowego przedstawiciela francuskiej szkoły analizy dyskursu Michela Pêcheux.

- f) współdziałanie (współpodmiotowość, jednakowa odpowiedzialność za dyskurs wszystkich podmiotów po stronie nadawcy i odbiorcy);
- g) odpowiedzialność;
- h) normatywność (wyraz instytucjonalizacji działania związanego z rytualizacją zachowań społeczno-językowych, z przestrzeganiem kontraktu wiążącego partnerów dyskursu, presuponującego status – społeczno-językowy – protagonistów realizowanej formy).

Dyskurs, zgodnie z francuską szkołą dyskursu, realizuje się w tekstach w ramach konwencji gatunkowej. Jak podaje Grzmil-Tylutki (2012: 51):

Tekst jako produkt celowego (gatunkowego) działania podmiotów w dyskursie, jest reżyserowany przez protagonistów w odpowiedniej formie, zwanej scenografią (szeroko rozumianą w sensie semiotycznym). Ta ostatnia nosi ślady dyskursu oraz gatunku i przyjmuje wyraz mniej lub bardziej zbliżony do tzw. formy preferowanej (dla danego gatunku i dyskursu); z jedyną możliwą formą mamy do czynienia wyłącznie w przypadku gatunków utylitarnych ukierunkowanych na szybkość i jednoznaczną identyfikację i interpretację (np. dowód osobisty [...], przelew bankowy).

Warto podkreślić, iż francuska analiza dyskursu stanowi w samej Francji jeden z popularniejszych paradygmatów współczesnego językoznawstwa, choć ze względu na interdyscyplinarny charakter nie należy do nurtów ściśle filologicznych. Jak przyznaje Grzmil-Tylutki (2012: 52), okres stabilizacji francuska teoria dyskursu ma już za sobą. Obecnie francuscy dyskursywiści poszukują dalszych dróg rozwoju, skupiając się na wybranych aspektach, takich jak np. konkretne typy dyskursu (polityczny, medialny itd.), stosowane nośniki tekstowe, konfiguracja tekstowa, argumentacja, etos czy heterogeniczność wypowiedzi.

Natomiast współczesna anglosaska analiza dyskursu sytuuje się w nurcie socjolingwistycznym (Grzmil-Tylutki 2010: 245). Jej przedstawicielami są m.in. Deborah Schiffrin, a także Ron Scollon i Suzie Wong Scollon.

W swojej monografii *Approaches to discourse* Schiffrin (1994) prezentuje sześć głównych podejść do analizy dyskursu: teorię aktów mowy, socjolingwistykę interakcyjną, etnografię komunikacji, pragmatykę, analizę konwersacji i analizę wariacji. Schiffrin (1994: 39) określa dyskurs jako wypowiedzi, które są, według niej, „jednostkami produkcji językowej [...] które są nieskończenie kontekstualizowane” (Schiffrin 1994: 41). Zauważa, iż dyskurs nie oznacza jedynie jednostki językowej, ale także proces społecznej interakcji

(Schiffrin 2008: 56). Wprowadza pojęcie operatorów dyskursywnych (ang. *discourse markers*) (por. Schiffrin 1987¹⁷³; 2008), które definiuje (2008: 57) jako:

sequentially dependent elements that bracket units of talk (1987a: 31), i.e. nonobligatory utterance-initial items that function in relation to ongoing talk and text. I proposed that discourse markers could be considered as a set of linguistic expressions comprised of members of word classes as varied as conjunctions (e.g. and, but, or), interjections (oh), adverbs (now, then), and lexicalized phrases (y'know, I mean).

Według Schiffrin (2008: 57; por. także Schiffrin 1987: 328), aby nazwać dane słowo operatorem dyskursywnym, musi ono – po pierwsze – występować w określonych warunkach: „musi być składniowo odłączalne, mieć pozycję początkową, posiadać zakres konturów prozodycznych, operować zarówno na poziomach lokalnych, jak i globalnym, a także na różnych poziomach dyskursu”. Po drugie, operatory dyskursywne wykazują cechy indeksykalne (Schiffrin odwołuje się tutaj do dyskursywnych elementów deiktycznych opisywanych przez Levinsona 1983) oraz w szerszej perspektywie socjolingwistycznej, są porównywalne do wskazówek kontekstualizacyjnych (por. m.in. Gumperz 1982). Schiffrin (2008: 57) podkreśla, iż pomimo podstawowych funkcji, jakie spełniają operatory dyskursywne, ich użycie jest wielofunkcyjne: „[...] to właśnie ta wielofunkcyjność na różnych płaszczyznach dyskursu pomaga zintegrować wiele różnych jednoczesnych procesów leżących u podstaw konstrukcji dyskursu, a tym samym pomaga stworzyć spójność”.

Schiffrin analizuje *discourse markers* z punktu widzenia socjolingwistycznego, w kontekście spójności dyskursu. Produkcja spójnego dyskursu jest, według Schiffrin (2008: 54), interaktywnym procesem, który wymaga od mówców korzystania z kilku różnych rodzajów wiedzy komunikacyjnej, komplementarnych zbiorów wiedzy o języku-kodzie na temat dźwięku, formy i znaczenia *per se*. Schiffrin (2008: 54) opisuje dwa aspekty wiedzy komunikacyjnej, ściśle ze sobą powiązane: umiejętność posługiwania się językiem w celu ukazania tożsamości indywidualnych i społecznych, przekazywania postaw i wykonywania działań oraz negocjowania relacji między sobą a innymi. Inne obejmują

---

¹⁷³ W swojej pierwszej monografii poświęconej całkowicie koncepcji *discourse markers* Schiffrin (1987) analizuje takie operatory dyskursywne, jak: *oh, well, and, but, or, so, because, now, then, I mean, y'know*. Autorka (Schiffrin 2008: 54) zauważa, iż nazwy określonych przez nią operatorów dyskursywnych *and, oh, i y'know* różnią się; podaje przykłady, odwołując się do ich autorów: „pragmatic particles (Ostman 1981), discourse particles (Schourup 1985), cue phrases (Moser and Moore 1995); some labels are used by other scholars to include words not typically considered as markers (e.g. Meyerhoff's (1994) use of «pragmatic particles» to refer to the tag *eh?*)”.

kognitywną umiejętność wyrażania pojęć i idei poprzez język oraz zdolność tekstową do organizowania form i przekazywania znaczeń w wypowiedziach.

Ron Scollon i Suzanne Wong Scollon (2008) opisują niejednoznaczność pojęcia dyskursu, jaka pojawiła się w studiach anglojęzycznych w latach 90. XX wieku. Autorzy zauważają, iż w znaczeniu węższym, językoznawczym, analiza dyskursu jest badaniem tekstu w użyciu, przy uwzględnieniu metodologii dostarczanych poprzez różne podejścia lingwistyczne; natomiast w szerszym znaczeniu jest to krytyczna analiza socjokulturowa, historyczna itp., w której przedmiotem badań jest sposób realizacji w świecie, formy życia integrujące słowa, działania, wartości, przyzwyczajenia, postawy. Ron Scollon (1998; 2001) i Suzanne Wong Scollon (2002) proponują termin „zapośredniczona analiza dyskursu” (ang. *mediated discourse analysis*, dalej: *MDA*). Według tej definicji dyskurs objawia się w praktyce społecznej. To podejście do analizy dyskursu zostało opracowane przez Rona Scollona (1998) i jego współpracowników około roku 2000. W *MDA* wąsko rozumiana analiza dyskursu jest tylko jednym z pomocniczych narzędzi, które powinny być uzupełnione przez inne techniki odzwierciedlające jej społeczny kontekst, jak np. obserwacje czy wywiady pogłębione. Suzanne Scollon i Ingrid de Saint Georges (2012: 66) przytaczają krótką historię okoliczności powstania koncepcji *MDA*:

In December 1972 Ron and Suzie Scollon lived in Honolulu under the flight path of tankers flying to Guam to refuel B-52 bombers headed for Vietnam. From December 18th through the 29th, especially on Christmas Day, they noticed a great increase in the number of tankers. Ron reported this to friends who were active in protesting the war, but they did not believe his report, saying they had not read about it in the IF Stone weekly. This event marked an early stage in Ron's thinking about mediated discourse, as he observed that highly educated and well informed people would not believe what they could see with their own eyes and hear with their own ears had they chosen to do so. One, a professor of syntax, telephoned Senator Patsy Mink, who denied any knowledge of escalation. Not until they read about the operation in print did they believe it was happening. We now know that there was a secret "Operation Linebacker II", a massive bombing of Hanoi and Haiphong.

Jak konstatują Scollon i de Saint Georges (2012: 66), *MDA*, oglądane z perspektywy teoretycznej, skupia się na powiązaniach między dyskursem a działaniem oraz na tym, w jaki sposób funkcjonują one w złożonych sytuacjach społecznych. W centrum badań stoją dwa problemy badawcze, niewystarczająco opisane w badaniach w ramach innych podejść: jakie teksty częściowe odgrywają rolę w działaniach aktorów społecznych (z jednej strony) i w jaki sposób teksty są produkowane w wyniku społecznych procesów interakcyjnych (z drugiej strony).

4.5 Lingwistyka dyskursu w Niemczech i w Polsce

Badania nad dyskursem w niemieckiej przestrzeni naukowej nie mają tak długiej historii, jak we Francji czy w badaniach anglosaskich. Czachur i Miller (2012) określają rozwój lingwistyki dyskursu w Niemczech jednak jako bardzo dynamiczny. Zwracają uwagę, że minęło zaledwie kilkanaście lat od momentu pojawienia się pytań o dyskurs w niemieckich publikacjach naukowych – „*Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt?*” (pol. Czy dyskurs jest przedmiotem badań językoznawczych?) (Busse i Teubert 1994) lub „*Brauchen wir einen neuen Textbegriff?*” (pol. Czy potrzebujemy nowego pojęcia tekstu?) (Fix i in. 2002) – do momentu, w którym nastąpiło uznanie „solidnych teoretycznych podstaw lingwistyki dyskursu jako językoznawczej dyscypliny badawczej (por. Warnke, Spitzmüller 2008)” (Czachur i Miller 2012: 40).

Analiza dyskursu w Niemczech ma swoje źródła przede wszystkim w wielu tradycjach refleksji nad komunikacją. Jedną z nich jest lingwistyka tekstu, drugą stanowią zróżnicowane pod względem metodologicznym badania nad komunikacją społeczną w latach 60. i 70. XX wieku, w tym analiza konwersacji (niem. *Konversationsanalyse*, *Dialogforschung*, *Dialoganalyse*), która czerpała z etnometodologicznych prac Harolda Garfinkela (1967), a także pragmalingwistyka (por. Grucza S. 2005; Bilut-Homplewicz 1998), zakotwiczona w teorii aktów mowy Johna L. Austina (1962) oraz Johna R. Searle’a (1971). Jak konstatują Czachur i Miller (2012: 27–28), powyższe „perspektywy badawcze nad komunikacją społeczną zbiegły się z «ponaddyscyplinarną» fascynacją pracami Michela Foucaulta w niemieckich pracach socjologicznych i politologicznych”, co „zdynamizowało, ale i jednocześnie zróżnicowało podejście do pojęcia dyskursu w samej lingwistyce”. Kumięga i Nowicka (2012: 130) określają niemieckojęzyczną analizę dyskursu jako postfoucaultowską i podkreślają, iż różnice między poszczególnymi wariantami analizy dyskursu wynikają z koncentrowania się na odmiennych aspektach koncepcji Foucaulta.

W niemieckiej lingwistyce dyskursu można zauważyć – według Czachur i Miller (2012: 29–36), Bluhma i in. (2000: 4–12) oraz Kumięgi i Nowickiej (2012: 136–139, 141–144) – istnienie kilku nieformalnych podejść do dyskursu i jego analizy (zob. tabela 16).

Reprezentanci niemieckiej lingwistyki dyskursu	Przykłady prowadzonych badań
Grupa badawcza z Heidelbergu i Mannheim ¹⁷⁴ : Dietrich Busse, Wolfgang Teubert, Fritz Hermanns	Analiza pojęć człowieka, pracy, terroryzmu, globalizacji etc. (Teubert, Hermanns)
a także Ingo Warnke, Jürgen Spitzmüller (2008, 2011)	m.in. tworzenie podstaw teoretyczno-metodologicznych: model wielopoziomowej lingwistycznej analizy dyskursu (niem. DIMEAN) (Warnke, Spitzmüller)
Grupa badawcza z Düsseldorfu ¹⁷⁵ : Georg Stötzel, Matthias Jung, Martin Wengeler, Karin Böke, Andreas Musolff	Dyskurs na temat energii atomowej w Niemczech (Jung); dyskurs na temat imigracji w Niemczech, Austrii, Szwajcarii (Wengeler); metafory w dyskursie o Unii Europejskiej (Böke, Musolff)
Grupa badawcza z Chemnitz: Claudia Fraas, Michael Klemm (2005); Claudia Fraas, Stefan Meier, Christian Pentzhold (2013)	Dyskurs online
Krytyczna analiza dyskursu: Ruth Wodak ¹⁷⁶ , Martin Reisigl oraz Siegfried i Margaret Jäger ¹⁷⁷	Dyskurs na temat imigracji, dyskurs rasistowski, neofaszystowski (Jäger), dyskurs antysemicki, rasistowski, seksistowski w Austrii (Wodak)

Tabela 16: Przedstawiciele niemieckiej lingwistyki dyskursu oraz przykłady prowadzonych przez nich badań (por. Bluhm i in. 2000: 4–12; Czachur i Miller 2012: 28 oraz Kumięga i Nowicka 2012: 136–137)

Przeniesienie rozważań Foucaulta na grunt bogatej tradycji niemieckiej lingwistyki tekstu zostało zapoczątkowane w 1987 roku przez Dietricha Bussego (1987). W swoim przełomowym artykule z 1994 roku *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt?* (por. także nowsze opracowanie [Busse i Teubert 2013], w którym autorzy odnoszą się do dyskusji zapoczątkowanej po opublikowaniu wyżej wspomnianego artykułu) Busse wraz z Teubertem postulują poszerzenie spektrum zainteresowań językoznawczych o analizę dyskursu. Badacze (Busse i Teubert 1994: 14) definiują dyskurs jako „wirtualne korpusy tekstowe powiązane treściowym względnie semantycznym kryterium”. Według nich:

¹⁷⁴ Por. m.in. prace Bussego i Teuberta (1994; 2013) oraz Hermannsa (1995). Dietrich Busse był zatrudniony na Uniwersytecie w Kolonii, później na Uniwersytecie w Düsseldorfie, obecnie profesor emerytowany; Fritz Hermanns był zatrudniony na Uniwersytecie Bayreuth, zmarł w 2007 roku; Wolfgang Teubert był zatrudniony na Uniwersytecie w Mannheim, później na Uniwersytecie w Birmingham, obecnie profesor emerytowany.

¹⁷⁵ Por. Jung (1996; 1999; 2000) a także Wengeler (1997; 2000; 2003; 2005; 2010; 2011).

¹⁷⁶ „Zaliczana do nurtu krytycznej analizy dyskursu Ruth Wodak [wraz z Martinem Reisiglem – M.J.G.] reprezentuje jej austriacką odmianę określaną niekiedy osobnym mianem wiedeńskiej krytycznej analizy dyskursu (niem. *Wiener Kritische Diskursanalyse*)” (Czachur i Miller 2012: 29).

¹⁷⁷ Por. m.in. S. Jäger (1992; 1999; 2001ab; 2004); M. Jäger (1996); M. Jäger i in. (1998), a także Duisburger Institut für Sprach- und Sozialforschung (1999).

Do dyskursu należą wszystkie teksty:

- związane ze stanowiącym przedmiot badań zagadnieniem, tematem, kompleksem wiedzy lub koncepcją, w tym wykazujące relacje semantyczne i/lub mające wspólny kontekst wypowiedzeniowy, komunikacyjny, funkcjonalny lub intencjonalny,
- mieszczące się w ramach wyznaczonych przez określony zasięg czasowy, obszar, wycinek społeczeństwa, obszar komunikacji, gatunek tekstu i inne parametry,
- nawiązujące do siebie nawzajem poprzez eksplicytne lub implicytne [...] odniesienia lub tworzące powiązania intertekstualne (Busse i Teubert 1994: 14).

Przedstawiciele pierwszego podejścia skupiają się na relacji dyskursu i wiedzy (semantyka dyskursu niem. *Diskurssemantik*; lingwistyczna historia mentalności niem. *linguistische Mentalitätsgeschichte* [por. Hermanns 1995]). Założeniem tego podejścia jest profilowanie kolektywnej wiedzy danej społeczności poprzez dyskursy. Wiedza ta manifestuje się w konkretnych znaczeniach¹⁷⁸, a w konsekwencji badacze analizują je w konkretnym użyciu. Busse, Teubert oraz Hermanns, pomimo zaprezentowania rozważań teoretycznych lingwistyki dyskursu w Niemczech, nie przedstawili skonkretyzowanej metodologii sformułowanego programu semantyki eksplikatywnej. Ten deficyt metodologiczny rekompensuje grupa badawcza skupiona wokół Inga Warnkego. Według Jürgena Spitzmüllera i Warnkego (2011: 9) dyskurs to „systemy formacyjne składające się z wypowiedzi, które wskazują na kolektywną, kierującą działaniami, społecznie rozproszoną wiedzę”. Badacze (Warnke i Spitzmüller 2008; 2011) proponują model wielopoziomowej lingwistycznej analizy dyskursu DIMEAN (od niem. *Diskurslinguistische Mehr-Ebenen-Analyse*), która koncentruje podstawowe kategorie lingwistycznej analizy dyskursu na jej poszczególnych płaszczyznach: intratekstualnej (tekst), transtekstualnej (kontekst) oraz łączącej jej płaszczyźnie aktorów dyskursu (działanie). Kumięga i Nowicka (2012: 138) w trafny i skondensowany sposób opisują model (por. Spitzmüller i Warnke 2011: 201) zaproponowanej przez Warnkego i Spitzmüllera (2008; 2011) wielopoziomowej analizy dyskursu:

Płaszczyzna intratekstualna skupia się na analizach słowa, propozycji oraz tekstu i jest swego rodzaju zbiorem metod sformułowanych w ramach różnych subdyscyplin lingwistycznych (semantyki, lingwistyki kognitywnej, lingwistyki tekstu itd.). Wychodząc naprzeciw postulatowi interdyscyplinarności, wielopoziomowa lingwistyczna analiza dyskursu w wersji Warnkego i Spitzmüllera, posługując się pojęciem dyskursu opartym na teorii działania, wskazuje jako jedną z możliwych płaszczyzn analizę ukierunkowaną na aktorów – optykę charakterystyczną przede wszystkim dla socjologicznego podejścia do dyskursu. Płaszczyzna ta obejmuje analizę ról interakcyjnych, pozycji dyskursu oraz medialności i jest raczej heterogenicznym zbiorem metod i koncepcji zaczerpniętych między innymi z anglojęzycznej analizy dyskursu. Z perspektywy dotychczasowych rozważań nad

---

¹⁷⁸ Por. przykład analizy słowa *Nation* (Busse i Teubert 1994: 20–22).

dyskursem w obszarze niemieckojęzycznej lingwistyki szczególnie interesująca wydaje się wprowadzona w modelu DIMEAN płaszczyzna transtekstualna, gdyż – jak zauważają sami autorzy tego modelu – wychodzi ona poza tradycyjną lingwistykę tekstu (por. Warnke, Spitzmüller 2008b: 39). Na tej płaszczyźnie – co ważne nazywanej zamiennie jako „analiza dyskursu” (Warnke, Spitzmüller 2008b: 40) – wprowadzonymi kategoriami analitycznymi są: tekstowość, schemat (skrypt), podstawowe semantyczne figury dyskursu, symbolika społeczna, indeksowość, historyczność, ideologia/mentalność, ogólne debaty polityczne oraz społeczne. W wymiarze transtekstualnym wskazują one znowu na zbiór różnych metod pochodzących między innymi z anglojęzycznej analizy dyskursu, z niemieckojęzycznej krytycznej analizy dyskursu oraz z lingwistycznie zorientowanej szkoły Bussego i prac empirycznych do niej nawiązujących.

Prekursorem grupy badawczej z Düsseldorfu jest Georg Stötzel, który, wraz ze współpracownikami i następcami (Matthiasem Jungiem, Martinem Wengelerem, Karin Böke i Andreasem Musolffem), zajmuje się przede wszystkim empiryczną stroną analizy dyskursu (por. Czachur i Miller 2012: 32 i Kumięga i Nowicka 2012: 136–137). Wykonując analizy zgodnie z tym podejściem, badacze nawiązują do koncepcji dyskursu według Foucaulta, Bussego, Teuberta i Hermannsa.

Według Junga (1996: 456–459) cztery wprowadzone przez Bussego i Teuberta kryteria przynależności tekstów do danego dyskursu sprowadzają się do jednego kryterium tematycznego. Powiązania tematyczne dotyczą, według Junga, nie całych tekstów, lecz jedynie ich fragmentów – wypowiedzi. Należy podkreślić, iż wypowiedzi, które odstają tematycznie od danego dyskursu, nie należy pomijać, ponieważ często mają duże znaczenie dla jego przebiegu. Wengeler (2005: 40 za Czachurem i Miller 2012: 33), podobnie jak Jung, opisuje dyskurs jako „sieć powiązanych tematycznie wypowiedzi możliwych do zanalizowania i zrekonstruowania za pomocą analizy tekstów, w których dane wypowiedzi występują”. Jung wprowadza trzy parametry, które mają ułatwić dokładne zlokalizowanie badanego dyskursu w ramach powszechnego dyskursu wspólnego społeczeństwu danej epoki:

- a) płaszczyzna dyskursu/obszar komunikacji: w ramach dyskursu dotyczącego rozszerzenia Unii Europejskiej np. mass media, komunikacja prywatna, nauki specjalistyczne itd.;
- b) zakres treściowy: np. poszerzenie Unii Europejskiej na wschód, unia walutowa itd.;
- c) gatunek tekstu: np. ustawa, artykuł prasowy itd. (por. Miller 2010 za Czachurem i Miller 2012: 33).

Wengeler (1997: 96) prezentuje trzystopniowy sposób analizy dyskursu: analizę pojedynczych leksemów oraz ich ewolucji znaczeniowej (podobnie jak u Bussego i

Teuberta) oraz analizę sposobów argumentowania, zwanych przez Wengelera toposami, które mają ukazać warunki zaistnienia wypowiedzi (por. Wengeler 2000, 2003). Podejście grupy badawczej z Düsseldorfu nazywane jest także lingwistyczną historią dyskursu (niem. *linguistische Diskursgeschichte* [por. Wengeler 2010]).

Podejście KAD reprezentują Ruth Wodak i Martin Reisigl, a także grupa określana przez Reisigla (2010: 39) jako „grupa badawcza z Duisburga”, na której czele stoją Margaret i Siegfried Jäger. Koncepcja dyskursu według Wodak i Reisigla zostanie omówiona w kolejnej części rozprawy (por. podrozdział 4.6.2.3). Krótki opis przedmiotu badań Margaret i Siegfrieda Jägerów został przedstawiony we wcześniejszej części rozprawy (por. rozdział 2). W tej części rozprawy zostaną zaprezentowane założenia teoretyczno-metodologiczne tego podejścia.

Badacze nawiązują w nich do teorii władzy i dyskursu Foucaulta, jak również elementów socjokognitywnego modelu Teuna van Dijka. W przeciwieństwie jednak do socjokognitywnego modelu van Dijka, za to analogicznie do podejścia dyskursywno-historycznego Reisigla i Wodak, według tego stanowiska podczas analizy dyskursu uwzględnia się konteksty społeczne, polityczne i historyczne. Siegfried Jäger (1993) i Margaret Jäger (1996) opracowali metodę badania dyskursu na poziomie makro i mikro. W ich modelu dyskurs jest definiowany jako zachowanie społeczne, nie indywidualne. Według Jürgena Linka (1983: 60 za Reisiglem i Wodak 2001: 27)

dyskurs jest zinstytucjonalizowanym zachowaniem językowym, które determinuje działania i posiada władzę. Dyskurs jest prawdziwy, konstytuuje rzeczywistość, nie manifestuje działania, jest działaniem. Analiza dyskursu jest zatem analizą społeczeństwa, której celem jest ukazanie sieci dyskursu powszechnego poprzez wyłonienie poszczególnych pasm na poziomie poszczególnych dyskursów.

Grupa badawcza z Duisburga analizuje materiał badawczy głównie w sposób jakościowy. Taki wybór jest uzasadniony chęcią przeprowadzenia badania w sposób jak najprecyzyjniejszy, aby mieć wgląd do „interdyskursu”, w którym są osadzone kultura i tradycje danego społeczeństwa w określonym czasie. Wychodzi się z założenia, że dokładna analiza konkretnego fragmentu dyskursu rasistowskiego, należącego do konkretnego nurtu dyskursu stojącego na jego określonym poziomie, może posłużyć jako ilustracja całego dyskursu rasistowskiego w Niemczech (o grupie badawczej z Duisburga zob. Reisigl i Wodak 2001: 27).

Jak podsumowują Czachur i Miller (2012: 36): „badania nad dyskursem w Niemczech mają zarówno charakter teoretyczny (metodologii badań, por. [...]

Spitzmüller/Warnke 2011), jak i empiryczny (analiza konkretnych dyskursów por. Wengeler 2003 [...])”. Według nich nie obejmują one „relacj[i] pomiędzy dyskursem i innymi kategoriami, takimi jak gatunek tekstu czy kultura”. Czachur i Miller (2012: 36) twierdzą, iż wynika to „ze stosunkowo krótkiego (choć bardzo intensywnego) okresu badań dyskursologicznych w językoznawstwie niemieckim, mających przede wszystkim za zadanie wyjaśnienie specyfiki medialnie uwarunkowanej komunikacji społecznej”.

W odniesieniu do lingwistyki dyskursu w Polsce należy na początku zaznaczyć, iż – jak pisze Wilczyńska (2012: 10), która zbadała obecność terminu „dyskurs” w słownikach języka polskiego – słowo to jeszcze 20–30 lat temu występowało rzadko, było wręcz archaizmem. Słownik języka polskiego (Szymczak 1978 za Wilczyńską 2012: 10) opatruje je kwalifikatorem „dawniej”. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego pod red. Kazimierza Polańskiego (1995) w ogóle takiego terminu nie odnotowuje. Wynika to prawdopodobnie z faktu, iż – jak zauważa Grzmil-Tylutki (2012: 52) – w tradycję polskiej myśli lingwistycznej XX wieku wpisała się na trwałe tekstologia. Jej promotorkami były Anna Wierzbicka i Maria Renata Mayenowa wraz z uczniami, wśród których należy wymienić Teresę Dobrzyńską (por. Dobrzyńska 2008). Jak konstatuje Grzmil-Tylutki w swoim dalszym wywodzie, geneza polskiej tekstologii wiąże się z praskim funkcjonalizmem, rosyjską semiotyką, a także, nieco później, z pracami van Dijka oraz Wolfganga Ulricha Dresslera i Roberta Alaina de Beaugrande’a. Grzmil-Tylutki (2012: 52) zaznacza, iż „to głównie za sprawą van Dijka (niezależnie od filozoficznej spuścizny Foucaulta) wprowadzono do polskiej lingwistyki pojęcie dyskursu, znane wcześniej z teorii Benveniste’a, jako mowy związanej z *deixis* aktu wypowiedania”. Niewątpliwie do rozpowszechnienia tego terminu w Polsce przyczyniło się polskie tłumaczenie zbioru pod red. van Dijka (2001). Jak zauważa Brzozowska (2014: 37): „w ważnej dla najnowszych badań lingwistycznych pozycji *Współczesny język polski* [Bartmiński (red.) 2001] o dyskursie praktycznie nie ma jeszcze mowy, a już parę lat później staje się on słowem-kluczem w licznych rodzimych publikacjach z zakresu nauk humanistycznych”. Za pionierskie w badaniach językoznawczych¹⁷⁹ na gruncie polskim można uznać prace Janiny Labochy (1996), Stanisława Grabiasa (1994), Renaty Grzegorzczukowej (1998) i Anny Duszak (1998). Zawierają one informacje dotyczące historii i ewolucji pojmowania terminu „dyskurs”. Grzegorzczukowa (1998) definiuje dyskurs jako wypowiedź, inaczej ujmując tekst w kontekście. Labocha (1996: 51) rozumie go jako „normę oraz strategię

---

¹⁷⁹ Por. także pionierskie prace dotyczące dyskursu publicznego głównie w badaniach socjologicznych na gruncie polskim (Podemski 2013).

zastosowaną w procesie tworzenia tekstu i wypowiedzi”; przyjmuje, że składają się na tę normę wzorce społeczne i kulturowe, a jej efektem jest tekst lub wypowiedź o określonych cechach gatunkowych. Grabias (1994: 231) określa dyskurs jako „ciąg zachowań językowych, których postać zależy od tego, kto mówi, do kogo, w jakiej sytuacji i w jakim celu”. Jak zauważa Witosz (2012: 64), w owym spojrzeniu na dyskurs akcentuje się (tak jak i dzisiaj), iż kategoria ta jest związana ze sferą praktyk społecznych, a nie z badaniem systemu języka, co, zdaniem badaczki, „przesłoniło konieczność mocnego wyakcentowania tego, iż także przestrzeń ludzkich interakcji podlega stosownym regułom”. Witosz zwraca uwagę na prace Bartmińskiego i Niebierzgowskiej-Bartmińskiej (m.in. 2009), w których podkreśla się postulat wykluczenia z „traktowania dyskursu tylko w kategoriach realizacji tekstu” z uwagi na to, iż „także dyskurs ma swój aspekt «emiczny»” (Bartmiński i Niebierzgowska-Bartmińska 2009: 32).

Witosz (2012: 65) podaje krótką syntezę pojmowania dyskursu, głównie w językoznawstwie polonistycznym. Pojawiają się w niej także odniesienia do koncepcji nielingwistycznych. Grabias (1994) i Labocha (1996) prezentują dyskurs jako kategorię modelującą konkretne zachowania mowne. Grabias (1994: 231–275) uznaje go za zespół reguł, a Labocha (1996: 51; 2008: 60–61) za zespół norm i strategii. W definicji dyskursu proponowanej przez Duszak (1998: 20), prezentującej anglosaski punkt widzenia, dyskurs, konotujący „język w użyciu”, pozwala oddać „dynamikę zjawisk komunikacyjnych, związanych z procesami tworzenia i odbierania tekstów” (Duszak 1998: 18). Gajda (2005: 13) traktuje dyskurs jako konstrukt osadzony w sytuacji, Bartmiński i Niebierzgowska-Bartmińska (2009: 32) – jako konceptualizację „zdarzenia komunikacyjnego”, Wojtak (2011: 71) jako wzorzec zdarzenia komunikacyjnego, Witosz (2009: 67) – jako kategorię modelującą zachowania społeczno-komunikacyjne, natomiast Nycz (2002: 41) – jako typ praktyki społecznej o specyficznych kulturowo regułach (por. Witosz 2012: 65).

Za najważniejsze parametry dyskursu uznaje się jego wymiar instytucjonalny, ideologiczny, tematyczny oraz interakcyjny, które zyskują swą konkretyzację przez wskazanie na: typ sytuacji, role i pozycje społeczne (komunikacyjne) uczestniczących podmiotów, ich intencje, wiedzę, wyobrażenia, wartości, oceny, przekonania, wybory tematyczne, wreszcie szeroko rozumiane uwarunkowania kulturowe (Witosz 2012: 65).

Zaprezentowane główne parametry dyskursu, wybrzmiewające w pracach polonistycznych, są skorelowane z przedstawianymi we wcześniejszej części rozprawy najnowszymi ustaleniami neofilologów, dotyczącymi pojmowania dyskursu (por. m.in.

Grzmil-Tylutki 2010¹⁸⁰; Czachur i Miller 2012¹⁸¹). Należy jednak podkreślić za Grzmil-Tylutki (2010: 15), iż „dla polonistów, nadrzędną kategorią – jeśli wychodzimy poza zdanie – jest tekst, a wśród dyscyplin króluje tekstologia, mówi się o tekstologii lingwistycznej (Bartmiński i Głowiński)”.

4.6 Krytyczna analiza dyskursu

KAD jest interdyscyplinarnym¹⁸² paradygmatem badawczym, który rozwija się od lat 90. XX wieku. Jego korzenie sięgają lingwistyki krytycznej, postulowanej w pracach *Language and control* (por. Fowler i in. 1979) i *Language as ideology* (por. Hodge i Kress 1979). Ten kierunek opierał się na systemowo-funkcjonalnym językoznawstwie Michaela Hallidaya (ang. *systemic functional linguistics*). Wspólnym założeniem dla koncepcji języka według tego badacza – dla lingwistyki krytycznej a następnie także dla KAD – jest społeczna rola języka.

Za pierwszą publikację dotyczącą KAD uznaje się *Language and power* z 1989 roku, której autor, Norman Fairclough¹⁸³ (por. Fairclough 1989), poddał szczegółowej analizie retorykę polityczną Margaret Thatcher i reklamę oraz zaproponował syntezę metody badawczej (por. Blommaert i Bulcaen 2000: 454). Prace, które dostarczają podstaw teoretycznych i praktycznych w ramach KAD, to m.in.: Fairclough 1992ab¹⁸⁴; 1995; van Dijk 1993ab; 1997; van Leeuwen 1993; Wodak 1995; 1997; Chouliaraki i Fairclough 1999.

Do głównych tematów podejmowanych w ramach KAD należą, według Blommaerta i Bulcaena (2000: 450–451):

1. *Dyskurs polityczny* zob. na przykład Wodak (1989), Chilton i in. (1998), Fairclough (1989, 1992a) oraz Fairclough/Mauranen (1997);
2. *Ideologia*, ideologia funkcjonuje w dyskursie i poprzez dyskurs zob. socjokognitywną teorię ideologii van Dijka (van Dijk 1998);
3. *Rasizm* zob. van Dijk (1987, 1991, 1993), a także Wodak/Reisigl (1999); dyskurs migracyjny Rojo/van Dijk (1997), van Leeuwen/Wodak (1999);
4. *Dyskurs ekonomiczny* zob. Fairclough (1995), Slembrouck (1993), Chouliaraki/Fairclough (1999: 94);
5. *Reklama i kultura promocyjna* zob. Fairclough (1989, 1995), Slembrouck (1993), Thornborrow (1998);

¹⁸⁰ Badaczka pisze o francuskiej analizie dyskursu, szczególnie akcentując instytucjonalizację dyskursu.

¹⁸¹ Badacze piszą o lingwistyce dyskursu w Niemczech, podkreślając wymiar tematycznego dyskursu, a także rolę wiedzy i władzy.

¹⁸² KAD czerpie z wielu dyscyplin naukowych, takich jak: socjologia, językoznawstwo, antropologia czy psychologia.

¹⁸³ Profesor językoznawstwa Uniwersytetu w Lancaster.

¹⁸⁴ Por. także zarys problematyki KAD w ujęciu Fairclougha u Warzechy (2014).

6. *Język mediów* zob. Fairclough (1995), van Dijk (1991), Kress (1994) oraz Rojo (1995);
7. *Gender*, szczególnie obraz kobiet w mediach zob. Talbot (1992), Caldas-Coulthard (1993), (1996) oraz Walsh (1998);
8. *Dyskurs zinstytucjonalizowany*, jaką rolę odgrywa język w praktykach zinstytucjonalizowanych, takich jak komunikacja doktor – pacjent (zob. Wodak 1996; Hall i in. 1997), praca społeczna (zob. Wodak 1996) i biurokracja (zob. Sarangi/Slembrouck 1996);
9. *Edukacja*¹⁸⁵ zob. Clark i in. (1989), (1990), a także Fairclough (1992b) oraz Ivanic (1998);
10. *Piśmienność* por. Barton i in. (2000), Cope/Kalantzis 2000, Hawisher/Selfe 2000.

Do podanych tematów¹⁸⁶ można także dodać dyskurs dyskryminacyjny w szerszym kontekście (por. m.in. Reisigl i Wodak 2001; Reisigl 2010) i tożsamość narodową (por. m.in. Hernández 2008; Freake, Gentil i Sheyholislami 2010, a także KhosraviNik i Unger 2016). W ramach badań dotyczących języka mediów, coraz częściej jako materiał badawczy wykorzystuje się media społecznościowe (por. m.in. KhosraviNik i Unger 2016¹⁸⁷). W przypadku badań nad dyskursem zinstytucjonalizowanym przedmiotem są dyskursy różnych instytucji, w tym np. kościoła katolickiego (por. Kamasa 2013).

4.6.1 Geneza, inspiracje i cele

Lingwistyka krytyczna rozwinęła się w latach 70. XX wieku na Uniwersytecie Wschodniej Anglii, „[jej] pole zainteresowania stanowiło a) użycie języka w instytucjach społecznych; b) związki pomiędzy językiem, władzą i ideologią; c) krytyczne, oparte na programie lewego skrzydła, podejście do lingwistyki” (Blommaert i Bulcaen 2000: 453 za Wodak 1995). Postulaty lingwistyki krytycznej, sformułowane przez Fowlera i in. (1979), były odpowiedzią na założenia socjolingwistyki. Corsaro (1981: 854) podkreśla we wstępie recenzji pracy Fowlera i in. (1979), iż „ostatnim trendem w socjolingwistyce jest analiza mikro”. W przeciwieństwie do tego, „Language and control” oferuje analizę makro i, jak nazywają je autorzy, podejście „krytyczne”, oraz podsumowuje: „książka jest ważnym wkładem w szybko rozwijającą się dyscyplinę i powinna cieszyć się szczególnym zainteresowaniem tych socjologów i antropologów, którzy interesują się językiem, ale uważają ostatnie prace z zakresu socjolingwistyki za zbyt mikro” (Corsaro 1981: 856). Według koncepcji lingwistyki krytycznej istnieje silny związek pomiędzy strukturą językową a strukturą społeczną; język stanowi integralną część procesów społecznych (por. Fowler i in. 1979: 189), w odróżnieniu od socjolingwistyki, w której koncepcje społeczeństwa i języka są rozłączne (por. Fowler i in. 1979: 185).

¹⁸⁵ Dyskurs edukacyjny w Polsce jako przedmiot badań traktuje m.in. Kopińska (2017).

¹⁸⁶ Stan badań na rok 2000.

¹⁸⁷ Autorzy badają perską tożsamość narodową, wykorzystując portal społecznościowy Facebook.

Kolejnym założeniem lingwistyki krytycznej jest koncepcja o zasadniczej roli języka w przekazywaniu ideologii (por. Fowler i in. 1979). Rozmówcy, według Fowlera i in. (1979: 188), dokonują wyborów słownictwa i gramatyki, kierując się uświadomionym lub nieuświadomionym zbiorem zasad, a więc opierając się na ideologii. Przy czym, relacja pomiędzy formą a treścią nie jest przypadkowa lub konwencjonalna, treść ma znaczenie dla formy.

Język jest zatem w ujęciu lingwistyki krytycznej działaniem społecznym i jest uwikłany ideologicznie. Duszak i Fairclough (2008: 12) wskazują ponadto na trzy grupy metateorii, z których czerpie KAD:

- a) szeroki nurt zachodniego marksizmu (pojęcie hegemonii Antonio Gramsciego oraz koncepcja „ideologicznych aparatów państwa” i „interpelacji” Althussera);
- b) „teoria krytyczna” szkoły frankfurckiej (Habermas);
- c) teoria dyskursu Foucaulta.

Jak zauważa Warzecha (2014: 156), pojęcie hegemonii Gramsciego¹⁸⁸ oraz koncepcje Althussera „rzutowane na elementy dyskursu i wzorce komunikacyjne wyjaśniają relacje między praktyką językową i strukturą społeczną”, co stanowi „podstawowy kontekst analizowanego dyskursu”. Od Habermasa¹⁸⁹, rozwijającego „teorię krytyczną” szkoły frankfurckiej, KAD zaadaptowało tezę, iż język może być wykorzystywany do własnych potrzeb przez grupy władzy. Natomiast od Foucaulta przejęto przekonanie, że „dyskurs, pojmowany jako język w użyciu, stanowi rodzaj działania społecznego” oraz że „obejmuje również elementy niewerbalne, wśród nich także złożone uwarunkowania kontekstowe [...]”, w konsekwencji „istotę działania społecznego da się wyjaśnić, a nawet ujawnić za pomocą rozmaitych analiz językowych” (Chilton 2008: 62–64 za Warzechą 2014: 157).

Zdaniem każdego z przedstawicieli KAD istnieją pewne dyskrepancje odnośnie do ram definicyjnych dyskursu, a także podstaw teoretyczno-metodologicznych, łączy je jednak szereg założeń i celów podejmowanych analiz. Według Duszak i Fairclougha

---

¹⁸⁸ Antonio Gramsci (1891–1937) używał pojęcia hegemonii, której podstawowym conceptem jest uzależnienie rządzonych od rządzących. Według niego każda władza potrzebuje aktywnej zgody rządzonych na objęcie ich moralną, intelektualną i kulturową opieką, czyli hegemonią (Gramsci 1961). Gramsci (1961: 33) pisze: „W ten sposób powstaje hegemonia zasadniczej grupy społecznej nad szeregiem grup zależnych. Państwo traktuje się wówczas za organizm własny jednej grupy, którego zadaniem jest wytworzenie warunków sprzyjających jak największej ekspansji tej grupy; ale rozwój ten i tę ekspansję pojmuje się i przedstawia jednocześnie jako siłę napędową ekspansji ogólnej i rozwoju wszystkich sił «narodowych», czyli, że interesy grupy panującej zostają skoordynowane z interesami ogólnymi grup zależnych, a życie państwa rozumiane jest jako nieustanne powstawanie i przewyżnianie stanów równowagi niestalej (w granicach prawa) pomiędzy interesami grupy zasadniczej i grup zależnych, stanów równowagi, w których interesy grupy panującej przeważają, ale tylko do pewnego stopnia, a nie aż do zupełnej wyłączności interesów ekonomiczno-korporacyjnych”.

¹⁸⁹ Między innymi na koncepcjach Habermasa bazuje model Wodak (1995: 209).

(2008: 10) główne zadania badawcze KAD stanowią „analizy zrównoważonych i niesprawiedliwych relacji władzy, ideologii i hegemonii oraz uprzedmiotowienia/ podporządkowania/ marginalizacji poszczególnych grup społecznych”. Duszak i Fairclough podkreślają przy tym, iż celem KAD jest nie tylko problematyzowanie, ale także zmiana otaczającej nas rzeczywistości. Według van Dijka (1997) celem KAD jest ukazanie nierówności społecznych i legitymizacji władzy uprzywilejowanych grup społecznych, które poprzez język przyczyniają się do utrzymywania i reprodukcji określonych stosunków społecznych. Wodak (1995: 204) twierdzi, że „celem KAD jest analiza zarówno nieprzejrzystych, jak i przejrzystych relacji strukturalnych dominacji, dyskryminacji, władzy i kontroli, objawiających się w języku”. Wodak (1997: 173) wyjaśnia to w kolejnej pracy w sposób szczegółowy:

[CDA – M.J.G.] studies real, and often extended, instances of social interaction which take (partially) linguistic form. The critical approach is distinctive in its view of (a) the relationship between language and society, and (b) the relationship between analysis and the practices analysed.

Jaffer Sheyholislami (2001: 13) określił następujące założenia, stanowiące według autora wspólny mianownik dla różnorodnych podejść badaczy zajmujących się KAD (przede wszystkim Fairclougha 1995; Wodak 1995, 1997 i van Dijka 1997):

1. Język jest praktyką społeczną, poprzez którą reprezentowany jest świat.
2. Użycie dyskursu/języka jako formy praktyki społecznej samo w sobie nie tylko reprezentuje i oznacza inne praktyki społeczne, ale także konstytuuje inne praktyki społeczne, takie jak sprawowanie władzy, dominacja, uprzedzenia czy opór.
3. Teksty nabierają znaczenia poprzez dialektyczną relację między tekstami a podmiotami społecznymi: pisarzami i czytelnikami, którzy zawsze działają z różnym stopniem wyboru i dostępem do tekstów i środków interpretacji.
4. Cechy i struktury językowe nie są arbitralne. Są celowe bez względu na to, czy wybory są świadome czy nieświadome.
5. Relacje władzy są produkowane, wykonywane i reprodukcowane poprzez dyskurs.
6. Wszyscy prelegenci i pisarze działają, opierając się na konkretnych praktykach dyskursywnych wywodzących się ze szczególnych zainteresowań i celów, które obejmują inkluzje i wykluczenia.
7. Dyskurs jest historyczny w tym sensie, że teksty nabierają swoich znaczeń poprzez umieszczenie ich w określonych kontekstach społecznych, kulturowych i ideologicznych, a także w czasie i przestrzeni.
8. CDA nie tylko interpretuje teksty, ale również je wyjaśnia.

Van Dijk (2015: 467) prezentuje syntezę celów KAD, dokonaną przez Wodak i Fairclougha (1997):

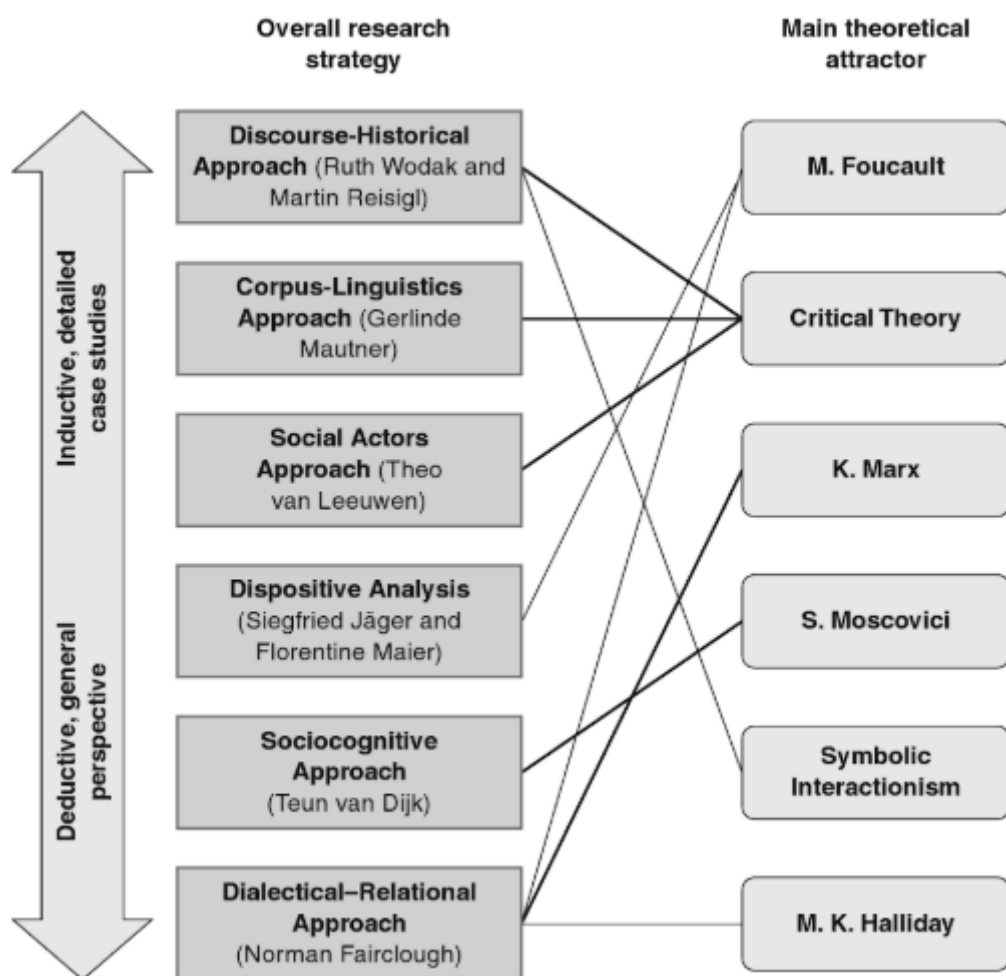
(1) KAD wyraża problemy społeczne, (2) relacje siły, władzy są natury dyskursywnej, (3) dyskurs kształtuje społeczeństwo i kulturę, (4) dyskurs jest w służbie ideologii, (5) dyskurs jest historyczny, (6) związek tekstu i społeczeństwa ma naturę mediacyjną, (7) analiza dyskursu jest interpretacyjna i wyjaśniająca, (8) dyskurs jest formą społecznego działania.

Kamasa (2014: 101) podsumowuje cele KAD w następujący sposób:

wśród celów, jakie stawia sobie KAD, wymienia się między innymi „opis, interpretację i wyjaśnianie relacji między językiem, praktyką społeczną i światem społecznym” (Rogers i in. 2005: 376), „podnoszenie świadomości dotyczącej strategii używanych, by tworzyć, zachowywać i reprodukować (a)symetryczne relacje władzy, które to strategie realizowane są przy pomocy dyskursu” (Hidalgo Tenorio 2011: 184) czy „identyfikację i interpretację sposobów, w jakie ideologia funkcjonuje w dyskursie i poprzez dyskurs” (Breeze 2011: 520).

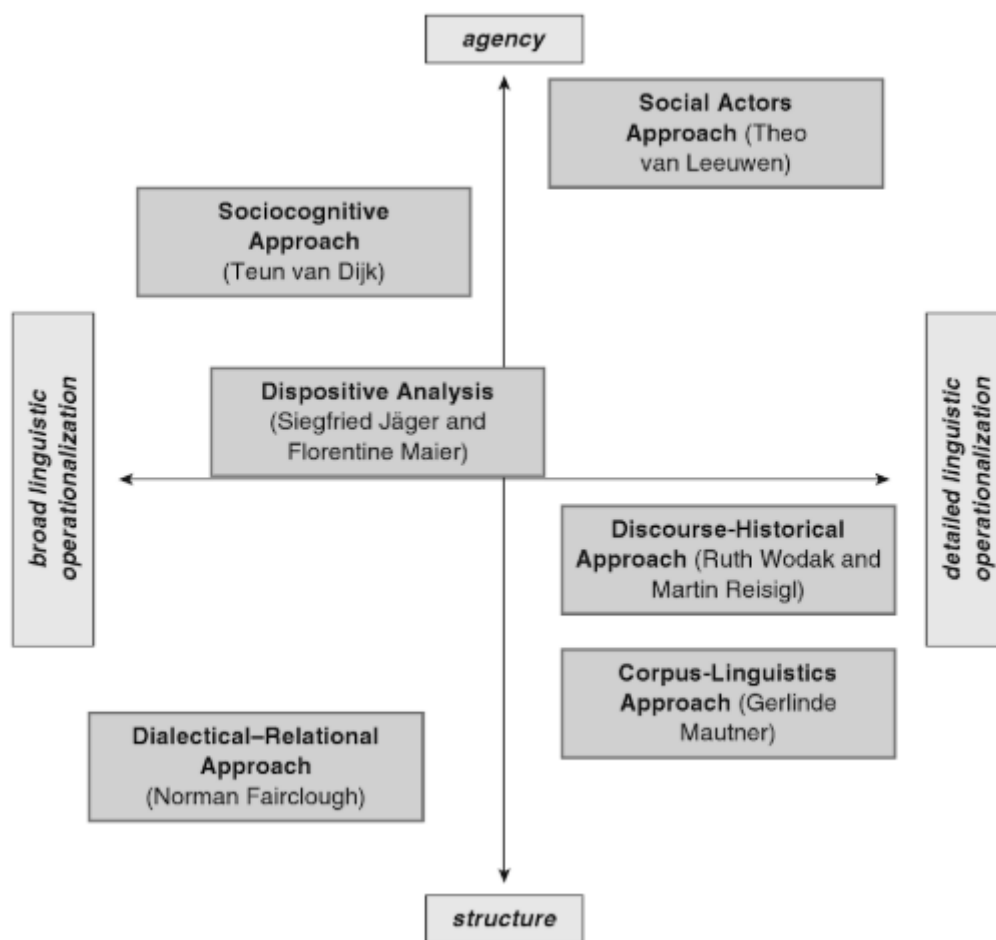
4.6.2 Kierunki badań

O wielowymiarowości KAD świadczą jej obszary badawcze, które zostały przedstawione przez Wodak i Meyera (2009: 20) za pomocą grafiki (zob. grafika 30).

Grafika 30: Główne kierunki KAD (źródło: Wodak i Meyer 2009: 20)

Autorzy uwzględniają w powyższej grafice sposoby analizy: perspektywę dedukcyjną i indukcyjną, głównych przedstawicieli oraz inspiracje teoretyczne. Cztery pierwsze podejścia – dyskursywno-historyczne, korpusowe, reprezentacji aktorów społecznych oraz dyspozytywowe – są określane przez Wodak i Meyera (2009: 19) jako podejścia indukcyjne, oparte na szczegółowym studium przypadku, wychwytywaniu regularności i formułowaniu sądów na podstawie zebranego materiału badawczego. Podejścia socjokognitywne i dialektyczno-relacyjne opierają się natomiast bardziej na dedukcyjnym sposobie wnioskowania, a ich tezy potwierdzają przykłady; są także bardziej interdyscyplinarne pod względem podstaw teoretycznych. Tak jest w przypadku podejścia dialektyczno-relacyjnego, które czerpie z koncepcji Karla Marxa, Foucaulta i Hallidaya. Wodak i Meyer (2009: 19) konstatują dodatkowo, iż typowe dla wszystkich kierunków KAD jest rozumowanie abdukcyjne, którego cel stanowi udzielenie wyjaśnień w świetle stosowanych teorii oraz analizowanych danych.

Grafika 31: Poziom intensywności integrowania kategorii lingwistycznych w analizach poszczególnych podejść i ich odniesienia do relacji język – społeczeństwo (źródło: Wodak i Meyer 2009: 22)

Powyższa grafika ilustruje, w jakim stopniu intensywności poszczególne podejścia do KAD integrują kategorie lingwistyczne, a także, jaki jest ich stosunek do istniejącej relacji pomiędzy językiem a strukturą społeczną. Badacze KAD koncentrują się na różnych jednostkach analizy w ramach *social aggregation* – to określenie stworzone przez Wodak i Meyera (2009: 21), definiowanej przez nich jako: „reflection on issues of mediation between language and social structure” – co wynika z odmiennych inspiracji teoretycznych. Podejście dialektyczno-relacyjne opiera się na systemowo-funkcjonalnej teorii języka Hallidaya (1985) i koncepcji porządku dyskursu Foucaulta, a podejście dyskursywno-historyczne i socjokognitywne na teorii reprezentacji społecznych Serga Moscoviciego i Gerarda Duveena (2000). Relacje język – społeczeństwo są warunkowane w podejściu dyskursywno-historycznym i socjokognitywnym poprzez poznanie społeczne (ang. *social cognition*). Natomiast w podejściu dialektyczno-relacyjnym istotne jest, jak struktury społeczne determinują dyskurs. Autorzy (Wodak i Meyer 2009: 21) dokonują uproszczonego podziału na kierunki kognitywno-społeczno-psychologiczne i makro-socjologiczno-strukturalistyczne.

Najbardziej szczegółową analizę lingwistyczną dotyczącą stopnia intensywności integrowania kategorii lingwistycznych w analizach prezentują, zgodnie z powyższą grafiką, Reisigl i Wodak (w podejściu dyskursywno-historycznym) i van Dijk (w podejściu socjokognitywnym), którzy używają „szerokiej gamy makro- i mikrolingwistycznych, pragmatycznych i argumentacyjnych cech, które mogą być zoperacjonalizowane i integrowane w analizie poszczególnych tekstów”, a także van Leeuwen (w podejściu reprezentacji aktorów społecznych), który w analizie „koncentruje się na zaimkach, przydawkach, trybie czasowników i czasach” (Wodak i Meyer 2009: 21–22).

4.6.2.1 Podejście dialektyczno-relacyjne

Przedstawicielem podejścia dialektyczno-relacyjnego jest Norman Fairclough, integrujący aspekty społeczne i filozoficzne, który – jak zostało już wspomniane wcześniej – jest jednym z pionierów KAD. Językoznawca przedstawił swoją koncepcję analizy dyskursu w monografii *Language and power* (1989) – w której używa terminu *critical language study* – a także m.in. w publikacjach *Critical discourse analysis. The critical study of language* (1995), *New Labour, New Language* (2000), *Analysing Discourse: Textual analysis for social research* (2003) oraz w artykule *Critical Discourse Analysis* (2005).

Koncepcje Fairclougha upowszechniły się w Polsce po wydaniu w 2008 roku zbiorowej publikacji zatytułowanej *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej* pod red. Normana Fairclougha oraz Anny Duszak. Tom zawiera artykuły napisane m.in. przez Teuna van Dijka, Ruth Wodak, Roberta Alaina de Beaugrande'a, Rona Scollona i Suzanne Scollon, a także Theo van Leeuwena.

Fairclough w monografii z 1995 roku definiuje dyskurs jako „użycie języka postrzeganego jako forma praktyki społecznej, a analiza dyskursu jest analizą tego, jak teksty funkcjonują w praktyce społeczno-kulturowej” (Fairclough 1995: 74). Według Fairclougha (1995: 74) tak zorientowana analiza dyskursu wymaga zwrócenia uwagi na formę, strukturę i organizację tekstu na wszystkich poziomach: fonologicznym, gramatycznym, leksykalnym (słownictwo), a także na wyższych poziomach organizacji tekstowej, takich jak np. struktury argumentacyjne.

Zgodnie z tym podejściem, relacje między dyskursem a rzeczywistością społeczną są dialektyczne: wszystkie zjawiska językowe są warunkowane społecznie, niektóre zjawiska społeczne są także warunkowane językowo:

Viewing language use as social practice implies, first, that it is a mode of action (Austin, 1962; Levinson, 1983) and, secondly, that it is always a socially and historically situated mode of action, in a dialectical relationship with other facets of ‘the social’ (its ‘social context’) – it is socially shaped, but it is also socially shaping, or constitutive. It is vital that critical discourse analysis explore the tension between these two sides of language use, the socially shaped and socially constitutive, rather than opting one-sidedly for a structuralist (as, for example, Pecheux (1982) did) or ‘actionalist’ (as, for example, pragmatics tends to do) position. Language use is always simultaneously constitutive of (i) social identities, (ii) social relations and (iii) systems of knowledge and belief – though with different degrees of salience in different cases (Fairclough 1995: 131).

KAD w tym podejściu jest rozumiana jako analiza dialektycznych relacji zachodzących pomiędzy semiozą (włączając w to nie tylko język, ale także inne formy semiozy, np. język ciała lub obrazy czy też znaki wizualne) a innymi elementami praktyk społecznych (por. Fairclough 2001). Aspekty semiotyczne praktyki społecznej są odpowiedzialne za konstituowanie gatunków i stylów.

Tekst, według Fairclougha (2003: 3–4), jest zawsze przykładem aktualizacji języka w użyciu, podczas gdy dyskurs może być użyty jako termin w węższym lub szerszym kontekście:

I shall use the term text in a very broad sense. Written and printed texts such as shopping lists and newspaper articles are ‘texts’, but so also are transcripts of (spoken) conversations and interviews, as well as television programmes and webpages. We might say that any

actual instance of language in use is a 'text' – though even that is too limited, because texts such as television programmes involve not only language but also visual images and sound effects. The term 'language' will be used in its most usual sense to mean verbal language – words, sentences, etc. We can talk of 'language' in a general way, or of particular languages such as English or Swahili. The term discourse (in what is widely called 'discourse analysis') signals the particular view of language in use I have referred to above – as an element of social life which is closely interconnected with other elements. But, again, the term can be used in a particular as well as a general, abstract way – so I shall refer to particular 'discourses' such as the 'Third Way' political discourse of New Labour (Fairclough 2000b) (Fairclough 2003: 3–4).

Fairclough (1995) zajmuje się nie tylko dyskursem medialnym, lecz także rolą dyskursu we współczesnych przemianach społecznych, takich jak neoliberalizm, globalizacja (Fairclough 2006) oraz zmiany społeczne i gospodarcze związane z transformacją w Europie Środkowej i Wschodniej (Fairclough 2007).

4.6.2.2 Podejście socjokognitywne¹⁹⁰

Twórcą podejścia socjokognitywnego jest Teun van Dijk¹⁹¹. Van Dijk jest autorem wielu publikacji dotyczących KAD, m.in. przetłumaczonej na język polski w 2001 roku monografii *Dyskurs jako struktura i proces*, a także monografii *Prejudice in discourse* (van Dijk 1984), *Discourse and communication: New approaches to the analysis of mass media discourse and communication* (van Dijk 1985), *Racism at the top. Parliamentary discourses on ethnic issues in six European states* (van Dijk i Wodak 2000) oraz *Discourse and context. A sociocognitive approach* (2014) i wielu artykułów w opublikowanych czasopismach „Discourse & Society” czy też „Discourse Studies”.

Van Dijk tematyką KAD zainteresował się dopiero w latach 80. XX wieku. Na zmianę zainteresowań badawczych miały wpływ jego podróże do Meksyku, gdzie wykładał. Ewolucję swoich poglądów, od gramatyki tekstu do KAD, opisuje w artykule *From text grammar to critical discourse analysis. A brief academic autobiography* (2004). Inspiracją teoretyczną tego podejścia jest m.in. teoria społecznych reprezentacji Moscoviciego i Duveena (2000). Według van Dijka (2015: 466) KAD jest:

discourse analytical research that primarily studies the way social-power abuse and inequality are enacted, reproduced, legitimated, and resisted by text and talk in the social and

---

¹⁹⁰ Niniejszy podrozdział dysertacji stanowi opis koncepcji i podstawowych założeń podejścia socjokognitywnego van Dijka. Opisy prowadzonych badań, będące również ważnym punktem odniesienia niniejszej rozprawy z uwagi na ich tematykę, zostały ujęte w rozdziale 2.

¹⁹¹ Teun van Dijk był jednym z pierwszych przedstawicieli krytycznej analizy dyskursu, który zajmował się relacją między dyskryminacją społeczną (szczególnie dyskryminacją rasistowską i etniczną) a dyskursem (por. m.in. van Dijk 1984).

political context. With such dissident research, critical discourse analysts take an explicit position and thus want to understand, expose, and ultimately challenge social inequality. This is also why CDA may be characterized as a social movement of politically committed discourse analysts.

Badacz postuluje używanie terminu *critical discourse studies* (CDS) zamiast *critical discourse analysis*. Wybór uzasadnia następująco:

One widespread misunderstanding of CDA is that it is a special method of doing discourse analysis. There is no such method: in CDA all methods of the cross-discipline of discourse studies, as well as other relevant methods in the humanities and social sciences, may be used (Wodak and Meyer 2008; Titscher et al. 2000). To avoid this misunderstanding and to emphasize that many methods and approaches may be used in the critical study of text and talk, we now prefer the more general term critical discourse studies (CDS) for the field of research (van Dijk 2008b). However, since most studies continue to use the well-known abbreviation CDA, this chapter will also continue to use it.

Według van Dijka (2015: 467) krytyczne badania dyskursu mają m.in. następujące właściwości ogólne:

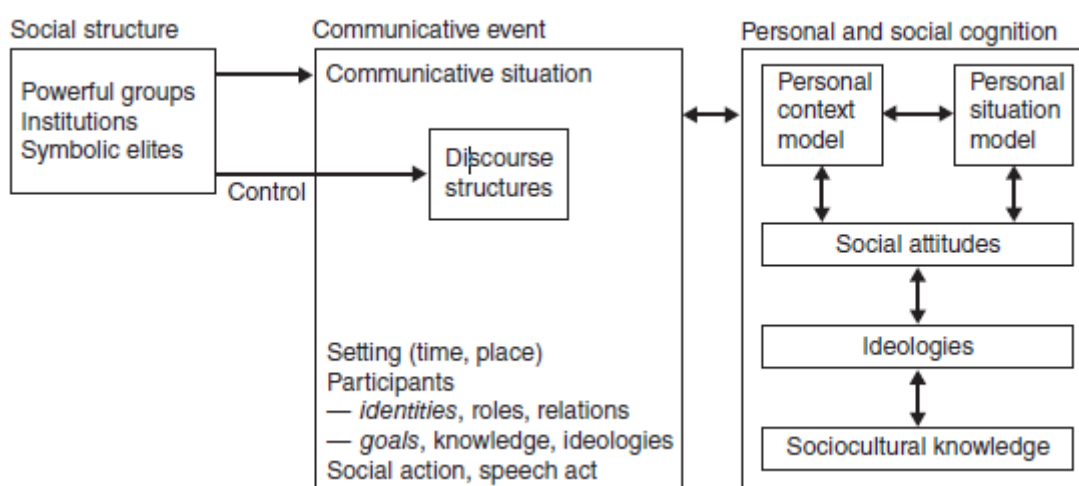
- a) koncentrują się przede wszystkim na problemach społecznych i kwestiach politycznych, a nie tylko na badaniach struktur dyskursu poza ich kontekstami społecznymi i politycznymi;
- b) krytyczna analiza problemów społecznych jest zazwyczaj multidyscyplinarna;
- c) zamiast jedynie opisywać struktury dyskursu, KAD próbuje wyjaśnić je w kategoriach właściwości interakcji społecznych, a zwłaszcza struktury społecznej;
- d) KAD (bardziej szczegółowo) skupia się na tym, w jaki sposób struktury dyskursywne ustanawiają, powielają, legitymizują, reprodukują lub podtrzymują relacje nadużywania (dominacji) władzy w społeczeństwie.

KAD koncentruje się, według van Dijka (2015: 473–474), szczególnie na tym, w jaki sposób struktury dyskursywne wpływają na konkretne modele mentalne ogólnych reprezentacji odbiorców, oraz na tym, w jaki sposób można manipulować przekonaniami. Badacz prezentuje kilka przykładów wybranych – jak przyznaje – spośród wielu ze swoich badań (por. van Dijk 1984; 1991; 1993) nad dyskursem dominującym na temat imigracji:

- A. Nagłówki i czołówki reportaży informacyjnych wyrażają semantyczne makrostruktury (główne tematy) określone przez dziennikarzy, którzy mogą zainicjować preferowane makrostruktury modeli mentalnych. Demonstracja może być zdefiniowana jako naruszenie porządku społecznego lub jako demokratyczne prawo demonstrantów; podobnie brutalny atak może być zdefiniowany jako forma oporu wobec nadużywania władzy państwowej lub jako forma terroryzmu. Negatywne działania imigrantów lub mniejszości są zazwyczaj wzmacniane przez ich wyrazistą ekspresję na pierwszej stronie oraz w nagłówkach definiujących imigrację jako inwazję obcych.
- B. Implikacje i założenia są potężnymi semantycznymi właściwościami dyskursu, mającymi w sposób przewrotny przedstawić „fakty”, które mogą nie być prawdziwe, jak w

- przypadku, gdy politycy i media odnoszą się do przemocy demonstrantów lub przestępczości mniejszości.
- C. Metafory są potężnym środkiem do skonkretyzowania abstrakcyjnych modeli mentalnych. Dzięki nim abstrakcyjne pojęcie imigracji może stać się bardziej konkretne, a tym samym groźniejsze; np. użycie metafory „fale imigrantów” wywołuje strach „przed utonięciem obywateli wśród imigrantów”.
  - D. Leksykalne wyrażanie modeli mentalnych w dyskursie potężnych mówców może wpływać nie tylko na wiedzę, ale także na opinie powstające w modelach mentalnych odbiorców. W ten sposób imigranci mogą być określani jako nielegalni lub nieudokumentowani w dyskursie politycznym, co wpływa na opinię publiczną na temat imigracji.
  - E. Bierne struktury karne i nominalizacje mogą być wykorzystywane do ukrywania lub bagatelizowania brutalnych lub innych negatywnych działań agentów państwowych (np. wojskowych, policji) bądź grup (np. my, Brytyjczycy). W ten sposób media lub dyskurs polityczny mogą mówić o dyskryminacji, nie mówiąc wprost o tym, kto kogo dyskryminuje (van Dijk 2015: 473–474).

Na poniższej grafice (zob. grafika 32) prezentującej schemat dyskursywnej reprodukcji władzy według van Dijka można m.in. zauważyć, iż dyskurs jest pojmowany przez badacza jako zdarzenie komunikacyjne (ang. *communicative event*). Van Dijk (za Reisiglem 2010: 37) rozumie dyskurs w szerokim sensie jako „zdarzenie komunikacyjne, w tym interakcję konwersacyjną, tekst pisany oraz powiązane z nimi gesty, tzw. pracę nad twarzą (*facework*), układ graficzny, obrazy oraz inne semiotyczne lub multimedialne wymiary znaczenia”. Tym, co łączy dyskurs i rzeczywistość społeczną, jest poznanie społeczne (ang. *social cognition*), które badacz pojmuje jako mentalne reprezentacje i procesy zachodzące w umysłach użytkowników języka podczas produkcji i interpretacji dyskursu oraz wiedzy, przekonań czy ideologii prezentowanych przez grupy społeczne.

Grafika 32: Schemat dyskursywnej reprodukcji władzy według Teuna van Dijka (źródło: van Dijk 2015: 474)

Według van Dijka (2001: 10):

ludzie używają języka, by przekazywać różne idee i przekonania (lub by wyrażać emocje). Robią to zaś w ramach wyznaczonych przez przebieg bardziej złożonych sytuacji społecznych, na przykład w takich sytuacjach, jak spotkanie z przyjaciółmi, rozmowa telefoniczna, lekcja w klasie szkolnej, rozmowa kwalifikacyjna, wizyta u lekarza, pisanie lub czytanie wiadomości.

Jak pisze Martin Reisigl (2010: 37):

W jego podejściu socjokognitywnym „dyskurs” jest elementem pojęciowego trójkąta, który tworzą: poznanie, dyskurs i społeczeństwo (van Dijk 2001a: 98). Dla van Dijka (2001b: 358-363) jednym z najpilniejszych zadań krytycznej refleksji nad dyskursem jest badanie i zwalczanie różnych form dyskryminacji w dyskursach – przede wszystkim dyskryminującej nierówności płci, etnocentryzmu, antysemityzmu, nacjonalizmu i rasizmu. W swoich licznych pracach poświęconych dyskryminacji koncentruje się on szczególnie na socjokognitywnych, dyskursywnych i społecznych uwarunkowaniach produkcji, reprodukcji i transformowania uprzedzeń i stereotypów, które wiążą się z dyskryminacją (por. np. van Dijk 1984; 1987; 1993).

Van Dijk analizuje dyskurs na dwóch poziomach struktur: mikro i makro. Analiza makrostrukturalna pozwala określić główne obszary tematyczne. Analiza mikrostrukturalna umożliwia natomiast wyszczególnienie m.in. relacji pomiędzy poziomem leksykalnym, syntaktycznym i gramatycznym. Van Dijk konstatuje (2015: 474–475), iż w licznych badaniach nad stylem społecznym zwrócono szczególną uwagę na to, w jaki sposób język i dyskurs mogą się różnić. Ukazano także różnice w takich wykładnikach prezentujących relacje władzy, jak:

- A. *Morfologia*. Mężczyźni mogą używać zdrobnień, kiedy zwracają się do kobiet, aby umniejszyć ich status społeczny lub dyskursywny (Makri-Tsilipakou 2003).
- B. *Leksykon*. Paradigmatycznym przypadkiem dominacji jest użycie rasistowskich obelg w rozmowach z mniejszościami etnicznymi lub o nich (Essed 1997; van Dijk 1984, 1987), w celu legitymizacji przestępstw sąsiedzkich (Stokoe i Edwards 2007).
- C. *Zaimki*. Różnice władzy, szacunek i uprzejmość pomiędzy mówcami i odbiorcami są zazwyczaj naznaczone zaimkami i szczególną morfologią (Brown i Gilman 1960; Brown i Levinson 1987).
- D. *Składnia i leksykon*. Podczas dokonywania próby gwałtu mężczyźni mogą używać pasywnej składni i eufemistycznych elementów leksykalnych w celu złagodzenia odpowiedzialności za przemoc wobec kobiet (Ehrlich 2001); kontrolowane przez mężczyzn środki masowego przekazu mogą w podobny sposób łagodzić relacje dotyczące przemocy mężczyzn wobec kobiet przekazywane w raportach informacyjnych (Clark 1992; Henley, Miller i Beazley 1995).
- E. *Metafora*. Podobnie jak w przypadku łagodzenia w zakresie składni i leksykonu, metafory mogą być również wykorzystywane w sądzie, np. w celu zasugerowania, że ofiary gwałtu mogą kłamać (Luchjebroers i Aldridge 2007). Cohn (1987) pokazuje, jak seks i metafory śmierci charakteryzują dyskurs militarny (zob. także krytyczne badania

nad użyciem metafory przez potężnych mówców, Charteris-Black 2005; Lakoff 1996, 2002).

- F. *Opowiadanie historii*. Opowieści na wiele sposobów indeksują tożsamość społeczną (De Fina, Schiffrin i Bamberg 2006) i mogą być również wykorzystane do pokazania władzy. Tak postępują np. niektóre menedżerki, kiedy opowiadają historie, aby pokazać, jak trudne mogą być jako liderki (Holmes 2006).
- G. *Rozmowa*. Wiele właściwości rozmowy wskazuje na różnice w mocy lub statusie, np. w zakresie rotacji, sekwencjonowania (np. otwierania i zamykania), przerw, inicjowania tematów i zmian (zob. np. Hutchby 1996), zwłaszcza w przypadku badania dotyczącego różnic płci. W zależności od kultury i kontekstu potężniejsi mówcy mogą być pierwsi (ale nie w Wolof, gdzie mówcy niższego szczebla muszą mówić pierwsi; patrz Irvine 1974) (van Dijk 2015: 475).

Te cechy i wiele innych według van Dijka (2015: 475) „nie tylko charakteryzują dominujący dyskurs jako taki, ale są też szczególnie silne ze względu na ich skutki społeczne oraz kontrolę umysłów i działań odbiorców”.

W swoich licznych pracach poświęconych dyskryminacji van Dijk (2015: 476) koncentruje się m.in. na tym, „jak grupy mniejszościowe i relacje etniczne są reprezentowane w konwersacji, codziennych rozmowach, wiadomościach, podręcznikach, debatach parlamentarnych, dyskursie korporacyjnym i akademickim w Europie i obydwu Amerykach (por. van Dijk 1984, 1987, 1991, 1993, 2005, 2009, Wodak i van Dijk 2000)”. Autor (van Dijk 2015: 476) konkluduje, iż:

The stereotypical topics of difference, deviation, and threat have been studied, as have story structures, conversational features (such as hesitations and repairs in mentioning Others), semantic moves such as disclaimers (e.g., “We have nothing against blacks, but ...”), negative lexical description of Others (as “illegals”), and a host of other discourse features.

Celem badań van Dijka jest, w uproszczeniu, przede wszystkim ukazanie, jak dyskurs wyraża i reprodukuje uprzedzenia o innych w społecznym i politycznym kontekście.

4.6.2.3 Podejście dyskursywno-historyczne¹⁹²

Podejście dyskursywno-historyczne reprezentują Ruth Wodak i Martin Reisigl. Badacze określają je jako „context-sensitive theory that follows a complex concept of social critique and focuses on the historical and political dimension of discursive action” (Reisigl i Wodak 2001: xii). Inspiracją teoretyczną¹⁹³ tego podejścia, oprócz teorii

¹⁹² Niniejszy podrozdział dysertacji stanowi opis koncepcji i podstawowych założeń podejścia dyskursywno-historycznego Ruth Wodak i Martina Reisigla. Opisy prowadzonych badań, będące również ważnymi punktami odniesienia niniejszej rozprawy z uwagi na ich tematykę, zostały ujęte w rozdziale 2.

¹⁹³ Inspiracjami teoretycznymi podejścia dyskursywno-historycznego są także teoria uprzedzeń i stereotypów Uty Quasthoff, podejście socjokognitywne Teuna van Dijka, teoria dyskursywna symboli kolektywnych

lingwistycznych¹⁹⁴, jest „socjofilozoficzny kierunek teorii krytycznej (zob. Horkheimer i Adorno 1991 [1944], Marcuse 1980, Horkheimer 1992, Bonß and Honneth 1982, Benhabib 1992a, Benhabib 1992b, Honneth 1989, 1990, 1994, Menke i Seel 1993, Calhoun 1995, Habermas 1996, 1998a)” (Reisigl i Wodak 2001: xii). Wodak i Meyer (2009: 26) prezentują syntezę założeń i celów podejścia historyczno-dyskursywnego:

The Discourse-Historical Approach (DHA) explicitly tries to establish a theory of discourse by linking *fields of action* (Girnth 1996), *genres*, *discourses* and *texts*. Although DHA is aligned to critical theory, ‘grand theories’ play a minor role compared with the discourse model and the emphasis on historical analysis: context is understood as mainly historical. Thus far, the DHA consistently agrees with Mouzelis’s (1995) pessimistic diagnosis of social research. DHA consequently follows his recommendations: not to get lost in theoretical labyrinths, not to invest too much in the operationalization of in operationalizable ‘grand theories’ – but rather to develop conceptual tools adequate for specific social problems.

Autorzy (Reisigl i Wodak 2001) próbują dopasować teorie lingwistyczne do ich modelu dyskursu. W tym celu wykorzystują zwłaszcza teorię argumentacji, która prezentują także w monografii pod red. Wodak i Meyera (2009). Kluczową rolę w analizie dyskursu w tym podejściu odgrywają *discursive elements* i *discursive strategies*, które, według Reisigla i Wodak (2001: xii), zasługują na specjalną uwagę w kontekście analizy dyskryminacji rasistowskiej, antysemickiej i na tle etnicznym, odbywającej się poprzez język; wiążą się z następującymi pytaniami:

1. How are persons named and referred to linguistically? (*referential strategies*)
2. What traits, characteristics, qualities and features are attributed to them? (*predictional strategies*)
3. By means of what arguments and argumentation schemes do specific persons or social groups try to justify and legitimate the exclusion, discrimination, suppression and exploitation of others? (*argumentation strategies, including fallacies*)
4. From what perspective or point of view are these naming, attributions and arguments expressed? (*perspectivation and framing strategies*)
5. Are the respective discriminating utterances articulated overtly, are they even intensified or are they mitigated? (*mitigation and intensification strategies*) (Reisigl i Wodak 2001: xii).

Podejście dyskursywno-historyczne koncentruje się na dyskursie politycznym, rozwijając jego ramy konceptualne. W monografii *Discourse and discrimination* (Reisigl i Wodak

---

Jürgena Linka i grupy z Duisburga, a także podejście socjopsychologiczne grupy z Loughborough (więcej o tych teoriach i podejściach pisali Reisigl i Wodak [2001: 19–30]).

¹⁹⁴ Takich jak m.in. brytyjska analiza dyskursu o tradycji czerpiącej z systemowo-funkcjonalnej teorii języka Hallidaya, teoria argumentacji (za Reisiglem i Wodak 2001: 32: „Perelman 1976; 1980; 1994; Kopperschmidt 1980; 1989; Kienpointner 1992; 1996; Kindt 1992; Toulmin 1996; Wengeler 1997”), a także niemiecka „politykolingwistyka” (za Reisiglem i Wodak 2001: 32: „Dieckman 1964; 1975; 1981; Burkhardt 1996; Jung, Wengeler and Böke 1997; Jarren, Sarcinelli and Saxer 1998; Klein 1998; Sarcinelli 1998”).

2001) materiał badawczy stanowią m.in. przemówienia Jörga Haidera, lidera Austriackiej Partii Wolnościowej (FPÖ), a także dyskurs publiczny odbywający się podczas kampanii prezydenckiej Kurta Waldheima. Najnowsze monografie Ruth Wodak to *The politics of fear. What right-wing populist discourses mean* (Wodak 2015), a także, we współpracy z Brigitte Mral i Majidem KhosraviNikiem, *Right-wing populism in Europe. Politics and discourse* (Wodak, Mral i KhosraviNik 2013).

Podsumowując, dyskurs może być rozumiany jako forma społecznej praktyki (podejście dialektyczno-relacyjne), część wydarzenia komunikacyjnego (podejście socjokognitywne) lub forma wiedzy i pamięci (podejście dyskursywno-historyczne). W każdym z wymienionych podejść akcentuje się silne relacje pomiędzy językiem a społeczeństwem. Za podstawowe założenie niniejszej pracy przyjmuje się więc, iż dyskurs nie tylko odzwierciedla rzeczywistość społeczną, ale także ją kształtuje. We wszystkich podejściach istotny jest także kontekst. W badaniu empirycznym materiał badawczy stanowić będą komentarze zawarte w najbliższym kontekście tekstowym (ko-tekście).

Słuszną syntezę celów KAD prezentuje van Dijk (2015: 467 za Wodak i Faircloughem 1997):

- a) KAD wyraża problemy społeczne;
- b) relacje siły, władzy są natury dyskursywnej;
- c) dyskurs kształtuje społeczeństwo i kulturę;
- d) dyskurs jest prowadzony w służbie ideologii;
- e) dyskurs jest historyczny;
- f) związek tekstu i społeczeństwa ma naturę mediacyjną;
- g) analiza dyskursu jest interpretacyjna i wyjaśniająca;
- h) dyskurs jest formą społecznego działania.

Z uwagi na wiele badań poświęconych dyskryminacji prowadzonych przez van Dijk, (podejście socjokognitywne), a także Wodak i Reisigla (podejście dyskursywno-historyczne) ich założenia wielokrotnie stanowią punkt odniesienia w tej rozprawie.

4.7 Lingwistyka korpusowa

Niniejsza część stanowi przede wszystkim opis metod i technik językoznawstwa korpusowego w KAD. Punktem wyjścia jest opis ogólnych założeń teoretyczno-metodologicznych LK, w tym m.in. zasad konstruowania korpusu językowego, a także klasyfikacji korpusów językowych. Wykorzystanie w pracy technik językoznawstwa

korpusowego pozwala, jak zostało już wspomniane, 1) uzyskać reprezentatywną, czyli „mającą cechy jakiejś szerszej zbiorowości” (Jabkowski 2015: 9), liczbę tekstów do analizy, a także 2) ograniczyć selektywność badacza poprzez zastosowanie przejrzystych kryteriów doboru materiału badawczego.

Językoznawstwo korpusowe (ang. *corpus linguistics*¹⁹⁵, niem. *Korpuslinguistik*), a ściślej mówiąc, za Lewandowską-Tomaszczyk (2005: 9)¹⁹⁶, komputerowe językoznawstwo korpusowe (ang. *computer corpus linguistics*) zostało zapoczątkowane już w latach 50. XX wieku. Jego gwałtowny rozwój przypada jednak na lata 80. XX wieku. Wyłonienie nowej dyscypliny było wywołane przez okoliczności historyczne:

- A. Wysunięcie postulatów gramatyki transformacyjno-generatywnej Noama Chomsky’ego (1965), która opierała się na intuicji rodzimego użytkownika języka w stosunku do pojęć gramatyczności i akceptowalności zdań.
- B. Inne spojrzenie na gramatykę, które zaprezentował William Labov (1973). Opierało się ono na założeniu, iż gramatyka nie jest abstrakcyjnym konstruktem formalnym, ale systemem komunikacji społecznej, który pozwala m.in. stwierdzić, jakie formy i konstrukcje w języku są używane częściej od innych.
- C. Gwałtowny rozwój nowych technik i narzędzi informacyjnych, w szczególności komputerów i oprogramowania komputerowego, który zapoczątkował nową dyscyplinę powstałą na styku lingwistyki i informatyki – językoznawstwo komputerowe (ang. *computational linguistics*) (por. Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 9–11).

Według Lewandowskiej-Tomaszczyk (2005: 11) językoznawstwo korpusowe stanowi:

jedną z części językoznawstwa komputerowego i zajmuje się analizą języka zgromadzonego w korpusach językowych, czyli komputerowych zbiorach autentycznych tekstów językowych, mówionych i pisanych, reprezentujących różne odmiany, style i typy tekstu.

Koncepcja LK jest prezentowana w sposób odmienny przez dwa ośrodki badawcze: Uniwersytet w Birmingham i Uniwersytet w Lancaster (obydwa położone w Wielkiej Brytanii).

---

¹⁹⁵ Za pierwszą monografię dedykowaną LK, postrzeganą także jako jedno ze źródeł terminu *corpus linguistics*, uznaje się *Corpus linguistics: Recent development in the use of computer corpora in English language research* autorstwa Aartsa i Meijsa (1984; por. Taylor 2008: 179).

¹⁹⁶ A także Leech (1992: 106).

McEnery i Gabrielatos (2006: 34) konstatują, iż w monografiach wprowadzających do LK została ona opisana nie jako gałąź lingwistyki czy teoria lingwistyczna, ale jako metodologia (por. także Waliński 2005: 41), czyli w uproszczeniu jeden z możliwych sposobów „uprawiania” lingwistyki (autorzy powołują się na „Bibera i in. [1998: 3–4], Kennedy’ego [1998: 7], McEnery’ego i Wilsona [2001: 2], a także Meyer [2002: xi]”). Autorzy przyznają, iż pomimo tego, że LK jest postrzegana jako metodologia, praktyki metodologiczne zaadaptowane przez językoznawców nie są jednolite; różnice metodologiczne wynikają bowiem z różnych założeń teoretycznych (McEnery i Gabrielatos 2006: 44).

Aarts (2002), Teubert (2005), Williams (2006) i Stubbs (1993) opisują LK jako dyscyplinę. Takie pojmowanie wymaga precyzyjnego określenia jej typu. Stubbs (1993: 3) opisuje LK jako „applied social science”, Teubert (2005: 7) dodaje, iż „[l]inguistics is not a science like the natural sciences whose remit is the search for ‘truth’. It belongs to the humanities, and as such it is a part of the endeavour to make sense of the human condition”. Biber i Reppen (2015: 1–2) traktują przytoczone rozważania jako pogląd mniejszości badaczy pracujących w paradygmacie LK. Ich zdaniem „większość badaczy skupia się na metodologicznych mocnych stronach językoznawstwa korpusowego, nie traktując go jako teoretycznej subdyscypliny”. Podkreślają, iż LK nie może być postrzegana jako teoretyczna subdyscyplina lingwistyki. Uzasadniają to m.in. tym, iż różni się od „łączonych obszarów badań, takich jak socjolingwistyka lub psycholingwistyka”, w których:

prefiksowany element identyfikuje teoretyczną dziedzinę dochodzenia: „socjolingwistyka” to badanie języka w odniesieniu do czynników społecznych; „psycholingwistyka” to badanie zachowań językowych w odniesieniu do procesów psychologicznych. Nie ma jednak takiej zależności dla „lingwistyki korpusowej”. Charakterystyczną cechą lingwistyki korpusowej jest raczej twierdzenie, że możliwe jest rzeczywiste „reprezentowanie” dziedziny użycia języka z korpusem tekstów, a także możliwe jest empiryczne opisanie językowych wzorców użycia poprzez analizę tego korpusu. Z tej perspektywy metodologicznej można podchodzić do wszelkich kwestii badawczych związanych ze zróżnicowaniem językowym i użytkowaniem.

Mukherjee (2005: 86) konkluduje, iż powyższe terminy w odniesieniu do językoznawstwa korpusowego nie wykluczają się wzajemnie. Wyjaśnia: „I would contend that that corpus linguistics represents both a new method (in terms of computer-aided descriptive linguistics) and a new research discipline (in terms of a new approach to

language description)” i przedstawia analogię do opisu mikroskopu, który zapoczątkował nową dyscyplinę: mikrobiologię.

Według McEnery’ego i Gabrielatos (2006: 44):

punktem, co do którego wszyscy autorzy definiujący LK się zgadzają, jest ten, w którym mowa, iż językoznawstwo korpusowe jest empiryczne; w jego ramach bada się poświadczone użycia języka i na tej podstawie wyciąga się wnioski, badania nie opierają się więc na intuicji.

Do tego punktu Biber, Conrad i Reppen (1998: 4), za Biberem i Reppenem (2015: 1), dodają także, iż badania prowadzone w ramach LK:

- a) opierają się na analizie obszernego i uporządkowanego zbioru tekstów języka naturalnego, określanego jako „korpus”; [...]
- b) są analizowane w znacznej mierze przy użyciu komputera (zarówno technik automatycznych, jak i interaktywnych);
- c) zależą zarówno od ilościowych, jak i od jakościowych technik analitycznych.

4.7.1 Kryteria konstruowania korpusu językowego

Pierwszym komputerowym korpusem jest Korpus Browna¹⁹⁷ (ang. *Brown Corpus*), jednomilionowy korpus amerykańskiej odmiany języka angielskiego, stworzony w 1967 roku przez Henry’ego Kučerę i Nelsona Francisa (1967). Obecne korpusy językowe zawierają setki milionów, a nawet miliardy jednostek (por. Lewandowska-Tomaszczyk i in. 2012: 4). Na przykład¹⁹⁸ Narodowy Korpus Języka Polskiego (dalej: NKJP)¹⁹⁹ liczy ponad półtora miliarda słów, natomiast Niemiecki Korpus Referencyjny²⁰⁰ (niem. *Das deutsche Referenzkorpus*; dalej: DeReKo) ponad 43²⁰¹ miliardy słów.

Sam korpus definiowany jest jako zbiór tekstów, które podlegają obróbce maszynowej (ang. *machine-readable texts*) (McEnery i Wilson 1996). Nie każdy elektroniczny zbiór tekstów może być jednak korpusem. Językoznawcy definiują to pojęcie, podając cechy charakterystyczne takiego zbioru tekstów. Za Tonym McEnerym i

¹⁹⁷ Korpus zawierający prozę wyselekcjonowaną spośród tekstów opublikowanych w Stanach Zjednoczonych w 1961 roku (struktura korpusu obejmuje 500 próbek, z których każda zawiera ponad 2000 wyrazów [por. Kučera i Francis 1967]).

¹⁹⁸ Za Lewandowską-Tomaszczyk (2012: 4): „Najliczniejsze i najbardziej różnorodne zbiory zawierają narodowe korpusy angielskie – brytyjskie (British National Corpus, Bank of English i in.) i amerykańskie (Corpus of Contemporary American English, American National Corpus, Google Books: American English i in.)”.

¹⁹⁹ Więcej na temat NKJP pisali Przepiórkowski i in. (2012).

²⁰⁰ Korpus jest gromadzony przez Institut für Deutsche Sprache w Mannheim; jest to największy korpus języka niemieckiego na świecie; dostęp do korpusu jest możliwy przez platformę COSMAS II poprzez stronę instytutu (więcej por. Kupietz i in. 2018).

²⁰¹ Stan na 18 marca 2019 roku.

Andrew Wilsonem (1996: 21–24; por. także Waliński 2005: 28), reprezentującymi Uniwersytet w Lancaster, przyjmuje się, iż korpusem językowym może być taki zbiór tekstów, który spełnia następujące kryteria:

- a) reprezentatywność – podstawowym celem tworzenia korpusu powinno być jak najbardziej reprezentatywne odwzorowanie interesującego badacza obszaru językowego w odpowiednich proporcjach;
- b) skończona (i zazwyczaj²⁰² ustalona wcześniej) wielkość – zakłada się, iż na początku projektu badania powinno się założyć określoną wielkość budowanego korpusu, przykładowo może to być 500 tysięcy słów, jego wielkość nie powinna ulegać zmianie podczas badania, za McEnerym i Wilsonem (1996: 23):

At the beginning of a corpus-building project, the research plan will set out in detail how the language variety is to be sampled, and how many samples of how many words are to be collected so that a pre-defined grand total is arrived at.

- c) format elektroniczny – umożliwia maszynowe przetwarzanie;
- d) odniesienie standardowe – zakłada się za McEnerym i Wilsonem (1996: 24), iż korpus stanowi standardowe odniesienie do obszaru języka; postuluje się powszechną dostępność korpusu, gdyż ta cecha umożliwia, według autorów, dokonywanie przez badaczy porównań dotyczących danego korpusu na przestrzeni czasu; autorzy podają przykłady korpusów spełniających to kryterium, m.in.: *LOB Corpus of Written British English* lub *the London-Lund Corpus of Spoken British English*.

Poniższy cytat stanowi podsumowanie przytoczonych kryteriów według McEnery’ego i Wilsona (1996: 24):

a corpus in modern linguistics, in contrast to being simply any body of text, might more accurately be described as a finite-sized body of machine-readable text, sampled in order to be maximally representative of the language variety under consideration.

John Sinclair, kierujący ośrodkiem badawczym w Birmingham, przyjmuje (2004: 23), iż korpusem nazywa się „a collection of pieces of language text in electronic form, selected according to external criteria to represent, as far as possible, a language or language variety

---

²⁰² Podczas tworzenia korpusu monitorującego wielkość jego zasobów nie jest wcześniej ustalana; celem tego korpusu jest ciągle kontrolowanie zmian zachodzących w języku, co powoduje jego stałe powiększanie o nowe zasoby; przykładem korpusu monitorującego jest Bank Języka Angielskiego (ang. *Bank of English*).

as a source of data for linguistic research”. W 1996 roku Sinclair (1996) stworzył kryteria konstruowania korpusu, opierając się na czterech głównych punktach:

- a) wielkości – korpus powinien być maksymalnie obszerny, ograniczony właściwie wyłącznie aktualnym stanem technologii;
- b) jakości – autentyczność tekstów wpływa na jakość korpusu, muszą one zatem odzwierciedlać naturalny i niezakłócony tok porozumiewania się;
- c) prostoty – zasoby językowe powinny być dostępne w formacie tekstowym, zaś wszystkie znaczniki muszą być wyraźnie wyróżnione na tle tekstu zasadniczego;
- d) udokumentowania – elementy korpusu powinny być udokumentowane danymi określającymi np. pochodzenie tekstu, które pozwalają na jego jednoznaczną identyfikację.

W kolejnym opracowaniu Sinclair (2004: 5–22) w następujący sposób opisuje zasady konstruowania korpusu:

1. The contents of a corpus should be selected without regard for the language they contain, but according to their communicative function in the community in which they arise.
2. Corpus builders should strive to make their corpus as representative as possible of the language from which it is chosen.
3. Only those components of corpora which have been designed to be independently contrastive should be contrasted.
4. Criteria for determining the structure of a corpus should be small in number, clearly separate from each other, and efficient as a group in delineating a corpus that is representative of the language or variety under examination.
5. Any information about a text other than the alphanumeric string of its words and punctuation should be stored separately from the plain text and merged when required in applications.
6. Samples of language for a corpus should wherever possible consist of entire documents or transcriptions of complete speech events, or should get as close to this target as possible. This means that samples will differ substantially in size.
7. The design and composition of a corpus should be documented fully with information about the contents and arguments in justification of the decisions taken.
8. The corpus builder should retain, as target notions, representativeness and balance. While these are not precisely definable and attainable goals, they must be used to guide the design of a corpus and the selection of its components.
9. Any control of subject matter in a corpus should be imposed by the use of external, and not internal, criteria.

4.7.2 Klasyfikacja korpusów językowych

Za Walińskim (2005: 29–33) wyróżnia się:

- korpusy ogólne i specjalistyczne,
- korpusy zawierające teksty w całości i próbkowane,
- zbilansowane [zrównoważone²⁰³ – M.J.G.] korpusy referencyjne i monitorujące,
- korpusy języka pisanego i mówionego,
- korpusy jedno- i wielojęzyczne,
- korpusy równoległe i porównywalne,
- korpusy zawierające sam tekst i korpusy z indeksami,
- korpusy synchroniczne i diachroniczne.

Przykładem korpusu ogólnego jest Brytyjski Korpus Narodowy (ang. *British National Corpus*). Korpus ogólny ma na celu odwzorować dany język na podstawowym i, co istotne, na powszechnym poziomie, a zatem z pominięciem dialektów czy specjalistycznych żargonów. Korpus specjalistyczny ma na celu natomiast odwzorować dany język używany przez określoną grupę osób w określonych sytuacjach. Przykładem może być anglojęzyczny korpus *COLT* (ang. *Corpus of London Teenage Language*). Jest to korpus języka nastolatków w wieku od 13 do 17 lat, zamieszkujących okolice Londynu. Amerykański Korpus Browna (por. Kučera i Francis 1967), wspomniany już w rozprawie, jest przykładem korpusu próbkowanego, zawierającego 500 fragmentów artykułów prasowych, z których każdy obejmuje 2 tysiące słów. Wspomniany także powyżej korpus monitorujący i jego przykład, Bank Języka Angielskiego²⁰⁴ (ang. *Bank of English*), jest szczególnie przydatnym rodzajem korpusu dla leksykografii, której jednym z podstawowych celów jest odnotowywanie i dokumentowanie zmian zachodzących w języku. Zrównoważony korpus referencyjny natomiast dostarcza wszechstronnych informacji o danym języku w określonym punkcie czasu. Przykład stanowi wspomniany już NKJP, a także DeReKo. Za cezurę czasową dla korpusu zrównoważonego NKJP przyjmuje się za (Górskim i Łazińskim 2012: 36) rok 1945²⁰⁵,

według Zenona Klemensiewicza (1985) wyznaczający granice polszczyzny współczesnej. [...] Oczywiście wiek XX nie jest w korpusie reprezentowany równomiernie. Najwięcej

---

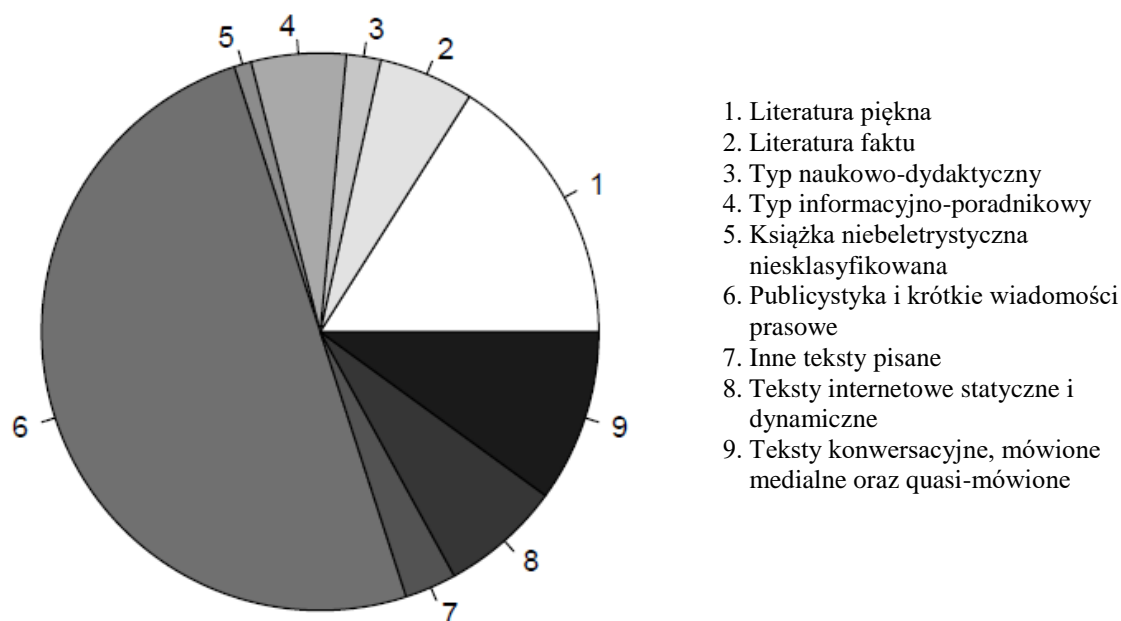
²⁰³ Łaziński i Górski (2012: 26) tłumaczą angielskie słowo *balanced* w odniesieniu do korpusu językowego jako „zrównoważony”; Waliński (2005: 30) używa określenia „zbilansowany”.

²⁰⁴ Więcej o tym korpusie pisali Baker, Hardie i McEnery (2006: 18–19).

²⁰⁵ Jak uściślają autorzy (Górski i Łaziński 2012a: 36): „jedynie dla tekstów literackich przesuwamy te granice na początek XX wieku, bo przecież dla przeciętnego Polaka powieści Dołęgi-Mostowicza czy Chorońskiego, a nawet Żeromskiego, są tekstami bliskimi polszczyźnie współczesnej (naturalnie w wydaniach z ortografią po reformie z 1936 roku)”.

tekstów (80%) powstało po roku 1990, 15% w latach 1945–1990, a tylko 5% przed rokiem 1945.

Jak słusznie konstatują Górski i Łaziński (2012a: 26): „Mówiąc o zrównoważeniu, powinniśmy wziąć pod uwagę nie tylko typy²⁰⁶ tekstów, ale także zrównoważenie tematyczne”. Za wzorcową budowę korpusu Górski i Łaziński (2012a: 34) uznają prezentowaną na poniższej grafice (zob. grafika 33).

Grafika 33: Wzorcową budowa korpusu według Górskiego i Łazińskiego (2012: 34)

W odniesieniu do korpusów języka pisanego i mówionego, kontynuując opis wprowadzonej na początku tego podrozdziału klasyfikacji według Walińskiego (2005), należy zaznaczyć, iż w związku z upowszechnieniem tekstu elektronicznego korpusy zawierające teksty pisane występują częściej, ponieważ są o wiele łatwiejsze do zdobycia aniżeli teksty mówione. W NKJP wyróżnia się teksty konwersacyjne, mówione medialne oraz quasi-mówione (por. także grafika 33). Teksty konwersacyjne i mówione medialne są transkrybowane z uwzględnieniem wszelkich śladów spontanicznej mowy; różnicę pomiędzy tymi dwoma typami tekstów stanowi poziom spontaniczności. Teksty mówione

²⁰⁶ W nawiązaniu do zrównoważenia korpusu w odniesieniu do typów tekstów, jakie się w nim znajdują, Górski i Łaziński (2012a: 25) dodają: „Jakkolwiek wszystkie korpusy referencyjne («narodowe») określane są przez swoich twórców jako zrównoważone, to ich budowa bywa oparta na bardzo odmiennych podstawach i w konsekwencji mocno zróżnicowana. Dość powiedzieć, że proporcje między tekstami książkowymi i prasowymi mogą się wahać od 4:1 (International Corpus of English) po 1:10 (FIDA PLUS – korpus słoweński). Podobnie stosunek tekstów fikcyjnych do niefikcyjnych może wynosić 1:28 (FIDA PLUS), 1:6,5 (International Corpus of English) albo 4:6 (czeski korpus SYN 2005)”.

medialne wykazują znacznie mniejszy stopień spontaniczności z uwagi na wymogi radia lub telewizji. Teksty quasi-mówione to teksty wypowiedziane, ale utrwalone na piśmie przez osobę spoza zespołu NKJP. Ich metodologia zapisu jest inna niż przyjęta przez zespół NKJP. Ponadto są to teksty poddane obróbce redakcyjnej. Większość tych tekstów w zbiorze NKJP stanowią protokoły obrad parlamentu (por. Górski i Łaziński 2012b: 20–21). Teksty konwersacyjne są najbardziej czasochłonne, ze względu na sposób ich zbierania, jak również kosztowne, z uwagi na konieczność zatrudnienia osób do pracy nad dokonywaniem nagrań i sporządzaniem transkrypcji (por. Waliński 2005: 32).

Jak wskazuje nazwa, korpusy jednojęzyczne zawierają teksty napisane w jednym języku, korpusy wielojęzyczne – w dwóch językach lub ich większej liczbie. W obrębie korpusów wielojęzycznych wyróżnia się równoległe²⁰⁷ i porównywalne korpusy językowe, stanowiące według klasyfikacji Walińskiego (2005: 32) kolejną kategorię korpusów. Korpus równoległy obejmuje teksty napisane w języku wyjściowym, a także ich przekłady w języku docelowym. Korpus porównywalny natomiast nie zawiera przekładów tekstów, lecz odrębne teksty napisane w dwóch językach lub ich większej liczbie, dobrane za pomocą ściśle określonych kryteriów (w tym np. styl, data powstania czy tematyka).

Korpus zawierający sam tekst różni się od korpusu z indeksami²⁰⁸ tym, iż drugi rodzaj jest bogatszy o dodatkowe informacje dotyczące tekstu, np. w takich kategoriach, jak podane przez Walińskiego (2005: 32):

1. atrybuty formatowania dokumentu np. podział na akapity,
2. informacje na temat tego, skąd pochodzi dany tekst a więc np. autor, data powstania,
3. informacje meta-językowe, które polegają na indeksowaniu (ang. *tagging*), czyli dodawaniu kodów do wyrazów, mających oznaczać poszczególne kategorie językowe.

W ostatniej uwzględnianej przez Walińskiego (2005: 33) klasyfikacji korpusów językowych wymienia się korpusy synchroniczne i diachroniczne. Pierwsze skupiają się na języku współczesnym, natomiast drugie umożliwiają analizę rozwoju danego języka na przestrzeni dziejów. Przykładem jest Helsiński Korpus Diachroniczny języka angielskiego, który został opracowany na Uniwersytecie w Helsinkach. Obejmuje on teksty datowane na

---

²⁰⁷ Więcej informacji na temat polskojęzycznych korpusów równoległych można znaleźć w monografiach pod red. Ewy Gruszczyńskiej i Agnieszki Leńko-Szymańskiej (2016).

²⁰⁸ Na temat systemów indeksowania korpusów językowych, w tym formatów i rodzajów indeksowania, pisali Wilson i Pęzik (2005: 61–65).

okres sprzed 850 roku n.e. do 1710 roku, czyli zakończenia okresu wczesnego współczesnego języka angielskiego.

4.7.3 Analiza języka z zastosowaniem korpusu językowego

Elena Tognini-Bonelli (2001) wyróżniła dwa typy analizy języka z zastosowaniem korpusu językowego (por. także m.in. Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 133–134; McEnery i Gabrielatos 2006: 35–36): analizę, która jest oparta na danych korpusowych (ang. *corpus-based analysis*), oraz analizę, która jest wynikiem badania danych korpusowych (ang. *corpus-driven analysis*). W pierwszym typie analizy korpus jest stosowany przede wszystkim po to, aby „expound, test or exemplify theories and descriptions that were formulated before large corpora became available to inform language study” (Tognini-Bonelli 2001: 65). Częścią analizy w tym podejściu jest anotacja, która zostanie opisana w dalszej części rozprawy. Aby przeprowadzić pierwszy rodzaj analizy, należy najpierw postawić hipotezę; analiza danych korpusowych ma ją potwierdzić lub dostarczyć argumentów do jej odrzucenia – jest to metoda dedukcyjna. Drugi rodzaj analizy, określany jako metoda indukcyjna, zakłada natomiast, iż hipoteza może się ukształtować dopiero podczas analizy danych korpusowych. Podstawowym celem tej analizy jest według Tognini-Bonelli (2001: 84): „[any – M.J.G.] theoretical statements are fully consistent with, and reflect directly, the evidence provided by the corpus”. McEnery i Gabrielatos (2006: 36) dodają:

Corpus-driven research aims at discovering facts about language free from the influence of existing theoretical frameworks, which are considered to be based on intuitions, and, therefore, are not comprehensive or reliable. Consequently, research is carried out on unannotated corpora, as annotation would impose a restrictive theoretical taxonomy on the data.

Jak konstatuje Lewandowska-Tomaszczyk (2001: 133), wiele prac z zakresu LK wykonywanych jest dzięki zastosowaniu jednej metody lub obydwu metod. Obie metody korpusowe uwzględniają autentyczne struktury i jednostki językowe w rzeczywistym kontekście.

4.7.4 Anotacja korpusu językowego

Anotacja²⁰⁹ (ang. *annotation*), inaczej także indeksowanie (Wilson i Pęzik 2005: 65), kodowanie (ang. *encoding*) lub tagowanie (ang. *tagging*) (Baker, Hardie i McEnery 2006: 13), to proces dodawania²¹⁰ do zapisanych w elektronicznej postaci zasobów językowych dodatkowych danych (metadanych) w formie interpretacji lub informacji lingwistycznych (por. Leech 1997: 2). Informacje lingwistyczne mogą mieć formę oznaczeń, m.in. części mowy (takie indeksowanie nazywane jest też indeksowaniem morfologiczno-składniowym [więcej por. Hardie, Levin i Pęzik 2005: 75–94]), relacji semantycznych pomiędzy poszczególnymi jednostkami tekstu, cech semantycznych słów w tekście, czyli ich znaczeń w korpusie lub oznaczeń fonetycznych, np. cech prozodycznych (por. więcej Wilson i Pęzik 2005: 65–74). Poniższa grafika (zob. grafika 34) prezentuje możliwe poziomy anotacji korpusu wg Leecha (1997: 12).

---

²⁰⁹ Pierwszej anotacji korpusu za pomocą komputera dokonano we wspomnianym wcześniej Korpusie Browna; użyto wówczas tagsetu składającego się z 77 różnych kategorii części mowy.

²¹⁰ Pojęcie anotacji odnosi się również do produktu końcowego, będącego efektem opisanego procesu (por. Leech 1997: 2).

Linguistic level	Annotations carried out so far	Chapter of this book
Orthographic	This is generally considered part of 'mark up'	(but see §1.5.1)
Phonetic/ phonemic	Widespread in speech science – but typically collected in laboratory situations	(see n.8 this chapter)
Prosodic	Two or three prosodically-annotated corpora are available for widespread use	§6.1
Part of speech (i.e. grammatical tagging)	The most widespread type of corpus annotation, which has been applied to many languages	(Chap. 2)
Syntactic, i.e. (partial) parsing	This is the second most widespread type of corpus annotation, and is rapidly developing	(Chap. 3)
Semantic	Some exists, and more is developing	(Chap. 4)
Discoursal	Little exists – but some is developing	(Chap. 5)
Pragmatic/ Stylistic	(As for discoursal annotation)	(§§6.2–3)

Grafika 34: Poziomy anotacji korpusu wg Leecha (1997: 12)

Na osobnej grafice autor (Leech 1997: 13) prezentuje przykłady poszczególnych poziomów anotacji (zob. grafika 35).

Example 1a Prosodic annotation, London-Lund Corpus

well ^very nice of you to ((come and)) _spare the
!t\ime and#
^come and !t\alk# -
^tell me a'bout the - !pr\oblems#
and ^incidentally# .
^I [@:] ^do ^do t\ell me#
^anything you 'want about the :college in '!g\eneral

Example 1b Grammatical tagging from the Penn Treebank, using the Penn Tagset

Origin/NN of/IN state/NN automobile/NN practices/NNS ./.
The/DT practice/NN of/IN state-owned/JJ vehicles/NNS for/IN use/NN
of/IN employees/NNS on/IN business/NN dates/VVZ back/RP over/IN
forty/CD years/NNS ./.

Example 1c Skeleton parsing (syntactic annotation) from the Spoken English Corpus

[S[N Nemo_NP1 ,_, [N the_AT killer_NN1 whale_NN1 N] ,_, [Fr[N
who_PNQS N][V 'd_VHD grown_VVN [J too_RG big_]] [P for_IF [N
his_APP\$ pool_NN1 [P on_II [N Clacton_NP1 Pier_NNL1
N]P]N]P]]V]Fr]N] ,_, [V has_VHZ arrived_VVN safely_RR [P at_II [N
his_APP\$ new_]] home_NN1 [P in_II [N Windsor_NP1 [safari_NN1
park_NNL1]N]P]N]P]V] ._. S]

Example 1d A type of semantic word-tagging

There_Z5 's_Z5 been_A3+ more_N5++ violence_E3- in_Z5 the_Z5
Basque_Z2 country_M7 in_Z5 northern_M6 Spain_Z2 :_PUNC one_N1
policeman_G2.1/S2m has_Z5 been_Z5 killed_L1- ,_PUNC and_Z5
two_N1 have_Z5 been_Z5 injured_B2- in_Z5 a_Z5 grenade_G3 and_Z5
machine-gun_G3 attack_G3 on_Z5 their_Z8 patrol-car_M3/G2.1 ._PUNC

Example 1e Discoursal Annotation (anaphoric)

(0) The state Supreme Court has refused to release {1[2 Rahway State
Prison 2] inmate 1}} (1 James Scott 1) on bail .
(1 The fighter 1) is serving 30-40 years for a 1975 armed robbery
conviction . (1 Scott 1) had asked for freedom while <1 he waits for an
appeal decision. Meanwhile , [3 <1 his promoter 3] , {{3 Murad
Muhammed 3} , said Wednesday <3 he netted only \$15,250 for (4 [1
Scott 1] 's nationally televised light heavyweight fight against {5 ranking
contender 5}} (5 Yaqui Lopez 5) last Saturday 4) .

Grafika 35: Przykłady w ramach poszczególnych poziomów anotacji korpusu wg Leecha (1997: 13)

Najbardziej podstawową formą anotacji jest dodawanie danych o tekście, w tym np. o dacie jego powstania, jego rodzaju, autorze czy źródle. Anotacja ułatwia korzystanie z korpusu i zwiększa przydatność zasobów językowych (McEnery 2003: 453). Umożliwia badaczowi m.in. wyszukiwanie tekstów według poszczególnych kryteriów, a także przedstawienie określonych informacji o tekstach w formie kwantytatywnej. Wszystkie

dane należy umieścić w nagłówku tekstu. Wilson i Pęzik (2005: 65) prezentują przykład nagłówka z NKJP (zob. niżej).

```
<HEADER>
<CONTENT=text; char set=Windows-1250''>
<TYPE=spoken-conversational>
<SOURCE> Rozmowa podczas korepetycji </SOURCE>
<AUTHOR>
<who1=female; 32; university>
<who2=female; 15; primary>
</AUTHOR>
<YEAR=2001>
<TRANSLATION=No>
<MEDIUM=PELCRA recording>
<RECORDING=Korki.mp3>
<TOTAL TIME=22:24>
<SAMPLE=sample>
</HEADER>
```

Anotowanie może dokonywać się także w sposób automatyczny, np. dla części mowy odbywa się dzięki programom tagującym, takim jak *Part of Speech Tagger* (w skrócie: *POS Tagger*). Najpierw opracowuje się tagset, czyli system kategorii morfologiczno-składniowych używanych w procesie tagowania części mowy. Jak piszą Hardie, Levin i Pęzik (2005: 77), pierwsze tagery „korzystały z własnych zestawów kategorii gramatycznych (Stolz 1965; Klein, Simmons 1963)”. Obecnie tagery projektuje się tak, aby umożliwić analizę wielu języków, zgodnie z jednym przyjętym standardem²¹¹.

Leech (1997: 6–7 por. także 1993: 275–281) podaje kilka zasad anotowania korpusu, które można podsumować w następujący sposób:

- A. Możliwość przywrócenia korpusu do jego pierwotnej postaci: należy zapewnić możliwość łatwego usunięcia znaczników.
- B. Możliwość wyodrębnienia z korpusu samych anotacji: należy zapewnić możliwość ekstrakcji znaczników oraz, w razie potrzeby, zapisania anotacji w osobnym miejscu.
- C. Dokumentacja anotowania: użytkownik korpusu powinien mieć dostęp do informacji na temat:
  - a. schematu anotacji: dokumentu opisującego i wyjaśniającego schemat analizy (indeks znaczników);

---

²¹¹ Opisany w dalszej części rozprawy standard *EAGLES* można stosować dla wielu języków indoeuropejskich (angielski, niderlandzki, niemiecki, francuski, hiszpański, portugalski, włoski i grecki), a także dla arabskiego i koreańskiego (por. Hardie, Levin i Pęzik 2005: 81).

- b. jak, gdzie i przez kogo została przeprowadzona anotacja;
  - c. w razie potrzeby, wszelkich dodatkowych informacji dotyczących jakości anotacji, np. w jakim stopniu korpus został sprawdzony, jaki jest wskaźnik poprawności anotacji (np. procentowy wykaz anotacji ocenionych jako poprawne).
- D. Neutralność schematów anotowania: schematy anotowania powinny być tworzone zgodnie z szeroko przyjętymi zasadami, które nie opierają się na jednej konkretnej teorii lingwistycznej; pozwala to na uniknięcie kontrowersji, co do samej interpretacji lingwistycznej anotowanego korpusu.
- E. Standaryzacja: żaden schemat anotowania nie można *a priori* przyjąć za standardowy; to miano uzyskuje w miarę coraz szerszego stosowania.

Należy podkreślić za Leechem (1993: 275–281), iż nie zawsze możliwe jest zachowanie równowagi pomiędzy powyższymi pięcioma głównymi zasadami. W niektórych przypadkach należy wypracować praktyczny kompromis pomiędzy potrzebami użytkowników anotowanego korpusu a możliwościami jego twórców.

Do tej pory nie powstał jeszcze powszechnie przyjęty format anotowania. Niektóre istniejące standardy dotyczące kodowania metadanych w tekstach – jak piszą McEnery i Wilson (1996: 26), a także Wilson i Pęzik (2005: 63) – i zyskały one większą popularność. Przykładem są indeksy *COCOA*, które zastosowano w znanym korpusie helsińskim czy korpusie Longman-Lancaster. Anotacja następuje poprzez dodanie nawiasu ostrokątnego $\langle \rangle$, zawierającego kod dla poszczególnej informacji i wartość przypisaną do kodu. Baker, Hardie i McEnery (2006: 35) podają przykład kodowania fragmentu tekstu jako indeks *COCOA* jako $\langle \text{pause } 2 \rangle$, oznaczającego pauzę trwającą dwie sekundy.

Przykładem kolejnego standardu anotowania jest, standard oparty na podstawowym języku znaczników SGML (ang. *standard generalised markup language*), *TEI* (ang. *text encoding initiative*), który pozwala kodować dowolny rodzaj informacji w tekstach elektronicznych. Poszczególne jednostki tekstu, takie jak akapity, zdania czy słowa, oznacza się w TEI za pomocą znaczników SGML, składających się ze znacznika otwierającego, zawartego między nawiasem ostrokątnym: $\langle \rangle$, i znacznika zamykającego, zawierającego dodatkowo ukośnik: $\langle / \rangle$. Pomiędzy znacznikiem $\langle \rangle$ a $\langle / \rangle$ znajduje się właściwy tekst. W standardzie TEI opis struktury tekstu znajduje się w Opisie Typu Dokumentu (ang. *document type description*), zawierającym definicje poszczególnych elementów, z których składa się tekst (por. Wilson i Pęzik 2005: 64).

Kolejny przykład to standard *CES* (ang. *corpus encoding standard*), który opracowuje powołane przez UE konsorcjum *EAGLES*. Jego zadaniem jest m.in. stworzenie uniwersalnego dla wszystkich języków UE standardu kodowania informacji morfologicznych, składniowych i tekstowych w korpusach (por. Wilson i Pęzik 2005: 65).

4.8 Techniki językoznawstwa korpusowego w krytycznej analizie dyskursu

Krytyka kierowana wobec KAD²¹² wpłynęła na chęć zaadaptowania przez badaczy (por. m.in. Partington, Morley i Haarmann 2004; Baker i in. 2008; Partington 2008; McEnery i Baker 2015), pracujących w paradygmacie KAD, narzędzi językoznawstwa korpusowego do potrzeb KAD. Techniki LK stosowane w KAD pozwalają odrzucić dwa główne²¹³ zarzuty wobec KAD, wskazujące na brak reprezentatywności analizowanych tekstów oraz subiektywny dobór materiału badawczego. Problemy te można rozwiązać poprzez znaczące zwiększenie liczby danych, które są poddawane analizie, a także ograniczenie selektywności badaczy wobec analizowanego materiału dzięki zastosowaniu przejrzystych kryteriów doboru korpusu. Metodologia, w której stosuje się techniki LK w KAD, określana jest jako krytyczna analiza dyskursu wspomagana korpusowo (ang. *corpus-assisted critical discourse analysis* [por. m.in. Haider 2016; Mahmoud i Bahareh 2017; Aluthman 2018; Bączkowska 2019; Mohammad i Alshahrani 2019]) lub *corpus-assisted discourse studies* (por. m.in. Partington 2006; Partington, Duguid i Taylor 2013; Jaworska 2016; Liu 2019), a także *corpus-assisted discourse research* (Partington 2008; Taylor 2008). Taylor (2008: 183), która bada reprezentacje migrantów w prasie brytyjskiej i włoskiej, wykorzystuje przy tym metodologię *corpus-assisted discourse research* w perspektywie wielojęzycznej. Podkreśla przy tym:

w jaki sposób narzędzia i techniki analizy korpusu mogą zostać zintegrowane i udoskonalone przez inne podejścia, inne „drogi” do badanego zbioru danych. Obejmują one próbkowanie, poprzez czytanie lub oglądanie tekstów z korpusu, proces, który może pomóc w zrozumieniu tego, jak dany stan rzeczy jest realizowany językowo w określonym typie dyskursu, porównywanie danego korpusu z innymi i „para-powielanie” wyników oraz wykorzystywanie innych, pozaustrojowych sposobów zdobywania informacji o uczestnikach i praktykach w danym typie dyskursu (Partington 2004, wkrótce; Morley i Bayley, wkrótce).

---

²¹² Brak reprezentatywności badanych tekstów w KAD podkreślają m.in. Stubbs (1997: 7), Orpin (2005: 38), Cheng (2013: 1) i Pawlikowska (2012: 111–112). Z kolei subiektywny dobór materiału badawczego w KAD opisują Koller i Mautner (2004: 216–228), Widdowson (2004), Baker (2006: 12), Kamasa (2014: 110), a także Breeze (2011).

²¹³ Więcej na temat zarzutów wobec KAD i rozwiązań postulowanych problemów badawczych w ramach LK pisała Kamasa (2017: 221–239).

Za Fillmorem (1992) podkreśla się również potrzebę wykorzystania produktywnej interakcji intuicji, obserwacji danych i introspekcji.

Poniższy przegląd technik korpusowych stosowanych w KAD ma na celu zaprezentowanie ich możliwości analitycznych. Spis ogranicza się tylko do technik badawczych zastosowanych w pracy. Opis pozostałych technik językoznawstwa korpusowego w KAD, podkreślając różnorodność ich zastosowania, prezentuje Kamasa (2014: 100–117). Badaczka zaznacza jednak, iż przegląd nie stanowi opracowania wyczerpującego.

4.8.1 Analiza list frekwencyjnych

Lista frekwencyjna²¹⁴ (ang. *frequency list*, niem. *Frequenzliste*) pozwala określić częstotliwość występowania danego słowa w korpusie (por. Waliński 2005: 34), a także – w zależności od stosowanego oprogramowania – procentowy udział jego występowania. Jest to podstawowe narzędzie we wspieranej korpusowo KAD (por. Kamasa 2014: 104). Listę frekwencyjną generują automatycznie m.in. takie programy, jak bezpłatny *AntConc* (Anthony 2005), *WordSmith*²¹⁵ (Scott 1998ab), *SketchEngine* (Kilgariff i in. 2014), a także programy z grupy technologii językowych Politechniki Wrocławskiej: *SuperMatrix*²¹⁶ (Broda i Piasecki 2008, 2013) oraz *Inforex*²¹⁷ (Marciniczuk, Kocoń i Broda 2012).

Mohamad i jego współpracownicy (2012) wykorzystali potencjał list frekwencyjnych²¹⁸ w KAD. Stworzyli listy frekwencyjne dla dwóch podkorpusów tekstów z podręczników do matematyki. Następnie porównali reprezentację płci w anglojęzycznych podręcznikach wydawanych w Katarze i poza jego granicami. Celem analizy częstotliwości występowania wybranych zaimków, nazw zawodów i określeń pokrewieństwa było zbadanie poziomu seksizmu w obu grupach podręczników (por. Kamasa 2014: 104).

---

²¹⁴ List frekwencyjnych używa się także m.in. w leksykografii podczas tworzenia słowników językowych (np. słownik *Collins COBUILD English Dictionary*); poszczególne pozycje w obrębie hasła są w nich ułożone według częstotliwości użycia w języku na podstawie korpusu. Listy frekwencyjne wykorzystywane są także w glottodydaktyce, m.in. w słownikach frekwencyjnych, a więc słownikach podstawowego słownictwa danego języka obcego (por. Waliński 2005: 34–35).

²¹⁵ Moduł *WordList*, który umożliwia nie tylko automatyczne generowanie listy frekwencyjnej, ale także jej sortowanie alfabetyczne lub według częstotliwości występowania słów.

²¹⁶ System, w którego skład wchodzi narzędzie *Lista frekwencyjna*; do jej tekstów należą m.in. NKJP, a także Wikipedia.

²¹⁷ Poprzez funkcję *Words frequency*.

²¹⁸ Opierając się na programie *WordSmith Tools 5.0*.

Celem stworzenia list frekwencyjnych w niniejszej pracy jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: jakie są najczęściej występujące rzeczowniki w materiale badawczym? Uzyskane dane, wraz z wynikami analizy kolokacji i konkordancji, które opisano kolejno w podpunktach 4.8.3 i 4.8.4, zostaną następnie poddane analizie w perspektywie komparatywnej dwóch języków, aby móc na tej podstawie m.in. odpowiedzieć na pytanie badawcze: Jakie kolokacje wykazują najczęściej występujące rzeczowniki w poszczególnych podkorpusach?

4.8.2 Analiza list słów kluczy

W przypadku tworzenia listy słów kluczy (ang. *keyword list*, niem. *Schlüsselwortliste*) spotyka się, za Kamasą (2014: 105), zasadniczo dwa podejścia; obydwa zostaną zastosowane w sposób odrębny w niniejszej pracy. Autorka (Kamasa 2014: 105), cytując Stubbsa (2001: 188), zaznacza, iż słowa klucze „określane są jako punkty, wokół których toczony są bitwy ideologiczne”. Pierwsze podejście, jak pisze językoznawczyni, opiera się na wiedzy, jaką dysponuje badacz. Na tej podstawie wybiera słowa, które następnie zostaną poddane analizie (przykład stanowią badania Mautner [2005 za Kamasą 2014: 105]). Drugie podejście polega natomiast na analizie słów kluczy traktowanych jako te, które występują w jednym korpusie znacząco częściej niż w innym, definiowanym jako korpus referencyjny (przykład badań por. Scott 2013 za Kamasą 2014: 105).

W pracy utworzono dwie odrębne listy słów kluczy. Pierwsza z nich, opisana w trzecim rozdziale niniejszej rozprawy, stanowi w badaniu pilotażowym i zasadniczym punkt wyjścia do zbudowania dwóch porównywalnych korpusów językowych, dotyczących dyskursu o określonych mniejszościach etnicznych i narodowych.

W wyniku badania zasadniczego powstanie natomiast odrębna lista słów kluczy, zawierająca słowa klucze występujące w badanym korpusie (ang. *focus corpus*) w większej częstotliwości niż w korpusie referencyjnym. Następnie zostanie ona poddana analizie. Za Kamasą (2014: 106):

w celu obliczenia tak zdefiniowanych słów porównuje się [...] listę frekwencyjną badanego korpusu z listą frekwencyjną korpusu referencyjnego. Następnie, przy pomocy statystycznych miar kluczowości (np. logarytmiczny wskaźnik wiarygodności [ang. *log-likelihood*] czy test *chi*), generuje się listę słów występujących statystycznie znacząco częściej w badanym korpusie niż w korpusie referencyjnym.

Do badania wybrano dwa korpusy referencyjne: Polski Korpus Internetu (dalej: PKI, *Polish Web 2012, plTenTen, RfTagger*) i Niemiecki Korpus Internetu (dalej: NKI, *German*

Web 2013, deTenTen13), dostępne w ramach programu *SketchEngine*. Obydwa korpusy składają się z tekstów pochodzących z Internetu i należą do rodziny korpusów *TenTen*, która jest zbiorem korpusów internetowych zbudowanych tą samą metodą o docelowej wielkości +10 miliardów słów. *SketchEngine* zapewnia obecnie dostęp do korpusów *TenTen* w ponad 30 językach. Dla PKI *plTenTen* dane zostały wczytane przez program *SpiderLing* w czerwcu 2012 roku i wynoszą ponad 7 miliardów słów pochodzących z 22 milionów dokumentów. NKI *deTenTen* składa się z 16,5 miliarda słów pochodzących z tekstów zebranych w sieci w 2013 roku. Korpus posiada lematyzację, w tym lematy płciowe i oznaczenia części mowy.

Autorka dysertacji wzoruje się na wykorzystaniu tej techniki badawczej w badaniu przeprowadzonym przez Kopytowską, Grabowskiego i Woźniak (2017: 80–81). Badacze posłużyli się programem *SketchEngine*²¹⁹ (Kilgarriff i in. 2014), aby zbadać stworzony przez siebie korpus, składający się z komentarzy zamieszczonych przez użytkowników na portalu *Niezależna.pl*. Następnie zestawili 25 najczęściej występujących słów kluczy wraz z informacją o częstotliwości ich występowania (na milion słów ang. *per million words*, w skrócie: pmw).

---

²¹⁹ Używali komponentu *SimpleMath*.

No.	Keyword	Frequency	Frequency pmw
1.	<i>uchodzców</i>	73	253
2.	<i>powinien</i>	73	253
3.	<i>inaczej</i>	63	218
4.	<i>masz</i>	62	214
5.	<i>uchodzczy</i>	52	180
6.	<i>lewactwo</i>	49	169
7.	<i>demokracji</i>	49	169
8.	<i>dzicz</i>	48	166
9.	<i>należy</i>	43	148
10.	<i>dać</i>	42	145
11.	<i>unii</i>	41	142
12.	<i>dobrze</i>	41	142
13.	<i>socjal</i>	38	131
14.	<i>demokracja</i>	36	124
15.	<i>gości</i>	35	121
16.	<i>wiary</i>	33	114
17.	<i>żaden</i>	31	107
18.	<i>rządzi</i>	31	107
19.	<i>Boga</i>	31	107
20.	<i>żyć</i>	30	104
21.	<i>najlepiej</i>	30	104
22.	<i>moga</i>	30	104
23.	<i>bydło</i>	30	104
24.	<i>zycia</i>	29	100
25.	<i>emigranci</i>	28	97

Tabela 17: Zestawienie 25 najczęściej występujących słów kluczy w badaniu Kopytowskiej, Grabowskiego i Woźniak (2017: 81)

Celem tej części badania jest zebranie danych, które pozwolą odpowiedzieć na pytanie, jakie słowa klucze wykazuje materiał badawczy. Następnie będzie można je porównać ze słowami kluczami zamieszczonymi w korpusach referencyjnych polskiego i niemieckiego Internetu.

4.8.3 Analiza kolokacji

Kolokacje (ang. *collocations*, niem. *Kollokationen*), według glosariusza lingwistyki korpusowej autorstwa Bakera, Hardiego i McEnery’ego (2006: 36), „są zjawiskami oznaczającymi fakt, iż niektóre słowa częściej występują w kombinacji z innymi w poszczególnych kontekstach”. W uproszczeniu można je definiować jako częste

współwystępowanie. Listy słów stworzone na podstawie wybranych przez badacza parametrów generują automatycznie m.in. takie programy, jak *AntConc* (definiujący je jako powtarzalne połączenia wyrazowe), *Kolokator* (wyszukiwarka kolokacji dla danych NKJP), *DiaCollo* ([Jurish 2018] dla danych w ujęciu diachronicznym w języku niemieckim), *WordSmith*, a także *SketchEngine* (komponent *Word Sketches*²²⁰).

Za pomocą tego programu Baker, Hardie i McEnery (2006: 37) wizualizują przykład 10 najczęstszych kolokacji dla słowa *time*, występujących w Korpusie Browna z zasięgiem (ang. *span*, czyli liczbą słów po lewej i prawej stronie od wybranego słowa, w obrębie których mają być pozyskiwane kolokacje) od – 5 do + 5 słów. Jak konstatują autorzy (2006: 37):

[...] techniki LK pozwalają na badanie częstotliwości i wyłączości poszczególnych kolokacji, dzięki wykorzystaniu metod statystycznych, takich jak: *mutual information*, *the Z-score* (Berry-Rogghe 1973), *M13* (Oakes 1998: 171-2), *log-log* (Kilgariff and Tugwell 2001) lub *log-likelihood* (Duning 1993) *scores*. Każda z tych metod demonstruje siłę kolokacji, ale różni się kryteriami doboru danych.

Kamasa (2014: 107) opisuje dwa różniące się od siebie modele postępowania badawczego, dotyczące analizy jakościowej, po uzyskaniu uprzednio listy słów „występujących istotnie częściej w określonym zasięgu od słowa bazowego”:

1. koncentracja na samych kolokacjach – słowa z otrzymanej listy łączone są w grupy tematyczne, które pozwalają określić funkcjonowanie kluczowego pojęcia w dyskursie przez odtworzenie najważniejszych domen, z którymi jest kojarzone lub w otoczeniu których występuje. Taką strategię przyjmują na przykład Freake i współpracownicy (2010) w swoich badaniach dotyczących tożsamości mieszkańców Quebecu. Pozwala im to ustalić na przykład, że dla francuskojęzycznych mieszkańców tej prowincji Quebec wiąże się przede wszystkim z narodem rozumianym jako pewna wspólnota historyczna;
2. analiza kontekstu zawierającego otrzymane kolokacje – dla otrzymanych słów generuje się listy ich wystąpień w tekście wraz z najbliższym kontekstem, a następnie analizuje otrzymane fragmenty w poszukiwaniu wzorców. Takie działanie prowadzi Forchtnera i Kolvraa (2012) do ustalenia, że kluczowe dla konstrukcji tożsamości europejskiej w badanym przez nich materiale są wspólnie wyznawane wartości, które są umieszczone w kontekście wspólnej trudnej przeszłości.

W ramach badania zasadniczego autorka dysertacji ma na celu odpowiedzieć na następujące pytanie badawcze: jakie kolokacje wykazują najczęściej występujące rzeczowniki w poszczególnych podkorpusach? Zdobyte dane zostaną następnie poddane analizie (rozdział 5), której celem jest określenie funkcjonowania określonych słów w

---

²²⁰ Więcej o komponencie *Word Sketches (Collocations and word combination)*, dostępnym w ramach programu *SketchEngine*, pisali Radziszewski, Kilgariff i Lew (2011).

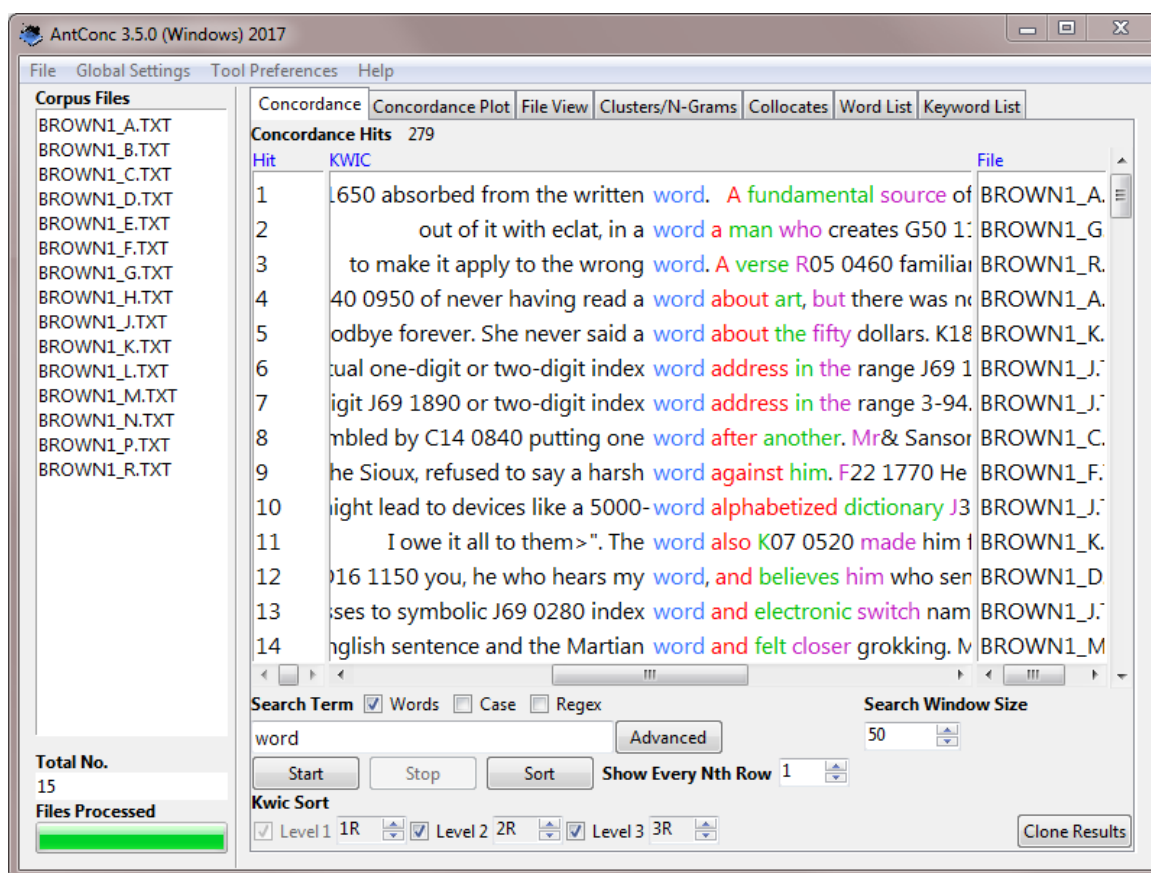
dyskursie w perspektywie komparatywnej przez odtworzenie najważniejszych domen, z którymi są kojarzone lub w których otoczeniu występują. Przykładowo dla rzeczownika *bandersmiecia* (cały komentarz: *i się znalazł prawdziwy spadkobierca bandersmiecia do odjebania*) z niewielkiego materiału zebranego na potrzeby badania pilotażowego dzięki wykorzystaniu programu *SketchEngine* można zaprezentować najczęściej współwystępujący z nim czasownik w przedstawiony na poniższej grafice sposób (zob. grafika 36).

Grafika 36: Przykład kolokacji dla leksemu „bandersmiecia” w mikrokorpusie badania pilotażowego

4.8.4 Analiza konkordancji

Konkordancje (ang. *concordances*, niem. *Konkordanzen*) określane jako „key words in context (KWIC)” (Baker, Hardie i McEnery 2006: 42), a więc słowa klucze w kontekście, są opisywane jako „zbiór przykładów użycia danej formy wyrazowej, z których każdy jest przedstawiony w swoim własnym środowisku tekstowym” (Waliński 2005: 37). Zasadniczym narzędziem do generowania konkordancji są programy konkordancyjne, potocznie nazywane konkordancerami (ang. *concordancers*). Generują one najczęściej słowa klucze w pozycji centralnej z kontekstem lewo- i prawostronnym. Programy umożliwiające generowanie konkordancji to także wspomniane powyżej *AntConc*, *SketchEngine*, *WordSmith* oraz wiele innych, opisanych m.in. na stronie Martina Weissera (2016). Badacz dzieli je w ujęciu technicznym na *offline concordancers* i *web-based concordancers*. Na poniższej grafice ukazano przykład konkordancji dla słowa *word* w Korpusie Browna wygenerowanych za pomocą programu *AntConc* (zob. grafika 37).

Grafika 37: Przykłady konkordancji dla leksemu „word” w Korpusie Browna wygenerowanych przy użyciu programu AntConc (źródło: <https://www.laurenceanthony.net/software.html> [dostęp: 8 stycznia 2019])

Celem autorki pracy po wykonaniu analizy konkordancji jest m.in. udzielenie odpowiedzi na pytanie badawcze: jakie konkordancje w korpusach referencyjnych wykazują rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danych grup mniejszościowych.

4.9 Podsumowanie

Na początku niniejszego rozdziału omówiono genezę problemu badawczego, cele pracy, hipotezę badawczą i pytania badawcze, a także dobór technik gromadzenia danych, aby zaprezentować spójną konstelację przedstawionych w kolejnych częściach założeń metodologicznych dotyczących problemu badawczego, które rozpoczyna omówienie pojęcia dyskursu w ujęciu historycznym w paradygmacie językoznawczym, w dwóch bogatych tradycjach badań nad dyskursem – w pierwszej, umownie określanej jako anglosaska, z której wywodzi się KAD, a także w drugiej, umownie określanej jako francuska. Następnie przedstawiono koncepcje dyskursu w polskim i niemieckim kontekście. W kolejnej sekcji zaprezentowano genezę, cele i inspiracje KAD, w tym także trzy główne podejścia: dialektyczno-relacyjne, socjokognitywne oraz dyskursywno-

historyczne. W ostatniej części omówiono założenia LK, w tym m.in. założenia dotyczące kryteriów konstruowania, klasyfikacji i anotacji korpusów językowych. Przegląd technik korpusowych stosowanych w KAD miał na celu zaprezentowanie ich możliwości analitycznych i ograniczał się tylko do technik badawczych zastosowanych w pracy.

Podsumowując, KAD skupia się przede wszystkim na analizie roli dyskursu w umacnianiu i reprodukowaniu relacji władzy i dominacji, zaś badaniu empirycznemu podlegają różnego rodzaju teksty. Koncentrację na tekście można uznać za Kamasą (2014: 100) za jedną z przyczyn rosnącego zainteresowania wykorzystywaniem metod językoznawstwa korpusowego w takich analizach. Techniki korpusowe stosowane w KAD przede wszystkim umożliwiają znaczne zwiększenie liczby danych, które są poddawane analizie. Tym samym odrzucony zostaje jeden z punktów krytyki KAD dotyczący braku reprezentatywności analizowanych tekstów (por. m.in. Stubbs 1997: 7; Orpin 2005: 38; Pawlikowska 2012: 111–112; Cheng 2013: 1; Kopytowska, Grabowski i Woźniak 2017: 71). Do korzyści wynikających z wykorzystywania technik korpusowych w KAD należy także ograniczenie selektywności badaczy w stosunku do analizowanego materiału poprzez stosowanie przejrzystych kryteriów doboru korpusu (por. Baker 2006: 12; Breeze 2011; Kamasa 2014: 110).

Duszak i Fairclough (2008: 10) podkreślają, iż celem KAD jest nie tylko problematyzowanie, ale także zmiana otaczającej nas rzeczywistości. W ostatniej części pracy (rozdział 6) zostanie podjęta próba opisu implikacji pedagogicznych.

ROZDZIAŁ 5. PREZENTACJA I ANALIZA WYNIKÓW – ANALIZA PORÓWNAWCZA JAKOŚCIOWA I ILOŚCIOWA

Niniejszy rozdział stanowi opis badania pilotażowego oraz prezentację i interpretację wyników porównawczej analizy jakościowej i ilościowej przeprowadzonej w ramach badania zasadniczego. W jego początkowej sekcji przedstawiono wyniki badania pilotażowego, a w kolejnych: wyniki analizy dokumentów, projekt korpusu, wyniki analizy jakościowej, wyniki analizy ilościowej, w tym analizy list frekwencyjnych, kolokacji, list słów kluczy oraz konkordancji.

5.1 Prezentacja i analiza wyników badania pilotażowego

Jak konstatuje Grzeszkiewicz-Radulska (2012: 113) z Katedry Metod i Technik Badań Społecznych Instytutu Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, badanie pilotażowe „jest rodzajem badania wstępnego i ma na celu przetestowanie oraz ocenę narzędzia, które ma być wykorzystane w badaniu zasadniczym”. Uwzględniając tę definicję, przeprowadzono badanie pilotażowe jako pierwszy element procesu badawczego. Należy przy tym zaznaczyć, iż z uwagi na małą reprezentatywność próby badawczej analiza wyników przeprowadzonego badania pilotażowego nie pozwoliła na udzielenie eksplicytnej odpowiedzi na żadne z postawionych pytań badawczych. Badanie pilotażowe umożliwiło natomiast wstępną weryfikację wiedzy autorki dysertacji oraz było okazją do sprawdzenia użyteczności opracowanego warsztatu badawczego. Podczas badania pilotażowego postawiono następujące pytania:

- A. Jakie nienawistne praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych występują w języku polskim i języku niemieckim na portalu społecznościowym Facebook?
- B. Jak często poszczególne nienawistne praktyki dyskursywne występują w danym podkorpusie i jakie są ich rodzaje oraz funkcje?

5.1.1 Dobór próby badawczej i prezentacja wyników

Przedmiot badań w ramach badania pilotażowego stanowił dyskurs dotyczący alfabetycznie pierwszej z listy w języku polskim, mniejszości muzułmańskiej i ostatniej w języku niemieckim, mniejszości ukraińskiej (zob. tabela 18).

Korpus	Słowa klucze ²²¹
PL	muzułmanin ²²² , muzułmanka, muzułmański
	Cygan ²²³ , Cyganka, cygański, Rom, Romka, romski
	Ukrainiec, Ukrainka, ukraiński
	Żyd, Żydówka, żydowski
DE	Jude, Jüdin, jüdisch
	Muslim ²²⁴ , Moslem, Muslimin, Moslemin, Muslima, Muselmanin, muslimisch, moslemisch, mosleminisch
	Rom, romanisch, Zigeuner, Zigeunerin, zigeunerisch
	Ukrainer, Ukrainerin, ukrainisch

Tabela 18: Lista słów kluczy dla grup mniejszościowych i etnicznych wybranych do badania

Do badania wybrano 60 postów w języku polskim i 60 w języku niemieckim. Posty były zamieszczane w różnym czasie (mają różne daty dodania) i zawierały słowa klucze „muzułmanie*²²⁵” lub „muzułmański*” dla języka polskiego i „*Muslime**” (pol. „muzułmanie”) lub „*muslimisch**” (pol. „muzułmański”) dla języka niemieckiego. Łącznie jako MN w jej węższym spektrum deficyjnym, ograniczając się do wypowiedzi mających charakter nawoływania do działania, zakwalifikowano 7 komentarzy dotyczących mniejszości muzulmańskiej. Natomiast z grupy postów odnoszących się do mniejszości ukraińskiej, także z 60 postów w języku polskim, zawierających słowa klucze „Ukraińcy*” lub „ukraiński*”, i 60 w języku niemieckim, zawierających słowa klucze „*Ukrainer**” (pol. „Ukraińcy”) lub „*ukrainisch**” (pol. „ukraiński”), wybrano tylko 2. Były to komentarze w języku polskim. Poniżej zaprezentowano przykłady komentarzy, zakwalifikowanych jako MN (zob. tabela 19).

²²¹ Słowa klucze podano w porządku alfabetycznym.

²²² Do badania włączono także formy fleksyjne podanych wyrazów.

²²³ Zob. przyp. 158: Za Kozakiewicz (2016: 30) przyjmuje się, iż „etnonim Cyganie, począwszy od swej niepewnej etymologii, posiadał jednoznacznie negatywny charakter”; postuluje się używanie endoetnonimu Romowie, który „niejako zrywa z negatywnym wizerunkiem”. Etnonim Cyganie zostanie włączony tylko do słów kluczy z uwagi na zebranie większej ilości treści dotyczącej tej mniejszości; o wiele więcej wyników dla mniejszości romskiej implikuje słowo Cyganie niż Romowie. O słowie *Zigeuner* w języku niemieckim pisała także Tenchini (2017: 248–265). Badaczka konstatuje w abstrakcie, iż epitet *Zigeuner* „identifies mainly the traditional «nomadic» Roma and Sinti people in a derogatory way”.

²²⁴ Wszystkie słowa występują w *Uniwersalnym słowniku języka niemieckiego DUDEN* (niem. *Deutsches Universalwörterbuch DUDEN*). W tym spisie pominięto słowa oznaczone jako „przestarzałe” (niem. *veraltet*) oraz „pejoratywne” (niem. *scherzhaft*).

²²⁵ Asterysk wskazuje na włączenie form fleksyjnych.

Lp.	Przykład
PL1.	„Głupota jakas ²²⁶ ....Niech bandery robią wypad z naszego kraju i tyle. Niech sobie radzą sami albo niech ich Putin bierze....z nimi wieczne problemy. Osobiście mnie zaczyna wkurzać że w koło słyszę ich język w moim kraju!!”
PL2.	„i się znalazł prawdziwy spadkobierca bandersmiecica do odjebania”
PL3.	„kurwooo czarnuchu jebany byłbyś trupem w Polsce”
PL4.	„Co by dostał kulke w leb –czarne arabskie scierwo”
DE1.	„Wann werden diese Untermenschen zum Abschuss freigegeben ? Huren Moslems. (pol. Kiedy ci podludzie zostaną odstrzeleni? Kurwy Muzułmanie)”
DE2.	„Das ganze Orient-Gesindel niederschießen! (pol. Zestrzelić ten cały orientalny motłoch!)”
DE3.	„raus mit dem dreckspack islam,die in österreich und deutschland lärm machen (pol. wypad z tą paczką brudu islamem,która robi hałas w austrii i niemczech)”

Tabela 19: Komentarze zakwalifikowane jako MN w mikro-korpusie badania pilotażowego

Jak zostało wspomniane w rozdziale 2 niniejszej pracy, praktyki dyskursywne to wg Reisigla i Wodak (2001: 40) zjawiska tekstowe, które „odgrywają decydującą rolę w genezie i wytwarzaniu pewnych uwarunkowań społecznych” np. „ras”, narodowości lub grup etnicznych. Mogą również pełnić zasadniczą funkcję w utrwalaniu, odtwarzaniu, przekształcaniu lub rozbijaniu statusu quo (por. Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak 2017: 294). Komentarze zakwalifikowane zgodnie z definicją operacyjną dla niniejszej dysertacji jako MN ze względu na przynależność etniczną i narodową poddano następnie analizie przeprowadzonej zgodnie z wymienionymi w poniższej tabeli praktykami dyskursywnymi i ich rodzajami i/lub funkcjami (zob. tabela 20), opierając się m.in. na terminach wprowadzonych przez Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak (2017), Reisigla (2010), Reisigla i Wodak (2001), czy van Leeuwena (1993; 1996).

²²⁶ Wszystkie cytaty z zachowaniem oryginalnej pisowni.

Praktyki dyskursywne	Rodzaje i/lub ich funkcje
Wymienianie nieistotnych informacji	wywoływanie niesmaku
	wyolbrzymianie ²²⁷ /uwrażliwianie
Fałszywe pobudki	legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu narodowego/etnicznego/„rasowego” poprzez społeczną problematyzację
	legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu narodowego/etnicznego/„rasowego” poprzez odwoływanie się do woli bożej lub siły wyższej
	kryminalizacja – odwoływanie się do czynów lub zwyczajów wyrażających nadużycia prawa
Negatywne określenia	somatonimy – odwoływanie się do koloru skóry ²²⁸
	somatonimy – odniesienia do brudu
	animalizacja ²²⁹ – sugerowanie, iż osoby to nie ludzie, lecz zwierzęta
	religionimy – przypisywanie osobom domniemanego wyznania
	fałszywe origonimy – określenia nawiązujące do podobieństw o nieprawidłowym podłożu, np. odnoszenie się do osób poprzez zastosowanie określeń wykraczających poza narodowość tych osób
	relacjonimy – odnoszenie się do osób poprzez łączenie ich z negatywnymi czynami/zwyczajami
	kryminonimy – odnoszenie się do osób poprzez odwoływanie się do czynów lub zwyczajów wyrażających nadużycia prawa ²³⁰
	politonimy – określenia osób przypisujące im status polityczny, np. uchodźcy lub negatywne

²²⁷ Należy wspomnieć tutaj o opisywanych przez Ohię (2013: 97) hiperbolach kwantytatywnych, które są „jednym z typów jawnych mechanizmów semantycznych” i „objawiają się w formie wyrażen: *murzyńska hołota, czarna hołota, murzyński tłum, czarna fala/czarny przypyły, afrykański busz*”.

²²⁸ Nazwy „ras” wg Reisigla (2010: 45) „są często oparte na metaforach kolorystycznych lub wybranych meronimach cielesnych, np. czarni, ‘negros’ (‘Neger’), ‘bush negros’ (‘Buschneger’), ciemnoskórzy (‘Dunkelhäutige’), czerwonoskórzy (‘Rothäute’), skośnoocy/‘Chinks’ (‘Schlitzaugen’), kolorowi, biali, ‘bładoskórzy’ (‘Hellhäutige’), ‘błada twarz’ (‘Bleichesicht’).”

²²⁹ Zamieniono nazwę rodzaju praktyki dyskursywnej: prymitywizację na animalizację. Metafory zwierzęce są wg Reisigla (2010: 42) „regularnie stosowane jako obraźliwe obelgi, na przykład „świnia”, „szczur” (stosowane m.in. jako metafora antysemita przez nazistów), „pasożyt” (również stosowane m.in. jako metafora antysemita przez nazistów), „krowa” czy „pies”.

²³⁰ Reisigl i Wodak (2001: 52) podają następujące przykłady kryminonimów: „kryminaliści, nielegalni, dealerzy, mafiozi, delikwenci, gang, mordercy [relacjonim], ‘Schubhäftling’ (‘przebywający w areszcie do czasu deportacji więźni’, ‘Schübling’ (pejoratywnie na ‘przebywającego w areszcie do czasu deportacji więźnia’), fikcyjny uchodźca (‘Scheinasylant’), sprawca, represjonujący, *SchwarzarbeiterIn* (osoba wykonująca nielegalną pracę pol. pracujący na czarno)”.

	ideologie, np. radykalny
	ksenonimy – określenia osób wskazujące na zachowanie dystansu wobec nich, wyłączające ich z grupy, ukazujące ich wyraźną dysymilację, np. obcy
	antropionimy – wyrazy oznaczające aktywność fizyczną, np. przybysze, ale także odnoszące się do osób w kategoriach ich zwyczajów seksualnych lub orientacji seksualnej (wiele z nich zakłada szczególne normy, takie jak heteroseksualność, tabuizacja kazirodztwa itp., tym samym wprowadzając presupozycję, że wszelka odmienność jest odstępstwem od normy)
	militarionimy – przedstawianie osób jako ludzi o wrogim nastawieniu do Polaków, np. za Reisiglem i Wodak (2001: 51): „wojownik, żołnierz, armia, trupa, wróg [relacjonim], SA (<i>Sturmabteilung</i> pol. oddział szturmowy), SS (<i>Schutzstaffel</i> pol. szwadron ochronny), <i>Wehrmacht</i> ”
	ekononimy – łączenie osób z problemami społeczno-ekonomicznymi poprzez sugerowanie, że np. stanowią oni zagrożenie na rynku pracy
	określenia patronizujące – wyrazy sugerujące, że osoby mają niższy status, w tym społeczny, lub, że znajdują się na niższym poziomie rozwoju cywilizacyjnego/edukacyjnego
	reifikacje – odnoszenie się do osób poprzez łączenie ich z charakterystycznym przedmiotem lub jakby byli przedmiotami
Tropy	metonimie, w tym zwłaszcza synekdochy
Ekspletyzacje	wulgaryzmy

Tabela 20: Praktyki dyskursywne, ich rodzaje i/lub funkcje

W powyższej tabeli ujęto metonimie, w tym synekdochy, jako główne tropy retoryczne wykorzystywane w dyskursie nienawistnym. Jak pisze Szczepaniak-Kozak (2020: 3):

Dyskredytacja może przyjąć różne formy i typy. Najczęściej proces dyskredytacji rozpoczyna się od kategoryzowania krytykowanej osoby lub grupy i przypisywania całej grupie społecznej cech, które wykazują tak naprawdę pojedyncze osoby. Ta strategia retoryczna znana jest od czasów starożytnych i nazywa się metonimią. Metonimia polega na zastąpieniu słowa właściwego innym wyrazem – pokrewnym znaczeniowo, pozostającym w uproszczonej relacji z tym właściwym (por. Korolko 1998: 58–80). W odróżnieniu od metafory oznaczana rzecz nie jest podobna, lecz w określony sposób przystająca do zbioru określanego użytym wyrazem.

Synekdocha jest rodzajem metonimii (por. także Doroszewski 1997) i polega na „zastąpieniu nazwy całości lub ogółu przedmiotów nazwą części lub jednego przedmiotu, np. *dach* zamiast *dom*, albo na odwrót, np. *czworonóg* zamiast *koń*” (*Słownik języka polskiego PWN*, dalej: SJP_{PWN}). Reisiągł (2010: 42) zauważa, że:

obelgi synekdochiczno-metaforyczne są często oparte na nazwach bardziej lub mniej stabuizowanych części ciała i czynności cielesnych (np. zachowań seksualnych), na przykład „duppek”, „cipa”, „matkojebca” czy „dziwka” (“asshole”, “cunt”, “motherfucker”, “whore”). Redukują one osoby do części ciała lub czynności cielesnych objętych społecznym tabu. W wielu (choć nie wszystkich) kontekstach stają się one przejawami dyskryminującego nazywania.

W niniejszej dysertacji podstawą teoretyczną dotyczącą klasyfikowania wyrazów jako wulgaryzmy są ustalenia Grochowskiego (2003: 19), autora *Słownika polskich przekleństw i wulgaryzmów* (dalej: S_{PPiW}), który definiuje wulgaryzm jako „jednostkę leksykalną, za pomocą której mówiący ujawnia swoje emocje względem czegoś lub kogoś, łamiąc przy tym tabu²³¹ językowe”, a więc społecznie usankcjonowany zakaz wypowiedzienia pewnych wyrazów (por. Walczak 1988: 54). Wulgaryzmy dzielą się według językoznawcy na:

- a) referencyjno-obyczajowe, które autor definiuje jako objęte tabu ze względu na ich cechy semantyczne i zakres odniesienia przedmiotowego;
- b) systemowe (właściwe), które są objęte tabu wyłącznie ze względu na ich cechy wyrażeniowe (formalne), inaczej mówiąc, niezależne od ich właściwości semantycznych i rodzaju kontekstu użycia (por. Grochowski 2003: 20).

Językoznawca (2003: 20) konstatuje, iż za pomocą wulgaryzmów referencyjno-obyczajowych naruszane są konwencje kulturowe w danej społeczności, natomiast za pomocą wulgaryzmów systemowych łamane są konwencje językowe, przy czym łamanie konwencji kulturowych jest tutaj jedynie konsekwencją podporządkowania zachowań językowych ogólnym normom kulturowym. Warto także wspomnieć o przekleństwach, które mogą mieć wulgarny charakter, ale zawsze są jednostkami semantycznie pustymi,

---

²³¹ Bednarska (2019: 45) prezentuje historię tego wyrazu: „został [on – M.J.G.] zaczerpnięty z języka tonga. Po raz pierwszy użył go w swym dzienniku brytyjski kapitan James Cook (1784: 286), odnosząc go do zwyczajów tongijskich plemion: ‘Not one of them would sit down, or eat a bit of anything [...] On expressing my surprise at this, they were all taboo, as they said; which word has a very comprehensive meaning; but, in general, signifies that a thing is forbidden’. Badaczka odnosi się do definicji tego słowa także w kontekście polskim: „Polskie słowniki definiują tabu jako: ‘wszystko to, co objęte zakazem społecznym, o czym nie należy rozmawiać; temat, którego nie należy poruszać (*Słownik współczesnego języka polskiego* 2001: 1118), [...] ‘to, o czym się nie mówi lub co jest zakazane w jakimś społeczeństwie, ponieważ jest wstydlive, niebezpieczne, kontrowersyjne lub przykre’ (*Uniwersalny słownik języka polskiego* 2003: 7)” (Bednarska 2019: 45).

tn. nieprzekazującymi żadnej informacji, a ich użycie nie narusza struktury składniowej zdania (por. Grochowski 2003: 17).

Grochowski (2003: 15–16) wyróżnia trzy sensy przekleństwa i przyporządkowuje im określone negatywne performatywy: „wartościujący (‘ktoś przeklina kogoś za coś’, ‘ktoś przeklina coś’), instrumentalny (‘ktoś rzuca przekleństwo na kogoś’, ‘ktoś przeklina kogoś’) i wyrażeniowy (‘ktoś przeklina’)”. Tylko w ostatnim przypadku nie implikują one wyłącznie negatywnych emocji; ten rodzaj przekleństw może wyrażać zarówno złość, jak i zdziwienie czy zachwyt. Do analizy włączono tylko przekleństwa o charakterze wulgarnym. Z uwagi na to, iż S_{PPiW} stanowi w części analitycznej pracy częste odniesienie, autorka dysertacji cytuje stosowane w słowniku kwalifikatory, stanowiące o wprowadzonych rozróżnieniach Grochowskiego (2003: 21; 39–40):

- **posp./wulg** – rodzaj wulgaryzmu systemowego o relatywnie niskim stopniu nacechowania, inaczej: jednostka na ogół uważana za wulgarną – w kulturalnym kręgu rozmówców, zwłaszcza starszego i średniego pokolenia; zob. np. hasła *gówniarz*, *pierdola*, *przypiepszyć*,
- **wulg.** – rodzaj wulgaryzmu systemowego: jednostka powszechnie uznawana za wulgarną; zob. np. hasła *dupczyć*, *kutas*, *usrać*,
- **wulg.!** – rodzaj wulgaryzmu systemowego o wysokim stopniu nacechowania, inaczej: jednostka uważana powszechnie za bardzo wulgarną; zob. np. hasła *chuj*, *jebać*, *pizda*,
- **wulg. obycz.** – wulgaryzm obyczajowy (ściślej: referencjno-obyczajowy), inaczej: jednostka wulgarna ze względu na znaczenie i odniesienie, a nie ze względu na jej formę (w opozycji do wulgaryzmów systemowych) [przykłady ze Słownika: „bzykać, bufor, ciupciać”. – M.J.G.].

W kontekście wulgaryzmów w języku niemieckim w części analitycznej pracy autorka powołuje się na *Das große Schimpfwörterbuch* (pol. *Wielki słownik wulgaryzmów*) autorstwa Herberta Pfeiffera (por. H. Pfeiffer 1999).

Praktyki dyskursywne i ich rodzaje mogą się na siebie nakładać lub się ze sobą łączyć. Przykłady stanowią przytoczone wyrazy: „kzojebca”, jednocześnie antroponim, animalizacja, synekdocha, a także wulgaryzm oraz „banderśmiec”, połączenie militarionimu i reifikacji.

W obrębie komentarzy zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania zidentyfikowano następujące rodzaje praktyk dyskursywnych (zob. tabela 21).

Język	Lp.	Przykłady	Praktyki dyskursywne
PL	1.	„Głupota jakas....Niech bandery robią wypad z naszego kraju i tyle. Niech sobie radzą sami albo niech ich Putin bierze....z nimi wieczne problemy. Osobiście mnie zaczyna wkurzać że w koło słyszę ich język w moim kraju!!”	a) negatywne określenia: militarionim „bandery” b) jawne wykluczenie: „Niech bandery robią wypad z naszego kraju” c) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu narodowego poprzez społeczną problematyzację „z nimi wieczne problemy”
	2.	„i się znalazł prawdziwy spadkobierca bandersmiecia do odjebania”	a) negatywne określenia: reifikacja „-smiecia” b) negatywne określenia: militarionim „bander-” c) ekspletyzacje: wulgaryzm „do odjebania” d) nawoływanie do zabójstwa: „do odjebania” ²³²
	3.	„kurwooo czarnuchu jebany byłbyś trupem w Polsce”	a) negatywne określenia: somatonim (odwoływanie się do koloru skóry) „czarnuchu” b) ekspletyzacje: wulgaryzmy „kurwooo”, „jebany” c) nawoływanie do zabójstwa: „byłbyś trupem w Polsce”
	4.	„Co by dostał kulke w leb – czarne arabskie scierwo”	a) negatywne określenia: somatonim (odwoływanie się do koloru skóry) „czarne” b) negatywne określenia: reifikacja „scierwo” c) nawoływanie do zabójstwa: „Co by dostał kulke w leb”
DE	1.	„Wann werden diese Untermenschen zum Abschuss freigegeben ? Huren Moslems.” (pol. „Kiedy ci podludzie zostaną odstrzeleni? Kurwy Muzułmanie”)	a) negatywne określenia: reifikacja „Untermenschen” (pol. „podludzie”) b) ekspletyzacje: wulgaryzm „Huren” (pol. „kurwy”) c) nawoływanie do zabójstwa: „Wann werden diese Untermenschen zum Abschuss freigegeben?” (pol. „Kiedy ci podludzie zostaną odstrzeleni?”)
	2.	„Das ganze Orient-Gesindel niederschießen!” (pol. „Zestrzelić ten cały orientalny motłoch!”)	a) negatywne określenia: reifikacja „Gesindel” (pol. „motłoch”) b) nawoływanie do zabójstwa: „Das ganze Orient-Gesindel niederschießen!” (pol. „Zestrzelić ten cały orientalny motłoch!”)
	3.	„raus mit dem dreckspack islam,die in österreich und deutschland lärm machen” (pol. „wypad z tą paczką brudu islamem,która robi hałas w austrii i niemczech”)	a) jawne wykluczenie: „raus mit” (pol. „wypad z”) b) negatywne określenia: somatonim (odwoływanie się do brudu) „dreckspack” (pol. „paczka brudu”) c) negatywne określenia: relacjonim „die in österreich und deutschland lärm machen” (pol. „która robi hałas w austrii i niemczech”)

Tabela 21: Zestawienie komentarzy z mikro-korpusu badania pilotażowego zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania wraz z praktykami dyskursywnymi

²³² Wulgaryzm „odjebać” występuje w S_{PPiW} w czterech zastosowaniach (Grochowski 2003: 129): „1. ktoś odjebał coś – ‘ktoś zrobił coś byle jak’, 2. komuś odjebało – ‘ktoś zwariował’, 3. ktoś odjebał się – ‘ktoś wystroił się’, 4. ktoś₁ odjebał się od kogoś₂ a. czegoś – ‘ktoś zostawił kogoś a. coś w spokoju’”. W cytowanym komentarzu wulgaryzm „odjebać” nie występuje w żadnym z powyższych zastosowań. W PKI „odjebać” pojawia się w 1 428 konkordancjach (0,15 pmw), „do odjebania” w dwóch konkordancjach, oznaczając „do zabicia”.

Z uwagi na to, iż jednym z kryteriów kwalifikacji danego komentarza jako MN było jego nawoływanie do działania (tj. nawoływanie do nielegalnych czynów przeciwko określonym grupom mniejszościowym lub podsycanie wrogości do określonych grup mniejszościowych), np. z powyższego materiału badawczego „niech [...] robią wypad z naszego kraju”, „*raus*” (pol. „wypad”), „znalazł się [...] do odjebania”, niemiarodajne byłoby analizowanie komentarzy z wyodrębnieniem również tej cechy jako praktyki dyskursywnej. Do analizy włączono opis sposobu nawoływania do działania, np. poprzez ekspletyzacje (wulgaryzmy np. „do odjebania”), a także opis czynności, do jakich nawołują autorzy komentarzy, w tym m.in. jawne wykluczenie „*raus*” (pol. „wypad”) oraz nawoływanie do konkretnej czynności, m.in. nawoływanie do pobicia czy zabójstwa, np. „*Das ganze Orient-Gesindel niederschießen!*” (pol. „Zestrzelić ten cały orientalny motłoch!”) oraz „*Wann werden diese [...] zum Abschuss freigegeben?*” (pol. „Kiedy ci [...] zostaną odstrzeleni?”). Według doktryny prawa karnego (z ekspertyzy prawnej dot. publicznego nawoływania do popełnienia przestępstwa [art. 255 kk] [Urbańczyk 2015: 4]) nawoływanie do popełnienia przestępstwa może być na przykład:

wzywaniem do pobicia („dania fizycznej nauczki”), do zaboru mienia („zabrania innym tego, czego mają za dużo”) lub do zabójstwa („fizycznej likwidacji”) (por. A. Cwiakalski, w: Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 117-277 k.k., pod red. A. Zolla, LEX OMEGA online).

Autor ekspertyzy (Urbańczyk 2015: 9) określa poniższe komentarze zamieszczone pod postem na stronie internetowej „Wrocław miastem bez imigrantów” jako mające charakter nawoływania do przestępstwa zabójstwa:

„zabic to dziecko”,
„dziecko utopić jak się robi z małymi pieskami a kobitę spalić żywcem na stosie dla przykładu”,
„strzelać do tego gówna i palić”

Komentarz „dziecko utopić jak się robi z małymi pieskami a kobitę spalić żywcem na stosie dla przykładu” prawnik traktuje jako nawoływanie do kwalifikowanej formy zabójstwa, tj. morderstwa z art. 148 paragrafu 2 k.k., czyli umyślnego zabicia człowieka ze szczególnym okrucieństwem („utopić jak małe pieski”, „spalić żywcem”).

5.1.2 Analiza wyników i wnioski

Na podstawie badania pilotażowego wykazano, iż ekspletyzacje i negatywne określenia (głównie reifikacje i somatonimy) są dominującymi praktykami dyskursywnymi w stosunku do mniejszości muzułmańskiej. Przykłady to:

- a) reifikacje, w języku polskim: „ścierwo”, w języku niemieckim „*Untermenschen*” (pol. „podludzie”), „*Orient-Gesindel*” (pol. „orientalny motłoch”),
- b) somatonimy, w języku polskim: „czarnuch”, w języku niemieckim „*Dreckspack*” (pol. „paczka brudu”),
- c) ekspletyzacje, w języku polskim „kurwooo jebany”, w języku niemieckim „*Huren*” (pol. „kurwy”).

W odniesieniu do mniejszości ukraińskiej tylko w języku polskim pojawiają się militarionimy takie jak „bander-” w przykładzie „banderśmiec”, a także „bandery” (w formie deprecjatywnej rzeczownika męskoosobowego w mianowniku liczby mnogiej).

Należy zauważyć, iż znamienne dla języka polskiego i niemieckiego są tworzone *ad hoc* neologizmy słowotwórcze i semantyczne, przykłady dla języka polskiego to „bandersmiecia”, a dla języka niemieckiego „*Orient-Gesindel*” (pol. „orientalny motłoch”), „*Dreckspack*” (pol. „paczka brudu”).

W kontekście nawoływania do działania, w poszczególnych komentarzach, zarówno w języku niemieckim, jak i polskim, występują: nawoływanie do zabójstwa, np. „*Das ganze Orient-Gesindel niederschießen!*” (pol. „Zestrzelić ten cały orientalny motłoch!”) oraz „*Wann werden diese [...] zum Abschuss freigegeben?*” (pol. „Kiedy ci [...] zostaną odstrzeleni?”), „co by dostał kulke w leb”, „byłbyś trupem w Polsce” oraz jawne wykluczenie, np. „*raus*” (pol. wypad), „Niech bandery robią wypad z naszego kraju”.

Konieczne jest stworzenie schematu katalogowania materiału badawczego do badania zasadniczego, w którym dane korpusowe będą dotyczyć znacznie większej liczby grup mniejszościowych. Należy także uwzględnić działania moderatorów treści portalu społecznościowego Facebook. Pomoże to udzielić odpowiedzi na pytania:

- A. Jak wygląda polityka moderacji treści portalu społecznościowego Facebook?
- B. W jakim stopniu dostępny, stanowiący przedmiot badań pracy, dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych na portalu społecznościowym Facebook jest być moderowany?
- C. Czy dla języka polskiego i języka niemieckiego istnieją takie same zasady moderacji treści?

Z uwagi na to, iż badanie pilotażowe dostarczyło wiele przykładów dotyczących określeń, jakie użytkownicy portalu stosują, nazywając poszczególnych przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych lub mówiąc o nich, dodano do badania zasadniczego kolejne pytania badawcze:

- A. Jakie rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej występują w materiale badawczym?
- B. Jakie kolokacje wykazują najczęściej występujące rzeczowniki w poszczególnych podkorpusach?
- C. Jakie słowa kluczowe wykazuje materiał badawczy w porównaniu z korpusami referencyjnymi polskiego i niemieckiego Internetu?
- D. Jakie konkordancje w korpusach referencyjnych wykazują rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danych grup mniejszościowych?

W poniższej tabeli zestawiono pytania badawcze implementowane do badania pilotażowego, a następnie doprecyzowane do celów badania zasadniczego (zob. tabela 22).

Lp.	Badanie pilotażowe	Badanie zasadnicze
A.	Jakie nienawistne praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych występują w języku polskim i języku niemieckim na portalu społecznościowym Facebook?	Jakie nienawistne praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych występują w języku polskim i języku niemieckim na portalu społecznościowym Facebook?
B.	Jak często poszczególne nienawistne praktyki dyskursywne występują w danym podkorpusie i jakie są ich rodzaje oraz funkcje?	Jak często poszczególne nienawistne praktyki dyskursywne występują w danym podkorpusie i jakie są ich rodzaje oraz funkcje?
C.	–	Jak wygląda polityka moderacji treści portalu społecznościowego Facebook?
D.	–	W jakim stopniu dostępny, stanowiący przedmiot badań pracy, dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych na portalu społecznościowym Facebook jest moderowany?
E.	–	Czy dla języka polskiego i języka niemieckiego istnieją takie same zasady moderacji treści?
F.	–	Jakie rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej występują w materiale badawczym?
G.	–	Jakie kolokacje wykazują najczęściej występujące rzeczowniki w poszczególnych podkorpusach?
H.	–	Jakie słowa kluczowe wykazuje materiał badawczy w porównaniu z korpusami referencyjnymi polskiego i niemieckiego Internetu?
I.	–	Jakie konkordancje w korpusach referencyjnych wykazują rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danych grup mniejszościowych?

Tabela 22: Zestawienie pytań badawczych z badania pilotażowego i badania zasadniczego

Przeprowadzenie badania pilotażowego umożliwiło także wyciągnięcie wstępnych wniosków dotyczących ogólnych cech charakterystycznych nienawistnego dyskursu w mediach społecznościowych, co powinno zostać poddane dalszej wnikliwej analizie. Wykazano bowiem, iż nienawistny dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych w mediach społecznościowych ma charakter raczej eksplicytny niż implicytny. Autorzy nienawistnych wiadomości zamieszczonych w mediach społecznościowych stosują bowiem bezpośrednie formy ekspresji, np. w języku polskim:

„kurwooo czarnuchu jebany byłbyś trupem w Polsce”, w języku niemieckim „*Wann werden diese Untermenschen zum Abschuss freigegeben? Huren Moslems*” (pol. „Kiedy ci podludzie zostaną odstrzeleni? Kurwy Muzułmanie”). Zaobserwowano także użycie dychotomii „my”–„wy” (opisywanej przez Kopytowską [2017b: 3]), również zastosowanej eksplicytnie. Autorzy komentarzy używają konkretnych odniesień do grup mniejszościowych. Czynią to poprzez wskazywanie poszczególnych etnonimów lub przymiotników ich dotyczących takich jak przykłady wskazane w badaniu pilotażowym „*Moslems*” czy „arabskie”. Co więcej, wykazano, iż nawoływaniu do działania, określanemu w języku angielskim jako *call for action* (tj. nawoływanie do nielegalnych czynów przeciwko określonym grupom mniejszościowym lub podsycanie wrogości do określonych grup mniejszościowych), implementowanemu jako część definicji operacyjnej MN, towarzyszy proksymizacja potencjalnych zagrożeń i legitymizacja działań, których celem jest wyeliminowanie tychże zagrożeń poprzez wykluczenie poszczególnych grup mniejszościowych. Przykłady z badania pilotażowego, w języku polskim to „Głupota jakas....Niech bandery robią wypad z naszego kraju i tyle. Niech sobie radzą sami albo niech ich Putin bierze....z nimi wieczne problemy. Osobiście mnie zaczyna wkurzać że w koło słyszę ich język w moim kraju!!”, a w języku niemieckim „*raus mit dem dreckspack islam, die in österreich und deutschland lärm machen*” (pol. „wypad z tą paczką brudu islamem, która robi hałas w austrii i niemczech”).

Po przeprowadzeniu badania pilotażowego zaplanowano w diagramie Gantta poszczególne zadania badawcze wykonywane w ramach badania zasadniczego w stosunku do zaplanowanego na nie czasu (w miesiącach). Każde z zadań badawczych powinno być wykonywane sekwencyjnie, a więc po zakończeniu poprzedniego i w opisanej poniżej kolejności (zob. tabela 23).

Lp.	Zadanie badawcze	Liczba miesięcy															
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1.	Analiza dokumentów																
2.	Projekt korpusu, w tym zebranie danych empirycznych																
3.	Analiza jakościowa																
4.	Analiza ilościowa																
5.	Analiza wyników i weryfikacja hipotezy																

Tabela 23: Kolejność wykonywania poszczególnych zadań badawczych rozłożonych w czasie (miesiące)

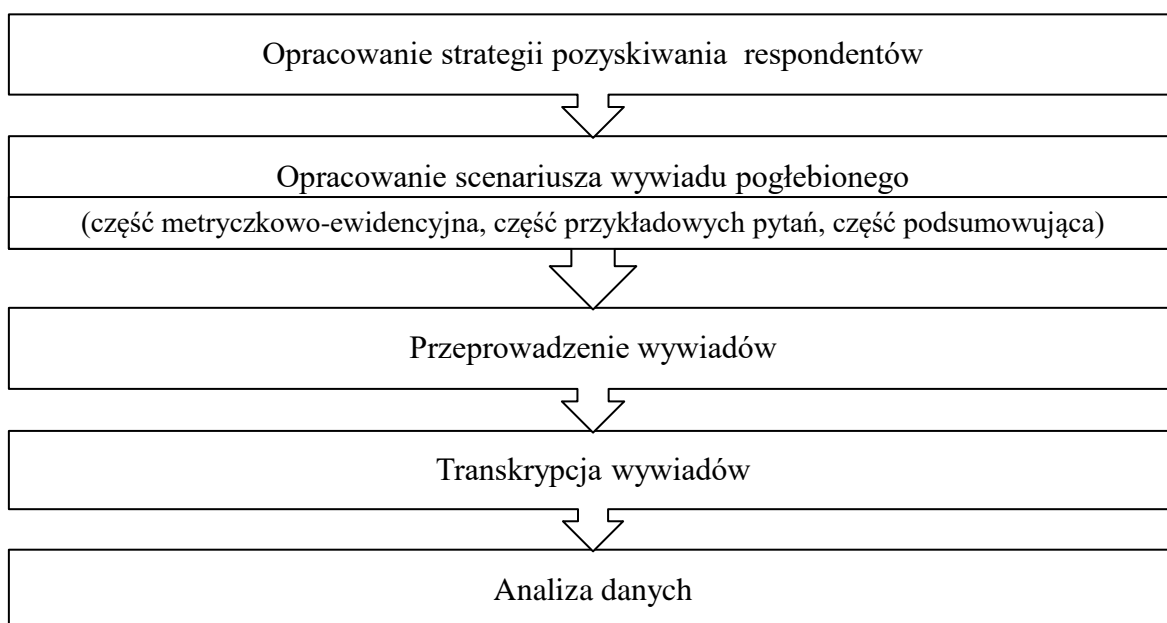
Każdy z kolejnych podrozdziałów zawiera prezentację wyników analizy wykonanej w ramach poszczególnych zadań badawczych (1, 3 i 4) oraz projektu korpusu (w ramach drugiego zadania badawczego). Wyniki ostatniego zadania badawczego przedstawiono w kolejnym rozdziale.

5.2 Analiza dokumentów

Aby uzyskać rzeczywisty obraz dyskursu dotyczącego mniejszości etnicznych i narodowych na portalu społecznościowym Facebook należy wziąć pod uwagę także, pominiętą w badaniu pilotażowym, politykę moderacji treści. W celu zbadania działań moderatorów treści, którzy są odpowiedzialni za ich częściowe usuwanie, założono wykorzystanie wywiadu pogłębionego (ang. *in-depth interview*, dalej: IDI) jako techniki badawczej. Celem byłoby przybliżenie odpowiedzi na główne pytanie w ramach tej części badania, dotyczące tego, jak wygląda polityka moderacji treści portalu, co miało prowadzić do lepszego zrozumienia tego, w jakim stopniu dostępny, stanowiący przedmiot badań pracy, nienawistny dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych na portalu społecznościowym Facebook jest moderowany. Według Boyce’a i Neale’a (2006: 3) wywiady pogłębione to intensywne wywiady indywidualne przeprowadzone z małą liczbą respondentów, które są użyteczne w przypadku chęci uzyskania przez badacza szczegółowych informacji dotyczących danego tematu. Miński (2017: 40) podkreśla, iż zastosowanie IDI jest „szczególnie użyteczne w badaniach nad kwestiami drażliwymi, tematami wymagającymi większej wrażliwości”, i dodaje: „zwłaszcza w sytuacji, gdy

zachodzi uzasadniona obawa, iż respondenci mogą być skłonni do udzielania wymijających lub mylących odpowiedzi na pytania zadawane w technikach wystandaryzowanych”. Ta konstatacja także wskazuje na zasadność zastosowania wymienionej techniki badawczej w podejmowanym w pracy zagadnieniu MN.

Zasady doboru próby badawczej zostały opracowane na samym początku przygotowywania badania. Respondentami mieli zostać moderatorzy portalu społecznościowego Facebook, posługujący się językiem polskim, niemieckim lub angielskim. Zaplanowano etapy przeprowadzenia badania z wykorzystaniem wywiadu pogłębionego do celów niniejszej dysertacji w sposób zaprezentowany na poniższej grafice (zob. grafika 38).

Grafika 38: Etapy przeprowadzenia badania z wykorzystaniem wywiadu pogłębionego (por. Miński 2017: 39); opracowanie własne

Strategia pozyskiwania respondentów miała charakter etapowy. Najpierw autorka dysertacji skontaktowała się z portalem społecznościowym Facebook w celu uzyskania pomocy w zakresie pozyskiwania respondentów. Niestety nie udzielono w tym zakresie żadnej pomocy. Następnie autorka skontaktowała się z byłą moderatorką serwisu społecznościowego Facebook, która jednak nie zgodziła się na wywiad, powołując się na *non-disclosure agreement*²³³ (pol. umowę poufności). Kolejnym etapem pozyskiwania

²³³ Była moderatorka serwisu społecznościowego Facebook publikuje list otwarty (Punsmann 2018) i konstatuje, iż nie narusza umowy poufności, ponieważ nie odnosi się do rozwijanych w obrębie serwisu praktyk. Ujmuje to w następującym zdaniu: „I don't intend to violate the employee non-disclosure agreement I signed. I will not dig into the policies developed by Facebook” (Punsmann 2018, Online [dostęp: 6 listopada 2019]).

respondentów do badania było skontaktowanie się z osobami zatrudnionymi na stanowisku *content moderator* (pol. moderator treści) na portalu społecznościowym *LinkedIn*, określanym także jako portal pracy lub portal pracowniczy. Pozwala on przede wszystkim na tworzenie globalnej sieci kontaktów zawodowych i na dokumentowanie etapów kariery zawodowej. Znalezione osiem osób, które pracują lub pracowały na stanowisku *content moderator*. Dwie osoby nie zaakceptowały możliwości nawiązania kontaktu poprzez portal. Po wysłaniu zapytania o możliwość przeprowadzenia anonimowego wywiadu do osób, które zaakceptowały prośbę włączenia do kontaktów zawodowych, uzyskano odpowiedzi od pięciu osób, które powiadomiły, iż nie pracują lub nie pracowały dla portalu społecznościowego Facebook.

Z uwagi na brak²³⁴ respondentów zastąpiono tę technikę badawczą analizą dokumentów, w ramach której zweryfikowano m.in. list otwarty byłej moderatorki portalu społecznościowego Facebook. Dobór dokumentów do badania polegał na znalezieniu: (a) dokumentów dostępnych w ramach portalu społecznościowego Facebook dotyczących polityki moderacji treści, (b) ogólnodostępnych wywiadów²³⁵ w sieci Internet z moderatorami serwisu społecznościowego Facebook w językach niemieckim, polskim i angielskim. Przeanalizowano następujące dokumenty:

- a) regulamin portalu społecznościowego Facebook, tj. jego 11. punkt zatytułowany „Propagowanie nienawiści” III rozdziału o nazwie „Treści budzące zastrzeżenia”, stanowiący załącznik 3. do niniejszej pracy;
- b) notatkę portalu społecznościowego Facebook pt. „Open-Sourcing Photo- and Video-Matching Technology to Make the Internet Safer”, stanowiącą załącznik 4. do niniejszej pracy;
- c) raport portalu społecznościowego dot. MN pt. „Hard Questions: Who Should Decide What Is Hate Speech in an Online Global Community?”, stanowiący załącznik 5. do niniejszej pracy;
- d) list otwarty byłej moderatorki serwisu społecznościowego Facebook, stanowiący załącznik 6. do niniejszej pracy;
- e) artykuł prasowy pt. „Inside Facebook”, stanowiący załącznik 7. do niniejszej pracy.

---

²³⁴ Podstawowe założenia przyjęte do opracowania wywiadów pogłębionych przeprowadzonych do celów niniejszej dysertacji wraz ze scenariuszem wywiadu, a także implikacjami metodologicznymi wynikającymi z braku respondentów do badania zaprezentowano w ostatnim rozdziale jako dezyderaty badawcze.

²³⁵ Artykuł prasowy pt. „Inside Facebook” stanowiący syntezę rozmów autorów artykułu z moderatorami portalu, został odnaleziony pod hiperłączem zamieszczonym w liście otwartym byłej moderatorki serwisu (Punsmann 2018). Moderatorka wymieniała artykuł jako opracowanie poprzedzające jej list.

Analiza dokumentów jest według Bowena (2009: 27):

systematyczną procedurą przeglądania lub dokonywania oceny dokumentów – zarówno materiałów drukowanych, jak i elektronicznych (komputerowych i przesyłanych przez Internet). Podobnie jak inne metody analityczne w badaniach jakościowych, analiza dokumentów wymaga zbadania i zinterpretowania danych w celu uzyskania ich znaczenia, zrozumienia i rozwoju wiedzy empirycznej (Corbin & Strauss, 2008; zob. także Rapley, 2007). [...] Procedura analityczna polega na wyszukiwaniu, wyborze, ocenie (nadawaniu sensu) i syntezie danych zawartych w dokumentach. W wyniku analizy dokumentów uzyskuje się dane – fragmenty, cytaty lub całe pasáže, które następnie są porządkowane w główne tematy, kategorie i przykłady przypadków, szczególnie poprzez analizę treści (Labuschagne, 2003).

Łobocki (2005: 222–223) postuluje uzupełnienie wewnętrznej analizy dokumentów, polegającej na „poznaniu treści dokumentu, właściwym ich zrozumieniu i wyjaśnianiu, w tym także na wyodrębnieniu z kontekstu składników pierwszoplanowych, myśli przewodnich i istniejących między nimi wzajemnych więzi”, zewnętrzną analizą dokumentów. Definiuje ten typ badania jako „ustalenie czasu, warunków, okoliczności, w jakich powstał dokument, a także jego identyfikacji z autorem i adresatem, dla którego został sporządzony, czy ewentualnego jego wpływu, jaki wywarł na bieg określonych wydarzeń”. Z uwagi na osadzenie postulatu w kontekście metod i technik badań pedagogicznych nie wszystkie z wyżej wymienionych czynników mogą być uznane za trafne w niniejszym badaniu. Niemniej jednak autorka niniejszej dysertacji sporządziła zestawienie zewnętrznych cech dokumentów, które dotyczą m.in. czasu i warunków ich powstania oraz ich autorów (por. tabela 24).

Nazwa dokumentu	Data publikacji	Autor/Autorzy	Dodatkowe informacje
Regulamin portalu społecznościowego Facebook „Standardy społeczności”	ostatnia aktualizacja grudzień 2019	Serwis społecznościowy Facebook	Portal przeprowadza częste aktualizacje „Standardów Społeczności”, w 2019 roku przeprowadzono 6 aktualizacji punktu dot. MN (źródło: https://www.facebook.com/communitystandards/recentupdates/hate_speech/ [dostęp: 18 kwietnia 2020]); wersja dostępna w języku polskim oraz ta sama wersja w języku niemieckim określana przez portal jako bieżąca nie jest zgodna z tą najnowszą, opublikowaną w ramach aktualizacji w marcu 2020 roku, którą serwis udostępnia tylko w języku angielskim

Notatka portalu społecznościowego Facebook pt. „Open-Sourcing Photo- and Video-Matching Technology to Make the Internet Safer”, załącznik 4.	1 sierpnia 2019	Antigone Davis i Guy Rosen	Notatka promuje coroczne wydarzenie „Child Safety Hackathon at Facebook headquarters in Menlo Park, California”: „Ogłaszamy dziś te technologie, aby wesprzeć nasz czwarty coroczny międzybranżowy Hackathon Bezpieczeństwa Dzieci w siedzibie głównej firmy na Facebooku w Menlo Park w Kalifornii. Dwudniowa impreza gromadzi prawie 80 inżynierów i naukowców zajmujących się danymi z firm partnerskich zrzeszonych w koalicji technologicznej oraz innych firm w celu opracowania nowych technologii, które pomagają chronić dzieci”
Raport portalu społecznościowego dotyczącego MN pt. „Hard Questions: Who Should Decide What Is Hate Speech in an Online Global Community?”, załącznik 5.	27 czerwca 2017	Richard Allan	Autor raportu jest wiceprezesem ds. polityki publicznej regionu EMEA (akronim od nazw krajów w języku angielskim <i>Europe, Middle East, Africa</i>)
List otwarty byłej moderatorki serwisu społecznościowego Facebook, załącznik 6.	6 stycznia 2018	Burcu Gültekin Punsmann	Tekst autorki jest poprzedzony wprowadzeniem: „Ostatnio skontaktowała się z nami [Till Krause i Hannes Grassegger – M.J.G.] Burcu Gültekin Punsmann, była pracowniczka, która po raz pierwszy osobiście relacjonuje swoją pracę jako moderatorki treści. Dla klarowności nieco skróciliśmy i zredagowaliśmy jej tekst”
Artykuł prasowy pt. „Inside Facebook”, załącznik 7.	15 grudnia 2016	Till Krause i Hannes Grassegger	Hiperłącze do artykułu zostało znalezione w w liście otwartym byłej moderatorki serwisu społecznościowego Facebook (zob. załącznik 6.)

Tabela 24: Zestawienie analizowanych dokumentów i ich cech zewnętrznych

Celem analizy dokumentów było uzyskanie odpowiedzi na pytania badawcze postawione w opracowanym scenariuszu wywiadu pogłębionego, którego nie udało się ostatecznie przeprowadzić w ramach niniejszej dysertacji:

SCENARIUSZ WYWIADU POGŁĘBIONEGO Z MODERATORAMI TREŚCI PORTALU SPOŁECZNOŚCIOWEGO FACEBOOK

Część informacyjna

Chciałabym w pierwszej kolejności podziękować za zgodę na przeprowadzenie wywiadu. Jestem doktorantką Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zajmuję się badaniem komunikacji internetowej w ramach portalu społecznościowego Facebook i chciałabym porozmawiać o Pana/Pani doświadczeniach w pracy jako moderator treści wymienionego portalu. Czas trwania wywiadu nie powinien przekroczyć jednej godziny. Badanie jest anonimowe, Pana/Pani dane personalne nie zostaną upublicznione. Wszystkie Pana/Pani odpowiedzi będą wykorzystane tylko na potrzeby naukowe. Czy zgadza się Pan/Pani na nagrywanie? Może Pan/Pani przerwać wywiad w każdej chwili.

*Część metryczkowo-
ewidencyjna: informacje o
stanowisku pracy i jego
zakresie (pozwala uzyskać
informacje o doświadczeniu
zawodowym moderatora,
szkoleniach odbytych w
trakcie wykonywania
zawodu; zwraca się tutaj
szczególną uwagę na
zagadnienie MN oraz zakres
obowiązków moderatora
treści, a także język/języki
jakim/jakimi posługuje się
podczas pracy)*

Jak długo pracuje Pan/Pani jako moderator treści portalu społecznościowego Facebook?

W jakich szkoleniach uczestniczył Pan/uczestniczyła Pani przed rozpoczęciem pracy oraz po zatrudnieniu?

Pytanie uzupełniające²³⁶:

Czy może Pan/Pani podać ich zakres?

Proszę opisać zakres swoich obowiązków.

Jakim językiem/jakimi językami Pan/Pani posługuje się podczas pracy?

Pytania uzupełniające:

Czy każdy moderator treści jest odpowiedzialny za usuwanie treści w jednym języku?

Czy moderatorzy są rodzimymi użytkownikami języka/języków, którym/którymi posługują się podczas pracy?

*Pytania o proces usuwania
komentarzy (pozwalają
dostarczyć informacje o
polityce moderacji treści
portal: sposobie
uzyskiwania i usuwania
nieakceptowanych przez
portal treści, podstawowym
obrazie ilości zgłaszanych i
usuwananych treści,
przykładach
nieakceptowanych treści, a
także wykładnikach
językowych stosowanych
podczas usuwania treści oraz
wykorzystywanych
dodatkowych pomocach,
w tym m.in. programach
komputerowych)*

Jak wygląda proces uzyskiwania nieakceptowanych przez portal treści? Czy są one wyszukiwane przez moderatorów treści?

Jeśli wpisy są wyszukiwane przez moderatorów/zgłaszane przez użytkowników proszę opisać proces usuwania treści, poczynając od znalezienia/zgłoszenia takich treści przez użytkownika Facebooka.

Czy może Pani podać przybliżoną liczbę zgłaszanych treści dziennie/tygodniowo/miesięcznie lub w skali roku przez jednego moderatora lub w innym dostępnym Panu/Pani odniesieniu?

Czy może Pan/Pani podać przybliżoną liczbę wpisów usuwanych dziennie/tygodniowo/miesięcznie/rocznie przez jednego moderatora lub w innym dostępnym Panu/Pani odniesieniu?

Jak Pan/Pani ocenia, do jakiego stopnia obraz tego, co wyświetla się na facebookowym profilu zwykłego użytkownika, jest odzwierciedleniem treści, którą użytkownicy faktycznie dodali?

Pytanie uzupełniające: Czy może Pani/Pan określić wartości procentowe?

²³⁶ Jeśli respondent sam udzieliłby odpowiedzi na pytania uzupełniające w toku odpowiedzi na poprzedzające je pytania, nie byłyby one włączone do wywiadu.

	Czy może Pan/Pani podać kilka przykładów treści, które Pan usunął/Pani usunęła?
	Jakie wymogi musi spełniać dana treść, aby została zakwalifikowana do usunięcia?
	Czy poniższe komentarze powinny być usunięte? Komentarz nr 1: „Głupota jakas....Niech bandery robią wypad z naszego kraju i tyle. Niech sobie radzą sami albo niech ich Putin bierze....z nimi wieczne problemy. Osobiście mnie zaczyna wkurzać że w koło słyszę ich język w moim kraju!!” Komentarz nr 2: „i się znalazł prawdziwy spadkobierca bandersmiecia do odjebania” Komentarz nr 3: „kurwooo czarnuchu jebany byłbyś trupem w Polsce” Komentarz nr 4: „Co by dostał kulke w leb –czarne arabskie scierwo” <u>Jeśli tak</u> , to dlaczego?
	Czy korzysta Pan/Pani podczas moderowania treści z programu komputerowego?
	<u>Jeśli tak</u> , to z jakiego? Czy może Pan/Pani opisać jego funkcje?
	Czy w kontekście pracy jest Panu/Pani znane zagadnienie mowy nienawiści? Jeśli tak, to gdzie, kiedy i ile razy spotkał się Pan/spotkała się Pani z mową nienawiści?
<i>Pytania o zagadnienie MN (pozwala uzyskać informacje dotyczące przedmiotu badań, jego skali w kontekście polityki moderacji treści portalu)</i>	Czy moderuje Pan/Pani treści, które są dyskryminujące ze względu na przynależność etniczną lub narodową osoby będącej odbiorcą danego komunikatu nienawistnego?
	Czy może Pan/Pani opisać, gdzie pojawiają się one najczęściej? Jeśli tak, to czy może Pan/Pani określić ich szacunkową wartość procentową na tle ogółu nieakceptowanych treści? Czy może Pan/Pani podać ich przykłady?
<i>Część podsumowująca</i>	Czy na zakończenie chciałby Pan/chciałaby Pani coś dodać?
Dziękuję za wszystkie udzielone odpowiedzi.	

Tabela 25: Scenariusz wywiadu pogłębionego (opracowanie własne)

Zawarte w scenariuszu wywiadu pogłębionego pytania, których celem miało być uzyskanie informacji podanych w lewej kolumnie tabeli, zostały poddane syntezie po uprzednim przeczytaniu wymienionych poniżej dokumentów (zob. tabela 26).

Nazwa dokumentu	Analizowane dane
Regulamin portalu społecznościowego Facebook pt. „Standardy społeczności”, 11. punkt „Propagowanie nienawiści”	<ul style="list-style-type: none"> – definicja treści propagujących nienawiść, – wykładniki językowe stosowane przy kategoryzowaniu treści do usunięcia
Notatka portalu społecznościowego Facebook pt. „Open-Sourcing Photo- and Video-Matching Technology to Make the Internet Safer” (Davis i Rosen 2019)	<ul style="list-style-type: none"> – opis technologii i algorytmów używanych do automatycznej moderacji treści
Raport portalu społecznościowego dotyczącego MN pt. „Hard Questions: Who Should Decide What Is Hate Speech in an Online Global Community?” (Allan 2017)	<ul style="list-style-type: none"> – skala MN w kontekście polityki moderacji treści, – wady stosowanej polityki moderacji treści
List otwarty byłej moderatorki serwisu społecznościowego Facebook (Punsmann 2018)	<ul style="list-style-type: none"> – sposób uzyskiwania nieakceptowanych przez portal treści, – liczba wpisów zgłaszanych przez użytkowników/społeczność w skali dnia, – język/języki, jakim/jakimi posługują się podczas pracy moderatorzy treści
Artykuł prasowy pt. „Inside Facebook” (Krause i Grassegger 2016)	<ul style="list-style-type: none"> – liczba wpisów zgłaszanych przez użytkowników/społeczność w skali dnia, – język/języki, jakim/jakimi podługują się podczas pracy moderatorzy treści

Tabela 26: Zestawienie²³⁷ dokumentów wraz z analizowanymi w ich obrębie danymi

Jako rodzaj treści niedozwolonych na Facebooku na drugim miejscu znajduje się „mowa nienawiści” wraz z „wiarygodnymi groźbami i bezpośrednimi atakami na osobę lub grupę” – taką informację można znaleźć w zakładce Centrum Pomocy („Zasady i zgłaszanie” następnie „Informacje o naszych zasadach”). Jak przyznaje Punsmann (2018):

Facebook i większość platform mediów społecznościowych posiada system regulacji oparty na użytkownikach/społeczności: nikt nie sprawdza treści przed ich załadowaniem. Użytkownicy mają możliwość zgłaszania postów, które uznali za niewłaściwe na platformie. Moderator treści w zasadzie zajmuje się tylko tymi zgłoszeniami, tzw. ticketami.

Powyższa konstatacja jest istotna dla zrozumienia zasad regulujących usuwanie treści. Nie polegają one bowiem na wyszukiwaniu nienawistnych treści przez moderatora serwisu. Jest raczej odwrotnie. To użytkownik serwisu zgłasza nadużycia, a następnie dopiero są one oceniane przez moderatora. Serwis podaje, iż:

po otrzymaniu zgłoszenia obsługa serwisu sprawdza je i usuwa wszelkie²³⁸ materiały, które naruszają Standardy społeczności Facebooka. Gdy kontaktujemy się ze zgłoszoną osobą, nie przekazujemy jej żadnych informacji na temat osoby, która przesłała zgłoszenie. Pamiętaj,

²³⁷ Zob. zestawienie dokumentów i analizowanych w ich obrębie danych prezentowane przez Bowena (2009: 36) jako przykład innego badania w kontekście analizy dokumentów.

²³⁸ Rodzaje treści, które użytkownik może zgłosić w ramach „zgłaszania nadużyć” to profile, posty, zdjęcia i filmy, wiadomości, strony, grupy, wydarzenia oraz komentarze.

że zgłoszenie materiału obsłudze serwisu Facebook nie gwarantuje, że zostanie on usunięty (Zakładka: „Zgłaszanie nadużyć”).

Taki sposób pozyskiwania treści do moderacji uniemożliwia osadzenie jej w kontekście: „Gdy wpis jest oznaczony jako naruszający naszą politykę dotyczącą mowy nienawiści, nie mamy jego kontekstu, więc możemy go oceniać tylko na podstawie konkretnego tekstu lub udostępnionych zdjęć” (Allan 2017).

W odniesieniu do ilości²³⁹ zgłaszanego materiału Krause i Grassegger (2016) podają liczbę ok. 2 000 wpisów sprawdzanych dziennie przez jednego moderatora²⁴⁰. Punsmann (2018) podaje natomiast liczbę ok. 1 300 wpisów codziennie. Na podjęcie decyzji o usunięciu lub nie jednego wpisu moderator ma kilka sekund. W odniesieniu do skali MN przedstawiciel portalu. Richard Allan (2017) raportuje:

Jesteśmy zobowiązani do usuwania mowy nienawiści za każdym razem, gdy się o niej dowiemy. W ciągu ostatnich dwóch miesięcy, średnio usuwaliśmy około 66 000 wpisów zgłaszanych jako mowa nienawiści tygodniowo – to około 288 000 wpisów miesięcznie na całym świecie. (Dotyczy to również postów, które mogły zostać zgłoszone jako mowa nienawiści, ale zostały usunięte z innych powodów, chociaż nie obejmuje to postów zgłoszonych z innych powodów, ale usuniętych z powodu mowy nienawiści.*)

Krause i Grassegger (2016) krótko odnoszą się do zasad dotyczących usuwania treści, jakimi kieruje się portal:

Zestaw zasad składa się z setek przykładów i szczegółów. [...] Dokumenty te zawierają również konkretne wskazówki, jak radzić sobie z ksenofobią. Zdania, które określają migrantów jako „brudnych złodziei” można pozostawić, ponieważ z Facebooka usuwane są tylko określenia „terrorysta, morderca lub przestępca seksualny”. W przeciwieństwie do tego, zdania, które porównują migrantów do brudu lub robactwa, muszą być usunięte, ale tylko wtedy, gdy to porównanie jest dokonywane jako rzeczownik (przykład w języku niemieckim „Migranten sind Dreck” pol. „Migranci są brudem”).

W obliczu zaktualizowanego regulaminu portalu, opublikowanego w grudniu 2019 roku, powyższy opis należałoby poddać ponownej ocenie moderatora. Konfrontując go

---

²³⁹ Krause i Grassegger (2016) oraz Punsmann (2018) odnoszą się do firmy *Arvato*, części międzynarodowego koncernu *Bertelsmann* zlokalizowanego w Berlinie.

²⁴⁰ Jak podają Punsmann (2018), Krause i Grassegger (2016), moderatorzy to głównie migranci. Punsmann (2018): „everyone was a migrant, mostly young, with very diverse backgrounds”; Krause i Grassegger (2016): „Es gibt unter anderem Teams für die Sprachen: Arabisch, Türkisch, Italienisch, Französisch. Viele der Angestellten sprechen kein Deutsch. [...] Im arabischen Team arbeiten auch Flüchtlinge, die dem Krieg in Syrien entkommen sind und nun in Deutschland in Schichtarbeit Enthauptungsvideos und Terrorpropaganda sichten müssen”.

bowiem z zapisem regulaminu, w którym za zabronione treści propagujące nienawiść uznaje się

odczłowieczanie w mowie lub na obrazie w postaci porównań, uogólnień lub niedopuszczalnych stwierdzeń dotyczących: [...], brudu, bakterii, chorób i odchodów; [...], innych przestępców (na przykład: „złodzieje”, „bandyci” lub „wszyscy [grupa osób o cechach chronionych] to przestępcy”) („Standardy społeczności”)

nie wyszczególniając przy tym części mowy, wydaje się nieaktualny. Źródłem wiedzy na temat przyjętych przez serwis Facebook kryteriów kwalifikujących nieakceptowane treści do usunięcia jest wspomniany, często aktualizowany, regulamin dotyczący działalności serwisu, określany jako „Standardy społeczności” (niem. *Community-Standards*, ang. *Community Standards*). Jego wersja oryginalna została napisana w języku angielskim, a wersje w języku polskim i niemieckim są tłumaczeniami. Tłumaczenia stale się jednak dezaktualizują w obliczu częstych aktualizacji regulaminu przez portal (ostatnia nastąpiła w marcu 2020 roku, stan wiedzy na dzień 14 kwietnia 2020 roku). Autorka pracy publikuje zatem najnowszą wersję regulaminu dotyczącą kryteriów stosowanych przy usuwaniu treści propagujących nienawiść (na dzień 14 kwietnia 2020 roku). W 11. punkcie „Standardów Społeczności” (załącznik 3.) podano najpierw definicję treści propagujących nienawiść (podkreślono najnowszą aktualizację z marca 2020 roku):

Jako treści propagujące nienawiść rozumiemy wypowiedzi bezpośrednio atakujące inne osoby na podstawie tzw. cech chronionych, takich jak rasa, pochodzenie, narodowość, wyznanie, orientacja seksualna, kasta, płeć biologiczna, płeć kulturowa, tożsamość płciowa, poważna choroba lub niepełnosprawność. Chronimy przed atakami ze względu na wiek wtedy, kiedy wiek jest łączony z inną chronioną cechą, i stosujemy także poszczególne [wyróż. – M.J.G.] środki ochronne względem statusu migracyjnego. Przez atak rozumiemy treści namawiające do przemocy lub odczłowieczające inne osoby, sugerujące ich niższość lub wzywające do ich wykluczania lub segregacji. Wyróżniamy trzy kategorie ataków według opisanych poniżej poziomów.

W sierpniowej aktualizacji tego punktu w „Standardach Społeczności” portal podaje:

W ramach naszej polityki dotyczącej mowy nienawiści zabraniamy ataków, w tym uogólnień, w oparciu o chronione cechy danej osoby. Granica między uogólnieniami dotyczącymi osoby lub grupy osób a wypowiedziami na temat ich zachowania nie zawsze jest jednak jasna. Wyjaśnienia, które tutaj widzisz, są próbą rozróżnienia uogólnień i stwierdzeń na temat zachowania. Więcej informacji na temat przyjętej propozycji polityki (oraz opcji, które były rozważane, ale nie zostały przyjęte) można znaleźć tutaj.

Hiperłącze odsyła do prezentacji wykonanej w programie *PowerPoint*, opublikowanej 21 maja 2019 roku. Prezentuje ona wspomniane rekomendacje portalu dotyczące m.in.

określania mianem MN stwierdzeń na temat zachowania osoby lub grupy osób o cechach chronionych. Serwis przedstawia pięć różnych możliwości usuwania lub pozostawienia cytowanych wpisów wraz z opisem ich zalet i wad. Pozostaje jednak przy drugim sposobie oceniania treści, ale dodatkowo wprowadza proces ewaluacji treści (zob. grafika 39).

<h1>Behavior vs. Generalizations</h1> <h2>Options matrix</h2>					
	Option 1	Option 2 <i>Recommendation</i>	Option 3	Option 4	Option 5
"Muslims are rapists."	X	X	X	X	X
"Muslim migrants are raping women in the streets."	?	X	✓	X	X
"Who shoots up synagogues? Muslims that's who."	?	✓	✓	✓	X
"White men walk into elementary schools and kill babies. They walk into synagogues and kill elders."	?	✓	✓	✓	✓
"White women lie all the time. [They] lie to protect white men and themselves..."	?	✓	✓	X	✓
"This man raped me."	✓	✓	✓	✓	✓

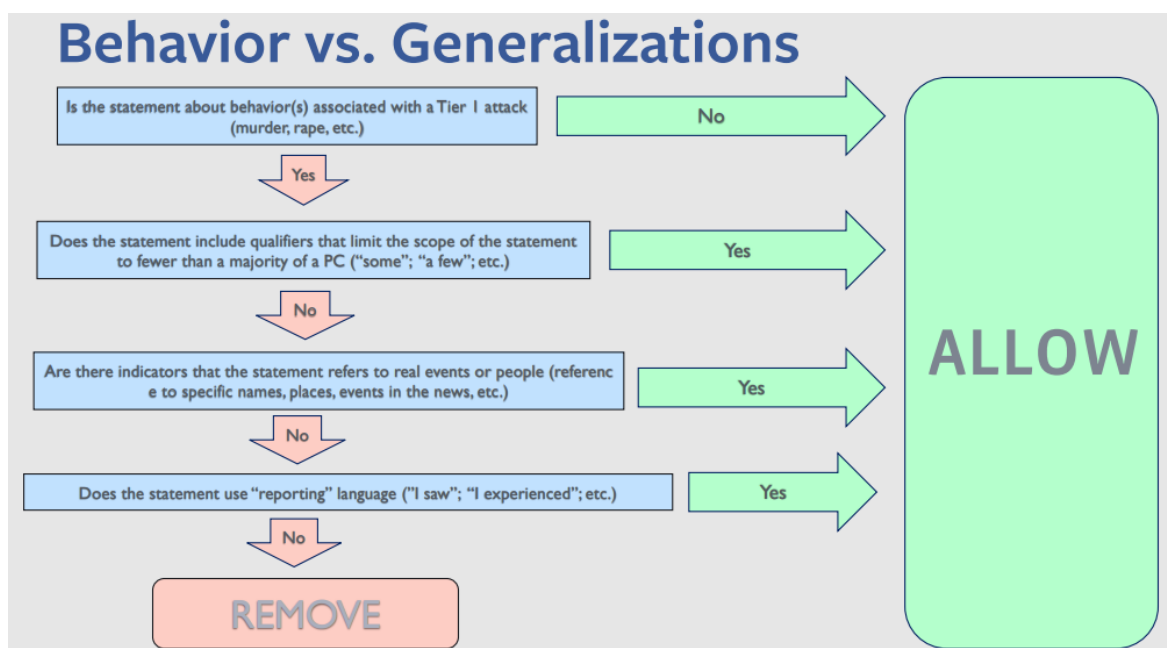
Grafika 39: Zestawienie pięciu różnych sposobów oceny treści do usunięcia, w tym drugiego sposobu, rekomendowanego (źródło: https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2018/11/ppf-finaldeck_05.21.2019.pdf [dostęp: 21 marca 2020])

Behavior vs. Generalizations

Option 2: Remove some behavioral statements related to Tier 1 attacks (Recommendation)

REMOVE	ALLOW
<ul style="list-style-type: none"> “Muslims are rapists.” “Muslim migrants are raping women in the streets.” 	<ul style="list-style-type: none"> “This man raped me.” “White men walk into elementary schools and kill babies. They walk into synagogues and kill elders.” “Who shoots up synagogues? Muslims that’s who.” “White women lie all the time. [They] lie to protect white men and themselves...”

Grafika 40: Wyszczególnienie drugiego, rekomendowanego sposobu oceny treści do usunięcia (źródło: https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2018/11/ppf-final-deck_05.21.2019.pdf [dostęp: 21 marca 2020])

Grafika 41: Proces ewaluacji treści w ramach drugiego, rekomendowanego poziomu (źródło: https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2018/11/ppf-final-deck_05.21.2019.pdf [dostęp: 21 marca 2020])

W dalszej części opisu portal odnosi się szczegółowo do zabronionych treści. Podaje wykładowiki wraz z przykładami (zob. tabela 27; podkreślono wprowadzone zmiany w ramach ostatnich trzech aktualizacji [grudzień 2019 roku, luty i marzec 2020²⁴¹ roku]).

²⁴¹ Najwięcej zmian wprowadzono w grudniu 2019 roku; w lutym 2020 roku wprowadzono tylko jedną aktualizację: zamieniono „przekleństwa, takie jak:” na „przekleństwa definiowane jako:”; w marcu 2020 roku nie dokonano żadnych zmian w cytowanym tekście wykładowików językowych.

Poziom 1

Treści atakujące osobę lub grupę osób (we wszystkich kombinacjach poza tymi związanymi z popełnieniem przestępstw z użyciem przemocy lub przestępstw na tle seksualnym) na podstawie ich ww. cech chronionych lub statusu imigracyjnego, przy czym za atak uznaje się:

- Propagowanie przemocy lub jej popieranie na piśmie lub w formie graficznej.
- Odczłowieczanie w mowie lub na obrazie w postaci porównań, uogólnień lub niedopuszczalnych stwierdzeń dotyczących:
  - owadów;
  - zwierząt, które są kulturowo postrzegane jako gorsze pod względem intelektualnym lub fizycznym;
  - brudu, bakterii, chorób i odchodów;
  - sprawców napaści na tle seksualnym;
  - niższej formy człowieczeństwa;
  - przestępców stosujących przemoc i przestępców seksualnych;
  - innych przestępców (na przykład: „złodzieje”, „bandyci” lub „wszyscy [grupa osób o cechach chronionych] to przestępcy”).
  - wyrażenia zaprzeczające ich istnieniu.
- Szydzenie z pojęcia, przypadków lub ofiar przestępstw z nienawiści, nawet jeśli treść nie dotyczy żadnej konkretnej osoby.
  - Określone odczłowieczające porównania, uogólnienia lub niedopuszczalne stwierdzenia (w formie pisemnej lub wizualnej) – włączając:
  - czarni ludzie i małpy lub małpopodobne stworzenia
  - czarni ludzie i sprzęt rolniczy
  - Żydzi i szczury
  - muzułmanie i świnie
  - muzułmanie i stosunki seksualne z kozami lub świniami
  - Meksykanie i stworzenia podobne do robaków
  - kobiety jako przedmioty gospodarstwa domowego lub odnoszenie się do kobiet jako do własności lub "przedmiotów".
  - osoby transseksualne lub niebinarne, określane jako "to".

Poziom 2

- Treści atakujące osobę lub grupę osób na podstawie ich cech chronionych, przy czym za atak uznaje się:
  - uogólnienia stwierdzające podrzędność (w formie pisemnej lub wizualnej) na podstawie ułomności fizycznych definiowanych jako te dotyczące:
    - higieny, w tym m.in. takie określenia, jak: brudny, śmierdzący;
    - wyglądu fizycznego, w tym m.in. takie określenia, jak: brzydki, odrażający;
  - ułomności psychicznych definiowanych jako te dotyczące:
    - niepełnosprawności intelektualnej, w tym m.in. takie określenia, jak: tępy, głupi, idiota;
    - wykształcenia, w tym m.in. takie określenia, jak: analfabeta, nieuk;
    - zdrowia psychicznego, w tym m.in. takie określenia, jak: chory psychicznie, upośledzony, świrnięty, szalony.
  - ułomności moralnych definiowanych jako te dotyczące:
    - cech charakteru kulturowo postrzeganych jako negatywne, w tym m.in. takie określenia, jak: tchórz, kłamca, ignorant;
    - obraźliwych określeń związanych z czynnością seksualną, w tym m.in. takie określenia, jak: dziwka, suka, zboczeniec.
- Inne twierdzenia o niższości, które definiujemy jako:
  - wyrażenia mówiące o byciu mniej niż odpowiednim, w tym m.in.: bezwartościowy, bezużyteczny;
  - wyrażenia mówiące o byciu lepszym lub gorszym niż inna cecha chroniona, w tym m.in.: „Uważam, że mężczyźni są lepsi od kobiet”;

<ul style="list-style-type: none"> o wyrażenia mówiące o odstępstwie od normy, w tym m.in.: świr, nienormalny. • Wyrażenia (także w formie graficznej) oznaczające pogardę, definiowane jako: <ul style="list-style-type: none"> o przyznanie się do nietolerancji na podstawie cech chronionych, w tym m.in.: homofobii, islamofobii, rasizmu; o treści stwierdzające, że cecha chroniona nie powinna istnieć; o treści wyrażające nienawiść, w tym m.in.: gardzę, nienawidzę.   • Treści wyrażające odrzucenie, w tym m.in.: nie uznaję, nie lubię, nie zależy mi. • Treści (także w formie graficznej) wyrażające pogardę, definiowane jako: <ul style="list-style-type: none"> o treści sugerujące, że obiekt powoduje mdłości, w tym m.in.: wymiotować, rzygać; o treści wyrażające niesmak lub odrzucenie, w tym m.in.: ohydny, obrzydliwy, fuj.   • Przekleństwa <u>definiowane</u> jako: <ul style="list-style-type: none"> o treści, w których obiekt zostaje przyrównany do genitaliów lub odbytu, w tym m.in.: cipa, fiut, dupek; o wulgaryzmy użyte z zamiarem obrażenia kogoś, w tym m.in.: pieprz się, dziwka, skurwiel; o określenia nawołujące do podjęcia czynności seksualnej lub kontaktu z genitaliami lub odbytem bądź też odchodami czy moczem: obciągnij mi, pocałuj mnie w dupę, zjedz gówna.
<p>Poziom 3</p> <p>Treści atakujące osobę lub grupę osób na podstawie ich cech chronionych, przy czym za atak uznaje się:</p> <ul style="list-style-type: none"> • nawoływania do segregacji. • jawne wykluczenie obejmujące m.in. takie określenia jak „wyrzucić” lub „nie wpuścić”. • wykluczenie polityczne definiowane jako odmowa prawa do udziału w życiu politycznym. • wykluczenie z przyczyn ekonomicznych definiowane jako odmowa dostępu do świadczeń ekonomicznych i ograniczanie udziału w rynku pracy. • wykluczenie społeczne definiowane jako m.in. odmowa możliwości uzyskania dostępu do przestrzeni (w tym w Internecie) i usług społecznych. <p>Zezwalamy na krytykowanie polityki imigracyjnej oraz na przedstawianie argumentów za zaostrzeniem tej polityki.</p> <p>Treści zawierające obelgi rozumiane jako słowa powszechnie uznane za obraźliwe w odniesieniu do wymienionych wyżej cech.</p>

Tabela 27: Treści zabronione przez serwis społecznościowy Facebook (własne opracowanie graficzne)

Porównawszy powyższe wykładniki z materiałem badawczym zebrany w ramach badania pilotażowego, można zauważyć, że badane komentarze powinny zostać usunięte, są bowiem przykładami treści atakujących osobę lub grupę osób na podstawie ich cech chronionych (opisywanych przez portal jako m.in. „rasa, pochodzenie, narodowość, wyznanie”), w tym w formie ataku, definiowanego przez portal jako m.in.:

- propagowanie przemocy;
- odczłowieczanie w postaci porównań, uogólnień i stwierdzeń dotyczących m.in. brudu;
- nawoływanie do segregacji;
- jawne wykluczenie;
- przekleństwa.

Lp.	Przykład
PL1.	„Głupota jakas....Niech bandery robią wypad z naszego kraju i tyle. Niech sobie radzą sami albo niech ich Putin bierze....z nimi wieczne problemy. Osobiście mnie zaczyna wkurzać że w koło słyszę ich język w moim kraju!!”
PL2.	„i się znalazł prawdziwy spadkobierca bandersmicia do odjebania”
PL3.	„kurwoooo czarnuchu jebany byłbyś trupem w Polsce”
PL4.	„Co by dostał kulke w leb –czarne arabskie scierwo”
DE1.	„Wann werden diese Untermenschen zum Abschuss freigegeben ? Huren Moslems.” (pol. „Kiedy ci podludzie zostaną odstrzeleni? Kurwy Muzułmanie”)
DE2.	„Das ganze Orient-Gesindel niederschießen!” (pol. „Zestrzelić ten cały orientalny motłoch!”)
DE3.	„raus mit dem dreckspack islam,die in österreich und deutschland lärm machen” (pol. „wypad z tą paczką brudu islamem,która robi hałas w austrii i niemczech”)

Tabela 28: Komentarze z badania pilotażowego sklasyfikowane jako MN

Portal społecznościowy Facebook moderuje treści także za pomocą technologii, w tym dwóch algorytmów²⁴², które wymieniono w notatce pt. „Open-Sourcing Photo- and Video-Matching Technology to Make the Internet Safer”. Pierwszy z algorytmów, PDQ, odpowiada za dopasowywanie zdjęć, drugi zaś, TMK+PDQF, za dopasowywanie filmów. Algorytmy²⁴³ opierają się na dopasowywaniu tzw. hashy (unikalnych cyfrowych odcisków palców), które są przypisywane zdjęciom lub filmom zawierającym nieakceptowane treści. Umożliwia to rozpoznanie identycznych lub bardzo podobnych materiałów zdjęciowych lub filmowych.

Na podstawie relacji Punsmann (2018), a także Krausego i Grasseggera (2016), można wywnioskować, iż każdy z moderatorów treści portalu odpowiedzialny jest za moderację wpisów w jednym języku, najczęściej w ojczystym języku moderatora:

I was recruited as an outsourced reviewer and became one of the thousands of Facebook Community Operations team members around the world working in some 40 languages. [...] Working in the Turkish market, I handled a lot of reports that reflected the ideological divides that exist in Turkish society, disputes on historical narratives and posts attacking religion, some with humor, some very serious. [...] Good that I was not working on reports sent from the society I lived in. I felt even more sorry for my colleagues working on German languages reports (Punsmann 2018).

²⁴² Serwis korzysta także z innych algorytmów takich jak: pHash, Microsoft’s PhotoDNA, aHash, and dHash.

²⁴³ Serwis udostępnił algorytmy w darmowym hostingowym serwisie internetowym o nazwie *GitHub*, przeznaczonym dla projektów programistycznych. Dzięki temu raz rozpoznane jako nieakceptowane zdjęcia lub filmy na jednym portalu nie będą musiały przechodzić ponownej moderacji na kolejnym; z notatki na portalu „Hashes can also be more easily shared with other companies and non-profits. For example, when we identify terrorist propaganda on our platforms, we remove it and hash it using a variety of techniques, including the algorithms we’re sharing today. Then we share the hashes with industry partners, including smaller companies, through GIFCT so they can also take down the same content if it appears on their services”.

Są zespoły do języków, między innymi: arabskiego, tureckiego, włoskiego, francuskiego. Wielu z pracowników nie mówi po niemiecku. [...] W skład arabskiego zespołu wchodzi również uchodźcy, którzy uciekli z wojny w Syrii, a teraz pracują w Niemczech i muszą oglądać filmy z dekapitacją i propagandą terroru (Krause i Grasegger 2016).

Podczas poszukiwania na portalach pracowniczych respondentów do badania autorka dysertacji znalazła oferty pracy na stanowisko moderatora treści dla osób, w przypadku których język moderowanych treści jest językiem obcym (firmy outsourcingowe takie jak *Cognizant* lub *Majorel*, wymagają od osób ubiegających się o wskazane stanowisko biegłej znajomości danego języka na poziomie C2 według Europejskiego Systemu Opisu Kształcenia Językowego [dalej: ESOKJ] lub na poziomie C1 ESOKJ).

W ramach podsumowania tej części badania empirycznego a zarazem udzielenia odpowiedzi na pytania badawcze dotyczące polityki moderacji treści postawione na wstępie (pytania badawcze C, D i E), autorka pracy prezentuje następujące wnioski:

- A. Portal definiuje MN jako treści atakujące osobę lub grupę osób na podstawie ich cech chronionych, takich jak „rasa”, pochodzenie, narodowość, wyznanie, orientacja seksualna, kasta, płeć biologiczna, płeć kulturowa, tożsamość płciowa, poważna choroba lub niepełnosprawność, i deklaruje usuwanie tych treści.
- B. Portal prezentuje katalog nienawistnych treści, które dzieli na trzy kategorie: „(1) namawiające do przemocy lub odczłowieczające inne osoby, (2) sugerujące ich niższość lub (3) wzywające do ich wykluczania lub segregacji”.
- C. Dwa powyższe punkty, A i B, pochodzą z regulaminu pt. „Standardy społeczności”, który podlega częstym aktualizacjom (najnowsza wersja regulaminu dostępna jest tylko w języku angielskim [stan wiedzy na 14 kwietnia 2020 roku]); wersje w językach polskim i niemieckim są tłumaczeniami wersji w języku angielskim; w 2019 roku regulamin został zaktualizowany sześć razy; zmieniano definicję MN, a także jej wykładniki wraz z przykładami treści propagujących nienawiść.
- D. Moderator treści portalu moderuje tylko wpisy, które są zgłaszane przez użytkowników portalu; może zweryfikować tylko sam wpis (np. post/komentarz), natomiast niemożliwa jest jego ocena w kontekście.
- E. Przez jednego moderatora sprawdzanych jest dziennie około 1300–2000 wpisów, a na podjęcie decyzji o usunięciu lub nie jednego wpisu moderator ma kilka sekund.

- F. W ciągu tygodnia generowanych jest ok. 6,5 miliona wpisów na całym świecie. W odniesieniu do samej MN w 2017 roku tygodniowo w skali świata zgłaszano 66 tysięcy wpisów jako MN. Należy zaznaczyć, że do tych wpisów zaliczono również posty, które mogły zostać zgłoszone jako MN, ale zostały usunięte z innych powodów; dane te nie obejmują jednak postów zgłoszonych do usunięcia z innych powodów, ale usuniętych z powodu MN.
- G. Moderatorzy moderują głównie treści w ich języku ojczystym; zdarza się jednak, iż moderatorzy moderują treści w języku obcym (pracownicy zatrudnieni w firmach outsourcingowych, np. *Cognizant* czy *Majorel*).
- H. Portal używa algorytmów, które automatycznie moderują jego treści; moderowany jest zarówno tekst, jak i zdjęcia oraz filmy.

Wyniki drugiej części badania empirycznego mogą wpłynąć na poprawę „Standardów społeczności”. Wiceprezes do spraw polityki publicznej Facebooka regionu EMEA (Europa, Bliski Wschód, Afryka), Richard Allan (2017), wskazuje na potrzebę wzmocnienia polityki moderacji treści:

Ale to oczywiste, że nie jesteśmy idealni, jeśli chodzi o realizowanie naszej polityki. Często otrzymujemy bezpośrednie zgłoszenia – i zbyt często się mylimy. [...] Czasami jednak nie ma wyraźnego konsensusu – ponieważ same słowa są niejednoznaczne, intencje za nimi stojące są nieznane lub kontekst wokół nich jest niejasny. Język również wciąż ewoluuje, a słowo, które wczoraj nie było obelgą, może stać się jednym z nich dzisiaj. [...] Nasze błędy wywołały wiele obaw w wielu społecznościach, w tym wśród grup, które uważają, że działamy – lub nie działamy – z powodu stronniczości. Jesteśmy głęboko zaangażowani w działania i konfrontację z uprzedzeniami wszędzie tam, gdzie się one pojawiają. Jednocześnie pracujemy nad tym, aby szybko naprawiać nasze błędy, kiedy się pojawiają. W zeszłym roku Shaun King, wybitny działacz afroamerykański, wstawił nienawistny mail, który otrzymał i który zawierał wulgaryzmy. Omyłkowo usunęliśmy wpis pana Kinga – uprzednio nie sprawdzając, że było to potępienie ataku. Kiedy dowiedzieliśmy się o pomyłce, przywróciliśmy wpis i przeprosiliśmy.

W kontekście polityki moderacji treści należałoby także zweryfikować wynik badania pilotażowego, który wskazuje na nierówną liczbę komentarzy wskazaną pod danym postem w stosunku do rzeczywistej liczby opublikowanych komentarzy.

5.3 Projekt korpusu

Kierując się wnioskami z drugiego i trzeciego rozdziału, dostarczającymi m.in. kryteria doboru danych empirycznych, założeniami teoretyczno-metodologicznymi, a także wynikami badania pilotażowego, w pierwszym etapie zaprojektowano korpus porównywalny w języku niemieckim i polskim.

Słowa klucze dla języka polskiego i języka niemieckiego, które stanowią punkt wyjścia do badania zasadniczego, odnoszą się do grup²⁴⁴ opisanych w wynikach badań przeprowadzonych m.in. przez Bilewicza i jego zespół (2014), powtórzonych w roku 2017 (por. Winiewski i in. 2017), oraz w opracowaniach Fellinginga i in. (2019) jako odnoszące się do grup etnicznych i narodowych najbardziej dotkniętych MN:

- mniejszość muzułmańska,
- mniejszość romska,
- mniejszość ukraińska,
- mniejszość żydowska.

Dla wymienionych grup określono następujące słowa klucze (wraz z formami fleksyjnymi²⁴⁵, które nie pojawiły się we wcześniejszych zestawieniach dysertacji):

- A. W języku polskim²⁴⁶: muzułmanach²⁴⁷, muzułmanami, muzułmaninem, muzułmankach, muzułmankami, muzułmankom, muzułmanek, muzułmanami, muzułmance, muzułmanie, muzułmanin, muzułmanina, muzułmaninem, muzułmaninie, muzułmaninowi, muzułmanka, muzułmanką, muzułmankę, muzułmanki, muzułmanko, muzułmanom, muzułmanów, muzułmańscy, muzułmańska, muzułmański, muzułmańskich, muzułmańskie, muzułmańskiego, muzułmańskiemu, muzułmańskim, muzułmańskimi; w języku niemieckim: Moslem, moslemanischem, moslemanischen, moslemanischer, moslemanisches, Moslemin, mosleminisch, moslemisch, moslemischem, moslemischen, moslemischer, Mosleminnen, moslemisches, Moslems, Muselmanin, Muselmaninnen, Muslim, Muslima, Muslimas, Muslime, Muslimen, Muslimin,

²⁴⁴ Słowa klucze wymieniono w porządku alfabetycznym.

²⁴⁵ Formy fleksyjne wymieniono w porządku alfabetycznym.

²⁴⁶ Formy fleksyjne sprawdzono pod względem ich prawidłowości w słownikach języka polskiego i niemieckiego, m.in. w *Wielkim słowniku ortograficzno-fleksyjnym* (2001) pod red. Jerzego Podrackiego (por. Janik-Płocińska, Sas i Turczyn 2001) oraz w *Słowniku morfologicznym języka niemieckiego*, dostępnym w ramach serwisu CanooNet.eu.

²⁴⁷ *Wielki słownik ortograficzno-fleksyjny* (por. Janik-Płocińska, Sas i Turczyn 2001) podaje, że słowo „Muzułmanin” (przedstawiciel grupy etnicznej w Bośni) pisze się wielką literą, natomiast „muzułmanin” (wyznawca islamu) małą.

Musliminnen, muslimisch, muslimischem, muslimischen, muslimischer, muslimisches, Muslims.

- B. W języku polskim: Cygan, Cygana, Cyganach, Cyganami, Cygance, Cyganek, Cyganem, Cyganie, Cyganka, Cygankach, Cygankami, Cyganką, Cyganke, Cyganki, Cyganko, Cygankom, Cyganom, Cyganowi, Cyganów, cygańscy, cygańską, cygański, cygańskich, cygańskiego, cygańskiej, cygańskiemu, cygańskim, Rom, Roma, Romach, Romami, Romce, Romem, Romie, Romka, Romkach, Romkami, Romką, Romkę, Romki, Romko, Romkom, Romom, Romowi, Romowie, Romów, romscy, romska, romską, romski, romskich, romskie, romskiego, romskiej, romskiemu, romskim, romskimi; w języku niemieckim: Rom, Roma, romanisch, romanischem, romanischen, romanischer, romanisches, Romas, Zigeuner, Zigeunerin, Zigeunerinnen, zigeunerisch, zigeunerische, zigeunerischem, zigeunerischen, zigeunerischer, zigeunerisches, Zigeunern, Zigeuners.
- C. W języku polskim: Ukraińcy, Ukraińca, Ukraińcem, Ukraińcu, Ukraińcowi, Ukraińców, Ukraińcom, Ukraińcami, Ukraińcach, ukraińskiego, ukraińskiemu, ukraiński, ukraińskim, ukraińskiej, ukraińską, ukraińskie, ukraińskim, ukraińskich, ukraińscy, ukraińskimi, Ukrainiec, Ukrainka, Ukrainki, Ukraine, Ukrainką, Ukrainkę, Ukrainko, Ukrainek, Ukrainkom, Ukrainkami, Ukrainkach; w języku niemieckim: Ukrainern, Ukrainers, ukrainisch, Ukrainer, Ukrainerin, Ukrainerinnen, ukrainisches, ukrainischer, ukrainischen, ukrainischem.
- D. W języku polskim: Żyd, Żyda, Żydach, Żydami, Żydem, Żydom, Żydowi, żydowscy, żydowska, żydowską, żydowski, żydowskich, żydowskie, żydowskiego, żydowskiej, żydowskiemu, żydowskim, żydowskimi, Żydów, Żydówce, Żydówek, Żydówka, Żydówkach, Żydówkami, Żydówką, Żydówkę, Żydówki, Żydówko, Żydówkom, Żydzi, Żydzie; w języku niemieckim: Jude, Juden, Jüdin, Jüdinnen, jüdisch, jüdische, jüdischem, jüdischen, jüdischer, jüdisches.

Każde słowo wprowadzono do wyszukiwarki dodatkowo bez znaków diakrytycznych, aby uzyskać więcej wyników, których treść dotyczyła danej grupy etnicznej lub narodowej. Na przykład po wpisaniu słowa „muzułmanie” wyświetla się tylko treść postów zawierających słowa „muzułmanie” lub „Muzułmanie”; posty zawierające słowo „Muzulmanie” lub „muzulmanie” zostają pominięte. Do słów kluczy w języku niemieckim, zawierających znaki diakrytyczne nad literami a, o, u (ä, ö, ü),

wprowadzono dodatkowo literę „e”. Słowa kluczowe pochodne od słowa „*jüdisch*” w języku niemieckim stanowią zatem „*judisch*”, „*juedisch*”.

Schemat katalogowania danych wraz ze wszystkimi słowami kluczowymi zaprezentowano w tabeli 29.

Korpus	Podkorpus	Słowa kluczowe
PL	M	muzułmanach, muzulmanach, muzulmanami, muzulmanami, muzulmaninem, muzulmaninem, muzulmankach, muzulmankach, muzulmankami, muzulmankami, muzulmankom, muzulmankom, muzulmanek, muzulmanek, muzulmanami, muzulmanami, muzulmance, muzulmance, muzulmanie, muzulmanie, muzulmanin, muzulmanin, muzulmanina, muzulmanina, muzulmaninem, muzulmaninem, muzulmaninie, muzulmaninie, muzulmaninowi, muzulmaninowi, muzulmanka, muzulmanka, muzulmanką, muzulmankę, muzulmanke, muzulmanki, muzulmanki, muzulmanko, muzulmanko, muzulmanom, muzulmanom, muzulmanów, muzulmanow, muzulmańscy, muzulmanscy, muzulmańska, muzulmanska, muzulmański, muzulmanski, muzulmańskich, muzulmanskich, muzulmańskie, muzulmanskie, muzulmańskiego, muzulmanskiego, muzulmańskiemu, muzulmanskiemu, muzulmańskim, muzulmanskim, muzulmańskimi, muzulmanskimi
	ROM	cygan, cygana, cyganach, cyganami, cygance, cyganek, cyganem, cyganie, cyganka, cygankach, cygankami, cyganką, cyganke, cyganki, cyganko, cygankom, cyganom, cyganowi, cyganów, cygańscy, cyganscy, cygańską, cyganska, cygański, cyganski, cygańskich, cyganskich, cygańskiego, cyganskiego, cygańskiej, cyganskiej, cygańskiemu, cyganskiemu, cygańskim, cyganskim, rom, roma, romach, romami, romce, romem, romie, romka, romkach, romkami, romką, romkę, romke, romki, romko, romkom, romom, romowi, romowie, romów, romow, romscy, romska, romską, romski, romskich, romskie, romskiego, romskiej, romskiemu, romskim, romskimi
	U	ukraińcy, ukraincy, ukraińca, ukrainca, ukraińcem, ukraincem, ukraińcu, ukraincu, ukraińcowi, ukraincowi, ukraińców, ukraincow, ukraińcom, ukraincom, ukraińcami, ukraincami, ukraińcach, ukraincach, ukraińskiego, ukraińskiego, ukraińskiemu, ukraińskiemu, ukraiński, ukraiński, ukraińskim, ukraińskim, ukraińskiej, ukraińskiej, ukraińską, ukraińskie, ukraińskie, ukraińskim, ukraińskim, ukraińskich, ukraińskich, ukraińscy, ukraińscy, ukraińskimi, ukraińskimi, ukrainiec, ukrainka, ukrainki, ukraince, ukrainką, ukrainkę, ukrainko, ukrainek, ukrainkom, ukrainkami, ukrainkach
	Ż	żyd, żyd, żyda, żyda, żydach, żydach, żydami, żydami, żydem, żydem, żydom, żydom, żydowi, żydowi, żydowscy, żydowscy, żydowska, żydowska, żydowską, żydowski, żydowski, żydowskich, żydowskich, żydowskie, żydowskie, żydowskiego, żydowskiego, żydowskiej, żydowskiej, żydowskemu, żydowskemu, żydowskim, żydowskim, żydowskimi, żydowskimi, żydów, żydow, żydówce, żydowce, żydówek, żydówek, żydówka, żydówka, żydówkach, żydówkach, żydówkami, żydówkami, żydówką, żydówkę, żydowke, żydówki, żydówki, żydówko, żydowko, żydówkom, żydowkom, żydzi, żydzi, żydzie, żydzie

DE	J	jude, juden, jüdin, juedin, jüdinnen, juedinnen, jüdisch, juedisch, jüdische, juedische, jüdischem, juedischem, jüdischen, juedischen, jüdischer, juedischer, jüdisches, juedisches
	M	moslem, moslemanischem, moslemanischen, moslemanischer, moslemanisches, moslemin, mosleminisch, moslemisch, moslemischem, moslemischen, moslemischer, mosleminnen, moslemisches, moslems, muselmanin, muselmaninnen, muslim, muslima, muslimas, muslime, muslimen, muslimin, musliminnen, muslimisch, muslimischem, muslimischen, muslimischer, muslimisches, muslims
	ROM	rom, roma, romanisch, romanischem, romanischen, romanischer, romanisches, romas, zigeuner, zigeunerin, zigeunerinnen, zigeunerisch, zigeunerische, zigeunerischem, zigeunerischen, zigeunerischer, zigeunerisches, zigeunern, zigeuners
	U	ukrainern, ukrainers, ukrainisch, ukrainer, ukrainerin, ukrainerrinnen, ukrainisches, ukrainischer, ukrainischen, ukrainischem

Tabela 29: Schemat katalogowania danych

Po wpisaniu słowa klucza wybranego z powyższej listy i określeniu kategorii dla wyników wyszukiwania wyświetla się określona zawartość portalu posortowana pod względem typu danego postu („publiczne”, „wszystkie”, „dowolna grupa”), lokalizacji jego publikacji („dowolna”), a także daty publikacji (kolejno dla lat 2018, 2019 i stycznia 2020).

5.4 Analiza jakościowa – praktyki dyskursywne

W pierwszym etapie wprowadzono do wyszukiwarki portalu wymienione w tabeli 29 słowa klucze (kolejno dla każdego z podkorpusów), dla których wyświetlono zawartość w kategorii „posty”. Podgląd komentarzy pod każdym z postów jest dostępny na trzy sposoby:

- A. Najtrafniejsze: wyświetl najpierw komentarze znajomych i komentarze o największej aktywności.
- B. Najnowsze: wyświetl wszystkie komentarze, poczynając od najnowszych.
- C. Wszystkie komentarze: wyświetlane są wszystkie komentarze, w tym potencjalny spam; najpierw wyświetlane są najtrafniejsze komentarze.

Do badania zasadniczego wybrano trzeci sposób, aby uzyskać dostęp do największej liczby komentarzy. Należy jednak zaznaczyć, iż rzeczywista liczba dodanych komentarzy różni się od liczby wyświetlonej. Potwierdza to poniższy przykład; pod postem podano liczbę komentarzy 552, a rzeczywista liczba komentarzy wraz z odpowiedziami to 361 (na dzień 13 stycznia 2020). Brakuje zatem 191 komentarzy/odpowiedzi.

Aleksandra Dulciewicz

11 sierpnia 2019 · 🌐

👍 Polub stronę

Hayırlı Bayramlar! Czy wiecie Państwo, że muzułmanie rozpoczęli dziś swoje największe święto Kurban Bajram, czyli Święto Ofiarowania? Upamiętnia ono ofiarę Abrahama i jego posłuszeństwo wobec Boga. Wierni wspólnie modlą się w meczecie, recytują Koran, odwiedzają groby bliskich, obdarowują się prezentami oraz wspierają potrzebujących. Błogosławionych świąt życzymy naszym gdańskim muzułmankom i muzułmanom! A wszystkim sobie życia w pokoju, pomyślności i wzajemnym szacunku.

📷 Grzegorz Mehring/gdansk.pl

👍❤️😮 4,9 tys.

552 komentarze 262 udostępnienia

Grafika 42: Przykładowy publiczny post wraz z liczbą komentarzy

Przeanalizowano wszystkie wyświetlone publiczne posty wraz ze wszystkimi wyświetlonymi komentarzami i odpowiedziami. Pominięto natomiast posty zamieszczane w innych językach, a także te, które dla powyższych słów kluczy nie zawierały odniesienia do wymienionych grup etnicznych i narodowych, np.:

- a) dla słowa „Cygan” i jego form fleksyjnych pojawiały się posty dotyczące osób o tym nazwisku, a także nazw psów;
- b) dla słowa „Cyganka” i jej form fleksyjnych pojawiały się posty dotyczące nazwy wsi w Polsce;
- c) dla słowa „Roma” pojawiały się odniesienia do klubu piłkarskiego „AS Roma”.

Następnie skopiowano do pliku tekstowego (.DOC) te posty, w których albo w poście, albo przynajmniej w jednym komentarzu lub odpowiedzi na niego pojawiła się MN, zgodnie z przyjętą definicją operacyjną. Autorka dysertacji jest świadoma tego, iż istnieją zautomatyzowane sposoby pozyskiwania tekstów ze źródeł internetowych, w tym

takie programy, jak *TeleportPro*, a także *Python* lub *R* (łącznie się z API danego portalu społecznościowego). Świadomie jednak rezygnuje z ich wykorzystania z uwagi na etykę badań, a także wymóg późniejszego czasochłonnego sprawdzenia poprawności danych pobranych dzięki użyciu wymienionych programów²⁴⁸.

Uzyskane wyniki²⁴⁹ liczbowe wyświetlonych postów dla poszczególnych słów kluczy z podziałem na lata zaprezentowano w tabelach 30–37 (w zestawieniach pominięto powtarzające się posty).

Słowo klucz	2020 (styczeń)	2019	2018
muzułmanach	8	0	3
muzułmanach	0	0	1
muzułmanami	1	0	1
muzułmanami	1	1	8
muzułmaninem	3	0	0
muzułmaninem	0	0	0
muzułmankach	1	4	1
muzulmankach	0	0	0
muzułmankami	1	4	9
muzułmankami	0	0	1
muzułmankom	3	4	11
muzułmankom	1	0	0
muzułmanek	9	1	0
muzułmanek	1	0	0
muzułmanami	1	0	1
muzułmanami	0	0	0
muzułmance	2	1	1
muzułmance	0	0	2
muzułmanie	10	1	0
muzulmanie	2	1	1
muzułmanin	0	0	0
muzulmanin	1	1	0
muzułmanina	2	1	1
muzulmanina	0	0	3
muzułmaninem	1	0	0
muzulmaninem	1	0	0
muzułmaninie	0	3	7
muzulmaninie	1	2	5
muzułmaninowi	6	2	1

²⁴⁸ Specyfika portalu społecznościowego Facebook, opisana w rozdziale 3, między innymi z uwagi na jego wielorakość i różnorodność zasobów, uniemożliwia sprawne i mniej czasochłonne wykorzystanie takich programów.

²⁴⁹ Do podstawowych obliczeń użyto arkusza kalkulacyjnego Excel, w tym formuły autosumowania.

muzulmaninowi	0	0	2
muzułmanka	8	0	2
muzulmanka	5	2	1
muzułmanką	2	0	0
muzułmankę	3	1	1
muzulmanke	0	0	1
muzułmanki	22	0	4
muzulmanki	0	0	1
muzułmanko	0	0	0
muzulmanko	1	0	2
muzułmanom	9	1	3
muzulmanom	1	9	3
muzułmanów	2	0	0
muzulmanow	0	0	1
muzułmańscy	3	2	0
muzulmanscy	10	0	1
muzułmańska	2	0	1
muzulmanska	2	1	3
muzułmański	7	2	1
muzulmanski	0	0	0
muzułmańskich	7	0	0
muzulmanskich	2	0	1
muzułmańskie	12	0	4
muzulmanskie	0	0	0
muzułmańskiego	5	0	1
muzulmanskiego	1	0	0
muzułmańskiemu	4	0	2
muzulmanskiemu	0	0	0
muzułmańskim	3	3	3
muzulmanskim	7	0	0
muzułmańskimi	1	2	0
muzulmanskimi	2	0	0
SUMA	177	49	95

Tabela 30: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku polskim dla mniejszości muzulmańskiej

Słowo klucz	2020 (styczeń)	2019	2018
moslem	0	0	0
moslemanischem	0	0	0
moslemanischen	0	0	0
moslemanischer	0	0	0
moslemanisches	0	0	0
moslemin	0	1	0
mosleminisch	0	0	0
moslemisch	2	3	0
moslemischem	1	3	0
moslemischen	4	1	0
moslemischer	2	0	0
mosleminnen	1	3	0
moslemisches	1	0	0
moslems	0	3	9
muselmanin	1	0	0
muselmaninnen	0	5	2
mulim	0	0	0
muslima	0	0	0
muslimas	0	0	0
muslime	0	0	0
muslimen	0	0	0
muslimin	0	0	0
musliminnen	0	0	2
muslimisch	1	1	0
muslimischem	4	0	0
muslimischen	0	0	0
muslimischer	0	1	0
muslimisches	4	1	2
muslims	0	0	0
SUMA	21	22	15

Tabela 31: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku niemieckim dla mniejszości muzułmańskiej

Słowo klucz	2020 (styczeń)	2019	2018
cygan	1	0	0
cygana	6	0	0
cyganach	1	0	0
cyganami	4	1	2
cygance	3	0	1
cyganek	1	0	0
cyganem	2	0	1
cyganie	17	1	3
cyganka	4	1	0
cygankach	0	0	1
cygankami	2	0	0
cyganką	3	0	0
cygankę	3	1	0
cyganki	5	0	1
cyganko	2	0	1
cygankom	3	1	1
cyganom	0	0	0
cyganowi	0	0	2
cyganów	8	1	1
cygańscy	3	0	1
cygańscy	2	0	4
cygańską	1	1	1
cygańska	1	0	1
cygański	3	0	0
cygański	3	0	0
cygańskich	4	1	0
cyganskich	2	0	4
cygańskiego	11	0	0
cyganskiego	0	0	0
cygańskiej	5	0	0
cyganskiej	0	0	3
cygańskiemu	0	2	4
cyganskiemu	4	0	0
cygańskim	6	0	0
cygańskim	0	0	0
rom	0	0	0
roma	0	0	0
romach	0	0	0
romami	0	0	0
romce	0	1	0
romem	0	0	0
romie	0	0	0
romka	0	0	0
romkach	0	0	0
romkami	0	0	0

romką	0	1	0
romkę	1	0	0
romke	0	0	0
romki	3	1	1
romko	0	0	0
romkom	0	0	0
romom	0	0	0
romowi	1	0	0
romowie	16	0	0
romów	4	0	1
romow	1	0	0
romscy	0	3	5
romska	0	0	0
romską	0	0	0
romski	0	0	0
romskich	7	0	2
romskie	3	0	1
romskiego	4	0	0
romskiej	10	0	0
romskiemu	1	2	1
romskim	1	0	0
romskimi	0	1	1
SUMA	162	19	44

Tabela 32: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku polskim dla mniejszości romskiej

Słowo klucz	2020 (styczeń)	2019	2018
rom	0	0	0
roma	0	0	0
romanisch	0	0	0
romanischem	0	0	0
romanischen	0	0	0
romanischer	0	0	0
romanisches	0	0	0
romas	0	0	0
zigeuner	0	0	0
zigeunerin	3	0	2
zigeunerinnen	1	0	0
zigeunerisch	0	1	1
zigeunerische	3	0	2
zigeunerischem	0	0	0
zigeunerichen	0	0	0
zigeunerischer	0	0	0
zigeunerisches	0	3	0
zigeunern	1	0	0
zigeuners	0	0	0
SUMA	8	4	5

Tabela 33: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku niemieckim dla mniejszości romskiej

Słowo klucz	2020 (styczeń)	2019	2018
ukraińcy	1	0	0
ukraincy	0	0	0
Ukraińca	11	1	0
ukrainca	2	1	1
Ukraińcem	8	0	0
ukraincem	0	0	0
Ukraińcu	0	0	0
ukraincu	0	0	0
ukraińcowi	7	0	3
ukraincowi	0	0	2
Ukraińców	6	0	2
ukraincow	1	0	1
Ukraińcom	17	1	1
ukraincom	0	1	2
ukraińcami	8	7	1
ukraincami	0	0	0
ukraińcach	9	4	3
ukraincach	2	0	2
ukraińskiego	0	1	0
ukrainskiego	0	1	0
ukraińskiemu	0	0	0
ukrainskiemu	0	1	0
ukraiński	1	0	1
ukraiński	1	0	0
ukraińskim	0	0	0
ukrainskim	0	0	0
ukraińskiej	1	0	0
ukrainskiej	0	0	0
ukraińską	0	0	0
ukraińskie	1	0	0
ukraińskie	0	2	1
ukraińskim	0	0	0
ukrainskim	0	0	0
ukraińskich	1	0	0
ukrainskich	1	0	0
ukraińscy	2	2	0
ukraińscy	0	1	0
ukraińskimi	4	1	1
ukrainskimi	0	0	0
Ukrainiec	3	0	0
ukrainka	0	0	0
Ukrainki	14	9	3
Ukraine	8	2	3
ukrainką	2	0	0
ukrainkę	1	0	0

ukrainke	0	0	2
ukrainko	0	0	0
Ukrainek	1	0	0
ukrainkom	0	5	6
ukrainkami	1	0	0
ukrainkach	1	0	0
SUMA	115	40	35

Tabela 34: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku polskim dla mniejszości ukraińskiej

Słowo klucz	2020 (styczeń)	2019	2018
ukrainern	2	0	0
ukrainers	0	0	0
ukrainisch	7	0	0
ukrainer	0	0	0
ukrainerin	8	0	0
ukrainerinnen	1	1	0
ukrainisches	3	0	1
ukrainischer	7	0	0
ukrainischen	1	1	0
ukrainischem	1	0	0
SUMA	30	2	1

Tabela 35: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku niemieckim dla mniejszości ukraińskiej

Słowo klucz	2020 (styczeń)	2019	2018
żyd	4	1	0
zyd	0	0	0
żyda	0	0	0
zyda	0	0	0
żydach	4	0	0
zydach	0	0	0
żydami	1	2	0
zydami	0	0	0
żydem	6	1	3
zydem	1	1	0
żydom	2	7	0
zydom	5	3	1
żydowi	2	3	7
zydowi	0	0	0
żydowscy	11	2	4
zydowscy	2	1	0
żydowska	9	0	4
zydowska	0	0	0
żydowską	0	1	0
żydowski	6	1	0
zydowski	0	1	0
żydowskich	6	0	4
zydowskich	0	0	0
żydowskie	1	2	1
zydowskie	0	0	1
żydowskiego	4	3	2
zydowskiego	2	0	1
żydowskiej	2	0	2
zydowskiej	0	0	1
żydowskiemu	0	2	0
zydowskiemu	0	0	0
żydowskim	2	0	1
zydowskim	0	1	0
żydowskimi	4	0	1
zydowskimi	0	1	0
żydów	0	0	0
zydow	0	0	0
żydówce	6	1	3
zydowce	0	0	2
żydówek	5	1	4
zydówek	2	3	2
żydówka	1	0	1
zydowka	1	0	1
żydówkach	1	1	3
zydowkach	0	0	1

żydówkami	2	0	1
zydowkami	17	6	9
żydówką	0	0	2
żydówkę	7	0	0
zydowke	7	5	7
żydówki	7	0	0
zydowki	0	0	0
żydówko	4	0	0
zydowko	0	0	0
żydówkom	4	1	5
zydowkom	1	0	1
żydzi	6	4	3
zydzi	0	0	1
żydzie	5	9	0
zydzie	12	6	3
SUMA	162	70	82

Tabela 36: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku polskim dla mniejszości żydowskiej

Słowo klucz	2020 (styczeń)	2019	2018
jude	0	0	0
juden	0	0	0
jüdin	0	0	0
juedin	0	0	0
jüdinnen	0	0	0
juedinnen	2	2	1
jüdisch	0	0	0
juedisch	4	0	0
jüdische	0	0	0
juedische	4	0	0
jüdischem	0	0	0
juedischem	4	0	0
jüdischen	0	0	0
juedischen	1	0	0
jüdischer	0	0	0
juedischer	6	0	0
jüdisches	0	0	0
juedisches	3	0	0
SUMA	24	2	1

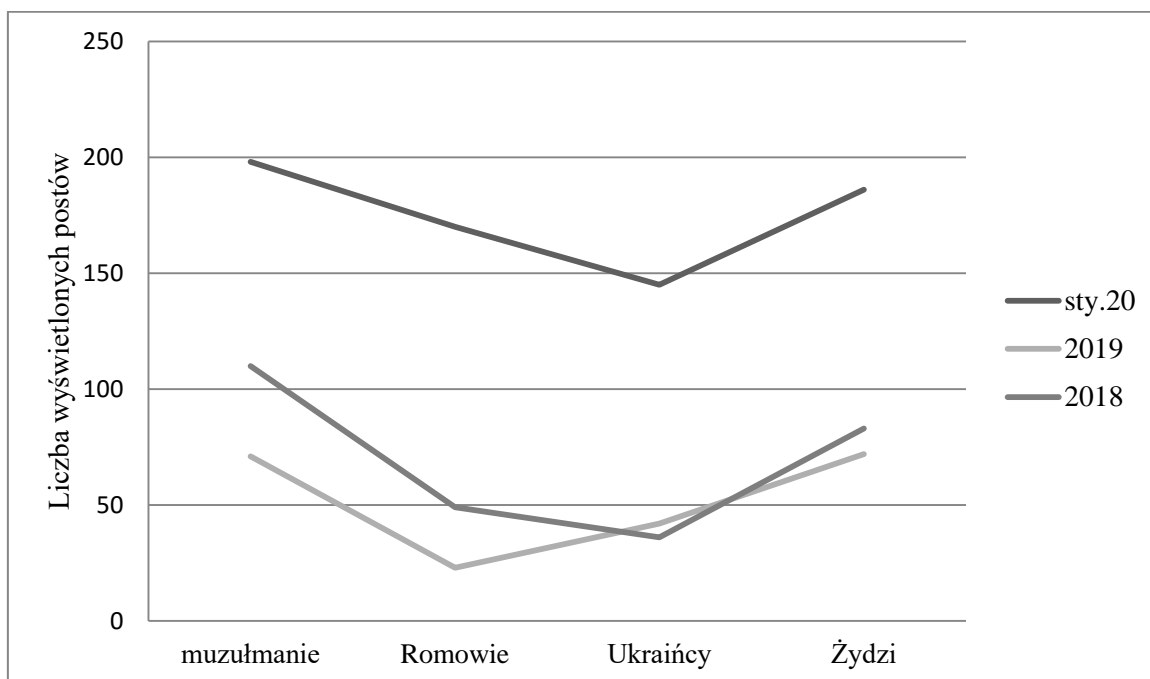
Tabela 37: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku niemieckim dla mniejszości żydowskiej

Powyższe wyniki liczbowe dla poszczególnych słów kluczy można podsumować poprzez sumaryczne zestawienia liczbowe przeanalizowanych danych (zob. tabela 38).

	PRZEANALIZOWANE DANE							
	2018		2019		2020 (styczeń)		SUMA	
Język	pol.	niem.	pol.	niem.	pol.	niem.	pol.	niem.
muzułmanie	95	15	49	22	177	21	321	58
Romowie	44	5	19	4	162	8	225	17
Ukraińcy	35	1	40	2	115	30	190	33
Żydzi	82	1	70	2	162	24	314	27

Tabela 38: Sumaryczne zestawienia liczbowe przeanalizowanych danych

W samym miesiącu styczniu 2020 roku odnotowano 699 wyświetlonych postów w obu językach. Jest to znacznie wyższy wynik niż we wszystkich miesiącach z lat 2018–2019 (odnotowano wówczas 486 postów w obu językach). Różnicę można dostrzec także po dokonaniu zestawienia liczbowego wyświetlonych postów w poszczególnych latach (w przypadku 2020 roku tylko w styczniu) z grupami mniejszościowymi, stanowiącymi kategorie dla określonych w badaniu słów kluczy (zob. grafika 43).

Grafika 43: Liczba wyświetlonych postów dla poszczególnych grup mniejszościowych w poszczególnych latach

W sumie przeanalizowano 1 185 postów, z których zakwalifikowano do badania następującą określoną liczbę (zob. tabela 39).

Podkorpus	Liczba wszystkich wyświetlonych postów	Liczba postów zakwalifikowanych do badania
PL _M	321	18
PL _R	225	4
PL _U	190	9
PL _Ż	314	13
DE _J	27	1
DE _M	58	10
DE _R	17	1
DE _U	33	2

Tabela 39: Zestawienie liczby wyświetlonych postów z liczbą postów zakwalifikowanych do badania

Korpus stanowią:

- A. Publiczne posty zakwalifikowane do badania, w których sam post lub przynajmniej jeden z komentarzy do niego lub jedna z odpowiedzi stanowi MN zgodnie z jej definicją operacyjną przyjętą dla niniejszej dysertacji.
- B. Wszystkie dostępne komentarze wraz z odpowiedziami pod postem zakwalifikowanym do badania; wiele postów spośród tych badanych miało wyłączoną możliwość dodawania komentarzy.

Korpusu nie stanowią:

- A. Następujące **osobne** kategorie treści portalu: zdjęcia, filmy, strony, miejsca, grupy, wydarzenia, osoby, aplikacje, linki; należy przy tym zaznaczyć, iż wymienione treści pojawiają się w postach w większości jako połączenia słowno-obrazowe czy słowno-filmowe, a także linki.
- B. Niedostępne komentarze, które usunięto lub ukryto.

Korpus poddano edycji:

- A. Ze względu na przyjęte zasady etyczne: usunięto i zanonimizowano dane personalne:
  - a) dane personalne komentujących zastąpiono literami alfabetu: kolejno od A do Z, pomijając znaki diakrytyczne, a następnie od AA do AZ, BA–BZ, CA–CZ itd.; tylko następujące po sobie komentarze tego samego autora/autorki oznaczane są tą samą literą alfabetu;
  - b) autora/autorkę/autorów postu oznaczono znakiem X;

- c) dane personalne (imię/imiona wraz z nazwiskami/nazwami użytkowników) umieszczone w komentarzach oznaczono znakami XX.

B. Dodano następujące znaczniki:

- a) /NAGŁÓWEK/ – na początku każdego postu, tak, aby badaczka mogła w sprawny sposób przenieść się za pomocą funkcji wyszukiwania (CTRL+F) do początku każdego postu;
- b) /KOMENTARZE/ – oznaczające początek sekcji komentarzy pod postem;
- c) /SUMA: XX²⁵⁰ KOMENTARZY/ – oznaczający sumę wszystkich dostępnych komentarzy pod postem (po odjęciu tej liczby od liczby komentarzy podanej pod postem uzyskujemy liczbę komentarzy usuniętych/ukrytych dla danego postu).

W tabeli 40 podano liczbę słów²⁵¹ w poszczególnych podkorpusach:

Podkorpus	Liczba słów
PL _M	57099
PL _R	3366
PL _U	5239
PL _Ż	17377
DE _J	481
DE _M	7993
DE _R	205
DE _U	10351

Tabela 40: Liczba słów w poszczególnych korpusach

²⁵⁰ W obliczeniach wykorzystano podstawowe narzędzia edytora tekstowego *Word*, zastosowano funkcję „Znajdź” (CTRL+F) w zaznaczonym obszarze tekstu, w wyszukiwarkę wprowadzono słowo „Ukryj”, będące pojedynczą częścią każdego komentarza w korpusie, i w ten sposób wyłoniono liczbę komentarzy.

²⁵¹ Słowo jest tutaj definiowane jako „łańcuch liter (znaków alfanumerycznych), ograniczonych spacją lub znakiem interpunkcyjnym” (Kennedy 2014: 206).

Podkorpus	Suma podanych komentarzy	Suma dostępnych komentarzy	Różnica
PL _M	1 931	1 503	428
PL _R	90	82	8
PL _U	112	112	0
PL _Ż	326	323	3
DE _J	11	11	0
DE _M	167	164	3
DE _R	1	1	0
DE _U	232	211	21

Tabela 41: Liczba usuniętych/ukrytych komentarzy

Zebrane w tabeli wartości liczbowe ukazują rzeczywisty obraz moderacji badanych treści. W sumie usuniętych/ukrytych zostało 463 (~ 16%) komentarzy z 2 870 dodanych. W tabeli 42 zaprezentowano wartości procentowe stosunku usuniętych/ukrytych komentarzy do dodanych dla poszczególnych podkorpusów.

Podkorpus	Procent usuniętych/ukrytych komentarzy
PL _M	22
PL _R	9
PL _U	0
PL _Ż	1
DE _J	0
DE _M	2
DE _R	0
DE _U	9

Tabela 42: Wartości procentowe moderowanych treści w stosunku do dodanych dla poszczególnych podkorpusów

W skład niektórych komentarzy wchodzi także elementy graficzne, takie jak dodane w obrębie danego komentarza emotikony (zamieszczone zarówno przez autora komentarza, jak i czytelników), obrazy lub gify²⁵², które stanowią semiotyczne i

²⁵² Z ang. *Graphics Interchange Format*, pliki tego typu są powszechnie używane na stronach internetowych, pozwalają na tworzenie prostych animacji z określonym opóźnieniem przy odtwarzaniu poszczególnych klatek animacji.

multimodalne nośniki znaczenia. Te elementy graficzne wymagają włączenia do analizy innej metodologii, np. w obrębie semiotyki.

W tabeli 43 ukazano kolejność prezentowanych wyników analizy podkorpusek w badaniu zasadniczym.

Podkorpusek
PL _M
DE _M
PL _R
DE _R
PL _U
DE _U
PL _Ż
DE _J

Tabela 43: Kolejność prezentowanych wyników analizy podkorpusek w badaniu zasadniczym

Wyniki analizy jakościowej podzielono na dwie kategorie i zestawiono je w formie dwóch tabel dla każdego z wyżej wymienionych podkorpusek:

A. Posty/komentarze, które spełniają łącznie trzy następujące warunki:

- a) odnoszą się do cechy prymarnej, będącej elementem czyjejś tożsamości etnicznej lub narodowej lub przypisują danej osobie taką cechę jako domniemaną;
- b) stygmatyzują zbiorowości lub osobę (redukując przypisywane jej cechy do cech danej zbiorowości);
- c) są werbalizowane w sposób pejoratywny²⁵³: w węższym sensie: mają charakter nawoływania do działania, określanego jako *call for action* (tj. nawołują do nielegalnych czynów przeciwko określonym grupom mniejszościowym lub podsycają wrogość do określonych grup mniejszościowych); w takich postach/komentarzach odniesienie jest używane także w formie anaforycznej (por. Linde-Usiekniewicz 2015: 6), czyli poprzez odniesienie do osoby lub zbiorowości, o których wcześniej była mowa, w tym przypadku w poście lub komentarzach poprzedzających.

²⁵³ Więcej o pejoratywizacji w kontekście MN patrz Meibauer (2013: 3–7).

- B. Posty/komentarze znieważające daną grupę mniejszościową, opierające się na pejoratywnej nominacji zbiorowości lub osoby (poprzez redukcję przypisywanej jej cechy do cech danej zbiorowości), a więc takie, które spełniają warunki określone w punkcie A poza jednym, nawoływaniem do działania.

A	
PL_M	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„A jebac tych brudasow! !!!!!!!!!!!!!”
2.	„A taki ch.j . Wyp.....lać”
3.	„a wałnąć to ścierwo w łeb”
4.	„bardzo dobrze zajebać na miejscu kozojebców z islamu i innych brudasów”
5.	„Bezczelne k..Tu jest chrześcijański kraj a nie muzul.A ja zadam wypier..z Polski.”
6.	„brawo ratownik ! zero tolerancji dla tego byd...a !”
7.	„Czas do domku wracać .....NATYCHMIAST !!!”
8.	„DLATEGO TRZEBA ZDELEGALIZOWAĆ DZIADOSTWO ZWANE ISLAMEM !”
9.	„Fuck ISLAM! Kozojebcy jebani! Wypierdalac!”
10.	„gonic talataństwo do szamba !!”
11.	„Gonić ta zarazę”
12.	„Islamskiego gadu nie ugłaszczesz, lewackiego bydła nie zrozumiesz. Jedno i drugie powinno być odseparowane od normalnych ludzi.”
13.	„Ja bym darmową pogadankę o Sobieskim zorganizował.”
14.	„Jak dostaniesz kopa w dupę na ulicy to sam jesteś sobie winny bo prowokujesz Polaków”
15.	„Jebac te jebane kurwy brudne ruchaczy kóz”
16.	„Jest regulamin. Jak ja przyjdę w szmatach to mnie wyproszą. Albo się dostosowuje do nas albo won.”
17.	„Jeżeli muzułmanie są w naszym kraju to muszą się dostosować do naszych zasad i naszych obyczajów a jeżeli się im nie podoba to won z Polski”
18.	„Kijem ich, kijem, i tak łagodniej niż kamieniami!”
19.	„Krutko i na temat Super akcja Policja to policja W Niemczech nie do pomyslenia mają funkcjonariusze związane ręce przepisami Politycy pchają się bez mydła każdemu ciapata mu Popierają terroryzm Ale na szczęście są tacy jak ja AFD”
20.	„Kto ich tu przyjął na uczelnię?,kto ich tu zapraszał?, niech wypierda..... do siebie ,tam będą mieli przerw do oporu”
21.	„Małymi krokami do celu czyli do zawładnięcia całego Świata, już czas wskresić króla Jana III Sobieskiego”
22.	„Mamy ich tu w Niemczech pełno, tak ich chcieli lewackie idioci, a teraz dupa gwałty, mordy i rozboje. Debile pobudka nie wolno mieszać RAS Wszyscy von”
23.	„Muzułmańska brudna świnia trafiła do parteru we właściwe jej miejsce”
24.	„Nie pozwalają się w Polsce gdzie jest chrześcijaństwo jak się nie podoba spierdalać ciapaki”
25.	„Nie wypierdalają do siebie w tych workach.”
26.	„Niech nie smrodzą naszych Basenów .Wymyc i wyprać swoje szmaty mogą u siebie w domu nie w Basenach.”
27.	„Niech pier.....nie sobie barana o kamień !!!”
28.	„Niech spierwpiardolem”
29.	„Niech ta islamska szmata jebnie sobie w łeb”
30.	„Niech wypierd....!!! To nie Francja czy Niemcy, że dają sobie wejść na głowę!!! W Polsce to nie przejdzie !!!”

31.	„No i gitara, śmieci trzeba usuwać”
32.	„No to ja mam moje prawo. Jeśli samotny facet z Arabi idzie ulicą w Warszawie I dostanie w pysk z mojej ręki, to jest sobie sam winien, kusi i wznieca moją agresję swoją osobą i jak każdy dobry muzułmanin powinien siedzieć we własnym kraju i mnie nie wku...wiać.”
33.	„No to łapać i deport i po kłopotcie.”
34.	„Pastuchy woown do siebie z powrotem pasać kozy jak się nie podoba!”
35.	„Pierdol się kozojebco że swoim prawem i allahem we własnym kraju”
36.	„Po odpowiedniej selekcji....jak za H.....a”
37.	„Przerwe powinni dostać ale na spakowanie się i WYPIERDALC”
38.	„Się zaczyna ... niech ktoś im porządną w.....l spuści. Zawsze mogą wrócić do siebie...”
39.	„skoro się nie podoba to fora ze dwora po prostu w.....lać z tą”
40.	„Spier...modlic się w domu.”
41.	„To batonem po piszczelach, zaraz się nauczą”
42.	„To się powinno brać w swoje ręce takie sprawy widzisz burkę czy brudnego uchodźcę od razu najebać bo to już Europy niema gówna się najjeżdżało i już zdobywają kraje”
43.	„VON”
44.	„w PL mordka do obicia ...”
45.	„W tamtej kulturze..... niech wy...a do tej "kultury" W Europie jest kultura.”
46.	“WON WON WON WON WON WON WON WON”
47.	„Wyjebac ich z kraju”
48.	„Wynocha w tych wrednych szmatach .”
49.	„Wypad z Polski.”
50.	„Wypier....ć !!!”
51.	„Wypierd...ć jak nie pasuje. Proste”
52.	„Wypierdalać!! zero tolerancji dla kogoś kto nie wie co to tolerancja, tyle w temacie.”
53.	„wypierdalc z polski”
54.	„Wypierdolić ich z Kraju”
55.	„Wypierdolić ich z Kraju”
56.	„Wypi-laj do Makreli”
57.	„XX Kopac w głowe leżacego XX ciapatego i innych z islamu jak najbardziej!”
58.	„XX No tak ,ale leżacego się nie kopie.... XX chyba że jest kozojebcą to co innego”
59.	„XX zgadzam się na 1000 %Won”
60.	„XX i trzeba tepic to tak samo, tylko jak uderzysz księdza to media Ci medal dadzą, a jak araba to jesteś rasista”
61.	„Za Mało mu wjebali to ścierwo powinni zatłuc”
62.	„za szmaty i wypier papier! Co to pralnia jest czy basen!?? Albo się dostosowuje albo papa!”

Tabela 44: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Ponadto w podkorpusie PL_M zidentyfikowano posty/komentarze znieważające mniejszość muzułmańską, opierające się na jej pejoratywnej nominacji (zob. tabela 45).

B	
PL_M	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„A ile to bakterii wniosło ... brrrrrr....!”
2.	„Chciało się ciapatego to tak jest a w Polsce tylu chłopów do wyboru i koloru”
3.	„Chciało się księcia z bajki to się dostało ciapatego z jego kultura !!!”
4.	„Ciapaty please dont break my heart i ty arabie z mych snów za miesiąc będzie ślub, turbany z głów”
5.	„Ciapaty please don't breake my heart”
6.	„Co się dziwić młoda naiwna ale patrzy młody Polak jeździ starym oplem zapierdala od rana do wieczora czasu niema na nic a ciapaty nie pracuje nowym bmw śmiga czasu ma dużo”
7.	„I ta dzicz naokoło drąca ryja "Allah (po naszymu pedofil) Akbar".”
8.	„Jabany ciałach brawo dał policji I Izraela brudny ciaparuch”
9.	„Jak to śpiewał Popek Ciapaty plis dont brejk maj hart Ty mój Arabie ze snów”
10.	„Kretynkami to Wy jesteście, może pochwalcie się ilu czarnuchów trzymacie pod dachem? Samsrytanli”
11.	„Pojebane muzychy zabijają jak ktoś sciągnie hidżb ich kobietom”
12.	„Skoro ciapaki maga nie przestrzegać tego prawa to jazda po pijaku też powinna nie być egzekwowania prawnie”
13.	„Tylko idiota lubi brac kota w worku, widac lubisz ciapatych”
14.	„U ciapatych w kraju za nieprzestrzeganie ich zasad dostałbyś kulkę w łeb. A w Europie jest komedia oni mogą ty nie to zdecydowanie idzie w złym kierunku”
15.	„W NL tak to wygląda że jak podjeżdża policja do jednego czy jednej to zaraz wyskakuje szarańcza niewiadomo skąd i koniec końców policja odjeżdża”
16.	„XX , Nawet ten z bajki był złodziejem kieszonkowym. Wszystkie te same karaluchy.”
17.	„Z muzuanami to jest tak jak z dziką zwierzyną po czasie budzi się instynkt zabijania nawet jak myślisz że są już wytresowani”

Tabela 45: Posty/komentarze znieważające mniejszość muzułmańską w podkorpusie PL_M

W PL_M pojawiły się także nienawistne posty/komentarze mające charakter nawoływania do działania dotyczące mniejszości żydowskiej (zob. tabela 46).

A	
PL_M → PL_Ż	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„Dla tego jebac Żydów”
2.	„Niewiem dokładnie o co chodzi, gdyby mnie chcieli zatrzymać żydy conajmniej jeden nie miał by gardła a drugi żona by go opuściła”
3.	„Pejsate lachy ale w dupie z nimi te psy i te psy niech sie tepia lajzy”

Tabela 46: Posty/komentarze zakwalifikowane jako MN kierowane w stosunku do mniejszości żydowskiej w podkorpusie PL_M

Odnotowano również posty/komentarze w podkorpusie PL_M znieważające mniejszość żydowską, opierające się na ich pojaratywnej nominacji (zob. tabela 47).

B	
PL_M → PL_Ż	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„A po drugie Żydki to takie same terrorist dziś jak Hitler kiedyś”
2.	„Mendy zdowskie”
3.	„Żydzi to największe i Najbardziejzie śmierzdzące gówno jakie wysrała nasza cywilizacja”

Posty/komentarze²⁵⁴ mające charakter nawoływania do działania w podkorpusie DE_M zamieszczono w tabeli 48.

[illegible]

²⁵⁴ W tłumaczeniach autorka dysertacji nie uwzględnia wszystkich błędów ortograficznych i gramatycznych.

11.	„Es wird Zeit dass wir uns endlich wehren gegen dieses Regierungspack und diese muslimische Brut. Wie lange wollen wir uns diesen Terror noch gefallen lassen ???!!!!!!” (pol. „Nadszedł czas, abyśmy wreszcie walczyli z tą rządową hołotą i tą muzułmańską wylęgarnią. Jak długo jeszcze będziemy znosić ten terror?!?!!!!!”)
12.	„hier in Essen das selbe bild.....eine schneise der verwüstung von eben diesen "menschen" wurde verursacht.....es ist einfach unglaublich ....fragt mal was in HAGEN (liegt neben Dortmund) so abgegangen ist.....ABSCHEBUNG...mir so scheiss EGAL wohin !!” (pol. „Tu w Essen tensam obraz.....śladyzniszczenia zostały spowodowane przez tych właśnie „ludzi” .....to jest nie do ogarnięcia.... zapytajcie co się stało w HAGEN (leży obok Dortmundu) .....DEPORTACJA...Gównu mnie obchodzi dokąd!!”)
13.	„Ich hatte den Berricht im Fernsehen gesehen , mit den " Lagern" . Ich fands richtig . :-)” (pol. „Oglądałam w telewizji reportaż , o „obozach”. Uważam to za prawidłowe. :-)”)
14.	„Ich sag nur eins alle wieder nach Hause schicken!!!!” (pol. „Powieм tylko jedno wszystkich odesłać z powrotem do domu!!!!”)
15.	„Ich sagte doch schon immer :Was die heute bei sich zuhause haben, das haben wir morgen bei uns!!! Waffen in die Hand drücken und nach Hause jagen, aber mit nur 1 Schuss!!!!“ (pol. „Zawsze przecież mówiłem : to, co mają dzisiaj u siebie w domu, mamy jutro u nas!!! Dajcie broń do ręki i gońcie ich do domu, ale tylko 1 strzałem!!!!”)
16.	„Keiner denkt daran sie im Schlauchboot über die hohe See in ihr Heimatland zurück zu schicken. Natürlich nur bei schlechtem Wetter im Winter” (pol. „Nikt nie myśli o odesłaniu ich do ojczyzny w gumowej łódce na pełnym morzu. Oczywiście tylko przy złej pogodzie w zimie”)
17.	„Man darf leider nicht mehr schreiben was man denkt einfach nur raus aus Deutschland” (pol. „Nie można już niestety pisać co się myśli po prostu tylko wypad z Niemiec”)
18.	„Moslems raus aus unser Land. Gott mit uns.” (pol. „Muzułamanie wypad z nasz kraj. Bóg z nami.”)
19.	„Scheiss Moslems weiber ihr stinkt alle, alle Moslems weiber geht euch vergraben” (pol. „Gównu/Kurwa Muzułmanie baby śmierdźcie wszystkie, wszystkie Muzułamnie baby idźcie się pogrzebać”)
20.	„Sie fliehen angeblich vor dem Krieg und genau diesen spielen sie hier. Anscheinend haben sie Sehnsucht nach Krieg, also haut ab und verteidigt euer Land selbst ihr Penner” (pol. „Podobno uciekają przed wojną i właśnie w nią tutaj grają. Najwyraźniej tęsknią za wojną, więc wyjedźcie i brońcie sami swojego kraju, wy lumpy.”)
21.	„So ein Stück scheisse würde direkt zum Flughafen und abschieben drecks Menschen” (pol. „Taki kawałek gównawysłałbym prosto na lotnisko i deportować ludzie śmieci.”)
22.	„Tja, da gibt es nur eines, diese Chaoten dort hinbringen wo sie sich so austoben können! Zurück in ihre Heimat auf nimmer wiedersehen!” (pol. „Taa, pozostaje tylko jedno, zabrać tych bałaganiarzy tam, gdzie mogą się wyżyć! Wracać do swoich domów i do niezobaczenia!”)
23.	„und es geht munter weiter mit unseren "moslemanischen freunden": es vergeht kein tag, an dem sich nicht wieder fast nahtlos eine grauenhafte tat anschließt. wann bekommen wir endlich eine politische alternative, nein: nicht die afd, die uns hilft, mit diesem pack endlich anders zu verfahren.” (pol. „i dalej toczy się żwawo z naszymi "muzułmańskimi przyjaciółmi": nie ma dnia bez kolejnego strasznego czynu, który następuje prawie płynnie [po poprzednim]. kiedy wreszcie otrzymamy polityczną alternatywę, nie: nie afd, która pomoże nam w końcu poradzić sobie z tą hołotą inaczej.”)
24.	„Weg mit den pack” (pol. „wynocha z tym hołotą”)
25.	„weg mit denen!” (pol. „won z nimi!”)
26.	„Wenn man das schon liest. Warum können die nicht in den nächsten Sonderzug nach Hause die machen uns hier alles kaputt was Deutschland mal ausgemacht hat.” (pol. „Jeśli się to już czyta. Dlaczego oni nie mogą następnym pociągiem specjalnym do domu oni psują nam wszystko co stanowi Niemcy”)

Tabela 48: Posty/komentarze mające charakter nawoływania do działania w podkorpusie DE_M

Posty/komentarze znieważające mniejszość muzułmańską w podkorpusie DE_M zamieszczono w tabeli 49.

B	
DE_M	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„... wir brauchen Zündköpfe und keine nassen Waschlappen.” (pol. „...potrzebujemy zapalek, a nie mokrych szmat.”)
2.	„Die Chinesen haben den Islam als ansteckende Krankheit eingestuft” (pol. „Chińczycy sklasyfikowali islam jako chorobę zakaźną”)
3.	„Die Treckschweine” (pol. „brudne świnie” <i>błąd w pisowni – prawidłowo Dreckschweine</i>)
4.	„drek pak” (pol. „śmieci/paczka brudu” <i>błąd w pisowni – prawidłowo Dreckspack</i>)
5.	„niemand brauch den dreck” (pol. „nikt nie potrzebuje tych śmieci”)
6.	„Primitive Ratten” (pol. „Prymitywne szczury”)
7.	„und so eine kacke soll zu Deutschland gehören na dann gute nacht” (pol. „i takie gówno powinno należeć do Niemiec - no to dobranoc”)
8.	„unerträglich dieses Dreckspack” (pol. „nieznośne te śmieci/nieznośna ta paczka brudu”)
9.	„Ziegenficker halt. Nichts in der Waffel die Pisser” (pol. „zatrzymanie kozojebców. Nic we łbie obszczymury”)

Tabela 49: Posty/komentarze znieważające mniejszość muzułmańską w podkorpusie DE_M

Posty/komentarze mające charakter nawoływania do działania w podkorpusie PL_R zamieszczono w tabeli 50.

A	
PL_R	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„A co kija nie macie? Policja na L4 więc nie ma co liczyć tylko linczować :)”
2.	„DEPORTOWAĆ”
3.	„Deportować do niemiec, merkel lubi takich afro-czarnych.”
4.	„Od razu oklep po ryju na wejście”

Tabela 50: Posty/komentarze zakwalifikowane jako MN w podkorpusie PL_R

Posty/komentarze znieważające mniejszość romską w podkorpusie PL_R (ostatni komentarz odnosi się także do mniejszości żydowskiej) zamieszczono w tabeli 51.

B	
PL_R	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„A Rumuni to kto brudasy i bo cygany”
2.	„Oni wszedzie się tak zachowują..... Wynoszą się ponad Polaków... Sa butni arogancy i wniosli... ni orza nie sieją tylko zbierają.. To podobne robactwo do żydów..”
3.	„Przestań człowieku to są brudasy i cwaniaki”

Tabela 51: Posty/komentarze znieważające mniejszość romską w podkorpusie PL_R

W podkorpusie DE_R nie zidentyfikowano postów/komentarzy o charakterze nawoływania do działania. Zidentyfikowano jeden komentarz znieważający mniejszość romską (zob. tabela 52).

B	
DE _R	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„Sie sind und bleiben die größten Schweine die zu uns geholt wurden. Und die Hauptschuld trägt die beschissene Merkel. Schafft sie doch endlich ab. Dieses Arschloch braucht kein Mensch mehr.” (pol. „Są i pozostaną największymi świniami, jakie do nas przywieziono. A główną winę ponosi pieprzona Merkel. Pozbądźcie się jej w końcu . Tej cipy ²⁵⁵ już nikt nie potrzebuje.”)

Tabela 52: Posty/komentarze znieważające mniejszość romską w podkorpusie DE_R

Posty/komentarze mające charakter nawoływania do działania w podkorpusie PL_U zamieszczono w tabeli 53.

A	
PL _U	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„A my dajemy tym pojebom pracę. A w chuj gonić tych skurwieli.”
2.	„Czekamy niecierpliwie aby sie zbuntowali i na zlosc Polakom wyjechali na Ukraine.”
3.	„I TO JEST PATRIOTYZM PLACIC ZA DOBRA PRACE WIECEJ POLAKOM.UKRY I INNE NACJE WON DO SIEBIE”
4.	„Jebać Ukraińców i wyjebać z pl”
5.	„Ładna pralnia mózgu u banderowców.Ruskie będą musieli uruchomić nową linię na Syberię.”
6.	„Niech się zbuntują i wynocha z Polski”
7.	„Staszewski, von na ukraine ze wszystkimi ukraincami, którym źle w Polsce.”
8.	„To się nie mieści w umyśle.Ta nacja ukraińska powinna zniknąć z mapy.”
9.	„Trzeba będzie się nimi zająć młodymi banderowcami, a gdzie są władze,”
10.	„Won z Polski...wrogow wyrzucac...!!!”
11.	„Won z z Polski banderowskie znajdy”
12.	„Wydalić z Polski!!!!”
13.	„Wydalić!”
14.	„Wyjebać banderowców”
15.	„Wypiepszyć ich”
16.	„Zaprosimy uprzejmie wypierdalać.”
17.	„znajdzie się kij na banderowski ryj.”

Tabela 53: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_U

Posty/komentarze znieważające mniejszość ukraińską w podkorpusie PL_U zamieszczono w tabeli 54.

²⁵⁵ W języku polskim nie występuje ten sam w perspektywie semantycznej wulgaryzm w kontekście niemęskoosobowym. W tłumaczeniu użyto najbliższego semantycznie ekwiwalentu. W języku niemieckim to złożenie powstało przez połączenie dwóch rzeczowników *der Arsch* – dupa, *das Loch* – dziura.

B	
PL_U	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„Mam kumpla co zatrudniał w swoim przedsiębiorstwie Ukrainki i Ukraińców ..... i stwierdził bardzo szybko, że faceci/banderowcy to totalne lenie i nieroby! Trochę lepiej było z kobietami - ale pracowały tylko żeby nakarmić swoich leniwych chłopów. Generalnie mówi, że nigdy więcej tej swołoczy. Woli płacić więcej Polakom.”
2.	„Psy ukraińskie”
3.	„Kurvy b anderowskie PIEKŁO IM NA WIECZNOŚĆ to nie ludzie TO SZATAŃSKIE POMIOTY”
4.	„Taki post tej firmy niby polskiej przeczytajcie sobie wpis ukrainca pod moim komentarzem . Ukrainiec mieszka we Wrocławiu ... I teraz ZOBACZCIE co to są za " ludzie " ... O czym ten PiS mówi ...? Przyjeżdżają ukraince do Polski i nas tu WYZYWAJĄ bo im COŚ się nie podoba ... ZA KOGO TO BYDŁO SIĘ MA ... !!!!! CZY MY POLACY JEŹDZIMY NA TA ZASRANĄ UKRAINĘ I TAK SIĘ ZACHOWUJEMY JAK ONI W POLSCE .... ? TEN PIS POWINIEN ZA TO STANĄĆ PRZED TRYBUNAŁEM STANU ... !!!! ZA BRAK REAKCJI NA ZACHOWANIE TYCH BANDEROWCÓW W POLSCE ... !!!!!”
5.	„Zwierzęce ścierwa ,pełno tego wyjechało na ziemie odzyskane. Dlatego tak ciężko żyje się w zachodniej Polsce.”

Tabela 54: Posty/komentarze znieważające mniejszość ukraińską w podkorpusie PL_U

Posty/komentarze mające charakter nawoływania do działania w podkorpusie DE_U zamieszczono w tabeli 55.

A	
DE_U	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„Wir brauchen niemanden aus den Löchern! Abhauen!” (pol. „Nie potrzebujemy nikogo z dziur! Wyjazd!”)

Tabela 55: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE_U

Posty/komentarze znieważające mniejszość ukraińską w podkorpusie DE_U zamieszczono w tabeli 56.

B	
DE_U	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„AG Ich suche Frauen die für mich anschaffen AH Das können die gut” (pol. „AG Szukam kobiet, które będą się dla mnie prostytuować AH To potrafią dobrze”)
2.	„Tja, die aus der Ukraine sind billig und willig. Ob als Altenpflegerinnen, Putzfrauen oder Prostituierte, die kann man noch so richtig ausbeuten.” (pol. „Cóż, te z Ukrainy są tanie i chętne. Czy są to pielęgniarki, sprzątaczkę czy prostytutki,...które można jeszcze dobrze wykorzystać.”)

Tabela 56: Posty/komentarze znieważające mniejszość ukraińską w podkorpusie DE_U

Posty/komentarze mające charakter nawoływania do działania w podkorpusie PL_Ż zamieszczono w tabeli 57.

A	
PL _Ż	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„DO. REALIZACJI. NA. JUŻ”
2.	„I znowu Kudłacze. Polskę Kudłaczom należy obrzydzić.”
3.	„Jak tak bardzo chcą można piece jeszcze raz odpalić przynajmniej ich słowa będą się pokrywać”
4.	„Jebać te żydowskie zakłamanie kurwy.....”
5.	„Jude do Izraela/won/”
6.	„Kur...!!!! Już czas!!!! Polska dla Polaków!!!”
7.	„Najlepiej na Madagaskar. Panie od głodu moru wojny i pasożytów uchron nas.”
8.	„Polske też niech opuszcza trzeba się modlić panie Boże zabierz ich bo my nie mamy z nimi nic wspólnego nawet wieprzowinki nie chcą z nami spożywać świąt Bożego Narodzenia też z nami nie obchodzą tylko palą jakieś świeczki hanuki aj waj”
9.	„Sprowadzić na granicę wściekłe Hieny”
10.	„wracać do Gazy”
11.	„Za mało ich wytępilli.”
12.	„Za TAKI AKT zbrodni, wszystkie państwa OŚCIENNE powinny na wzór "Wypraw Krzyżowych" najechać i zetrzeć Plemię Żmijowe z powierzchni Ziemi”
13.	„Żmijowe plemię. O ile mniej nieszczęść byłoby na Ziemi, gdyby stąd zniknęli.”

Tabela 57: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_Ż

Posty/komentarze znieważające mniejszość żydowską w podkorpusie PL_Ż zamieszczono w tabeli 58.

B	
PL _Ż	
Lp.	Posty/komentarze
1.	<p>„Żyd, żydzi, żydostwo to od zarania rak złośliwy wszystkich cywilizacji, to od wielu stuleci gangrena Polski, to przekleństwo i najgorsza z plag, roznosząca wszelkie najgorsze, najokrutniejsze i najbardziej zwyrodniałe idee,... to najzłośliwszy, najzawziętszy, najprzebieglejszy i najpodlejszy ze wszystkich wrogów i pasożytów... ”</p> <p>„żydzi są zainteresowani ujawnieniem swej narodowości, oczywiście w większości przypadków poufnie, aby udawać Polaków i mieć prawo do rządzenia Polakami. ”</p> <p>„Żydom także chodzi, aby skłócić Polaków co obecnie a szczególnie w ostatnich 25 latach widać – “Wojna Polaków z Polakami”- ku radości chazarskiej “żydowskiej” hołoty.’</p> <p>„wszędzie są żydzi, ...są wszędzie tam gdzie jest pieniądze, władza i słabość ofiary, ... Polacy są prostodusznymi, nie wgłębiającymi się w szczegóły, łatwowiernymi ignorantami, niezwykle skłonni do skrajnych zaniechań i połowicznych działań, a żydostwo jest wszędzie tam gdzie jest słabość, na której może żerować. Im większy upadek ofiary, tym większe Eldorado żydo-hieny." Itd ...”</p>
2.	„CO ZA. TRZODA CHLEWMA SAMA JEST ŻYDOSKĄ SWINIĄ!!!co za szmatką,,, w 38 roku to już u szefa jest.”
3.	„Kto mi zabroni olewać pasożytów. KOD. Demokracja. Na zasadzie wzajemności.”
4.	„Mandy talmudyczne”
5.	<p>„Odpowiedź jest niezwykle prosta,... dlatego, że wszędzie są żydzi, ...są wszędzie tam gdzie jest pieniądze, władza i słabość ofiary, ...</p> <p>Polacy są prostodusznymi, nie wgłębiającymi się w szczegóły, łatwowiernymi ignorantami, niezwykle skłonni do skrajnych zaniechań i połowicznych działań, a żydostwo jest wszędzie tam gdzie jest słabość, na której może żerować. Im większy upadek ofiary, tym większe Eldorado żydo-hieny.</p> <p>Przypatrzcie się, kto jest obrzydliwie bogaty w bardzo źle rządzonej Żydpospolitej, ... i dlaczego Polacy żyją w Polsce XXI wieku w nędzy?</p>

	<p>“Tylko w złych rządach, tylko w tych krajach, gdzie próżniacy mają obronę i trzymają pierwszeństwo bezrządne, tylko tam żydzi obfitują, gnieźdzą się i mnożą.” Stanisław Staszic “Przestrogi dla Polski” 1790 r.</p> <p>Od czasu do czasu pisza do nas biedne i nic nierozumiejące ofiary żydokomunizmu, rażone zarazą żydopropagandy i żydotolerancji, zarzucając nam napastliwość w stosunku do żydów, “co wy chcecie od żydów?” , “żyd też człowiek” , “kogo to obchodzi kto jest żydem” itd. ...itp. ...nie przeszkadza wam, tak jak nowotwór złośliwy nie przeszkadza pacjentowi, który nie wie o jego istnieniu... lub po prostu ignoruje ten fakt.</p> <p>Żyd, żydzi, żydostwo to od zarania rak złośliwy wszystkich cywilizacji, to od wielu stuleci gangrena Polski, to przekleństwo i najgorsza z plag, roznosząca wszelkie najgorsze, najokrutniejsze i najbardziej zwyrodniałe idee,... to najzłośliwszy, najzawziętszy, najprzebieglejszy i najpodlejszy ze wszystkich wrogów i pasożytów...</p> <p>“Państwa giną wtedy, kiedy nie umieją odróżnić ludzi złych od dobrych” Antystenes z Aten (ok. 440-366 r. p.n.Ch.) fragment ze stenogramu z Tajnego przemówienia Jakuba Bermanna do żydów w Polsce, wygłoszonego na posiedzeniu egzekutywy komitetu żydowskiego w kwietniu 1945 roku. “Żydzi mają okazję do ujęcia w swoje ręce całości życia państwowego w Polsce i rozszerzenia nad nim swojej kontroli. Nie pchać się na stanowiska reprezentacyjne. W ministerstwach i urzędach tworzyć tzw. Drugi garnitur. Przyjmować polskie nazwiska. Zatajać swoje żydowskie pochodzenie. Wytwarzać i szerzyć wśród społeczeństwa opinie i utwierdzić go w przekonaniu, że rządzą wysunięci na czoło Polacy, a Żydzi nie odgrywają w państwie żadnej roli.</p> <p>Celem urabiania opinii i światopoglądu narodu polskiego w pożądanym dla nas kierunku, w rękach naszych musi się znaleźć w pierwszym rzędzie propaganda z jej najważniejszymi działami – prasą, filmem, radiem.</p> <p>W wojsku obsadzać stanowiska polityczne, społeczne, gospodarcze, wywiad.</p> <p>Mocno utwierdzać się w gospodarce narodowej.</p> <p>W ministerstwach na plan pierwszy przy obsadzaniu Żydami wysuwać należy: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Skarbu, Przemysłu, Handlu Zagranicznego, Sprawiedliwości.”</p>
6.	„Po co nam to dziadostwo? Widac co wyprawiaja na swiecie a PALESTYNA!!!@@”
7.	„Taka to parchów historia prawdziwa !”
8.	„To nie Polacy w obozach byli kapo tylko żydzi. W żydowskim prawie jest że jeśli żydów ma zagrożenie życia i żeby się uratować może bezkarnie zabić swoją żonę matkę babkę dziadka czy dziecko. To się zachowuje jak szczur żeby spierdolić to by sobie reke odgryzł jakby mogli !!!”
9.	„Ty półgłówku , przecież ty piszesz na mojej stronie a nie Ja na twojej. Całkiem cię pokręciło .. Zastanów się śmierdzący dupku skąd ty się wzięłeś w Palestynie i w którym Palestyńskim domu mieszkasz i co żeście zrobili wy śmierdzące Chazarskie gnoje z prawowitymi Palestyńskimi właścicielami tej ziemi . żegnam”
10.	<p>„Tylko my Polacy nie zasiedlamy ziem Izraelskich tak jak Żydzi w Polsce. Tego była bez honoru pozbyć się nie możemy z ziem Polskich ani z całej Europy ta plaga jest gorsza od insektów. Ale dojdzie do tego, że nie wy będziecie krzyczeć, że dobry Polak to martwy tylko wy śmierdzące Żydzi przyjeździecie do Polski chyba po to, aby to robactwo rozdeptać i wtedy ciekaw jestem, kto będzie martwy wy Żydzi gdzie nie jesteście lubiani w Europie i ciekaw jestem, kto będzie martwy. Byliście zabijani w drugą wojnę światową w każdym państwie i dalej będziecie zabijani aż nie będzie żadnego Żyda w Europie. Francja już za was się wzięła Niemcy też a w Polsce mordy mieliście już poobijani i nikt wam nie pomógł a będzie jeszcze gorzej, bo władze policyjne będą udawać, że te tego nie widzą tak jak to zrobiła ochrona gdzie Żyd po mordzie dostawał. I wtedy ciekaw jestem, kto będzie krzyczał że dobry Żyd to martwy Żyd i gdzie się schronisz Żydie i kto cię ochroni lub ukryje żebyś przeżył czy znajdziesz takiego człowieka w Europie. Ty parszywy parchu gdzie i w jaki sposób was się pozbyć nie można, bo dziesiąci takich zlikwidujesz to na ich miejsce pojawi się piętnastu takich parchów i oni mają honor chyba w dupie. Polacy błąd zrobili, że 1000 lat temu wpuścili Żydów na te ziemie inne państwa to od razu dawali kopa w dupę i wynocha z naszych ziem tylko dobrodusznym Polsce przyjęła bydlaków i do</p>

	<p>dzisiaj się ich pozbyć nie może w żaden sposób chyba, że by tak zrobili jak Amerykanie z Indianami płacili za skalp 50 dolarów to my Polacy 100 zł za głowę Żyda to wtedy byśmy się tych bydlaków z kraju pozbyli. A tak nic ich nie rusza możesz ich opluwać i tłuc po ryju to tylko się otrząchnie po takim mordobiciu i dalej będzie siedział na ziemi Polskiej i będzie skamlał żeby im dać ochronę. Ale żaden policjant nie będzie chodził za dupom Żyda i pilnował żeby mu ktoś kuku w plecy nie zrobił i coś tam nie włożył, bo my Polacy nie musimy jeździć do Izraela, bo Żydów mamy głęboko w dupie i łaski od nich nie chcemy tylko te bydlaki Żydowskie oddać dług, który pożyczyci od Polski w 1764 roku 3, 5 miliona i są winni Polsce 20 Bilionów dolarów i to będziemy cały czas pisać i atakować Żydostwo powtarzać przed całym światem aż oddacie, co do dolara i wtedy jak odszkodowanie zapłacą Niemcy i Rosjanie Polsce to wtedy wy Żydzi dostaniecie 10% wartości pospadowej a tak w żaden sposób, bo Polska prezentów Żydom nie będzie robiła i nie będziecie nas Polaków straszyć Waszyngtonem czy waszym prawnikiem Israel Singer i kongresem Amerykańskim, bo to jest tylko kongres Żydów a nie Amerykanów. My Polacy też możemy upokarzać Żydów i zamknąć granice dla Żydostwa do Polski i pisać książki i w mediach nagłaśniać w różnych językach, bo wy Żydzi nie macie, co szukać w Europie, bo to nie jest miejsce dla was Żydów. A my Polacy mamy swój rząd i sejm i możemy ustawę ustalić tak jak chce rząd Polski IPN i nic nie zrobicie i nie będziecie mieli żadnego prawa do nas się wtrącać. I mało tego to z Polski mają się wynieść wszystkie Żydzi, bo żaden Żyd nigdy nie był Polakiem Tak jak by Polak mieszkał w Izraelu to też nie byłby Żydem. A Żyd z tej ziemi musi się wynieść, bo ona należy do Polski a nie do Żydów i nie wiadomo, co byście jeszcze wymyślili do nas Polaków jak by dalej mieszkali Żydzi. I od roku 1945 roku jak za wszystkie Synagogi, cmentarze i inne rzeczy, co uważacie, że do was należało trzeba zapłacić podatek od nieruchomości każdy Polak płaci a wy nie będziecie wyjątkiem i nikt prezentów Żydom robił i do tego od tej sumy trzeba zapłacić oprocentowanie z opóźnieniem jest większe. I wtedy może się dogadacie z Polską. A nasz rząd idiotów powinni zamknąć granice dla Żydów do póki nie uregulują długi, które są winni Polsce. I ani Kongres Amerykański czy Waszyngtonem nie będzie nas Polaków straszył, bo nie jesteśmy ich podwładnymi ani Pacholakami, aby nas pomiatać. A pisać sobie możecie gdzie chcecie i co chcecie my Polacy też mamy prawników i media, które potrafią pisać nie tylko w języku Polski, bo znamy też języki obce. I wcale się nie pchamy do Izraela tylko wy do Polski to znaczy, że będziemy mogli was uważać za zdrajców narodu i szpiegów i likwidować was Żydów. A rząd jak będzie dla was łaskawy to my naród się możemy nie zgodzić, bo rząd jest dla nas a nie my dla rządu, bo my utrzymujemy rząd a nie rząd nas i na pewno nie chce mieć buntu w Polsce i manifestacji przeciwko Żydom i Izraelowi i całemu Kongresowi Żydowskiemu, bo i tak nas wyzywacie, że wyssali antysemityzm z mlekiem matki to, chociaż na te wyzwiska Żydowskie zasłużyli na to, co Żydzi mówią. A ustawę mamy swoją a waszą mamy głęboko w dupie i wasz cały kongres nam on lata.”</p>
11.	„typowa robota nochatych”
12.	„We Francji jest to samo. Ja się tylko martwię że ta zaraza większa niż koronovirus chiński osiadzie na Polskiej Ziemi”
13.	„Widziałem na własne oczy jak ta cholota zachowuje sie bezczelnie na Okeciu w Warszawie!”
14.	<p>„Wydawać by się mogło że oto znalazł się uczciwy polski żyd i skrytykował bandycki rabunek planowany przez amerykańskich żydów przy wsparciu Izraela i kongresu amerykańskiego. NIC PODOBNEGO! ŻYD MOŻE ZOSTAĆ OCHRZCZONY A NAWET ZOSTAĆ KATOLICKIM BISKUPEM, ALE I TAK NA ZAWSZE POZOSTANIE ŻYDEM I CZŁONKIEM NARODU WYBRANEGO (tako rzecze Talmud). AUTOR TYCH WYPOCIN SUGERUJE, ŻE TEREN PAŃSTWA OGRANICZA SIĘ TYLKO DO POWIERZCHNI, KTÓREJ WŁAŚCICIELEM JEST RZĄD. TERENY BĘDĄCE WE WŁADANIU JEGO OBYWATELI - OSÓB PRYWATNYCH I PRZEDSIĘBIORSTW NIEPAŃSTWOWYCH JUŻ NIE SĄ TERENEM TEGO</p>

	PAŃSTWA I WSPÓLNOTĄ PAŃSTWOWĄ (SĄ WYŁĄCZONE - EKSTERYTORIALNE). BO NIBY SKĄD TE UROSZCZENIA? NIE WYKAZUJE TEŻ OCHOTY DOCIEKANIA I NIE MA DYLEMATÓW MORALNYCH, SKĄD ŻYDZI - OBYWATELE POLSKI PRZEDWOJENNEJ POZYSKALI "SWOJE" DZIAŁKI ZIEMSKIE - PRZYNIĘŚLI DO POLSKI NA PLECACH? OTÓŻ NIE - POCHODZIŁY ONE PRZED W SZYTKIM Z LICHWY, ODSZUSTW, NADANIA PAŃSTW ZABORCZYCH ZA DZIAŁALNOŚĆ ANTYPOLSKĄ I ŻEROWANIE NA NIEDOLI POLAKÓW! Z TEGO AUTOR WYWODZI DYLEMATY MORALNE WOBEC MIENIA BEZZSPADKOWEGO PRZEDWOJENNYCH OBYWATELI POLSKICH WYZNANIA MOJŻESZOWEGO! SMUTNE TO STWIERDZENIE, ALE ŻYD NIGDY (POZA NIELICZNYMI WYJĄTKAMI) NIE PRZESTANIE BYĆ ŻŁODZIEJEM, MANIPULATOREM I KONFABULANTEM - MAMONA I ŻĄDZA WŁADZY NAD INNYMI JEST ICH MORALNOŚCIA I SENSEM ISTNIENIA. NIESTETY”
15.	„XX powtarzasz się i to świadczy o tym jesteś strasznie merytoryczny jak każdy żydowina , Chyba że jednak nie umiesz czytać po polsku”
16.	„Z czego się tu cieszyć że to chazarskie scierwo przyjedzie do nas niektórzy mają problemy z logicznym myśleniem i historią”
17.	„Żydzi qrwyy mordercy to faszysci komunisci ktorzy tez bylli w ub i mordowali miliony Polakow.”

Tabela 58: Posty/komentarze znieważające mniejszość żydowską w podkorpusie PL_z

W podkorpusie DE_j nie zidentyfikowano komentarzy mających charakter nawoływania do działania. Zidentyfikowano tylko jeden komentarz znieważający mniejszość żydowską (zob. tabela 59).

B	
PL_z	
Lp.	Posty/komentarze
1.	„soviel zur vertrauenswuerdigkeit dieses verlogenen dreckspacks” (pol. „tak dużo o wiarygodności tej zakłamej paczki brudu/tych zakłamanych śmieci”)

Tabela 59: Komentarz znieważający mniejszość żydowską w podkorpusie DE_j

Poniżej zaprezentowano zestawienie liczbowe i procentowe komentarzy zakwalifikowanych jako MN mających charakter nawoływania do działania w poszczególnych podkorpusach w stosunku do liczby wszystkich dostępnych komentarzy (zob. tabela 60).

Podkorpus	Liczba komentarzy zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania	Liczba dostępnych komentarzy	Procent komentarzy zakwalifikowanych jako MN w stosunku do liczby dostępnych komentarzy
PL _M	62	1 503	4
DE _M	26	164	16
PL _R	3	82	4
DE _R	0	1	0
PL _U	17	112	15
DE _U	1	211	0,5
PL _Ż	13	323	4
DE _J	0	11	0

Tabela 60: Zestawienie liczbowe i procentowe komentarzy zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w poszczególnych podkorpach w stosunku do liczby dostępnych komentarzy

Najwyższy udział procentowy komentarzy zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w ogólnej liczbie dostępnych komentarzy wykazuje podkorpus DE_M (16%). Na drugim miejscu plasuje się podkorpus PL_U (15 %), a następnie miejsca z wartościami 4% zajmują PL_M, PL_R i PL_Ż.

Jak podkreślono w badaniu pilotażowym, jednym z kryteriów kwalifikacji danego postu/komentarza jako MN w jej węższym spektrum definicyjnym był fakt jego nawoływania do działania, którego przykładami mogą być zwiazki zaczerpnięte z poniższego materiału badawczego: „jebac tych brudasów”, „Wyp....lać”, „walnąć w łeb”, „zajebać”, „wypier..”, „czas do domku wracać”, a także „ZDELEGALIZOWAĆ”. Niemiarodajne byłoby charakteryzowanie postów/komentarzy poprzez wydorębnienie również tej cechy jako praktyki dyskursywnej. Do analizy włączono opis sposobu wyrażania nawoływania do działania, np. poprzez ekspletyzacje: wulgaryzmy m.in. „Wypierdalać”, negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu), m.in. „gonic do szamba”, a także opis czynności, do których nawołują autorzy komentarzy, m.in. jawne wykluczenie „czas do domku wracać” oraz nawoływanie do konkretnej czynności m.in. nawoływanie do pobicia czy zabójstwa. W podkorpach PL_M zrezygnowano także z wyodrębnienia praktyki dyskursywnej, scharakteryzowanej w rozważaniach teoretycznych jako negatywne określenia – religionimy (przypisywanie osobom domniemanego

wyznania), z uwagi na to, iż jedna z badanych grup została wyodrębniona na podstawie przypisywanej jej religii, tj. mniejszość muzułmańska.

Lp.	PL _M	Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje
1.	„A jebac tych brudasow! !!!!!!!!!!!!!!!”	a) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu) „brudasow” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „jebac” c) jawne wykluczenie: „jebac” ²⁵⁶
2.	„A taki ch.j . Wyp.....lać”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Wyp....lać” ²⁵⁷ („Wypierdalać”) b) ekspletyzacje: wulgarne przekleństwo „A taki ch.j”, „A taki chuj” c) jawne wykluczenie: „Wyp.....lać”
3.	„a wałnąć to ścierwo w łeb”	a) negatywne określenia: reifikacja „ścierwo” b) nawoływanie do pobicia: „wałnąć w łeb”
4.	„bardzo dobrze zajebać na miejscu kozojebców z islamu i innych brudasów”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „zajebać” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „kozojebców” ²⁵⁸ c) negatywne określenia: relacjonim ²⁵⁹ „kozojebców” d) negatywne określenia: antroponim „kozojebców” e) tropy: synekdocha „kozojebców” f) negatywne określenia: relacjonim „kozojebców z islamu” g) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu) „brudasów” h) nawoływanie do pobicia/ nawoływanie do zabójstwa: „zajebać” ²⁶⁰ na miejscu”

²⁵⁶ Wulgaryzm „jebać” występuje w S_{PPiW} (Grochowski 2003: 95–96) w 12 zastosowaniach, w cytowanym komentarzu występuje w pierwszym zastosowaniu, opisanym w następujący sposób: „kogoś₁ nic nie obchodzi coś a. ktoś₂’ ‘ktoś₁ ignoruje coś a. kogoś₂’ ‘ktoś₁ ma do czegoś a. do kogoś₂ wrogi stosunek’ np. „Jebię te wszystkie zebrania, narady, nasiadówki. Szkoda na to czasu.” W PKI słowo „jebać” występuje jako lemat w 31 048 konkordancjach (3,31 pmw), w przeanalizowanych pierwszych trzystu konkordancjach występuje w kontekście „lekceważyć, ignorować” np. „jebać ich, nie potrzebujemy ich”, „Jesteśmy najlepsi w Polsce – jebać wszystkich!”, „Skoro jebie cie to, to sobie rób co ci się podoba ale nie z logiem klanu”) ale także zastępując całą gamę innych czasowników np. m.in. „popsuć się” (np. „To powiedz mu żeby zrobił coś z kompem bo jebie się na całego”) albo „śmierdzić” (np. „niemili konduktorzy od których jebie wodą”, „gość jebie jak stara maciora”).

²⁵⁷ Autorka dysertacji podaje pełne formy słów w komentarzach zawierających wielokropek na podstawie relacji semantyczno-składniowej danego słowa w komentarzu, opiera się także na *Słowniku polskich przekleństw i wulgaryzmów* autorstwa Macieja Grochowskiego (2003), a także na swojej intuicji językowej.

²⁵⁸ S_{PPiW} nie notuje słowa „kozojebca”, w S_{PPiW} występują: „jebacki”, „jebać”, „jebadło”, „jebak”, „jebaka”, „jebnąć”.

²⁵⁹ Utożsamianie z negatywnymi praktykami, tutaj seksualnymi.

		i) negatywne określenia: ksenonim „innych”
5.	„Bezczelne k..Tu jest chrześcijański kraj a nie muzuł.A ja zadam wypier..z Polski.”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „k..” („kurwy”)/wulgarne przekleństwo „kurwa” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „wypier..” („wypier/dalać/laj/lajcie”) c) jawne wykluczenie: „wypier..” („wypier/dalać/laj/lajcie”)
6.	„brawo ratownik ! zero tolerancji dla tego byd...a !”	a) negatywne określenia: animalizacja „byd...a” („bydła”) b) jawne wykluczenie: „zero tolerancji” „brawo ratownik” (w odniesieniu do treści postu)
7.	„Czas do domku wracać .....NATYCHMIAST !!!”	a) jawne wykluczenie: „Czas do domku wracać” b) negatywne określenia: patronizacja „domku”
8.	„DLATEGO TRZEBA ZDELEGALIZOWAĆ DZIADOSTWO ZWANE ISLAMEM !”	a) negatywne określenia: reifikacja „DZIADOSTWO” b) jawne wykluczenie: „ZDELEGALIZOWAĆ”
9.	„Fuck ISLAM! Kozojebcy jebani! Wypierdalac!”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm w języku angielskim „Fuck” (pol. „jebać”) b) ekspletyzacje: wulgaryzm „Kozojebcy” c) ekspletyzacje: wulgaryzm „jebani” d) ekspletyzacje: wulgaryzm „Wypierdalac” e) negatywne określenia: relacjonim „Kozojebcy” f) negatywne określenia: antroponim „Kozojebcy” g) tropy: synekdocha „Kozojebcy” h) jawne wykluczenie: „Wypierdalac”
10.	„gonić talataństwo do szamba !!”	a) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu) „gonić do szamba” b) negatywne określenia: reifikacja „talataństwo” <i>Poprawnie „talatajstwo” w języku polskim oznacza hołotę, motłoch</i> c) jawne wykluczenie: „gonić do szamba”
11.	„Gonić ta zarazę”	a) negatywne określenia: reifikacja „zaraza”

²⁶⁰ Wulgaryzm „zajebać” występuje w S_{PPiW} w sześciu zastosowaniach. W cytowanym komentarzu występuje w pierwszym zastosowaniu, opisanym w następujący sposób: „‘ktoś₁’ zajebał kogoś₂ czymś’ ‘ktoś₁’ pobił kogoś₂ czymś, powodując, że komuś₂ stało się coś złego’ np. Zajebała swego konkubina siekierą i poszła na policję”.

		b) jawne wykluczenie: „Gonić”
12.	„Islamskiego gadu nie ugłaszczesz, lewackiego bydlą nie zrozumiesz. Jedno i drugie powinno być odseparowane od normalnych ludzi.”	a) negatywne określenia: animalizacja „gadu nie ugłaszczesz” b) negatywne określenia: ksenonim „odseparowane od normalnych ludzi” c) jawne wykluczenie: „powinno być odseparowane od normalnych ludzi” d) negatywne określenia: antroponim w domyśle „nienormalnych”
13.	„Ja bym darmową pogadankę o Sobieskim zorganizował.”	a) jawne wykluczenie
14.	„Jak dostaniesz kopa w dupę na ulicy to sam jesteś sobie winny bo prowokujesz Polaków”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „kopa w dupę” ²⁶¹ b) nawoływanie do czynów zabronionych: „Jak dostaniesz kopa w dupę”
15.	„Jebac te jebane kurwy brudne ruchaczy kóz”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „jebac” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „jebane” c) ekspletyzacje: wulgaryzm „kurwy” d) ekspletyzacje: wulgaryzm „ruchaczy” e) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu) „brudne” f) negatywne określenia: relacjonim „ruchaczy kóz” g) negatywne określenia: antroponim „ruchaczy kóz” h) tropy: synekdocha „ruchaczy kóz” i) jawne wykluczenie: „Jebac”
16.	„Jest regulamin. Jak ja przyjdę w szmatach to mnie wyproszą. Albo się dostosowuje do nas albo won.”	a) negatywne określenia: reifikacja „w szmatach” b) jawne wykluczenie: „won” c) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez społeczną problematyzację
17.	„Jeżeli muzułmanie są w naszym kraju to muszą się dostosować do naszych zasad i naszych obyczajów a jeżeli się im nie podoba to won z Polski”	a) jawne wykluczenie: „won z Polski” b) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez społeczną problematyzację
18.	„Kijem ich, kijem, i tak łagodniej niż kamieniami!”	a) nawoływanie do pobicia: „Kijem ich, kijem”
19.	„Krutko i na temat Super akcja Policja to policja”	a) negatywne określenia: somatonim

²⁶¹ Słowo „dupa” jest wymienione w S_{PPiW} w 93 zastosowaniach. W komentarzu występuje w 37. zastosowaniu: „kopa *komuś* w dupę!”, „należy zachować się w stosunku do kogoś brutalnie”, oznaczonym kwalifikatorem *wulg.*”

	W Niemczech nie do pomyślenia mają funkcjonariusze związane ręce przepisami Politycy pchają się bez mydła każdemu ciapata mu Popierają terroryzm Ale na szczęście są tacy jak ja AFD”	(odniesienia do koloru skóry) „ciapata” b) fałszywe pobudki: kryminalizacja „Popierają terroryzm”
20.	„Kto ich tu przyjął na uczelnię?,kto ich tu zapraszał?, niech wypierda..... do siebie ,tam będą mieli przerw do oporu”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „wypierda.....” („wypierdalają”) b) jawne wykluczenie: „niech wypierda.....”
21.	„Małymi kroczkami do celu czyli do zawładnięcia całego Świata, już czas wskresić króla Jana III Sobieskiego”	a) wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie „do zawładnięcia całego Świata” b) jawne wykluczenie: „już czas wskresić króla Jana III Sobieskiego”
22.	„Mamy ich tu w niemczech pełno, tak ich chcieli lewackie idioci, a teraz dupa gwałty, mordy i rozboje. Debile pobudka nie wolno mieszać RAS Wszyscy von”	a) fałszywe pobudki: kryminalizacja „gwałty, mordy i rozboje” b) fałszywe pobudki: relacjonim „gwałty, mordy i rozboje” c) tropy: synekdocha „gwałty, mordy i rozboje” ²⁶² d) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu „rasowego” poprzez społeczną problematyzację e) wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie „Mamy ich tu w niemczech pełno” f) ekspletyzacje: wulgarne przekleństwo „dupa” ²⁶³ g) jawne wykluczenie: „Wszyscy von”
23.	„Muzułmańska brudna świnia trafiła do parteru we właściwe jej miejsce”	a) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu) „brudna” b) negatywne określenia: animalizacja „świnia” c) pochwalanie pobicia: „trafiła do parteru we właściwe jej miejsce” d) negatywne określenia: patronizacja „we właściwe jej miejsce” ²⁶⁴
24.	„Nie pozwalać są w Polsce gdzie jest chrześcijaństwo jak się nie podoba spierdalać ciapaki”	a) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do koloru skóry) „ciapaki” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „spierdalać”
25.	„Nie wypierdalają do siebie w tych workach.”	a) tropy: synekdocha „w tych workach” ²⁶⁵

²⁶² Przypisywanie całej grupie praktyk pojedynczych osób.

²⁶³ Por. 22. zastosowanie słowa „dupa” w S_{PPiW} (Grochowski 2003: 74), opatrzone kwalifikatorem *przekl., wulg.*

²⁶⁴ Usprawiedliwianie niższego statusu społecznego.

²⁶⁵ Określenie grupy za pomocą atrybutu, który usprawiedliwia gorsze traktowanie.

		b) ekspletyzacje: wulgaryzm „wypierdalają”
26.	„Niech nie smrodza naszych Basenow .Wymyc i wyprac swoje szmaty mogą u siebie w domu nie w Basenach.”	a) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu) „Niech nie smrodza” b) tropy: synekdocha „swoje szmaty”
27.	„Niech pier.....nie sobie barana o kamień !!!”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „pier.....nie” („pierdolnie”)
28.	„Niech spierwpiardolem”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „spierwpiardolem”
29.	„Niech ta islamska szmata jebnie sobie w łeb”	a) negatywne określenia: reifikacja „szmata” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „jebnie”
30.	„Niech wypierd....!!! To nie Francja czy Niemcy, że dają sobie wejść na głowę!!! W Polsce to nie przejdzie !!!”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „wypierd....” (pol. „wypierdalają”) b) wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie/uwrażliwianie „To nie Francja czy Niemcy, że dają sobie wejść na głowę!!!” c) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez społeczną problematyzację „W Polsce to nie przejdzie!!!” d) jawne wykluczenie: „Niech wypierd....” („wypierdalają”)
31.	„No i gitara, śmieci trzeba usuwać”	a) negatywne określenia: reifikacja „śmieci” b) jawne wykluczenie: „śmieci trzeba usuwać”
32.	„No to ja mam moje prawo. Jeśli samotny facet z Arabi idzie ulicą w Warszawie I dostanie w pysk z mojej ręki, to jest sobie sam winien, kusi i wznieca moją agresję swoją osobą i jak każdy dobry muzułmanin powinien siedzieć we własnym kraju i mnie nie wku...wiać.”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „dostanie w pysk” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „wku...wiać” („wkurwiać”) c) jawne wykluczenie: „powinien siedzieć we własnym kraju”
33.	„No to łapać i deport i po kłopotcie.”	a) jawne wykluczenie: „No to łapać i deport”
34.	„Pastuchy wooon do siebie z powrotem pasać kozy jak się nie podoba!”	a) negatywne określenia: patronizacja „Pastuchy wooon do siebie z powrotem pasać kozy” b) jawne wykluczenie: „wooon do siebie”
35.	„Pierdol się kozojebco że swoim prawem i allahem we własnym kraju”	a) negatywne określenia: relacjonim „kozojebco” b) negatywne określenia: antroponim „kozojebco” c) tropy: synekdocha „kozojebco” d) ekspletyzacje: wulgaryzm „Pierdol się”

		e) ekspletyzacje: wulgaryzm „koczujebco” f) jawne wykluczenie: „Pierdol się [...] z [...] we własnym kraju”
36.	„Po odpowiedniej selekcji....jak za H.....a”	a) nawoływanie do zabójstwa, w domyśle pozostaje „jak za Hitlera” (w tym przypadku propagowanie ustroju faszystowskiego)
37.	„Przerwe powinni dostać ale na spakowanie się i WYPIERDALC”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „WYPIERDALC” („WYPIERDALĄC”) b) jawne wykluczenie: „WYPIERDALC” („WYPIERDALĄC”)
38.	„Się zaczyna ... niech ktoś im porządnym w.....l spuści. Zawsze mogą wrócić do siebie...”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „w.....l” („wpierdol”) b) jawne wykluczenie „Zawsze mogą wrócić do siebie...” c) nawoływanie do pobicia „niech ktoś im porządnym w.....l spuści.” („niech ktoś im porządnym wpierdol spuści.”)
39.	„skoro się nie podoba to fora ze dworu po prostu w.....lać z tą”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „w.....lać” („wypierdalać”) b) jawne wykluczenie: „w.....lać z tą” („wypierdalać z tą”)
40.	„Spier...modlic się w domu.”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Spier...” („Spierdalać”) b) jawne wykluczenie: „Spier... modlic się w domu. ” („Spierdalać modlic się w domu. ”)
41.	„To batonem po pieszczelach, zaraz się nauczą”	a) nawoływanie do pobicia: „batonem po pieszczelach” b) tropy: synekdocha „po pieszczelach”
42.	„To się powinno brać w swoje ręce takie sprawy widzisz burkę czy brudnego uchodźcę od razu najebać bo to już Europy niema gówna się nazjeżdżało i już zdobywają kraje”	a) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu) „brudnego” b) negatywne określenia: reifikacja „gówna” ²⁶⁶ c) wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie „nazjeżdżało i już zdobywają kraje” d) ekspletyzacje: wulgaryzm „najebać” e) nawoływanie do pobicia: „najebać” f) negatywne określenia: politonim

²⁶⁶ Słowo „gówno” występuje w S_{PPiW} w 13 zastosowaniach. W cytowanym komentarzu występuje w trzecim zastosowaniu, czyli ‘o kimś bezwartościowym’, ‘o kimś, o kim mówiący myśli jako pozbawionym godności’.

		„uchodźcę”
43.	„VON”	a) jawne wykluczenie: „VON”
44.	„w PL mordka do obicia ...”	a) nawoływanie do pobicia: „mordka do obicia”
45.	„W tamtej kulturze..... niech wy...a do tej "kultury" W Europie jest kultura.”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „wy...a” („wypierdala”) b) jawne wykluczenie: „wy...a” („wypierdala”)
46.	“WON WON WON WON WON WON WON WON”	a) jawne wykluczenie: „WON”
47.	„Wyjebac ich z kraju”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „wyjebać” b) jawne wykluczenie: „Wyjebac”
48.	„Wynocha w tych wrednych szmatach .”	a) tropy: synekdocha „w tych szmatach” b) jawne wykluczenie: „Wynocha”
49.	„Wypad z Polski.”	a) jawne wykluczenie: „Wypad”
50.	„Wypier....ć !!!”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Wypier....ć” („Wypierdalać”) b) jawne wykluczenie: „Wypier....ć”
51.	„Wypierd...ć jak nie pasuje. Proste”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Wypierd...ć” („Wypierdalać”) b) jawne wykluczenie: „Wypierd...ć” („Wypierdalać”)
52.	„Wypierdalać!! zero tolerancji dla kogoś kto nie wie co to tolerancja, tyle w temacie.”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Wypierdalać” b) jawne wykluczenie: „Wypierdalać”
53.	„wypierdalc z polski”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „wypierdalc” („wypierdalać”) b) jawne wykluczenie: „wypierdalc” („wypierdalać”)
54.	„Wypierdolić ich z Kraju”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Wypierdolić” b) jawne wykluczenie: „Wypierdolić”
55.	„Wypierdolić ich z Kraju”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Wypierdolić” b) jawne wykluczenie: „Wypierdolić”
56.	„Wypi-laj do Makreli”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Wypi-laj” („Wypierdaj”) b) tropy: synekdocha „Makrela” c) jawne wykluczenie: „Wypi-laj” („Wypierdaj”)
57.	„XX Kopac w glowe lezacego XX ciapatego i innych z islamu jak najbardziej!”	a) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu) „ciapatego” b) nawoływanie do pobicia: „Kopac w glowe lezacego”
58.	„XX No tak ,ale leżącego się nie kopie.... XX chyba że jest kozojebcą to co innego”	a) negatywne określenia: relacjonim „kozojebcą” b) negatywne określenia: antroponim „kozojebcą” c) tropy: synekdocha „kozojebcą”

		d) ekspletizacje: wulgaryzm „koczujebcą” e) nawoływanie do pobicia: „ale leżącego się nie kopie.... XX chyba że jest koczujebcą to co innego”
59.	„XX zgadzam się na 1000 %Won”	a) jawne wykluczenie: „Won”
60.	„XX i trzeba tepic to tak samo, tylko jak uderzysz księdza to media Ci medal dadzą, a jak araba to jesteś rasista”	a) jawne wykluczenie: „tepic” b) negatywne określenia: reifikacja „tępic” c) negatywne określenia: reifikacja „to”
61.	„Za Malo mu wjebali to ścierwo powinni zatłuc”	a) negatywne określenia: reifikacja „ścierwo” b) ekspletizacje: wulgaryzm „wjebali” c) nawoływanie do zabójstwa: „Za Malo mu wjebali [...] powinni zatłuc”
62.	„za szmaty i wypier papier! Co to pralnia jest czy basen!?? Albo się dostosowuje albo papa!”	a) negatywne określenia: reifikacja „za szmaty” b) ekspletizacje: wulgaryzm „wypier” c) jawne wykluczenie: „wypier”

Tabela 61: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL_M

Lp.	DE _M	Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje
1.	„Kopftuchmädchen" gehören in ein muslimisches Land nicht nach Europa. Europa hat das Mittelalter mit viel Blut überwunden.Die muslimischen Länder nicht.” (pol. „Dziewczyny z chustami" należą do muzułmańskiego kraju nie do Europy. Europa przeżyła średniowiecze dużą ilością krwi.Kraje muzułmańskie nie.”)	a) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez społeczną problematyzację b) tropy: synekdocha „Kopftuchmädchen” (pol. „Dziewczyny z chustami”)
2.	„10 russische polizisten und der Spuk ist in 5 minuten vorbei!!!” (pol. „10 rosyjskich policjantów i hałas skończy się za 5 minut!!!”)	a) nawoływanie do zabójstwa
3.	„An die Wand stellen! Fertsch!!!” (pol. „Postawić pod ścianą! Basta!!!”)	a) nawoływanie do zabójstwa
4.	„Da hilft nur eins, den Staatsangehörigkeitsausweis machen und wenn wir genügend sind, die einstigen Bundesstaaten (Preußen , Bayern, Hessen, Sachsen, Thüringen usw.) des Kaiserreiches in Stand RuSTAG 1913 reaktivieren. Dann gehören wir nicht mehr den BRD-GmbH-Verbrechern und können alle illegalen Einwanderer rausschmeißen. Dazu gibt es Youtube Beiträge unter dem Suchnamen: Staatsangehörigkeitsausweis XX oder auch XX. Schaut sie an, recherchiert die dort angeführten Gesetze selbst noch einmal und werdet aktiv, weil wer nichts macht hat von vornherein	a) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez społeczną problematyzację b) negatywne określenia: politonimy „illegalen” (pol. „nielegalnych”) c) negatywne określenia: kryminonim „illegalen” (pol. „nielegalnych”) d) jawne wykluczenie: „rauschmeißen” (pol. „wyrzucić”)

		(pol. „deportować”)
10.	„Einfach Scheissmuslime Wir haben schon genug von denen Sollen alles in Syrien anzünden da fällt es eh nicht auf” (pol. „Po prostu pieprzeni muzułmanie Mamy już ich dość Powinni podpalić wszystko w Syrii i tak nikt nie zauważy”)	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Scheissmuslime” (pol. „pieprzeni muzułmanie”) b) fałszywe pobudki: kryminalizacja „Sollen alles in Syrien anzünden” (pol. „powinni podpalić wszystko w Syrii”)
11.	„Es wird Zeit dass wir uns endlich wehren gegen dieses Regierungspach und diese muslimische Brut. Wie lange wollen wir uns diesen Terror noch gefallen lassen ???!!!!” (pol. „Nadszedł czas, abyśmy wreszcie walczyli z tą rządową hołotą i tą muzułmańską wylęgarnią. Jak długo jeszcze będziemy znosić ten terror?!?!!!!”)	a) negatywne określenia: animalizacja „Brut” (pol. „wylęgarnia”) b) fałszywe pobudki: kryminalizacja „Wie lange wollen wir uns diesen Terror noch gefallen lassen ???!!!!” (pol. „Jak długo jeszcze będziemy znosić ten terror?!?!!!!”)
12.	„hier in Essen das selbe bild.....eine schneise der verwüstung von eben diesen "menschen" wurde verursacht.....es ist einfach unglaublich ....fragt mal was in HAGEN (liegt neben Dortmund) so abgegangen ist..... ABSCHEBUNG ...mir so scheiss EGAL wohin !!” (pol. „Tu w Essen ten sam obraz.....ślady zniszczenia zostały spowodowane przez tych właśnie „ludzi” .....to jest nie do ogarnięcia.... zapytajcie co się stało w HAGEN (leży obok Dortmundu) ..... DEPORTACJA...Gównu mnie obchodzi dokąd!!”)	a) fałszywe pobudki: kryminalizacja „eine schneise der verwüstung von eben diesen "menschen" wurde verursacht” (pol. „ślady zniszczenia zostały spowodowane przez tych właśnie „ludzi”) b) jawne wykluczenie: „ABSCHEBUNG” (pol. „ABSCHEBUNG” pol. „DEPORTACJA”)
13.	„Ich hatte den Bericht im Fernsehen gesehen , mit den " Lagern" . Ich fands richtig . :-)” (pol. „Oglądałam w telewizji reportaż , o „obozach”. Uważam to za prawidłowe. :-)”)	a) nawoływanie do zabójstwa: „ den Bericht [...] mit den „Lagern”. Ich fands richtig” („reportaż o „obozach”. Uważam to za prawidłowe” b) tropy: synekdocha „den Bericht [...] mit den „Lagern” (pol. „reportaż o obozach”)
14.	„Ich sag nur eins alle wieder nach Hause schicken!!!” (pol. „Powień tylko jedno wszystkich odesłać z powrotem do domu!!!”)	a) jawne wykluczenie: „wieder nach Hause schicken” (pol. „odesłać z powrotem do domu”)
15.	„Ich sagte doch schon immer :Was die heute bei sich zuhause haben, das haben wir morgen bei uns!!! Waffen in die Hand drücken und nach Hause jagen, aber mit nur 1 Schuss!!!” (pol. „Zawsze przecież mówiłem : to, co mają dzisiaj u siebie w domu, mamy jutro u nas!!! Dajcie broń do ręki i gońcie ich do domu, ale tylko 1 strzałem!!!”)	a) fałszywe pobudki: kryminalizacja „Ich sagte doch schon immer :Was die heute bei sich zuhause haben, das haben wir morgen bei uns!!!” (pol. „Zawsze przecież mówiłem : to, co mają dzisiaj u siebie w domu, mamy jutro u nas!!!”) b) nawoływanie do zabójstwa i jawne wykluczenie: „Waffen in die Hand drücken und nach Hause jagen, aber mit nur 1 Schuss!!!” (pol. „Dajcie broń do ręki i gońcie ich do domu, ale tylko 1 strzałem!!!”)
16.	„Keiner denkt daran sie im Schlauchboot über die hohe See in ihr Heimatland zurück zu schicken. Natürlich nur bei schlechtem Wetter	a) jawne wykluczenie i nawoływanie do zabójstwa: „sie im Schlauchboot über die hohe See in

	im Winter” (pol. „Nikt nie myśli o odesłaniu ich do ojczyzny w gumowej łódce na pełnym morzu. Oczywiście tylko przy złej pogodzie w zimie”)	ihr Heimatland zurück zu schicken. Natürlich nur bei schlechtem Wetter im Winter” (pol. „o odesłaniu ich do ojczyzny w gumowej łódce na pełnym morzu. Oczywiście tylko przy złej pogodzie w zimie”)
17.	„Man darf leider nicht mehr schreiben was man denkt einfach nur raus aus Deutschland” (pol. „Nie można już niestety pisać co się myśli po prostu tylko wypad z Niemiec”)	a) jawne wykluczenie: „raus aus” (pol. „wypad z”)
18.	„Moslems raus aus unser Land. Gott mit uns.” (pol. „Muzułamanie wypad z nasz kraj. Bóg z nami.”)	a) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez odwoływanie się do woli bożej „Gott mit uns.” (pol. „Bóg z nami”) b) jawne wykluczenie: „raus aus” (pol. „wypad z”)
19.	„Scheiss Moslems weiber ihr stinkt alle, alle Moslems weiber geht euch vergraben” (pol. „Gówno/Kurwa Muzułamanie baby śmierdzą wszystkie, wszystkie Muzułamnie baby idźcie się pogrzebać”)	a) negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu) „ihr stinkt alle” (pol. „śmierdzą wszystkie”) b) ekspletyzacje: wulgaryzm/ wulgarne przekleństwo „Scheiss” (pol. „Gówno”) c) życzenie śmierci: „geht euch vergraben” (pol. „idźcie się pogrzebać”)
20.	„Sie fliehen angeblich vor dem Krieg und genau diesen spielen sie hier. Anscheinend haben sie Sehnsucht nach Krieg, also haut ab und verteidigt euer Land selbst ihr Penner” (pol. „Podobno uciekają przed wojną i właśnie w nią tutaj grają. Najwyraźniej tęsknią za wojną, więc wyjedźcie i brońcie sami swojego kraju, wy lumpy.”)	a) fałszywe pobudki: kryminalizacja „Sie fliehen angeblich vor dem Krieg und genau diesen spielen sie hier. Anscheinend haben sie Sehnsucht nach Krieg (pol. „Podobno uciekają przed wojną i właśnie w nią tutaj grają. Najwyraźniej tęsknią za wojną”) b) negatywne określenia: reifikacja „Penner” (pol. „lumpy”) c) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez społeczną problematyzację: „ihr Penner” (pol. „wy lumpy”) d) jawne wykluczenie: „also haut ab” (pol. „więc wyjedźcie”)
21.	„So ein Stück scheisse würde direkt zum Flughafen und abschieben drecks Menschen” (pol. „Taki kawałek gówna wysłałbym prosto na lotnisko i deportować ludzi śmieci.”)	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „scheisse” (pol. „gówno”) b) negatywne określenia: reifikacja „drecks” (pol. „śmieci”) c) jawne wykluczenie: „würde direkt zum Flughafen und abschieben” (pol. „wysłałbym prosto na lotnisko i deportować”)
22.	„Tja, da gibt es nur eines, diese Chaoten dort hinbringen wo sie sich so austoben können!”	a) negatywne określenia: relacjonim „diese Chaoten dort hinbringen wo

	Zurück in ihre Heimat auf nimmer wiedersehen!" (pol. „Taa, pozostaje tylko jedno, zabrać tych bałaganiarzy tam, gdzie mogą się wyżyć! Wracać do swoich domów i do niezobaczenia!”)	<p>sie sich so austoben können!" (pol. „Taa, pozostaje tylko jedno, zabrać tych bałaganiarzy tam, gdzie mogą się wyżyć!”)</p> <p>b) jawne wykluczenie: „Zurück in ihre Heimat auf nimmer wiedersehen" (pol. „Wracać do swoich domów i do niezobaczenia!”)</p>
23.	„und es geht munter weiter mit unseren "moslemanischen freunden": es vergeht kein tag, an dem sich nicht wieder fast nahtlos eine grauenhafte tat anschließt. wann bekommen wir endlich eine politische alternative, nein: nicht die afd, die uns hilft, mit diesem pack endlich anders zu verfahren.” (pol. „i dalej toczy się żwawo z naszymi "muzułmańskimi przyjaciółmi": nie ma dnia bez kolejnego strasznego czynu, który następuje prawie płynnie [po poprzednim]. kiedy wreszcie otrzymamy polityczną alternatywę, nie: nie afd, która pomoże nam w końcu poradzić sobie z tą hołotą inaczej.”)	<p>a) fałszywe pobudki: kryminalizacja „es vergeht kein tag, an dem sich nicht wieder fast nahtlos eine grauenhafte tat anschließt.” (pol. „nie ma dnia bez kolejnego strasznego czynu, który następuje prawie płynnie [po poprzednim]”).</p> <p>b) fałszywe pobudki: relacjonim „es vergeht kein tag, an dem sich nicht wieder fast nahtlos eine grauenhafte tat anschließt.” (pol. „nie ma dnia bez kolejnego strasznego czynu, który następuje prawie płynnie [po poprzednim]”).</p> <p>c) negatywne określenia: reifikacja „pack” (pol. „hołota”)</p> <p>d) jawne wykluczenie: „die uns hilft, mit diesem pack endlich anders zu verfahren.” (pol. „która pomoże nam w końcu poradzić sobie z tą hołotą inaczej.”)</p>
24.	„Weg mit den pack” (pol. „wynocha z tą hołotą”)	<p>a) negatywne określenia: reifikacja „pack” (pol. „hołota”)</p> <p>b) jawne wykluczenie: „Weg mit” (pol. „Wynocha z”)</p>
25.	„weg mit denen!” (pol. „wynocha z nimi!”)	a) jawne wykluczenie: „weg mit” (pol. „wynocha z”)
26.	„Wenn man das schon liest. Warum können die nicht in den nächsten Sonderzug nach Hause die machen uns hier alles kaputt was Deutschland mal ausgemacht hat.” (pol. „Jeśli się to już czyta. Dlaczego oni nie mogą następnym pociągiem specjalnym do domu oni psują nam wszystko co stanowi Niemcy”)	<p>a) wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie „die machen uns hier alles kaputt was Deutschland mal ausgemacht hat.” (pol. „oni psują nam wszystko co stanowi Niemcy”)</p> <p>b) negatywne określenia: relacjonim „die machen uns hier alles kaputt was Deutschland mal ausgemacht hat.” (pol. „oni psują nam wszystko co stanowi Niemcy”)</p> <p>c) jawne wykluczenie: „Warum können die nicht in den nächsten Sonderzug nach Hause” (pol. „Dlaczego oni nie mogą następnym pociągiem specjalnym do domu”)</p>

Tabela 62: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie DE_M

Lp.	PL _R	Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje
1.	„A co kija nie macie? Policja na L4 więc nie ma co liczyć tylko linczować :)”	a) nawoływanie do pobicia: „Policja na L4 więc nie ma co liczyć tylko linczować :)”
2.	„DEPORTOWAĆ”	a) jawne wykluczenie: „DEPORTOWAĆ”
3.	„Deportować do niemiec, merkel lubi takich afro-czarnych.”	a) jawne wykluczenie: „Deportować” b) negatywne określenia: fałszywe origionimy „takich afroczarnych”

Tabela 63: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL_R

Lp.	PL _U	Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje
1.	„A my dajemy tym pojebom pracę. A w chuj gonić tych skurwieli.”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „pojebom” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „chuj” c) ekspletyzacje: wulgaryzm „skurwieli” d) jawne wykluczenie: „gonić tych skurwieli”
2.	„Czekamy niecierpliwie aby sie zbuntowali i na zlosc Polakom wyjechali na Ukraine.”	a) jawne wykluczenie
3.	„I TO JEST PATRIOTYZM PLACIC ZA DOBRA PRACE WIECEJ POLAKOM.UKRY I INNE NACJE WON DO SIEBIE”	a) jawne wykluczenie: „WON DO SIEBIE”
4.	„Jebać Ukraińców i wyjebać z pl”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Jebać” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „wyjebać” c) jawne wykluczenie: „wyjebać”
5.	„Ładna pralnia mózgu u banderowców.Ruskie będą musieli uruchomić nową linię na Syberię.”	a) negatywne określenia: militarionim „banderowców” b) jawne wykluczenie: „Ruskie będą musieli uruchomić nową linię na Syberię.”
6.	„Niech się zbuntują i wynocha z Polski”	a) jawne wykluczenie: „wynocha do siebie”
7.	„Staszewski, von na ukraine ze wszystkimi ukraincami, którym źle w Polsce.”	a) jawne wykluczenie: „von”
8.	„To się nie mieści w umyśle.Ta nacja ukraińska powinna zniknąć z mapy.”	a) nawoływanie do zabójstwa: „Ta nacja ukraińska powinna zniknąć z mapy.”
9.	„Trzeba będzie się nimi zająć mlodymi banderowcami, a gdzie są władze,”	a) negatywne określenia: militarionim „banderowcami”
10.	„Won z Polski...wrogow wyrzucac...!!!”	a) negatywne określenia: ksenonim „wrogow” b) jawne wykluczenie: „Won”
11.	„Won z Polski banderowskie znajdy”	a) negatywne określenia: militarionim „banderowskie” b) negatywne określenia: reifikacja „znajdy” c) jawne wykluczenie: „Won”

12.	„Wydalić z Polski!!!!”	a) jawne wykluczenie: „Wydalić”
13.	„Wydalić!”	a) jawne wykluczenie: „Wydalić”
14.	„Wyjebac banderiwcow”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „Wyjebac” b) negatywne określenia: militarionim „banderiwcow” c) jawne wykluczenie: „Wyjebac”
15.	„Wypiepszyc ich”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „wypiepszyć” b) jawne wykluczenie: „Wypiepszyc”
16.	„Zaprosimy uprzejmie wypierdalać.”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „wypierdalać” b) jawne wykluczenie: „wypierdalać”
17.	„znajdzie się kij na banderowski ryj.”	a) negatywne określenia: militarionim „banderowski” b) negatywne określenia: animalizacja „ryj” c) nawoływanie do pobicia: „znajdzie się kij na banderowski ryj”

Tabela 64: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL_U

Lp.	DE _U	Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje
1.	„Wir brauchen niemanden aus den Löchern! Abhauen!” (pol. „Nie potrzebujemy nikogo z dziur! Wyjazd!”)	a) negatywne określenia: reifikacja „aus den Löchern” (pol. „z dziur”) b) jawne wykluczenie: „Abhauen” (pol. „Wyjazd”) c) tropy: synekdocha „z dziur”

Tabela 65: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie DE_U

Lp.	PL _Ż	Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje
1.	„DO. REALIZACJI. NA. JUŻ”	a) nawoływanie do zabójstwa
2.	„I znowu Kudłacz. Polskę Kudłaczom należy obrzydzić.”	a) jawne wykluczenie: „Polskę Kudłaczom należy obrzydzić.” b) tropy: synekdocha „Kudłaczom”
3.	„Jak tak bardzo chcą można piece jeszcze raz odpalić przynajmniej ich słowa będą się pokrywać”	a) nawoływanie do zabójstwa: „można piece jeszcze raz odpalić” (a także propagowanie ustroju faszystowskiego)
4.	„Jebać te żydowskie zakłamanie kurwy.....”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „jebać” b) ekspletyzacje: wulgaryzm „kurwy” c) jawne wykluczenie: „Jebać”
5.	„Jude do Izraela/won/”	a) jawne wykluczenie: „won”
6.	„Kur...!!!!!! Już czas!!!! Polska dla Polaków!!!!”	a) ekspletyzacje: wulgarne przekleństwo „Kur...”

		(„Kurwa”) b) jawne wykluczenie: „Polska dla Polaków”
7.	„Najlepiej na Madagaskar. Panie od głodu moru wojny i pasożydów uchron nas.”	a) negatywne określenia: animalizacja „pasożyd” b) negatywne określenia: ekononim „pasożydów” c) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez odwoływanie się do woli bożej: „Panie od głodu moru wojny i pasożydów uchron nas.”
8.	„Polske też niech opuszcza trzeba się modlić panie Boże zabierz ich bo my nie mamy z nimi nic wspólnego nawet wieprzowinki nie chca z nami spożywać świąt Bożego Narodzenia też z nami nie obchodzą tylko palą jakieś świeczki hanuki aj waj”	a) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez odwoływanie się do woli bożej: „Polske też niech opuszcza trzeba się modlić panie Boże zabierz ich” b) jawne wykluczenie: „Polske też niech opuszcza”
9.	„Sprowadzić na granicę wściekle Hieny”	a) jawne wykluczenie
10.	„wracać do Gazy”	a) jawne wykluczenie
11.	„Za mało ich wytępilli.”	a) nawoływanie do zabójstwa (a także propagowanie ustroju faszystowskiego)
12.	„Za TAKI AKT zbrodni, wszystkie państwa OŚCIENNE powinny na wzór "Wypraw Krzyżowych" najechać i zetrzeć Plemię Żmijowe z powierzchni Ziemi”	a) negatywne określenia: animalizacja „Plemię Żmijowe” ²⁶⁷ b) nawoływanie do zabójstwa: „na wzór "Wypraw Krzyżowych" najechać i zetrzeć Plemię Żmijowe z powierzchni Ziemi”
13.	„Żmijowe plemię. O ile mniej nieszczęść byłoby na Ziemi, gdyby stąd zniknęli.”	a) negatywne określenia: animalizacja „żmijowe plemię” b) nawoływanie do zabójstwa: „O ile mniej nieszczęść byłoby na Ziemi, gdyby stąd zniknęli.” c) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu poprzez społeczną problematyzację: „O ile mniej nieszczęść byłoby na Ziemi, gdyby stąd zniknęli.”

Tabela 66: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL_Z

²⁶⁷ „Plemię żmijowe” pochodzi z Biblii Tysiąclecia. PKI wymienia 276 konkordancji (0,03 pmw), prezentując to określenie w różnych kontekstach, np. „1) </s><s> Potęga finansowa " plemienia żmijowego " wyrosła na spekulacji i zdechnie na skutek spekulacji. </s><s> Na scenie pojawił się nowy gracz - Chiny, które są mało wrażliwe na czar "plemienia żmijowego" i mają w dupie jego martyrologię. </s><s> Chiny mają obecnie 70% światowych zasobów złota i już nie chcą dłużej finansować”, 2) „Jest z tego powodu wielkie "AJWAJ" ale Kitajce nie popuszczą bo do szalu doprowadził ich "geszeft" ze ze "złotem wolframowym" (na YT wklikać : tungsten gold). </s><s> Nadchodzi wielkimi krokami era prawdziwego, złotego pieniądza a to oznacza dla " plemienia żmijowego " koniec możliwości robienia przekrętów a w konsekwencji śmierć głodową (chyba że pójda w kanibalizm i sami nawzajem się pozagryzają). </s><s>”.

Lp.	PL _M → PL _Ż	Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje
1.	„Dla tego jebac Żydów”	a) ekspletyzacje: wulgaryzm „jebac” b) jawne wykluczenie: „jebac”
2.	„Nie wiem dokładnie o co chodzi, gdyby mnie chcieli zatrzymać żydy conajmniej jeden nie miał by gardła a drugi żona by go opuściła”	a) nawoływanie do pobicia/zabójstwa: „conajmniej jeden nie miał by gardła a drugi żona by go opuściła”
3.	„Pejsate lachy ale w dupie z nimi te psy i te psy niech sie tepia lajzy”	a) negatywne określenia: reifikacja „lachy” ²⁶⁸ („lachy”) b) ekspletyzacje: wulgaryzm „dupie” c) negatywne określenia: animalizacje „psy” „psy” d) negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu) „lajzy” ²⁶⁹ („lajzy”) e) nawoływanie do przemocy

Tabela 67: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL_M dotyczące mniejszości żydowskiej

W obrębie komentarzy stanowiących MN w jej węższym spektrum definicyjnym zidentyfikowano praktyki dyskursywne charakterystyczne dla poszczególnych grup mniejszościowych (zob. tabela 68).

Podkorpus	Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje
PL _M	a) wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie b) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez społeczną problematyzację c) fałszywe pobudki: kryminalizacja d) negatywne określenia: somatonimy (odwoływanie się do koloru skóry) e) negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu) f) negatywne określenia: animalizacje g) negatywne określenia: relacjonimy h) negatywne określenia: ksenonimy i) negatywne określenia: antroponimy j) negatywne określenia: patronizacje k) negatywne określenia: reifikacje l) tropy: synekdochy m) ekspletyzacje: wulgaryzmy
DE _M	a) wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie b) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez społeczną problematyzację c) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu

²⁶⁸ Z uwagi na brak znaków diakrytycznych w całym komentarzu i brak relacji semantycznej wyklucza się intencję użycia przez autora komentarza słowa „lachy”, które wg Doroszewskiego (1997, hasło: lach) jest określeniem Polaków używanym niegdyś na „Litwie i Rusi”. Użyte słowo „lachy” SJP_{PWN} opatruje kwalifikatorem „pogard.” i definiuje je jako „lachudra”.

²⁶⁹ SJP_{PWN} opatruje słowo „lajza” kwalifikatorem „pogard.” i definiuje je jako „<<o człowieku brudnym, zaniedbanym>>”.

	etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez odwoływanie się do woli bożej lub siły wyższej d) fałszywe pobudki: kryminalizacja e) negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu) f) negatywne określenia: animalizacje g) negatywne określenia: relacjonimy h) negatywne określenia: kryminonimy i) negatywne określenia: politonimy j) negatywne określenia: ekononimy k) negatywne określenia: reifikacje l) tropy: synekdochy m) ekspletyzacje: wulgaryzmy
PL_R	a) negatywne określenia: fałszywe origionimy
DE_R	–
PL_U	a) negatywne określenia: animalizacje b) negatywne określenia: militarionimy c) negatywne określenia: ksenonimy d) negatywne określenia: reifikacje e) ekspletyzacje: wulgaryzmy
DE_U	a) negatywne określenia: reifikacje b) tropy: synekdochy
PL_Ż	a) fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez odwoływanie się do woli bożej lub siły wyższej b) negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu) c) negatywne określenia: reifikacje d) negatywne określenia: animalizacje e) negatywne określenia: ekononimy f) ekspletyzacje: wulgaryzmy
DE_J	–

Tabela 68: Zestawienie praktyk dyskursywnych i ich rodzajów/funkcji dla poszczególnych podkorpusów

Tabela 69 ukazuje listę frekwencyjną wymienionych wyżej praktyk dyskursywnych i ich rodzajów/funkcji w poszczególnych podkorpusach.

Podkorpus	Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje	Liczba wystąpień
PL_M	ekspletyzacje: wulgaryzmy	45
	negatywne określenia: reifikacje	12
	tropy: synekdochy	11
	negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu)	8
	negatywne określenia: relacjonimy	7
	negatywne określenia: antroponimy	6
	wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie	4
	fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez społeczną problematyzację	4
	negatywne określenia: animalizacje	3
	negatywne określenia: patronizacje	3
	negatywne określenia: ksenonimy	2

	falszywe pobudki: kryminalizacja	2
	negatywne określenia: somatonimy (odwoływanie się do koloru skóry)	2
DE_M	falszywe pobudki: kryminalizacja	7
	negatywne określenia: reifikacje	5
	ekspletyzacje: wulgaryzmy	4
	falszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez społeczną problematyzację	3
	negatywne określenia: animalizacje	3
	negatywne określenia: relacjonimy	3
	tropy: synekdochy	2
	negatywne określenia: kryminonimy	1
	negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu)	1
	negatywne określenia: ekononimy	1
	falszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez odwoływanie się do woli bożej lub siły wyższej	1
	wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie	1
	negatywne określenia: politonimy	1
PL_R	negatywne określenia: falszywe origionimy	1
DE_R	–	0
PL_U	ekspletyzacje: wulgaryzmy	8
	negatywne określenia: militarionimy	5
	negatywne określenia: ksenonimy	1
	negatywne określenia: reifikacje	1
	negatywne określenia: animalizacje	1
DE_U	negatywne określenia: reifikacje	1
	tropy: synekdochy	1
PL_Ż	ekspletyzacje: wulgaryzmy	5
	negatywne określenia: animalizacje	3
	falszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez odwoływanie się do woli bożej lub siły wyższej	2
	negatywne określenia: reifikacje	1
	negatywne określenia: ekononimy	1
	negatywne określenia: somatonim (odniesienia do brudu)	1
DE_J	–	0

Tabela 69: Częstotliwość występowania praktyk dyskursywnych i ich rodzajów w poszczególnych podkorpusach

Porównanie obu języków w zestawieniu podkorpusów odnoszących się do tej samej grupy mniejszościowej wydaje się zasadne (mając na uwadze kryterium reprezentatywności) tylko w przypadku mniejszości muzułmańskiej. Uczestnicy nienawistnego dyskursu prowadzonego w języku polskim używają w stosunku do mniejszości muzułmańskiej negatywnych określeń, w tym najczęściej (PB_B) reifikacji (12 wystąpień), uprzedmiotawiając przedstawicieli mniejszości muzułmańskiej, wykorzystując

somatonimy, ustanawiające powiązania między należeniem do mniejszości muzułmańskiej i „brudem” (8 wystąpień), używają też relacjonimów, wskazując na związek przedstawicieli tej mniejszości z negatywnymi czynami/zwyczajami (7 wystąpień) i antroponimów (6 wystąpień), odnoszących się do przedstawicieli tej mniejszości głównie w kategoriach zwyczajów seksualnych. Równie często jak reifikacji używa się w języku polskim tropów, w tym metonimii (11 synekdoch). W niemieckim nienawistnym dyskursie o charakterze nawoływania do działania równie często jak negatywne określenia pojawiają się fałszywe pobudki (11 wystąpień) – inaczej niż w kontekście polskim – w tym przede wszystkim kryminalizacja mniejszości muzułmańskiej (7 wystąpień), a więc ustalenie związku między działaniami z użyciem przemocy a mniejszością muzułmańską. Autorzy nienawistnych komentarzy w języku polskim posługują się wulgaryzmami znacznie częściej niż autorzy analogicznych komentarzy w języku niemieckim, np. w podkorpusie PL_M wulgaryzmy pojawiły się aż 45 razy, natomiast w podkorpusie DE_M zaledwie 4 razy.

Ponadto potwierdzono występowanie, w komentarzach zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie w języku polskim dotyczącym mniejszości ukraińskiej, militarionimów.

W obrębie nawoływania do działania zidentyfikowano następujące czynności, do których nawołują autorzy nienawistnych komentarzy (zob. tabela 70).

Podkorpus	Sposób wyrażania nawoływania do działania
PL _M	<ul style="list-style-type: none"> a) jawne wykluczenie b) nawoływanie do pobicia c) nawoływanie do zabójstwa d) nawoływanie do innych czynów zabronionych e) pochwalanie pobicia
DE _M	<ul style="list-style-type: none"> a) nawoływanie do zabójstwa (w tym propagowanie ustroju faszystowskiego) b) jawne wykluczenie
PL _U	<ul style="list-style-type: none"> a) jawne wykluczenie b) nawoływanie do zabójstwa c) nawoływanie do pobicia
DE _U	<ul style="list-style-type: none"> a) jawne wykluczenie
PL _R	<ul style="list-style-type: none"> a) nawoływanie do pobicia b) jawne wykluczenie
PL _Ż	<ul style="list-style-type: none"> a) nawoływanie do zabójstwa (w tym propagowanie ustroju faszystowskiego) b) nawoływanie do pobicia c) jawne wykluczenie

Tabela 70: Sposób wyrażania nawoływania do działania

Tabela 71 ukazuje listę frekwencyjną wymienionych wyżej sposobów wyrażania nawoływania do działania w poszczególnych podkorpusach.

Podkorpus	Sposób wyrażania nawoływania do działania	Liczba wystąpień
PL_M	jawne wykluczenie	43
	nawoływanie do pobicia	10
	nawoływanie do zabójstwa	3
	nawoływanie do innych czynów zabronionych	1
	pochwalanie pobicia	1
DE_M	jawne wykluczenie	17
	nawoływanie do zabójstwa	8
	(w tym propagowanie ustroju faszystowskiego)	1
PL_U	jawne wykluczenie	14
	nawoływanie do zabójstwa	1
	nawoływanie do pobicia	1
DE_U	jawne wykluczenie	1
PL_R	jawne wykluczenie	2
	nawoływanie do pobicia	1
PL_Z	jawne wykluczenie	8
	nawoływanie do zabójstwa	6
	(w tym propagowanie ustroju faszystowskiego)	2
	nawoływanie do pobicia/przemocy	1

Tabela 71: Częstotliwość występowania danego sposobu nawoływania do działania

W obu językach zdecydowanie najczęściej autorzy komentarzy nawołują do jawnego wykluczenia poszczególnych mniejszości, towarzyszy temu często proksymizacja potencjalnych zagrożeń i legitymizacja działań, których celem jest wyeliminowanie tychże zagrożeń, najczęściej poprzez wykluczenie poszczególnych grup mniejszościowych; przykłady z badania zasadniczego występują zarówno w języku polskim, jak i niemieckim:

- „Mamy ich tu w niemczech pełno, tak ich chcieli lewackie idioci, a teraz dupa gwałty, mordy i rozboje. Debile pobudka nie wolno mieszać RAS Wszyscy von”
- „und es geht munter weiter mit unseren "moslemanischen freunden": es vergeht kein tag, an dem sich nicht wieder fast nahtlos eine grauenhafte tat anschließt. wann bekommen wir endlich eine politische alternative, nein: nicht die afd, die uns hilft, mit diesem pack endlich anders zu verfahren. (pol. i dalej toczy się żwawo z naszymi "muzułmańskimi przyjaciółmi": nie ma dnia bez kolejnego strasznego czynu, który następuje prawie płynnie [po poprzednim]. kiedy wreszcie otrzymamy polityczną alternatywę, nie: nie afd, która pomoże nam w końcu poradzić sobie z tą hołotą inaczej.)”

5.5 Analiza ilościowa

Wyniki analizy ilościowej zaprezentowano w następującej kolejności: 1) analiza list frekwencyjnych, 2) analiza kolokacji, 3) analiza list słów kluczowych oraz 4) analiza konkordancji.

5.5.1 Analiza list frekwencyjnych

W kolejnej części badania zasadniczego utworzono listy frekwencyjne komentarzy zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w obrębie podkorpusów PL_M, DE_M, PL_U i PL_Ż, a więc tych, które zawierały minimum 10 postów/komentarzy zakwalifikowanych jako MN w jej węższym spektrum definicyjnym. Ilość materiału badawczego zakwalifikowanego do badania z podkorpusów PL_R, DE_R, DE_U oraz DE_J jest za mało reprezentatywna, aby możliwe było przeprowadzenie analizy ilościowej, w tym analizy słów kluczy, list frekwencyjnych, konkordancji czy kolokacji.

W podkorpusie PL_M jako MN w jej węższym spektrum definicyjnym zakwalifikowano 62 komentarze (628 słów). Grafika 44 ukazuje listę najczęściej (powyżej 4 wystąpień) występujących lematów²⁷⁰ (form podstawowych) wśród komentarzy zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M.

Lemma	↓ Frequency ?	Lemma	↓ Frequency ?
1 kraj	8 ...	11 tolerancja	3 ...
2 WON	7 ...		
3 szmata	5 ...		
4 Polska	5 ...		
5 to	4 ...		
6 islam	4 ...		
7 XX	3 ...		
8 kultura	3 ...		
9 kto	3 ...		
10 ręka	3 ...		

Grafika 44: Lista frekwencyjna najczęściej występujących lematów w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

²⁷⁰ Najczęściej występujące (powyżej 3 wystąpień) czasowniki w materiale badawczym (komentarze zakwalifikowane jako MN) w języku polskim to „być”, „mieć” i „podość”, natomiast w języku niemieckim „haben”, „sein”, a także „werden” (pol. „zostać”, „stawać się”).

Dla każdego z najczęściej występujących lematów (pominięto wynik „XX” będący oznaczeniem danych w korpusie oraz „WON”, który pojawił się w jednym komentarzu siedmiokrotnie) wygenerowano listę konkordancji (zob. grafiki 46–54).

Left context ↓	KWIC	Right context
islamu i innych brudasów Bezczelne k.. </s><s> Tu jest chrześcijański	kraj	a nie muzul. </s><s> A ja zadam wypier..z Polski.
ostosowuje do nas albo won. </s><s> Jeżeli muzułmanie są w naszym	kraju	to muszą się dostosować do naszych zasad i nas
ją osobą i jak każdy dobry muzułmanin powinien siedzieć we własnym	kraju	i mnie nie wku...wiać. </s><s> No to łapać i depor
/s><s> Pierdol się kozojebco że swoim prawem i allahem we własnym	kraju	Po odpowiedniej selekcji....jak za H.....a Przerwe
ura. </s><s> WON WON WON WON WON WON WON Wypierac ich z	kraju	Wynocha w tych wrednych szmatach . Wypad z F
e co to tolerancja, tyle w temacie. wypieralc z polski Wypierdolić ich z	Kraju	Wypierdolić ich z Kraju Wypi-laj do Makreli XX Ko
v temacie. wypieralc z polski Wypierdolić ich z Kraju Wypierdolić ich z	Kraju	Wypi-laj do Makreli XX Kopac w glowe lezacego >
rajebać bo to już Europy niema gówna się nazjeżdżało i już zdobywają	kraje	VON w PL mordka do obicia ... W tamtej kulturze.

Grafika 45: Lista konkordancji dla lematu „kraj” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Left context	KWIC	Right context
kurwy brudne ruchaczy kóz Jest regulamin. </s><s> Jak ja przyjdę w	szmatach	to mnie wyproszą. </s><s> Albo się dostosow
/s><s> Niech nie smrodza naszych Basenow .Wymyc i wyprac swoje	szmaty	moga u siebie w domu nie w Basenach. </s>
e sobie barana o kamień !!! Niech spierwipierdołem Niech ta islamska	szmata	jebnie sobie w łeb Niech wypierd....!!! </s><s>
ON WON WON WON Wypierac ich z kraju Wynocha w tych wrednych	szmatach	. Wypad z Polski. </s><s> Wypier....ć !!! Wyp
araba to jesteś rasista Za Malo mu wjebali to ścierwo powinni zatłuc za	szmaty	i wypier papier! </s><s> Co to pralnia jest czy

Grafika 46: Lista konkordancji dla lematu „szmata” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Left context	KWIC	Right context
Francja czy Niemcy, że dają sobie wejść na głowę!!! </s><s> W Polsce	to	nie przejdzie !!! No i gitara, śmieci trzeba usuw
. </s><s> Proste Wypierdalać!! zero tolerancji dla kogoś kto nie wie co	to	tolerancja, tyle w temacie. wypieralc z polski
zojebcą to co innego XX zgadzam się na 1000 %Won XX i trzeba tepic	to	tak samo, tylko jak uderzysz księdza to media
wjebali to ścierwo powinni zatłuc za szmaty i wypier papier! </s><s> Co	to	pralnia jest czy basen!?? </s><s> Albo się dos

Grafika 47: Lista konkordancji dla lematu „to” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Left context	KWIC	Right context
> Tu jest chrześcijański kraj a nie muzul. </s><s> A ja zadam wypier.. z	Polski	. brawo ratownik ! zero tolerancji dla tego byd..
naszych zasad i naszych obyczajów a jeżeli się im nie podoba to won z	Polski	Kijem ich, kijem, i tak łagodniej niż kamieniami
na świnia trafiła do parteru we właściwe jej miejsce Nie pozwalać są w	Polsce	gdzie jest chrześcijaństwo jak się nie podoba są
To nie Francja czy Niemcy, że dają sobie wejść na głowę!!! </s><s> W	Polsce	to nie przejdzie !!! No i gitara, śmieci trzeba us
IN Wyjebac ich z kraju Wynocha w tych wrednych szmatach . Wypad z	Polski	. </s><s> Wypier....ć !!! Wypierd....ć jak nie pas

Grafika 48: Lista konkordancji dla lematu „Polska” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Left context	KWIC	Right context
nać to ściwieru w łeb bardzo dobrze zajebać na miejscu kozojebców z	islamu	i innych brudasów Bezczelne k.. </s><s> Tu
!!! DLATEGO TRZEBA ZDELEGALIZOWAĆ DZIADOSTWO ZWANE	ISLAMEM	I Fuck ISLAM! </s><s> Kozojebcy jebani! </s>
TRZEBA ZDELEGALIZOWAĆ DZIADOSTWO ZWANE ISLAMEM I Fuck	ISLAM	I </s><s> Kozojebcy jebani! </s><s> Wypier
pi-laj do Makreli XX Kopac w glowe lezacego XX ciapatego i innych z	islamu	jak najbardziej! </s><s> XX No tak ,ale leżąc

Grafika 49: Lista konkordancji dla lematu „islam” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Left context	KWIC	Right context
szedło i już zdobywają kraje VON w PL mordka do obicia ... W tamtej	kulturze	..... niech wy...a do tej "kultury" W Europie jes
ON w PL mordka do obicia ... W tamtej kulturze..... niech wy...a do tej "	kultury	" W Europie jest kultura. </s><s> WON WON
icia ... W tamtej kulturze..... niech wy...a do tej "kultury" W Europie jest	kultura	. </s><s> WON WON WON WON WON WO

Grafika 50: Lista konkordancji dla lematu „kultura” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Left context	KWIC	Right context
tu ciapata mu Popierają terroryzm Ale na szczęście są tacy jak ja AFD	Kto	ich tu przyjął na uczelnię?, kto ich tu zapraszał?
zm Ale na szczęście są tacy jak ja AFD Kto ich tu przyjął na uczelnię?,	kto	ich tu zapraszał?, niech wypierda..... do siebie
jak nie pasuje. </s><s> Proste Wypierdalać!! zero tolerancji dla kogoś	kto	nie wie co to tolerancja, tyle w temacie. wypier

Grafika 51: Lista konkordancji dla lematu „kto” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Left context	KWIC	Right context
olicja W Niemczech nie do pomyślenia mają funkcjonariusze związane	ręce	przepisami Politycy pchają się bez mydła każ
amotny facet z Arabi idzie ulicą w Warszawie I dostanie w pysk z mojej	ręki	, to jest sobie sam winien, kusi i wznieca moje
atonem po piszczelach, zaraz się nauczą To się powinno brać w swoje	ręce	takie sprawy widzisz burkę czy brudnego uch

Grafika 52: Lista konkordancji dla lematu „ręka” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Left context	KWIC	Right context
ie muzul. </s><s> A ja zadam wypier..z Polski. brawo ratownik I zero	tolerancji	dla tego byd...a I Czas do domku wracać .....
r....ć !!! Wypierd...ć jak nie pasuje. </s><s> Proste Wypierdalać!! zero	tolerancji	dla kogoś kto nie wie co to tolerancja, tyle w
s><s> Proste Wypierdalać!! zero tolerancji dla kogoś kto nie wie co to	tolerancja	, tyle w temacie. wypierdalc z polski Wypierd

Grafika 53: Lista konkordancji dla lematu „tolerancja” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_M

Liczba słów w 26 komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE_M wynosi 501. Grafika 54 ukazuje listę frekwencyjną najczęściej występujących rzeczowników (o częstotliwości występowania nie mniejszej niż 3) w formie podstawowej.

Lemma	↓ Frequency ?
1 Land	4 ...
2 Moslem	3 ...
3 Haus	3 ...

Grafika 54: Lista frekwencyjna rzeczowników w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE_M

Left context	KWIC	Right context
<s> "Kopftuchmädchen" gehören in ein muslimisches	Land	nicht nach Europa. </s><s> Europa hat da
das Mittelalter mit viel Blut überwunden. </s><s> Die muslimischen	Länder	nicht. 10 russische polizisten und der Spuk
an denkt einfach nur raus aus Deutschland Moslems raus aus unser	Land	. </s><s> Gott mit uns. Scheiss Moslems v
nd haben sie Sehnsucht nach Krieg, also haut ab und verteidigt euer	Land	selbst ihr Penner So ein Stück scheisse wi

Grafika 55: Lista konkordancji dla lematu „Land” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE_M

Left context	KWIC	Right context
) t mehr schreiben was man denkt einfach nur raus aus Deutschland	Moslems	raus aus unser Land. </s><s> Gott mit ur
) land Moslems raus aus unser Land. </s><s> Gott mit uns. Scheiss	Moslems	weiber ihr stinkt alle, alle Moslems weibel
) d. </s><s> Gott mit uns. Scheiss Moslems weiber ihr stinkt alle, alle	Moslems	weiber geht euch vergraben Sie fliehen a

Grafika 56: Lista konkordancji dla lematu „Moslem” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE_M

Left context	KWIC	Right context
den " Lagern" . Ich fands richtig . :-) Ich sag nur eins alle wieder nach	Hause	schicken!!! </s><s> Ich sagte doch schon ii
wir morgen bei uns!!! </s><s> Waffen in die Hand drücken und nach	Hause	jagen, aber mit nur 1 Schuss!!! </s><s> Ke
. </s><s> Warum können die nicht in den nächsten Sonderzug nach	Hause	die machen uns hier alles kaputt was Deut

Grafika 57: Lista konkordancji dla lematu „Hause” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE_M

W podkorpusie PL_U jako MN o charakterze nawoływania do działania zakwalifikowano 17 komentarzy (130 słów), ale tylko jeden rzeczownik występuje w komentarzach częściej niż 3 razy (zob. grafika 58).

Lemma	↓ Frequency ?
1 Polska	5 ...

Grafika 58: Lista frekwencyjna rzeczowników w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_U

Left context	KWIC	Right context
omić nową linię na Syberię. </s><s> Niech się zbuntują i wynocha z	Polski	Staszewski, von na ukraine ze wszystkimi t
Staszewski, von na ukraine ze wszystkimi ukraincami, którym źle w	Polsce	. </s><s> To się nie mieści w umyśle. </s><
zie się nimi zając młodymi banderowcami, a gdzie są władze, Won z	Polski	...wrogów wyrzucac...!!! </s><s> Won z z P
ie są władze, Won z Polski...wrogów wyrzucac...!!! </s><s> Won z z	Polski	banderowskie znajdy Wydalić z Polski!!!! </
wyrzucac...!!! </s><s> Won z z Polski banderowskie znajdy Wydalić z	Polski	!!!! </s><s> Wydalić! </s><s> Wyjebac ban

Grafika 59: Lista konkordancji dla lematu „Polska” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_U

W podkorpusie PL_Z jako MN o charakterze nawoływania do działania zakwalifikowano 13 komentarzy (138 słów), także w tym podkorpusie tylko jeden rzeczownik występuje częściej niż 3 razy (zob. grafika 60).

Lemma	↓ Frequency ?
1 Polska	3 ...

Grafika 60: Lista frekwencyjna rzeczowników w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_Z

Left context	KWIC	Right context
REALIZACJI. </s><s> NA. </s><s> JUŻ I znowu Kudłacz. </s><s>	Polskę	Kudłaczom należy obrzydzić. </s><s> Jak t
</s><s> Jude do Izraela/won/ Kur...!!!! </s><s> Już czas!!!! </s><s>	Polska	dla Polaków!!! </s><s> Najlepiej na Madaga
s><s> Panie od głodu moru wojny i pasożydów uchroni nas. </s><s>	Polske	też niech opuszcza trzeba się modlić panie l

Grafika 61: Lista konkordancji dla lematu „Polska” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL_Z

Po uzyskaniu powyższych wyników dodano z podkorpusu DE_M do listy postów/komentarzy treści znieważające mniejszość muzułmańską, opierające się na jej pejoratywnej nominacji. Listę frekwencyjną rzeczowników o częstotliwości występowania nie mniejszej niż 3 ukazuje grafika 62.

Lemma	↓ Frequency ?
1 Land	4 ...
2 Moslem	3 ...
3 Deutschland	3 ...
4 Haus	3 ...

Grafika 62: Lista frekwencyjna rzeczowników w komentarzach zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie DE_M

Najczęściej występującym rzeczownikiem w postach/komentarzach zakwalifikowanych jako MN z czterech podkorpusów (PL_M, DE_M, PL_U, PL_Z) dla których utworzono listy frekwencyjne najczęściej występującym rzeczownikiem jest „kraj” (dla podkorpusu PL_M, w języku niemieckim „Land” dla podkorpusu DE_M) lub nazwa kraju „Polska” dla podkorpusów PL_U i PL_Z lub „Deutschland” (w języku polskim „Niemcy”, dla podkorpusu DE_M, zawierającego dodatkowo komentarze znieważające mniejszość muzułmańską).

5.5.2 Analiza kolokacji

Dokonano²⁷¹ również ekscerpcji kolokacji, w jakich pojawiają się najczęściej występujące rzeczowniki w postach/komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w poszczególnych podkorpusach. Jej wyniki przedstawiono w tabeli 72.

Deutschland (+ausmachen pol. stanowiąc)
Deutschland (+gehören zu pol. należeć do)
Deutschland pol. Niemcy (+raus aus pol. wypad z)
kraj (+chrześcijański, +nasz, +własny)
kraj (+siedzieć, +wyjebać z, +wypierdolić z, +zdobywać)
Land (+gehören in pol. należeć do, +verteidigen pol. bronić)
Land (+raus aus pol. wypad z)
Land pol. kraj (+unser pol. nasz, +euer pol. wasz, +muslimisch pol. muzułmański)
Länder pol. kraje (+muslimisch pol. muzułmańskie)
Polska (+dla)
Polska (+obrzydzić, +opuszczać)
Polska (+w)
Polska (+wynocha z, +won z, +wydalić z)
Polska (+wypierdalać z, +won z, +wypad z)

Tabela 72: Kolokacje dla najczęściej występujących rzeczowników w postach/komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusach PL_M, DE_M, PL_U i PL_Z

W powyższym zestawieniu można zauważyć wysoką częstotliwość występowania w konkordancjach obu języków rzeczownika „kraj” (w języku niemieckim „Land”) z zaimkami dzierżawczymi np. „nasz”, „unser” (pol. „nasz”) „euer” (pol. „wasz”), ustanawiającymi dychotomię „my–wy”, a także czasownikami „wyjebać”, „wypierdolić”, „wypierdalać”, „wydalić” w połączeniu z przyimkiem „z”, a także „wypad z”, „wynocha z”,

²⁷¹ Wykorzystano do tego komponent *Word Sketches* w ramach programu *SketchEngine*. W załączniku 8. zaprezentowano kolokacje wygenerowane przez ten program, sprawdzono ich poprawność poprzez analizę wyżej zaprezentowanych konkordancji. W języku niemieckim program nie wykrył wszystkich zaimków dzierżawczych dla rzeczownika „Land”. Zestaw znaczników części mowy (ang. *part-of-speech tagset*, w skrócie *POS tagset*) dla języka polskiego opiera się na opisanym we wcześniejszej części pracy NKJP; legenda znaczników części mowy dla języka polskiego jest dostępna pod adresem internetowym: <https://www.sketchengine.eu/polish-nkjp-part-of-speech-tagset/> (dostęp: 30 kwietnia 2020) natomiast dla języka niemieckiego: <https://www.sketchengine.eu/German-rftagger-part-of-speech-tagset/> (dostęp: 30 kwietnia 2020).

„won z” „*raus aus*” (pol. „wypad z”) „opuszczać”, które demonstrują chęć wykluczenia poszczególnych grup mniejszościowych z terytorium kraju.

5.5.3 Analiza list słów kluczy

Poniżej (zob. grafiki 64–67) zaprezentowano listę słów kluczy wygenerowanych przez program *SketchEngine* dla komentarzy zakwalifikowanych jako MN: o charakterze nawoływania do działania i znieważających mniejszość muzułmańską w podkorpach PL_M i DE_M. Korpus referencyjny stanowią słowa dostępne w programie dla języka polskiego Korpus Polskiego Internetu 2012 (*Polish Web 2012*, plTenTen12, RFTagger, liczący 7 715 835 214 słów), a dla języka niemieckiego Korpus Niemieckiego Internetu 2013 (*German Web 2013*, deTenTen13, liczący 16 526 335 416 słów).

Word	Word	Word	Word
1 WON	14 muzuancami	27 Pastuchy	40 ruchaczy
2 Ciapaty	15 hidzb	28 Jabany	41 Krutko
3 ciapaki	16 darmowya	29 ZDELEGALIZOWAĆ	42 Wypierd
4 ciapatego	17 ciapiatego	30 Kozojebcy	43 wypierda
5 ciapatych	18 ciaparuch	31 wooon	44 Przerwe
6 dont	19 WYPIERDALC	32 Basenow	45 zawladniecia
7 wypierdolić	20 Samsrytani	33 allahem	46 chrzescijanizm
8 wypier	21 muzul	34 Wyjebac	47 smrodza
9 heart	22 wypierdalc	35 Wypierdalac	48 Malymi
10 talataistwo	23 obyczajów	36 kozojebców	49 breake
11 spienwpiardolem	24 kozojebcą	37 Kijem	50 Muzułmańska
12 nazjezdzało	25 Wymyc	38 ciapata	
13 muzychy	26 kozojebco	39 Kopac	

Grafika 63: Lista słów kluczowych dla komentarzy zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie PL_M

Word	Word	Word	Word	Word	Word
1 Staatsangehörigkeitsausweis ...	14 afd ...	27 Abschaum ...	40 eingestuft ...	27 Abschaum ...	40 eingestuft ...
2 weiber ...	15 verwüstung ...	28 Moslem ...	41 Schlauchboot ...	28 Moslem ...	41 Schlauchboot ...
3 Treckschweine ...	16 Zündkopf ...	29 dreck ...	42 rausschmeißen ...	29 dreck ...	42 rausschmeißen ...
4 Scheissmuslime ...	17 Fertsch ...	30 verwirren ...	43 minuten ...	30 verwirren ...	43 minuten ...
5 Regierungspach ...	18 pak ...	31 hinbringen ...	44 reaktivieren ...	31 hinbringen ...	44 reaktivieren ...
6 ABSCHIEBUNG ...	19 drecks ...	32 Waschlappen ...	45 Spuk ...	32 Waschlappen ...	45 Spuk ...
7 moslemanisch ...	20 Kopftuchmädchen ...	33 Schmarotzer ...	46 ekelhaft ...	33 Schmarotzer ...	46 ekelhaft ...
8 Möchtegernmensch ...	21 polizisten ...	34 Böller ...	47 ausloben ...	34 Böller ...	47 ausloben ...
9 RuSTAG ...	22 EGAL ...	35 fands ...	48 grauenhaft ...	35 fands ...	48 grauenhaft ...
10 drek ...	23 XX ...	36 Sonderzug ...	49 Kaiserreich ...	36 Sonderzug ...	49 Kaiserreich ...
11 schnelle ...	24 kack ...	37 scheisse ...	50 Heimatland ...	37 scheisse ...	50 Heimatland ...
12 Berricht ...	25 abgegangen ...	38 Penner ...		38 Penner ...	
13 Suchname ...	26 erschossen ...	39 Chaot ...		39 Chaot ...	

Grafika 64: Lista słów kluczowych dla komentarzy zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie DE_M

Word	Word	Word	Word	Word
1 banderowiec	11 ukrainca	21 wyrzucac	31 skurwiel	41 nacja
2 banderowski	12 ukraincami	22 POWINIEN	32 ukraina	42 nierób
3 banderiwcow	13 ZOBACZCIE	23 wynocha	33 zlosc	43 szatański
4 UKRY	14 PLACIC	24 KOGO	34 wypierdalać	44 Ukrainiec
5 Qurvy	15 zasrany	25 Ukraine	35 Ukrainka	45 TEN
6 anderowskie	16 ukraine	26 pojeb	36 Staszewski	46 niecierpliwie
7 Wypiepszyc	17 BRAK	27 swolocz	37 pomiot	47 znajda
8 Wydalić	18 mlodymi	28 won	38 zbuntować	48 leń
9 Wyjebac	19 WON	29 wrogow	39 wyjebać	49 jebać
10 ukraince	20 WIECEJ	30 DOBRA	40 ścierwo	50 nakarmić

Grafika 65: Lista słów kluczcy dla komentarzy zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie PL_U

Word	Word	Word	Word	Word	Word
1 żydostwo	11 zwyrodniały	21 ODSZUSTW	31 PRZYNIĘŚLI	41 ŻĄDZA	...
2 chazarski	12 gangrena	22 KONFABULANTEM	32 POCHODZIŁY	42 żydowina	...
3 pasożydów	13 łatwowierny	23 CHLEWMA	33 DYLEMATÓW	43 żydokomunizmu	...
4 zawzięty	14 Eldorado	24 BEZZSPADKOWEGO	34 zdowskie	44 hanuki	...
5 parch	15 wgłębiać	25 żydotolerancji	35 terrorist	45 WYPOCIN	...
6 żmijowy	16 żyd	26 Żydospolitej	36 żydopropagandy	46 WYWODZI	...
7 prostoduszny	17 ŻYDOSKĄ	27 SWINIĄ	37 WYJĄTKAMI	47 wysrala	...
8 SKĄD	18 pospadekowej	28 POZYSKALI	38 DOCIEKANIA	48 otrząchnąć	...
9 Kudłacz	19 koronovirus	29 MORALNOŚCIA	39 Żydostwo	49 bezrządny	...
10 bydlak	20 UROSZCZENIA	30 nochaty	40 Zatajać	50 WSPÓLNOTĄ	...

Grafika 66: Lista słów kluczy dla komentarzy zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie PL_Z

Słowa klucze są definiowane w tej części badania jako poszczególne słowa (tokeny) pojawiające się w badanym korpusie (ang. *focus corpus*, w niniejszej pracy termin tłumaczony jako „korpus fokusowy”) częściej niż w korpusie referencyjnym. Zaprezentowane listy słów kluczy stanowią punkt wyjścia do dalszych badań, a konkretnie analizy konkordancji opisanej w kolejnym podrozdziale.

5.5.4 Analiza konkordancji

Wygenerowano konkordancje dla korpusów referencyjnych PKI i NKI dla dwóch pierwszych prezentowanych powyżej słów kluczy określających przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej dla każdego z podkorpusów, które stanowią także najczęściej²⁷² występujące określenia przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej; podano je jako lematy (zob. tabela 73).

Podkorpus	Lemat
PL _M	ciapaty, ciapaki
DE _M	ze względu na brak danych w korpusie referencyjnym dla słowa klucza <i>Treckschweine</i> , wygenerowano konkordancje dla poprawnej formy <i>Dreckschweine</i> , brak także wyników dla słowa klucza <i>Scheissmuslime</i> , wygenerowano kolokacje dla kolejnego <i>Möchtegernmensch</i> (4 wyniki) i <i>drek</i> (jego poprawna forma to <i>Dreck</i>)
PL _U	banderowiec, ukry
PL _Z	żydostwo, pasożyt (występujący w podkorpusie także w podobnej semantycznie formie „pasożyt” oraz „żydo-hiena”)

Tabela 73: Konkordancje dla dwóch pierwszych słów kluczy z list występujących w korpusach referencyjnych

Z korpusu referencyjnego polskiego Internetu (*Polish Web 2012*, *plTenTen12*, *RFTagger*, dostępny w ramach programu *SketchEngine*) wygenerowano następującą liczbę konkordancji dla poszczególnych lematów:

- „żydostwo” 5 350 (0,57 pmw),
- „banderowiec” 4 863 (0,52 pmw),
- „*Dreckschweine*” 491 (0,02 pmw),
- „*drek*” 267 (0,01 pmw),

²⁷² Dla podkorpusu PL_Z „żydostwo”, pomijając etnonimy, dla podkorpusów PL_M „ciapaty”, DE_M „*pak*”, PL_U „banderowiec”. Słowo „*pak*” jest niepoprawną formą niemieckiego słowa „*Pack*” oznaczającego w języku polskim m.in. „hołotę”. Dla słowa „*pak*” program *SketchEngine* wygenerował 20 365 wyników (0,53 pmw) z korpusu referencyjnego (NKI); należy zaznaczyć, że 2 584 konkordancji dotyczyło nazwy przedsiębiorstwa „*Tetra Pak*”. Natomiast dla słowa „*Pack*” wygenerowano 128 000 konkordancji (6,46 pmw).

- „ciapaty” 230²⁷³ (0,02 pmw),
- „ciapaki” 38 (mniej niż 0,01 pmw),
- „pasożyd” 38 (mniej niż 0,01 pmw),
- „*Möchtegernmensch*” 4 (mniej niż 0,01 pmw).

Lemat „ukry” nie występuje w korpusie referencyjnym jako określenie przedstawicieli narodowości ale jako część czasownika „ukrywać”.

Uzyskane dane pozwalają na wgląd w funkcjonowanie słów kluczowych w perspektywie komparatywnej korpusu fokusowego, który zawiera przykłady MN i korpusu referencyjnego, który zawiera różnorakie teksty pochodzące z Internetu.

W większości²⁷⁴ podanych przykładów użycia słowa „banderowiec” w analizowanym, liczącym 500 wyników, spisie konkordancji z korpusu referencyjnego uczestnicy dyskursu powołują się na kontekst historyczny w czasie przeszłym. „Banderowcami” określają dawnych członków frakcji rewolucyjnej UPA (Ukraińskiej Powstańczej Armii) lub Ukraińców, którzy brali udział w ludobójstwie Polaków (także w większości przykładów słowo to występuje z czasownikami odmienionymi w czasie przeszłym). Zaimki użyte ze słowem „banderowiec” wskazują na odniesienia deiktyczne: albo do miejsc i przedmiotów na Ukrainie, albo do osób zmarłych. Często odnoszą się też do wydarzeń, które miały miejsce na Wołyniu i w byłych województwach ówczesnie leżących na terenie Ukrainy (por. Szczepaniak-Kozak 2020: 8). Należy przy tym zaznaczyć, iż teksty należące do tego korpusu referencyjnego pochodzą z 2012 roku. W korpusie fokusowym natomiast uczestnicy nienawistnego dyskursu „banderowcem” określają przedstawiciela²⁷⁵ / przedstawicieli narodowości ukraińskiej w ogóle, np.:

1. „Ładna pralnia mózgu u banderowców. Ruskie będą musieli uruchomić nową linię na Syberię.”;
2. „Trzeba będzie się nimi zająć młodymi banderowcami, a gdzie są władze.”;
3. „Won z Polski banderowskie znajdy”;
4. „Wyjebac banderowców”;
5. „znajdzie się kij na banderowski ryj.”;
6. „Mam kumpla co zatrudniał w swoim przedsiębiorstwie Ukrainki i Ukraińców ..... i stwierdził bardzo szybko, że faceci/banderowcy to totalne lenie i nieroby! Trochę lepiej było z kobietami - ale pracowały tylko żeby nakarmić swoich leniwych chłopów. Generalnie mówi, że nigdy więcej tej swoloczy. Woli płacić więcej Polakom.”;
7. „Taki post tej firmy niby polskiej przeczytajcie sobie wpis ukrajinca pod moim komentarzem . Ukrainiec mieszka we Wrocławiu ... I teraz ZOBACZCIE co to są za " ludzie " ... O czym ten PiS mówi ...? Przyjeżdżają ukraince do Polski i nas tu WYZYWAJĄ bo im COŚ się nie podoba ... ZA KOGO TO BYDŁO SIĘ MA ... !!!!! CZY MY POLACY JEŹDZIMY NA TA ZASRANĄ

²⁷³ Pomimo określenia w wyszukiwarce kryteriów wyszukiwania jako *lemma* (pol. lemat), dla słowa kluczowego „ciapaty” program nie generuje innych form niż podstawowa.

²⁷⁴ Znalaziono 4 przykłady użycia słowa „banderowiec”, w których tym mianem określa się wszystkich przedstawicieli narodowości ukraińskiej.

²⁷⁵ Redukując go do roli przedstawiciela danej grupy (przypisując mu rzekome cechy, które z założenia mają należeć do cech całej zbiorowości).

UKRAINĘ I TAK SIĘ ZACHOWUJEMY JAK ONI W POLSCE .... ? TEN PIS POWINIEN ZA TO STANĄĆ PRZED TRYBUNAŁEM STANU ... !!!! ZA BRAK REAKCJI NA ZACHOWANIE TYCH BANDEROWCÓW W POLSCE ... !!!!!”.

Lemat „ciapaty” występuje w korpusie referencyjnym PKI w 38 (~17%) przykładach na 230 przykładów użycia tego słowa jako określenie produktu spożywczego²⁷⁶ (zob. tabela 74).

Lp.	Left context	KWIC	Right context
1.	opowiadać... na drogę dostaliśmy cztery razowe	ciapaty	. km. 148 znow mamy psy. to już chyba czwarte
2.	/s><s> Wybór nie jest za wielki. </s><s> Omlet,	ciapaty	, warzywa i ryż. </s><s> Do picia kawa, herbata
3.	cjanta kiedy tylko Osama codziennie z siatka po	ciapaty	z siata do piekarni wychodził? </s><s> Nie wych
4.	</s><s> herbata, </s><s> ciasto-chleb, </s><s>	ciapaty	, </s><s> jajko na twardo, </s><s> niby miód, </s>
5.	wietrze czuć nie tylko suchy wiatr i pył, smażone	ciapaty	, dojrzałe owoce mango i cytryny. </s><s> Po ch
6.	cia swinaki karmi i nakłada ryż soczewice, dahl,	ciapaty	. </s><s> Chyba nie jesteśmy głodni... </s><s> Z
7.	gotowanych z roślin wodnych i błotnych, m.in. z:	ciapaty	z uszycy, warstwowca kotewkowego, karczku zdo
8.	wsiedliśmy wracając ze spożywczych zakupów (	ciapaty	i hinduskie cuda w słoikach) pomógł nam oczywi
9.	r, a najlepiej jak jest jogo. </s><s> Do tego bulki	ciapaty	, sałata, elegancka szynka, może być kielbasa, n
10.	oców pełnych słońca i witamin, kilogramy ugali i	ciapaty	, wypiliśmy hektolitry wody. </s><s> Byłam przemo
11.	enie takie sobie, za grillowanego kurczaka, dwie	ciapaty	i piwo (Bintar – dość kiepskie) płacimy 63 000 I
12.	my. </s><s> Jemy śniadanie - jajecznica, chleb,	ciapaty	, kawa, herbata. </s><s> Po śniadaniu jedziemy
13.	wę) jemy obiad. </s><s> Jak zawsze jest, to ryż,	ciapaty	i trzy rodzaje sosów z czymś. </s><s> Sosy różn
14.	olej nocy, z przyjemnością wyszedłem aby kupić	ciapaty	(placki - taki ichni chleb). </s><s> Wszędzie było
15.	ie jemy śniadanie (kanapka z kurczakiem, dwie	ciapaty	, sałatka ogórkowa, cola). </s><s> Wracamy do
16.	wany, wytwarzany przez Coca Cola Company),	ciapaty	zapekany z bananem i imbirem (bardzo smacz

²⁷⁶ Wielki słownik języka polskiego pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego podaje znaczenie słowa „ciapata” jako rodzaj indyjskiego chleba pszennego.

17.	ę przepęklą ogórkowata (Momordica charantia) ,	ciapaty	z mąki na ciemną bagietkę (pomyłka przy zakupi
18.	ę soczewicę z sosem, duszone warzywa, jogurt,	ciapaty	(rodzaj podplomyków) oraz pikle, czyli czosnek lu
19.	</s><s> Gdy dwóch gości stoi na ulicy i smaży	ciapaty	, to jest to właśnie "ciapaty buisness". </s><s> C
20.	e. </s><s> Zaczynamy zamawiać różne dodatki,	ciapaty	with garlic, mixed vegetables... </s><s> Podoba j
21.	e w tkalni jedwabiu, faceta smażącego na ulicy "	ciapaty	" (placki podobne do naszych naleśników - stąd i
22.	s> Dziś jestem sama w domu i jem odgrzewane	ciapaty	ze sklepu z sałatką z awokado z pomidorem, czo
23.	czeka na jedzenie Wczoraj na kolację chapati (	ciapaty	) z sosem z pomidorów, ziemniaków, cebuli, czos
24.	odarcie dominuje tzw. "ciapati buisnes". </s><s>	Ciapaty	to naleśniki z samej mąki i wody. </s><s> Jeśli n
25.	Jeśli na dworcowym peronie dwaj faceci smażą	ciapaty	na palniku naftowym pod szyldem "Ashoka & So
26.	Dokładnie mieszamy ze sobą.	Ciapaty	kroimy na pół i smarujemy. 26 Lip 2010.
27.	h: Nie ma jak u mamy, Składniki: 450 g mąki na	ciapaty	(atta– mąka pszenna z pełnego przemiału, o wys
28.	<s> To właściwie najstarsza forma chleba, takie	ciapaty	, tortille i. 23 Maj 2010. </s><s> Przepisów, Rank
29.	episów podawanych przeze mnie dań. </s><s>	Ciapaty	(chapati). ciasta, ciastka, desery. </s><s> Strona
30.	chleb, bułki, bułeczki, rogaliki, przepisy. </s><s>	Ciapaty	· więcej· Chleb wiejski z cebulą. </s><s> Zgodnie
31.	aptece. </s><s> Kupujemy king fish– 2 porcje+	ciapaty	+ sałatka za 3000Tsh+ 2 cole za . Zawsze Ci pow
32.	naszego wyżywienia było müsli z mlekiem oraz	ciapaty	[11] z konserwą i ryż. </s><s> Ciasto na ciapaty
33.	ciapaty [11] z konserwą i ryż. </s><s> Ciasto na	ciapaty	robi się mieszając mąkę z wodą i ugniatając na p
34.	ym można coś zjeść i przenocować </s><s> [11]	Ciapaty	- podstawowy produkt kuchni indyjskiej i nepalsk
35.	podobnej, jak ciasto na pierogi. </s><s> Na ogół	ciapaty	smaży się bez tłuszczu, ale są różne szkoły. </s>
36.	mawia coś tam. </s><s> Miseczka z warzywami i	ciapaty	. </s><s> Bardzo ostre. </s><s> Jedziemy jeszcz
37.	sam sobie już rozpałił pod kuchnią i upiekł nam	ciapaty	na śniadanie. </s><s> Jedyna grupa trekkingowa
38.	<s> To właściwie najstarsza forma chleba, takie	ciapaty	, tortille i inne placki z maki i wody (+ew. sol) pie

Tabela 74: Konkordancje dla lematu „ciapaty” w znaczeniu produktu spożywczego

W większości przypadków to słowo (w pozostałych²⁷⁷ 180 przykładach jego użycia) występuje w korpusie referencyjnym jako określenie przedstawiciela²⁷⁸ innej narodowości lub innego pochodzenia. Słowo „ciapak” powstało poprzez zastąpienie przyrostka „-aty” w słowie „ciapaty” przyrostkiem „-ak” i występuje zarówno w korpusie fokusowym jak i w referencyjnym tylko w odniesieniu do przedstawiciela innej narodowości lub innego pochodzenia. Na podstawie konkordancji wygenerowanych dla lematów „ciapaty” i „ciapak” w korpusie referencyjnym można odtworzyć odniesienia semantyczne, występujące w świadomości Polaków, używających tych słów:

- A. Określają nie tylko mieszkańców Bliskiego Wschodu, jak wskazuje *Słownik najnowszych wyrazów* (por. Bańko, Czeszewski i Burzyński, 2019: hasło „ciapaty”) ale także mieszkańców subkontynentu indyjskiego (w tym Indii), a nawet Bułgarii: konkordancje dla słów „ciapaty” i „ciapaki” z odniesieniami m.in. do konkretnych etnonimów (zob. tabela 75).

Lp.	Left context	KWIC	Right context
1.	i Pakistanu które jest używane na wyspach. Polaki wymyślili własne określenie Ciapaty ze względu na kolor skóry.	Ciapaty	i Paki są używane do określania hindusów jak i pakistańców. Kapujesz baranie? Jak nie to wyp. na wyspy to się
2.	co ułatwia musze przyznac wiele. Moj chlopak jest jak wy to mowicie	Ciapaty	(z Indii). A tak na marginesie to slowo ' ciapaty (i)' pochodzi od ich maki na takie nalesniczki o tej nazwie a nie od tego ze sa brudni czy w paski, cetki czy inne ciapki.
3.	kluczyki i mowie "wiem, od 2 lat jezdze" Ale z tego co widziałam to ten chłopaczek zdał Driada - Pią 10 Lip, 2009 22:39 "	Ciapaty	" mnie dzisiaj podrywał A konkretnie Bułgar już nawet wyciągał telefon, żeby mi podać swój numer Korbunia - Pon 13 Lip,
4.	- 2008-12-02, 15:28 O takk. Mieszkam w domu z takim kims kto na afganistyńczykow (dobrze napisałam ?-.*) mowi 'O	Ciapaty	idzie'. I nie tylko on,bo kumple tez tak mowia. Albo wiele osob mowi 'Nienawidze niemcow' i najczesciej przez jezyk
5.	szemrania. z Pakistańczykami i Afgańczykami. Ci ostatni to są sto lat pod względem wiedzy, osiągnięć czy kultury. Ci"	Ciapaty	" jak ich tam nazywacie to głównie Turcy, Pakistańczycy i Afgańczycy to tacy niedorozwinięci barcia. Łączy ich wiara
6.	bardzo fajny zabieg. Szoda, że sam telefon trochę ciapaty z tym systemem. Mogliby N9 wypuścić w podobnej serii. Zakrza	Ciapaty	–Pogardliwe określenie Pakistańczyka, Hindusa lub innego ciemnoskórego człowieka (choć nie Murzyna!)
7.	przegnie pałe to jest tysiąc zastępczych pojęć, nazw byle nie	Ciapaty	. Doda znowu z MAJDANEM ?! Doda znowu z MAJDANEM ?! Doda na

²⁷⁷ Pomijając 12 przykładów użycia, dla których nie zidentyfikowano kontekstu.

²⁷⁸ Bańko, Czeszewski i Burzyński (2019, hasło: ciapaty) podają następującą definicję tego słowa „dezapr. «bliskowschodni emigrant mieszkający w Europie».”

	napisać pakistanczyk, marokanczyk czy innego rodzaju		100% wróciła do Majdana! WSZYSTKIEGO NAJLEPSZEGO! KJ/FORUM
8.	wyzsza to i wiecej byśmy płacili państwu podatku i niedostawali dodatków, ale my polacy to jeszcze pikus,najgorsi sa	Ciapaki	,(chindusi,pakistancze, turcy itp) oni maja lewe rece do udiwej pracy tylko robia interesy na boku a od państwa
9.	www.netfilter.org - gdzieś tam jest polski opis :-)) W polskim sklepie -	Ciapaki	, w polskiej dyskoteci - ciapaki , w mojej szkole angielskiego uczy mnie Pakistanka a w szkole syna, polskiej zresztą, wolą świętować Harvest Day niż

Tabela 75: Wybrane konkordancje dla słów „ciapaty” i „ciapaki”, które zawierają m.in. etnonimy, w korpusie referencyjnym (PKI)

- B. Implikują twierdzenie, iż w świadomości uczestników dyskursu użycie słów „ciapaty” i „ciapaki” odnosi się, tak jak w przypadku korpusu fokusowego, do koloru skóry osób określanych tymi słowami:

Lp.	Left context	KWIC	Right context
1.	się popsuło.. a ja tam się pogodziłem.. wytrzymałem rok przy leczeniu i już mi się nie chce w to bawić.. jak mam być	Ciapaty	to i tak będę bede korzystał ze słońca i niczego sobie nie bede odmawiał... jak samo przyszło to samo sobie pojdzie teraz
2.	chyba odpowiednia postawa i podejściem do sprawy. mówię ci zastanów się nad sobą bo skoro mówisz że nawet murzyn czy	Ciapaty	potrafił sobie znaleźć prace, a ty uważasz ich za gorszych od siebie, to mierzać dalej twoja miara ty jesteś nawet za
3.	i Pakistanu które jest używane na wyspach. Polacy wymyślili własne określenie	Ciapaty	ze względu na kolor skóry. Ciapaty i Paki są używane do określania hindusów jak i pakistańców. Kapujesz baranie? Jak nie to wyp. na wyspy to się
4.	. Wystawę w leżajskim muzeum można oglądać do 7 listopada. Wole w Polsce robić za te 2000 zł niż patrzeć jak jakiś	Ciapaty	lub czarny ma dwa razy więcej odemnie za prace porządkowe na placu i się jeszcze ze mnie śmieje, ale poczęści to nasza
5.	(niestety, pokłady nienawiści są w tym wypadku głębokie i utrwalone przez wieki). Boję się momentu, w którym jakiś "	Ciapaty	" czy inny "czarnuch" napluje w twarz mojej córce dlatego, że jest ona Polką. Czy będzie to wina słabego wykształcenia
6.	prostu... Taaak, zakład dla obłąkanych, heh... N. Czerwony Pederasta, Ciemny Plemniki... 8=[cool... to może jeszcze	Ciapaty	Pen... długopis po angielsku ^^ albo Czarna nieważne. klamki... nie ma gdzie ich przyłączyć, chyba, że w wyobraźni (
7.	.html Temat: Oddam ciało dla nauki Polki bardzo chętnie oddają swoje ciała po niezbyt wygórowanych cenach a jak jesteś	Ciapaty	albo czarny to w ogóle za darmo Źródło: forum.gazeta.pl/forum/w,902,71055128,71055128,Oddam_ciało_dla_nauki.
8.	. okazało się, że próbka została wycięta z kawałka ciemniejszej plamy i w całości ten blat także jest	Ciapaty	! jestem załamana!!! :(ciąg dalszy prac przy meblach dopiero w piątek. a brakujące elementy zostaną dowiezione

	smugowaty i		
9.	KULTUROWOŚĆ ,a pracy i godnych zarobków !!! wiedenczyk : Wlasnie za to kocham moja POLSKE. Won z pedalstwem,a asfalt i	Ciapaty	wynocha z mojej ojczyzny. Tak trzymac,to my jestesmy u siebie i nikt nie bedzie dyktowal nam co mamy robic z asfaltem i
10.	a przyjdzie co do czego to się okazuje rozumu za grosz-najlepiej ubliżać że	Ciapaty	czy murzyn ale ten murzyn czy ciapaty jest mimo koloru skóry bardziej wartościowym człowiekiem niż nie jeden biały-doskonałym tego przykładem jest sir
11.	. Oto bowiem, na primjer, jak się w Anglii traktuje kolorowych, pisałam o tym kiedyś, że określa się ich mianem:	Ciapaki	. Ile razy mówiłam różnym, żeby tak nie mówili, aż się w końcu przyzwyczaiłam i przestałam reagować. Mam do wyboru: albo

Tabela 76: Wybrane konkordancje dla słów „ciapaty” i „ciapaki” zawierające odniesienia do koloru skóry w korpusie referencyjnym (PKI)

Lematy „*drek*” (poprawna forma to „*Dreck*”, pol. „brud”) i „*Dreckschweine*” (pol. „brudne świnie”) będące określeniem mniejszości muzułmańskiej w korpusie fokusowym w języku niemieckim, w korpusie referencyjnym tylko w trzech przykładach użycia są etnonimizowane (zob. tabela 77).

Lp.	Left context	KWIC	Right context
1.	<gap/> Ich habe eine Schrotflinte im Haus, und blase jeden muslimischen Arsch aus den Grundstück. Kommt nur ihr feigen [pol. ²⁷⁹ <gap/> Mam w domu strzelbę, i wywalę każdy muzułmański tyłek z posesji. Przyjdźcie tylko wy tchórzliwe]	Dreckschweine [pol. brudne świnie]	, mehr als Drohen habt ihr nicht drauf, weil ihr euch keiner Kritikfähigen Diskussion stellen wollt. Niemand hat euch [pol. , możecie tylko grozić, bo nie chcecie stanąć w obliczu krytycznej dyskusji. Nikt wam]
2.	- ganz eindeutig - gegen diese angeblichen rumänischen Asylanten. Für uns im Block sind das, auf gut deutsch gesagek t, [pol. całkiem wyraźnie - przeciwko tym rzekomym rumuńskim azylantom. Dla nas w bloku to są, mówiąc dobrze po niemiecku,]	Dreckschweine [pol. brudne świnie]	. Die scheißen und pissen um den ganzen Block. Die liegen in jeder Ecke und bumsen auf der Wiese. Man kann hier nachts [pol. . Oni srają i sikają w około całego bloku. Leżą w każdym rogu i piepszą się na łące. Można tu nocami]
3.	gewarnt? <gap/> Schließlich waren die Saudis nominell Aliierte, Osama mutmaßlich in	Dreckschweine [pol. brudne świnie]	. Zitat: Warum wird ein Pass von nem Terroristen in den Trümmern gefunden, wenn doch sogut wie nichts übrig bleibt?

²⁷⁹ Autorka pracy nie uwzględnia w tłumaczeniach wszystkich błędów ortograficznych i gramatycznych.

	Afghanistan und die Taliban [pol. ostrzegli? <gap/> W końcu Saudyjczycy byli nominalnie aliantami, Osama prawdopodobnie w Afganistanie i talibowie]		[pol. . Cytat: Dlaczego paszport terrorysty ktoś znajduje w gruzach, skoro praktycznie nic nie zostało?]
--	--	--	--

Tabela 77: Wybrane konkordancje dla lematu „Dreckschweine”

Poza tym lematy te występują w różnych innych kontekstach, „Dreckschweine” (pol. „brudne świnie”) głównie w odniesieniu do osób (przykłady zob. tabela 78).

Lp.	Left context	KWIC	Right context
1.	nicht mehr an tätige Reue oder das Gute im Menschen glaube, kommt abschließend noch eine Bitte: Könnten die feigen [pol. nie wierzę już w czynną skruchę ani w dobro człowieka, jest jedna ostatnia prośba: Czy mogłyby te tchórzliwe]	Dreckschweine [pol. brudne świnie]	, die meine Winterreifen zerstochen haben, bitte bei der nächsten Attacke irgendein Zeichen oder ein [pol. , które przebiły moje zimowe opony, proszę przy następnych atakach jakikolwiek znak lub jakiś]
2.	das dies gefälscht war. Sie warn/sind au in Kuppenheim, Rotenfels und Gagenau unterwegs. <gap/> Oh Mann hey, solche [pol. że to było sfalszowane. Ostrzeg / są w drodze też w Kuppenheim, Rotenfels i Gagenau. <gap/> Oh człowieku hej, takie]	Dreckschweine [pol. brudne świnie]	!!!! Ich will mir gar nicht ausmalen, was die mit den Katzen machen! Ich könnte heulen (bin halt doch zu sensibel..... [pol. !!!! Nie chcę sobie wyobrażać, co oni robią z tymi kotami! Mogłbym/Mogłabym wyć (jestem po prostu zbyt wrażliwy/wrażliwa.....)]
3.	Satz wie folgt wiedergab: Der Wirtschaftsjournalist Meyer beschimpfte die deutschen Journalisten als "zynische [pol. przytoczyłem/am/łeś/łaś/ł/ła /to/liśmy/łyśmy/liście/tyście/li/ty następujące zdanie: Dziennikarz biznesowy Meyer nazwał niemieckich dziennikarzy obraźliwie "cynicznymi]	Dreckschweine [pol. brudnymi świniami]	". Es ist schwer, einen materiellen Unterschied zwischen dieser Formulierung (an der Don Alphonso, wie gesagt, [pol. „Trudno jest znaleźć istotną różnicę między tym sformułowaniem (na Don Alfonsie, jak już mówiłem),
4.	in Berlin nämlich wahrlich an Rücksichtnahme. <gap/> endlich geht es mal wieder gegen die raucher,nun sind	Dreckschweine [pol. brudnymi świniami]	usw.nur komisch,daß das vor jahren noch keinen interessiert hat.nur seit dem die medien nebst politiker das thema [pol. itd.tylko dziwne,że przed

	wir wieder [pol. w Berlinie mianowicie naprawdę pod uwagę. <gap/> w końcu znowu jest przeciwko palaczom, teraz jesteśmy znowu]		laty nikogo jeszcze nie interesowało. tylko od kiedy media ²⁸⁰ ten temat obok polityków]
5.	der Begriff "Schweine" in der politischen Diskussion immer sinnvoll anwendbar ist. Die TAZ machte es im Artikel "Die [pol. określenie "świnie" zawsze użyteczne w dyskusji politycznej. TAZ zrobił to w artykule "]	Dreckschweine [pol. Brudne świnie]	von der Atomlobby" . Ich mache es weniger gerne, denn bei Schweinen handelt es sich durchaus um nette, [pol. lobby atomowego" . Robię to mniej chętnie, bo mówiąc o świnia chodzi o miłe,]
6.	Aber Amazon zahlt eben mehr als alle anderen Arbeitgeber in der Region. Ausserdem gibt es unter den Arbeitgebern echte [pol. Ale Amazon płaci więcej niż jakikolwiek inny pracodawca w regionie. Poza tym wśród pracodawców są prawdziwe]	DRECK-SCHWEINE [pol. BRUDNE ŚWINIE]	, die zahlen so wenig, das man bei einem 40 Stunden/Woche Vollzeit-Job noch zum Amt rennen muss und H4 beantragen.[pol. , płacą tak mało, że przy 40 godzinowej/tydzień pracy na pełen etat musisz jeszcze biegać do Urzędu Pracy i ubiegać się o zasiłek dla bezrobotnych]

Tabela 78: Wybrane konkordancje dla lematu „Dreckschweine”

Natomiast lemat „drek” (prawidłowo *Dreck*, pol. „brud”) występuje głównie w odniesieniu do rzeczy lub stanu rzeczy (zob. tabela 79).

Lp.	Left context	KWIC	Right context
1.	Leben können. Für alles Mögliche haben wir Menschen geld. Nur für unsere Kinder nicht. Kinder verhungern und Leben im [pol. Móc żyć. My ludzie mamy pieniądze na wszystko możliwe. Tylko na nasze dzieci nie. Dzieci głodują i żyją w]	drek [pol. brudzie]	. WOLLT IHR DAS? Ja euch meine ich, euch mit dem vielen Geld. Wen ihr schon kein Hertz habt, dann gebt wenigstens denen [pol. . CHCECIE TEGO? Tak was mam na myśli, was z dużą ilością pieniędzy. Kiedy już nie macie serca, to dajcie przynajmniej tym]
2.	liegen in bestenfalls notdürftig gereinigten Gebieten, wo man den von der Flut hinterlassene toxischen Schlamm und [pol. znajdują się co najwyżej na	drek [pol. brud]	samt dem entsprechenden Gestank direkt vor der Haustür hat. Der hohe Automatisierungsgrad hat zudem zu Beginn der [pol. z odpowiednim smrodem na zewnątrz drzwi wejściowych.

²⁸⁰ W języku niemieckim w przeciwieństwie do języka polskiego orzeczenie w tym zdaniu (zdanie okolicznikowe czasu ze spójnikiem *seitdem*) występuje na końcu.

	terenach słabo oczyszczonych, gdzie ma się toksyczny szlam pozostawiony przez powódź i]		Wysoki stopień automatyzacji ma również na początek]
3.	noch füttern. Der Kerl hatte einen echt üblen Humor. Ich fläzte mich auf das Bett. War gar nicht so übel. Besser als der [pol. jeszcze karmić. Ten facet miał naprawdę zły humor. Rzuciłem/rzuciłam się na łóżko. To nie było takie złe. Lepsze niż ten]	drek [pol. brud]	, in dem ich vorher geschlafen hatte. Ich versuchte, die Augen zu schließen und an etwas Schönes zu denken. An den[pol. , w którym wcześniej spałem/spałam. Próbowałam, zamknąć oczy i pomyśleć o czymś pięknym. O]

Tabela 79: Wybrane konkordancje dla lematu „drek”

Dla lematu „*Möchtegernmensch*” (pol. „niby-ludzie”) wygenerowano 4 konkordancje. Tak niska liczba przykładów nie pozwala na wyciągnięcie wniosków.

Po przeanalizowaniu określeń przedstawiciela/przedstawicieli grup mniejszościowych pojawiających się w korpusie fokusowym w przedmiotowym dyskursie o charakterze nienawistnym i zestawieniu ich w perspektywie komparatywnej dwóch języków, należy zauważyć, iż w języku polskim stosuje się określenia²⁸¹ ograniczone zastosowaniem wyłącznie do poszczególnych grup mniejszościowych, np. „ciapaty”, najczęściej pojawiające się określenie mniejszości muzułmańskiej w korpusie fokusowym, „kozojebca” określenie używane także w stosunku do mniejszości muzułmańskiej, „banderowiec”, określenie przedstawiciela mniejszości ukraińskiej, „pasożyd”, „żydo-hiena”, „żydowina” określenia przedstawicieli mniejszości żydowskiej, w języku niemieckim zauważono występowanie tylko „*Ziegenficker*” (pol. „kozojebca”), a także z badania pilotażowego „*Orient-Gesinde*” (pol. „orientalny motłoch”).

5.6 Podsumowanie

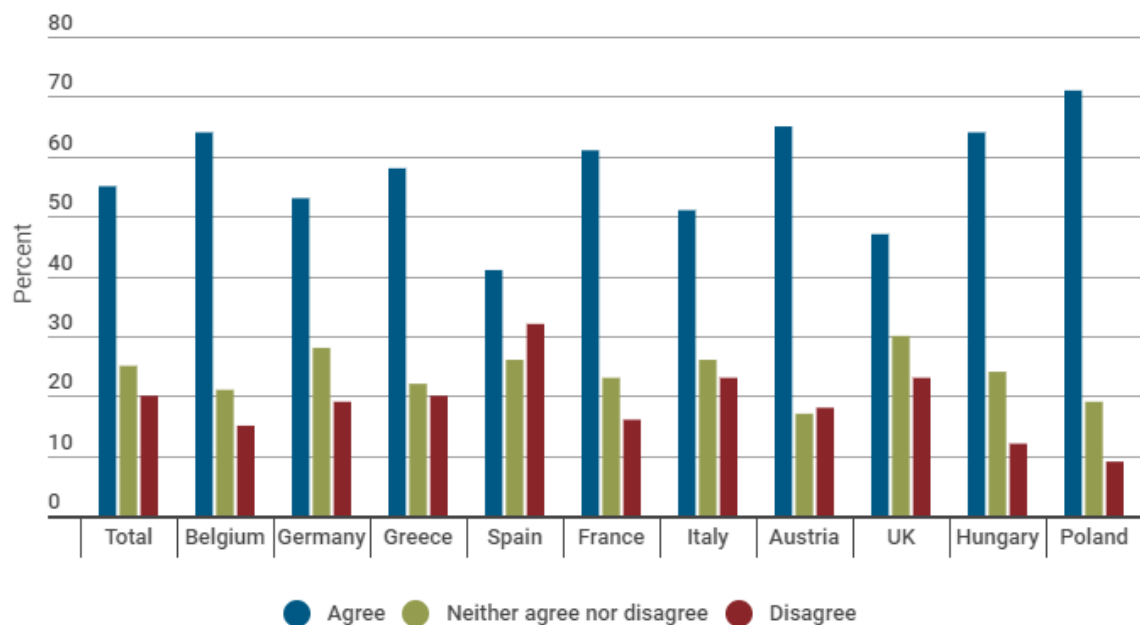
W toku badania przeanalizowano łącznie 1 185 postów (w tym kilka tysięcy komentarzy), z których do badania jako MN ze względu na przynależność etniczną i narodową zakwalifikowano, zgodnie z definicją operacyjną dla niniejszej dysertacji, 58 postów, w największej liczbie dla podkorpusów PL_M, PL_Z i DE_M. Wyodrębniając liczbę dostępnych ogółem komentarzy dla określonych w projekcie korpusu słów kluczowych, najczęściej dotyczyło mniejszości muzułmańskiej w języku polskim (1 503), następnie mniejszości żydowskiej

²⁸¹ Wyłączając etnonimy, w tym złożenia z etnonimami na przykład w języku niemieckim „*Scheissmuslime*” (pol. „pieprzeni muzułmanie”).

w języku polskim (323), w dalszej kolejności mniejszości ukraińskiej (211) i muzułmańskiej (164) w języku niemieckim. Największą liczbę komentarzy (aż 22%) portal usunął/ukrył w podkorpusie PL_M. Podkorpus dotyczący mniejszości muzułmańskiej w języku polskim zawiera w sumie 57 099 słów. Dla porównania drugie miejsce stanowi podkorpus PL_Z z liczbą 17 377 słów. Zakwalifikowano 62 komentarze jako przykład MN w podkorpusie PL_M.

Powyższe liczby świadczą o tym, iż z czterech badanych grup mniejszości (muzułmańskiej, romskiej, ukraińskiej i żydowskiej), to mniejszości muzułmańskiej w największym stopniu dotyczy dyskurs w badanych mediach społecznościowych, także dyskurs nienawistny. Po skonfrontowaniu tego wniosku z wynikami analiz Jaskułowskiego (2015), który zbadał postawy Polaków wobec migrantów i uchodźców z Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu w czasie tzw. kryzysu migracyjnego w 2015 roku, można wysunąć hipotezę o związku nienawistnego dyskursu toczącego w mediach społecznościowych z przedstawioną w książce Jaskułowskiego dyskursywną konstrukcją uchodźców prezentowaną w mediach, polityce i kulturze popularnej. Konstrukcja ta wskazywała na utożsamianie uchodźców z muzułmanami, uznawanymi jednocześnie za zagrożenie dla narodu polskiego. Analiza Jaskułowskiego prezentuje islamofobiczny dyskurs publiczny, który okazuje się różnie powielany, negocjowany i kontestowany w przedstawionym studium polskich postaw. Cichocki i Jabkowski (2019: 33–34) cytują wyniki badania ankietowego przeprowadzonego w 2016 roku w dziesięciu krajach europejskich przez *Chatham House* (por. Goodwin, Raines i Cutts 2017). Udowodniono w nim, iż we wszystkich dziesięciu krajach europejskich większość ankietowanych popiera twierdzenie „all further migration from mainly Muslim countries should be stopped”, ale w Polsce (71%) i na Węgrzech (64%) odsetek popierających był najwyższy (dla porównania np. w Austrii wynosił 65%, w Niemczech 53%, we Włoszech 51%, w Zjednoczonym Królestwie 47% a w Hiszpanii 41% [zob. grafika 67]).

Grafika 67: Wyniki badania ankietowego przeprowadzonego przez *Chatham House* (źródło: <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/what-do-europeans-think-about-muslim-immigration#> [dostęp: 30 kwietnia 2020])

W kolejnym rozdziale autorka m.in. podsumowuje dysertację i prezentuje implikacje i dalsze wnioski wynikające z analizy materiału badawczego.

ROZDZIAŁ 6. PODSUMOWANIE I DEZYDERATY BADAWCZE

Głównym celem pracy była analiza porównawcza jakościowa i ilościowa danych korpusowych zawierających MN ze względu na przynależność etniczną i narodową w języku polskim i niemieckim. Wypracowano metodologię łączącą w sobie założenia KAD i LK. Badanie relacji pomiędzy społeczeństwem polskim i niemieckim a mniejszościami etnicznymi i narodowymi na podstawie analizy dyskursu umożliwiło wgląd w ich funkcjonowanie społeczne, w tym przyjrzenie się takim sposobom użycia języka, które przyczyniają się do podtrzymywania nierówności społecznych. Wykorzystanie w tym celu dodatkowo technik analitycznych językoznawstwa korpusowego pozwoliło uzyskać reprezentatywną liczbę tekstów do analizy, a także ograniczyć selektywność badacza poprzez zastosowanie przejrzystych kryteriów doboru materiału badawczego. Zgromadzono pierwsze porównywalne korpusy MN ze względu na przynależność etniczną i narodową w polskiej i niemieckiej komunikacji internetowej, zawierające posty i komentarze zamieszczane na portalu społecznościowym Facebook. W niniejszej części dysertacji autorka prezentuje implikacje teoretyczne, metodologiczne i pedagogiczne przeprowadzonych badań, a także podsumowuje wyniki analizy materiału badawczego. Wymienia również dezyderaty badawcze i uzasadnia potrzebę przeprowadzenia dalszych badań.

6.1 Podsumowanie i implikacje teoretyczne

Autorka dysertacji używa terminu „mowa nienawiści ze względu na przynależność etniczną i narodową”. Potencjalny adresat MN został sprecyzowany na potrzeby niniejszej dysertacji jako osoba lub grupa osób o domniemanej lub rzeczywistej przynależności etnicznej lub narodowej nie tylko na drodze operacjonalizacji przedmiotu badań, ale także ze względu na niejednorodność w tym aspekcie widoczną w definicjach prezentowanych w wywodzie teoretycznym pracy. Najpierw zaprezentowano zapisy prawa austriackiego z 1852 roku, w którym wymienia się nie tylko narodowości, ale także klasy i stany społeczne oraz mieszkańców miasta. Następnie przytoczono m.in. definicję MN zawartą w rekomendacji Rady Europy, która wymienia wyłącznie „mniejszości, imigrantów lub osoby o pochodzeniu imigranckim” (Weber 2009: 3). Na koniec przywołano ujęcia naukowe autorstwa głównie socjologów, wskazujące na grupy naturalne, w których udział determinowany jest biologicznie (np. kolor skóry, płeć, preferencja seksualna,

przynależność etniczna i kalectwo) lub społecznie (język, obywatelstwo, religia, miejsce zamieszkania, które często trudno zmienić, czy zawód w wielu przypadkach „dziedziczony” rodzinnie [por. Kowalski i Tulli 2003: 21–22²⁸², także Łodziński 2003; Nijakowski 2008]), a także językoznawców, np. Cegiela (2014), która jako przykład MN podaje wypowiedzi o poszczególnych cechach kierowane do polityków.

Materiał badawczy egzemplifikuje MN ze względu na przynależność etniczną i narodową i umożliwia ukazanie zarówno jej węższego jak i szerszego spektrum definicyjnego. W węższym, zaprezentowane zostały wyłącznie wypowiedzi mające charakter nawoływania do działania (określanego w języku angielskim jako *call for action*), a precyzyjniej: nawoływania do nielegalnych czynów przeciwko określonym grupom mniejszościowym lub podsycania wrogości do określonych grup mniejszościowych. W szerszym spektrum ukazano natomiast wypowiedzi znieważające poszczególne mniejszości (wypowiedzi wybrano na podstawie pejoratywnych nominacji).

Badany dyskurs nienawistny dotyczy czterech wybranych narodowości i grup etnicznych opisanych jako grupy etniczne i narodowe najbardziej dotknięte MN. Grupy wybrano m.in. na podstawie badań przeprowadzonych przez Bilewicz i jego zespół w roku 2014 (Bilewicz i in. 2014) i powtórzonych w roku 2017 (por. Winiewski i in. 2017), a także na podstawie opracowań Fellinginga i in. (2019):

- mniejszość muzułmańska,
- mniejszość romska,
- mniejszość ukraińska,
- mniejszość żydowska.

Z uwagi na cel badań niniejszej dysertacji i materiał badawczy obejmujący wyłącznie treści portalu społecznościowego Facebook, w tym komentarze dodawane przez użytkowników serwisu, których warunkiem wymiany informacji jest korzystanie z urządzeń tworzących sieć globalną, określono rodzaj komunikacji jako internetowy. Termin „komunikacja elektroniczna” byłby zbyt szeroki w stosunku do materiału badawczego, natomiast termin „komunikacja komputerowa” uzależnia badania od formy urządzenia nadawczo-odbiorczego. Treści dodawane przez użytkowników mogą być tworzone również m.in. na telefonie komórkowym (statystyki portalu pokazują, że ponad 29 milionów z 32 milionów korzystających dziennie użytkowników Facebooka w Niemczech w 2018 roku korzystało z jego usług za pomocą urządzeń mobilnych).

---

²⁸² Autorzy dodają, że „w tym sensie poniżanie kobiet jest mową nienawiści, ale polemika z feministkami – niekoniecznie”.

Do badania empirycznego niniejszej dysertacji został wybrany portal społecznościowy Facebook, który w 2015 roku był najczęściej odwiedzaną stroną internetową w Polsce (badanie NetTrack), w Niemczech plasuje się na czwartym miejscu, a w klasyfikacji ogólnoświatowej jest na trzecim miejscu (według przeglądarki internetowej Alexa, marzec 2018). Porównując strukturę wiekową, informacje dotyczące miejsca zamieszkania i wykształcenia użytkowników serwisu społecznościowego Facebook w Polsce i Niemczech (stan badań: 2018–2019), należy zauważyć, iż zarówno w Polsce, jak i w Niemczech największą grupę stanowią użytkownicy w wieku od 25 do 34 lat. Najczęściej mają średnie wykształcenie (w Polsce na drugim miejscu są osoby z wykształceniem wyższym). Natomiast pod względem zamieszkania największą liczbę użytkowników portalu w Polsce stanowią osoby mieszkające na wsi (nie ma dostępnych danych dotyczących Niemiec).

6.2 Implikacje metodologiczne

Metodologia wypracowana w ramach niniejszej rozprawy połączyła w sobie założenia KAD i LK. KAD skupia się przede wszystkim na analizie roli dyskursu w umacnianiu i reprodukowaniu relacji władzy i dominacji. Według Duszak i Fairclougha (2008: 10) główne zadania badawcze KAD stanowią „analizy zrównoważonych i niesprawiedliwych relacji władzy, ideologii i hegemonii oraz uprzedmiotowienia/podporządkowania/marginalizacji poszczególnych grup społecznych”. Badacze podkreślają przy tym, iż celem KAD jest nie tylko problematyzowanie, lecz także zmiana otaczającej nas rzeczywistości. Dodatkowe wykorzystanie technik analitycznych językoznawstwa korpusowego pozwoliło:

- a) uzyskać reprezentatywną liczbę tekstów do analizy (przeanalizowano w sumie 1 185 postów, w tym kilka tysięcy komentarzy);
- b) ograniczyć selektywność badacza dzięki zastosowaniu przejrzystych kryteriów doboru materiału badawczego na etapie projektowania korpusu (w celu zebrania materiału badawczego zestawiono listy słów kluczy zawierające formy fleksyjne etnonimów czterech narodowości i grup etnicznych, odnotowane w określonym przedziale czasowym: dla lat 2018, 2019 oraz stycznia 2020).

Ograniczenia wynikające z zastosowanej metodologii są związane z multimodalnym charakterem badanych tekstów. Niektóre komentarze zawierają elementy graficzne, takie

jak dodane w obrębie danego komentarza emotikony, obrazy lub gify²⁸³, które stanowią semiotyczne i multimodalne nośniki znaczenia. Te elementy graficzne wymagałyby włączenia do analizy w ramach niniejszej pracy innej metodologii, np. z zakresu semiotyki.

6.3 Podsumowanie wyników analizy

Badanie empiryczne zawarte w niniejszej dysertacji stanowi uzupełnienie badań zaprezentowanych w paradygmacie językoznawczym, wypełniając lukę w badaniach nad MN wyrażaną w komunikacji internetowej. Podczas badania zasadniczego niniejszej dysertacji poddano analizie jakościowej i ilościowej niezbadany do tej pory w perspektywie komparatywnej dwóch języków materiał badawczy obejmujący MN. Materiał ten stanowią komentarze zamieszczane w mediach społecznościowych. Działanie to przyczyniło się do jeszcze lepszego poznania i egzemplifikacji zjawiska.

Przeanalizowano łącznie 1 185 postów, w tym kilka tysięcy komentarzy z lat 2018–2019 oraz ze stycznia 2020 roku. Z tego materiału zakwalifikowano jako MN ze względu na przynależność etniczną i narodową, zgodnie z definicją operacyjną dla niniejszej dysertacji, 58 postów, w największej liczbie dla podkorpusów PL_M, PL_Ż i DE_M. Po wyodrębnieniu liczby dostępnych ogółem komentarzy dla określonych w projekcie korpusu słów kluczy można zauważyć, że najwięcej komentarzy dotyczyło mniejszości muzułmańskiej w języku polskim (1 503), następnie mniejszości żydowskiej w języku polskim (323), a w dalszej kolejności mniejszości ukraińskiej (211) i muzułmańskiej w języku niemieckim (164). Największą liczbę komentarzy (aż 22%) portal usunął/ukrył w podkorpusie PL_M. Podkorpus dotyczący mniejszości muzułmańskiej w języku polskim zawiera w sumie 57 099 słów. Dla porównania drugie miejsce stanowi podkorpus PL_Ż z liczbą 17 377 słów. W podkorpusie PL_M 62 komentarze zakwalifikowano jako przykłady MN o charakterze nawoływania do działania. Powyższe liczby świadczą o tym, iż spośród czterech badanych grup mniejszości (muzułmańskiej, romskiej, ukraińskiej i żydowskiej) dyskurs w badanych mediach społecznościowych w największym stopniu dotyczy mniejszości muzułmańskiej, w tym także dyskurs nienawistny.

---

²⁸³ Zob. przyp. 252: Z ang. *Graphics Interchange Format*, pliki tego typu są powszechnie używane na stronach internetowych, pozwalają na tworzenie prostych animacji z określonym opóźnieniem przy odtwarzaniu poszczególnych klatek animacji.

Po skonfrontowaniu tego wniosku z wynikami analiz Jaskułowskiego (2015), który zbadał postawy Polaków wobec migrantów i uchodźców z Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu w czasie tzw. kryzysu migracyjnego w 2015 roku, można wysunąć hipotezę o związku nienawistnego dyskursu toczonego w mediach społecznościowych z przedstawioną w książce Jaskułowskiego dyskursywną konstrukcją uchodźców prezentowaną w mediach, polityce i kulturze popularnej. Konstrukcja ta wskazywała na utożsamianie uchodźców z muzułmanami, uznawanymi jednocześnie za zagrożenie dla narodu polskiego. Analiza Jaskułowskiego prezentuje islamofobiczny dyskurs publiczny, który okazuje się powielany, negocjowany i kontestowany na różne sposoby w przedstawionym studium polskich postaw. Cichocki i Jabkowski (2019: 33–34) cytują wyniki badania ankietowego przeprowadzonego w 2016 roku w dziesięciu krajach europejskich przez *Chatham House* (por. Goodwin, Raines i Cutts 2017). Udowodniono w nim, iż we wszystkich dziesięciu krajach europejskich większość ankietowanych popiera twierdzenie „all further migration from mainly Muslim countries should be stopped”. Jednakże w Polsce (71%) i na Węgrzech (64%) odsetek popierających był najwyższy. Dla porównania np. w Austrii wynosił 65%, w Niemczech 53%, we Włoszech 51%, w Zjednoczonym Królestwie 47% a w Hiszpanii 41% (zob. grafika 67).

W pracy postawiono następujące pytania badawcze (dalej PB):

- A. Jakie nienawistne praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych mniejszości etnicznych i narodowych występują w języku polskim i języku niemieckim na portalu społecznościowym Facebook?
- B. Jak często poszczególne nienawistne praktyki dyskursywne występują w danym podkorpusie i jakie są ich rodzaje oraz funkcje?
- C. Jak wygląda polityka moderacji treści portalu społecznościowego Facebook?
- D. W jakim stopniu dostępny, stanowiący przedmiot badań pracy, dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych na portalu społecznościowym Facebook jest moderowany?
- E. Czy dla języka polskiego i języka niemieckiego istnieją takie same zasady moderacji treści?
- F. Jakie rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej występują w materiale badawczym?
- G. Jakie kolokacje wykazują najczęściej występujące rzeczowniki w poszczególnych podkorpusach?

H. Jakie słowa kluczowe wykazuje materiał badawczy w porównaniu do korpusów referencyjnych polskiego i niemieckiego Internetu?

I. Jakie konkordancje w korpusach referencyjnych wykazują rzeczowniki określające przedstawiciela/przedstawicieli danych grup mniejszościowych?

W toku analizy jakościowej zidentyfikowano następujące nienawistne praktyki dyskursywne (PB_A) dla poszczególnych grup mniejszościowych:

- a) muzułmańskiej w języku polskim: wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie; fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez społeczną problematyzację; fałszywe pobudki: kryminalizacja; negatywne określenia: somatonimy (odwoływanie się do koloru skóry); negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu); negatywne określenia: animalizacje; negatywne określenia: relacjonimy; negatywne określenia: ksenonimy; negatywne określenia: antroponimy; negatywne określenia: patronizacje; negatywne określenia: reifikacje; tropy: synekdochy; ekspletyzacje: wulgaryzmy;
- b) muzułmańskiej w języku niemieckim: wymienianie nieistotnych informacji: wyolbrzymianie; fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez społeczną problematyzację; fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez odwoływanie się do woli bożej lub siły wyższej; fałszywe pobudki: kryminalizacja; negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu); negatywne określenia: animalizacje; negatywne określenia: relacjonimy; negatywne określenia: kryminonimy; negatywne określenia: politonimy; negatywne określenia: ekononimy; negatywne określenia: reifikacje; tropy: synekdochy; ekspletyzacje: wulgaryzmy;
- c) romskiej w języku polskim: negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu); negatywne określenia: animalizacje; negatywne określenia: negacjonimy; negatywne określenia: relacjonimy; negatywne określenia: ekononimy;
- d) ukraińskiej w języku polskim: negatywne określenia: animalizacje; negatywne określenia: militarionimy; negatywne określenia: ksenonimy; negatywne określenia: reifikacje; ekspletyzacje: wulgaryzmy;
- e) ukraińskiej w języku niemieckim: negatywne określenia: reifikacje; tropy: synekdochy;

- f) żydowskiej w języku polskim: fałszywe pobudki: legitymizacja i wspieranie idei separatyzmu etnicznego/narodowego/„rasowego” poprzez odwoływanie się do woli bożej lub siły wyższej; negatywne określenia: somatonimy (odniesienia do brudu), negatywne określenia: reifikacje; negatywne określenia: animalizacje; negatywne określenia: ekononimy; ekspletyzacje: wulgaryzmy.

Porównanie obu języków w zestawieniu podkorpusów odnoszących się do tej samej grupy mniejszościowej wydaje się zasadne, mając na uwadze kryterium reprezentatywności, tylko w przypadku mniejszości muzułmańskiej. Uczestnicy nienawistnego dyskursu prowadzonego w języku polskim używają w stosunku do mniejszości muzułmańskiej negatywnych określeń, w tym najczęściej (PB_B) reifikacji (12 wystąpień), uprzedmiotawiając przedstawicieli mniejszości muzułmańskiej, wykorzystując somatonimy, ustanawiające powiązania między należeniem do mniejszości muzułmańskiej i „brudem” (8 wystąpień). Używają też relacjonimów, wskazując na związek przedstawicieli tej mniejszości z negatywnymi czynami/zwyczajami (7 wystąpień) i antroponimów (6 wystąpień), odnoszących się do przedstawicieli tej mniejszości głównie w kategoriach zwyczajów seksualnych. Równie często jak reifikacji używa się w języku polskim tropów, w tym metonimii (11 synekdoch). W niemieckim nienawistnym dyskursie o charakterze nawoływania do działania równie często jak negatywne określenia pojawiają się fałszywe pobudki (11 wystąpień) – inaczej niż w kontekście polskim – w tym przede wszystkim występuje kryminalizacja mniejszości muzułmańskiej (7 wystąpień), a więc postrzeganie związku między działaniami z użyciem przemocy a mniejszością muzułmańską.

Badanie zasadnicze potwierdziło, iż nienawistny dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych obecny w mediach społecznościowych w obu językach ma charakter eksplicytny, a nie implicytny. Autorzy nienawistnych wiadomości zamieszczonych w mediach społecznościowych używają bezpośrednich form²⁸⁴ ekspresji, w tym przede wszystkim ekspletyzacji. Autorzy nienawistnych komentarzy w języku polskim posługują się wulgaryzmami znacznie częściej niż autorzy analogicznych komentarzy w języku niemieckim. Na przykład w podkorpusie PL_M wulgaryzmy pojawiły się aż 45 razy, natomiast w podkorpusie DE_M zaledwie cztery razy. Co więcej, potwierdzono także, iż nawoływaniu do działania, implementowanemu jako część definicji operacyjnej MN, towarzyszy proksymizacja potencjalnych zagrożeń i legitymizacja

²⁸⁴ Należy przy tym zaznaczyć, iż pisownia wulgaryzmów miała w niektórych przypadkach formę mitygującą, np. z badania zasadniczego „ch.j” zamiast „chuj”, „Wyp.....lać” zamiast „Wypierdalać”.

działań, których celem jest wyeliminowanie tychże zagrożeń, najczęściej poprzez wykluczenie poszczególnych grup mniejszościowych; przykłady z badania zasadniczego występują zarówno w języku polskim, jak i niemieckim:

- „Mamy ich tu w niemczech pełno, tak ich chcieli lewackie idioci, a teraz dupa gwalty, mordy i rozboje. Debile pobudka nie wolno mieszać RAS Wszyscy von”
- „und es geht munter weiter mit unseren "moslemanischen freunden": es vergeht kein tag, an dem sich nicht wieder fast nahtlos eine grauenhafte tat anschließt. wann bekommen wir endlich eine politische alternative, nein: nicht die afd, die uns hilft, mit diesem pack endlich anders zu verfahren. (pol. i dalej toczy się żwawo z naszymi "muzułmańskimi przyjaciółmi": nie ma dnia bez kolejnego strasznego czynu, który następuje prawie płynnie [po poprzednim]. kiedy wreszcie otrzymamy polityczną alternatywę, nie: nie afd, która pomoże nam w końcu poradzić sobie z tą hołotą inaczej.)”

Ponadto potwierdzono występowanie militarionimów w komentarzach zakwalifikowanych jako MN tylko w podkorpusie w języku polskim dotyczącym mniejszości ukraińskiej.

Hipotezą badawczą zaprezentowaną na początku pracy było, iż praktyki dyskursywne w stosunku do poszczególnych grup mniejszościowych będą podobne w języku polskim i języku niemieckim. Hipoteza ta nie może zostać potwierdzona z uwagi na

- a) pewne dyskrepancje zaprezentowane powyżej; w języku niemieckim znaczna kryminalizacja mniejszości muzułmańskiej jako fałszywe pobudki, a więc ustalenie związku między działaniami z użyciem przemocy a mniejszością muzułmańską; w języku polskim natomiast pojawiają się głównie negatywne określenia (43 wystąpienia) i ekspletyzacje (45 wystąpień);
- b) fakt, iż porównanie obu języków w zestawieniu podkorpusów odnoszących się do tej samej grupy mniejszościowej wydaje się zasadne, mając na uwadze kryterium reprezentatywności, tylko w przypadku mniejszości muzułmańskiej.

Odpowiadając na pytania badawcze dotyczące polityki moderacji treści, należy opierać się przede wszystkim na wynikach analizy dokumentów (nie uzyskano respondentów do wywiadu pogłębionego). W ramach podsumowania analizy dokumentów, a zarazem udzielenia odpowiedzi na postawione trzy pytania badawcze (PB_C, PB_D i PB_E) należy stwierdzić, iż:

- A. Portal definiuje MN jako treści atakujące osobę lub grupę osób na podstawie ich cech chronionych, takich jak „rasa”, pochodzenie, narodowość, wyznanie, orientacja seksualna, kasta, płeć biologiczna, płeć kulturowa, tożsamość płciowa, poważna choroba lub niepełnosprawność, i deklaruje usuwanie tych treści.

- B. Portal prezentuje katalog nienawistnych treści, które dzieli na trzy kategorie: „(1) namawiające do przemocy lub odczłowieczające inne osoby, (2) sugerujące ich niższość lub (3) wzywające do ich wykluczania lub segregacji”.
- C. Dwa powyższe punkty, A i B, pochodzą z regulaminu pt. „Standardy społeczności”, który podlega częstym aktualizacjom (najnowsza wersja regulaminu dostępna jest tylko w języku angielskim [stan wiedzy na 14 kwietnia 2020 roku]); wersje w językach polskim i niemieckim są tłumaczeniami wersji w języku angielskim; w 2019 roku regulamin został zaktualizowany sześć razy; zmieniano definicję MN, a także jej wykładniki wraz z przykładami treści propagujących nienawiść.
- D. Moderator treści portalu usuwa tylko wpisy, które są zgłaszane przez użytkowników portalu; może zweryfikować tylko sam wpis (post/komentarz), natomiast niemożliwa jest jego ocena w kontekście.
- E. Przez jednego moderatora sprawdzanych jest dziennie około 1300–2000 wpisów, a na podjęcie decyzji o usunięciu lub nie jednego wpisu moderator ma kilka sekund.
- F. W ciągu tygodnia generowanych jest ok. 6,5 miliona wpisów na całym świecie. W odniesieniu do samej MN w 2017 roku tygodniowo w skali świata zgłoszono 66 tysięcy wpisów stanowiących MN. Należy zaznaczyć, że do tych wpisów zaliczono również wpisy, które mogły zostać zgłoszone jako MN, ale zostały usunięte z innych powodów; dane te nie obejmują jednak wpisów zgłoszonych do usunięcia z innych powodów, ale usuniętych z powodu ich zakwalifikowania jako MN.
- G. Moderatorzy moderują głównie treści w ich języku ojczystym; zdarza się jednak, iż moderatorzy moderują treści w języku obcym (pracownicy zatrudnieni w firmach outsourcingowych, np. *Cognizant* czy *Majorel*).
- H. Portal używa algorytmów, które automatycznie moderują jego treści; moderowany jest zarówno tekst, jak i zdjęcia oraz filmy.

W toku badania przedstawiono rzeczywisty obraz moderacji analizowanych treści (PB_D); w sumie usunięto/ukryto 463 (~ 16%) komentarzy z 2 870 komentarzy dodanych. Najwyższy procentowy stosunek komentarzy usuniętych/ukrytych do komentarzy dodanych wszystkich podkorpusów mają podkorpusy PL_M (22%), PL_R (9%) i DE_U (9%).

Dokonano ekscerpcji kolokacji, w jakich pojawiają się najczęściej występujące rzeczowniki (PB_G) w postach/komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze

nawoływania do działania w poszczególnych podkorpusach (zob. tabela 72). W zestawieniu można zauważyć wysoką częstotliwość występowania w konkordancjach obu języków rzeczownika „kraj” (w języku niemieckim „*Land*”) z zaimkami dzierżawczymi np. „nasz”, „*unser*” (pol. „nasz”) „*euer*” (pol. „wasz”), ustanawiającymi dychotomię „my–wy”, a także czasownikami „wyjebać”, „wypierdolić”, „wypierdalać”, „wydalić”, w połączeniu z przyimkiem „z” oraz „wypad z”, „wynocha z”, „won z” „*raus aus*” (pol. „wypad z”), „opuszczać”, które wskazują na chęć wykluczenia poszczególnych grup mniejszościowych z terytorium kraju.

Przeprowadzono analizę konkordancji (PB_I) słów kluczowych określających przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej występujących w korpusach fokusowych i korpusach referencyjnych PKI i NKI, które stanowią także najczęściej²⁸⁵ występujące określenia przedstawiciela/przedstawicieli danej grupy mniejszościowej. Podano je jako lematy w kolejności od największej częstotliwości występowania w danym korpusie referencyjnym:

- „żydostwo” 5 350 (0,57 pmw),
- „banderowiec” 4 863 (0,52 pmw),
- „*Dreckschweine*” 491 (0,02 pmw),
- „*drek*” 267 (0,01 pmw),
- „*ciapaty*” 230²⁸⁶ (0,02 pmw),
- „ciapaki” 38 (mniej niż 0,01 pmw),
- „pasożyt” 38 (mniej niż 0,01 pmw),
- „*Möchtegernmensch*” 4 (mniej niż 0,01 pmw),
- „ukry” nie występuje w korpusie referencyjnym jako określenie przedstawicieli narodowości ale jako część czasownika „ukrywać”.

Uzyskano dane, które pozwalają na wgląd w funkcjonowanie słów kluczy (PB_H) w perspektywie komparatywnej korpusu fokusowego, który zawiera przykłady MN, i korpusu referencyjnego, zawierającego różnorakie teksty pochodzące z Internetu opublikowane w latach 2012–2013 (PKI 2012 liczy w sumie 7 715 835 214 słów, a NKI

²⁸⁵ Dla podkorpusu PL_Z „żydostwo”, pomijając etnonimy, dla podkorpusów PL_M „ciapaty”, DE_M „pak”, PL_U „banderowiec”. Słowo „pak” jest niepoprawną formą niemieckiego słowa „Pack” oznaczającego m.in. hołotę. Dla słowa „pak” program *SketchEngine* wygenerował 20 365 wyników (0,53 pmw) z korpusu referencyjnego (NKI); należy zaznaczyć, że 2 584 konkordancji dotyczyło nazwy przedsiębiorstwa „Tetra Pak”. Natomiast dla słowa „Pack” wygenerowano 128 000 konkordancji (6,46 pmw).

²⁸⁶ Pomimo określenia w wyszukiwarce kryteriów wyszukiwania jako *lemma* (pol. lemat), dla słowa kluczowego „ciapaty” program nie generuje innych form niż podstawowa.

2013 16 526 335 416 słów). W większości²⁸⁷ przykładów użycia słowa „banderowiec” w zanalizowanym, liczącym 500 wyników, spisie konkordancji (PB₁) z korpusu referencyjnego uczestnicy dyskursu powołują się na kontekst historyczny w czasie przeszłym. Jako „banderowców” określają dawnych członków frakcji rewolucyjnej UPA (Ukraińskiej Powstańczej Armii) lub Ukraińców, którzy brali udział w ludobójstwie Polaków (także w większości przykładów słowo to występuje z czasownikami odmienionymi w czasie przeszłym). Zaimki z nimi użyte wskazują na odniesienia deiktyczne albo do miejsc i przedmiotów na Ukrainie albo do osób zmarłych. Często odnoszą się też do wydarzeń na Wołyniu i byłych województw polskich na terenie obecnej Ukrainy (por. Szczepaniak-Kozak 2020: 8). Należy przy tym zaznaczyć, iż teksty w wymienionym korpusie referencyjnym pochodzą z 2012 roku. W korpusie fokusowym (2018, 2019 i styczeń 2020 roku) natomiast uczestnicy nienawistnego dyskursu określają w ten sposób przedstawiciela²⁸⁸ lub przedstawicieli narodowości ukraińskiej w ogóle, przykłady:

- a) „Trzeba będzie się nimi zająć młodymi banderowcami, a gdzie są władze,”
- b) „Won z z Polski banderowskie znajdy”
- c) „Mam kumpla co zatrudniał w swoim przedsiębiorstwie Ukrainki i Ukraińców ..... i stwierdził bardzo szybko, że faceci/banderowcy to totalne lenie i nieroby! Trochę lepiej było z kobietami - ale pracowały tylko żeby nakarmić swoich leniwych chłopów. Generalnie mówi, że nigdy więcej tej swołoczy. Woli płacić więcej Polakom.”
- d) „Taki post tej firmy niby polskiej przeczytajcie sobie wpis ukraińca pod moim komentarzem . Ukrainiec mieszka we Wrocławiu ... I teraz ZOBACZCIE co to są za " ludzie " ... O czym ten PiS mówi ...? Przyjeżdżają ukraińce do Polski i nas tu WYZYWAJĄ bo im COŚ się nie podoba ... ZA KOGO TO BYDŁO SIĘ MA ... !!!!! CZY MY POLACY JEŹDZIMY NA TA ZASRANĄ UKRAINĘ I TAK SIĘ ZACHOWUJEMY JAK ONI W POLSCE .... ? TEN PIS POWINIEN ZA TO STANĄĆ PRZED TRYBUNAŁEM STANU ... !!!! ZA BRAK REAKCJI NA ZACHOWANIE TYCH BANDEROWCÓW W POLSCE ... !!!!!”

Lemat „ciapaty” występuje w korpusie referencyjnym PKI w 38 (~17%) na 230 przykładów użycia tego słowa w znaczeniu produktu spożywczego. W większości przypadków (w pozostałych²⁸⁹ 180 przykładach jego użycia) występuje w korpusie referencyjnym jako określenie przedstawiciela²⁹⁰ innej narodowości lub innego pochodzenia. Słowo „ciapak” powstało poprzez zastąpienie przyrostka „-aty” w słowie „ciapaty” przyrostkiem „-ak” i występuje zarówno w korpusie fokusowym, jak i

²⁸⁷ Znalaziono 4 przykłady użycia słowa „banderowiec”, w których tym mianem określa się wszystkich przedstawicieli narodowości ukraińskiej.

²⁸⁸ Redukując go do roli przedstawiciela danej grupy (przypisując mu rzekome cechy, które z założenia mają należeć do cech całej zbiorowości).

²⁸⁹ Pomijając 12 przykładów użycia, dla których nie zidentyfikowano kontekstu.

²⁹⁰ Bańko, Czeszewski i Burzyński (2019, hasło: ciapaty) podają następującą definicję tego słowa „*dezapr.* «bliskowschodni emigrant mieszkający w Europie».”

referencyjnym tylko w odniesieniu do przedstawiciela innej narodowości lub innego pochodzenia. Na podstawie konkordancji dla lematów „ciapaty” i „ciapak” w korpusie referencyjnym można odtworzyć odniesienia semantyczne, występujące w świadomości Polaków używających tych słów:

- A. Określają nie tylko mieszkańców Bliskiego Wschodu, jak wskazuje *Słownik najnowszych wyrazów* (por. Bańko, Czeszewski i Burzyński 2019: hasło „ciapaty”) ale także mieszkańców subkontynentu indyjskiego (w tym Indii), a nawet Bułgarii: konkordancje dla słów „ciapaty” i „ciapaki” z odniesieniami m.in. do konkretnych etnonimów (zob. tabela 75).
- B. Implikują twierdzenie, iż w świadomości uczestników dyskursu użycie słów „ciapaty” i „ciapaki” odnosi się, tak jak w przypadku korpusu fokusowego, do koloru skóry osób określanych tymi terminami.

Lematy „drek” (poprawna forma to *Drecks*, pol. brud) i „*Dreckschweine*” (pol. „brudne świnie”), będące określeniem mniejszości muzułmańskiej w korpusie fokusowym w języku niemieckim, w korpusie referencyjnym tylko w trzech przykładach użycia są etnonimizowane.

Po przeanalizowaniu określeń (PB_F) przedstawiciela/przedstawicieli grup mniejszościowych pojawiających się w korpusie fokusowym w przedmiotowym dyskursie o charakterze nienawistnym i zestawieniu ich w perspektywie komparatywnej dwóch języków, należy zauważyć, iż w języku polskim stosuje się określenia²⁹¹ ograniczone zastosowaniem wyłącznie do poszczególnych grup mniejszościowych, np. „ciapaty”, najczęściej pojawiające się określenie mniejszości muzułmańskiej w korpusie fokusowym, „koczujebca”, określenie używane także w stosunku do mniejszości muzułmańskiej w korpusie fokusowym, „banderowiec”, określenie przedstawiciela mniejszości ukraińskiej, „pasożyt”, „żydo-hiena”, „żydowina” – określenia przedstawicieli mniejszości żydowskiej; w języku niemieckim zauważono występowanie tylko „*Ziegenficker*” (pol. „koczujebca”), a także z badania pilotażowego „*Orient-Gesinde*” (pol. „orientalny motłoch”). Występowanie takich określeń nie jest jednak w znacznym stopniu związane ze specyfiką języków, bowiem np. cechą charakterystyczną języka niemieckiego jest częste występowanie złożań (niem. *Zusammensetzungen*, *Komposita*), które mogłyby być podstawą do tworzenia takich neologizmów.

---

²⁹¹ Wyłączając etnonimy, w tym złożenia z etnonimami na przykład w języku niemieckim „*Scheissmuslime*” (pol. „pieprzeni muzułmanie”).

6.4 Implikacje pedagogiczne²⁹²

W badaniu przeprowadzonym przez Gawlicz, Rudnickiego i Starnawskiego (2015: 354) w ramach projektu Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej (dalej: TEA) wykazano, iż wśród nauczycieli i nauczycielek rośnie tendencja do banalizowania oraz bagatelizowania przypadków nierównego traktowania uczniów. Ponadto zajścia te są traktowane jako zdarzenia odosobnione. Często powtarzającą się sytuacją jest ta, kiedy badani, opisując *de facto* działania dyskryminujące, jednocześnie – w swoich deklaracjach – zaprzeczają ich istnieniu (Gawlicz, Rudnicki i Starnawski 2015: 353). Reakcje na sytuacje zidentyfikowane jako dyskryminujące są opisywane przez badanych zwykle ogólnikowo. Można odnieść wrażenie, że ograniczają się do rozmów, pogadanek, apeli i nie powodują włączania rozwiązań systemowych, np. warsztatów równościowych czy antydyskryminacyjnych (Gawlicz, Rudnicki i Starnawski 2015: 354). Co więcej, w ramach projektu RADAR zgłoszono przypadki dyskryminacji w środowisku edukacyjnym, dokonywane zarówno przez uczniów jak i, co warto uwagi, przez nauczycieli. Strani i Monteoliva (2015: 6) w raporcie²⁹³ z przeprowadzonych badań w ramach projektu RADAR szczegółowo opisują takie przypadki z obszaru UE. W cytowanych fragmentach, podobnie jak w badaniu TEA, można dostrzec banalizowanie i bagatelizowanie przypadków dyskryminacji przez nauczycieli, którzy wolą zaliczać je do kategorii „żartu” lub „zachowań wynikających z burzy hormonów u nastolatków” (Strani i Monteoliva 2015: 6). Szczepaniak-Kozak i Adamczak-Krysztofowicz (2019: 4–5) opisują kolejny przykład MN w kontekście szkolnym:

---

²⁹² Por. także implikacje pedagogiczne zaprezentowane w artykule Jaszczyk-Grzyb & Szczepaniak-Kozak (2020).

²⁹³ Wnioski z analizy wywiadów jakościowych, zawartych w raporcie przygotowanym przez Strani i Monteolivę (2015: 3). Fragmenty raportu, zawierającego wnioski z wywiadów jakościowych, przeprowadzonych z ofiarami MN: „This same interviewee (Djenaba) who experienced racism in smaller communities was bullied at college by her classmates. She was shocked about them making jokes about her as a usual, casual thing, using words like “negro, nigger, coon, coloured”, expecting her to twerk and touching her bum, expecting her to play the bass. The most difficult thing for her was that attitude among peers and teachers towards such comments, as if they were not racist, just casual, normal ways of behaving. Teachers also made racist comments, used the word “coloured” and backed the attitude of students when she reported them. They used to laugh at her when she reported her classmates and they referred to comments as “banter”. [...] Alessandra had similar experiences. She was bullied at school because she was new and a foreigner, other pupils threw stones at her or water from muddy puddles and they would laugh at her and marginalise her. She had no friends at all at school. The teachers and the principal largely ignored her and the only person who eventually helped her was her tutor. Alessandra reports that her sister stopped going to school because of bullying and racism and that her tutor wanted to expel her from school as a result, without any interest in finding out the source of her sister’s truancy and general introverted behaviour” (Strani i Monteoliva 2015: 3).

po opublikowaniu zdjęcia samorządu na portalu internetowym pojawiła się fala wyzwisk pod adresem jego odbiegającego od innych wyglądem członka, m.in. posądzając go jedynie z faktu, iż ma czarny kolor skóry, o występki kryminalne oraz określone poglądy polityczne (np. „ubogaci kulturowo kilka uczennic chętnych czarnej pały”, czy też „no i PO tym zdjęciu widać kto stoi za tym całym protestem, terrorysta czerwony sweter pewnie dostał od samego Jacka Komunisty, który go tu zaprosił”).

Jak piszą Jaroszewska i Smuk (2016: 6) we wprowadzeniu, nawiązując do artykułu Lankiewicza i Szczepaniak-Kozak (2016):

zagadnienie „mowy nienawiści” [...] choć dostrzegane i odnotowane w europejskich systemach formalno-prawnych czy w środkach masowego przekazu, nie zostało dotychczas w stopniu zadowalającym wplecione w programy nauczania międzykulturowego, także na etapie kształcenia pedeutologicznego, nie mówiąc już o systemie edukacji powszechnej.

MN jest także szeroko opisywana w paradygmacie psychologii społecznej. Wskazuje się na wysoką szkodliwość społeczną tego zjawiska (dowiodły tego badania psychologiczne opisane w rozdziale 2 niniejszej rozprawy [por. m.in. Mullen i Smyth 2004 oraz Soral, Bilewicz i Winiewski 2017]). Ogólne wnioski płynące z badań przeprowadzonych na gruncie psychologii społecznej to:

- A. Osoby częściej spotykające się z MN w swoim otoczeniu będą znacznie chętniej same ją stosować ze względu na zmniejszającą się wrażliwość na treści nienawistne (por. m.in. badania Sorala, Bilewicza i Winiewskiego 2017).
- B. Kontakt z MN jest szczególnie niebezpieczny w wypadku młodzieży, ponieważ prowadzi do swoistego zaniku norm społecznych. Młodzi ludzie stykający się z MN stają się gotowi do naruszania również innych zasad współżycia społecznego; deklarują większą gotowość do stosowania przemocy w życiu codziennym czy też większe poparcie represji wobec uchodźców (takich jak: stosowanie izolacji, zamykanie granic, inwigilacja, por. wyniki badania Winiewskiego i in. 2017).

W niniejszej pracy postuluje się wyodrębnienie MN ze względu na przynależność etniczną i narodową i uwrażliwianie²⁹⁴ na nią – już na etapie edukacji – przyszłych nauczycieli języków obcych w kontekście kształcenia kompetencji interkulturowej²⁹⁵.

---

²⁹⁴ Por. także Adamczak-Krysztowicz i Szczepaniak-Kozak (2018) o implikacjach dydaktycznych w ramach międzynarodowego seminarium studentów z Polski i Niemiec dotyczącego uwrażliwienia na MN.

²⁹⁵ Więcej o kompetencji interkulturowej w nauczaniu języków obcych pisali m.in. Ciepielewska-Kaczmarek (2016), Mihułka (2012), Błazek (2008), Mackiewicz (2005), a także Pfeiffer (2002).

Powodem, dla którego postuluje się skoncentrowanie na glottodydaktykach²⁹⁶ jest fakt, iż to nauczyciel języka obcego jest:

świadkiem napięć zachodzących w uczniach na skutek zetknięcia tego, co własne, znane, z tym, co obce, inne i nieznane, a jego zadaniem jest łagodzenie owych napięć, wyjaśnienie ich podłoża, relatywizowanie negatywnych postaw, szukanie kompromisu, przy zachowaniu możliwie jak najbardziej obiektywnym. To bardzo ważne, by nauczyciel był jak najbardziej obiektywny i nie szerzył przekonania o wyższości jego kultury nad innymi²⁹⁷ (Mihułka 2009: 64).

Mihułka (2009: 64) słusznie konstatuje, że celem prowadzenia lekcji języków obcych jest m.in. przygotowanie uczniów do dialogu międzykulturowego²⁹⁸, przebiegającego m.in. ponad podziałami, ponad różnicami między narodami, grupami językowymi i etnicznymi, pozbawionego wzajemnych niechęci, nienawiści, a prowadzonego w duchu wzajemnego szacunku i wzajemnej tolerancji. Jak postulują Lankiewicz i Szczepaniak-Kozak (2016: 62–63):

uwzględnienie aspektów metajęzykoznawczych w kształceniu interkulturowym przyszłych nauczycieli języków obcych stanowi znaczne wyzwanie dla edukacji w erze globalizacji. Pozwoliłoby to samym nauczycielom stać się bardziej krytycznymi użytkownikami języka i umieć przeciwdziałać zjawiskom patogennym, u których podłoża leży mowa nienawiści i zwalczać je. Spotkanie przedstawicieli różnych kultur pociąga za sobą proces wartościowania (dyskurs aksjologiczny), pozycjonowanie siebie i innych. Kształcenie interkulturowości nie jest też od niego wolne. Proponujemy tu za Wilczyńską (2005), by kształcenie interkulturowe glottodydaktyków posiadało charakter więcej niż informacyjny i odwoływało się do aspektów metakognitywnych, dla których język, pojmowany jako zjawisko interakcyjne (dyskurs), stanowiłby element kluczowy.

Lekcja języka obcego stwarza naturalny kontekst, w ramach którego nauczyciele mogliby negocjować znaczenia zjawisk dotyczących osób pochodzących z innego kręgu kulturowego. Warto również podkreślić, że nauczyciele języków obcych są świadomi

---

²⁹⁶ W niniejszej pracy autorka używa terminu glottodydaktyka w znaczeniu wprowadzonym przez Ludwika Zabrockiego (1966). Więcej na temat glottodydaktyki pisali m.in. F. Grucza (1978, 1979, 2006), Komorowska (1982), Skowronek (1997), Pfeiffer (2001), a także Wilczyńska i Michońska-Stadnik (2010).

²⁹⁷ Podobne do prezentowanego stanowiska obrała Adameczak-Krysztowicz (2003: 13), która od samego początku swojej pracy postuluje uwrażliwienie uczniów na zjawisko postrzegania stereotypowego, a także pomoc nauczyciela języka obcego w relatywizacji powstałych uprzedzeń, powołuje się również na niniejsze źródła m.in. Bredella (1999: 88), a także Löschmann (1998: 26).

²⁹⁸ Z grec. *diálogos* – rozmowa pomiędzy przedstawicielami (co najmniej) dwóch kultur, więcej zob. Adameczak-Krysztowicz (2003), rozdział 1 pracy autorki traktuje o definicji kultury w ujęciu tradycyjnym (m.in. w rozumieniu Brooksa 1973: 82, za Adameczak-Krysztowicz 2003: 20) i przede wszystkim także prowadzona z perspektywy podejścia interkulturowego (ważne wydaje się również zwrócenie uwagi na termin „kultura obcojęzyczna”, który został wprowadzony przez Pfeiffera (1977). Volkmann (2002: 42 za Ciepielewską-Kaczmarek 2016: 76) wymienia siedem celów nauczania w ramach wspierania kompetencji interkulturowej, w tym m.in. kształtowanie empatii i szacunku dla różnych form zachowań oraz wartości w kulturze docelowej.

aspektów językoznawczych, na które należy zwrócić uwagę przy rozpoznawaniu nienawistnych komunikatów.

6.5 Dezyderaty badawcze

Zaplanowane w badaniu zasadniczym wywiady pogłębione miały pomóc w przybliżeniu polityki moderacji treści, m.in. w ustaleniu skali ingerencji moderatorów portalu w dyskurs dotyczący mniejszości etnicznych i narodowych. Z uwagi na brak respondentów do tej części badania zostało ono zastąpione analizą dokumentów. Przeprowadzenie wywiadów pogłębionych zostało jednak dokładnie zaplanowane. Założenia przyjęte w niniejszej dysertacji, a także opracowany scenariusz wywiadu mogą służyć w przyszłości, po uzyskaniu respondentów, do pogłębienia badania zasadniczego. W niniejszej części autorka pracy prezentuje przyjęte podstawowe założenia dotyczące IDI, a także scenariusz wywiadu, po usunięciu pytań, na które można było odpowiedzieć w wyniku analizy dokumentów.

W obliczu nieścisłości terminologicznych dotyczących IDI, na jakie wskazuje Miński (2017: 31–33), konieczne było na początku sprecyzowanie założeń tej techniki badawczej do celów niniejszej dysertacji. Według Morrisa (2015: 3) wywiad pogłębiony:

angażuje badacza zadającego pytania i śledzącego odpowiedzi respondenta, starając się wydobyć jak najwięcej informacji od osoby (respondenta), która ma wiedzę specjalistyczną na dany temat/y. Wiedza ta opiera się zazwyczaj na założeniu, że rozmówca ma bezpośrednie doświadczenie w omawianym temacie.

Mandes (2008: 137–138)²⁹⁹ i Miński (2017: 38) wskazują na konieczność realizacji IDI według wcześniej przygotowanego scenariusza, który określa zakres tematyczny rozmowy i w dużej mierze także jej przebieg, zarazem jednak daje dużą swobodę respondentowi: prowadzący wywiad dopasowuje kolejność pytań i tempo ich zadawania do odpowiedzi udzielanych przez respondenta, może także postawić pytania dodatkowe. Morris (2015: 10) określa taki wywiad jako częściowo ustrukturyzowany (ang. *semi-structured*).

Miński w następujący sposób określa cechy charakterystyczne IDI:

- a) bezpośredni charakter kontaktu (*face to face*) między badaczem a respondentem,
- b) otwarty charakter pytań,
- c) scenariusz o częściowo (mniej lub bardziej) ustrukturyzowanym formacie,
- d) refleksyjna (rozumiejąca i interpretująca) postawa badacza,

---

²⁹⁹ Mandes (2008: 137–138) używa terminu „pogłębiony wywiad zogniskowany”.

- e) konwersacyjny styl,
- f) rejestracja wypowiedzi respondenta z wykorzystaniem na przykład dyktafonu,
- g) obserwacja i rejestracja zachowań respondenta.

Według Morrisa (2015: 4) długość wywiadu pogłębionego jest zróżnicowana. Zależy od wielu czynników, nie tylko od bardziej lub mniej szczegółowych pytań czy też od umiejętności osoby przeprowadzającej wywiad, ale także od samego respondenta, który może być skłonny do udzielenia dłuższych lub krótszych odpowiedzi na poszczególne pytania: w przybliżeniu czas trwania wywiadu to ok. 1 godzina.

Dobór próby badawczej został opracowany na samym początku. Respondentami mieli zostać moderatorzy portalu społecznościowego Facebook, scenariusz wywiadu został opracowany w języku polskim. Gdyby pozyskani respondenci władali językiem angielskim lub niemieckim, scenariusz miał zostać przetłumaczony. Z listu otwartego (Punsmann 2018) byłej moderatorki serwisu społecznościowego Facebook wynika, iż próbę badawczą mogliby stanowić głównie respondenci w wieku ok. 28 lat:

Podobał mi się okres szkoleniowy i wprowadzający. Cieszyłam się, że jestem w bardzo międzynarodowym kontekście, przyzwyczałam się do moich wcześniejszych ról w rozwoju międzynarodowym. Różnica polegała na tym, że każdy był migrantem, w większości młodym, o bardzo zróżnicowanym pochodzeniu. Ten eklektyzm zdecydowanie mnie przyciągnął. [...] System ten opiera się na migrantach i młodej sile roboczej. Moi koledzy mieli średnio 28 lat.

Strategia pozyskiwania respondentów (opisana w poprzednim rozdziale) miała charakter etapowy (wykorzystano do tego celu m.in. portal pracowniczy *LinkedIn*). W dalszej perspektywie należałoby opracować jej kolejny etap. Jedną z możliwości jest przeanalizowanie innych portali pracowniczych i opracowanie strategii wyszukiwania osób poprzez zapytanie o stanowisko pracy. Inną jest skontaktowanie się z przedsiębiorstwami, świadczącymi usługi outsourcingowe dla portalu społecznościowego Facebook. Punsmann (2018) wspomina o firmie *Arvato* – od 2019 roku działającej pod nazwą *Majorel* – jednej z filii przedsiębiorstwa *Bertelsmann*, lub wyszukiwanie osób zatrudnianych przez takie firmy poprzez portale pracownicze i późniejsze skontaktowanie się z nimi. Istotnym aspektem wydaje się opracowanie strategii zachęcenia potencjalnych respondentów do wywiadu.

Po zakończeniu analizy dokumentów doprecyzowano scenariusz wywiadu (zob. tabela 79).

SCENARIUSZ WYWIADU POGŁĘBIONEGO Z MODERATORAMI TREŚCI PORTALU SPOŁECZNOŚCIOWEGO FACEBOOK

Część informacyjna

Chciałabym w pierwszej kolejności podziękować za zgodę na przeprowadzenie wywiadu. Zajmuję się badaniem komunikacji internetowej w ramach portalu społecznościowego Facebook i chciałabym porozmawiać o Pana/Pani doświadczeniach w pracy jako moderator treści wymienionego portalu. Długość wywiadu nie powinna przekroczyć jednej godziny. Badanie jest anonimowe, Pana/Pani dane personalne nie zostaną upublicznione. Wszystkie Pana/Pani odpowiedzi będą wykorzystane tylko na potrzeby naukowe. Czy zgadza się Pan/Pani na nagrywanie? Może Pan/Pani przerwać wywiad w każdej chwili.

*Część metryczkowo-
ewidencyjna: informacje o
stanowisku pracy i jego
zakresie (pozwala uzyskać
informacje o doświadczeniu
zawodowym moderatora,
szkoleniach odbytych trakcie
wykonywania zawodu;
zwraca się tutaj szczególną
uwagę także na zakres
obowiązków moderatora
treści oraz język/języki,
jakim/jakimi posługuje się
podczas pracy)*

Jak długo pracuje Pan/Pani jako moderator treści portalu społecznościowego Facebook?

W jakich szkoleniach uczestniczył Pan/uczestniczyła Pani przed rozpoczęciem pracy oraz po zatrudnieniu?

*Pytanie uzupełniające:*³⁰⁰

Czy może Pan/Pani podać ich liczbę i zakres?

Proszę opisać zakres swoich obowiązków.

Jakim językiem/jakimi językami Pan/Pani posługuje się podczas pracy?

*Pytania o proces usuwania
komentarzy (pozwala uzyskać
informacje o
doświadczeniach
moderatorów dotyczących
polityki moderacji treści
portal: procesie usuwania
nieakceptowanych przez
portal treści, przykładowych
nieakceptowanych treściach,
a także stosowanych
dodatkowych pomocach w
tym m.in. programach
komputerowych)*

Proszę opisać proces usuwania treści, poczynając od zgłoszenia takich treści przez użytkownika/społeczność Facebooka.

Czy może Pan/Pani podać kilka przykładów treści, które Pan usunął/Pani usunęła?

Jakie wymogi musi spełniać dana treść, aby została zakwalifikowana do usunięcia?

Czy podane komentarze powinny być usunięte:

Komentarz nr 1: „Głupota jakas....Niech bandery robią wypad z naszego kraju i tyle. Niech sobie radzą sami albo niech ich Putin bierze....z nimi wieczne problemy. Osobiście mnie zaczyna wkurzać że w koło słyszę ich język w moim kraju!!”

Komentarz nr 2: „i się znalazł prawdziwy spadkobierca bandersmiecica do odjebania”

Komentarz nr 3: „kurwoooo czarnuchu jebany byłbyś trupem w Polsce”

Komentarz nr 4: „Co by dostał kulke w leb –czarne arabskie sierwo”

Jeśli tak, dlaczego?

W jaki sposób korzysta się z technologii, a także dostępnych w ich obrębie algorytmów uczestniczących w automatycznej moderacji treści?

³⁰⁰ Jeśli respondent sam udzieliłby odpowiedzi na pytania uzupełniające w toku odpowiedzi na poprzedzające je pytania, nie byłyby one włączone do wywiadu.

<i>Pytania o zagadnienie mowy nienawiści (pozwala uzyskać informacje dotyczące przedmiotu badań, jego znajomości w kontekście polityki moderacji treści portalu)</i>	Czy w kontekście pracy jest Panu/Pani znane zagadnienie mowy nienawiści? Jeśli tak, gdzie, kiedy i ile razy spotkał się Pan/spotkała się Pani z tym terminem?
	Czy moderuje Pan/Pani treści, które są dyskryminujące ze względu na przynależność etniczną lub narodową? Czy może Pan/Pani opisać, gdzie pojawiają się one najczęściej? Jeśli tak, czy może określić Pan/Pani ich szacunkową wartość procentową na tle ogółu nieakceptowanych treści? Czy może Pan/Pani podać ich przykłady?
	Czy na zakończenie chciałby Pan/chciałaby Pani coś dodać?
<i>Część podsumowująca</i>	
Dziękuję za wszystkie udzielone odpowiedzi.	

Tabela 79: Ponownie opracowany scenariusz wywiadu pogłębionego

Dezyderatem badawczym dotyczącym zagadnienia moderacji treści jest także zbadanie organizacji działających na rzecz walki z MN na portalu społecznościowym Facebook, w Polsce to m.in. Ośrodek Monitorowania Zachowań Rasistowskich i Ksenofobicznych.

Wyniki analizy dotyczącej liczby dostępnych komentarzy dowodzą, iż zdecydowanie największą liczbę komentarzy wykazuje ostatni miesiąc zbierania danych empirycznych. Uściślając, dla samego miesiąca stycznia 2020 dla obydwu języków liczba wyświetlonych postów jest prawie dwa razy większa (699) w porównaniu z liczbą postów dla wszystkich miesięcy dla lat 2018 i 2019 (486), a także wielokrotnie³⁰¹ przeważa liczbę dostępnych komentarzy. Co ważne, dotyczy to każdej z czterech badanych grup mniejszościowych. Dezyderatem badawczym w zakresie zbierania danych empirycznych jest comiesięczne zbieranie komentarzy przez dany okres czasu, a nie w dłuższej perspektywie czasowej (zastosowanej w stosunku do lat 2018 i 2019 w badaniu zasadniczym w niniejszej dysertacji).

Dezyderaty badawcze dotyczą także zagadnień technicznych. Autorka pracy podczas wykonywania badań miała problemy techniczne z przeglądaniem i edycją podkorpusu PL_M, który znacznie przewyższa inne podkorpusy pod względem ilości materiału badawczego (57 099 słów oraz większa liczba elementów graficznych), a także z obsługą programu *SketchEngine*, który wyłączał się podczas generowania konkordancji dla korpusu referencyjnego podczas wyświetlania wyniku powyżej 4 000 konkordancji (powyżej 0,50 pmw). Do prowadzenia takich badań wymagane jest zastosowanie komputera o lepszych parametrach technicznych, m.in. o możliwym najwyższym taktowaniu procesora (wyższym niż 1,44 GHz).

³⁰¹ W tabeli 37 widać wyraźną wielokrotną przewagę liczby komentarzy dostępnych w styczniu 2020 roku w stosunku do liczby komentarzy opublikowanych w latach 2018–2019 w każdej z czterech badanych grup mniejszościowych.

Z uwagi na dużą czasochłonność procesu anonimizacji danych w przyszłości można wykorzystać program, który rozpoznawałby imiona i nazwiska, a także nazwy własne i zastępowałby je dowolnym wybranym przez badacza znakiem. Według stanu wiedzy autorki rozprawy programem, który rozpoznaje nazwy własne, jest *Inforex* (Marciniuk, Kocoń i Broda 2012). Zasadne byłoby zapoznanie się z możliwościami oprogramowania w tym zakresie. Ze względów technicznych (niedogodności obsługi docelowego formatu zapisu danych .CSV w ramach dostępnych narzędzi technicznych) nie wykorzystano oprogramowania *Inforex* do utworzenia korpusów.

Analiza jakościowa materiału badawczego wykazała użycie niepoprawnych form przez uczestników dyskursu w stosunku do będących tematem badania grup etnicznych i narodowych. W przypadku postów opublikowanych w języku polskim są to np.:

- niepoprawna forma fleksyjna liczby mnogiej wyrazu „Muzułmanin”: „Muzułmani” – 7 postów w 2018 roku,
- formy deprecjatywne rzeczowników męskoosobowych w mianowniku liczby mnogiej np. „Muzułmany” – 3 posty w 2018 roku, „Żydy” 1 post w 2018 roku,

W postach opublikowanych w języku niemieckim pojawiły się takie niepoprawne formy, jak:

- „*Musel*” – nie występuje w *Uniwersalnym słowniku języka niemieckiego DUDEN* (niem. *Deutsches Universalwörterbuch Duden*), brak wyników dla tego słowa także w *Cyfrowym słowniku języka niemieckiego DWDS* (niem. *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*); pojawia się w Thesaurusie w opisie słowa „*Muselman*” jako należący do jego grupy synonimów, określony jako słowo o konotacji pejoratywnej.

Możliwym dezyderatem badawczym mogłoby być zatem włączenie do słów kluczy niepoprawnych form, a także synonimów oznaczonych w słownikach kwalifikatorami przestarzałe lub pejoratywne, np. w języku niemieckim synonimami słów „*Muslim*” oraz „*Muslimin*”. Są one podane w *Uniwersalnym słowniku języka niemieckiego DUDEN*, ale oznaczone jako przestarzałe (niem. *veraltet*), a także pejoratywne (niem. *scherzhaft*):

- „*Muselman*” (*veraltet*),
- „*Muselmanin*” (*veraltet*),
- „*Muselmänin*” (*scherzhaft, veraltet*),
- „*muselmanisch*”, „*muselmännisch*” (*scherzhaft, veraltet*).

W dalszej perspektywie wyniki badań mogą mieć wpływ na poprawę regulacji dotyczących MN, w tym „Standardów Społeczności” w ramach portalu społecznościowego Facebook. Dodatkowo mogą przyczynić się do uzupełnienia algorytmu³⁰² tekstowego wykrywającego MN. W tym celu istotna mogłaby być dodatkowo m.in. analiza jakościowa i ilościowa językowych realizacji w materiale badawczym na poziomie mikrostrukturalnym (por. van Dijk 2015), szczególnie w zakresie morfologii, semantyki i gramatyki (w uproszczeniu wyborów autorów komentarzy dotyczących słownictwa i gramatyki). Wskazują na to także analizy wyników przeprowadzonych badań (por. Meibauer 2013; Ohia 2013) oraz badania Reisigla (2010: 41–47), który wymienia narzędzia służące dyskryminowaniu poprzez nazywanie, m.in. w ramach morfologii, morfosemantyki i semantyki. Oto zestawienie przykładowych realizacji językowych MN ze względu na przynależność etniczną i narodową w obrębie materiału badawczego z badania pilotażowego:

- a) sufiksy wyrażające pejoratywne znaczenie, np. „czarnuch”,
- b) prefiksy wyrażające pejoratywne znaczenie np. „*Untermenschen*” (pol. „podludzie”),
- c) formy deprecjatywne rzeczowników męskoosobowych w mianowniku liczby mnogiej³⁰³ np. „bandery”,
- d) neologizmy słowotwórcze utworzone za pomocą kompozycji (połączenia w jedną całość dwóch tematów wyrazowych) np. „bandersmiecia”, „*Orient-Gesinde*” (pol. „orientalny motłoch”),
- e) neologizmy semantyczne np. „*Dreckspack*” (pol. „paczka brudu”).

Autorka pracy ma nadzieję, że niniejsza dysertacja zainspiruje językoznawców do podjęcia dalszych badań w obszarze MN. Kolejne kroki w badaniu MN ze względu na przynależność etniczną i narodową w komunikacji internetowej mogłyby obejmować zbadanie MN wyrażanej w innych językach, zbadanie innych, równie ważnych aspektów dyskursu nienawistnego, m.in. elementów graficznych, w tym tzw. memów internetowych oraz innych portali społecznościowych takich jak m.in. YouTube czy Twitter.

---

³⁰² Należałoby zbadać w tym kontekście także możliwość użycia modeli uczenia maszynowego (ang. *machine learning*); Mathew i in. (2019) stworzyli m.in. zestaw modeli uczenia maszynowego (ang. *machine learning*), zdolnych do wykrycia *counterspeech* (w tłumaczeniu na język polski mowa wyrażająca sprzeciw MN) na portalu YouTube (więcej zob. Mathew i in. 2019: 375–378).

³⁰³ „Współczesne polskie rzeczowniki męskoosobowe w mianowniku liczby mnogiej reprezentowane są przez dwie formy: formę neutralną (niedeprecjatywną) (np. ci poeci) i tzw. deprecjatywną (pejoratywną) (np. te poety)” (Kosek 2010: 105).

BIBLIOGRAFIA³⁰⁴

- Aarts, Jan & Meijs, Willem (red.) (1984). *Corpus linguistics: Recent development in the use of computer corpora in English language research*. Amsterdam: Rodopi.
- Aarts, Jan (2002). Does corpus linguistics exist? Some old and new issues. W: Leiv Egil Breivik & Angela Hasselgren (red.), *From the COLT's mouth... and others': Language corpora studies in honour of Anna-Brita Stenström* (s. 1–19). Amsterdam: Rodopi.
- Adamczak-Krysztowicz, Sylwia (2009). *Fremdsprachliches Hörverstehen im Erwachsenenalter. Theoretische und empirische Grundlagen zur adressatengerechten und integrativen Förderung der Hörverstehenskompetenz am Beispiel Deutsch als Fremdsprache in Polen*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Adamczak-Krysztowicz, Sylwia (2009). Rola podróży studyjnych w procesie świadomej refleksji i relatywizacji stereotypów: projekt polsko-niemiecki. W: Emilia Wąsikiewicz-Firlej & Anna Szczepaniak-Kozak & Hadrian Lankiewicz (red.), *Interkulturowość, kreatywność, refleksyjność w dydaktyce języków obcych* (s. 85–96). Piła: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile.
- Adamczak-Krysztowicz, Sylwia (2003). *Texte als Grundlage der Kommunikation zwischen Kulturen. Eine Studie zur Kultur- und Landeskundevermittlung im DaF-Studium in Polen*. Hamburg: Dr. Kovač.
- Adamczak-Krysztowicz, Sylwia & Szczepaniak-Kozak, Anna (2019). Przeciwności nienawiści. *Uczyć lepiej*, 4, 8–9.
- Adamczak-Krysztowicz, Sylwia & Szczepaniak-Kozak, Anna (2018). Sensibilisierung für Hassrede durch Aufgaben zum interkulturellen Lernen? Ausgewählte Ergebnisse eines multikulturellen Projektseminars zwischen Studierenden aus Poznań und Marburg. *GERMANICA WRATISLAVIENSIA Acta Universitatis Wratislaviensis*, 143, 437–456.
- Adamczak-Krysztowicz, Sylwia & Szczepaniak-Kozak, Anna (2017). A disturbing view of intercultural communication: Findings of a study into hate speech in Polish. *Linguistica Silesiana*, 38, 285–310.
- Adamczak-Krysztowicz, Sylwia & Szczepaniak-Kozak, Anna & Jaszczyk, Magdalena (2016). Hate speech: An attempt to disperse terminological ambiguities. *Voci: Annale di Scienze Umane*, 13, 13–28.
- Adamczak-Krysztowicz, Sylwia & Stork, Antje (2009). Podcasts im glottodidaktischen Medienverbund. Versuch einer vergleichenden Analyse. *Glottodidactica*, XXXV, 117–128.

---

³⁰⁴ Niniejsza bibliografia stanowi wykaz cytowanej literatury, a także źródeł internetowych; jej format jest zbliżony do standardu APA; 6. edycja, *Publication Manual of the American Psychological Association* (2009), więcej o APA, Online: <https://apastyle.apa.org/6th-edition-resources/basics-tutorial> (dostęp: 11 marca 2020).

- Adamzik, Kirsten (2016). *Textlinguistik: Grundlagen, Kontroversen, Perspektiven*. Berlin, Boston: De Gruyter Studium.
- ADL Celtic Cross, Online: <https://www.adl.org/education/references/hate-symbols/celtic-cross#.VSQKEHBiHws> (dostęp: 10 lipca 2019).
- Alby, Tom (2007). *Web 2.0. Konzepte, Anwendungen, Technologien*. Monachium: Hanser.
- Alexa, Online: <https://www.alexa.com/siteinfo/facebook.com> (dostęp: 17 lipca 2019).
- Allan, Richard (2017). Hard questions: Who should decide what is hate speech in an online global community. Online: <https://about.fb.com/news/2017/06/hard-questions-hate-speech/> (dostęp 4 stycznia 2020).
- Alorainy, Wafa & Burnap, Pete & Liu, Han & Williams, Matthew (2019). "The enemy among us": Detecting cyber hate speech with threats-based othering language embeddings. *ACM Transactions on the Web*, 9, (4), 39 (1)–39 (26).
- Althusser, Louis (2006). *Ideologie i aparaty ideologiczne państwa. Wskazówki do badań*. Warszawa: Studenckie Koło Filozofii Marksistowskiej Uniwersytetu Warszawskiego, Online: <http://marksizm.edu.pl/wydawnictwa/wspolczesna-mysl-marksistowska/louis-althusser/ideologie-i-aparaty-ideologiczne-panstwa/> (dostęp 14 lipca 2019).
- Aluthman, Saleh (2018). A corpus-assisted critical discourse analysis of the discursive representation of immigration in the EU referendum debate. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 9 (4), 19–38.
- Anthony, Laurence (2005). AntConc: Design and development of a freeware corpus analysis toolkit for the technical writing classroom. *International Professional Communiacion Conference (IPCC)*, 729–737.
- AoIR (2012). *Association of Internet Researchers*. Online: <https://aoir.org/reports/ethics2.pdf> (dostęp: 3 października 2019).
- Aronson, Eliot & Wilson, Timothy & Akert, Robin (2006). *Psychologia społeczna*. Poznań: Zys i S-ka.
- Austin, John Langshaw (1962). *How to do things with words*. Cambridge: Harvard University Press.
- Austin, John Langshaw (1962). *Zur Theorie der Sprechakte*. Stuttgart: Reclam.
- Austriacki kodeks karny z 1852 roku, Online: <https://www.sbg.ac.at/ssk/bgbl/Strafgesetzbuch1852-wiki.pdf> (dostęp: 28 kwietnia 2020).
- Bachmat, Paweł (2005). *Przestępstwa z art. 256 i 257 k.k. – analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Bączkowska, Anna (2019). A corpus-assisted critical discourse analysis of “migrants” and “migration” in the British tabloids and quality press. W: Barbara Lewandowska-

- Tomaszczyk (red.), *Contacts and contrasts in cultures and languages* (s. 163–181). Cham: Springer.
- Baider, Fabienne & Kopytowska, Monika (red.) (2018). *Narrating hostility, challenging hostile narratives*, tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Baider, Fabienne (2018). "Go to hell fucking faggots, may you die!" Framing the LGBT subject in online comments. W: Fabienne Baider & Monika Kopytowska (red.), *Narrating hostility, challenging hostile narratives* (s. 69–92), tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Baker, Paul (2006). *Using corpora in discourse analysis*. Londyn: Continuum.
- Baker, Paul & Gabrielatos, Costas & Khosravinik, Majid & Krzyżanowski, Michał & Mcenery, Tony & Wodak, Ruth (2008). A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press. *Discourse & Society*, 19, (3), 273–306.
- Baker, Paul & Hardie, Andrew & Mcenery, Tony (2006). *A glossary of corpus linguistics*. Edynburg: Edinburgh University Press.
- Baldauf, Johannes & Banaszcuk, Yasmina & Koreng, Ansgar & Schramm, Julia & Stefanowitsch, Anatol (2015). *"Geh sterben!": Umgang mit Hate Speech und Kommentaren im Internet*. Berlin: Amadeu-Antonio-Stiftung.
- Bańko, Mirosław & Czeszewski, Maciej & Burzyński, Jan (2019). *Najnowsze słownictwo polskie*. Online: <http://nowewyrazy.uw.edu.pl> (dostęp: 4 marca 2020).
- Bargh, John & McKenna, Katelyn & Fitzsimons, Grainne (2002). Can you see the real me? Activation and expression of the „true self” on the Internet. *Journal of Social Science*, 58, 33–48.
- Bartmiński, Jerzy & Niebierzgowska-Bartmińska, Stanisława (2009). *Tekstologia*. Warszawa: PWN.
- Bartmiński, Jerzy & Panasiuk, Jolanta (1993). Stereotypy językowe. W: Jerzy Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, tom 2 (s. 363–387). Wrocław: Instytut Kultury.
- Barwiński, Marek (2004). *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Basile, Valerio & Bosco, Cristina & Fersini, Elisabetta & Nozza, Debora & Patti, Viviana & Rangel, Francisco & Rosso, Paolo & Sanguinetti, Manuela (2019). SemEval-2019 Task 5: Multilingual detection of hate speech against immigrants and women in Twitter. *Proceedings of the 13th International Workshop on Semantic Evaluation (SemEval-2019)*, 54–63.
- Batorski, Dominik & Marody, Mirosława & Nowak, Andrzej (2006). *Společna przestrzeń Internetu*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS „Academica”.

- Bauer, Zbigniew (2009). Polskie fora internetowe. Przykład „mowy nienawiści” czy „mowy agresji”? W: Mirosław Filiciak & Grzegorz Ptaszek (red.), *Komunikowanie (się) w mediach elektronicznych* (s. 46–57). Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Bednarska, Katarzyna (2019). Tabu w podręcznikach do nauczania języka słoweńskiego jako obcego. *Studia et documenta slavica*, 1(7), 43–52.
- Bell, Daniel (1973). *The coming of post-industrial society. A venture in social forecasting*. Nowy Jork: Basic Books.
- Biber, Douglas & Reppen, Randi (2015). *The Cambridge handbook of English corpus linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilewicz, Michał & Kamińska, Olga & Winiewski, Mikołaj & Soral, Wiktor (2017). From disgust to contempt-speech. The nature of contempt on the map of prejudicial emotions. *Behavioral and Brain Sciences*, 40, 20–21.
- Bilewicz, Michał & Marchlewska, Marta & Soral, Wiktor & Winiewski, Mikołaj (2014). *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*. Warszawa: Fundacja im Stefana Batorego.
- Bilut-Homplewicz, Zofia & Krauz, Maria (red.) (2017). *Text im Fokus zweier Linguistiken. Aus der polonistischen und germanistischen Forschung*. Frankfurt nad Menem: Peter Lang.
- Bilut-Homplewicz, Zofia (1998). *Zur Dialogtypologie in der Erzählung aus textlinguistischer Sicht*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Błażek, Agnieszka (2008). *Evaluation interkultureller Kompetenz bei angehenden Deutschlehrerinnen und -lehrern in Polen*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bleich, Erik (2013). Freedom of expression versus racist hate speech: Explaining differences between High Court regulations in the USA and Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40 (2), 2–37.
- Blommaert, Jan & Bulcaen, Chris (2000). Critical discourse analysis. *Annual Review of Anthropology*, 29, 447–466.
- Bluhm, Claudia & Deissler, Dirk & Scharloth, Joachim & Stukenbrock, Anja (2000). Linguistische Diskursanalyse: Überblick, Probleme, Perspektiven. *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*, 88, 3–19.
- Bonacchi, Silvia (red. we współpracy z Mariuszem Melą) (2017). *Verbale Aggression. Multidisziplinäre Zugänge zur verletzenden Macht der Sprache*, tom 16, Diskursmuster – Discourse patterns. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Boniecka, Barbara (1998). Tekst potoczny a dyskurs. W: Jerzy Bartmiński & Barbara Boniecka (red.), *Tekst. Problemy teoretyczne* (s. 45–62). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Boyce, Carolyn & Neale, Palena (2006). Conducting in-depth interview: A guide for designing and conducting in-depth interview for evaluation input. Online: http://www2.pathfinder.org/site/DocServer/m_e_tool_series_indepth_interviews.pdf (dostęp 18 września 2019).
- Boyd, Danah & Ellison, Nicole (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. Online: <https://www.danah.org/papers/JCMCIntro.pdf> (dostęp: 11 marca 2019).
- Bredella, Lothar (1999). Zielsetzungen interkulturellen Fremdsprachenunterrichts. W: Lothar Bredella & Werner Delanoy (red.), *Interkultureller Fremdsprachenunterricht* (s. 85–120). Tübingen: Narr.
- Breeze, Ruth (2011). Critical discourse analysis and its critics. *Pragmatics*, 21, (4), 493–525.
- Brindle, Andrew (2016). *The language of hate. A corpus linguistic analysis of white supremacist language*. Nowy Jork i Londyn: Routledge.
- Brinker, Klaus & Cölfen, Hermann & Pappert, Steffen (2018). *Linguistische Textanalyse: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt.
- Broda, Bartosz & Piasecki, Maciej (2013). Parallel, massive processing in SuperMatrix – a general tool for distributional semantic analysis of corpora. *International Journal of Data Mining, Modelling and Management*, 5, (1), 1–19.
- Broda, Bartosz & Piasecki, Maciej (2008). SuperMatrix: A general tool for lexical semantic knowledge acquisition. *Speech and Language Technology*, 239–254.
- Brooks, Nelson (1973). Sprache und Kultur. W: Nelson Brooks (red.), *Sprache und Spracherwerb. Theorie und Praxis des Fremdsprachenunterrichts* (s. 82–95). Berlin: Cornelsen Velhagen & Klasing.
- Brown, Alexander & Sinclair, Adriana (2019). *The politics of hate speech laws*. Londyn i Nowy Jork: Routledge.
- Brückner, Aleksander (1927). *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Brzozowska, Dorota (2014). Badania nad dyskursem w polskim językoznawstwie. W: Irina Uchwanowa-Szmygowa & Michał Sarnowski & Tomasz Piekot & Marcin Poprawa & Grzegorz Zarzeczny (red.), *Dyskurs w perspektywie akademickiej* (s. 37–40). Olsztyn: Centrum Badań Europejskiej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Bulandra, Adam & Kościółek, Jakub & Zimnoch, Mateusz (2015). *Hate speech alert. Mowa nienawiści w przestrzeni publicznej. Raport z badań prasy w 2014 roku*. Kraków: Stowarzyszenie INTERKULTURALNI.PL.
- Burger, Harald & Luginbühl, Martin (2014). *Mediensprache. Eine Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien*. Berlin i Boston: De Gruyter.

- Busse, Dietrich (1987). *Historische Semantik. Analyse eines Programms*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Busse, Dietrich & Teubert, Wolfgang (2013). *Linguistische Diskursanalyse: Neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer.
- Busse, Dietrich & Teubert, Wolfgang (1994). Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik. W: Dietrich Busse & Fritz Hermanns & Wolfgang Teubert (red.), *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik* (s. 10–28). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Castells, Manuel (2010). *Spółeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cegięła, Anna (2014). Czym jest mowa nienawiści? *Poradnik Językowy*, 1, 7–17.
- Chałupczak, Henryk & Browarek, Tomasz (1998). *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej.
- Cheng, Winnie (2013). Corpus based linguistic approaches to critical discourse analysis. Online: https://www.researchgate.net/publication/262070226_Corpus-Based_Linguistic_Approaches_to_Critical_Discourse_Analysis (dostęp: 13 sierpnia 2019).
- Chilton, Paul (2008). Brakujące ogniwo KAD: moduły, amalgamaty i instynkt krytyczny. W: Anna Duszak & Norman Fairclough (red.), *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej* (s. 62–64). Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Chomsky, Noam (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chouliaraki, Lilie & Fairclough, Norman (1999). *Discourse in late modernity: Rethinking critical discourse analysis*. Edynburg: Edinburgh University Press.
- Cichocki, Piotr & Jabkowski, Piotr (2019). Immigration attitudes in the wake of the 2015 migration crisis in the Visegrád Group countries. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 5 (1), 27–47.
- Ciepielewska-Kaczmarek, Luiza (2016). *Möglichkeiten und Grenzen interkulturellen Lernens im institutionalisierten DaF-Unterricht*. Poznań: Wydział Neofilologii UAM.
- Corsaro, William (1981). [Recenzja książki *Language and control*. Roger Fowler & Gunther Kress & Bob Hodge & Tony Trew (1979). Londyn: Routledge and Kegan Paul]. *Social Forces*, 59, 854–856.
- Cwalina, Wojciech (2001). Generacja Y – ponury mit czy obiecująca rzeczywistość. W: Tomasz Zasępa & Radosław Chmura (red.), *Internet – fenomen społeczeństwa informacyjnego* (s. 29–42). Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Cywiński, Paweł & Jabłonka, Krystian (2004). E-Informacja przyszłością rozwoju społeczeństwa globalnego. W: Anna Łapińska & Ewa Wędrowska (red.), *Informacja*

w społeczeństwie XXI wieku (s. 311–318). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Czachur, Waldemar & Miller, Dorota (2012). Niemiecka lingwistyka dyskursu – próba bilansu i perspektywy. *Oblicza Komunikacji*, 5, 25–43.

Czarnecki, Greg (2009). *Raport o homofobicznej mowie nienawiści w Polsce*. Warszawa: Kampania przeciw Homofobii.

Czerski, Grzegorz & Gonciarz, Edyta (2017). Ryzyko uzależnienia studentów od mediów społecznościowych na przykładzie Facebooka. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 36, 133–152.

Daft, Richard & Lengel, Robert (1986). Organizational information requirements, media richness, and structural design. *Management Science*, 32 (5), 554–571.

Danielewiczowa, Magdalena (2013a). *Langage* – kłopotliwy element Saussure’owskiej triady. *Przegląd Humanistyczny*, 5, 5–15.

Danielewiczowa, Magdalena (2013b). Myśl de Saussure’a w polskim przekazie lingwistycznym. *Linguistica Copernicana*, 2, 29–50.

Danielewiczowa, Magdalena (2013c). Językoznawstwo ogólne – metodologiczny projekt Ferdinanda de Saussure’a. *Lingvaria*, 2, 1–20.

Danielewiczowa, Magdalena (2004). Przedmowa do wydania polskiego. Ferdinand de Saussure – siła paradoksu. W: Ferdinand de Saussure, *Szkice z językoznawstwa ogólnego* (s. 11–23). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

Davidson, Thomas & Bhattacharya, Debasmita & Weber, Ingmar (2019). Racial bias in hate speech and abusive language detection datasets. Online: https://www.researchgate.net/publication/333477584_Racial_Bias_in_Hate_Speech_and_Abusive_Language_Detection_Datasets (dostęp: 28 września 2019).

Davies, Antigone & Rosen, Guy (2019). Open-sourcing photo- and video-matching technology to make the Internet safer. Online: <https://about.fb.com/news/2019/08/open-source-photo-video-matching/> (dostęp: 2 stycznia 2020).

de Saussure, Ferdinand (2016). *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Reclam.

de Saussure, Ferdinand (2004). *Szkice z językoznawstwa ogólnego*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

de Saussure, Ferdinand (2002). *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Warszawa: PWN.

de Saussure, Ferdinand (2001). *Grundfragen der Sprachwissenschaft*. Berlin, Nowy Jork: De Gruyter.

de Saussure, Ferdinand (1961). *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Warszawa: PWN.

- de Saussure, Ferdinand (1967a). *Cours de linguistique*. W: Charles Bally & Albert Sechehaye (red. we współpracy z Albertem Riedlingerem), Paryż: Payot.
- de Saussure, Ferdinand (1967b). *Grundfragen der Sprachwissenschaft*. Berlin, Nowy Jork: De Gruyter.
- Dobrzyńska, Teresa (2008). Teoria tekstu w Polsce (rozmowa z prof. Teresą Dobrzyńską). *Tekst i dyskurs*, 1, 11–16.
- Doroszewski, Witold (1958–1969). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Doroszewski, Witold (red.) (1997). *Słownik języka polskiego*. Online: <https://sjp.pwn.pl> (dostęp: 17 lipca 2019).
- Dossou, Koffi & Klein, Gabriella (2016). Wytyczne RADAR. Fenomen komunikacji nienawiści oraz narzędzia strategii przeciw komunikacji nienawiści w wymiarze międzykulturowym. Online: <http://win.radar.communicationproject.eu/web/wp-content/uploads/2016/11/RADAR-Guidelines-PL.pdf> (dostęp: 17 lipca 2017).
- Dudziak, Sebastian (2013). Facebook – innowacyjny sposób komunikacji na rynku turystycznym. *Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 32, 325–338.
- Duisburger Institut für Sprach- und Sozialforschung (1999). *Medien und Straftaten. Vorschläge zur Vermeidung diskriminierender Berichterstattung über Einwanderer und Flüchtlinge*. Duisburg: Duisburger Institut für Sprach- und Sozialforschung.
- Duszak, Anna & Fairclough, Norman (2008). *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Duszak, Anna (1998). *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dziadzio, Andrzej (2015). Wolność słowa a mowa nienawiści – dawniej i dziś. *Forum Prawnicze*, 4, 3–18.
- Eickelmann, Jennifer (2018). *»Hate Speech« und Verletzbarkeit im digitalen Zeitalter*. Bielefeld: transcript.
- Eriksen, Thomas Hylland (2013). *Etniczność i nacjonalizm*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Erjavec, Karmen & Kovačič, Melita Poler (2012). "You don't understand, this is a new war!" Analysis of hate speech. News websites' comments. *Mass Communication and Society*, 15 (6), 899–920.
- Fairclough, Norman (1989). *Language and power*. Londyn: Longman.
- Fairclough, Norman (1992a). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity.

- Fairclough, Norman (1992b). Linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse & Society*, 3, 193–217.
- Fairclough, Norman (1995). *Critical discourse analysis. The critical study of language*. Londyn i Nowy Jork: Longman.
- Fairclough, Norman (2000). *New labour, new language?* Londyn i Nowy Jork: Routledge.
- Fairclough, Norman (2001). The dialectics of discourse. *Textus*, 14 (2), 231–242.
- Fairclough, Norman (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*, Londyn i Nowy Jork: Routledge.
- Fairclough, Norman (2005). *Critical discourse analysis. Marges Linguistiques*, 9, 76–94.
- Fairclough, Norman (2006). *Language and Globalization*. Londyn: Routledge.
- Fairclough, Norman (red.). (2007). *Discourse and Contemporary Social Change*. Berno: Peter Lang.
- Felling, Matthias & Fritzsche, Nora & Knabenschuh, Nadine & Schülke, Britta (2019). *Hate speech. Hass im Netz. Informationen für Fachkräfte und Eltern*. Kolonia: AJS.
- Filiciak, Mirosław (2010). Internet – społeczne metamedium W: Aleksandra Drzał-Sierocka & Wiesław Godzic (red.), *Media audiowizualne. Podręcznik akademicki* (s. 104–124). Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Fix, Ulla & Adamzik, Kirsten & Antos, Gerd & Klemm, Michael (2002). *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*. Frankfurt nad Menem: Peter Lang.
- Flick, Uwe (2009). *An introduction to qualitative research*. Londyn i in.: Sage.
- Foucault, Michel (1977). *Archeologia wiedzy*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Foucault, Michel (1998). *Nadzorować i karać*. Warszawa: Wydawnictwo Altheia.
- Foucault, Michel (2000). *Historia seksualności*. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”.
- Foucault, Michel (2002). *Porządek dyskursu*. Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria.
- Fowler, Roger & Kress, Gunther & Hodge, Bob & Trew, Tony (1979). *Language and control*. Londyn: Routledge and Kegan Paul.
- Fraas, Claudia & Klemm, Michael (red.) (2005). *Mediendiskurse: Bestandsaufnahme und Perspektiven*. Frankfurt nad Menem i in.: Peter Lang.
- Fraas, Claudia & Meier, Stefan & Pentzold, Christian (2013). *Online Diskurse. Theorien und Methoden transmedialer Online-Diskursforschung*. Kolonia: Herbert Halem.

- Freake, Rachelle & Gentil, Guillaume & Sheyholislami, Jaffer (2010). A bilingual corpus-assisted discourse study of the construction of nationhood and belonging in Quebec. *Discourse & Society*, 22 (1), 21–47.
- Frühwald, Wilhelm (1855). *Handbuch des österreichischen Strafrechtes*. Wiedeń: Baumüller.
- Fundacja Batorego (2008). Mowa nienawści a wolność słowa. Debata wokół artykułów 256 i 257 kodeksu karnego, Online: <http://otwarta.org/wp-content/uploads/2011/11/Debata-Mowa-nienawisci-a-wolnosc-slowa.pdf> (dostęp: 22 sierpnia 2019).
- Gagliardone, Iginio & Gal, Danit & Alves, Thiago & Martinez, Gabriela (2015). *Countering online hate speech*. Paryż: UNESCO Publishing.
- Galzer, Nathan & Moynihan, Daniel (1975). *Ethnicity theory and experience*. Cambridge: Harvard University Press.
- Galzer, Nathan & Moynihan, Daniel (1963). *Beyond the melting pot. The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. Cambridge: Harvard University Press.
- Garfinkel, Harold (1967). *Studies in ethnomethodology*. Nowy Jork: Polity Press.
- Garwol, Katarzyna (2016). Hejt w Internecie – analiza zjawiska. *Edukacja-Technika-Informatyka Kwartalnik Naukowy*, 4 (18), 304–309.
- Gawlicz, Katarzyna & Rudnicki, Paweł & Starnawski, Marcin (2015). *Badanie TEA. Dyskryminacja w szkole – obecność nieusprawiedliwiona. O budowaniu edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce*. Warszawa: Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej (TEA).
- Gerbner, George (1988). Cultivation analysis: An overview. *Mass Communication and Society*, 3–4, 175–194.
- Gervais, Mathew & Fessler, Daniel (2017). On the deep structure of social affect: Attitudes, emotions, sentiments, and the case of „contempt”. *Behavioral and Brain Sciences*, 40, 1–18.
- Ghanea, Nazila (2013). Intersectionality and the spectrum of racist hate speech: Proposals to the UN Committee on the elimination of racial discrimination. *Human Rights Quarterly*, 35(4), 935–954.
- Gliszczyńska-Grabias, Aleksandra (2013). Międzynarodowoprawne standardy wolności słowa a mowa nienawiści. W: Dominika Bychawska-Siniarska & Dorota Głowacka (red.), *Mowa nienawiści w Internecie: jak z nią walczyć. Materiały pokonferencyjne* (s. 45–51). Warszawa: Helsińska Fundacja Praw Człowieka.
- Goban-Klas, Tomasz (2007). Strategia lizbońska budowy europejskiego społeczeństwa informacyjnego. W: Anna Siwik (red.), *Od społeczeństwa industrialnego do społeczeństwa informacyjnego: Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lesławowi Haberowi w 40-lecie pracy naukowej i dydaktycznej* (s. 143–154). Kraków: Uczelniane Wydawnictwo Naukowo-Dydaktyczne AGH.

- Goban-Klas, Tomasz (2006). Cywilizacja medialna. Narodziny nowego społeczeństwa. W: Lesław Haber & Marian Niezgoda (red.), *Spółeczeństwo informacyjne. Aspekty funkcjonalne i dysfunkcjonalne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Goban-Klas, Tomasz (2005a). *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Goban-Klas, Tomasz, (2005b). *Spółeczeństwo masowe, informacyjne, sieciowe czy medialne? Ethos*, 1–2, 69–70.
- Goban-Klas, Tomasz (2003). Pokolenie SMS-u w rozwiniętym społeczeństwie informacyjnym. W: Robert Szwed (red.), *Spółeczeństwo wirtualne. Spółeczeństwo informacyjne* (s. 101–110). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Goban-Klas, Tomasz (2000). Spółeczeństwo informacyjne – nadzieje i obawy. *Biblioteki w społeczeństwie demokratycznym. Forum Czytelnicze VII* (s. 23–35). Warszawa: Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Czytelnicze.
- Goban-Klas, Tomasz (1999a). *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*. Warszawa, Kraków: PWN.
- Goban-Klas, Tomasz (1999b). Spółeczeństwo informacyjne i jego teoretycy. W: Józef Lubacz (red.), *W drodze do społeczeństwa informacyjnego* (s. 29–54). Warszawa: Instytut Problemów Współczesnej Cywilizacji.
- Goban-Klas, Tomasz & Sienkiewicz, Piotr (1999). *Spółeczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania*. Kraków: Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji.
- Godel, Robert (1957). *Les sources manuscrites de „Cours de linguistique générale de F. de Saussure“*. Genewa, Paryż: Gallimard.
- Goffman, Erving (1959). *The presentation of self in everyday life*. Nowy Jork: Doubleday Anchor Books.
- Goliński, Michał (2001). Spółeczeństwo informacyjne – problemy definicyjne i problemy pomiaru. W: Lesław Haber (red.), *Polskie doświadczenia w kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego. Dylematy cywilizacyjno-kulturowe* (s. 107–116). Kraków: Wydawnictwo AGH.
- Goodwin, Matthew & Raines, Thomas & Cutts, David (2017). What do Europeans think about Muslim immigration. Chatham house, opublikowane 7 lutego 2017, Online: <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/what-do-europeans-thinkabout-muslim-immigration#> (dostęp: 30 kwietnia 2020).
- Górski, Rafał L. & Łaziński, Marek (2012a). Reprezentatywność i zrównoważenie korpusu. W: Adam Przepiórkowski & Mirosław Bańko & Rafał L. Górski & Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Narodowy korpus języka polskiego* (s. 25–36). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Górski, Rafał L. & Łaziński, Marek (2012b). Typologia tekstów w NKJP. W: Adam Przepiórkowski & Mirosław Bańko & Rafał L. Górski & Barbara Lewandowska-

- Tomaszczyk (red.), *Narodowy korpus języka polskiego* (s. 13–23). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grabias, Stanisław (1994). *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Grabias, Stanisław (1997). Mowa i jej zaburzenia. *Audiofonologia*, 10, 3–10.
- Gramsci, Antonio (1961). Nowoczesny Książę (1926/1937 rok). W: *Pisma wybrane*, tom 1, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Grochowski, Maciej (2003). *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Gruber, Helmut (1991). *Antisemitismus im Mediendiskurs. Die Affäre "Waldheim" in der Tagespresse*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Gruchola, Małgorzata (2015). Web 3.0 w społeczeństwie transgresyjnym: Internet wykluczania? *Spółeczeństwo i Rodzina*, 42 (1), 113–128.
- Grucza, Franciszek (2010). Od lingwistyki wyrazu do lingwistyki tekstu i dyskursu: o wielości dróg rozwoju lingwistyki i kryteriów jego oceny. W: Jurij Lukszyn (red.), Publikacja jubileuszowa, Bd III: *Lingwistyka stosowana – języki specjalistyczne – dyskursy zawodowe* (s. 13–56). Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grucza, Franciszek (2007). *Lingwistyka stosowana. Historia – Zadania – Osiągnięcia*. Warszawa: Euro-Edukacja.
- Grucza, Franciszek (2006). Glottodydaktyka: nauka – praca naukowa – wiedza. *Przegląd Glottodydaktyczny*, 20, 5–26.
- Grucza, Franciszek (1979). Rozwój i stan glottodydaktyki polskiej w latach 1945–1975. W: Franciszek Grucza (red.), *Polska myśl glottodydaktyczna 1945–1975. Wybór artykułów z zakresu glottodydaktyki ogólnej* (s. 5–16). Warszawa: PWN.
- Grucza, Franciszek (1978). Glottodydaktyka, jej zakres i problemy. *Przegląd Glottodydaktyczny*, 1, 29–44.
- Grucza, Sambor (2013). *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grucza, Sambor (2005). Lingwistyczne badania nad dialogiem w Niemczech. *Orbis Linguarum*, 28, 343–350.
- Gruszczyńska, Ewa & Leńko-Szymańska, Agnieszka (2016). *Polskojęzyczne korpusy równoległe*. Warszawa: Wydział Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grzegorzczkova, Renata (2007). *Wstęp do językoznawstwa*. Warszawa: PWN.

- Grzegorzczkova, Renata (2002). *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: PWN.
- Grzegorzczkova, Renata (1998). Głos w dyskusji o pojęciu tekstu i dyskursu. W: Jerzy, Bartmiński & Barbara Boniecka (red.), *Tekst. Problemy teoretyczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Grzenia, Jan (2006). *Komunikacja językowa w Internecie*. Warszawa: PWN.
- Grzeszkiewicz-Radulska, Katarzyna (2012). Metody badań pilotażowych. *Acta Universitatis Lodzensis*, 42, 113–141.
- Grzmil-Tylutki, Halina (2012). Francuska analiza dyskursu i jej recepcja w Polsce. *Oblicza komunikacji*, 5, 45–59.
- Grzmil-Tylutki, Halina (2010). *Francuska lingwistyczna teoria dyskursu: historia, tendencje, perspektywy*. Kraków: Universitas.
- Grzmil-Tylutki, Halina (2007). *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*. Kraków: Universitas.
- Gumperz, John (1982). *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haider, Ahmad (2016). *A corpus-assisted critical discourse analysis of the Arab uprisings: Evidence from the Libyan case*. Rozprawa doktorska, Uniwersytet w Canterbury, Wielka Brytania.
- Halliday, Michael (1985). *An introduction to functional grammar*. Londyn: Edward Arnold.
- Halliday, Michael & Hasan, Ruqaiya (1976). *Cohesion in English*. Londyn: Longman.
- Hardie, Andrew & Levin, Eric & Pęzik, Piotr (2005). Analiza morfologiczno-składniowa korpusów. W: Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (red.), (2005). *Podstawy językoznawstwa korpusowego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Hardt-Mautner, Gerlinde (1995). Only connect: Critical discourse analysis and corpus linguistics. Online: https://www.researchgate.net/publication/238287338_'Only_Connect'_Critical_Discourse_Analysis_and_Corpus_Linguistics (dostęp: 5 sierpnia 2019).
- Hartmann, Stefan & Sties, Nora (2017). Implizite Aggression in Onlinekommentaren anlässlich der Debatte um rassistische Sprache in Kinderbüchern. W: Silvia Bonacchi (red. we współpracy z Mariuszem Mela), *Verbale Aggression. Multidisziplinäre Zugänge zur verletzenden Macht der Sprache* (s. 305–328), tom 16, Diskursmuster – Discourse patterns. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Havryliv, Oksana (2003). *Pejorative Lexik. Untersuchungen zu ihrem semantischen und kommunikativ-pragmatischen Aspekt am Beispiel moderner deutschsprachiger, besonders österreichischer Literatur*. Frankfurt nad Menem i in.: Peter Lang.

- Havryliv, Oksana (2009). *Verbale Aggression. Formen und Funktionen am Beispiel des Wienerischen*. Frankfurt nad Menem i in.: Peter Lang.
- Heinz, Adam & Milewski, Tadeusz (red.), Gołąb, Zbigniew & Heinz, Adam & Polański, Kazimierz (oprac.) (1999). *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa: PWN.
- Heinz, Adam (1983). *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: PWN.
- Helmond, Anne (2015). *The Web as platform. Data flows in social media*. Rozprawa doktorska, Uniwersytet w Amsterdamie.
- Hensel, Matthias (1990). *Die Informationsgesellschaft: neuere Ansätze zur Analyse eines Schlagwortes*. Monachium: R. Fischer.
- Hermanns, Fritz (1995). Sprachgeschichte als Mentalitätsgeschichte. Überlegungen zu Sinn und Form und Gegenstand historischer Semantik. W: Andreas Gardt & Klaus Mattheier & Oskar Reichmann (red.), *Sprachgeschichte des Neuhochdeutschen. Gegenstände, Methoden, Theorien* (s. 69–103). Tübingen: Niemeyer.
- Hernández, Ángela Alameda (2008). Discursive strategies in the construction of national identity: A critical discourse analysis of the Gibraltar issue in the printed media. *National Identities*, 10, 225–235.
- Hilgendorf, Eric (2008). Beleidigung – Grundlagen, interdisziplinäre Bezüge und neue Herausforderungen. *Erwägen – Wissen – Ethik*, 19 (4), 403–412.
- Hjemslev, Louis (1979). „Langue” i „parole”. W: Halina Kurkowska & Adam Weinsberg (red.), *Językoznawstwo strukturalne* (s. 9–17). Warszawa: PWN.
- Hodge, Bob & Kress, Gunther (1979). *Language as ideology*. Londyn: Routledge and Kegan Paul.
- Hoey, Michael & Mahlberg, Michaela & Stubbs, Michael & Teubert, Wolfgang (2007). *Text, discourse and corpora*. Londyn: Continuum.
- Hofmański, Jacek & Satko, Piotr (2002). *Przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej*. Kraków: Kantor Wydawniczy "Zakamycze".
- Hornscheidt, Lann (2013). Der Hate Speech-Diskurs als Hate Speech: Pejorisierung als konstruktivistisches Modell zur Analyse diskriminierender SprachHandlungen. W: Jörg Meibauer (red.), *Hate Speech. Interdisziplinäre Beiträge zu einer aktuellen Diskussion*. Gießen: Gießener Elektronische Bibliothek.
- Iglhaut, Stefan & Kapfer, Herbert & Rötzer, Florian (2007). *What if? Zukunftsbilder der Informationsgesellschaft*. Hannover: Heise Medien.
- Indyk, Maria (1988). O makrostrukturach van Dijka. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 79 (3), 353–363.
- Jabkowski, Piotr (2015). *Reprezentywność badań reprezentatywnych. Analiza wybranych problemów metodologicznych oraz praktycznych w paradygmacie całkowitego błędu pomiaru*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Jäger, Ludwig (2004). *Wieviel Sprache braucht der Geist? Mediale Konstitutionsbedingungen des Mentalen*. W: Ludwig Jäger & Erika Linz (red.), *Medialität und Mentalität. Theoretische und empirische Studien zum Verhältnis von Sprache, Subjektivität und Kognition* (s. 15–42). Monachium: Fink.
- Jäger, Margaret (1996). *Fatale Effekte: Die Kritik am Patriarchat im Einwanderungsdiskurs*. Duisburg: DISS Studien.
- Jäger, Margret & Cleve, Gabriele & Ruth, Ina & Jäger, Siegfried (1998). *Von deutschen Einzeltätern und ausländischen Banden. Medien und Straftaten. Mit Vorschlägen zur Vermeidung diskriminierender Berichterstattung*. Duisburg: DISS Studien.
- Jäger, Siegfried (2004). *Kritische Diskursanalyse*. Duisburg: DISS Studien.
- Jäger, Siegfried (2001a). *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*. Duisburg, DISS Studien.
- Jäger, Siegfried (2001b). Discourse and knowledge: Theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. W: Ruth Wodak & Michael Meyer (red.), *Methods of critical discourse analysis* (s. 32–62). Londyn i in.: Sage.
- Jäger, Siegfried (1999). *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*, Duisburg: DISS Studien.
- Jäger, Siegfried (1993). *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*. Duisburg: DISS Studien.
- Jäger, Siegfried (1992). *BrandSätze: Rassismus im Alltag*. Duisburg: DISS Studien.
- Janicki, Marcin & Władyka, Wiesław (2014). Wredna mowa. *Polityka*, 8, 14–16.
- Janik-Płocińska, Barbara & Sas, Małgorzata & Turczyn, Ryszard (2001). *Wielki słownik ortograficzno-fleksyjny*. Jerzy Podracki (red.). Warszawa: Horyzont.
- Jankowiak, Agata & Krupiński Ryszard (red.), (2012). *Słownik psychologiczny. Leksykon zachowań ludzkich*. Warszawa: Wydawnictwo Psychoskok.
- Jaroszewska, Anna & Smuk, Maciej (2016). Wprowadzenie. *Neofilolog*, 47 (1), 5–8.
- Jaskułowski, Krzysztof (2015). *The everyday politics of migration crisis in Poland. Between nationalism, fear and empathy*. Cham: Palgrave Pivot.
- Jaszczyk-Grzyb, Magdalena (2020): Mowa nienawiści jako przedmiot badań: praktyki komunikacyjne nacechowane nienawiścią w dyskursie medialnym. *Adeptus*, 15, [w druku].
- Jaszczyk-Grzyb, Magdalena (2018a). Nienawiść – niewyraźalna poprzez komunikaty wizualne? W: Dominika Gortych (red.), *Kulturoznawcze Studia Germanistów i Przyjaciół*, tom 5 (s. 89–100). Poznań: Wydawnictwo Rys.

- Jaszczyk-Grzyb, Magdalena (2018b). Mowa nienawiści w Polsce w świetle najnowszych badań: perspektywa interdyscyplinarna. W: Anna Bielak (red.), *Naokoło migracji* (s. 47–56). Poznań: Wydział Neofilologii UAM.
- Jaszczyk-Grzyb, Magdalena (2017). Mowa nienawiści a wolność słowa – praktyki komunikacyjne nacechowane nienawiścią w dyskursie publicznym. W: Dominika Gortych (red.), *Kulturoznawcze Studia Germanistów i Przyjaciół*, tom 4 (s. 131–142). Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Jaszczyk-Grzyb, Magdalena & Szczepaniak-Kozak, Anna (2020). Hate speech expressed in graphical form with a view to general and pedagogical applications. W: Hadrian Lankiewicz & Gabriele Blell & Ulrike Altendorf (red.), *Cultural issues in the matrix of applied linguistics*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego [w druku].
- Jaworska, Sylvia (2016). Using a corpus-assisted discourse studies (cads) approach to investigate constructions of identities in media reporting surrounding mega sports events: The case of the London Olympics 2012. W: Ian Lamond & Louise Platt (red.), *Critical event studies. Approaches to research* (s. 149–174). Londyn: Palgrave Macmillan.
- Jenkins, Henry (2006). *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*. Warszawa: WAiP.
- Joinson, Adam (1998). Causes and implications of disinhibited behaviour on the Internet. W: Jayne Gackenbach (red.), *Psychology and the Internet* (s. 43–60). San Diego: Academic Press.
- Jung, Matthias (2000). Diskurshistorische Analyse als linguistischer Ansatz. *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*, 86, 20–38.
- Jung, Matthias (1996). *Linguistische Diskursgeschichte*, W: Karin Böke & Matthias Jung & Martin Wengeler (red.), *Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven. Georg Stötzel zum 60. Geburtstag gewidmet* (s. 453–472). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Jung, Matthias (1994). *Öffentlichkeit und Sprachwandel. Zur Geschichte des Diskurses über die Atomenergie*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Jung, Matthias & Wengeler Martin (1998). *Wörter–Argumente–Diskurse. Was die Öffentlichkeit bewegt und was die Linguistik dazu sagen kann*, W: Gerhard Stickel (red.), *Sprache — Sprachwissenschaft — Öffentlichkeit* (s. 143–171). Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- Jurish, Bryan (2018). Diachronic collocations, genre and DiaCollo. W: Richard Whitt (red.), *Diachronic corpora, genre and language change* (s. 42–64). Amstardam: John Benjamins.
- Juza, Marta (2015). Hejterstwo w komunikacji internetowej: charakterystyka zjawiska, przyczyny i sposoby przeciwdziałania. *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja*, 25, 27–50.
- Kaczmarek, Leon (1988). *Nasze dziecko uczy się mowy*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

- Kamasa, Victoria (2017). Corpus linguistics for critical discourse analysis. What we can do better? W: Piotr Pęzik & Jacek Waliński (red.), *Language corpora and cognition* (s. 221–239). Frankfurt nad Menem i in.: Peter Lang.
- Kamasa, Victoria (2014). Techniki językoznawstwa korpusowego wykorzystywane w krytycznej analizie dyskursu. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 10(2), 100–117.
- Kamasa, Victoria (2013). Rodzina w dyskursie Polskiego Kościoła Katolickiego. Badania korpusowe z perspektywy Krytycznej Analizy Dyskursu. *Socjolingwistyka*, 27, 139–152.
- Kamińska-Szmaj, Irena (2007). *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kaplan, Andreas & Haenlein, Michael (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53, 59–68.
- Keipi, Teo & Näsi, Matti & Oksanen, Atte & Räsänen, Pekka (2017). *Online hate and harmful content. Cross-national perspectives*. Londyn i Nowy Jork: Routledge.
- Kennedy, Graeme (2014). *An introduction to corpus linguistics*. Nowy Jork i Londyn: Routledge.
- KhosraviNik, Majid & Esposito, Eleonora (2018). Online hate, digital discourse and critique: Exploring digitally mediated discursive practices of gender-based hostility. W: Fabienne Baider & Monika Kopytowska (red.), *Narrating hostility, challenging hostile narratives* (s. 45–68), tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin i Boston: De Gruyter.
- KhosraviNik, Majid & Unger, Johann (2016). Critical discourse studies and social media: Power, resistance and critique in changing media ecologies. W: Ruth Wodak & Michael Meyer (red.), *Methods of critical discourse studies* (s. 206–233). Londyn i in.: Sage.
- Khun, Thomas (1962). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: Chicago University Press.
- Kilgariff, Adam & Baisa, Vit & Bušta, Jan & Jakubíček, Milos & Kovář, Vojtech & Michelfeit, Jan & Rychlý, Pavel & Suchomel, Vit (2014). The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography*, 1, (1), 7–36.
- Klapp, Marcel (2018). Salam-Online: Preventive measures against extreme online messages among Muslims in Germany – Insights into a pilot project at the Center for Islamic Theology, Münster. W: Fabienne Baider & Monika Kopytowska (red.), *Narrating hostility, challenging hostile narratives* (s. 181–202), tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Klein, Gabriella (2006). *Nozioni e strumenti di Sociolinguistica. Con esercitazioni e glossario*. Rzym: Aracne.
- Klein, Gabriella & Dossou, Koffi (2006). *Basic tools for intercultural communication*. San Nicolò di Celle PG: Key & Key Communications.

- Klinker, Fabian & Scharloth, Joachim & Szczęk, Joanna (red.), (2018). *Sprachliche Gewalt. Formen und Effekte von Pejorisierung, verbaler Aggression und Hassrede*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Knorz, Gerhard & Kuhlen, Rainer (2000). *Informationskompetenz - Basiskompetenz in der Informationsgesellschaft*. Konstanz: UVK Universitätsverlag.
- Kodeks karny z 6 czerwca 1997 roku. Online: <http://isap.sejm.gov.pl/Download.jsessionid=B958EBED4EA9C57E1F0D343F1D4FCF60?id=WDU19970880553&type=3> (dostęp: 8 września 2017).
- Kodeks karny z 19 kwietnia 1969 roku. Online: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19690130094&type=2> (dostęp: 8 września 2017).
- Kodeks karny z 13 czerwca 1946 roku. Online: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19460300192&type=2> (dostęp: 8 września 2017).
- Kodeks karny z 11 lipca 1932 roku. Online: <http://isap.sejm.gov.pl/Download.jsessionid=8DFEED013C632AC938ACD12CBE2DBE62?id=WDU19320600571&type=2> (dostęp: 10 września 2017).
- Koller, Veronika & Mautner, Gerlinde (2004). Computer applications in critical discourse analysis. W: Ann Hewings & Caroline Coffin & Kieran O'Halloran (red.), *Applying English grammar: Corpus and functional approaches* (s. 216–228). Londyn: Arnold.
- Komorowska, Hanna (1982). *Metody badań empirycznych w glottodydaktyce*. Warszawa: PWN.
- Kopińska, Violetta (2017). *Edukacja obywatelska w szkole. Krytyczna analiza podręczników szkolnych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kopytowska, Monika (red.), (2017a). *Contemporary discourses of hate and radicalism cross space and genres*. Amsterdam: John Benjamins.
- Kopytowska, Monika (2017b). Discourses of hate and radicalism in action. W: Monika Kopytowska (red.), *Contemporary discourses of hate and radicalism cross space and genres* (s. 1–12). Amsterdam: John Benjamins.
- Kopytowska, Monika & Chilton, Paul (2018). "Rivers of Blood": Migration, fear and threat construction. W: Fabienne Baidier & Monika Kopytowska (red.), *Narrating hostility, challenging hostile narratives* (s. 133–162), tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Kopytowska, Monika & Grabowski, Łukasz & Woźniak, Julita (2017). Mobilizing against the Other: Cyberhate, refugee crisis and proximization. W: Monika Kopytowska (red.), *Contemporary discourses of hate and radicalism cross space and genres* (s. 57–97). Amsterdam: John Benjamins.
- Kornak, Marcin & Tatar, Anna (2013). *Brunatna księga 2011–2012*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego i Stowarzyszenie „Nigdy Więcej”.

- Kowalski, Sergiusz & Tulli, Magdalena (2003). *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*. Warszawa: WAB.
- Kozakiewicz, Joanna (2016). *Językowe środki wykluczania. Obraz Romów we współczesnej prasie węgierskiej z perspektywy Krytycznej Analizy Dyskursu*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Krajewska, Matylda & Lankiewicz, Hadrian (2020). Language beliefs and their influence on the process of language learning. W: Hadrian Lankiewicz & Gabriele Blell & Ulrike Altendorf (red.), *Cultural issues in the matrix of applied linguistics*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego [w druku].
- Krämer, Sibylle (1998). Das Medium als Spur und Apparat. W: Sibylle Krämer (red.), *Medien, Computer, Realität, Wirklichkeitsvorstellungen und Neue Medien* (s. 73–94). Frankfurt nad Menem: Suhrkamp.
- Krause, Till & Grassegger, Hanness (2016). Inside Facebook. *Süddeutsche Zeitung*, Online: <https://www.sueddeutsche.de/digital/exklusive-sz-magazin-recherche-inside-facebook-1.3297138> (dostęp 16 grudnia 2019).
- Krejtz, Krzysztof & Krejtz, Izabela (2006). Ja w sieci – sieć we mnie. Zależności pomiędzy doświadczeniem w Internecie a reprezentacją obrazu siebie. W: Dominik Batorski & Mirosława Marody & Andrzej Nowak (red.), *Społeczna przestrzeń Internetu* (s. 91–113). Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.
- Krok, Ewa (2011). Media społecznościowe elementem system zarządzania wiedzą w firmie. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica*, 28, 49–62.
- Kropiński, Maksymilian & Hansen, Karolina (2016). *Jakie skojarzenia ze słowem „uchodźca” mają Polacy?* Warszawa: Centrum Badań nad Uprzedzeniami.
- Krupiński, Ryszard & Jankowiak, Agata (2012). *Słownik psychologiczny. Leksykon ludzkich zachowań*. Konin: Psychoskok.
- Kubicek, Herbert (1985). Die sogenannte Informationsgesellschaft. Neue Informations- und Kommunikationstechniken als Instrument konservativer Gesellschaftsveränderung. W: Eula Altvater (red.), *Arbeit 2000. Über die Zukunft der Arbeitsgesellschaft* (s. 76–109). Hamburg: VSA Verlag.
- Kubicek, Herbert & Rolf, Arno (1995). *Mikropolis. Mit Computernetzen in die "Informationsgesellschaft"*. Hamburg: VSA-Verlag.
- Kučera, Henry & Francis, Nelson (1967). *Computational analysis of present-day American English*. Providence, R.I: Brown University Press.
- Kulesza, Witold (1984). *Zniesławienie i zniewaga: ochrona czci i godności osobistej człowieka w polskim prawie karnym – zagadnienia podstawowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Kumięga, Łukasz & Nowicka, Magdalena (2012). Dyskurs o badaniach nad dyskursem w Niemczech. *Oblicza Komunikacji*, 5, 129–154.

- Kupietz, Marc & Lungen, Harald & Kamocki, Paweł & Witt, Andreas (2018). The German Reference Corpus DeReKo: New Developments – New Opportunities. W: Nicoletta Calzolari & Khalid Choukri & Christopher Cieri & Thierry Declerck & Sara Goggi & Koiti Hasida & Hitoshi Isahara & Bente Maegaard & Joseph Mariani & Hélène Mazoe & Asuncion Moreno & Jan Odijk & Stelios Piperidis & Takenobu Tokunaga (red.), *Proceedings of the eleventh international conference on language resources and evaluation (LREC 2018)* (s. 4353–4360). Miyazaki: European Language Resources Association (ELRA).
- Kurcz, Ida (2001). Zmiana stereotypów: jej mechanizmy i granice. W: Mirosława Kofta & Aleksandra Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe* (s. 3–25). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kurcz, Ida (2000). *Psychologia języka i komunikacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kwiatkowski, Stanisław (2013). Opinia publiczna w czasach komunikowania mobilnego i społeczności internetowych. W: Tomasz Gackowski (red.), *Nowe media. Wyzwania i ograniczenia* (s. 211–238). Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Labocha, Janina (1996). Tekst, wypowiedź, dyskurs. W: Stanisław Gajda & Mieczysław Balowski (red.), *Styl a tekst* (s. 49–53). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Labov, William (1973). The boundaries of words and their meanings. W: Charles Bailey & Roger Shuy (red.), *New ways of analyzing variation in English* (s. 340–373). Waszyngton, D.C.: Georgetown University Press.
- Landow, George (2001). Hypertext and critical theory. W: David Trend (red.), *Reading digital culture* (s. 98–108). Massachusetts, Oxford: Blackwell.
- Lankiewicz, Hadrian & Szczepaniak-Kozak, Anna (2016). Polityczna poprawność dyskursu edukacyjnego: Nauczyciel języka obcego w przeciwdziałaniu mowie nienawiści. *Neofilolog*, 47, 53–68.
- Leech, Geoffrey (1997). Introducing corpus annotation. W: Roger Garside & Geoffrey Leech & Tony McEnery (red.), *Corpus annotation. Linguistic information from computer text corpora* (s. 1–18). Londyn i Nowy Jork: Routledge.
- Leech, Geoffrey (1993). Corpus annotation schemes. *Literary and Linguistic Computing*, 8, (4), 275–281.
- Leech, Geoffrey (1992). Corpora and theories of linguistic performance. W: Jan Svartvik (red.), *Directions in corpus linguistics. Proceedings of Nobel Symposium 82, Stockholm, 4–8 August 1991* (105–122). Berlin i Nowy Jork: Mouton de Gruyter.
- Leets, Laura & Giles, Howard (1997). Words as weapons – when do they wound? Investigations of harmful speech. *Human Communication Research*, 24 (2), 260–301.

- Lehnen, Katrin (2006). Hypertext – kommunikative Anforderungen am Beispiel von Websites. W: Peter Schlobinski (red.), *Von *hdl* bis *cul8r**. *Sprache und Kommunikation in den Neuen Medien* (s. 197–209). Mannheim: Dudenverlag.
- Łęski, Zbigniew & Wieczorek, Zbigniew (2005). Społeczeństwo wirtualne – czy mamy jakiś wybór? W: Marek Sokołowski (red.), *Oblicza Internetu. Internet a globalne społeczeństwo informacyjne* (s. 13–28). Elbląg: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.
- Levinson, Paul (2010). *Nowe nowe media*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Levinson, Stephen (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara (red.), (2005). *Podstawy językoznawstwa korpusowego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara & Bańko, Mirosław & Łaziński, Marek & Pęzik, Pior & Przepiórkowski, Adam (2012). NKJP: Powstanie i dzień dzisiejszy. W: Adam Przepiórkowski & Mirosław Bańko & Rafał L. Górski & Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Narodowy korpus języka polskiego* (3–10). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lewandowski, Theodor (1979). *Linguistisches Wörterbuch 2*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Linde-Usiekniewicz, Jadwiga (2015). Ekspertyza językoznawcza: Wybrane problemy rozpoznawania językowych cech „nawoływania do nienawiści”. Online: http://www.otwarta.org/wp-content/uploads/2015/07/EKSPERTYZA-JĘZYKOZNAWCZA_J.-Linde-Usiekniewicz.pdf (dostęp 14 lipca 2019).
- Linde-Usiekniewicz, Jadwiga (2013). Między *langue* a *parole*. *Linguistica Copernicana*, 10, 91–105.
- Link, Jürgen (1982). Kollektivsymbolik und Mediendiskurse. *Kulturrévolution*, 1, 6–21.
- Lippmann, Walter (1922). *Public opinion*. Nowy Jork: Harcourt.
- Liu, Ming (2019). New trend, but old story: A corpus-assisted discourse study of Tibet imaginations in Anglo-American newspapers. *Critical Arts*, 33 (1), 1–14.
- Łobocki, Mirosław (2005). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Kraków: Impuls.
- Łodziński, Sławomir (2003). *Problemy dyskryminacji osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce (polityka państwa, regulacje prawne i nastawienie społeczne)*. Warszawa: Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu.
- Löschmann, Martin (1998). Stereotype, Stereotype und kein Ende. W: Martin Löschmann & Magda Stroińska (red.), *Stereotype im Fremdsprachenunterricht* (s. 7–33). Frankfurt nad Menem: Lang.

- Love, Robie & Baker, Paul (2017). The hate that dare not speak its name? W: Monika Kopytowska (red.), *Contemporary discourses of hate and radicalism cross space and genres* (s. 99–127). Amsterdam: John Benjamins.
- Lubina, Ewa (2008). Web 3.0 jako transgresja kulturowa o wymiarze społecznym. Online: <http://www.e-mentor.edu.pl/artykul/index/numer/23/id/511> (dostęp: 14 lutego 2019).
- Lupa, Iwona (2015). Jakość komunikacji w mediach społecznościowych. W: Elżbieta Skrzypek (red.), *Zarządzanie w organizacjach zorientowanych pro jakościowo* (s. 53–64). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Maas, Anne & Arcuri, Luciano (1999). Język a stereotypizacja. W: Macrae, C. Neil & Stangor, Charles & Hewstone, Miles (1999). *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie* (s. 161–188). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Mackiewicz, Maciej (2005). *Dydaktyka języków obcych a kompetencja kulturowa i komunikacja interkulturowa*. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej.
- Macrae, C. Neil & Stangor, Charles & Hewstone, Miles (1999). *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Mahmoud, Samaie & Bahareh, Malmir (2017). US news media portrayal of Islam and Muslims: A corpus-assisted critical discourse analysis. *Educational Philosophy and Theory*, 49, (14), 1351–1366.
- Malamuth, Neil & Linz, Danie & Yao, Mike (2005). The Internet and aggression: Motivation, disinhibitory and opportunity aspects. W: Yair Amichai-Hamburger (red.), *The social Net: Understanding human behavior in cyberspace* (s. 163–190). Oxford: Oxford University Press.
- Malczyńska-Biały, Mira (2016). Mowa nienawiści: wybrane regulacje prawa polskiego. W: Mira Malczyńska-Biały & Grzegorz Pawlikowski & Krzysztof Żarna (red.), *Zjawisko ludobójstwa w XX i XXI wieku* (s. 94–103). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Mańczak, Witold (1996). *Problemy językoznawstwa ogólnego*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum.
- Mandes, Sławomir (2008). Metody jakościowe w ewaluacji. W: Olejniczak Karol & Kozak Marek & Ledzion Bartosz (red.), *Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych. Podręcznik akademicki* (s. 129–149). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Manovich, Lev (2008). Praktyka (medialnego) życia codziennego. *Kultura Popularna*, 4, 22.
- Manovich, Lev (2006). *Język nowych mediów*. Warszawa: PWN.
- Marcińczuk, Michał & Kocoń, Jan & Broda, Bartosz (2012). Inforex – a web-based tool for text corpus management and semantic annotation. W: Nikoletta Calzolari & Khalid Choukri & Thierry Declerck & Mehmet Dogan & Maegaard Ugur & Mariani Bente Joseph & Jan Odijk & Stelios Piperidis (red.), *Proceedings of the Eighth*

International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)
Istanbul, Turkey. European Language Resources Association, ELRA.

- Marker, Karl (2013). Know your enemy. Zur Funktionalität der Hassrede für wehrhafte Demokratien. W: Jörg Meibauer (red.), *Hate Speech. Interdisziplinäre Beiträge zu einer aktuellen Diskussion* (s. 59–94). Gießen: Gießener Elektronische Bibliothek.
- Mathew, Binny & Punyajoy, Saha & Hardik, Tharad & Rajgaria, Subham & Singhanian, Prajwal & Maity, Suman Kalyan & Goyal, Pawan & Mukherjee, Animesh (2019). Thou shalt not hate: Countering online hate speech. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 13, (1), 369–380.
- Mautner, Gerlinde (2009a). Checks and balances: How corpus linguistics can contribute to CDA. W: Ruth Wodak & Michael Meyer (red.), *Methods of critical discourse analysis* (s. 122–143). Londyn: Sage.
- Mautner, Gerlinde (2009b). Corpora and critical discourse analysis. W: Paul Baker (red.), *Contemporary approaches to corpus linguistics*. Londyn: Continuum.
- Mautner, Gerlinde (2005). The Entrepreneurial University. *Critical Discourse Studies*, 2 (2), 95–120.
- Mazurek, Paweł (2006). Anatomia internetowej anonimowości. W: Dominik Batorski & Mirosława Marody & Andrzej Nowak (red.), *Spoleczna przestrzeń Internetu* (s. 79–90). Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.
- McEnery, Tony (2003). Corpus linguistics. W: Ruslan Mitkov (red.), *The Oxford handbook of computational linguistics* (s. 448–463). Oxford: Oxford University Press.
- McEnery, Anthony & Baker, Paul (2015). *Corpora and discourse studies*. Londyn: Palgrave Macmillan.
- McEnery, Tony & Gabrielatos, Costa (2006). English corpus linguistics. W: Bas Aarts & April McMahon (red.), *The handbook of English linguistics* (33–71). Oxford: Blackwell.
- McEnery, Tony & Wilson, Andrew (1996). *Corpus linguistics*. Edynburg: Edinburgh University Press.
- McKenna, Katelyn & Seidman, Gwendolyn (2005). You, me and we: Interpersonal processes in electronic groups. W: Yair Amichai-Hamburger (red.), *The social Net: Understanding human behavior in cyberspace* (s. 191–217). Oxford: Oxford University Press.
- McKenna, Katelyn & Bargh, John (2000). Plan 9 from cyberspace: The implications of the Internet for personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 4 (1), 57–75.
- Meibauer, Jörg (2017). „Um den Schädling zu vernichten“ Propaganda, Hass, Humor und Metapher im Kindersachbuch: „Die Kartoffelkäferfibel“ (1935) und „Karl Kahlfräß und sein Lieschen“ (1952). W: Silvia Bonacchi (red. we współpracy z Mariuszem

- Mela), *Verbale Aggression. Multidisziplinäre Zugänge zur verletzenden Macht der Sprache* (s. 289–303), tom 16, Diskursmuster – Discourse patterns. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Meibauer, Jörg (2013a). *Hate Speech. Interdisziplinäre Beiträge zu einer aktuellen Diskussion*. Gießen: Gießener Elektronische Bibliothek.
- Meibauer, Jörg (2013b). Expressive compounds in German. *Word Structure*, 6, 21–42.
- Meibauer, Jörg (2007). *Einführung in die germanistische Linguistik*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Michelis, Daniel & Schildhauer, Thomas (2012). *Social Media Handbuch – Theorien, Methoden, Modelle und Praxis*. Baden-Baden: Nomos.
- Michelis, Daniel (2012). Social Media Modell. W: Daniel Michelis & Thomas Schildhauer (red.), *Social Media Handbuch – Theorien, Methoden, Modelle und Praxis* (s. 19–31). Baden-Baden: Nomos.
- Mihułka, Krystyna (2012). *Rozwój kompetencji interkulturowej w warunkach szkolnych – mity a polska rzeczywistość na przykładzie języka niemieckiego jako L3*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Mihułka, Krystyna (2010). *Stereotype und Vorurteile in der deutsch-polnischen Wahrnehmung. Eine empirische Studie zur Evaluation des Landesbildes durch Germanistikstudenten*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Mihułka, Krystyna (2009). Mediator interkulturowy – nowa rola nauczyciela języków obcych. W: Mirosław Pawlak & Anna Mystkowska-Wiertelak & Agnieszka Pietrzykowska (red.), *Nauczyciel języków obcych dziś i jutro* (s. 61–70). Kalisz/Poznań: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM w Kaliszu/UAM w Poznaniu.
- Mikołajczyk, Beata (2008). Wyrażenia znieważające jako leksykalne środki realizacji aktów zagrażających twarzy na przykładzie języka niemieckiego i polskiego. *Studia Germanica Gedanensia*, 17, 186–197.
- Milewski, Tadeusz (1976). *Językoznawstwo*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Miński, Radomir (2017). Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 13, (3), 30–51.
- Mitchell, Terence F. (1957). The language of buying and selling in Cyrenaica. *Hesperis*, 44, 31–71.
- Mitten, Richard & Wodak, Ruth (1993). On the discourse of racism and prejudice. *Folia Linguistica: Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, 27, 3–4, 191–215.
- Mohamad, Subakir Mohd Yasin & Bahiyah, Abdul Hamid & Yuen Chee, Keong & Othman, Zarina & Azhar, Jaludin (2012). Linguistic sexism in Qatari primary mathematics textbooks. *GEMA Online™ Journal of Language Studies*, 12, (1), 53–

68. Online: http://journalarticle.ukm.my/3263/1/pp_53_68.pdf (dostęp: 13 sierpnia 2019).
- Mohammad, Mahmood Rashid & Alsahrani, Ayed Ali (2019). Corpus-assisted critical discourse analysis of Saudi Vision 2030. *Arab World English journal (AWEJ)*, 10 (2), 16–28.
- Morris, Alan (2015). *A practical introduction to in-depth interviewing*. Londyn i in.: Sage.
- Moscovici, Serge & Duveen, Gerard (red.). (2000). *Social representations: Explorations in social psychology*. Cambridge: Polity Press.
- Mukherjee, Joybrato (2005). *English ditransitive verbs: Aspects of theory, description and a usage-based model*. Amsterdam i Nowy Jork: Rodopi.
- Mullen, Brian & Smyth, Joshua (2004). Immigrant suicide rates as a function of ethnophobias: Hate speech predicts death. *Psychosomatic Medicine*, 66, 343–348.
- Musolff, Andreas (2018). The “legitimation” of hostility towards immigrants’ languages in press and social media: Main fallacies and how to challenge them. W: Fabienne Baider & Monika Kopytowska (red.), *Narrating hostility, challenging hostile narratives* (s. 117–132), tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Musolff, Andreas (2017). Dehumanizing metaphors in UK immigrant debates in press and online media. W: Monika Kopytowska (red.), *Contemporary discourses of hate and radicalism cross space and genres* (s. 41–56). Amsterdam: John Benjamins.
- Mystkowska, Halina (1970). *Właściwości mowy dziecka sześć- i siedmioletniego*. Warszawa: PZWS.
- Nazaruk, Bazyli (2013). Recenzja Prof. nzw. dr hab. Bazylego Nazaruka rozprawy doktorskiej „Discourse analysis as the study of the language of communication in the linguistic perspective” Online: https://www.ahe.lodz.pl/sites/default/files/pliki_wpisow/news/1914/recenzja-prof.nadzw.dr-hab.bazyli-nazaruk.docx (dostęp: 30 stycznia 2019).
- Neu, Jerome (2008). *Sticks and stones: The philosophy of insults*. Oxford: Oxford University Press.
- Nijakowski, Lech (2008). Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu. W: Anna Horolets (red.), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii* (s. 113–133). Warszawa: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Nycz, Ryszard (2002). Literatura nowoczesna: Cztery dyskursy. *Teksty Drugie*, 4, 35–46.
- Obrębowski, Andrzej & Kraśny, Jacek (2000). Foniatryczna ocena narządu mowy. *Nowa Medycyna*, 3, Warszawa: Borgis.
- Obrębska, Monika (2020). Contempt speech and hate speech: characteristics, determinants and consequences. *Annales UMCS*, 33 (3), [w recenzji].

- OECD, Online: <https://www.oecd.org/sti/38393115.pdf> (dostęp: 17 lipca 2019).
- Ohia, Margaret (2013). Mechanizmy dyskryminacji rasowej w systemie języka polskiego. *Przegląd Humanistyczny*, 5, 93–105.
- Orpin, Deborah (2005). Corpus linguistics and critical discourse analysis: Examining the ideology of sleaze. *International Journal of Corpus Linguistics*, 10, (1), 37–61.
- Otwarta Rzeczpospolita, Online: <http://www.zglosnienawisc.otwarta.org/incyident/239> (dostęp: 18 stycznia 2019).
- Park, Jinae (2006). *Ehrenschtz im Internet am Beispiel der Hassrede. Eine verfassungsrechtliche von Ehrenschtzvorkehrungen im Cyberspace im Zusammenhang mit § 11 MDStV und §§ 8ff. TDG/§§ 6ff. MDStV*. Hamburg: Dr. Kovač.
- Partington, Alan & Duguid, Alison & Taylor, Charlotte (2013). *Patterns and meanings in discourse. Theory and practice in corpus-assisted discourse studies (CADS)*. Amsterdam: Benjamins.
- Partington, Alan & Morley, John & Haarmann, Louann (2004). *Corpora and discourse*. Bern: Peter Lang.
- Partington, Alan (2008). The armchair and the machine: Corpus-assisted discourse research. W: Carol Taylor Torsello & Katherine Ackerley & Erik Castello (red.), *Corpora for university language teachers* (s. 95–118). Bern: Peter Lang.
- Partington, Alan (2006). Metaphors, motifs and similes cross discourse types: Corpus-assisted discourse studies (CADS) at work. W: Anatol Stefanowitsch & Stefan Gries (red.), *Corpus-based approaches to metaphor and metonymy* (s. 267–304). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Pawlikowska, Aleksandra (2012). Zastosowanie metod językoznawstwa korpusowego i lingwistyki kwantytatywnej w analizie dyskursu. *Oblicza Komunikacji*, 5, 111–125.
- Pettersson, Katarina (2019). "Freedom of speech requires action": Exploring the discourse of politicians convicted of hate-speech against Muslims. *European Journal of Social Psychology*, 49, (5), 938–952.
- Pęzik, Piotr (2012). Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. W: Adam Przepiórkowski & Mirosław Bańko & Rafał Górski & Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa: PWN.
- Pfeiffer, Herbert (1999). *Das große Schimpfwörterbuch: über 10000 Schimpf-, Spott-, und Neckwörter zur Bezeichnung von Personen*. Monachium: Heyne.
- Pfeiffer, Waldemar (2002). Möglichkeiten und Grenzen der interkulturellen Sprachvermittlung. *Glottodidactica*, XXVIII, 125–139.
- Pfeiffer, Waldemar (2001). *Nauka języków obcych. Od praktyki do praktyki*. Poznań: WAGROS.

- Pfeiffer, Waldemar (1977). Zur fremdsprachlichen Kulturkunde. Ein methodologischer Beitrag. *Glottodidactica*, XIII, 21–35.
- Pike, Kenneth L. (1981). *Tagmemics, discourse and verbal art*. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Pike, Kenneth L. (1967). *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior*. Haga: Mouton.
- Pisarek, Walery (2007). *O mediach i języku*. Kraków: Universitas.
- Podemski, Krzysztof (2013). Badania polskiego dyskursu publicznego II RP, PRL i III RP. Przegląd zagadnień. *Kultura i Społeczeństwo*, 2, 27–66.
- Podemski, Krzysztof (2010). Globalizacja mowy nienawiści. W: Roman Wieruszewski & Mirosław Wyrzykowski & Adam Bodnar & Aleksandra Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne* (s. 207–219). Poznań: Wolters Kluwer.
- Podlaska, Daniela & Płóciennik, Iwona (2004). *Słownik wiedzy o języku*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo PARK.
- Polański, Kazimierz (red.), Jurkowski, Marian & Karolak, Stanisław & Laskowski, Roman & Lewicki, Andrzej-Maria & Polański, Kazimierz & Saloni, Zygmunt (oprac.) (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Posern-Zieliński, Aleksander (2005). *Etniczność. Kategorie. Procesy etniczne*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Posern-Zieliński, Aleksander (2003). *Etniczność a religia*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Postmes, Tom & Spears, Russell & Lea, Martin (2000). The formation of group norms in computer-mediated communication. *Human Communication Research*, 26, 341–371.
- Pross, Harry (1972). *Medienforschung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Przepiórkowski, Adam & Bańko, Mirosław & Górski, Rafał L. & Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara (red.), (2012). *Narodowy korpus języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Publikacja pokonferencyjna Fundacji Batorego (2008). Mowa nienawiści a wolność słowa. Debata wokół art. 256 i 257 KK. Online: <http://otwarta.org/wpcontent/uploads/2011/11/Debata-Mowa-nienawisci-a-wolnosc-slowa.pdf> (dostęp: 11 września 2017).
- Punsmann, Burcu Gültekin (2018). Online: <https://sz-magazin.sueddeutsche.de/autor/by-burcu-gueltekin-punsmann> (dostęp: 6 listopada 2019).
- Quasthoff, Uta (1998a). Stereotype in Alltagsargumentationen: Ein Beitrag zur Dynamisierung der Stereotypenforschung. W: Margot Heinemann (red.), *Sprachliche*

und soziale Stereotype (=Forum Angewandte Linguistik) (s. 47–72). Frankfurt nad Menem: Peter Lang.

- Quasthoff, Uta (1998b). Etnocentryczne przetwarzanie informacji. Ambiwalencja funkcji stereotypów w komunikacji międzykulturowej. W: Janusz Anusiewicz & Jerzy Bartmiński (red.), *Język a kultura: Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, tom 12 (s. 11–30). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Quasthoff, Uta (1989). Social prejudice as a resource of power: Towards the functional ambivalence of stereotypes. W: Ruth Wodak (red.), *Language, power and ideology. Studies in political discourse* (s. 137–163). Amsterdam: Benjamins.
- Quasthoff, Uta (1987). Linguistic prejudice/stereotype. W: Ulrich Ammon & Norbert Dittmar & Kluas Mattheier (red.), *Handbuch der Soziolinguistik – Handbook of sociolinguistics* (s. 785–800). Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- Quasthoff, Uta (1978). The uses of stereotype in everyday argument: Theoretical and empirical aspects. *Journal of Pragmatics*, 2(1), 1–48.
- Quasthoff, Uta (1973). *Soziales Vorurteil und Kommunikation: Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt nad Menem: Athanäum.
- Quintel, Teresa & Ulrich, Carsten (2018). Self-regulation of fundamental rights? The EU code of conduct on hate speech, related initiatives and beyond. Online: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3298719 (dostęp: 28 września 2019).
- RADAR, Online: <http://lnx.radar.communicationproject.eu/web/htdocs/radar.communicationproject.eu/home/dokeos/index.php> (dostęp 2 września 2019).
- Radziejewski, Piotr (2012). Propagowanie totalitaryzmu i nawiązanie do nienawiści (art. 256 Kodeksu karnego). *Przegląd prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, 1, 121–135.
- Radziszewski, Adam & Kilgariff, Adam, & Lew, Robert (2011). Polish word sketches. Online: https://www.sketchengine.eu/wp-content/uploads/Polish_Word_Sketches_2011.pdf (dostęp: 26 lutego 2020).
- Raporty badań, Online: <http://cbu.psychologia.pl/pl/publikacje/raporty-z-badan> (dostęp: 2 września 2019).
- Reisigl, Martin (2010). Dyskryminacja w dyskursach. *Tekst i Dyskurs*, 3, 27–61.
- Reisigl, Martin (2007a). Discrimination in discourses. W: Helga Kotthoff & Helen Spencer-Oatey (red.), *Handbook of intercultural communication*, tom 7 (s. 365–394). Berlin i Nowy Jork: Mouton.
- Reisigl, Martin (2007b). Stereotyp. W: Gert Ueding (red.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, tom 8 (s. 1368–1389). Tübingen: Niemeyer.

- Reisigl, Martin (2003). Wie man eine Nation herbeiredet. Eine diskursanalytische Untersuchung zur sprachlichen Konstruktion der österreichischen Nation und österreichischen Identität in politischen Fest- und Gedenkreden. Uniwersytet Wiedeński (rozprawa doktorska).
- Reisigl, Martin (2002). „Dem Volk aufs Maul schauen, nach dem Mund reden und angst und bange machen“ – Von populistischen Anrufungen, Anbietungen und Agitationsweisen in der Sprache österreichischer PolitikerInnen. W: Wolfgang Eismann (red.): *Rechtspopulismus. Österreichische Krankheit oder europäische Normalität?* (s. 149–198). Wiedeń: Czernin Verlag.
- Reisigl, Martin & Wodak, Ruth (2001). *Discourse and discrimination*. Londyn: Routledge.
- Romiszowski, Alexander (1992). *Computer mediated communication: A selected bibliography*. Englewood Cliffs: Educational Technology Publications.
- Rosenfeld, Michel (2012). Hate speech in constitutional jurisprudence. W: Michael Herz & Peter Molnar (red.), *The content and context of hate speech* (s. 242–289). Cambridge: Cambridge University Press.
- Równość, Online: <https://rownosc.info/dictionary/mowa-nienawisci-jezyk-nienawisci/> (dostęp: 2 września 2019).
- Różyło, Anna (2011). Agresja werbalna. Próba klasyfikacji o inspiracji kognitywnej. *Pedagogika katolicka*, 8, 201–210.
- Ruzaite, Jurate (2018). In search of hate speech in Lithuanian public discourse: A corpus-assisted analysis of online comments. W: Fabienne Baidier & Monika Kopytowska (red.), *Narrating hostility, challenging hostile narratives* (s. 93–116), tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Rybszleger, Paweł (2017). Selbstdarstellung auf Twitter als Bestandteil einer Online-Identität und Kommunikationshandlung. *Linguistische Treffen in Wrocław*, 13, 191–202.
- Rybszleger, Paweł (2016). Diskursive Konstituierung von Wissen in onlinebasierten Social Media Plattformen. *Tekst i dyskurs*, 9, 85–102.
- Sadowska, Agnieszka (2007). Tytuły prasowe – ich budowa i funkcja. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica*, 9, 401–413.
- Sager, Sven (2000). Hypertext und Hypermedia. W: Klaus Brinker & Gerd Antos & Wolfgang Heinemann & Sven Sager (red.), *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung* (s. 587–603). Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- Scharloth, Joachim (red.), (2017). Themenheft: Hate Speech/Hassrede. *Aptum. Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur*, 2. Online: <http://www.hassrede.de/ein-sonderheft-der-zeitschrift-aptum.html> (dostęp: 22 sierpnia 2019).

- Schiffrin, Deborah (2008). Discourse markers: Language, meaning, and context. W: Deborah Tannen & Heidi Hamilton & Deborah Schiffrin (red.), *The handbook of discourse analysis* (s. 54–75). Oxford: Blackwell.
- Schiffrin, Deborah (1994). *Approaches to discourse*. Oxford: Blackwell.
- Schiffrin, Deborah (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schumann, Hanna Brigitte (1990). Sprecherabsicht: Beschimpfung. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 3, 259–281.
- Scollon, Ron (2001). Action and text. Towards an integrated understanding of the place in social (inter)action, mediated discourse analysis and the problem of social action. W: Ruth Wodak & Michael Meyer (red.), *Methods of critical discourse analysis* (s. 139–195). Londyn i in.: Sage.
- Scollon, Ron (1998). *Mediated discourse as social interaction*. Londyn: Longman.
- Scollon, Ron & Scollon, Wong Suzanne (2008). Discourse and intercultural communication. W: Deborah Tannen & Heidi Hamilton & Deborah Schiffrin (red.), *The handbook of discourse analysis* (s. 538–547). Oxford: Blackwell.
- Scollon, Suzanne (2002). Political and somatic alignment: Habitus, ideology and social practice. W: Gilbert Weiss & Ruth Wodak (red.), *Critical discourse analysis. Theory and interdisciplinarity* (s. 167–198). Nowy Jork: Palgrave Macmillan.
- Scollon, Suzanne & de Saint-Georges, Ingrid (2012). Mediated discourse analysis. W: James Paul Gee & Michael Handford (red.), *The Routledge handbook of discourse analysis* (s. 66–78). Londyn i Nowy Jork: Routledge.
- Scott, Mike (2013). *WordSmith tools help*. Online: http://www.lexically.net/downloads/version6/HTML/index.html?keywords_info.htm (dostęp: 30 października 2019).
- Scott, Michael (1998a). *WordSmith software language tools*. Oxford: Oxford University Press.
- Scott, Michael (1998b). *WordSmith tools manual, ver. 3.0*. Oxford: Oxford University Press.
- Searle, John Rogers (1971). *Sprechakte*. Frankfurt nad Menem: Suhrkamp.
- Sepp, Arvi (2017). Kulturhistorische Blicke auf die Sprache des Dritten Reiches und die antisemitische Hassrede Victor Klemperers Auseinandersetzung mit der verbalen Verletzung im Nationalsozialismus. W: Silvia Bonacchi (red. we współpracy z Mariuszem Mela), *Verbale Aggression. Multidisziplinäre Zugänge zur verletzenden Macht der Sprache* (s. 269–287), tom 16, Diskursmuster – Discourse patterns. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Sharloth, Joachim (2017). *Aptum. Themenheft: Hate speech/Hassrede*. Bremen: Dr Ute Hempen.

- Sheyholislami, Jaffer (2001). Yesterday's „separatists” are today's „resistance fighters”: A critical discourse analysis of the representations of the Iraqi Kurds in the New York Times and the Globe and Mail. Ottawa: Uniwersytet Carleton (praca magisterska). Online: <https://pdfs.semanticscholar.org/4557/20bc051afaac82b591f8faac65b62f35c59d.pdf> (dostęp: 26 czerwca 2019).
- Short, John & Williams, Ederyn & Christie, Bruce (1976). *The social psychology of telecommunications*. Nowy Jork: Wiley.
- Sinclair, John (2004). Online: http://icar.cnrs.fr/ecole_thematique/contaci/documents/Baude/wynne.pdf (dostęp: 05 sierpnia 2019).
- Sinclair, John (1996). Eagles, preliminary recommendations on corpus typology, expert advisory group on language engineering standards guidelines EAG-TCWG-CTYP/P. Online: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.28.1988&rep=rep1&type=pdf> (dostęp: 20 lutego 2020).
- Skowronek, Barbara (1997). *Methodologische Rekonstruktion glottodidaktischer Theorien*. Poznań: UAM.
- Slayden, David & Whillock, Rita Kirk (1995). *Hate speech*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Słownik języka polskiego PWN* na podstawie *Słownika 100 tysięcy potrzebnych słów*, Jerzy Bralczyk (red.) (2005). Online: <http://sjp.pwn.pl> (dostęp: 20 kwietnia 2020).
- Soral, Wiktor & Bilewicz, Michał & Winiewski, Mikołaj (2017). Exposure to hate speech increases prejudice through desensitization. W: John Archer (red.), *Aggressive behavior* (s. 1–11). Hoboken i New Jersey: Wiley.
- Sowa-Behtane, Ewa (2016). Konsekwencje aktywności na portalach społecznościowych (na przykładzie Facebooka). *World Journal of Theoretical and Applied Sciences*, 1 (4), 13–26.
- Spitzmüller, Jürgen & Warnke, Ingo (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- Spitzmüller, Jürgen (2005). *Metasprachdiskurse. Einstellungen zu Anglizismen und ihre wissenschaftliche Rezeption*. Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- Sprawozdanie DPPP, Online: <http://isp.policja.pl/download/12/2645/Wyciagzesprawozdania2013r.docx> (dostęp: 16 listopada 2017).
- Sproull, Lee & Kiesler, Sarah (1986). Reducing context cues: Electronic mail in organizational communication. *Management Science*, 32, 1492–1512.
- Stark, Jonathan & Jepson, Brian (2012). *Building android apps with HTML, CSS and JavaScript. Making native apps with standards-based Web Tools*. Sebastopol: O'Reilly Media.

- Stefanowitsch, Anatol (2015). Was ist überhaupt Hate Speech? W: Johannes Baldauf & Yasmina Banaszczyk & Ansgar Koreng & Julia Schramm & Anatol Stefanowitsch (red.), *"Geh sterben!": Umgang mit Hate Speech und Kommentaren im Internet*. Berlin: Amadeu-Antonio-Stiftung.
- Steinbicker, Jochen (2011). *Zur Theorie der Informationsgesellschaft. Ein Vergleich der Ansätze von Peter Drucker, Daniel Bell und Manuel Castells*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Stempień, Jakub & Rostocki, Włodzimierz (2013). Wywiady eksperckie i wywiady delfickie w socjologii – możliwości i konsekwencje wykorzystania. Przykłady doświadczeń badawczych. *Przegląd Socjologiczny*, 62, (1), 87–100.
- Strani, Katerina & Monteoliva Garcia, Eloisa (2015). Interview analysis from the UK. Online: http://lnx.radar.communicationproject.eu/web/htdocs/radar.communicationproject.eu/home/dokeos/main/document/document.php?cidReq=WS1&curdirpath=%2FD1.02_INTERVIEWS_OF_VICTIMS_OF_HATE_CRIME (dostęp: 15 stycznia 2018).
- Strani, Katerina & Szczepaniak-Kozak, Anna (2018). Strategies of othering through discursive practices: Examples from the UK and Poland. W: Fabienne Baider & Monika Kopytowska (red.), *Narrating hostility, challenging hostile narratives* (s. 163–180), tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Stubbs, Michael (2001). *Words and phrases. Corpus studies of lexical semantics*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers.
- Stubbs, Michael (1997). Whorf's children: Critical comments on critical discourse analysis (CDA). Online: <https://www.uni-trier.de/fileadmin/fb2/ANG/Linguistik/Stubbs/stubbs-1997-whorfs-children.pdf> (dostęp: 13 sierpnia 2019).
- Stubbs, Michael (1992). Institutional linguistics: Language and institutions, linguistics and sociology. W: M. Putz (red.), *Thirty years of linguistic evolution* (s. 189–214). Amsterdam: John Benjamins.
- Stubbs, Michael (1996). *Text and corpus analysis*. Oxford: Blackwell.
- Stubbs, Michael (1993). British traditions in text analysis: From Firth to Sinclair. W: Mona Baker & Francis Gill & Elena Tognini-Bonelli (red.), *Text and technology: In honour of John Sinclair* (s. 1–36). Amsterdam: John Benjamins.
- Szczepaniak-Kozak, Anna (2020). *Środki językowe wyrażające pogardę – wyciąg z ekspertyzy do postępowania prowadzonego przez Prokuraturę Rejonową Warszawa Praga-Północ (numer PR 4 Ds. 643.2019)*. Dokument zastrzeżony.
- Szczepaniak-Kozak, Anna & Adamczak-Krysztofowicz, Sylwia (2019). Co znaczy określenie mowa nienawiści? Jak analiza językowa może pomóc organom ścigania? W: Katarzyna Owsian-Słomińska & Ewelina Garstecka (red.), *Mowa nienawiści. Prawa człowieka. Handel ludźmi. Poradnik dla rodziców i nauczycieli* (s. 3–4). Poznań: Komenda Wojewódzka Policji w Poznaniu.

- Szczepaniak-Kozak, Anna & Lankiewicz, Hadrian (2017). Wybrane aspekty mowy nienawiści w Polsce. *Lingwistyka Stosowana*, 21, 135–147.
- Szewczuk, Włodzimierz (1985). *Słownik psychologiczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Szpunar, Magdalena (2007). Alienacja i samotność w Sieci vs grupowość i kapitał społeczny w Internecie. Internet i jego wpływ na kontakty społeczne. W: Marek Sokołowski (red.), *Oblicza Internetu. Architektura komunikacyjna Sieci* (s. 95–110). Elbląg: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu.
- Taylor, Charlotte (2014). Investigating the representation of migrants in the UK and Italian press: A cross-linguistic corpus-assisted discourse analysis. *International Journal of Corpus Linguistics*, 19, (3), 368–400.
- Taylor, Charlotte (2008). What is corpus linguistics? What the data says. *ICAME Journal*, 32, 179–200.
- Taylor, Charlotte & Marchi, Anna (2018). *Corpus approaches to discourse. A critical review*. Londyn: Routledge.
- Technau, Björn (2018). Going beyond hate speech: The pragmatics of ethnic slur terms. W: Fabienne Baider & Monika Kopytowska (red.), *Narrating hostility, challenging hostile narratives* (s. 25–44), tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Tenchini, Maria Paola (2017). Zur Multi-Akt-Semantik der Ethnophaulismen. W: Silvia Bonacchi (red. we współpracy z Mariuszem Melą), *Verbale Aggression. Multidisziplinäre Zugänge zur verletzenden Macht der Sprache* (s. 245–267), tom 16, *Diskursmuster – Discourse patterns*. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Teubert, Wolfgang (2005). My version of corpus linguistics. *International Journal of Corpus Linguistics*, 10 (1): 1–13.
- Thurlow, Crispin & Lengel, Laura & Tomic, Alice (2004). *Computer mediated communication*. California, Thousand Oaks: Sage.
- Tkaczyk, Jolanta (2011). Facebook jako narzędzie WOM marketingu. *Ekonomiczne Problemy Usług*, 72, 389–399.
- Tognini-Bonelli, Elena. (2001). *Corpus linguistics at work*. Amsterdam: John Benjamins.
- Tomaszewski, Michał (2011). Rozwój globalnej sieci komputerowej w kierunku Web 3.0. W: Ryszard Knosala (red.), *Komputerowo zintegrowane zarządzanie* (s. 429–436). Opole: Oficyna Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Zarządzania Produkcją.
- Urbańczyk, Michał (2015). Ekspertyza prawna dot. publicznego nawoływania do popełnienia przestępstwa (art. 255 k.k.). Online: <http://www.otwarta.org/wp-content/uploads/2016/04/30-ekspertyza-prawna-dot.-znieważenia-ze-wzg.-etnicznych-M.-Urbańczyk.pdf> (dostęp: 22 kwietnia 2020).

- van Dijk, Teun (2015). Critical Discourse Analysis. W: Deborah Tannen & Heidi Hamilton & Deborah Schiffrin (red.), *The handbook of discourse analysis* (s. 466–485), 2. wydanie. Oxford: Blackwell. Online: http://www.philsci.univ.kiev.ua/UKR/courses/asp/asp-lit/tannen_d_hamilton_h_e_schiffrin_d_eds_the_handbook_of_discou.pdf (dostęp: 30 lipca 2019).
- van Dijk, Teun (2014). *Discourse and knowledge. A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, Teun (2008). *Discourse and context. A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, Teun (2004). From text grammar to critical discourse analysis. A brief academic autobiography. Online: <http://www.discourses.org/From%20text%20grammar%20to%20critical%20discourse%20analysis.html> (dostęp: 30 lipca 2019).
- van Dijk, Teun (2001). *Dyskurs jako struktura i proces*. Warszawa: PWN.
- van Dijk, Teun (1997). What is political discourse analysis? *Belgian Journal of Linguistics*, 11 (1), 11–52.
- van Dijk, Teun (1995). Elite discourse and the reproduction of racism. W: David Slayden & Rita Kirk Whillock (red.), *Hate speech*. Newbury Park i in.: Sage.
- van Dijk, Teun (1993a). *Elite discourse and racism*. Newbury Park i in.: Sage.
- van Dijk, Teun (1993b). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4 (2), 249–283.
- van Dijk, Teun (1992). Discourse and the denial of racism. *Discourse and Society*, 3 (1), 87–118.
- van Dijk, Teun (1987). *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park i in.: Sage.
- van Dijk, Teun (1985). *Discourse and communication: New approaches to the analysis of mass media discourse and communication*. Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- van Dijk, Teun (1984). *Prejudice in discourse*. Amsterdam: Benjamins.
- van Dijk, Teun (1977). *Text and context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. Londyn: Longman.
- van Dijk, Teun (1972). *Some aspects of text grammars. A study in theoretical poetics and linguistics*. The Hague: Mouton.
- van Dijk, Teun & Kintsch, Walter (1983). *Strategies of discourse comprehension*. Nowy Jork: Academic Press.
- van Leeuwen, Theo (1996). The representation of social actors. W: Carmen Caldas-Couldhard & Malcolm Coulthard (red.), *Texts and practices: Readings in critical discourse analysis* (s. 33–70). Londyn: Routledge.

- van Leeuwen, Theo (1993a). Genre and field in critical discourse analysis: a synopsis. *Discourse & Society*, 4 (2), 193–223.
- van Leeuwen, Theo (1993b). *Language and representation: The recontextualisation of participants, activities and reactions*. Sydney: Uniwersytet w Sydney (rozprawa doktorska).
- Volkman, Laurenz (2002). Aspekte und Dimensionen interkultureller Kompetenz. W: Laurenz Volkman & Klaus Stierstorfer & Wolfgang Gehring (red.), *Interkulturelle Kompetenz: Konzepte und Praxis des Unterrichts* (s. 11–47). Tübingen: Narr.
- Vujić, Jelena & Daničić, Mirjana & Aralica, Tamara (2018). Caught in the cross-fire: Tackling hate speech from the perspective of language and translation pedagogy. W: Fabienne Baider & Monika Kopytowska (red.), *Narrating hostility, challenging hostile narratives* (s. 203–221), tom 14, (1), *Lodz Papers in Pragmatics*. Berlin i Boston: De Gruyter.
- Waisser, Martin (2016). Online: http://martinweisser.org/corpora_site/concordancers.html (dostęp: 28 października 2019).
- Walczak, Bogdan (2013). Jak Ferdinand de Saussure rozumiał przeciwstawienie „langue” i „parole”? *Linguistica Copernicana*, 2, 65–75.
- Walczak, Bogdan (1988). Magia językowa dawniej i dziś. W: Halina Zgółkowa (red.), *Język zwierciadłem kultury, czyli nasza codzienna polszczyzna* (s. 54–68). Poznań: Wydawnictwa Poznańskie.
- Waldron, Jeremy (2012). *The harm in hate speech*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waliński, Jacek (2005). Typologia korpusów oraz warsztat informatyczny lingwistyki korpusowej. W: Barbara Lewandowska Tomaszczyk (red.), *Podstawy językoznawstwa korpusowego* (27–40). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Walther, Joseph (1996). Computer mediated communication: Impersonal, interpersonal, and hyperpersonal interaction. *Communication Research*, 23, 3–43.
- Walther, Joseph (1992). Interpersonal effects in computer-mediated interaction: A relational perspective. *Communication Research*, 19, 52–90.
- Warnke, Ingo (2009). Die sprachliche Konstituierung von geteiltem Wissen in Diskursen. W: Felder Ekkehard & Marcus Müller (red.), *Wissen durch Sprache. Theorie, Praxis und Erkenntnisinteresse des Forschungsnetzwerks „Sprache und Wissen”* (s. 113–140). Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- Warnke, Ingo (2007). *Diskurslinguistik nach Foucault Theorie und Gegenstände*. Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- Warnke, Ingo & Spitzmüller, Jürgen (2009). Wielopoziomowa lingwistyczna analiza dyskursu. *Tekst i Dyskurs*, 2, 123–147.

- Warnke, Ingo & Spitzmüller, Jürgen (2008). Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik — Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen. W: Ingo Warnke & Jürgen Spitzmüller (red.), *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene* (s. 3–54). Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- Warnke, Ingo (2002). Adieu Text — bienvenue Diskurs? Über den Sinn und Zweck einer poststrukturalistischen Entgrenzung des Textbegriffs. W: Ulla Fix & Kirsten Adamzik & Gerd Antos & Michael Klemm (red.), *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage* (s. 125–141). Frankfurt nad Menem: Peter Lang.
- Warzecha, Adam (2014). Krytyczna Analiza Dyskursu (KAD) w ujęciu Normana Fairclougha. Zarys problematyki. *Konteksty Kultury*, 11 (2), 164–189.
- Warzecha, Katarzyna (2017). Portale społecznościowe formą rozrywki o komunikacji współczesnej młodzieży – analiza statystyczna. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 318, 84–107.
- Wdowicz, Agnieszka (2015). *Deutschlernen im polnischen Lyzeum mit Hilfe vom sozialen Netzwerk Facebook*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (praca magisterska).
- Weber, Anne (2009). *Manual on hate speech*. The Council of Europe: The Council of Europe publishing.
- Weinsberg, Adam (1983). *Językoznawstwo ogólne*. Warszawa: PWN.
- Wengeler, Martin (2011). Linguistische Diskursanalysen — deskriptiv, kritisch oder kritisch durch Deskription? W: Jürgen Schiewe (red.), *Sprachkritik und Sprachkultur. Konzepte und Impulse für Wissenschaft und Öffentlichkeit* (s. 35–48). Bremen: Hempen.
- Wengeler, Martin (2010). Linguistische Diskursgeschichte. Forschungsziele und zwei Beispiele. W: Ryszard Lipczuk & Jürgen Schiewe & Werner Westphal & Dorota Misiek (red.), *Diskurslinguistik–Systemlinguistik. Theorien–Texte–Fallstudien* (s. 75–92). Hamburg: Dr. Kovač.
- Wengeler, M. (2005). „Das Szenario des kollektiven Wissens einer Diskursgemeinschaft entwerfen”. Historische Diskurssemantik als „kritische Linguistik”. *Aptum*, 3, 262–282.
- Wengeler, Martin (2003). *Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960–1985)*. Berlin i Nowy Jork: De Gruyter.
- Wengeler, Martin (2000). „Gastarbeiter sind auch Menschen”. Argumentationsanalyse als diskursgeschichtliche Methode. *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*, 86, 54–69.

- Wengeler, Martin (1997). Vom Nutzen der Argumentationsanalyse für eine linguistische Diskursgeschichte. Konzept eines Forschungsvorhabens. *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*, 80, 96–109.
- Wersig, Gernot (1996). *Die Komplexität der Informationsgesellschaft*. Konstanz: UVK Universitätsverlag.
- Wichura, Jarosław (2014). Opinia publiczna w społeczeństwie z informatyzowanym. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*, 12, 163–186.
- Widdowson, Henry (2004). *Text, context, pretext: Critical issues in discourse analysis*. Oxford: Blackwell.
- Wieruszewski, Roman & Wyrzykowski, Mirosław & Bodnar, Adam & Gliszczyńska-Grabias, Aleksandra (2010). *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*. Poznań: Wolters Kluwer.
- Wilczyńska, Weronika (2012). Czy pojęcie dyskursu jest przydatne w glottodydaktyce? *Neofilolog*, 38 (1), 7–26.
- Wilczyńska, Weronika & Michońska-Stadnik, Anna (2010). *Metodologia badań w glottodydaktyce*. Kraków: Wydawnictwo AVALON.
- Williams, Geoffrey (2006). La linguistique de corpus: une affaire prépositionnelle. W: François Rastier & Michel Ballabriga (red.), *Corpus en lettres et sciences sociales: des documents numériques à l'interprétation. Actes du colloque international d'Albi, juillet 2006* (s. 151–158). Paryż: Texto.
- Wilson, Andrew & Pęzik, Piotr (2005). Systemy indeksowania korpusów językowych. W: Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (red.), (2005). *Podstawy językoznawstwa korpusowego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Winiewski, Mikołaj & Hansen, Karolina & Bilewicz, Michał & Soral, Wiktor & Świdarska, Aleksandra & Bulska, Dominika (2017). *Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.
- Witosz, Bożena (2012). Badania nad dyskursem we współczesnym językoznawstwie polonistycznym. *Oblicza Komunikacji*, 5, 61–76.
- Witosz, Bożena (2009). *Dyskurs i stylistyka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Włodarczyk, Joanna (2014). Mowa nienawiści w internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 13 (2), 122–158.
- Wodak, Ruth (2017). Saying the unsayable. Denying the Holocaust in media debates in Austria and the UK. W: Monika Kopytowska (red.), *Contemporary discourses of hate and radicalism cross space and genres* (s. 13–39). Amsterdam: John Benjamins.
- Wodak, Ruth (2015). *The politics of fear. What right-wing populist discourses mean*. Londyn i in.: Sage.

- Wodak, Ruth (1997). Critical discourse analysis and the study of doctor-patient interaction. W: Britt Louise Gunnarsson & Per Linell & Bengt Nordberg (red.), *The construction of professional discourse* (s. 173–200). Londyn: Longman.
- Wodak, Ruth (1995). Critical linguistics and critical discourse analysis. W: Jef Verschueren (red.), *Handbook of Pragmatics* (s. 204–210). Amsterdam: Benjamins.
- Wodak, Ruth & Meyer, Michael (2009). *Methods for critical discourse analysis*. Londyn i in.: Sage.
- Wodak, Ruth & Mral, Brigitte & Khosravinik, Majid (2013). *Right wing populism in Europe*. Londyn i Nowy Jork: Bloomsbury Academic.
- Wodak, Ruth & Reisigl, Martin (2002). „Wenn einer Ariel heißt“ – Ein linguistisches Gutachten zur politischen Funktionalisierung antisemitischer Ressentiments in Österreich. W: Anton Pelinka & Ruth Wodak (red.), *„Dreck am Stecken“*. *Politik der Ausgrenzung* (s. 134–172). Wiedeń: Czernin Verlag.
- Wodak, Ruth & van Dijk, Teun (2000). *Racism at the top. Parliamentary discourses on ethnic issues in six European states*. Klagenfurt: Drava.
- Wodak, Ruth & Menz, Florian & Mitten, Richard & Stern, Frank (1994). *Die Sprachen der Vergangenheiten: öffentliches Gedenken in österreichischen und deutschen Medien*. Frankfurt nad Menem: Suhrkamp.
- Wodak, Ruth & de Cillia, Rudolf & Reisigl, Martin & Liebhart, Karin (1999). *The discursive construction of national identity*. Edynburg: Edinburgh University Press.
- Wodak, Ruth & Pelikan, Johanna & Nowak, Peter & Gruber, Helmut & de Cillia, Rudolf & Mitten, Richard (1990). *„Wir sind alle unschuldige Täter!“ Diskurshistorische Studien zum Nachkriegsantisemitismus*. Frankfurt nad Menem: Suhrkamp.
- Wojtak, Maria (2011). O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu. *Tekst i Dyskurs*, 4, 69–78.
- WTK Play, Online: http://wtkplay.pl/video-id-16814mowa_nienawisci_w_codziennym_zyciu (dostęp: 18 listopada 2017).
- Wunsch-Vincent, Sacha & Vickery, Graham (2007). Participative Web: User-created content. Secretary-General of the OECD, DSTI/ICCP/IE(2006)7/FINAL. Online: <https://www.oecd.org/sti/38393115.pdf> (dostęp: 17 lipca 2019).
- Wywiad, Joachim Bauer, Online: <https://ethik-heute.org/hasssprache-ist-ansteckend/> (dostęp: 2 września 2019).
- Zabrocki, Ludwik (1966). *Językoznawcze podstawy metodyki nauczania języków obcych*. Warszawa: PWN.
- Zajac, Jan & Krejtz, Krzysztof (2007). Internet jako przedmiot i obszar badań psychologii społecznej. *Psychologia społeczna*, 2, 191–200.

Żelazny, Walter (2004). *Etniczność. Ład. Konflikt. Sprawiedliwość*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Żydek-Bednarczuk, Urszula (2012). Hipertekst w perspektywie lingwistycznej, komunikacyjnej i kulturowej. W: Małgorzata Kita & Magdalena Ślawska (red.), *Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną*, tom 1 (s. 167–177). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1: Spis konkordancji dla hasła „mowa” w Narodowym Korpusie Języka Polskiego

Pełny spis konkordancji dla języka polskiego, opierając się na danych mówionych pochodzących z tekstów medialnych (transkrypcje audycji telewizyjnych i radiowych z lat 2008–2010) znalezionych za pomocą wyszukiwarki PELCRA (Pęzik 2012) dla Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP).

Pełny indeks wyszukiwarki zawiera 205,197 wypowiedzi (2,372,186 słów).

Znaleziono 53 wypowiedzi pasujące do zapytania w 0.008s. Bieżąca strona zawiera 57 przykładów z 38 różnych rozmów.

The screenshot shows the PELCRA search interface. At the top, the search term "mowa" is entered in a text box. Below it, there are several configuration options: "Maks. odstęp:" with a value of 0, "Zachowaj" (checked), "Wyniki:" with a dropdown set to 100, "Sortowanie:" with two dropdowns both set to "środek", "Grupowanie:" with a dropdown set to "1", "Typ:" with a dropdown set to "typ_media", "Wyrazy kontekstowe:" (empty), and "Bez wyrazów:" (empty). At the bottom, there are two buttons: "SZUKAJ" (Search) and "<< Poprzednie" (Previous), and a button "Następne >>" (Next).

Tabela 1: Wyniki wyszukiwarki PELCRA dla słowa mowa (opracowanie własne)

Nr				Płeć	Wykształcenie	Wiek
1.	z nich . na przykład przedrefleksyjny odbiór reklamy dzisiaj była	mowa	na naszym symposium . a więc podejmuje się decyzje zanim przyjdzie	m	wy	71
2.	. po spotkaniu z konstytucjonalistami i bardzo enigmatycznie	mowa	jest tylko o zmniejszeniu liczby posłów i senatorów . i tu jest zgoda	m	wy	42
3.	kandyduje to ogłasza że teraz Platforma się amerykanizuje . i jest	mowa	o prawyborach o których wcześniej nie było przecież gdyby Donald Tusk	m	wy	35
4.	ale bardzo bardzo proszę . poseł Grupiński bardzo proszę . była	mowa	że po jednej minucie dla każdego bardzo proszę potem poseł Wenderlich	f	wy	43
5.	przedsiębiorców tylko . właściwie to . wyszła	mowa	o prawach przedsiębiorców .	m	wy	43

	. karykaturalnie . była		tylko jakby w krzywym zwierciadle .			
6.	się cieszę że pan minister Stasiak wyrywa się do głosu wtedy kiedy	mowa	jest o tym że teraz przedstawiciel Platformy zapraszam panie ministrze	m	wy	59
7.	a właśnie s skoro o tym skoro o tym	mowa	to posłuchajmy przedstawiciela prezydenta . zastępcę szefa biura	m	wy	42
8.	się . z niesieniem wolności . wolności i demokracji . ale była tu	mowa	o o realizmie i o tym że . Polska jest infrastrukturalnym pustynią w	m	wy	43
9.	? że żadna z tych partii nie sprostала temu planowi prawda ? jeśli	mowa	o PO PiS-ie czyli o tym początku o pierwszych dwóch latach	m	wy	50
10.	plus były popełniane po prostu . błędy koncepcyjne chociażby . była	mowa	o . zmniejszeniu liczby powiatów . wiemy o tym że . jest .	m	wy	41
11.	a skoro właśnie o tym	mowa	. to czas na nasz . kolejny sondaż . popatrzmy co jeżeli taki sojusz	m	wy	42
12.	. potwierdzającą bardzo wiele z tych faktów . o których tutaj było	mowa	. i niestety pokazującą zakres . penetracji . tych środowisk przez	m	wy	61
13.	no mogliśmy śledzić te wszystkie znaczenia o których dzisiaj też była	mowa	. ja jestem przekonany nie tylko że . że że wierzę że tylko coś tam	m	wy	48
14.	wybory ale prędzej czy później także na te sondaże o których była .	mowa	zresztą z tego co wiem zdaje się że ta liczba już wzrosła . do dwóch	m	wy	62
15.	uwaga w dziewięćdziesiątym trzecim roku . pięćdziesiąta dziesiąta .	mowa	tronowa . Elżbiety II . królowa przedstawiła plany nowej koalicji	m	wy	53
16.	chciałbym wyjaśnić po pierwsze że . ta . ta część o której tutaj była	mowa	została . przekazana odpowiednim organom i faktowi dziękował za to	m	wy	35
17.	Benedykta XVI i . nauczaniu współczesnym kościoła mianowicie	mowa	o tak zwanej dyktaturze relatywizmu . może łącząc tę rocznicę	m	wy	51

			nasze			
18.	bym prosił o o takie zdanie księdza profesora opinię . właśnie była	mowa	o solidarności kulturowej . w tych dniach tragedii narodowej po	m	wy	51
19.	no widzę że pan nie zrozumiał przesłania tekstu . gdyż tam była	mowa	o idei jagiellońskiej w sensie polityki wewnętrznej Polski no i to	m	wy	46
20.	od samego początku . y konfliktu . ale jest właśnie bardzo wyraźna	mowa	. jasne stanowisko . precyzyjne określone . potępiamy . czy to jest	f	wy	45
21.	się . pojawiały i jak unia europejska z tego testu . wyszła jest	mowa	o umiarkowanym . kompromisie . o kompromisie na czwórkę z minusem jak	f	wy	45
22.	i była również	mowa	. jest mowa w stanowisku końcowym rady europejskiej o bezpieczeństwie	f	wy	45
23.	i była również mowa . jest	mowa	w stanowisku końcowym rady europejskiej o bezpieczeństwie .	f	wy	45
24.	sposób walki z kryzysem oszczędzanie . kiedy była . kiedy była	mowa	o tym . kiedy była mowa przynajmniej w dyskusji publicznej	m	wy	51
25.	oszczędzanie . kiedy była . kiedy była mowa o tym . kiedy była	mowa	przynajmniej w dyskusji publicznej	m	wy	51
26.	Rzeczpospolitej . to samo w drugą stronę . to o czym tutaj . była	mowa	przed sekundą . Rosjanie chcieli wymóc na mocarstwach zachodnich	m	wy	54
27.	się słowo Chrystus . i pewnie mamusia jedna czy druga myśli no jest	mowa	o Chrystusie . no to już dobrze . teraz co jest rozumiane pod słowem	f	wy	65
28.	i toczy wojnę kultur . i i i na koniec może jeśli można bo o tym była	mowa	ja się nie zdążyłem ustosunkować . dajmy spokój z tą psychoanalizą	m	wy	46
29.	to co ludzi najbardziej denerwowało . to o czym u nas była	mowa	to znaczy symboliczne sprawy tak jest hymny flagi prawda ? i tak	m	wy	64

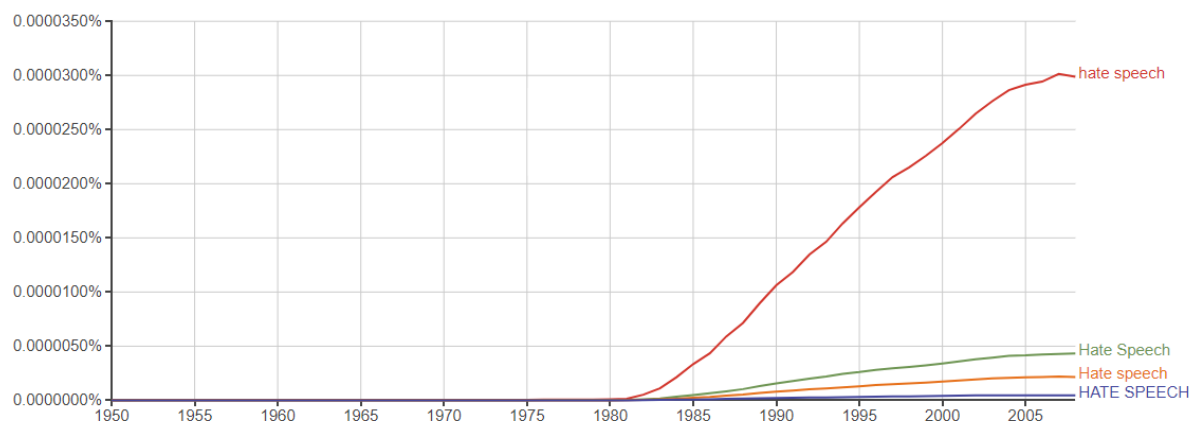
30.	ale . ale jest tak skoro	mowa	o procedurach to jest tak że . że Rosjanie . że Rosjanie będą nam na	m	wy	42
31.	a skoro	mowa	o tych zewnętrznych atrybutach kampanii czy sposobie zbierania	m	wy	42
32.	i to do posła Błaszczaka bo . widziałem pana wypowiedź jeżeli już	mowa	o kwestii i intencji Prawa i Sprawiedliwości namawianiu prezydenta na	m	wy	48
33.	na kongresie było wprawdzie nieoficjalne ale w kuluarach	mowa	o jeszcze jednej rzeczy która się bardzo szeroko przebiła do mediów .	m	wy	57
34.	. co następuje . pewno i taki scenariusz istnieje . oczywiście	mowa	o koalicji . czy on jest dziś realny ? moim zdaniem on jest realny .	m	wy	57
35.	celowe . dlatego że takie zrzućenie odpowiedzialności . a więc . tu	mowa	też o pensum nauczycielskim o regulaminach wynagradzania nauczycieli	m	wy	40
36.	dwunastego sierpnia była	mowa	o wycofaniu się na pozycję sprzed siódmego sierpnia czyli na granicę	m	wy	45
37.	siódmego sierpnia czyli na granicę rosyjsko-gruzińską teraz jest	mowa	o wycofaniu na granicę abchasko-osetyńsko-gruzińską	m	wy	45
38.	. pojechał drugi raz . Rosjanie wyjdą z tego terytorium o którym jest	mowa	. przy całej . przy całej okaleczonej . y jakby . z punktu widzenia	m	wy	65
39.	te licencje są po to i tu jest bardzo dobrze nawet powiedziane bo	mowa	jest o zadaniach . żeby zgodnie . także z dyrektywami . i wymaganiami	f	wy	60
40.	według mnie jest	mowa	co najmniej dwa lata	f	wy	60
41.	tych pieniędzy wystarczy . bo w tych założeniach w tych tezach jest	mowa	o tym że pieniądze mogą też być dystrybuowane do mediów prywatnych .	m	wy	45
42.	w prosty sposób . też wykazałbym że te	mowa	jest w biały księżyc . grup	m	wy	40

	wszystkie spotkania o których		roboczych zespołów doradczych tak			
43.	pomocy publicznej przez komisję europejską o jakich kwotach może być	mowa	. pan Karol Guzikiewicz . z solidarności stoczni gdańskiej uważnie	m	wy	40
44.	ale skupmy się na drugim filarze bo o nim była dzisiaj	mowa		f	wy	45
45.	wtedy był a nie taki jaki tylko byśmy chcieli pamiętać a jeśli	mowa	już o papieżu to teraz papież Benedykt yyy papież Benedykt yyy ma	m	wy	50
46.	Odera która w tym tygodniu ukazała się we Włoszech między innymi	mowa	w niej o tym że Jan Paweł II przewidywał rezygnację z urzędu w	m	wy	50
47.	sposobów patrzenia i postępowania również z ludźmi no i kiedy yy yy	mowa	jest o odpowiedzialność to w dużym stopniu yy ta odpowiedzialność yy	m	wy	60
48.	wziął pewien yy właśnie literacki topos w Balladynie Słowackiego yyy	mowa	jest o królu Popielu tyranie który karmi karpie swoimi potencjalnymi	m	wy	41
49.	odpowiedź uzyskaliśmy yy z którą do końca się nie zgadzamy bo jest	mowa	o	m	sr	65
50.	jednej strony yy jestem w stanie to zrozumieć ponieważ yy jest tutaj	mowa	o tak zwanej licencji licencji za którą	m	wy	31
51.	że wszystkie mają liczbowo wynosić dziewiętnaście procent jest	mowa	o tym że zrównanie z yyy stworzenie jednolitej stawki VAT ma być	m	wy	40
52.	natomiast propozycja jest taka żeby wdrażać to stopniowo jest	mowa	o tym że na przykład w zakresie ubezpieczeń zdrowych pilotażowo w	m	wy	40
53.	mogą dać korzyść w tym artykule cytowanym przez panią redaktor była	mowa	że leki przechodzą z dalszych linii leczenia u pacjentów terminalnych	m	wy	50
54.	trzecie dziecko ja poszedłem zamiast	mowa	na temat yyy nauczycielka	m	?	0

	żony na zebranie i jakaś była		prowadząca zebranie na temat na temat yyy			
55.	yyy yyy yyy moje pytanie dotyczy tych słing klubów bo była	mowa	o pani która robi magisterium	f	?	0
56.	zawołała mnie do pokoju i mówi tato słuchaj o czym tu jest	mowa	i jak to się ma w kontekście tego co ty nam tłumaczysz a głównie	m	?	0
57.	ale tu nie jest	mowa	o procederze bo też są takie yy ludzie się spotykają też u siebie w	f	wy	40

ZAŁĄCZNIK 2: Wyniki częstotliwości użycia leksemu *hate speech* w programie Google Ngram Viewer

Wyniki częstotliwości użycia leksemu *hate speech* dla języka angielskiego w programie Google Ngram Viewer:

Google Ngram Viewer jest wyszukiwarką internetową, która pokazuje wykresy częstotliwości występowania dowolnego ciągu znaków wyszukanych w Google Books w źródłach publikowanych między 1500 a 2012 rokiem, pobranych z korpusów tekstów Google Books: angielskiego, francuskiego i innych języków. Wyszukiwarka wskazuje na brak wyników dla hasła „mowa nienawiści” dla języka polskiego oraz *Hassrede* oraz *Hetzrede* dla języka niemieckiego.

ZAŁĄCZNIK 3: Regulamin portalu społecznościowego Facebook

Podkreślono fragmenty, które zostały dodane w grudniu 2019 roku w procesie aktualizacji portalu, nie zostały przetłumaczone na język polski (styczeń 2020).

11. Propagowanie nienawiści

Uzasadnienie

Nie zezwalamy na treści propagujące nienawiść na Facebooku, ponieważ tworzą one atmosferę strachu i wykluczenia, a w niektórych przypadkach mogą zachęcać do prawdziwej przemocy.

Jako treści propagujące nienawiść rozumiemy wypowiedzi bezpośrednio atakujące inne osoby na podstawie tzw. cech chronionych, takich jak rasa, pochodzenie, narodowość, wyznanie, orientacja seksualna, kasta, płeć biologiczna, płeć kulturowa, tożsamość płciowa, poważna choroba lub niepełnosprawność. Stosujemy także pewne środki ochronne względem statusu imigracyjnego. Przez atak rozumiemy treści namawiające do przemocy lub odczłowieczające inne osoby, sugerujące ich niższość lub wzywające do ich wykluczania lub segregacji. Wyróżniamy trzy kategorie ataków według opisanych poniżej poziomów.

Zdarza się, że użytkownicy udostępniają czyjeś treści propagujące nienawiść, chcąc w ten sposób edukować innych i zwiększać świadomość społeczną. Podobnie w pewnych sytuacjach słowa lub frazy, które teoretycznie naruszają nasze standardy, są używane jako odniesienia lub mają na celu zwiększenie motywacji. Ludzie czasami wyrażają pogardę w kontekście zerwania związku. W innych przypadkach używają języka wykluczającego pod względem płci w celu regulowania członkostwa w grupach prozdrowotnych lub grupach wsparcia, np. grupa karmiących piersią tylko dla kobiet. We wszystkich tego typu przypadkach zezwalamy na publikację, ale oczekujemy, że osoba publikująca czytelnie określi swoje intencje, co pomoże nam lepiej zrozumieć powód udostępnienia tych treści. Jeśli intencje nie są czytelne, możemy usunąć kontrowersyjne treści.

Zezwalamy też na żarty i komentarze społeczne w odniesieniu do takich tematów. Ponadto uważamy, że wypowiedzi pod prawdziwym imieniem i nazwiskiem wymagają większej odpowiedzialności komentującego.

Nie wolno publikować następujących treści:

Poziom 1

Treści atakujące osobę lub grupę osób (we wszystkich kombinacjach poza tymi związanymi z popełnieniem przestępstw z użyciem przemocy lub przestępstw na tle seksualnym) na podstawie ich ww. cech chronionych lub statusu imigracyjnego, przy czym za atak uznaje się:

- Propagowanie przemocy lub jej popieranie na piśmie lub w formie graficznej.
- Odczłowieczanie w mowie lub na obrazie w postaci porównań, uogólnień lub niedopuszczalnych stwierdzeń dotyczących:
  - owadów;
  - zwierząt, które są kulturowo postrzegane jako gorsze pod względem intelektualnym lub fizycznym;

- brudu, bakterii, chorób i odchodów;
  - sprawców napaści na tle seksualnym;
  - niższej formy człowieczeństwa;
  - przestępców stosujących przemoc i przestępców seksualnych;
  - innych przestępców (na przykład: „złodzieje”, „bandyci” lub „wszyscy [grupa osób o cechach chronionych] to przestępcy”).
  - statements denying existence
- Szydzenie z pojęcia, przypadków lub ofiar przestępstw z nienawiści, nawet jeśli treść nie dotyczy żadnej konkretnej osoby.
  - Określone odczłowieczające porównania, uogólnienia lub niedopuszczalne stwierdzenia (w formie pisemnej lub wizualnej) - that include:
    - Black people and apes or ape-like creatures
    - Black people and farm equipment
    - Jewish people and rats
    - Muslim people and pigs
    - Muslim person and sexual relations with goats or pigs
    - Mexican people and worm like creatures
    - Women as household objects or referring to women as property or 'objects'
    - Transgender or non-binary people referred to as 'it'

Poziom 2

Treści atakujące osobę lub grupę osób na podstawie ich cech chronionych, przy czym za atak uznaje się:

- uogólnienia stwierdzające podrzędność (w formie pisemnej lub wizualnej) na podstawie ułomności fizycznych definiowanych jako te dotyczące:
  - higieny, w tym m.in. takie określenia, jak: brudny, śmierdzący;
  - wyglądu fizycznego, w tym m.in. takie określenia, jak: brzydki, odrażający;
  - ułomności psychicznych definiowanych jako te dotyczące:
    - niepełnosprawności intelektualnej, w tym m.in. takie określenia, jak: tępy, głupi, idiota;
    - wykształcenia, w tym m.in. takie określenia, jak: analfabeta, nieuk;
    - zdrowia psychicznego, w tym m.in. takie określenia, jak: chory psychicznie, upośledzony, świrnięty, szalony.
  - ułomności moralnych definiowanych jako te dotyczące:
    - cech charakteru kulturowo postrzeganych jako negatywne, w tym m.in. takie określenia, jak: tchórz, kłamca, ignorant;
    - obraźliwych określeń związanych z czynnością seksualną, w tym m.in. takie określenia, jak: dziwka, suka, zboczeniec.
- Inne twierdzenia o niższości, które definiujemy jako:
  - wyrażenia mówiące o byciu mniej niż odpowiednim, w tym m.in.: bezwartościowy, bezużyteczny;
  - wyrażenia mówiące o byciu lepszym lub gorszym niż inna cecha chroniona, w tym m.in.: „Uważam, że mężczyźni są lepsi od kobiet”;
  - wyrażenia mówiące o odstępstwie od normy, w tym m.in.: świr, nienormalny.
- Wyrażenia (także w formie graficznej) oznaczające pogardę, definiowane jako:
  - przyznanie się do nietolerancji na podstawie cech chronionych, w tym m.in.: homofobii, islamofobii, rasizmu;
  - treści stwierdzające, że cecha chroniona nie powinna istnieć;
  - treści wyrażające nienawiść, w tym m.in.: gardzę, nienawidzę.

- Treści wyrażające odrzucenie, w tym m.in.: nie uznaję, nie lubię, nie zależy mi.
- Treści (także w formie graficznej) wyrażające pogardę, definiowane jako:
  - treści sugerujące, że obiekt powoduje mdłości, w tym m.in.: wymiotować, rzygać;
  - treści wyrażające niesmak lub odrzucenie, w tym m.in.: ohydny, obrzydliwy, fuj.
- Przekleństwa, np.:
  - treści, w których obiekt zostaje przyrównany do genitaliów lub odbytu, w tym m.in.: cipa, fiut, dupek;
  - wulgaryzmy użyte z zamiarem obrażenia kogoś, w tym m.in.: pieprz się, dziwka, skurwiel;
  - określenia nawołujące do podjęcia czynności seksualnej lub kontaktu z genitaliami lub odbytem bądź też odchodami czy moczem: obciągnij mi, pocałuj mnie w dupę, zjedz gówna.

Poziom 3

Treści atakujące osobę lub grupę osób na podstawie ich cech chronionych, przy czym za atak uznaje się:

- nawoływania do segregacji.
- jawne wykluczenie obejmujące m.in. takie określenia jak „wyrzucić” lub „nie wpuścić”.
- wykluczenie polityczne definiowane jako odmowa prawa do udziału w polityce.
- wykluczenie z przyczyn ekonomicznych definiowane jako odmowa dostępu do świadczeń ekonomicznych i ograniczanie udziału w rynku pracy.
- wykluczenie społeczne definiowane jako m.in. odmowa możliwości uzyskania dostępu do przestrzeni (w tym w Internecie) i usług społecznych.

Zezwalamy na krytykowanie polityki imigracyjnej oraz na przedstawianie argumentów za zaostreniem tej polityki.

Treści zawierające obelgi rozumiane jako słowa powszechnie uznane za obraźliwe w odniesieniu do wymienionych wyżej cech.

ZALĄCZNIK 4: Notatka portalu społecznościowego Facebook dotycząca algorytmów używanych do automatycznej moderacji treści

Źródło: <https://about.fb.com/news/2019/08/open-source-photo-video-matching/>

Poniższy tekst został dostosowany do formatu Word i nie zawiera wszystkich elementów semiotycznych dostępnych w wersji źródłowej.

Open-Sourcing Photo- and Video-Matching Technology to Make the Internet Safer

August 1, 2019

2018 Child Safety Hackathon at Facebook headquarters in Menlo Park, California

By Antigone Davis, Global Head of Safety, and Guy Rosen, VP of Integrity

At Facebook, we rely on a combination of technology and people to help keep our platforms safe. When we identify a harmful piece of content, such as child exploitation, terrorist propaganda, or graphic violence, technology can help us find duplicates and prevent them from being shared.

Today, we are open-sourcing two technologies that detect identical and nearly identical photos and videos — sharing some of the tech we use to fight abuse on our platform with others who are working to keep the internet safe. These algorithms will be open-sourced on GitHub so our industry partners, smaller developers and non-profits can use them to more easily identify abusive content and share hashes — or digital fingerprints — of different types of harmful content. For those who already use their own or other content matching technology, these technologies are another layer of defense and allow hash-sharing systems to talk to each other, making the systems that much more powerful.

“In just one year, we witnessed a 541% increase in the number of child sexual abuse videos reported by the tech industry to the CyberTipline. We’re confident that Facebook’s generous contribution of this open-source technology will ultimately lead to the identification and rescue of more child sexual abuse victims,” said John Clark, President and CEO of the National Center for Missing and Exploited Children (NCMEC).

Over the years, Facebook has contributed hundreds of open-source projects to share our technology with the wider community, but this is the first time we’ve shared any photo- or video-matching technology. Building on Microsoft’s generous contribution of PhotoDNA to fight child exploitation 10 years ago and the more recent launch of Google Content Safety API, today’s announcement also is part of an industry-wide commitment to building a safer internet.

Known as PDQ and TMK+PDQF, these technologies are part of a suite of tools we use at Facebook to detect harmful content, and there are other algorithms and implementations available to industry such as pHash, Microsoft’s PhotoDNA, aHash, and dHash. Our photo-matching algorithm, PDQ, owes much inspiration to pHash although was built from the ground up as a distinct algorithm with independent software implementation. The video-matching technology, TMK+PDQF, was developed together by Facebook’s Artificial Intelligence Research team and academics from the University of Modena and Reggio Emilia in Italy.

These technologies create an efficient way to store files as short digital hashes that can determine whether two files are the same or similar, even without the original image or video. Hashes can also be more easily shared with other companies and non-profits. For example, when we identify

terrorist propaganda on our platforms, we remove it and hash it using a variety of techniques, including the algorithms we're sharing today. Then we share the hashes with industry partners, including smaller companies, through GIFCT so they can also take down the same content if it appears on their services.

PDQ and TMK+PDQF were designed to operate at high scale, supporting video-frame-hashing and real-time applications. We designed these technologies based on our experience detecting abuse across billions of posts on Facebook. We hope that by contributing back to the community we'll enable more companies to keep their services safe and empower non-profits that work in the space. This work is in addition to our ongoing research in these areas, including our partnership with The University of Maryland, Cornell University, Massachusetts Institute of Technology, and The University of California, Berkeley to research new techniques to detect intentional adversarial manipulations of videos and photos to circumvent our systems.

We're announcing these technologies today to support our fourth annual cross-industry Child Safety Hackathon at Facebook's headquarters in Menlo Park, California. The two-day event brings together nearly 80 engineers and data scientists from Technology Coalition partner companies and others to develop new technologies that help safeguard children.

This year's event is focused on developing new tools to help our partners, NCMEC and Thorn. For example, some teams will develop a prototype feature that will allow NCMEC's CyberTipline case management tool to query and compare data points within other nonprofit organizations' databases for known hashes and other key information. This will help identify children at risk and highlight high value reports. The open source code released today also will be made available to teams at the hackathon. Hackathons are an exciting way to bring people together from different organizations with a wide range of expertise to build tools that tackle problems such as the online sexual exploitation of children. All non-open-source code and prototypes developed at the event will be donated back to the Technology Coalition and our partners to be used in their child-safety efforts. We will continue to expand and improve our own products and features to find harmful content. Read more about how Facebook is using technology to combat child exploitation [here](#).

Update on August 9, 2019 at 10:45AM

ZAŁĄCZNIK 5: Raport portalu społecznościowego dot. mowy nienawiści

Źródło: <https://about.fb.com/news/2017/06/hard-questions-hate-speech/>

Poniższy tekst został dostosowany do formatu Word i nie zawiera wszystkich elementów semiotycznych dostępnych w wersji źródłowej.

Facebook

Hard Questions: Who Should Decide What Is Hate Speech in an Online Global Community?

June 27, 2017

By Richard Allan, *VP EMEA Public Policy*

As more and more communication takes place in digital form, the full range of public conversations are moving online — in groups and broadcasts, in text and video, even with emoji. These discussions reflect the diversity of human experience: some are enlightening and informative, others are humorous and entertaining, and others still are political or religious. Some can also be hateful and ugly. Most responsible communications platforms and systems are now working hard to restrict this kind of hateful content.

Facebook is no exception. We are an open platform for all ideas, a place where we want to encourage self-expression, connection and sharing. At the same time, when people come to Facebook, we always want them to feel welcome and safe. That's why we have rules against bullying, harassing and threatening someone.

But what happens when someone expresses a hateful idea online without naming a specific person? A post that calls all people of a certain race “violent animals” or describes people of a certain sexual orientation as “disgusting” can feel very personal and, depending on someone's experiences, could even feel dangerous. In many countries around the world, those kinds of attacks are known as hate speech. We are opposed to hate speech in all its forms, and don't allow it on our platform.

In this post we want to explain how we define hate speech and approach removing it — as well as some of the complexities that arise when it comes to setting limits on speech at a global scale, in dozens of languages, across many cultures. Our approach, like those of other platforms, has evolved over time and continues to change as we learn from our community, from experts in the field, and as technology provides us new tools to operate more quickly, more accurately and precisely at scale.

Defining Hate Speech

The first challenge in stopping hate speech is defining its boundaries.

People come to Facebook to share their experiences and opinions, and topics like gender, nationality, ethnicity and other personal characteristics are often a part of that discussion. People might disagree about the wisdom of a country's foreign policy or the morality of certain religious teachings, and we want them to be able to debate those issues on Facebook. But when does something cross the line into hate speech?

Our current definition of hate speech is anything that directly attacks people based on what are known as their “protected characteristics” — race, ethnicity, national origin, religious affiliation, sexual orientation, sex, gender, gender identity, or serious disability or disease.

There is no universally accepted answer for when something crosses the line. Although a number of countries have laws against hate speech, their definitions of it vary significantly.

In Germany, for example, laws forbid incitement to hatred; you could find yourself the subject of a police raid if you post such content online. In the US, on the other hand, even the most vile kinds of speech are legally protected under the US Constitution.

People who live in the same country — or next door — often have different levels of tolerance for speech about protected characteristics. To some, crude humor about a religious leader can be considered both blasphemy and hate speech against all followers of that faith. To others, a battle of gender-based insults may be a mutually enjoyable way of sharing a laugh. Is it OK for a person to post negative things about people of a certain nationality as long as they share that same nationality? What if a young person who refers to an ethnic group using a racial slur is quoting from lyrics of a song?

There is very important academic work in this area that we follow closely. Timothy Garton Ash, for example, has created the Free Speech Debate to look at these issues on a cross-cultural basis. Susan Benesch established the Dangerous Speech Project, which investigates the connection between speech and violence. These projects show how much work is left to be done in defining the boundaries of speech online, which is why we’ll keep participating in this work to help inform our policies at Facebook.

Enforcement

We’re committed to removing hate speech any time we become aware of it. Over the last two months, on average, we deleted around 66,000 posts reported as hate speech per week — that’s around 288,000 posts a month globally. (This includes posts that may have been reported for hate speech but deleted for other reasons, although it doesn’t include posts reported for other reasons but deleted for hate speech.*)

But it’s clear we’re not perfect when it comes to enforcing our policy. Often there are close calls — and too often we get it wrong.

Sometimes, it’s obvious that something is hate speech and should be removed — because it includes the direct incitement of violence against protected characteristics, or degrades or dehumanizes people. If we identify credible threats of imminent violence against anyone, including threats based on a protected characteristic, we also escalate that to local law enforcement.

But sometimes, there isn’t a clear consensus — because the words themselves are ambiguous, the intent behind them is unknown or the context around them is unclear. Language also continues to evolve, and a word that was not a slur yesterday may become one today.

Here are some of the things we take into consideration when deciding what to leave on the site and what to remove.

Context

What does the statement “burn flags not fags” mean? While this is clearly a provocative statement on its face, should it be considered hate speech? For example, is it an attack on gay people, or an attempt to “reclaim” the slur? Is it an incitement of political protest through flag burning? Or, if the speaker or audience is British, is it an effort to discourage people from smoking cigarettes (fag being a common British term for cigarette)? To know whether it’s a hate speech violation, more context is needed.

Often the most difficult edge cases involve language that seems designed to provoke strong feelings, making the discussion even more heated — and a dispassionate look at the context (like country of speaker or audience) more important. Regional and linguistic context is often critical, as is the need to take geopolitical events into account. In Myanmar, for example, the word “kalar” has benign historic roots, and is still used innocuously across many related Burmese words. The term can however also be used as an inflammatory slur, including as an attack by Buddhist nationalists against Muslims. We looked at the way the word’s use was evolving, and decided our policy should be to remove it as hate speech when used to attack a person or group, but not in the other harmless use cases. We’ve had trouble enforcing this policy correctly recently, mainly due to the challenges of understanding the context; after further examination, we’ve been able to get it right. But we expect this to be a long-term challenge.

In Russia and Ukraine, we faced a similar issue around the use of slang words the two groups have long used to describe each other. Ukrainians call Russians “moskal,” literally “Muscovites,” and Russians call Ukrainians “khokhol,” literally “topknot.” After conflict started in the region in 2014, people in both countries started to report the words used by the other side as hate speech. We did an internal review and concluded that they were right. We began taking both terms down, a decision that was initially unpopular on both sides because it seemed restrictive, but in the context of the conflict felt important to us.

Often a policy debate becomes a debate over hate speech, as two sides adopt inflammatory language. This is often the case with the immigration debate, whether it’s about the Rohingya in South East Asia, the refugee influx in Europe or immigration in the US. This presents a unique dilemma: on the one hand, we don’t want to stifle important policy conversations about how countries decide who can and can’t cross their borders. At the same time, we know that the discussion is often hurtful and insulting.

When the influx of migrants arriving in Germany increased in recent years, we received feedback that some posts on Facebook were directly threatening refugees or migrants. We investigated how this material appeared globally and decided to develop new guidelines to remove calls for violence against migrants or dehumanizing references to them — such as comparisons to animals, to filth or to trash. But we have left in place the ability for people to express their views on immigration itself. And we are deeply committed to making sure Facebook remains a place for legitimate debate.

Intent

People’s posts on Facebook exist in the larger context of their social relationships with friends. When a post is flagged for violating our policies on hate speech, we don’t have that context, so we can only judge it based on the specific text or images shared. But the context can indicate a person’s intent, which can come into play when something is reported as hate speech.

There are times someone might share something that would otherwise be considered hate speech but for non-hateful reasons, such as making a self-deprecating joke or quoting lyrics from a song. People often use satire and comedy to make a point about hate speech.

Or they speak out against hatred by condemning someone else's use of offensive language, which requires repeating the original offense. This is something we allow, even though it might seem questionable since it means some people may encounter material disturbing to them. But it also gives our community the chance to speak out against hateful ideas. We revised our Community Standards to encourage people to make it clear when they're sharing something to condemn it, but sometimes their intent isn't clear, and anti-hatred posts get removed in error.

On other occasions, people may reclaim offensive terms that were used to attack them. When someone uses an offensive term in a self-referential way, it can feel very different from when the same term is used to attack them. For example, the use of the word "dyke" may be considered hate speech when directed as an attack on someone on the basis of the fact that they are gay. However, if someone posted a photo of themselves with #dyke, it would be allowed. Another example is the word "faggot." This word could be considered hate speech when directed at a person, but, in Italy, among other places, "frocio" ("faggot") is used by LGBT activists to denounce homophobia and reclaim the word. In these cases, removing the content would mean restricting someone's ability to express themselves on Facebook.

Mistakes

If we fail to remove content that you report because you think it is hate speech, it feels like we're not living up to the values in our Community Standards. When we remove something you posted and believe is a reasonable political view, it can feel like censorship. We know how strongly people feel when we make such mistakes, and we're constantly working to improve our processes and explain things more fully.

Our mistakes have caused a great deal of concern in a number of communities, including among groups who feel we act — or fail to act — out of bias. We are deeply committed to addressing and confronting bias anywhere it may exist. At the same time, we work to fix our mistakes quickly when they happen.

Last year, Shaun King, a prominent African-American activist, posted hate mail he had received that included vulgar slurs. We took down Mr. King's post in error — not recognizing at first that it was shared to condemn the attack. When we were alerted to the mistake, we restored the post and apologized. Still, we know that these kinds of mistakes are deeply upsetting for the people involved and cut against the grain of everything we are trying to achieve at Facebook.

Continuing To Improve

People often ask: can't artificial intelligence solve this? Technology will continue to be an important part of how we try to improve. We are, for example, experimenting with ways to filter the most obviously toxic language in comments so they are hidden from posts. But while we're continuing to invest in these promising advances, we're a long way from being able to rely on machine learning and AI to handle the complexity involved in assessing hate speech.

That's why we rely so heavily on our community to identify and report potential hate speech. With billions of posts on our platform — and with the need for context in order to assess the meaning and intent of reported posts — there's not yet a perfect tool or system that can reliably find and distinguish posts that cross the line from expressive opinion into unacceptable hate speech. Our model builds on the eyes and ears of everyone on platform — the people who vigilantly report millions of posts to us each week for all sorts of potential violations. We then have our teams of

reviewers, who have broad language expertise and work 24 hours a day across time zones, to apply our hate speech policies.

We're building up these teams that deal with reported content: over the next year, we'll add 3,000 people to our community operations team around the world, on top of the 4,500 we have today. We'll keep learning more about local context and changing language. And, because measurement and reporting are an important part of our response to hate speech, we're working on better ways to capture and share meaningful data with the public.

Managing a global community in this manner has never been done before, and we know we have a lot more work to do. We are committed to improving — not just when it comes to individual posts, but how we approach discussing and explaining our choices and policies entirely.

Read more about our new blog series [Hard Questions](#).

*What's in the numbers:

- *These numbers represent an average from April and May 2017.*
- *These numbers reflect content that was reported for hate speech and subsequently deleted, whatever the reason.*
- *The numbers are specific to reports on individual posts on Facebook.*
  - *These numbers do not include hate speech deleted from Instagram.*
  - *These numbers do not include hate speech that was deleted because an entire page, group or profile was taken down or disabled. This means we could be drastically undercounting because a hateful group may contain many individual items of hate speech.*
  - *These numbers do not include hate speech that was reported for other reasons.*
    - *For example, outrageous statements can be used to get people to click on spam links and with our current definitions if this was reported for spam we do not track it as hate speech.*
    - *For example, if a post was reported for nudity or bullying, but deleted for hate speech, it would not be counted in these numbers.*
  - *These numbers might include content that was reported for hate, but deleted for other reasons.*
    - *For example, if a post was reported for hate speech, but deleted for nudity or bullying, it would be counted in these numbers.*
  - *These numbers also contain instances when we may have taken down content mistakenly.*
- *The numbers vary dramatically over time due to offline events (like the aftermath of a terror attack) or online events (like a spam attack).*
- *We are exploring a better process by which to log our reports and removals, for more meaningful and accurate data.*

ZALĄCZNIK 6: List otwarty byłej moderatorki serwisu społecznościowego Facebook

Źródło: <https://sz-magazin.sueddeutsche.de/autor/by-burcu-gueltekin-punsmann>

Poniższy tekst został dostosowany do formatu Word i nie zawiera wszystkich elementów semiotycznych dostępnych w wersji źródłowej.

06. JANUAR 2018

INTERNET

THREE MONTHS IN HELL

What I learned from three months of Content Moderation for Facebook in Berlin

Von: By Burcu Gültekin Punsmann

Germany has become one of Facebook's most important hubs for content moderation - also fueled by a controversial new law that requires social media companies to effectively remove hate speech and violence. In Berlin and Essen more than 1000 people work as Facebook Content Moderators, most of them employed by the outsourcing company Arvato, a subsidiary of Bertelsmann, one of Germany's most powerful companies. Yet the work and the rules of content moderation is done in secrecy. In a year-long investigation, our reporters Hannes Grassegger and Till Krause spoke to dozens of current and former content moderators working for Facebook in Germany and have written several award-winning reports (»Inside Facebook«) that made the working conditions and deletion rules (»The secret rules of Facebook«) of Facebook public. Recently they have been contacted by Burcu Gültekin Punsmann, a former employee who, for the first time, gives a personal account of her work as a content moderator. We have slightly shortened and edited her piece for clarity.

As a new comer to Berlin in July 2017, I found myself in a job in content moderation at Arvato. Curiosity has been a main driver. I accepted the very unappealing job offer and entered into a

world I haven't suspected the existence of. I was recruited as an outsourced reviewer and became one of the thousands of Facebook Community Operations team members around the world working in some 40 languages. Berlin, draining well-educated multilingual cheap labor from all over the world, has recently developed, as I would learn, as new center for Facebook content moderation, as the German government toughened the legislation against hate speech.

I quit the job after a three-month period. I feel the need today to take time to reflect on this very intense professional and personal experience. This is mainly an exercise of self-reflection and learning. I consider it as well as a way to dissociate myself from the very violent content I have been handling on a daily basis. I wish through my account to add transparency and to contribute to discussions on content moderation practices. I don't intend to violate the employee non-disclosure agreement I signed. I will not dig into the policies developed by Facebook. Through my relatively short work experience, I learned that these policies are constantly re-evaluated, highly dynamic and reactive. I couldn't perceive well enough, from my vantage point, the factors that impact on these sets of policies.

I enjoyed the training and induction period. I was happy to be in a very international context, I was accustomed to in my previous roles in international development. The difference here was that everyone was a migrant, mostly young, with very diverse backgrounds. This eclecticism has definitively attracted me. The paradox of being behind high walls of confidentiality while working for a social media platform, which connects people and the world, made the job unique and certainly aroused my curiosity.

Facebook and most of the social media platforms have a users/community based regulation system: no one is scrutinizing the content before it is uploaded. Users have the possibility to report the posts they found inappropriate on the platform. The content moderator is basically handling these reports, called tickets. With more than 2 billion users worldwide, the amount of content generated on Facebook is massive. As far as I know, some 6.5 million reports are generated in average every week. The work never stops, it continues seven days a week with almost no interruption.

I have difficulties in conceptualizing the role I acted in. Was I acting as a censor and restricting the freedom of speech? I don't think that I acted exactly in this role. I respected the freedom to offend and to make use of the most creative forms of expression. Working in the Turkish market, I handled a lot of reports that reflected the ideological divides that exist in Turkish society, disputes on historical narratives and posts attacking religion, some with humor, some very serious. I witnessed happily how the freedom to challenge and transgress values, ideas and beliefs could be energizing and creative.

I dealt indeed more often with behaviors than speech. I would say that the pictures and texts were in most cases not a form of self-expression but rather depicting attitudes. These behaviors incorporated a lot of violence and cruelty, ranging from hate speech to sadism, from bullying to self-harm. Without euphemism, the content is very violent. I had been exposed previously to real world violence as I worked in peace building and humanitarian aid in conflict torn contexts. Yet I was far from imagining, from my own user experience, that violence could be so predominant on social media.

A minority of these posts was of criminal nature. This disturbed me even more. These attitudes/behaviors/forms of expression would easily convince any non-specialist that the society had gone insane. I witnessed behaviors that didn't respect any social norm, pushed into a world, where the notion of intimacy and decency vanish, where there is no respect for privacy. Did those social media tools subconsciously encourage people to overcome all inhibition by destroying all social filters and moral barriers? Many people on social media showed behavior outside any social norms, yet it can not be considered anti-social, since the individual who posts is looking for followers, 'likes' and social interaction. The purpose seems to attract attention. I have often thought

what would happen if people behaved in a similar way in the public space and adopt these attitudes in public transportation, cafes or parks.

I had to quit as I was particularly disturbed by what I saw as signs of professional deformation in me: a kind of hyper vigilance (especially about the risks for my family). I was dreaming about the job as my own perception of reality shifted in a most concerning way. The terrible Las Vegas Shooting suddenly seemed entirely normal to me. Also I realized that my work schedule can not become compatible with my family life. I have a seven year old daughter and I could barely see her during my late shifts.

At first the job seemed like a personal challenge to test my capacity to adapt to a radically different and extremely rigid and constraining work environment. I found myself in a factory world as part of a global digital proletariat. I was part of a cohort of more than 700 people, in a closed environment with no communication with the outside world. My productive time and breaks were precisely calculated, I was stuck to my workstation, could only leave the production line for several minutes. I don't know whether we were producing anything, but I got the sense that we were helping to keep a multi-billion industry running.

The content moderator performs a serious job of analysis. The task is actually difficult and context sensitive. The moderator has not only to decide whether reported posts should be removed or kept on the platform but navigated into a highly complex hierarchy of actions. The mental operations are evaluated as being too complex for algorithms. Nevertheless moderators are expected to act as a computer. The search for uniformity and standardization, together with the strict productivity metrics, lets not much space for human judgment and intuition. At the end of the ramp-up process, a moderator should handle approximately 1300 reports every day which let him/her in average only a few seconds to reach a decision for each report. The intellectually challenging task tends to become an automated action almost a reaction. Repetition triggers a sense of frustration and alienation. Reflection is not encouraged, the agent has very limited initiative, s/he can only collect examples to address policy loopholes. Such standardization is meant to contribute to objectivity. The agent should not make any assumption, should refrain questioning the intentions of the person behind the post. The abuse needs to be clear and in the frame. I nevertheless think more human judgment could have helped to prevent cases that led to press fires.

The tight work schedule limits social interaction to a minimum level among staff. Although the moderator is part of the team and sits in an open office. The virtual space is encapsulating and engenders a feeling of isolation. The impact of the content viewed is therefore amplified. The agent, in the queue (production line) receives the tickets (reports) randomly. Texts, pictures, videos keep on flowing. There is no possibility to know beforehand what will pop up on the screen. The content is very diverse. No time is left for a mental transition. It is entirely impossible to prepare oneself psychologically. One never knows what s/he will run into. It takes sometimes a few seconds to understand what a post is about. The agent is in a continual situation of stress. The speed reduces the complex analytical process to a succession of automatisms. The moderator reacts. An endless repetition. It becomes difficult to disconnect at the end of the eight hour shift. The task creates a kind of dependency, even addiction. Even in my dreams I started repeating the same task. I was glad enough I did not visualize the content.

During the long hours at my workstation, I wished I were a social worker or a psychologist. I sometimes had the impression that I was working in the emergency services and at other times in law enforcement. I felt powerless, as I couldn't intervene. Was this a digital reflection of society? I tried to convince myself that I was exposed to the most marginal and radical segments of it. Violence seemed so widespread. Good that I was not working on reports sent from the society I lived in. I felt even more sorry for my colleagues working on German languages reports.

And this is not a job that everyone can do. We are asked in the recruitment interview (which took only 15 minutes) if we thought we could handle the content. It is not easy to know beforehand. I was probably not the least prepared one: I worked previously under stressful condition in peace building and humanitarian. Above all, I was more experienced and older than most of my colleagues. I felt much more sorry for my young colleagues. This system is based on a migrant and young workforce. My colleagues were 28 years old in average.

As a new recruit, I took part in a half-day workshop organized by the psychological support consultant. I understood that the service hasn't been available from the very beginning. I found the workshop not focused enough. It is of course a positive development, better than nothing. It gives at least the possibility for the worker to leave his workstation and talk to someone. I didn't ask for any personal consultation. I can't tell precisely how many people ask for consultations. It was good to know that we had such a kind of resource. I felt how much some of my colleagues were scared and concerned about the long-term effect of the job. In this case, it is very important to talk and share, to 'debrief' each other. We didn't have any space for it. We were sometimes discussing in the public transportation - in English. Still I felt quite uneasy about the possible 'side-effect' of our discussions on other passengers.

Talking about verbal violence, the agent quickly becomes an expert in slurs and ways of cursing. The vocabulary at use is indeed quite limited; I found some long post aiming at cursing at a person sometimes fascinating. Trying to differentiate cursing from sexual exploitation was another major source of difficulty. It had never occurred to me previously that the cursing vocabulary could be so sexually suggestive and gendered. Bullying is particularly widespread and a source of headache for the content moderator. It is not limited to teenagers. Seeing how cruel and pitiless one could be against another person profoundly disturbed me. Many post seemed to be only motivated by the intention to hurt. Many were expressions of pure sadism.

A lot of content discloses extreme graphic violence, which makes the job of the content moderator very stressful. Everyone has to find its own way of coping with the graphic violence. I realized I gained experience when I compared myself with new recruits. In a situation of constant stress, the intellect tries to retake control in order to overcome extreme feelings of anger and disgust. This effort is by itself exhausting. I learned intuitively how to adopt a kind of medical approach to the human body, observing innards and tissues. I thought I was working at forensics while reviewing content depicting violent death. I had sometimes to replay a video several times or focus on the details of a picture, as policies can be quite precise and require proximity to the scene of the crime or accident.

The mental process became much more difficult in cases I couldn't help building empathy. The display of blood, mutilated and charred bodies is mere horror. I learned how to overcome my disgust and stand it. I showed empathy only when I found something connecting me with the world of the living beings, these small details that I tried not to notice that would humanize the corpse and overcome my reflex of repulsion. Witnessing the distress of the survivors had a powerful effect as well. In this respect, the worse of all, were videos of torture, especially child and animal abuse.

Working in the Turkish market, I got an insider view into the conflicts of the Middle East. Conflicts that particularly polarize a society have a reflection on social media. I noticed that the conflict of Iraq and Syria were spilling all over social media in Turkey. I felt as if I was embedded with the different sides of the Kurdish conflict, navigating between the insurgency and the special units. Sympathizers seem to be often behind the online organization of the war effort. Fighters use online technologies to document their war and produce a variety of materials depicting the comradeship, exalting bravery and mocking or dehumanizing the enemy. Most content on social media is probably released on social media without the approval of the chain of command. This experience illustrated the absurdity of the conflict. I found consolation in the fact that both sides were interacting on social media and sharing same cultural references.

For a few weeks our queues were flooded with pictures and videos of the massacres of the Rohingya people in Myanmar. The postings were for advocacy and awareness raising purposes and were associated with denunciations of the crimes and call for actions. The content was considered as newsworthy. Some of these pictures became viral and circulated as gore content. I noticed that horror doesn't support necessarily advocacy.

Videos of beheadings are the most feared among content moderators. I have seen indeed quite a lot of them. The content is of course very graphic. But for me the abundance of blood prevents empathy, the death is fast. I struggled not to feel sick. In the period of the Muslim Aid Feast, I had to handle a lot of content of cattle slaughtering. I was disturbed as I realize that they affected me not much differently than human beheadings. Perhaps even a bit more as the agony of the animals lasts longer.

ISIS was not the only source of beheading videos. A lot of content was originating from the war against drug cartels in Latin America, Myanmar and even from the southern borderlands of my own country. The ISIS videos were though more sophisticated: the mise en scene and background music were almost making the content unreal when I couldn't discern the last facial expression of the victims. The reason why these videos circulate is the real issue. What is the motivation behind the act of posting a beheading videos? Very few of the ISIS videos I have seen were posted by ISIS linked sources. Are they posted merely out of sadism and desire to show violence? Or just to attract attention by posting shocking content?

The only power that the content moderator has, is to delete a post. At rare occasions, I could send a notification to the person highlighting that the post was cruel. I wished I could use the function more often. I dreamed often of being able to communicate with the person behind the post, but there was no time. There is a need to educate society. This requires a collective effort. The protection that the content moderators try to offer is only enabled by the reports generated by the users. The degree of secrecy and level of confidentiality around the practices of content moderation doesn't help. The burden and responsibility cannot rest only on the technology companies. But they can support the development of online communities.

Photo: Reuters

ZALĄCZNIK 7: Artykuł prasowy pt. „Inside Facebook”

Źródło: <https://www.sueddeutsche.de/digital/exklusive-sz-magazin-recherche-inside-facebook-1.3297138>

Poniższy tekst został dostosowany do formatu Word i nie zawiera wszystkich elementów semiotycznych dostępnych w wersji źródłowej.

15. Dezember 2016, 19:00 Uhr

Exklusive SZ-Magazin-Recherche:

Inside Facebook

(Foto: Sead Mujic)

Viele Menschen, die für Facebook problematische Inhalte löschen, arbeiten unter schlechten Bedingungen.

Wer löscht die Hasskommentare, Kinderpornos und Fake News auf Facebook? Im SZ-Magazin sprechen erstmals Mitarbeiter aus dem 600 Mann starken Löschteam in Berlin über ihre belastende Arbeit. Sie sind bei dem Dienstleister Arvato angestellt und fühlen sich nicht ausreichend unterstützt. Einblicke in einen grauenvollen Job und die streng geheimen Lösch-Regeln.

Von Till Krause und Hannes Grassegger

In unscheinbaren Büros in Berlin arbeiten 600 Leute unter Ausschluss der Öffentlichkeit an etwas, das 28 Millionen Menschen in Deutschland und 1,8 Milliarden auf der ganzen Welt betrifft: Was darf auf Facebook gezeigt werden - und was nicht? Erstmals sprechen Mitarbeiter des Löschteams über ihren psychisch belastenden Arbeitsalltag und die Lösch-Regeln, die Facebook bislang unter Verschluss gehalten hat.

Bereits seit Herbst 2015 lässt Facebook auch in Berlin Beiträge löschen, mit Hilfe der Bertelsmann-Firma Arvato. Doch Details zu den genauen Lösch-Regeln oder zu Qualifikation und Arbeitsbedingungen der Mitarbeiter, die dort jeden gemeldeten Beitrag überprüfen, hat das

Unternehmen selbst auf Druck des Bundesjustizministeriums nicht öffentlich gemacht. Reportern des *SZ-Magazins* ist es in monatelanger Recherche gelungen, mit vielen derzeitigen und ehemaligen Mitarbeitern der Berliner Löschtruppe zu sprechen.

Mitarbeiter klagen über schwere psychische Probleme

Den vom *SZ-Magazin* befragten Mitarbeitern ist es eigentlich verboten, mit Journalisten oder Behördenvertretern zu reden. Doch sie wollen ihre Arbeitsbedingungen öffentlich machen. Sie sind die unsichtbaren Leidtragenden, die für Facebook Inhalte möglichst schnell entfernen sollen - aber sich für diese Arbeit oft nicht ausreichend vorbereitet und psychologisch betreut fühlen. Viele berichten von Stress, Überlastung und unübersichtlichen Vorgaben, welche Inhalte gelöscht werden müssen und welche nicht. Viele klagen auch über schwere psychische Probleme, die durch das Sichten von oftmals schockierenden Inhalten wie Folter, Mord oder Kindsmisbrauch hervorgerufen werden. Mit ihren Problemen fühlen sich die Mitarbeiter alleingelassen - professionelle Hilfe stehe ihnen nicht ausreichend zur Verfügung.

Sie sagen unter anderem:

"Ich habe Sachen gesehen, die mich ernsthaft am Guten im Menschen zweifeln lassen. Folter und Sex mit Tieren."

"Seit ich die Kinderpornovideos gesehen habe, könnte ich eigentlich Nonne werden - an Sex ist nicht mehr zu denken. Seit über einem Jahr kann ich mit meinem Partner nicht mehr intim werden. Sobald er mich berührt, fange ich an zu zittern."

"Ich weiß, dass jemand diesen Job machen muss. Aber es sollten Leute sein, die dafür trainiert werden, denen geholfen wird und die man nicht einfach vor die Hunde gehen lässt wie uns."

"Die Regeln waren kaum zu verstehen. Ich habe meinem Teamleiter gesagt: Das gibt's doch nicht, das Bild ist total blutig und brutal, das sollte kein Mensch sehen müssen. Aber er meinte nur: Das ist deine Meinung. Aber du musst versuchen, so zu denken, wie Facebook es will. Wir sollten denken wie Maschinen."

Die Vorgabe: etwa 2000 Beiträge pro Tag prüfen

Die Titelgeschichte des *SZ-Magazins* ist der erste Einblick in das verschwiegene Geschäft der Facebook-Content-Moderatoren in Berlin. Die Mitarbeiter berichten darin:

- Mehr als 600 Menschen aus verschiedenen Ländern arbeiten in Berlin für Arvato im Auftrag von Facebook.
- Es gibt unter anderem Teams für die Sprachen: Arabisch, Türkisch, Italienisch, Französisch. Viele der Angestellten sprechen kein Deutsch.
- Das Gehalt liegt nur knapp über Mindestlohn.
- Im arabischen Team arbeiten auch Flüchtlinge, die dem Krieg in Syrien entkommen sind und nun in Deutschland in Schichtarbeit Enthauptungsvideos und Terrorpropaganda sichten müssen.
- Alle berichten von strengen, oft undurchsichtigen Vorschriften, die sich oft ändern.
- Das Arbeitspensum der untersten Hierarchiestufen liegt bei etwa 2000 zu prüfenden Beiträgen pro Tag.
- Höher gestellte Mitarbeiter, die auch Videos begutachten, haben nur etwa acht Sekunden Zeit für ihre Löschentscheidung.

Auch die geheimen Löschr-Regeln, nach denen Inhalte bei Facebook entfernt werden müssen, liegen dem *SZ-Magazin* in großen Teilen vor. Es ist eine Art firmenintern definierte Form der Meinungsfreiheit, in dem der Konzern genau vorschreibt, was zensiert wird und was zirkulieren darf. Über die genaue Entstehung dieser Regeln macht Facebook grundsätzlich keine Angaben.

Das Regelwerk besteht aus Hunderten Beispielen und Details. Darin steht beispielsweise: Was auf dem Bild zu sehen ist, spielt keine Rolle, sondern nur die Kombination von Bild und Text. Als Beispiel werden Kommentare aufgezählt, die Gewalt bejubeln. Wenn jemand unter ein Foto eines Sterbenden schreibt: "Seht euch das an - so cool" oder "Fuck yeah" - nur dann müssen solche Bilder nach dieser Bestimmung gelöscht werden. Auch über den Umgang mit Fremdenhass finden sich konkrete Anweisungen in den Dokumenten. Stehen bleiben können etwa Sätze, die Migranten als "dreckige Diebe" bezeichnen, da nur die Zuschreibungen "Terrorist, Mörder oder Sexualstraftäter" von Facebook entfernt werden. Gelöscht werden müssen hingegen Sätze, die Migranten mit Dreck oder Ungeziefer vergleichen, aber nur, wenn dieser Vergleich als Substantiv erfolgt ("Migranten sind Dreck").

Das *SZ-Magazin* hat Arvato einen schriftlichen Katalog mit 19 Fragen vorgelegt. Arvato erklärt dazu nur: "Unser Auftraggeber Facebook hat sich vorbehalten, alle Presseanfragen zu der Zusammenarbeit mit Arvato selbst zu bearbeiten."

Auch Facebook Deutschland antwortet auf schriftliche Anfragen des *SZ-Magazins* meist nur unkonkret oder mit dem Satz: "Dazu machen wir keine Angaben."

Wir werden aktuelle Entwicklungen und Stellungnahmen zur Titelgeschichte des *SZ-Magazins* unter dem Hashtag #insideFacebook sammeln.

Vertrauliche Hinweise oder Dokumente können Sie den Autoren als verschlüsselte E-Mail schicken: tkrause@sz-magazin.de (PGP Key: E2B83AE4)

ZAŁĄCZNIK 8: Kolokacje dla najczęściej występujących rzeczowników

kraj as noun 8x ...

<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>a_modifier</div> <div>własny ... we własnym kraju</div> <div>chrześcijański ... chrześcijański kraj</div> <div>nasz ... naszym kraju</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>prec_prep</div> <div>z ... Wypierdolić ich z Kraju</div> <div>w ... we własnym kraju</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>post_verb</div> <div>Wypi-laj ... Kraju Wypi-laj</div> <div>wypierdolić ... Kraju Wypierdolić</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>prec_w</div> <div>allahem ... allahem we własnym kraju</div> <div>siedzieć ... siedzieć we własnym kraju</div>
<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>is_subj</div> <div>zdobywać ... zdobywają kraje</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>post_inf</div> <div>wypierdolić ... Kraju Wypierdolić</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>prec_verb</div> <div>zdobywać ... zdobywają kraje</div>	

Land as noun 4x ...

<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>Constructions</div> <div>"%w" being regular ...</div> <div>"%w" in nominative ...</div> <div>"%w" in dative ...</div> <div>"%w" in accusative ...</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>modifiers of "Land"</div> <div>muslimisch ... muslimisches Land</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>verbs with "Land" as subject</div> <div>verteidigen ... verteidigt euer Land</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>prepositions with "Land" as object</div> <div>aus ... aus unser Land</div> <div>in ... in ein muslimisches Land</div>
<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>prepositional phrases</div> <div>"Land" nach + noun ...</div> <div>noun + aus "Land" ...</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>prepositional objects in accusative</div> <div>verb + in "Land" (accusative) ...</div>		

Polska as noun 5x ...

<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>prec_prep</div> <div>z ... z Polski</div> <div>w ... w Polsce</div>	<div>↔ ⋮ 🔍 ✕</div> <div>prec_z</div> <div>wydalić ... Wydalić z Polski</div>
--	--

Polska as noun 3x ...

post_verb	
opuszczać	...
Polske też niech opuszcza	

is_obj4	
należeć	...
Polskę Kudłaczom należy	

post_dla	
Polak	...
Polska dla Polaków	

Land as noun 4x ...

Constructions	
"%w" being regular	...
"%w" in nominative	...
"%w" in dative	...
"%w" in accusative	...

Deutschland as noun 3x

Constructions	
"%w" as name	...
"%w" in dative	...
"%w" in nominative	...

SUMMARY

Ethnically and nationally motivated hate speech in Internet communication. Comparative analysis of Polish and German

The present thesis aims to investigate linguistic performance that includes hate speech (henceforth HS) motivated by the ethnic and national identity of its addressee (operationalised as ethnically and nationally motivated HS) in Polish and German Internet-based communication.

Research on HS concentrates mainly on its legal aspects, including penalisation of HS (cf. international perspective among others in Rosenfeld 2012; Bleich 2013 and Ghanea 2013³⁰⁵), media studies (among others Slayden & Whillock 1995 and Bulandra, Kościółek & Zimnoch 2015³⁰⁶), social psychology (among others Mullen & Smyth 2004 and Bilewicz et al. 2014³⁰⁷) and sociology (among others Kowalski & Tulli 2003 and Podemski 2010). In the framework of the RADAR³⁰⁸ project (2014–2016), one of the outcomes was that research and publications in the six partner countries of the European Union (including the Netherlands, Finland, Greece, Italy, the United Kingdom and Poland), pertaining to this issue concentrated predominantly on the legal and social aspects of HS. It is relevant to investigate HS from the linguistic perspective, as the frequency of crimes involving physical attacks, accompanied by verbal abuse in the form of HS has increased in recent years. On the basis of (1) the RADAR project's findings, and (2) the Polish Prosecutor General's statistics³⁰⁹, it is clear that the verbal aspect is a relevant thread in the behaviours of hate crime offenders (see also Szczepaniak-Kozak & Lankiewicz 2017: 136).

In recent years (mainly from 2017), more and more publications devoted to HS have been published, also from the linguistic perspective, which is adopted in the present thesis, among others, Bonacchi (2017); Klinker, Scharloth & Szczek (2018); Baider &

---

³⁰⁵ European Union in Weber (2009) and Quintel & Ulrich (2019); Polish perspective in Bachmat (2005); Park (2006); Wieruszewski et al. (2010); Radziejewski (2012) and Malczyńska-Biały (2016).

³⁰⁶ Also Eickelmann (2018) and Brown & Sinclair (2019).

³⁰⁷ Also Winiewski et al. (2017); Pettersson (2019) and Obrębska (2020).

³⁰⁸ The RADAR (Regulating Anti-Discrimination and Anti-Racism) project was realised with the financial support of the European Commission and comprised academic institutions, training centres and nongovernmental organisations from six countries of the EU. More detailed information in Chapter 2. The author of the present dissertation was subcontracted.

³⁰⁹ Department of the Prosecutor General on calling for the initiation of preparatory proceedings (2015); Report on cases initiated due to racist or xenophobic reasons in 2013, Online: <http://isp.policja.pl/download/12/2645/Wyciagzesprawozdania2013r.docx> [Access: 13.11.2019].

Kopytowska (2018) Alorainy et al. (2019) and Basile et al. (2019). HS in social media is still under-researched.

The study in the present thesis is the first that approaches HS in social media using a cross-linguistic approach, in German and Polish, using critical discourse analysis (henceforth CDA) and corpus linguistics (henceforth CL) tools.

This dissertation aims in a broad sense to contribute to a better understanding and exemplification of this phenomenon which is realised mainly through language, as well as to complement the research conducted so far. The main aim of the study was to analyse qualitative and quantitative corpus data containing ethnically and nationally motivated HS, among others, in order to present the discursive practices (the names of the discursive practices are borrowed from Adamczak-Krysztofowicz & Szczepaniak-Kozak 2017; Reisigl & Wodak 2001; Reisigl 2010 and van Leeuwen 1993; 1996), and to compare them in Polish and German. The study contributed to the development of a research tool and the gathering of the first corpora (comparable, in two languages) of ethnically and nationally motivated HS in Polish and German Internet-based communication.

The qualitative and quantitative analysis has been carried out on research material that has not been studied in the context of the HS yet, i.e. comments posted on the social network Facebook. The following research questions (henceforth RQ) have been established:

- A. What are the hate discursive practices addressed to a given ethnic and national minority group found in Polish and German on the social network Facebook?
- B. How often do the discursive practices and their types appear in a particular subcorpus?
- C. What is the policy for moderation of Facebook content?
- D. To what extent is the available researched discourse on ethnic and national minorities on Facebook moderated?
- E. Are there the same rules of content moderation for Polish and German?
- F. What nouns denoting the representative(s) of the particular minority groups concerned appear in the research material?
- G. What collocations do the most frequent nouns in the particular subcorpus show?
- H. What keywords does the research material show in comparison to the reference corpus of the Polish and German Internet?
- I. What concordances in the reference corpora show the nouns denoting the representative(s) of particular minority groups?

The research material consists of comments from the social networking site Facebook which are publicly available. Public comments were stored after they were anonymised, also in accordance with the postulate of anonymisation in connection with ethics³¹⁰ within the framework of research within the paradigm of CL (see Baker, Hardie & McEnery 2006: 13). The corpora and subcorpora have not been stored or made available publicly.

Hate messages might have implications for social actions on both an individual and collective level. According to van Dijk (1995: 3),

such linguistic performance is not simply an innocent form of language use or a marginal type of verbal social interaction. Rather, it has a fundamental impact on the social cognitions of dominant group members, on the acquisition, confirmation, and uses of opinions, attitudes, and ideologies underlying social perceptions, actions, and structures.

In other words, hate driven by the target's ethnic or national origin can be socially learned, and language is essential to the process of its ideological production and reproduction (see van Dijk 1995: 3). Such a perspective has been reflected in CDA's view of discourse as a form of social practice (e.g. Fairclough & Wodak 1997). The relation between discourse and social reality is, on the one hand, socially constituted and, on the other hand, socially constitutive.

The methodology developed in the present thesis combined the assumptions of CDA and CL. The corpus techniques used in CDA primarily allow for a significant increase in the amount of data to be analysed, thus rejecting one of the points of criticism of CDA, regarding the lack of representativeness of the analysed texts (see among others Cheng 2013: 1; Kopytowska, Grabowski & Woźniak 2017: 71³¹¹). Benefits resulting from the use of corpus techniques in CDA also include limiting the selectivity of researchers as regards the analysed material through the use of transparent criteria for corpus selection (see Baker 2006: 12; Breeze 2011; Kamasa 2014: 110).

The present work consists of two main parts: theoretical and empirical.

The first, theoretical part begins with a chapter on definitions of speech, hate and ethnic and national identity, resulting from the decomposition of the term ethnically and

---

³¹⁰ The research ethics is compliant with paragraph 1 of article 89 of the 2016/679 regulation of the European Parliament and Council from 27th April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, titled safeguards and derogations relating to processing for archiving purposes in the public interest, scientific or historical research purposes or statistical purposes. More detailed information in Introduction.

³¹¹ See also Stubbs (1997: 7); Orpin (2005: 38) and Pawlikowska (2012: 111–112).

nationally motivated HS, which is the subject of the dissertation. The theoretical considerations commence also with presenting a historical outline of the legal definition of HS in criminal law terms, from a linguistic perspective, and definitions of HS formulated on the basis of the latest research in an interdisciplinary and comparative perspective. The chapter concludes with an operational definition of ethnically and nationally motivated HS.

On the basis of the available definitions³¹² of HS (among others Gagliardone et al. 2015; Bulandra, Kościółek & Zimnoch 2015; Dossou & Klein 2016 and Adamczak-Krysztofowicz & Szczepaniak-Kozak 2017³¹³), an operational definition of ethnically and nationally motivated HS was created for the purpose of the current thesis. The potential addressees of HS have been identified as a person or group of persons of alleged or real ethnic or national identity towards which the person communicating HS is prejudiced. In order to identify a statement as an example of ethnically and nationally motivated HS, it has to comply with the following criteria:

- a) it uses a primary feature that is an element of somebody's ethnic/national identity, or it attributes such a feature to somebody,
- b) it stigmatises a community or person (as a representative of a particular ethnic or national community),
- c) it is verbalised in a pejorative way: a) in a narrower sense, is a call for action (i.e. it incites illegal deeds against a specific minority group, or fuels hostility towards such persons), b) in a broader sense, insults minorities based on their pejorative nomination.

The second chapter is devoted to the recent research in the interdisciplinary and international context of HS. Based on the principle of interdisciplinarity in science, this chapter aims to (a) identify the implications relevant to the present dissertation, based on the conclusions of research in the various scientific disciplines dealing with HS (law, sociology, social psychology and media studies); (b) justify the need for empirical research, based on linguistic studies, contained in the thesis.

The hate discourse examined concerns four selected nationalities and ethnic groups described as the ethnic and national groups most affected by HS. The groups were selected, among others, on the basis of the research conducted by Bilewicz and his team in 2014

---

³¹² See also Adamczak-Krysztofowicz, Szczepaniak-Kozak & Jaszczyk (2016).

³¹³ See also Kowalski & Tulli (2003); Łodziński (2003); Nijakowski (2008); Weber (2009); Meibauer (2013) and Stefanowitsch (2015).

(Bilewicz et al. 2014) and repeated in 2017 (see Winiewski et al. 2017), as well as on the basis of studies by Felling et al. (2019):

- the Muslim minority,
- the Roma minority,
- the Ukrainian minority,
- the Jewish minority.

The chief subject of the third chapter is the specifics of Internet communication in the paradigm of linguistics, as well as the characteristics of social media and social networks, including Facebook.

Chapter 4 describes in its initial section some theoretical and methodological assumptions, including the genesis of the research problem, research goals, research hypothesis and RQs, as well as the selection of data collection techniques. It is followed by an outline of the term discourse from a historical perspective, in the French and Anglo-Saxon tradition of discourse research and subsequently, the Polish and German concepts of discourse are presented. The next part of the chapter is a description of the Anglo-Saxon tradition of CDA, as well as a presentation of CL, including, among others, the principles of constructing a linguistic corpus, classification of linguistic corpora and, above all, the CL techniques in CDA.

Chapter 5 describes the pilot study and presents the findings of the qualitative and quantitative analysis carried out in the main study. In its initial section, the results of the pilot study will be presented, followed by the results of document analysis, corpus design, results of qualitative analysis, results of quantitative analysis, including the analysis of frequency lists, collocations, keyword lists and concordances.

Finally, the results of the comparative qualitative and quantitative analysis are confronted with the adopted hypothesis and the research questions posed. The author presents below some general findings of the research.

A total of 1 185 posts were analysed, including several thousand comments from 2018–2019 and January 2020. From this material, 58 posts were qualified as ethnically and nationally motivated HS, according to the operational definition of HS, in the highest number for subcorpora PL_M (the Muslim minority – in Polish), PL_Z (the Jewish minority – in Polish) and DE_M (the Muslim minority – in German). After selecting the total number of available comments for the keywords defined in the draft corpus, the largest number of

comments concerned the Muslim minority in Polish (1 503), then the Jewish minority in Polish (323), followed by the Ukrainian minority (211) and the Muslim minority in German (164). The largest number of comments (as high as 22%) was removed/hidden³¹⁴ in the PL_M subcorpus. The subcorpus concerning the Muslim minority in Polish contains 57 099 words in total. By comparison, the second place is taken by the PL_Z subcorpus with 17 377 words. In the PL_M subcorpus, 62 comments were classified as examples of HS with the aspect of calling for action. The above numbers show that out of the four minority groups (Muslim, Roma, Ukrainian and Jewish), it is the Muslim minority that is most affected by the discourse in the social media studied, including hate discourse. After confronting this conclusion with the results of Jaskułowski's (2015) analysis, which examined the attitudes of Poles towards migrants and refugees from North Africa and the Middle East during the so-called migration crisis in the year 2015, a hypothesis can be put forward about the relationship between hate discourse conducted in social media and the discursive construction of refugees presented in Jaskułowski's book, presented in the media, politics and popular culture. This construction indicated identifying refugees with Muslims, who are also considered a threat to the Polish nation. Jaskułowski's analysis presents an Islamophobic public discourse which turns out to be differently reproduced, negotiated and challenged in the presented study of Polish attitudes. Cichocki and Jabkowski (2019: 33–34) quote the results of a survey conducted in 2016 in ten European countries by *Chatham House* (see Goodwin, Raines & Cutts 2017). It proves that in all ten European countries, the majority of respondents support the statement “all further migration from mainly Muslim countries should be stopped”, but in Poland (71%) and Hungary (64%) the percentage of supporters was the highest (for example, in Austria it was 65%, in Germany 53%, in Italy 51%, in the UK 47% and in Spain 41% [see Figure 67]).

The comparison of both languages in the list of subcorpora referring to the same minority group seems to be justified (bearing in mind the criterion of representativeness) only in the case of the Muslim minority. Participants in the hate discourse conducted in Polish use negative labels for the Muslim minority, including most often (RQ_B) reifications, biasing the representatives of the Muslim minority, they use somatonyms,

---

³¹⁴ In the study the real picture of the moderation of the analysed content (RQ_D) was presented: in total, 463 (~16%) of the 2,870 added comments were removed/hidden. The highest percentage ratio of removed/hidden comments to added comments of all subcorpora has the PL_M (22%), PL_R (9%) and DE_U (9%) subcorpus.

establishing links between belonging to the Muslim minority and “dirt”. They also use the relationyms, indicating the relationship of representatives of this minority with negative acts/customs and anthroponyms, referring to representatives of this minority mainly in terms of sexual habits. As often as reifications, in Polish tropes are also used, including metonyms. In German hate discourse with the aspect of calling for action, just as often as negative labels, false pretences appear – unlike in the Polish context – including primarily criminalisation of the Muslim minority, and thus establishing a link between violent actions and the Muslim minority.

The research confirmed that the hate discourse on ethnic and national minorities presented in the social media in both languages is explicit, not implicit. The authors of the hate comments posted on social media use direct forms of expression, including, first of all, expletives. The authors of hate comments in Polish use vulgar words much more often than the authors of similar comments in German. For example, in the PL_M subcorpus, vulgar words appeared as many as 45 times, whereas in the DE_M subcorpus only four times. Moreover, it was confirmed that the call for action, implemented as part of the operational definition of HS, is accompanied by the proximisation of potential threats and legitimisation of activities aimed at elimination of these threats, most often by exclusion of particular minority groups; both in Polish and German. The presence of militarionyms was confirmed in the comments qualified as HS only in the Polish subcorpus concerning the Ukrainian minority.

All in all, the dissertation’s hypothesis cannot be confirmed due to:

- a) some discrepancies presented above; in German, the significant criminalisation of the Muslim minority as false pretences, i.e. establishing a link between violent actions and the Muslim minority; in the Polish language, on the other hand, there are mainly negative labels and expletives;
- b) the fact that the comparison of both languages in the list of subcorpora referring to the same minority group seems to be justified, taking into account the criterion of representativeness, only for the Muslim minority.

Chapter 6 presents further research conclusions and also theoretical, methodological as well as pedagogical implications. There are also further research needs mentioned, encouraging directions for future investigations.

ZUSAMMENFASSUNG

Ethnisch und national motivierte Hassrede in der Internetkommunikation. Komparative Analyse des Polnischen und des Deutschen

Ziel der vorliegenden Arbeit ist es, die Hassrede, die sich auf die ethnische und nationale Identität des Adressaten bezieht, in der polnischen und deutschen internetbasierten Kommunikation in der linguistischen Perspektive zu untersuchen.

Die Forschung zur Hassrede konzentriert sich hauptsächlich auf ihre rechtlichen Aspekte, einschließlich ihrer strafrechtlichen Konsequenzen (vgl. auch internationale Perspektiven auf das Thema u. a. in Rosenfeld 2012; Bleich 2013 und Ghanea 2013³¹⁵), Medienwissenschaften (u.a. Slayden & Whillock 1995 und Bulandra, Kościółek & Zimnoch 2015³¹⁶), Sozialpsychologie (Mullen & Smyth 2004 und Bilewicz et al. 2014³¹⁷) und Soziologie (u.a. Kowalski & Tulli 2003 und Podemski 2010). Ein wesentliches Ergebnis des RADAR-Projekts³¹⁸ (2014–2016) war, dass sich Forschung und Publikationen in den sechs am Projekt beteiligten Partnerländern der Europäischen Union (darunter die Niederlande, Finnland, Griechenland, Italien, Großbritannien und Polen) zu diesem Themenbereich überwiegend auf die rechtlichen und sozialen Aspekte von der Hassrede konzentrierten. Die Häufigkeit der Straftaten mit körperlichen Angriffen, welche mit verbalen Beschimpfungen in Form von der Hassrede einhergehen, hat in den letzten Jahren zugenommen. Grundlage für diese Annahme sind sowohl (1) die Ergebnisse des RADAR-Projekts als auch (2) die Statistiken³¹⁹ der polnischen Generalstaatsanwaltschaft. Beide zeigen, dass verbale Angriffe im Verhalten von Straftätern von Hasskriminalität einen wichtigen Bestandteil bilden (siehe dazu Szczepaniak-Kozak & Lankiewicz 2017: 136).

---

³¹⁵ Sowie Europäische Union: in Weber (2009); Quintel & Ulrich (2019). Eine polnische Perspektive auf das Thema eröffnen Bachmat (2005); Park (2006); Wieruszewski et al. (2010); Radziejewski (2012) und Malczyńska-Biały (2016).

³¹⁶ Dazu auch Eickelmann (2018) und Brown & Sinclair (2019).

³¹⁷ Dazu auch Winiewski et al. (2017); Pettersson (2019) und Obrębska (2020).

³¹⁸ Das RADAR-Projekt (Eng. *Regulating Anti-Discrimination and Anti-Racism*) wurde von der Europäischen Kommission kofinanziert und in Zusammenarbeit von den akademischen Institutionen, Trainingszentren und Nicht-Regierungsorganisationen aus sechs Ländern der EU entwickelt. Mehr Informationen zu dem Projekt siehe Kapitel 2. Die Autorin gehörte zu der Poznaner RADAR-Forschungsgruppe.

³¹⁹ Abteilung für Vorbereitende Verfahren der Generalstaatsanwaltschaft (2015); Auszug aus dem Bericht über Fälle, die im Jahr 2013 in den Organisationseinheiten der Staatsanwaltschaft aus rassistischen und fremdenfeindlichen Gründen durchgeführt wurden, Online: <http://isp.policja.pl/download/12/2645/Wyciagzesprawozdania2013r.docx> [Zugriff: 13.11.2019].

In den letzten Jahren (vor allem ab 2017) wurden immer mehr Publikationen zum Thema Hassrede auch in dem linguistischen Paradigma veröffentlicht, das in der vorliegenden Arbeit übernommen wird, darunter Bonacchi (2017); Klinker, Scharloth & Szczek (2018); Baider & Kopytowska (2018) Alorainy et al. (2019) und Basile et al. (2019). Die Hassrede in sozialen Medien ist immer noch wenig erforscht.

Die vorliegende Studie ist die erste, welche die Hassrede in sozialen Medien in einer sprachübergreifenden Perspektive in deutscher und polnischer Sprache mithilfe der kritischen Diskursanalyse (im Folgenden KDA) und Werkzeugen der Korpuslinguistik (im Folgenden KL) erforscht.

Hauptziel der Studie war die Analyse qualitativer und quantitativer Korpusdaten, die ethnisch und national motivierte Hassrede in deutscher und polnischer Sprache enthalten, u. a. um diskursive Praktiken darzustellen (die Namen der diskursiven Praktiken sind entlehnt aus Adamczak-Krysztofowicz & Szczepaniak-Kozak 2017, Reisigl & Wodak 2001, Reisigl 2010 und van Leeuwen 1993; 1996), und ihre Form in den zwei Sprachen zu vergleichen. Die Studie trug zur Entwicklung eines Forschungsinstruments und zur Sammlung der ersten vergleichbaren, zweisprachigen Korpora ethnisch und national motivierter Hassrede in polnischer und deutscher internetbasierter Kommunikation bei.

Die qualitative und quantitative Analyse wurde an Kommentaren, die auf dem sozialen Netzwerk Facebook gepostet wurden, durchgeführt, d. h. an Forschungsmaterial, das zuvor noch nicht im Kontext der Hassrede untersucht wurde. Dabei wurden die folgenden Forschungsfragen (im Folgenden FF) festgelegt:

- A. Welche hasserfüllten diskursiven Praktiken, die sich gegen eine bestimmte ethnische und nationale Minderheitengruppe richten, gibt es im Polnischen und Deutschen im sozialen Netzwerk Facebook?
- B. Wie oft tauchen die diskursiven Praktiken und ihre Typen in einem bestimmten Subkorpus auf?
- C. Wie sieht die Politik der Moderation von Facebook-Inhalten aus?
- D. Inwieweit wird der verfügbare, recherchierte Diskurs über ethnische und nationale Minderheiten auf Facebook moderiert?
- E. Sind die Regeln der Inhaltsmoderation im Polnischen und Deutschen gleich?
- F. Mit welchen Substantiven werden die Vertreter³²⁰ der betreffenden Minderheitengruppe im vorliegenden Forschungsmaterial bezeichnet?

---

³²⁰ In der vorliegenden Arbeit werden maskuline Formen generisch verwendet, so wird unter z. B. einem Vertreter selbstverständlich sowohl ein weiblicher als auch ein männlicher Vertreter verstanden.

- G. Welche Kollokationen zeigen die häufigsten Substantive in einem bestimmten Subkorpus?
- H. Welche Stichwörter weist das Forschungsmaterial im Vergleich zum Referenzkorpus in polnischer und deutscher Sprache auf?
- I. Welche Konkordanzen zeigen die Substantive, die die Vertreter der betreffenden Minderheitengruppen in den Referenzkorpora bezeichnen?

Das Forschungsmaterial besteht aus Kommentaren im sozialen Netzwerk Facebook, die öffentlich zugänglich sind. Diese Kommentare wurden gemäß dem Postulat der Anonymisierung im Zusammenhang mit der Ethik³²¹ im Rahmen der Forschung im Paradigma der KL anonymisiert und gespeichert (vgl. dazu Baker, Hardie & McEnery 2006: 13). Die Korpora mit Subkorpora wurden nicht öffentlich gespeichert und sind nicht öffentlich zugänglich.

Hassbotschaften können sowohl auf individueller als auch auf kollektiver Ebene Auswirkungen auf das gesellschaftliche Handeln haben. Van Dijk (1995: 3) schreibt dazu:

Eine solche sprachliche Leistung ist nicht einfach eine unschuldige Form des Sprachgebrauchs oder eine marginale Form der verbalen sozialen Interaktion. Vielmehr hat sie einen grundlegenden Einfluss auf die sozialen Kognitionen der dominanten Gruppenmitglieder, auf den Erwerb, die Bestätigung und den Gebrauch von Meinungen, Einstellungen und Ideologien, die den sozialen Wahrnehmungen, Handlungen und Strukturen zugrunde liegen.

Mit anderen Worten: Hass aufgrund ethnischer oder nationaler Herkunft kann sozial erlernt werden und die Sprache ist für den Prozess seiner ideologischen Produktion und Reproduktion von wesentlicher Bedeutung (siehe van Dijk 1995: 3). Dies hat sich aus Sicht der KDA auf den Diskurs als eine Form der sozialen Praxis niedergeschlagen (z. B. Fairclough & Wodak 1997). Das Verhältnis von Diskurs und sozialer Wirklichkeit ist einerseits sozial konstituiert und andererseits sozial konstitutiv.

Die in der vorliegenden Arbeit entwickelte Methodologie verbindet Annahmen der KDA und der KL. Die im Rahmen der KDA angewandten Korpustechniken erlauben in erster Linie eine signifikante Erhöhung der Anzahl der zu analysierenden Daten. Damit beugen sie einer mangelnden Repräsentativität der analysierten Texte, einem wesentlichen

---

³²¹ Die Forschungsethik steht im Einklang mit Artikel 89 Absatz 1 der Verordnung des Europäischen Parlaments und des Rates vom 27. April 2016 zum Schutz natürlicher Personen bei der Verarbeitung personenbezogener Daten und zum freien Datenverkehr (2016/679) vom 27. April 2016 mit dem Titel „Garantien und Ausnahmen in Bezug auf die Verarbeitung zu Archivierungszwecken im öffentlichen Interesse“, zu wissenschaftlichen oder historischen Forschungszwecken oder zu statistischen Zwecken. Mehr Informationen dazu siehe Einführung.

Kritikpunkt der KDA, vor (vgl. u. a. Cheng 2013: 1 und Kopytowska, Grabowski & Woźniak 2017: 71³²²). Zu den Vorteilen, die sich aus dem Einsatz von Korpustechniken bei der KDA ergeben, gehört auch die Einschränkung der Selektivität der Forscher in Bezug auf das analysierte Material durch die Verwendung transparenter Kriterien für die Korpusauswahl (siehe Baker 2006: 12; Breeze 2011; Kamasa 2014: 110).

Die vorliegende Arbeit besteht aus zwei Hauptteilen: dem theoretischen und dem empirischen Teil.

Der erste, theoretische Teil widmet sich zunächst den Definitionen von Sprache, Hass sowie von ethnischer und nationaler Identität, welche sich aus dem grundlegenden Begriff dieser Dissertation, der ethnisch und national motivierten Hassrede, ergeben. Zudem werden ein historischer Abriss der juristischen Definition der Hassrede in strafrechtlicher Hinsicht aus sprachwissenschaftlicher Perspektive sowie verschiedene Definitionen des Begriffs, die auf der Grundlage neuester Forschungen in interdisziplinärer und vergleichender Perspektive formuliert wurden, vorgestellt.

Das erste Kapitel schließt mit einer operationellen Definition ethnisch und national motivierter Hassrede, welche auf den verfügbaren Definitionen³²³ (u. a. Gagliardone et al. 2015; Bulandra, Kościółek & Zimnoch 2015; Dossou & Klein 2016 und Adamczak-Krysztofowicz & Szczepaniak-Kozak 2017³²⁴) aufbaut: Als potenzieller Adressat von Hassrede wurde demnach eine einzelne Person oder eine Gruppe von Personen mit angeblicher oder tatsächlicher ethnischer oder nationaler Identität identifiziert, gegenüber der die Person, welche Hassrede kommuniziert, benachteiligt ist. Um eine Aussage als Beispiel für ethnisch und national motivierte Hassrede zu identifizieren, muss diese die folgenden Kriterien erfüllen:

- a) sie verwendet ein primäres Merkmal, das ein Element der ethnischen bzw. nationalen Identität einer Person ist, oder sie schreibt jemandem ein solches Merkmal zu,
- b) sie stigmatisiert eine einzelne Person (als Vertreter einer bestimmten ethnischen oder nationalen Gemeinschaft) oder eine Gemeinschaft,
- c) sie enthält pejorative Verbalisierungen, also im engeren Sinne einen Aufruf zum Handeln (d. h. sie regt zu illegalen Taten gegen eine bestimmte

---

³²² Siehe auch Stubbs (1997: 7); Orpin (2005: 38) und Pawlikowska (2012: 111–112).

³²³ Siehe auch Adamczak-Krysztofowicz, Szczepaniak-Kozak & Jaszczyk (2016).

³²⁴ Siehe auch Kowalski & Tulli (2003); Łodziński (2003); Nijakowski (2008); Weber (2009); Meibauer (2013) und Stefanowitsch (2015).

Minderheitengruppe an oder schürt die Feindseligkeit gegenüber solchen Personen) oder im weiteren Sinne eine Beleidigung von Minderheiten durch eine pejorative Nominierung.

Das zweite Kapitel ist der neueren Forschung zur Hassrede im interdisziplinären und internationalen Kontext gewidmet. Einerseits sollen in diesem Kapitel, basierend auf den Schlussfolgerungen der Forschung in den verschiedenen wissenschaftlichen Disziplinen, die sich mit Hassrede befassen (Rechtswissenschaften, Soziologie, Sozialpsychologie und Medienwissenschaften), die für die vorliegende Dissertation relevanten Implikationen identifiziert werden; andererseits die Notwendigkeit der in der Dissertation enthaltenen, auf linguistischen Studien fußenden empirischen Forschung begründet werden.

Der untersuchte Hass-Diskurs betrifft vier ausgewählte nationale und ethnische Gruppen, die als die von der Hassrede am stärksten betroffen beschrieben werden. Die vorliegende Dissertation unterscheidet, u. a. auf Grundlage von Untersuchungen, die von Bilewicz und seinem Team 2014 (Bilewicz et al. 2014) durchgeführt und drei Jahre später wiederholt wurden (vgl. Winiewski et al. 2017), sowie auf der Grundlage von Studien von Felling et al. (2019), folgende Gruppen:

- die muslimische Minderheit,
- die Roma-Minderheit,
- die ukrainische Minderheit,
- die jüdische Minderheit.

Das Hauptthema des dritten Kapitels sind die Besonderheiten der Internet-Kommunikation im Paradigma der Linguistik sowie die Merkmale von sozialen Medien und sozialen Netzwerke.

In Kapitel 4 werden zunächst theoretische und methodologische Annahmen vorgestellt, darunter die Genese des Forschungsproblems, die Forschungsziele, die Forschungshypothese und die Forschungsfragen sowie die Auswahl der Datenerhebungstechniken. Es folgt ein Überblick über den Begriff Diskurs in historischer Perspektive mit Bezug auf die französische und angelsächsische Tradition der Diskursforschung. Anschließend werden polnische und deutsche Diskurskonzepte vorgestellt. Das Kapitel schließt mit einer Beschreibung der angelsächsischen Tradition der KDA sowie einer Darstellung der KL, die u. a. die Prinzipien des Aufbaus eines

linguistischen Korpus, die Klassifikation von Sprachkorpora und vor allem die Techniken der KL bei der Diskursanalyse umfasst.

Kapitel 5 beschreibt die Pilotstudie und stellt die Ergebnisse der qualitativen und quantitativen Analyse vor, die in der Hauptstudie durchgeführt wurde. Im ersten Abschnitt werden die Ergebnisse der Pilotstudie vorgestellt, gefolgt von den Ergebnissen der Dokumentenanalyse, dem Korpusaufbau, den Ergebnissen der qualitativen Analyse und der quantitativen Analyse einschließlich der Analyse von Frequenzlisten, Kollokationen, Schlüsselwortlisten und Konkordanzen.

Im sechsten Kapitel werden die Ergebnisse der vergleichenden qualitativen und quantitativen Analyse mit der angenommenen Hypothese und den gestellten Forschungsfragen konfrontiert. Abschließend zeigt die Autorin einige allgemeine Ergebnisse der vorliegenden Studie auf.

Insgesamt wurden im Rahmen dieser Dissertation 1 185 Beiträge analysiert, darunter mehrere Tausend Kommentare aus dem Zeitraum von Januar 2018 bis Januar 2020. Aus diesem Material wurden 58 Posts als ethnische und nationale Hassrede gemäß der operationellen Definition qualifiziert, und zwar in der höchsten Zahl für Subkorpora PL_M (die muslimische Minderheit – auf Polnisch), PL_Z (die jüdische Minderheit – auf Polnisch) und DE_M (die muslimische Minderheit – auf Deutsch). Nach der Auswahl der Gesamtzahl der verfügbaren Kommentare zu den im Korpusentwurf definierten Schlüsselwörtern betraf die größte Zahl der Kommentare die muslimische Minderheit in polnischer Sprache (1 503), gefolgt von der jüdischen Minderheit (323) und der ukrainischen Minderheit (211) in polnischer Sprache und der muslimischen Minderheit in deutscher Sprache (164). Die größte Anzahl von Kommentaren (bis zu 22 %) wurde aus dem PL_M-Subkorpus entfernt³²⁵. Der Subkorpus zur muslimischen Minderheit in polnischen Posts und Kommentaren enthält insgesamt 57 099 Wörter. Zum Vergleich: Den zweiten Platz belegt der PL_Z-Subkorpus mit 17 377 Wörtern. Im PL_M-Subkorpus wurden 62 Kommentare als Beispiele für Hassrede als Handlungsaufwurf eingestuft. Diese Zahlen zeigen, dass von den vier betrachteten Minderheitengruppen (Muslime, Roma, Ukrainer und Juden) die muslimische

---

³²⁵ In der Studie wurde das reale Bild der Moderation der analysierten Inhalte (FF_D) dargestellt: insgesamt wurden 463 (~16%) der 2.870 hinzugefügten Kommentare entfernt/ausgeblendet. Das höchste prozentuale Verhältnis von entfernten/versteckten Kommentaren zu hinzugefügten Kommentaren aller Subkorpora weist der PL_M- (22%), PL_R- (9%) und DE_U-Subkorpus (9%) auf.

Minderheit am stärksten vom Diskurs in den untersuchten sozialen Medien, einschließlich des Hass-Diskurses, betroffen ist.

Nach der Gegenüberstellung dieser Schlussfolgerung mit den Ergebnissen der Analyse von Jaskułowski (2015), welche die Einstellungen der Polen gegenüber Migranten und Flüchtlingen aus Nordafrika und dem Nahen Osten während der so genannten Migrationskrise im Jahr 2015 untersucht hat, kann eine Hypothese über die Beziehung zwischen dem Hass-Diskurs in den sozialen Medien und der diskursiven Konstruktion von Flüchtlingen aufgestellt werden. Diese wird auch im Buch von Jaskułowski dargestellt, welches in Medien, Politik und Populärkultur bekannt ist. Diese Konstruktion deutet auf die Gleichsetzung von Flüchtlingen mit Muslimen hin, die als Bedrohung für die polnische Nation angesehen werden. Die Analyse von Jaskułowski stellt einen islamfeindlichen öffentlichen Diskurs dar, der sich in der vorliegenden Untersuchung polnischer Haltungen anders reproduziert, verhandelt und herausgefordert zeigt. Cichocki und Jabkowski (2019: 33–34) zitieren die Ergebnisse einer Umfrage, die 2016 in zehn europäischen Ländern von *Chatham House* durchgeführt wurde (siehe Goodwin, Raines & Cutts 2017). Sie belegt, dass in allen untersuchten zehn europäischen Ländern die Mehrheit der Befragten die Aussage „jede weitere Migration aus hauptsächlich muslimischen Ländern sollte gestoppt werden“ unterstützt. In Polen (71 %) und Ungarn (64 %) war der Anteil der Befürworter jedoch am höchsten (in Österreich beispielsweise lag er hingegen bei 65 %, in Deutschland bei 53 %, in Italien bei 51 %, im Vereinigten Königreich bei 47 % und in Spanien bei 41 % [siehe Abbildung 67]).

Der Vergleich beider Sprachen in der Liste der Subkorpora, die sich auf die gleiche Minderheitengruppe beziehen, scheint (unter Berücksichtigung des Kriteriums der Repräsentativität) nur im Falle der muslimischen Minderheit gerechtfertigt zu sein. Die Teilnehmer im polnischen Hass-Diskurs verwenden negative Bezeichnungen für die muslimische Minderheit, darunter am häufigsten Reifikationen (vgl. FF_B), die die Vertreter der muslimischen Minderheit vergegenständlichen. Daneben verwenden sie Somatonyme, welche Verbindungen zwischen der Zugehörigkeit zur muslimischen Minderheit und „Schmutz“ herstellen, Relationyme, die eine Beziehung von Vertretern dieser Minderheit zu negativen Handlungen oder Gewohnheiten implizieren, und Anthroponyme, welche sich auf Vertreter dieser Minderheit hauptsächlich in Bezug auf sexuelle Gewohnheiten beziehen. Im Polnischen werden genauso häufig wie Reifikationen auch Tropen, einschließlich Metonyme, verwendet. Im deutschen Hass-Diskurs mit der Art des

Handlungsaufrufs tauchen gleichermaßen oft wie negative Bezeichnungen – anders als im polnischen Kontext – falsche Behauptungen in Form von Kriminalisierung der muslimischen Minderheit auf. Diese stellen eine direkte Verbindung zwischen Gewalttaten und der muslimischen Minderheit her.

Die Untersuchung bestätigte, dass der Hass-Diskurs über ethnische und nationale Minderheiten, der in den sozialen Medien in beiden Sprachen präsentiert wird, explizit ist: Die Autoren der Hasskommentare verwenden direkte Ausdrucksformen, darunter vor allem Schimpfwörter. Die Autoren von Hasskommentaren im Polnischen verwenden vulgäre Wörter viel häufiger als die Autoren ähnlicher Kommentare im Deutschen. So tauchen im PL_M-Subkorpus vulgäre Wörter bis zu 45 Mal auf, während sie im DE_M-Subkorpus nur viermal vorkommen. Die in der Hassrede implizierte Aufforderung zum Handeln geht laut der vorliegenden Arbeit mit einer Annäherung an potenzielle Bedrohungen und der Legitimierung von Aktivitäten zur Beseitigung dieser Bedrohungen einher, und zwar sowohl im Polnischen als auch im Deutschen in der Regel durch den Ausschluss bestimmter Minderheitengruppen. Die Präsenz von Militarionymen wurde in den als Hassrede qualifizierten Kommentaren nur im polnischen Subkorpus bezüglich der ukrainischen Minderheit bestätigt. Diese Hypothese kann aus folgenden Gründen nicht unterstützt werden:

- a) die bereits dargestellte Diskrepanz zwischen Hassrede in deutscher und polnischer Sprache: Im Deutschen existiert eine erhebliche Kriminalisierung der muslimischen Minderheit als Vorwand für falsche Behauptungen, d. h. die Herstellung einer Verbindung zwischen Gewalttaten und der muslimischen Minderheit. In der polnischen Sprache treten hingegen hauptsächlich negative Bezeichnungen und Schimpfwörter auf;
- b) die Tatsache, dass der Vergleich beider Sprachen in der Liste der Subkorpora, die sich auf die gleiche Minderheitengruppe beziehen, unter Berücksichtigung des Kriteriums der Repräsentativität nur für die muslimische Minderheit gerechtfertigt zu sein scheint.

In Kapitel 6 werden weitere Forschungsergebnisse sowie theoretische, methodologische und pädagogische Implikationen vorgestellt. Es werden auch an diese Erkenntnisse anschließende Forschungsdesiderate genannt, die zu weiterführenden Studien ermutigen.

SPIS GRAFIK

Grafika 1: Opracowanie graficzne rysunku źródłowego (por. de Saussure 1967a: 139)....	21
Grafika 2: Złożenia z morfemami <i>Hass</i> i <i>Hetz(e)</i> (źródło: http://www.hassrede.de/linguistik.html [dostęp: 12 listopada 2018]).....	30
Grafika 3: Leksemy występujące w korpusie obejmującym zawartość strony internetowej wydawnictwa Kopp (źródło: http://www.hassrede.de/linguistik.html [dostęp: 12 listopada 2018])	31
Grafika 4: Leksemy występujące w korpusie obejmującym zawartość internetowego wydania gazety „Spiegel” (źródło: http://www.hassrede.de/linguistik.html [dostęp: 12 listopada 2018]).....	31
Grafika 5: Zdjęcie prezentujące komunikat werbalny wraz z wizualnym, obrazujące multimodalny charakter MN (autorka – M.J.G., data i miejsce: 10 października 2014, Poznań, zrobione na rzecz projektu RADAR).....	45
Grafika 6: Stosunek respondentów wobec komunikatów nienawistnych kierowanych do mniejszości żydowskiej; infografika stworzona przez Urszulę Woźniak na podstawie wyników badań zawartych w publikacji Bilewicza i in. (2014; źródło: http://www.mowianienawisci.info/post/862/ [dostęp: 15 kwietnia 2019]).....	59
Grafika 7: Chmura słów z 54 najczęściej występującymi słowami, które badanym kojarzą się ze słowem „uchodźca” (Kropiński i Hansen 2016: 3)	63
Grafika 8: Zdjęcie wykonane 26 marca 2020 roku, ulica Zagórze, Poznań (autorka – M.J.G.).....	89
Grafika 9: Zdjęcie wykonane 17 listopada 2014 roku, ulica Droga Dębińska, Poznań (autorka – M.J.G.)	91
Grafika 10: Rozwój Internetu według Novy Spivacka (źródło: http://www.novaspivack.com/technology/web-3-0-roundup-radar-networks-powerset-meta-web-and-others [dostęp: 18 stycznia 2019]).....	102
Grafika 11: Różnice między <i>Web 1.0</i> i <i>Web 2.0</i> (za Tomaszewskim 2011: 430; oryginalne źródło: https://www.flickr.com/photos/lafabriquedeblogs/1193780745 [dostęp: 16 stycznia 2019])	102
Grafika 12: Model mediów społecznościowych według Daniela Michelisa (2012: 19)...	107
Grafika 13: Wykaz miesięcznej aktywności użytkowników (w milionach) portalu społecznościowego Facebook w poszczególnych kwartałach lat 2016–2018 przedstawiony w raporcie giełdowym (źródło: https://allfacebook.de/toll/state-of-facebook# [dostęp: 17 maja 2019]).....	112

Grafika 14: Wyniki badania Megapanel PBI/Gemius (źródło: https://www.gemius.pl/agencje-aktualnosci/media-spolecznosciowe-jako-kanaly-komunikacji-charakterystyka-uzytkownikow.html [dostęp: 12 marca 2019]).....	113
Grafika 15: Wiek i płeć użytkowników portalu społecznościowego Facebook w Niemczech w styczniu 2018 roku (źródło: https://de.statista.com/statistik/daten/studie/512316/umfrage/anzahl-der-facebook-nutzer-in-deutschland-nach-alter-und-geschlecht/ [dostęp: 15 marca 2019]).....	114
Grafika 16: Wykształcenie użytkowników portalu społecznościowego Facebook w krajach europejskich (źródło: Raport OECD, https://twitter.com/oecd/status/618517205374894080 [dostęp: 15 marca 2019]).....	115
Grafika 17: Przykład treści opublikowanej na portalu społecznościowym Facebook w języku polskim.....	120
Grafika 18: Przykład treści opublikowanej na portalu społecznościowym Facebook w języku niemieckim.....	120
Grafika 19: Emotikony portalu społecznościowego Facebook	121
Grafika 20: Przykład edytowanego komentarza w ramach portalu społecznościowego Facebook.....	122
Grafika 21: Funkcje nagłówka i jego powiązania intratekstualne według Burgera i Luginbühla (2014: 147)	123
Grafika 22: Forma nagłówka i jego odniesienie do tytułu według Burgera i Luginbühla (2014: 149)	123
Grafika 23: Okno rejestracji na portalu społecznościowym Facebook	126
Grafika 24: Treści udostępniane w ramach portalu społecznościowego Facebook	126
Grafika 25: Wyszukiwanie słów kluczy	127
Grafika 26: Wykaz kategorii dla wybranych słów kluczy w porządku horyzontalnym ...	127
Grafika 27: Wykaz kategorii wybranych treści dla słów kluczy w porządku wertykalnym	128
Grafika 28: Treść zamieszczona na portalu społecznościowym Facebook wyświetlona dla słowa klucza „portal”, (dostęp: 11 kwietnia 2019)	129
Grafika 29: Komentarze dodane przez użytkowników serwisu społecznościowego Facebook.....	130
Grafika 30: Główne kierunki KAD (źródło: Wodak i Meyer 2009: 20)	157
Grafika 31: Poziom intensywności integrowania kategorii lingwistycznych w analizach poszczególnych podejść i ich odniesienia do relacji język – społeczeństwo (źródło: Wodak i Meyer 2009: 22)	158

Grafika 32: Schemat dyskursywnej reprodukcji władzy według Teuna van Dijka (źródło: van Dijk 2015: 474).....	163
Grafika 33: Wzorcową budowa korpusu według Górskiego i Łazińskiego (2012: 34)	174
Grafika 34: Poziomy anotacji korpusu wg Leecha (1997: 12).....	178
Grafika 35: Przykłady w ramach poszczególnych poziomów anotacji korpusu wg Leecha (1997: 13)	179
Grafika 36: Przykład kolokacji dla leksemu „bandersmiecica” w mikrokorpusie badania pilotażowego.....	188
Grafika 37: Przykłady konkordancji dla leksemu „word” w Korpusie Browna wygenerowanych przy użyciu programu AntConc (źródło: https://www.laurenceanthony.net/software.html [dostęp: 8 stycznia 2019])	189
Grafika 38: Etapy przeprowadzenia badania z wykorzystaniem wywiadu pogłębionego (por. Miński 2017: 39); opracowanie własne	205
Grafika 39: Zestawienie pięciu różnych sposobów oceny treści do usunięcia, w tym drugiego sposobu, rekomendowanego (źródło: https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2018/11/ppf-finaldeck_05.21.2019.pdf [dostęp: 21 marca 2020]).....	214
Grafika 40: Wyszczególnienie drugiego, rekomendowanego sposobu oceny treści do usunięcia (źródło: https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2018/11/ppf-final-deck_05.21.2019.pdf [dostęp: 21 marca 2020])	215
Grafika 41: Proces ewaluacji treści w ramach drugiego, rekomendowanego poziomu (źródło: https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2018/11/ppf-final-deck_05.21.2019.pdf [dostęp: 21 marca 2020]).....	215
Grafika 42: Przykładowy publiczny post wraz z liczbą komentarzy	225
Grafika 43: Liczba wyświetlonych postów dla poszczególnych grup mniejszościowych w poszczególnych latach	236
Grafika 44: Lista frekwencyjna najczęściej występujących lematów w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	274
Grafika 45: Lista konkordancji dla lematu „kraj” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	275
Grafika 46: Lista konkordancji dla lematu „szmata” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	275
Grafika 47: Lista konkordancji dla lematu „to” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	275
Grafika 48: Lista konkordancji dla lematu „Polska” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	276

Grafika 49: Lista konkordancji dla lematu „islam” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	276
Grafika 50: Lista konkordancji dla lematu „kultura” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	276
Grafika 51: Lista konkordancji dla lematu „kto” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	276
Grafika 52: Lista konkordancji dla lematu „ręka” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	276
Grafika 53: Lista konkordancji dla lematu „tolerancja” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	277
Grafika 54: Lista frekwencyjna rzeczowników w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE _M	277
Grafika 55: Lista konkordancji dla lematu „Land” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE _M	277
Grafika 56: Lista konkordancji dla lematu „Moslem” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE _M	277
Grafika 57: Lista konkordancji dla lematu „Haus” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE _M	278
Grafika 58: Lista frekwencyjna rzeczowników w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _U	278
Grafika 59: Lista konkordancji dla lematu „Polska” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _U	278
Grafika 60: Lista frekwencyjna rzeczowników w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _Ż	278
Grafika 61: Lista konkordancji dla lematu „Polska” w komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _Ż	279
Grafika 62: Lista frekwencyjna rzeczowników w komentarzach zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie DE _M	279
Grafika 63: Lista słów kluczy dla komentarzy zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie PL _M	282
Grafika 64: Lista słów kluczy dla komentarzy zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie DE _M	283
Grafika 65: Lista słów kluczy dla komentarzy zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie PL _U	284

Grafika 66: Lista słów kluczy dla komentarzy zakwalifikowanych jako MN w podkorpusie PLż..... 285

Grafika 67: Wyniki badania ankietowego przeprowadzonego przez *Chatham House* (źródło: <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/what-do-europeans-think-about-muslim-immigration#> [dostęp: 30 kwietnia 2020])..... 297

SPIS TABEL

Tabela 1: Zestawienie terminów <i>langue</i> , <i>parole</i> i <i>langage</i> w tłumaczeniu na język polski w perspektywie chronologicznej w dwóch wydaniach <i>Kursu językoznawstwa ogólnego</i> i jednym wydaniu <i>Szkiców językoznawstwa ogólnego</i>	22
Tabela 2: Zestawienie terminów <i>langue</i> , <i>parole</i> i <i>langage</i> w tłumaczeniu na język niemiecki w perspektywie chronologicznej w trzech wydaniach <i>Kursu językoznawstwa ogólnego</i>	24
Tabela 3: Definicje MN w świetle dostępnych badań naukowych	47
Tabela 4: Zbiory jednostek analizy w procedurze CACA dla poszczególnych korpusów (własne opracowanie graficzne na podstawie tabeli por. Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 72).....	65
Tabela 5: Częstotliwość występowania określeń w obrębie danych kategorii do poszczególnych grup dyskryminowanych (własne opracowanie graficzne na podstawie tabeli por. Bulandra, Kościółek i Zimnoch 2015: 83–84)	66
Tabela 6: Typologia jawnych i ukrytych mechanizmów dyskryminacji rasowej (Ohia 2013: 95–96).....	70
Tabela 7: Wybrane strategie referencyjne za Reisiglem i Wodak (2001: 48–52).....	78
Tabela 8: Wybrane strategie somatyzacji za Reisiglem (2010: 45–47)	80
Tabela 9: Wyniki analizy Adamczak-Krysztofowicz i Szczepaniak-Kozak (2017: 295–301).....	81
Tabela 10: Wyniki analizy Strani i Szczepaniak-Kozak (2018: 163–179)	85
Tabela 11: Przykłady praktyk komunikacyjnych nacechowanych nienawiścią, grafika dla przykładu reifikacji por. Dossou i Klein (2016a: 60) oraz wykluczenia obywatelskiego por. Dossou i Klein (2016b: 21)	88
Tabela 12: Platformy dystrybuujące UCC (źródło: Wunsch-Vincent i Vickery 2007: 16).....	104
Tabela 13: Klasyfikacja mediów społecznościowych według Kaplana i Haenleina (2010: 62)	109
Tabela 14: Słowa klucze dla języka polskiego i niemieckiego	131
Tabela 15: Zestawienie pytań badawczych z badania pilotażowego i badania zasadniczego	138
Tabela 16: Przedstawiciele niemieckiej lingwistyki dyskursu oraz przykłady prowadzonych przez nich badań (por. Bluhm i in. 2000: 4–12; Czachur i Miller 2012: 28 oraz Kumięga i Nowicka 2012: 136–137).....	147

Tabela 17: Zestawienie 25 najczęściej występujących słów kluczy w badaniu Kopytowskiej, Grabowskiego i Woźniak (2017: 81)	186
Tabela 18: Lista słów kluczy dla grup mniejszościowych i etnicznych wybranych do badania.....	192
Tabela 19: Komentarze zakwalifikowane jako MN w mikro-korpusie badania pilotażowego.....	193
Tabela 20: Praktyki dyskursywne, ich rodzaje i/lub funkcje	194
Tabela 21: Zestawienie komentarzy z mikro-korpusu badania pilotażowego zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania wraz z praktykami dyskursywnymi.....	198
Tabela 22: Zestawienie pytań badawczych z badania pilotażowego i badania zasadniczego	202
Tabela 23: Kolejność wykonywania poszczególnych zadań badawczych rozłożonych w czasie (miesiące).....	204
Tabela 24: Zestawienie analizowanych dokumentów i ich cech zewnętrznych	207
Tabela 25: Scenariusz wywiadu pogłębionego (opracowanie własne)	209
Tabela 26: Zestawienie dokumentów wraz z analizowanymi w ich obrębie danymi	211
Tabela 27: Treści zabronione przez serwis społecznościowy Facebook (własne opracowanie graficzne).....	216
Tabela 28: Komentarze z badania pilotażowego sklasyfikowane jako MN.....	218
Tabela 29: Schemat katalogowania danych	223
Tabela 30: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku polskim dla mniejszości muzułmańskiej.....	226
Tabela 31: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku niemieckim dla mniejszości muzułmańskiej.....	228
Tabela 32: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku polskim dla mniejszości romskiej	230
Tabela 33: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku niemieckim dla mniejszości romskiej	231
Tabela 34: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku polskim dla mniejszości ukraińskiej	233
Tabela 35: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku niemieckim dla mniejszości ukraińskiej	233

Tabela 36: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku polskim dla mniejszości żydowskiej.....	234
Tabela 37: Wyniki liczbowe wyświetlonych postów w języku niemieckim dla mniejszości żydowskiej.....	235
Tabela 38: Sumaryczne zestawienia liczbowe przeanalizowanych danych.....	236
Tabela 39: Zestawienie liczby wyświetlonych postów z liczbą postów zakwalifikowanych do badania.....	237
Tabela 40: Liczba słów w poszczególnych korpusach.....	238
Tabela 41: Liczba usuniętych/ukrytych komentarzy.....	239
Tabela 42: Wartości procentowe moderowanych treści w stosunku do dodanych dla poszczególnych podkorpusów.....	239
Tabela 43: Kolejność prezentowanych wyników analizy podkorpusów w badaniu zasadniczym.....	240
Tabela 44: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _M	241
Tabela 45: Posty/komentarze znieważające mniejszość muzułmańską w podkorpusie PL _M	243
Tabela 46: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania kierowane w stosunku do mniejszości żydowskiej w podkorpusie PL _M	243
Tabela 47: Posty/komentarze znieważające mniejszość żydowską w podkorpusie PL _M ..	244
Tabela 48: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE _M	244
Tabela 49: Posty/komentarze znieważające mniejszość muzułmańską w podkorpusie DE _M	246
Tabela 50: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _R	246
Tabela 51: Posty/komentarze znieważające mniejszość romską w podkorpusie PL _R	246
Tabela 52: Posty/komentarze znieważające mniejszość romską w podkorpusie DE _R	247
Tabela 53: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _U	247
Tabela 54: Posty/komentarze znieważające mniejszość ukraińską w podkorpusie PL _U ...	248
Tabela 55: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie DE _U	248

Tabela 56: Posty/komentarze znieważające mniejszość ukraińską w podkorpusie DE _U ..	248
Tabela 57: Posty/komentarze o charakterze nawoływania do działania w podkorpusie PL _Ż	249
Tabela 58: Posty/komentarze znieważające mniejszość żydowską w podkorpusie PL _Ż ..	252
Tabela 59: Komentarz znieważający mniejszość żydowską w podkorpusie DE _J	252
Tabela 60: Zestawienie liczbowe i procentowe komentarzy zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w poszczególnych podkorpusach w stosunku do liczby dostępnych komentarzy	253
Tabela 61: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL _M	254
Tabela 62: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie DE _M	261
Tabela 63: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL _R	266
Tabela 64: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL _U	266
Tabela 65: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie DE _U	267
Tabela 66: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL _Ż	267
Tabela 67: Praktyki dyskursywne i ich rodzaje/funkcje w podkorpusie PL _M dotyczące mniejszości żydowskiej	269
Tabela 68: Zestawienie praktyk dyskursywnych i ich rodzajów/funkcji dla poszczególnych podkorpusów	269
Tabela 69: Częstotliwość występowania praktyk dyskursywnych i ich rodzajów w poszczególnych podkorpusach	270
Tabela 70: Sposób wyrażania nawoływania do działania	272
Tabela 71: Częstotliwość występowania danego sposobu nawoływania do działania.	273
Tabela 72: Kolokacje dla najczęściej występujących rzeczowników w postach/komentarzach zakwalifikowanych jako MN o charakterze nawoływania do działania w podkorpusach PL _M , DE _M , PL _U i PL _Ż	280
Tabela 73: Konkordancje dla dwóch pierwszych słów kluczy z list występujących w korpusach referencyjnych.....	286
Tabela 74: Konkordancje dla lematu „ciapaty” w znaczeniu produktu spożywczego.....	288
Tabela 75: Wybrane konkordancje dla słów „ciapaty” i „ciapaki”, które zawierają m.in. etnonimy, w korpusie referencyjnym (PKI)	290
Tabela 76: Wybrane konkordancje dla słów „ciapaty” i „ciapaki”, zawierające odniesienia do koloru skóry, w korpusie referencyjnym (PKI).....	291

Tabela 77: Wybrane konkordancje dla lematu „ <i>Dreckschweine</i> ”	292
Tabela 78: Wybrane konkordancje dla lematu „ <i>Dreckschweine</i> ”	293
Tabela 79: Wybrane konkordancje dla lematu „ <i>drek</i> ”	294
Tabela 80: Ponownie opracowany scenariusz wywiadu pogłębionego.....	315